



Erciyes Akademi

dergisi

e-ISSN 2757-7031

CİLT 35

SAYI 3

EYLÜL 2021



journal of

Erciyes Academy

e-ISSN 2757-7031

VOLUME 35

ISSUE 3

SEPTEMBER 2021



ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2021

cilt / volume: 35

sayı / issue: 3

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞ (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ali Gökhan YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Arş. Gör. Dr. Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Franstızca-Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Almanca- Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)

Rusça- Öğr. Gör. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)

İngilizce- Öğr. Gör. Göktuğ YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. M. Xavier RICHET
Sorbonne Üniversitesi -Fransa

Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya

Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan

Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi

Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan

Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan

Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC

Dr. Öğr. Üyesi Tanık DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan

Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan

Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan

Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan

Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna

Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi-Romanya

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmaları yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide

yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s).

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1.	<i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2.	<i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3.	<i>Sobiad</i>	01.01.2017
4.	<i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5.	<i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6.	<i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 937-955 | Sektörel bakış: Mobilya sektöründe kooperatifleşme üzerine bir değerlendirme: Kayseri’de Küçük Sanayi Sitesi örneği
An assessment on cooperativeness in the furniture industry: The case of a Small Industrial Site in Kayseri
Ercan SARIKAYA & Abdurrahman KÖROĞLU
- 956-977 | The evaluation of organizational silence from the perspective of foreign employees working for international companies in Poland
Örgütsel sessizlik davranışının Polonya’daki uluslararası şirketlerdeki çalışan yabancı çalışanların bakış açısıyla değerlendirilmesi
Murat AYDINAY
- 978-993 | AB-27 ülkelerindeki ticaret ve ekonomik büyüme üzerine ekonometrik bir yaklaşım
An econometric approach on trade and economic growth in EU-27 countries
Selim Baran SAKAR & Güldenur ÇETİN
- 994-1012 | Kent ortamının mutenalaştırılması: Sahabiye örneği
Gentrification of the urban environment: The sample of the Sahabiye
Sıla KOZACIOĞLU
- 1013-1039 | Etik ve kurumsal sosyal sorumluluk – Çorum’da faaliyet gösteren otel yöneticilerinin görüşlerinin analizi
Ethics and corporate social responsibility – Analysis of the opinions of hotel managers operating in Çorum
Duran KURU & Leyla LEBLEBİCİ KOÇER
- 1040-1064 | Hegemonik istikrar teorisi bağlamında iki savaş arası dönemin politik ekonomisi
The political economy of the interwar period in the context of the hegemonic stability theory
Mustafa GÜDER & Mehmet ÇETİN
- 1065-1074 | Viktor Pelevin’in Omon Ra adlı romanına heterotopolojik bir yaklaşım
A heterotopological approach to Viktor Pelevin’s Omon Ra
Halil YILMAZ & Arif YILDIRIM

- 1075-1094 Avrupa sosyolojisi ile İslam teolojisi arasında: Avrupa'da İslam
Islam in Europe: Between European sociology and Islamic theology
Sıddık AĞÇOBAN
- 1095-1115 Asymmetric effects of exchange rate on inflation in Turkey: What aggregated
and disaggregated data reveal
Türkiye'de döviz kurlarının enflasyon üzerindeki asimetrik etkileri:
Birleştirilmiş ve ayrıştırılmış verilerin açıklanması
Anıl TUĞRAL & Bilgin BARI
- 1116-1131 Short-term impacts of COVID-19 precautions on unemployment in NUTS-3
regions of Turkey
COVID 19 tedbirlerinin işsizliğe kısa dönemli etkisinin Türkiye'nin NUTS-3
bölgelerinde araştırılması
Barış ERGEN
- 1132-1152 Kölelikten günümüze Türk sinemasında Afro-Türk kadın oyuncuların temsili
Representation of Afro-Turkish actresses in Turkish cinema from slavery to the
present
Muhsine SEKMEN & Gizem KUL KALKANDELEN
- 1153-1166 Ranciere'nin temel pedagojik düşüncesi
Ranciere's basic pedagogical idea
Musa DUMAN
- 1167-1188 Évolution historique du travail social en Turquie: De la république à nos jours
Türkiye'de sosyal hizmetin tarihsel gelişimi: Cumhuriyetten günümüze
Historical evolution of social work in Turkey: From the republic to the present
day
Bekir GÜZEL
- 1189-1214 1987-1999 yılları arasında süreli yayınlara yansıyan öğretmenlik mesleği ile
ilgili makalelerin değerlendirilmesi: Çağdaş Eğitim Dergisi örneği
Evaluation of the articles related to the teaching profession that were reflected
on periodical publications between 1987-1999: A case of Contemporary
Education Journal
Mustafa GÜÇLÜ & Esra Hatun SERT
- 1215-1245 Blok zinciri teknolojisinin ödeme sistemleri, muhasebe bilgi sistemi ve denetim
sürecine etkisi; kripto varlıkların finansal tablolarda raporlanması
Effect of blockchain technology on payment systems, accounting information
system and audit process; reporting crypto assets in financial statements
Ali DERAN, Beyhan BELLER DİKMEN & Musa ÖZÇELİK

- 1246-1258 | İbnu's- Sibl El-Bağdâdî ve Arap edebiyatındaki yeri
Ibn Al- Shibl Al-Baghdadi and his position in Arabic literature
Faruk KAZAN
- 1259-1268 | XI. YY Azerbaycan edebiyatının Arap dilli şairi El-Hatîb Et-Tebrîzî
The Arabian speaking poet of 11th century Azerbaijani literature Khatib
Tabrizi
Farida AHMADOVA
- 1269-1285 | Türkiye'de kamu borçlanması: 2002-2019 dönemi için dinamik bir analiz
Public debt in Turkey: A dynamic analysis for the period 2002-2019
Şeyma Buket ALTIOK & Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI
- 1286-1302 | Identity criticism: Self-verification processes of fe(male) characters in *Howards End* by Forster
Kimlik eleştirisi: Forster'in *Howards End* romanında kadın ve erkek karakterlerin kendilerini doğrulama süreçleri
Dilek TÜFEKÇİ CAN
- 1303-1323 | Muhasebe mesleğinde etik ilkelerin incelenmesi: Etik davranış üzerine bir model önerisi
Analysis of ethical principles in accounting profession: A model proposal on ethical behavior
Ersin YENİSU & Ahmet TANÇ

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2021 Cilt/Volume: 35 Sayı/Issue: 3

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Prof. Dr. Abdulcelil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman Özkan	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek BEYAZLI	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Gönül ÜZELLİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Semra AKSOYLU	Kayseri Üniversitesi
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman TOY	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus DURSUN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Aslıhan NAKİBOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun DEMİREZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Badegül CAN EMİR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Berna KÖSEOĞLU	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. CÜNEYT DUMRUL	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ergün KÜÇÜK	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Esin ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İlkin GULUSOY	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Kamala KARIMOVA	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Kumru UYAR	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Murat SERÇEMELİ	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk Erdoğan	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Subhan EKŞİOĞLU	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman GÜMRAH	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Belgin BAĞIRLAR	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Sertkaya	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Damla MURSÜL	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ŞENTÜRK	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esin Hamdi DİNÇER	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökçe MARAŞ	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrfan Özet	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İzzet Marangozoğlu	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuri SALUR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mesut AYTEKİN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman AKTAŞ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Polat YÜCEKAYA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taha Eğri	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasin İPEK	Kayseri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Sezer OĞUZHAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zafer ÖZTÜRK	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Ayça DOĞANER	Haliç Üniversitesi
Dr. Ayşegül ÇİLİNGİR	Erciyes Üniversitesi
Dr. Hilmi TÜRKYILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Özgül Ekinci	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Yacouba KASSOURI	Erciyes Üniversitesi

MOBİLYA SEKTÖRÜNDE KOOPERATİFLEŞME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KAYSERİ'DE KÜÇÜK SANAYİ SİTESİ ÖRNEĞİ

 Ercan SARIKAYA^a

 Abdurrahman KÖROĞLU^b

Özet

Kooperatif, kooperatifçilik, kooperatifleşme gibi kavramlar, son yıllarda Türkiye’de gerek ekonomi alanında gerekse toplumsal hayatta sık kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Kooperatif kavramı, uzun zamandan beri ekonominin bazı sektörlerinde önemli bir yere sahiptir. Ancak yakın dönem ile birlikte bu olgunun, hem ekonomik hem de toplumsal bir gerçeklik olarak önemi artmaktadır. Ekonominin farklı sektörlerinde kooperatifleşmenin yaygınlaşması, hem üretim ve gelir artışı açısından hem de farklı gelir düzeylerine sahip olan geniş toplum katmanlarının ekonomik hayata aktif katılımlarının sağlanması açısından çok önemlidir. Türkiye, bu konuda hızlı bir ilerleme kaydetmektedir. Ekonomik ve toplumsal hayatın canlı olduğu şehirlerden biri olan Kayseri’de de kooperatifleşme konusunda somut olumlu örnekler rastlanmaktadır. Bu örneklerden biri de Erciyes Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi’dir. Yüzlerce ortağı ve katılımcısı ile bu kooperatif, önemli yatırımlara imza atmıştır. Söz konusu kooperatif, mobilya sektörü özelinde dikkate alınması gereken bir örnek oluşturmaktadır. Bu örneklerin çoğalması, ilgili alanda gerekli yasal boşlukların en kısa sürede giderilmesi, kooperatifleşmenin hem kamu hem de özel sektör tarafından desteklenmesi, yerel ve ulusal düzeyde ekonomik kalkınmaya büyük katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif, Mobilya, Ekonomi, Kayseri

AN ASSESSMENT ON COOPERATIVENESS IN THE FURNITURE INDUSTRY: THE CASE OF A SMALL INDUSTRIAL SITE IN KAYSERİ

Abstract

Concepts such as cooperatives, cooperatives and cooperatives are among the concepts that are frequently used both in the field of economy and in social life in Turkey in recent years. The concept of cooperative has long had an important place in some sectors of the economy. However, with the recent period, the importance of this phenomenon as both an economic and a social reality is increasing. The spread of cooperatives in different sectors of the economy is very important both in terms of production and income increase and in terms of ensuring the active participation of large strata of society with different income levels in economic life. Turkey is making rapid progress in this regard. In Kayseri, which is one of the cities where the economic and social life is lively, there are concrete positive examples of cooperatives. One of these examples is Erciyes Small Industrial Site Building Cooperative. With hundreds of partners and participants, this cooperative has made significant investments. The said cooperative constitutes an example that should be taken into account in the

^a Erciyes KSS Yönetim Kurulu Başkanı, ercansarikaya38@gmail.com

^b Muhasebe ve Finans Uzmanı, Tarım Kredi Kooperatifi, akoroglu@tarimkredi.org.tr

Makale Geliş Tarihi: 22.09.2021, Makale Kabul Tarihi: 05.10.2021

furniture sector. The proliferation of these examples, the elimination of the necessary legal gaps in the relevant field as soon as possible, the support of cooperatives by both the public and private sectors will contribute greatly to economic development at local and national level.

Keywords: Cooperative, Furniture, Economy, Kayseri



Giriş

Kooperatif kelimesi Latince “Cooperatio” kelimesinden türetilerek işbirliği yapmayı ifade etmektedir. Hem hukuksal hem de ekonomik anlamda pek çok tanımı bulunan kooperatif kelimesinin sözcük anlamına bakıldığında temelde işbirliğini tanımlanmaktadır. Ekonomik anlamda ise “Kooperatif dağılımdan zarar görenlerin, bu zararı ortadan kaldırmak ve dağılımda bir denge yaratmak amacıyla, kendi istekleri üzerine birleşip meydana getirdikleri kollektif bir işletmedir.” Olarak tanımlanmaktadır (Mülâyim, 1992, s. 54).

Türkiye'nin çağdaşlaşmasına ve kalkınmasına büyük önem veren ulu önder Atatürk de, kooperatifçiliğin her alanda sevildiğini ancak sadece kredi ve satış amacıyla yararlanıldığını, kooperatifçiliğin geliştirilerek diğer konularda da yararlanılması gerektiğini belirtmiştir. Ekonomik konulara daha fazla odaklanması ile ilgili olarak şöyle bir öneride bulunmuştur: “Ticarete sâlim bir cereyan vermek için başka unsura istinat etmek zaruretindeyiz. Bu da ancak alım-satım kooperatifleri ile olabilir. Memleketi kooperatif şebekesinin ihata etmesi şayan-ı arzudur. Bu kooperatifler vücut buldukça dağınık bırakılmamalı, teşkilat altına alınmalıdır.”(Ökçün, 1981, s. 172-174). Cumhuriyetin ilân edilmesiyle birlikte her alanda yapılan atılımlar gibi kooperatif harekette de hem hukuksal hem de düşünsel açıdan ilerleme görülmüştür. Kooperatif hareketin bir düşünce olarak yerleşmesinde Atatürk'ün önderliğinin ve hareketi örgütlemesinin rolü büyüktür (Taluğ, 1981,s.54). Kooperatifçilikle ilgili olarak, Cumhuriyetin ilânına kadar olan süreçte yasal olarak bazı düzen ve değişikliklere yönelik çabalar mevcuttur. Kooperatif Şirketler Kanun Layihası 27 Eylül 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmadan hemen önce meclise sunulmuş ve 28 Aralık 1920 yılında da Genel Kurul'da tartışmaya açılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün de bu tasarıda Meclis başkanı olarak imzası bulunmaktadır. Fakat tam anlamıyla görüşülememesi nedeniyle yürürlüğe girememiştir (Bora, 1973, s. 8). Bu bağlamda kooperatif ve kooperatifçilik kavramı ancak son yıllarda Türkiye'de ve dünyada gelişmekte olan ekonomik olgulardan biri olmuştur. Kooperatif ya da kooperatifçilik, belirli sektörlerde veya belirli mesleklerde çalışan çok sayıda insanın, bir araya gelerek kendi aralarında resmi bir ortaklık kurmaları şeklinde tanımlanabilir. Kooperatifleşmede, bir amaç ve çıkar birliği, sermaye birikimi ve artırımı ile kazanç elde etme, ortak iş yapma hedefi vardır. Bu sayede, birbirini tanımayan çok sayıda işletme bir araya gelebilmekte, karşılıklı deneyimler paylaşılmakta, ortak yatırımlar sonucu kazanç artışı sağlanabilmektedir. Esnek bir yapısı olan kooperatiflerden isteyen üyeler ayrılma ya da yeni üyeler ortak olma hakkına sahip bulunmaktadır. Özellikle sabit geliri olan ve kendi kişisel imkânlarıyla yüksek kazanç elde etme olasılığı olmayan kişiler açısından, kooperatifler önemli ve uygulanabilir bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye gibi nüfusu fazla olan, ekonomik alanda sektörel dağılımın ve çalışan yoğunluğunun da fazla olduğu ülkelerde, çeşitli türde kooperatiflerin kurulması ve yaygınlaşması, sosyo-ekonomik gelişme ve dengenin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Kooperatifleşmenin ekonomi alanında önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Ekonominin farklı

sektörlerinde kooperatiflerin yaygınlaşması ve güçlenmesi, genel ekonomik göstergeler açısından da olumlu katkı sağlamaktadır.

Yaklaşık iki yıldan beri dünya genelinde yaşanmakta olan pandemi süreci, günlük hayatın hemen her alanını etkilemiştir. Ekonomi başta olmak üzere eğitimden sağlığa, bireysel hayattan toplumsal hayatın farklı yönlerine varıncaya kadar insanları ve toplumları ilgilendiren çok geniş bir yelpazede pandeminin etkileri açıkça görülmüştür. Salgın koşullarının ağır etkisi nedeniyle dünya ekonomisi en az % 30 oranında daraldı, birçok ülkede ihracat-ithalat dengesi bozulmuştur. Dünya genelinde 240 milyondan fazla insan işsiz kalmış, çok sayıda ülke salgının olumsuz etkilerini azaltabilmek amacıyla ek önlemler uygulamaya başlamıştır.

Türkiye ekonomisi de salgın sürecinden belirli oranda etkilenmiştir. Devletin aldığı ek önlemler, özel sektörün güçlü olması, ekonomik alanda kurumsal yapının sağlam olması, genç ve dinamik çalışan nüfusun fazlalığı gibi faktörlerin de etkisiyle Türkiye ekonomisi, iflas etme ya da darboğaza sürüklenme riskiyle karşılaşmamıştır. Özellikle alt ve orta gelir grubunda bulunan kalabalık kitleler açısından, kooperatiflerin varlığı önemli bir alternatif sağlamaktadır. Türk tarihinde ve kültüründe var olan ahilik, imece ve lonca gibi kavramlar, Türk ekonomi literatürünün kooperatif kavramına yabancı olmadığını göstermektedir. Kooperatifleşme adalet, demokratik sorumluluk, yardımlaşma ve dayanışma etrafında kurulmalıdır. Tüm bu değerlerin bir arada olduğu bir kooperatifçilik hareketi, sürdürülebilir kalkınmayı beraberinde getirerek ekonomik kriz zamanlarında kırılabilirliği ortadan kaldırmalıdır.

Bu vizyon doğrultusunda, Kayseri özelinde Kayseri Mobilyacılar ve Marangozlar Odası’nın öncü olmasıyla 2009 yılında kurulmuş olan “Erciyes Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi”, sektörün eksiklerini görerek bu alandaki kooperatifleşme konusunda önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Erciyes Küçük Sanayi Sitesi, Kayseri gibi tarih boyunca ticaret merkezi olan ve tarihi İpek Yolu üzerindeki konumundan hareketle, mobilya sektöründe 1000 kadar kooperatif ortağıyla birlikte modern kooperatifleşmenin örnek modelini sunmaktadır. Üretim ve üretilen ürünlerin ulusal ve uluslararası düzeyde pazarlanması konusunda, kendi bünyesinde yıl boyu faaliyet gösteren fuar satış mağazaları sayesinde, modern anlamda sürdürülebilir kooperatifleşmenin somut örneğini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak Türkiye’de kooperatif ve kooperatifçiliğin gelişim süreciyle birlikte Türkiye özelinde kooperatif kavramının genel durumu irdelenecektir. Daha sonra Kayseri mobilya sektörü özelinde modern bir kooperatifleşme örneği olarak Erciyes Küçük Sanayi Sitesi örneği ve bu kooperatifin bir yatırımı olan KumsMall AVM incelenecektir. Son olarak ise konuyla ilgili veriler yorumlanarak, sonuç ve öneriler sunulacaktır.

1. TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİK

Kooperatif kelimesi Latince “Co” ve “Operative” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Kooperatif demek; birlikte çalışmak demektir. “Co” “birlikte” anlamına gelen ve “Operative” “çalışmak” anlamına gelen kelimelerden oluşmuştur. İngilizce Co-operation birlikte hareket etme, bir işi birlikte yapma veya işbirliği anlamına gelmektedir. Kooperatif; aynı amaca hizmet etmek için ortak ekonomik, sosyal, kültürel istek ve ihtiyaçlarını demokratik şekilde idare edilen bir kurum üzerinden karşılamak üzere bir araya gelen gönüllü insanların meydana getirdiği topluluktur (Kara, M. 2003, s.12).

Türk Dil Kurumu'na göre "Kooperatif, ortakların ihtiyaçlarını uygun şartlarda elde etmelerini sağlamak amacıyla kurulan ortaklıklardır" (Tdk. S.1359).

Türkiye'de kooperatifçilik ve benzer faaliyetlerin geçmişi çok eskilere dayandığından, kooperatifçilik anlamına gelen değişik kelimeler veya kavramlar kullanılmıştır. İlk zamanlarda, "yardımlaşma" anlamına gelen "teavün", "dayanışma" anlamına gelen "tesanüt" kelimeleri kullanılmıştır. Her ikisi de Arapça olan bu kelimelerin yerini daha sonraki yıllarda ortaklık, birlik, dayanışma, dernek ve imece gibi kelimeler almıştır. Cumhuriyetle birlikte Kooperatif kelimesi de bizim dilimize yerleşmiştir (Kara, 2016, s.12-13). Kooperatif; gönüllülük esasına dayalı aynı amacı gerçekleştirmek amacıyla demokratik yöntemlerle bir araya gelen kar amacı gütmeyen insanlardan oluşan teşekküllerdir.

Milletlerarası Kooperatifler Birliği (ICA) kooperatifçilik kavramına şöyle bir tanımlama getirmektedir; "Ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak amacıyla gönüllü olarak bir araya gelmiş kişilerin oluşturdukları özerk yapılar ile ortak olarak sahiplendikleri ve demokratik şekilde yönettikleri işletmelerdir (Uluslararası Kooperatifler Birliği, Erişim Tarihi: 01.09.2021).

Türkiye ise kooperatifçiliği 05.10.1969 tarihli resmi gazetede yayınlanan 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'nun birinci maddesine göre şu şekilde tanımlamaktadır; "Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir" (1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu 1. Madde, (1969), T.C. Resmi Gazete, 13195, 10.05.1969).

Türkiye'de kooperatifçilik faaliyetleri aslında çok eski yıllara dayanmaktadır. Türk toplumunda geçmişten bu yana var olan imece kültürü ile kooperatifçiliğin karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve özveri gibi özellikleri benzerlik göstermektedir. Bu sebeple, imecenin teşkilatlanmamış kooperatifçilik olduğu söylenebilir. Kooperatifçiliğin bir başka benzeri ise, Anadolu Selçukluları devrinde olan Ahi Birlikleridir. Bu birlikler, sanatkâr ve esnafların ortaya çıkardıkları kuruluşlarıdır. Ahilik sisteminde bulunan, istihdam sağlanması, mesleki eğitimler verilmesi, yüksek gelir farklılıklarının önüne geçilmesi, hem üreticinin hem tüketicinin korunması gibi özelliklerin kooperatifçilikle benzerliği olduğu görülmektedir. Sonraki yıllarda Ahi Birlikleri loncalara dönüşmeye başlamış ve 19. yüzyılda da çöküşe geçmiştir. Türkiye'de çağdaş kooperatifçiliğin doğuşu da bu loncaların çöküş dönemine denk gelmektedir. 1863 yılında Mithat Paşa tarafından Pirot kasabasında "Memleket Sandığı" adı verilen ilk tarım kredi organizasyonu kurulması ise çağdaş kooperatifçiliğin başlangıcı olmuştur (Hazar, 1990, s.367-368; Rehber, 2011, s.49).

Memleket Sandıklarının kurulmasındaki amaç, çiftçilere kredi sağlamak, halkı tefeciden kurtarmak, teşkilatlandırmak ve köylünün ürününü değerlendirmek olmuştur. 1863-1883 yılları arasında yürütülen bu organizasyon, zamanla amaçlarını gerçekleştiremez duruma gelmiş ve yerini Menafi Sandıkları almıştır. Fakat Memleket Sandıklarında yaşanan aksaklıklar Menafi Sandıklarında da devam etmiştir. Bu sebeple, 1888 yılında Ziraat Bankası Nizamnamesi yürürlüğe girmiş ve bu sandıklar Ziraat Bankasına devredilmiştir (Gönen, 1982, s.41-44).

Dünya genelinde kooperatifçilik hareketlerine baktığımız zaman şu sonuçlar karşımıza çıkmaktadır; 2014 yılında, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı, bir kooperatif

bankası olan Rabobank’ın desteği ile 145 ülkeden kooperatif verilerini derleyerek küresel ölçekte kooperatiflerin etkisini ve oluşturdukları ekonomik büyüklüğü ilk kez ortaya koymuştur. (Grace, 2014).

2014 tarihli bu çalışmaya göre;

- Dünya genelinde, 1 milyar ortak ve yararlanıcıya hitap eden 2,6 milyon kooperatif işletme bulunmaktadır.

- Kooperatiflere ait 770 bin ofis ve satış yerinde 12,6 milyon kişi istihdam edilmektedir⁹. (9 Uluslararası Endüstri, Sanat ve Hizmet Kooperatifleri Örgütü (CICOPA) 2017 yılında 156 ülkenin verilerini derlemiş ve bahsi geçen çalışmadan farklı bir metodolojiye başvurarak küresel ölçekte kooperatiflerin istihdam istatistiklerini derlemiştir. Bu çalışmaya göre dünya genelinde yaklaşık 280 milyon insan, yani dünya nüfusunun %10’una yakını, kooperatiflerle ilişkili olarak istihdam ediliyorlar. Bu istihdam yapısı içinde, 16 milyon kişi kooperatif çalışanı, 11 milyon kişi ise işçi kooperatifleri ortağı olmak üzere toplam 27 milyon kişi doğrudan kooperatiflerde istihdam ediliyor (Uluslararası Endüstri, Sanat ve Hizmet Kooperatifleri Örgütü (CICOPA, 2017). Kooperatiflerin sahip olduğu 20 trilyon ABD dolarlık varlığa karşılık, yıllık 3 trilyon ABD doları kazanç yaratılmaktadır (Sosyal Yardımlaşma İçin Güçlü Kooperatifçilik Raporu, 2021, s:18).

2020 raporuna göre ise uluslar arası kooperatif listesindeki ilk 300 kooperatifin 2018 yılı toplam cirosu 2.146 milyar dolar olmuştur. Sıralamada tarım (104 işletme) ve sigorta (101 işletme) sektörlerinin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Perakende kooperatifleri (33 işletme) ve tüketici kooperatiflerinden (21 işletme) oluşan toptan ve perakende ticaret sektörü ise üçüncü en büyük sektörü temsil etmektedir bununla birlikte onu finansal hizmet sektörü (21 işletme) takip etmektedir (2020 Dünya Kooperatif İzleme Raporu,2020).

Türkiye’de mevcut bulunan kooperatifler görev ve sorumluluk alanı bakımından üç ana başlık altında üç ayrı bakanlık bünyesinde toplanmaktadır. Bunlar;

- **Ticaret Bakanlığı görev ve sorumluluğundaki kooperatifler;** 2020 yılı verilerine göre bu sayı 12.487’dir. türlere göre bu oran değişmekle birlikte faal kooperatiflerin oranı yaklaşık ortalama %70 ‘tir. Yaklaşık 8.700 faal kooperatifin toplam ortak sayısı 1,4 Milyon civarındadır. Bu kooperatifler arasında sayıca en çok olan tür motorlu taşıyıcılar kooperatifleri ortak sayısı bakımında başta gelen tür ise esnaf sanatkar kredi ve kefalet kooperatifleridir.
- **Tarım ve Orman Bakanlığı görev ve sorumluluğundaki kooperatifler;** 2020 yılı verilerine göre tarımsal amaçlı kooperatiflerin sayısı yaklaşık olarak 10 bin, üye ve ortak sayılarının toplamı ise 2,5 milyon civarındadır. Bu kooperatifler beş ayrı türdedir. Tarımsal kalkınma kooperatifleri, sulama kooperatifleri, su ürünleri kooperatifleri, pancar ekicileri kooperatifleri ve Tarım Kredi Kooperatifleridir.3223 sayılı kanun gereği bakanlıkla irtibatlı olan Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1625 adet birim kooperatifi, 1625 adet birim kooperatifin bağlı olduğu 17 adet Bölge Müdürlüğü ve 17 Adet Bölge Müdürlüğünün de bağlı olduğu 1 adet Merkez Birliği Genel Müdürlüğü bulunmaktadır. Kooperatiflere ait 810 bine yakın ortağı bulunmaktadır.

- **Çevre ve Şehircilik Bakanlığı görev ve sorumluluğundaki kooperatifler;** Çevre şehircilik bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren küçük sanayi sitesi kooperatifi, konut yapı kooperatifi, toplu iş yeri yapı kooperatifi, karma sanayi sitesi kooperatifi ve ihtisas sanayi sitesi kooperatifi olmak üzere toplamda 5 ayrı kooperatif bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda inceleyeceğimiz kooperatifi türü ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı görev ve sorumluluğundaki kooperatif türünden olan Kayseri özelinde mobilya sektöründe faaliyet gösteren Erciyes Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi incelenecektir.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Kooperatifçilik

Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” raporuna göre ekonomi, bulunduğu çevreden ayrılmadan çevre ile karşılıklı bir sadakat ve etkileşimin olduğu bir kavram olarak savunulmaktadır. Bu rapora göre, kalkınma hareketlerinin sürdürülebilir olması için, ekonomik gelişmenin kaynağının çevre olduğu ve çevreninde kısıtlı olduğu düşüncesinin özümsemesi gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma; gelecek jenerasyonun imkânlarını elinden almadan, günümüz ihtiyaçlarını gidererek ve yetenekleri görmezden gelmeden bir kalkınma biçiminin ve sürecinin temel alınması olarak tanımlanabilir (Toprak, 2006 s:148-149).

Kooperatifler, ekonomik ve sosyal ikili yapıları nedeniyle sürdürülebilir kalkınmaya doğrudan bağlı olan işletmelerdir (Castilla-Polo ve Sanchez-Hernandez, 2020: 1). Sürdürülebilir kalkınmanın bir diğer tanımına göre, çevresel denge ile ekonomik büyümeyi beraber ele alan, hem doğal kaynakların etkin kullanımını sağlayan hem de çevresel kaliteye önem veren bir kavramdır (Gürlük, 2001: 9). Sürdürülebilir kalkınmada izlenecek stratejiler ise başta çevrenin korunması olarak sağlıklı ve adaletli bir toplum, sürdürülebilir ve rekabetçi bir ekonomi, yönlendirme, uluslararası sürdürülebilir kalkınmaya katkı olarak sıralanabilir (Adshead vd., 2006, s.120).

Sürdürülebilir kalkınma programları; önceden saptanmış coğrafi yerlerde değişik yerleşim yerlerini de içine alacak biçimde “bütüncül yaklaşımla”, birden fazla bileşenli ve bütünleşik çalışmalardır. Şüphesiz, kooperatifler bu tarz çalışmalar için en önemli ortaklık biçimlerinden biridir. Dikey ve yatay bütünleşmeyi bitirmiş, üst birlikler biçiminde örgütlenen kooperatifler; sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde hazırlığı yapılan bitkisel üretim ve hayvancılık gelişimini sağlayan, katma değer meydana getiren projelerin faaliyete geçirilmesine ciddi oyuncular olarak kabul edilebilmektedir. Bu nedenle, kooperatifler; tarımsal ürünlerin işlenmesi, organik üretim, iyileştirme, satın alma ve pazarlamaya dair türlü projeleri faaliyete geçirebilme konusunda iyi bir yer ve laboratuvar statüsündedir. Kooperatiflerin var olan faaliyetlerini yürütmede yetersiz olmasındaki nedenleri arasında; eğitim, üst örgütlenme sıkıntısı, güçsüz ve küçük var olan kaynakları bilinçli kullanmamaları, ürün kalitesi ve tarım girdilerinin ekolojik sisteme zarar vermesi hali sayılabilir. Bu durumda, sürdürülebilir kalkınma anlamında kooperatiflerin, yeterince kaynak ve korumaya ilişkin destek vermeleri mümkün görülmemektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı açısından, öncelikli olarak kooperatiflerde bu tarz sorunların neticesi ve eksikliklerin karşılanması gereklidir. Bu durumda önemli olan konu; kooperatiflerin ortak ve yöneticilerin eğitilmesine dair etkinliklerin oluşturulmasıdır. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerdeki şekilde, bu konuda; devletler, hükümetler ve sivil toplum kuruluşları hem toplumu hem de kendilerini bilinçlendirecek tedbirleri benimsemeleri gerekmektedir. (Kara vd. 2016, s:50-51).

Kooperatifçiliğin ilkeleri tüm kooperatifler ve kooperatifçiler için temel ve sürdürülebilir yaklaşım olarak benimsenmeli, ilgili bakanlık ve kuruluş sayılarının çoğaltması yerine, rasyonel düzenlemelerin yapılması ve yeni örgütsel yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir (Kurum, 2021, s.155-156).

2. TÜRKİYE’DE MOBİLYA SEKTÖRÜ

İnsanların, günlük yaşama yönelik sosyal ve kültürel temel gereksinimlerini güvenli ve konforlu bir şekilde karşılamak amacıyla genelde ağaç malzemedan oluşturulmuş işlevsel, estetik görünümlü kullanım eşyalarının tümü mobilya olarak tanımlanır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020 Mobilya Sektörü Raporu, 2020, s:5). Mobilya sektörünün ülkemizdeki başlangıcı her ne kadar eskilere dayansa da endüstriyel üretim 1970’li yıllarda başlamış olup, 44,6 milyar TL üretim değerine sahiptir. (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020 Mobilya Sektörü Raporu, 2020, s:5).

Türk mobilya endüstrisi, genelde çoğu geleneksel yöntemlerle çalışan atölye tipi, küçük ölçekli işletmelerin ağırlıkta olduğu bir görünüme sahiptir. Buna karşın özellikle son yıllarda süreçte küçük ölçekli işletmelerin yanı sıra orta ve büyük ölçekli işletmelerin sayısı artmaya başlamıştır. (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020 Mobilya Sektörü Raporu, 2020, s:7). Türkiye’de mobilya sektörü, pazarın yoğunlaştığı ve/veya orman ürünlerinin yoğun olduğu belirli bölgelerde toplanmıştır. Önemli mobilya üretim bölgeleri toplam üretimdeki paylarına göre; İstanbul, Ankara, Bursa (İnegöl), Kayseri, İzmir ve Adana olarak sıralanmaktadır.

Gerek dünyada gerekse Türkiye ’de mobilya sektörü üretim, ihracat ve ithalat alanında sürekli bir gelişme göstermektedir. Bu gelişme ve tüketici isteklerinin farklılığı markalaşma ile Ar-ge tasarım ihtiyacında beraberinde getirmektedir. Bu değişim ve gerekliliği yerine getiren firmalar gelecekte varlıklarını devam ettirebileceklerdir. Teknolojiyi yaratıcı fikirlerle birleştirip daha fazla özgün tasarımlar yaparak hem Türkiye ekonomisini geliştirmiş hem de uluslararası rekabet ortamına girmiş oluruz. Firmaların dünya sıralamasındaki yerleri ve piyasa değerleri uluslararası pazarlarda aynı zamanda ne denli etkin ve güçlü olduklarını ifade etmektedir (Güllü, 2008, s.123). Bu bağlamda tasarımcılara büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu yüzden Ar-ge çalışmalarının daha itinalı olması ve tasarımcıların yoğun olduğu firmaların artması gerekmektedir. Ülkemizde küçük çaplı mobilya işletmecilerinin teknolojiyi yeterli şekilde kullanmadıklarından dolayı dışa açılım olamamakta bu da endüstrinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla firmaların teknolojiyi gereğince kullanmaları ve her fikre açık ve özgün düşüncede olmaları gerekir. Zamana karşı direnmeyip çağa ayak uydurmak doğru bir adım olacaktır. Tabuları yıkıp yeniliklere açık bir şekilde farklı tasarımlar yapabilmeleri ve markalaşmaya gidebilmeleri gerekmektedir. Ayrıca müşteri memnuniyetini göz önünde bulundurarak güven kazanmaları gerekmektedir (Köksal, 2017, s:67). Bununla birlikte teknoloji çağında işletmeler küresel bilgi ağlarına ve bilgiye eşit erişim imkanını elde ederek mevcut ve potansiyel müşterileri ile küresel bazda etkin pazarlama iletişimi kurabilme şansını yakalayabilmek, böylece sundukları ürünü etkin ve sürekli olarak tanıtma olanağına sahip olabilmektedir (Karamustafa vd., 2010, s.26).

3. KAYSERİ’DE MOBİLYA SEKTÖRÜ

Türkiye geneline bakıldığında üretim payları bakımından mobilya sektörünün öncüleri İstanbul, Ankara, Bursa, Kayseri ve İzmir olarak bilinmektedir. Büyük ormanlık alanlara sahip olan ve bunun sonucu olarak ağaç sanayinin hızlı bir gelişme gösterdiği Bursa-İnegöl Bölgesi de gelişme dinamiği yüksek bir bölgedir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunmasının getirdiği ticari hareketliliği ve hammadde

kaynaklarına yakın olmasının avantajını iyi değerlendiren İnegöl bugün bir mobilya merkezidir. Bursa-İnegöl mobilya sektörü istihdam düzeyi itibari ile Ankara'dan sonra gelmektedir. Ancak sektörde yapılan ihracatın bölgelerimize göre dağılımında Kayseri ve İstanbul'un ardından üçüncü sıradadır. Bölgenin ihracatta yakaladığı bu başarı, Bursa-İnegöl'ün mobilyada önemli bir uluslararası merkez olma yolunda olduğunu göstermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Mobilya Sektör Raporu, 2021, s:3).

Kayseri'de, kanepeler, koltuk ve yatak mobilyaları ile mobilya sektörü yükselişe geçmiştir. Pazarı iyi tespit eden öncü firmalar 'Çek-Yat' üretmeye başladı. Bu adım sektörün yapı taşı niteliğinde bir adım olmuştur. Çek-Yat ürününde başarı sağlanmasıyla birlikte önce yatak daha sonra fabrikasyon mobilya üretimine geçilmiştir. Bu sayede bugünün üretici firmaları da pazarda yerlerini almış oldu. Daha sonra bu yolda ilerlemek amacıyla kurulan birçok firma kendi bayileri aracılığıyla pazarlamaya geçti. Bu sayede müşteriler Bursa-İnegöl ve Ankara-Siteler'e gitmeye gerek kalmadan mahallelerindeki bayilerden mobilyalarını alabilecek hâle geldiler (Köksal, 2017, s:72).

Kayseri'de 1950'li yıllarda marangozluk olarak başlayan sektör 70 ve 80 yıllarda üretim ve talepteki değişimlerle ağırlıklı olarak Mobilyacılaşma dönmüştür. Özellikle sunta ve mdf gibi yonga levhaların üretime girmesi ile Mobilya sektöründe hızlı ve seri üretimin önünü açmıştır. Sektördeki üretim açığını gören girişimcilerimizin yapmış olduğu yatırımlarla bugün Kayseri Türkiye'nin en büyük mobilya üretim merkezidir. Şehrin sanayisindeki en önemli üretim, istihdam ve ihracat sektörüdür.

Kayseri coğrafi konumu itibariyle mobilyanın ana hammaddesi olan ağaç ve ikincil hammaddesi olarak nitelendirdiğimiz kumaş için gerekli doğal kaynaklara uzak olmasına rağmen mobilya üretiminde ve ihracatında İstanbul'dan sonra yer almaktadır. Kayseri marangozlar, mobilyacılar ve Döşemeciler Odası verilerine göre kayseri mobilya sektöründe faaliyet gösteren 3.500 civarında firma bulunmaktadır. Bunların ise 400 kadarı fabrikasyon üretim yapabilen ihracat potansiyeli olan firmalardan oluşmaktadır. Kayseri Organize Sanayi Bölgesi (Kayseri OSB) Türkiye'nin en büyük organize sanayi bölgesidir. Kayseri OSB'nde Kurulu fabrikaların %60'ı mobilya sektörüne yönelik imalat yapmakta iken, kapalı alan miktarı ile de mobilya sektöründeki fabrikalar Kayseri OSB'nin %70'ni oluşturmaktadırlar. Kayseri Marangozlar, Mobilyacılar ve Döşemeciler Odası verilerine göre, Kayseri'de günlük en az 20 bin kanepeler, 8 bin takım koltuk, 25 bin yatak, 20 bin baza üretebilecek kapasiteye sahiptir. Mobilya sektöründeki istihdam ise 40 bin kişiye yaklaşmaktadır. TOBB'un kapasite kullanım raporlarına dayalı sanayi veri tabanına göre Kayseri'de mobilya-döşeme ve ağaç mobilya sektörlerinde toplam çalışan sayısı 45.250 kişiyi aşmaktadır. Kayseri mobilya sektörü, mobilya üretimiyle ilgili yaratılan değer tüm aktörlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla ofis mobilyası üreticileri, çelik kapı üreticileri, sunta, MDF, kaplama vs. gibi hammadde üreticileri, makine üreticileri, mimarlar, dekoratörler, metal, plastik, ahşap aksesuar üreticileri, yapıştırıcı, tutkal, boya, polyester, cila, sünger vs. gibi kimyasalların imalatçıları, döşemelik deri ve tekstil üreticileri de mobilya sektörünün yan aktörleri arasındadır (Kayseri Organize Sanayi Bölgesi (OSB) Kayseri Mobilyanın Başkenti Raporu, 2021, s.55-58).

Tablo 1. Kayseri Mobilya İhracatı Yıllara Göre Oranları

	2016	2017	2018	2019	2020
Ay	İhracat Dolar	İhracat Dolar	İhracat Dolar	İhracat Dolar	İhracat Dolar
1	26.435.339	28.183.665	36.676.356	39.482.141	45.558.302
2	33.409.654	30.240.669	36.900.304	40.646.193	46.351.819
3	32.009.566	36.500.273	41.066.327	44.547.076	36.776.768
4	30.093.772	32.868.135	37.251.116	45.390.339	20.000.721
5	28.483.596	37.358.019	38.607.880	50.489.067	28.512.026
6	34.084.951	32.767.941	31.866.626	33.052.854	46.500.117
7	22.782.535	32.291.721	37.408.011	50.238.483	56.808.493
8	37.259.119	39.100.185	33.376.488	40.489.456	46.576.074
9	29.685.405	27.680.925	37.657.372	47.116.645	55.942.773
10	35.540.126	39.188.478	45.598.242	47.765.044	61.288.655
11	35.418.028	43.345.636	47.060.199	54.668.109	62.191.978
12	35.476.631	42.747.209	45.558.299	52.453.062	68.226.697
Yıl	380.678.722	422.272.856	469.027.220	546.338.469	574.734.423
TOPLAM:					

Kaynak: TÜİK

Tablo 1’de görüldüğü gibi 2020 yılı Kayseri Mobilya ihracatı 574.7 milyon dolardır. Bu oran 2019 yılına göre bu rakam 28.3 milyon dolar artmıştır. Bu bağlamda son 5 yıl rakamları da incelendiğinde 2016 yılından beri sürekli bir şekilde Kayseri Mobilya ihracatı artış gözlenmektedir bu durum da Kayseri’nin ihracat alanında önemli atılımlarda bulunduğunu göstermektedir.

Kayseri mobilya sektöründe kooperatifleşmenin başlangıcı, bugünkü durumu ve geleceğine bakacak olursak, kooperatifleşmenin ruhunda birlik olma, birleşme ve bir araya gelme kültüründen güç elde etme mantığı bulunmaktadır. Ülkemizde özünde çok önemli bir misyonu barındıran ancak uygulamada üstlendiği misyon ve sorumluluğun birçoğunu maalesef yerine getiremeyen bir kooperatifçilik sistemi vardır. Kooperatifçilik alanında ülkemizde geline mesafeyi kesinlikle küçümsenmemektedir ancak diğer ülkelerin bu alanda yapmış oldukları çalışmalara, ortaya çıkarmış oldukları cirolara bakıldığında ülkemizin durumu daha iyi anlaşılacaktır. Ülkemizde tarımsal kooperatif ve birlikler kooperatifçilik alanındaki en başarılı örneklerdendir, konut kooperatifçiliği ve sanayi siteleri yapımı alanında da başarılı örnekler bulunmaktadır. Sorun tam da burada başlamaktadır, işyerlerini yapmak için kooperatif kurulmakta ve yapım süreci bitirilip teslim edince tasfiye/fesih süreci başlamaktadır. Esnafın, Kobilerin, Sanayicilerin asıl ihtiyaçları olan hammadde tedariki, tasarım, üretim, pazarlama vb. gibi alanlarda hiçbir çalışma yapılmamaktadır. Kayseri Mobilyacılar Odası olarak bizim de çıkış noktamız öncelikle üretici kobilerimize modern altyapısı olan bir sanayi sitesi yapmak, şehrin merkezinde kalmış mobilya mağazalarının bulunduğu Eski Sanayi bölgesinin Modoko, Masko gibi düzenli bir mobilya satış mağaza sistemi kurmaktır. Üretim yerleri ile ilgili hedefimiz devam etmiş ve toplamda 763 işyerine 400 bin m2 kapalı alan yapılmış, mağaza fikri ise mobilya alışveriş merkezine dönüşmüş, süreç içerisinde MOBİTEK ve MOBİBOYA isimli üretim destekleyen 2 tane Ab hibe projesi de hayata geçirilmiştir. Şirketimiz ülkemizde ilk faaliyete geçen enerji kooperatifi olmuştur. Üretim yerleri çatılarımızın üstünde 5.5 mw güneş paneli ile kendi enerjisini kendisi üreten bir kooperatif olduk. Artık bundan sonraki tek hedefimiz üretim yerlerini yaptığımız, üretim sürecine katkıda

bulduğumuz, ürünlerini alışveriş merkezinde vitrine çıkardığımız Kobi ve sanayicilerimizin mobilyasını dünyaya ihraç edecek satış ve pazarlama argümanlarını ortaya koymak olacaktır.

Bunun yanı sıra pandemi süreciyle birlikte kooperatifleşmenin ülke geneli ve kayseri özelinde mobilya sektörü açısından durumunu ise şu şekilde özetlemek mümkündür, pandemi sürecinin en büyük etkisi dünya da maliyetlerin ciddi oranda artması olmuştur, pandemi şu an ekonomik bir savaşa dönüşmüştür. Özellikle birçok sektörün hammadde üretiminden başlayan tedarik sorunları sektörleri ciddi anlamda etkilemektedir. Özellikle inşaat yapımındaki demir, çelik ve beton maliyetleri nedeni ile kooperatifler de bir durağanlığa sebep olmuştur. İnsanlarımızın kazançları aynı kaldı ancak maliyetler katlandı bu da talebin düşmesine neden olacağından bu durum kooperatiflere de yansacaktır. Her ekonomik kriz kendi içinde fırsatlar doğurur bu dönemde inşaat yapım işleri değil; pazarlama ve satış kooperatiflerini ön plana çıkarmak doğru olacaktır.

4. DÜNYA TİCARETİNDE MOBİLYA SEKTÖRÜ

Mobilya ticaretinde son yıllarda öne çıkan gelişmelerden biri mobilya pazarının dış pazarlara açılma oranındaki artış olmuştur. Mobilya dış ticaret açığının yaklaşık 47 milyar dolar olan ABD, ihracatı 70 milyar doların üzerinde olan AB ve mobilya dış ticaret fazlasının 56 milyar doların üzerinde olan Çin sektörün önde gelen aktörleri olarak dünya mobilya piyasalarına yön vermektedirler (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı 2021 Mobilya Sektör Raporu, s.12). Bu bağlamda dünya ticaretinde ihracat ve ithalat oralarına bakacak olursak;

- **İhracat;** Dünya mobilya ihracatı, 2002 yılında 66,5 milyar dolar iken, 2008 yılında 140,2 milyar dolara çıkmış fakat, küresel ekonomik kriz nedeniyle, 2009 yılında 115,5 milyar dolara düşmüştür. Son on yıllık dönem incelenecek olursa, 2015 ve 2016 yıllarında bir önceki yıllara göre düşüşte olan ihracat, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında yaklaşık %4,5 oranında artış göstererek 2019 yılında 194,4 milyar dolara çıkmıştır. Dünya mobilya ihracatında Türkiye'nin payı ise 2019 yılı itibarıyla %1,57'dir.

Tablo 2. Ülkeler Bazında Dünya Mobilya İhracat Değerleri (Değer: Bin USD)

Ülkeler	2017	2018	2019
Çin	59.295.789	64.286.687	64.629.387
Almanya	12.986.934	14.080.209	13.769.747
Polonya	11.552.801	13.386.689	13.399.545
İtalya	11.243.911	12.202.904	11.454.493
Vietnam	6.318.220	6.997.682	8.984.681
Meksika	8.214.535	8.193.411	8.110.555
ABD	8.456.174	8.355.029	7.862.606
Kanada	4.661.276	4.714.162	4.759.604
Çek Cumhuriyeti	4.548.238	4.791.775	4.516.535
İngiltere	3.142.740	3.127.014	3.392.420
Türkiye	2.360.407	2.686.740	3.055.447
Hollanda	2.754.355	3.082.819	3.022.412
Fransa	2.946.224	3.034.875	2.949.758
Malezya	2.447.121	2.535.617	2.902.176
Romanya	2.421.299	2.749.590	2.714.082
İspanya	2.454.185	2.680.338	2.656.295
Danimarka	2.420.497	2.573.257	2.623.361
Litvanya	1.847.878	2.115.066	2.203.277
İsveç	2.088.343	2.143.517	2.164.279
Portekiz	2.022.389	2.281.126	2.051.792
Liste Toplamı	154.183.316	166.018.507	167.222.452
Dünya Geneli	179.308.604	193.266.904	194.404.230

Kaynak: Trademap

- **İthalat;** Son 20 yılda dünya mobilya ithalatında artış gözlenmekle birlikte 2009, 2015 ve 2019 yıllarında düşüş gözlenmektedir. Dünya mobilya ithalatında en büyük payı olan ülke ABD’dir. 2019 yılında 56 milyar dolar oranında ithalat ile ABD tek başına dünya mobilya ithalatının %30’unu gerçekleştirmiştir. ABD’den sonra ise ithalatta en büyük payı olan ülke Almanya’dır. Almanya, 2019 yılında 15,8 milyar dolar oranında ithalat ile dünya mobilya ithalatının %8,1’ini gerçekleştirmiştir. Diğer önde gelen ithalatçı ülkeler ise İngiltere, Fransa, Kanada, Japonya, Hollanda ve İspanya olarak sıralanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı 2021 Mobilya Sektör Raporu, 2021, s.13).

Tablo 3. Ülkeler Bazında Dünya Mobilya İthalat Değerleri (Değer: Bin USD)

Ülkeler	2017	2018	2019
ABD	54.874.586	59.132.590	56.004.616
Almanya	15.294.987	16.195.405	15.753.792
İngiltere	9.239.065	9.529.886	9.652.369
Fransa	8.797.519	9.608.520	9.387.222
Kanada	7.290.870	7.339.630	7.296.720
Japonya	6.734.298	7.053.902	7.229.224
Hollanda	4.856.947	5.528.915	5.718.721
İspanya	3.391.930	3.732.214	3.629.815
Avustralya	3.372.065	3.754.557	3.575.225
İsviçre	3.380.401	3.547.120	3.415.012
Çek Cumhuriyeti	3.018.714	3.224.851	3.159.969
Belçika	2.905.843	3.038.422	3.088.260
Polonya	2.379.028	2.855.622	3.036.667
Meksika	2.894.040	3.034.367	2.935.323
Çin	3.130.753	3.399.770	2.872.079
İtalya	2.698.934	2.948.735	2.797.609
Güney Kore	2.477.727	2.624.209	2.752.523
Avusturya	2.574.634	2.789.292	2.743.652
İsveç	2.386.621	2.565.120	2.477.315
Slovakya	1.586.846	2.026.466	2.174.046
Liste Toplamı	143.285.808	153.929.593	149.700.159
Dünya Geneli	178.650.434	192.238.140	189.501.569

Kaynak: Trademap

Türkiye'nin ihracat yaptığı bölgelerin ilk sırasında Ortadoğu gelmektedir. Bunlar içerisinde Irak pazarı yer alırken bunu Birleşik Arap Emirlikleri ve Arap ülkeleri takip etmektedir. B.A.E.-2019 yılı dünya toplam ithalatı 2.789.148.000 \$'dır. Bu rakamın 82.563.000 \$ Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Türkiye'den karşılanan bu ithalat rakamı %2,96' tekabül etmektedir.

Tablo 4. 2019 Yılı Mobilya İthalat Oranları ve İhracatçıları

No	İhracatçı	2019 Mobilya ('94) İthalatı
1	Çin	1.503.067.000
2	İtalya	262.650.000
3	İngiltere	143.861.000
4	Almanya	118.148.000
5	Amerika	104.396.000
6	Türkiye	82.563.000
7	İspanya	53.126.000
8	Polonya	53.084.000
9	Fransa	49.827.000
10	Malezya	47.428.000
11	Hindistan	45.753.000
12	Mısır	36.190.000
13	Hollanda	24.278.000
14	Litvanya	22.068.000
15	Çek Cumhuriyeti	20.187.000
16	Danimarka	17.399.000
17	Romanya	15.607.000
18	Çin, Taipei	15.597.000
19	Avusturya	11.255.000
20	Endonezya	11.185.000
21	Kore Cumhuriyeti	11.148.000
22	Portekiz	10.740.000
23	Tayland	10.437.000
24	İsveç	9.376.000
25	Kanada	9.037.000
26	Yunanistan	8.352.000
27	Belçika	7.948.000
28	Slovakya	7.428.000
TOPLAM		2.789.148.000

Kaynak: Trademap

2019 yılı verilerine göre;

- Türkiye'nin Tüm Dünya'ya Toplam Mobilya İhracatı **3.489.376.000** Milyar Dolardır.
- Kayseri'nin Dünyaya Toplam Mobilya İhracatı **536.211.015** Milyon Dolardır.
- Kayseri'nin Birleşik Arap Emirliklerine Bütün Ürünlerde Toplam İhracatı **21.590.462** Milyon Dolardır.

5. ERCİYES KÜÇÜK SANAYİ SİTESİ YAPI KOOPERATİFİ'NİN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI

Önceki yıllarda üyelerimize üretim ve satış yerleri yapma amacıyla yola çıkan kooperatifleşme süreci arsanın bulunmasıyla birlikte 2009 yılı eylül ayında Erciyes KSS yapı kooperatifi kurulmuştur. 2010 yılında üye kaydetmeye başlayarak arsa alım çalışmalarını yerine getirilmiş, 2011 yılında TOKİ ile protokol imzalayarak inşaat yapım işlerini tamamen TOKİ'ye devredilmiştir. 2012 yılı Nisan ayında 688 imalat işyeri ve 2 cami ihalesi yapılarak inşaata başlanmış ve 2015 yılında üyelere teslim edilmiştir. 212 üyeli Avm ve ilave 55 imalat işyeri inşaatı ise 2015 yılında ihale edilmiş 2019 yılında teslim edilmiş, 29 Ekim 2020 tarihinde ise Avm açılarak hizmet vermeye başlamıştır. 122 bin m2 oturumu olan Avm'nin 300 bin m2 inşaat alanı, 180 bin m2 kiralanabilir alanı mevcuttur. Kooperatifin kuruluşu halen geçerli olan kişi başı 100-TL sermaye ile kurulmuştur. 2021 yılı inşaat maliyetleri ile kıyaslayacak olursak 3 milyar TL gibi bir yatırım yapılmıştır. Projenin ana amacı özellikle sektörün durma noktasına geldiği kış aylarını satış ve pazarlama faaliyetleri ile değerlendirerek dünya mobilya sektöründen daha fazla pay almaktır. 200 milyar doları aşan dünya mobilya ticaretindeki ülkemizin payı % 2 bile değildir, bu da bize pazarın büyüklüğüne bakarsak gidecek çok ciddi bir yolumuz olduğunu göstermektedir. Artık küçük büyük demeden üreticilerimizin satış ve pazarlama da bir araya gelerek güç oluşturması ve dünya mobilya sektörü ile rekabette öne çıkmaları gerekmektedir. Kayseri de mobilya sektöründe yan sektörler ve tedarikçileri ile birlikte 3 bin civarında kayıtlı firma bulunmaktadır. Osb de firmalarımızın %90 ını tek vardiya çalışmaktadır. Arsa alınmış, fabrika yapılmış, üretim hattı ve makineleri hazır yani her şey hazır olan bu fabrikalar tek vardiya çalışmaktadır. Yapacağımız tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ile yılın 365 günü fuar alanı mantığı ile Avm ye getireceğimiz alım heyetleri ile bu fabrikaları 3 vardiya çalıştırmayı başarabilirsek şehrin ekonomisi de sanayi de büyük bir atılım sağlamış olacaktır. Tüm hedefimiz de zaten budur. MOBİTEK 9,8 Milyon Avro hibe ile 7 bin m2 kapalı 5 bin m2 açık alanda hizmet vermektedir. 7,1 milyon Avro bütçeli MOBİBOYA ise 4 bin m2 kapalı alanda hizmet verecektir.

Erciyes KSS ve Kumsmall Avm'nin kuruluş aşamasında ve mevcut duruma gelmesinde yapılan çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür. Mobilya Avm yapma fikrinin ortaya çıkmasının ardından 2010 yılında istikbal gurubu tarafından Çin'de benzer örneğinin açıldığı bilgisi verilmiştir. 2010 yılı mart ayında Çin'e mimar mühendis ekibimizle giderek hem Çin mobilya fuarlarını hem de yapılmış olan mobilya Avm'yi detaylı inceleyerek projemizin ne kadar doğru olduğu görülmüştür. Sonraki yıllarda üyelerimizi dahi Çin'e götürerek mobilya Avm'yi bizzat görmelerini sağlanmıştır. Bu bağlamda dünyadaki örneklerin incelenmesinin ardından kuruluş çalışmaları başlatılmıştır.

Her sektörde olduğu gibi mobilya sektöründe de markalaşma büyük bir hızla devam etmekte ve ülkemizde bilinen 20 mobilya markasının 10 tanesi şehrimizde üretim yapmaktadır. Markalaşmanın yanın da mobilyanın en önemli satış argümanı tasarım ve kalite olduğu için tüm dünya da iyi tasarım yapabilen ve kaliteli mobilya üretenler her zaman pazarda kendine yer bulmaktadır. Erciyes KSS ve Kumsmall Avm'nin ise markalaşma çalışmalarında bahsedecek olursak; Erciyes KSS'nin tapu dağıtım sonrası işletme ve pazarlama kooperatifine dönüşmesi son derece doğru olacaktır. Markalaşmak bu günden yarına olacak bir konu değildir, KUMS (Kayseri Uluslararası Mobilyacılar Sitesi) Avm için ise Mobilya Sarayı olarak düşündüğümüz ismin markalaşması konusunda ise çalışmalar süreç içerisinde devam edecektir. Kayseri ve bölgesindeki illere perakende, yurt içi ve yurt dışına toptan satış yapmak üzere yola çıkan projede önümüzdeki 5 yıl içerisinde herkesin bildiği ve mobilya KUMS'tan alınır algısını oturtmak hedefindeyiz.

Bununla birlikte mobilya sektöründe özellikle pandemi sürecinde hem genel de hem de özel anlamda e-ticaretin önemi, bugünü ve geleceğinden bahsetmek gerekirse; Mobilya sektöründeki e-ticaret hacimli ürün ve sonrasında kurulum gerektirdiğinden genel e-ticaretin içinde uzun yıllar sönük kalmıştır. Genelde tekil ürünlerin satıldığı ya kurulum gerektirmeyen ya da çok basit şekilde nihai tüketicinin kurulum yapabileceği demonte ürünlerle yola çıkmıştır. Ancak son 5 yılda bu konuda da çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir ve pazaryerlerinin büyümesi ile birlikte nakliye ve lojistik sektörlerinin de gelişmesi ile bugün ülkemiz mobilya ticaretinin yaklaşık %5 e yakın kısmı e-ticaret üzerinden gerçekleşmektedir. Bu konuda pazar henüz bakir durumda ve gidilecek çok yol bulunmaktadır. Pandemi süreci ise e-ticaretteki süreci çok daha fazla katlayarak hızlandırmıştır. Bu süreçte başlayan alışkanlıkların devam edeceği ve özellikle yeni gelen genç neslin internet ve e-ticarete olan ön yargısız bakış açısı ile artarak devam edeceği kaçınılmazdır.

Son olarak mobilya sektörü özelinde kooperatifleşme ve e-ticaret konusunda önümüzdeki 10 yıllık süre içerisinde bulunmak istediğiniz yer ve hedeflediğimiz çalışmalardan bahsedecek olursak; Ülkemizin ilk e-ticaret kooperatifini kurmak üzereyiz, ana sözleşme bakanlık tarafından onaylandı. Üretim, e-ticaret ve e-ihracat parolası ile kuracağımız bu kooperatif ile önümüzdeki 10 yıl içerisinde ülkemiz mobilya ticaretinin en az 1 milyar dolarının bizim tarafımızdan yapılmasını hedeflemekteyiz. Özellikle yurt dışındaki ticarete ağırlık verecek olan bu kooperatifin 10 yıl sonunda 1 milyar dolar ihracat yapması için elimizden geleni yapıyor olacağız. Üyelerimiz üretim alanında her şeyi yapmaktadır, bize düşen ise; üretici ile satıcı arasında köprü olarak bağlantıyı sağlamak olmalıdır.

Sonuç

Ülkemizin güçlü olduğu sektörler bellidir, özellikle pazarda rekabet edeceğimiz ülkeleri iyi belirleyerek, gerekirse o ülkede partnerler bularak pazarlara girmeliyiz, hele hele de nihai bitmiş ürün yapıyorsak bu ürünleri son tüketiciye bizler ulaştırabilirsek karlılık oranlarımız çok daha fazla olacaktır. Bu durum ülkemizin ihracat oranlarının da hızlı bir şekilde artmasına neden olacaktır. Kooperatifçilik konusunda ortaya çıkan örneklerin başarılı olması çok önemlidir çünkü bu örnekler başarılı olursa arkası hızlı gelir, başarılı olabilmesi için ilgili bakanlıkların ve kurumların çok ciddi desteğine ihtiyaç vardır. Belli vergi muafiyetleri ile kesinlikle desteklenmelidir. Zaten var olan yurt dışında satış yeri açma, reklam pazarlama destekleri bu kooperatiflere bürokratik zorlamalara takılmadan verilerek uygulanmalıdır.

Yine ülkemizde kooperatifçiliğin sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve yaygınlaşması için bazı ek kararlara ve uygulamalara ihtiyaç olduğunu da belirtmek gerekir. Kooperatif mevzuatı yeniden gözden geçirilmeli, kooperatif yönetim, denetim ve idari kadrolarında görev alacak kişilerin dünyadaki gelişmeleri takip eden mali ve finansal anlamda gelişmeleri okuyabilecek düzeyde bilgi ve becerilerinin artırılmasının sağlanmasıyla mümkün olacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve hakemlere teşekkür ederiz.



Kaynakça

- Adshead, F., Thorpe, A. & Rutter, J. (2006). Sustainable development and public health. *PublicHealth*, 11(9), 120.
- Bora, C., (1977). Bizde kooperatifçiliği doğuran nedenler, *Karınca*, Yıl: 44, Sayı: 487, s. 4-5.
- Castilla-Polo, F. & Sánchez-Hernández, M. I. (2020). Cooperatives and sustainable development: A multilevel approach based on intangible assets. *Sustainability*, 12(10), 4099.
- Gönen M. (1982). Kooperatifçiliğimizin dünü, bugünü, yarını, *Kooperatifçilik Dergisi*, s. 41-44.
- Güllü, K., (2008). Uluslararasılaşmanın dinamikleri uluslararası pazarlar ve perakendeci işletmelerin uluslararası pazarlama etkinlikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 119-140.
- Grace, D. (2014). Measuring the size and scope of the cooperat_ve economy: Results of the 2014. Global Census on Co-operatves. United Nation’s Secretariat Department of Economic and Social Affairs Division for Social Policy and Development. <https://www.un.org/esa/socdev/documents/2014/coopsegm/>, Erişim Tarihi:02.09.2021
- Hazar, N. (1990) *Kooperatifçilik tarihi*, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları.
- Kara, M. (2003). *Kooperatifçilik*, Poyraz Ofset Yayınları (1.Basım),Ankara.
- Kara, M., Yücel, R. & Dinçer, P. K. (2016). Sürdürülebilir kalkınmaya tarım kooperatiflerinin etkileri ve ortaklarının beklentileri: Bolu ve Düzce illerinde bir uygulama. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 47-62.
- Karamustafa, K., Güllü, K., Acar, N. & Ulama, Ş. (2010). Konaklama işletmelerinde pazar odaklılık uygulamaları. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kayseri Organize Sanayi Bölgesi (OSB), (2021), Kayseri mobilyanın başkenti raporu.
- Köksal, B. (2017), Türkiye’de mobilya sektörünün gelişimi: Kayseri örneği, T.C. Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı, s:72, URL-32, <http://homeshowroom.com.tr/mobilya-sektorunun-dunu-bugunu-yarini/>, Erişim Tarihi: 21.12.2016.
- Kum, M. & Kaan, Z. (2004). Kayseri’de mobilya sektörünün yeri ve sorunları, Kayseri Ekonomisi Sempozyumu-2. Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri, 239s.
- Kurum, K. (2021), Trakya bölgesinde sürdürülebilir kalkınma açısından kooperatiflerin rolü, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Mülayim, Z. G., (1992) *Kooperatifçilik*, Yetkin yay., Ankara, s.54.
- Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN). (2016). Mobyia sektör raporu, https://www.oran.org.tr/images/dosyalar/20190523171311_0.pdf, Erişim Tarihi:25.08.2021
- Ökçün, G., (1981). Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir (Haberler-Belgeler Yorumlar), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara. s. 172-174
- Rehber, E. (2011). *Kooperatifçilik*, Ekin Yayınları, Bursa.

- Sosyal Yardımlaşma İçin Güçlü Kooperatifçilik Raporu. (2021). https://ingev.org/raporlar/Sosyal_Dayanisma_Ekonomisi_icin_Guclu_Kooperatifcilik.pdf Erişim Tarihi: 23.08.2021
- Taluğ, C.,(1981) Atatürk ve kooperatifçilik, Yol-Koop yay., Ankara. S.54.
- Toprak, D. (2005). Sürdürülebilir kalkınma çevresinde çevre politikaları ve mali araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 146-169.
- Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). Mobilya sektörü raporu, 2020, <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/planprogram/MobilyaSektorRaporu2020.pdf>, Erişim Tarihi:25.08.2021
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2021). Mobilya sektör raporu, <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Mobilya%20Sekt%C3%B6r%20Raporu%202021.pdf>, Erişim Tarihi: 01.09.2021
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2021). 2000 sonrası kooperatifçilik, https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/tarihce#_ftn11 Erişim Tarihi: 25.08.2021
- Uluslararası Kooperatifler Birliği, -<http://ica.coop/> Erişim Tarihi: 01.09.2021
- 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu 1. Madde, (1969), T.C. Resmi Gazete, 13195, 10.05.1969
- 2020 Dünya Kooperatifçilik İzleme Raporu, 2020, <https://sosyalekonomi.org/2020-dunya-kooperatif-izleme-raporu/>, Erişim Tarihi: 28.08.2021
- <https://www.cicopa.coop/publications/second-global-report-on-cooperatives-and-employment/> Erişim Tarihi:28.08.2021



BİYOĞRAFI

Ercan SARIKAYA, 2010 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden mezun olmuş, 2013 de Kayseri Üniversitesinde başlamış olduğu yüksek lisansına devam etmektedir. 1996-2012 yılları arasında Kayseri Marangozlar, Mobilyacılar ve Döşemeciler Odasında Genel Sekreter olarak görev yapmıştır. 2013-2018 yılları arasında Kayseri Marangozlar, Mobilyacılar ve Döşemeciler Odasında Yönetim Kurulu Üyeliği, 2018 yılından itibaren halen Yönetim Kurulu Başkan Vekilliği görevini sürdürmektedir. 2010 yılından itibaren Erciyes Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifinde Kurucu ve Genel Müdür olarak görev yapmakta iken, 2020 yılından itibaren Yönetim Kurulu Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

Abdurrahman KÖROĞLU, 2010 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi’nden mezun olmuş, 2017 de Hacibektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Dış Ticaret alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. 2010-2011 yılları arasında Erciyes Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifinde Muhasebe ve Mali İşler Uzmanı olarak görev yapmıştır. 2011 yılında Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinde görev başlamış olup, 2021 yılından itibaren Kooperatif Müdür Yardımcısı olarak halen görevine devam etmektedir.



THE EVALUATION OF EMPLOYEE SILENCE FROM THE PERSPECTIVE OF FOREIGN EMPLOYEES WORKING FOR INTERNATIONAL COMPANIES IN POLAND

 Murat AYDINAY^a

Abstract

The aim of this research is to evaluate organizational silence behavior from the perspective of foreign employees who work at the international companies in Poland. It is also aimed to find out "what issues employees remain silent about, the reasons for remaining silent, and how remaining silent affects employees" by considering the employee-manager relationships and to compare the findings based on the distinction between representations of eastern and western cultures. Ten foreign employees from ten different countries who work at international companies in Warsaw were selected based on maximum variation sampling. Depth interviews were conducted between November and December 2019 with these employees and content analysis method was used to analyze their responses. The themes that stand out from the participants' responses were summarized through tables and discussed in light of the relevant literature. The situations related to managers' attitudes, behaviors, perceptions, decisions, daily moods, and mentality are the most common issues for employees to remain silent about. While employees' culture and personality, and being afraid of managers' reactions are the main reasons for remaining silent, the silence causes some negative effects on employees' mood, efficiency, motivation, behaviors, and self-esteem. Organizational culture, managerial attitudes, employees' culture and personality have an effect on organizational silence. Hence, well-structured organizational structures and cultures will direct managers to develop positive behaviors, and eliminate the negative effects of managerial attitudes and behaviors on the employees. Additionally, managers working for international companies with employees from different countries should take into account the cultures, religions and personalities of the employees not to cause silence during organizational communication.

Keywords: Organizational silence, International company, Employee silence, Manager-employee communication



İŞGÖREN SESSİZLİĞİNİN POLONYA'DAKİ ULUSLARARASI ŞİRKETLERDE ÇALIŞAN YABANCI ÇALIŞANLARIN BAKIŞ AÇISIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Mevcut araştırmanın amacı örgütsel sessizlik davranışını Polonya'daki uluslararası firmalarda çalışan yabancı çalışanların bakış açısıyla ele almaktır. Bu amaçla birlikte çalışanların sessiz kaldığı konular/durumlar, sessiz

^aDr. Conectys, murataydinay@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 11.05.2021, Makale Kabul Tarihi: 16.07.2021

kalma nedenleri ve sessiz kalmanın çalışanlar üzerindeki etkilerini yönetici-çalışan iletişimi üzerinden değerlendirmek ve doğu ile batı kültürlerini temsil eden çalışanların yanıtları üzerinden karşılaştırmak da hedeflenmiştir. Maksimum varyasyon örneklemeyle Varşova'daki uluslararası şirketlerde çalışan ve on farklı ülkeden olan on yabancı çalışan araştırmada yer almıştır. Bu çalışanlarla 2019 yılının Kasım ve Aralık aylarında derinlemesine görüşmeler yapılmış ve elde edilen cevaplar içerik analizine tabi tutulmuştur. Katılımcıların cevaplarında öne çıkan temalar tablolarla özetlenmiş ve ilgili literatür ışığında tartışılmıştır. Yöneticilerin tutumları, davranışları, algıları, kararları, günlük ruh halleri ve bakış açıları gibi etkenler çalışanların en çok sessiz kaldığı durumlara karşılık gelmiştir. Çalışanların sahip olduğu kültür yapıları, kişilikleri ve yöneticilerin olası tepkilerinden korkmaları sessiz kalma davranışının asıl sebepleri arasında yer almışken; sessizlik davranışı çalışanların ruh hali, verimliliği, motivasyonu, davranışları ve benlik saygısı üzerinde bazı olumsuz etkilere neden olmuştur. Temel olarak örgütsel kültür, yönetsel tutumlar, çalışanların kültürü ve kişiliğinin örgütsel sessizlik davranışı için önemli değişkenler olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sebeple iyi yapılandırılmış örgütsel yapı ve kültürlerin, yöneticileri olumlu tutum ve davranış geliştirmeye yönelteceği ve dolayısıyla çalışanlar üzerinde olumlu etkiler yaratacağı düşünülmüştür. Ayrıca örgütsel iletişim süreçlerinde yöneticilerin çalışanların kültürleri, dini inanışları, kişilikleri ve hassasiyetlerini göz önünde bulundurmasının, çalışanların örgütsel sessizlik davranışı geliştirmesinde azaltıcı etki göstereceği varsayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel sessizlik, Uluslararası şirket, Çalışan sessizliği, Yönetici-çalışan iletişimi



Introduction

Employee silence points to a critical issue that needs to be handled in the organizational life while employee voice has an effect on the group and organizational outcomes by leading to increased learning, decision making or improved organizational performance (Morrison & Milliken, 2000). Accordingly, employee voice could be even more crucial for organizations with employees from different countries where race, ethnicity, national origin, and religion of employees are considered as a component of diversity in organizational life. Because diversity can contribute to achieving expected outcomes of organizations and contribute to their success (Cavise, 2019). Therefore, providing speaking comfort at the workplace to foreign employees or considering employee voice in organizations that have a multinational employee profile may help to achieve the expected effect from employees, hence organizational goals. Because employee voice positively affects employees and the organization itself, and facilitates organizational progress by supporting the integration of employees and organizations. Some of the positive effects of employee voice are as follows, organizational learning (Argyris & Schon, 1978), organizational innovation (Nemeth, 1985), involvement in the decision-making (Timming, 2012), performance (Sherf et al., 2018), work engagement (Şimşek & Gürler, 2019), motivation and increased productivity (Cavise, 2019), job satisfaction (Liang & Yeh, 2020). Otherwise, the employees will be more likely to experience different organizational and personal problems as they are unable to speak up. In other words, when employee silence emerges in the organizations, it will negatively affect the development, success, and sustainability of the organizations (Dyne et al., 2003). In order to eliminate these negative effects, the employees should keep going to work effectively and even need to be more willing to take initiative roles and different responsibilities to achieve common goals or organizational

success (Quinn & Spreitzer, 1997). For this reason, the manager-employee communication process through the organizational life should be structured well. Because of understanding the effect of managers' role on organizational silence is getting more obvious, as it is stated that an effective organizational structure that gives comfort to employees for speaking up can be shaped by organizations/managers (Askari et al., 2015, as cited in Paksirat & Taheri, 2018, p. 39). Where the managers are unable to lead all these processes and to provide speaking comfort for employees, the employee silence will spread to the whole organization, and the organizational silence that defined as a dangerous obstacle for organizational change and development will emerge as a collective phenomenon (Morrison & Milliken, 2000).

The concept of organizational silence is seen as significant to be examined, and it is explained by different perspectives based on the reasons behind the silence. For example, Nielsen (2003) underlines some factors to explain the reasons for silence in organizations: (a) fear (b) shyness/embarrassment (c) looking at the understanding of responsibility from a narrow perspective (d) limited conditions for attempting to speak up (e) lack of organizational political skills.

However; it is thought that this classification based on 3 different reasons explains the silence better (Shojaie et al., 2011). *Organizational reasons* correspond to the components that define the organization itself (Milliken et al., 2003) such as decision-making policies, organizational procedures, the level of organizational effectiveness and performance, organizational structure and culture (Shojaie et al., 2011; Slade, 2008). *Personal reasons* are related to employees themselves depending on the idea that all employees are an individual. For example; general mindset of employees, employees' concern about losing their jobs or promotions and not being seen as a team player, the effect of personality traits on silence, lack of experience, the fear of damaging relations with peers or managers and being labeled as a troublemaker, embarrassing and harming someone in the organization or avoid to make feel them threatened, the idea that talking wouldn't make a difference (Milliken et al., 2003; Liu et al., 2009; Shojaie et al., 2011). *Managerial reasons* refer to the general attitudes of managers or the communication between managers and employees (Morrison & Milliken, 2000). For example negative feedback, problem-solving approaches and toxic behaviors of managers, not feeling safe psychologically due to the behaviors of the managers, and managers' implicit beliefs that employees are lazy or unreliable (Botero & Dyne, 2009; Brinsfield, 2013; Liu et al., 2009).

In the light of all these reasons, it is possible to assume that the managers have a significant effect on silence. Because the people who can carry out supportive activities in creating an organizational structure that gives employees speaking comfort are the managers. This assumption is supported by different findings where it is claimed that lack of communication and problems within the organization, official authority, subordinates' concern about receiving negative feedback, and top managers' and supervisors' attitudes are the main reasons for silence (Brinsfield, 2009). Additionally, it is also stated that silence basically/mostly occurs depending on the attitudes and beliefs of managers (Morrison & Milliken, 2000; Nafei, 2016) such as; negative feedbacks and implicit beliefs of managers, managers' characteristics that affect organizational culture, financial background of managers, and policies of managers are some of these attitudes.

Based on the critical effect of managers on organizational silence behavior, organizational silence is examined in this study through the perspective of foreign employees who work at the international companies in Warsaw/Poland considering their manager-employee relationships. As a result of this study, it is aimed to find out “what issues employees remain silent about, the reasons for remaining silent, and how remaining silent affects employees” by conducting depth interviews. Furthermore, it will be significant to consider silence behavior from the employees' perspective that represent different cultures and to evaluate the perceptions or reactions towards silence between eastern and western cultural representations. Therefore, this study will provide practical implications for organizational life while it will contribute to the literature on organizational silence in the context of cultural differences.

A. LITERATURE REVIEW

Organizational Silence and Its Dimensions

Organizational silence is generally defined as a phenomenon that underlies the preference of employees to remain silent on organizational problems (Morrison & Milliken, 2000). In other words, organizational silence is a concept that emphasizes employees hide their suggestions/opinions and do not share their problems at the workplace with their superiors (Durak, 2014; Dyne et al., 2003; Lam & Xu, 2019). While Premeaux & Bedeian (2003) draw attention to silence regarding problems with managerial or functional tasks to define organizational silence, Liu et al. (2009) point to an inefficient organizational process involving low levels of participation to define organizational silence. Therefore, organizational silence can be defined as employees' preference or need to remain silent as they cannot express their problems or share their ideas that might affect organizational improvement.

Organizational silence is classified into three dimensions: acquiescent silence, defensive silence and prosocial silence.

a-) Acquiescent Silence: This dimension of organizational silence is the lack of reactions or responses given by employees about their problems and concern. In other words, acquiescent silence points to the unwillingness of employees for speaking up (Dyne et al., 2003) as they believe that their opinion will not be considered and the existing situation will not change when they express themselves (Çavuş et al., 2015; Pinder & Harlos, 2001).

b-) Defensive Silence: This dimension implies that employees prefer to remain silent in order to avoid negative reactions (threats or other negativities) that may occur in case of speaking up (Dyne et al., 2003). Thus, employees keep going to remain silent strictly despite the fact that they know that they will contribute to the organizations in case of offering their ideas (Pinder & Harlos, 2001; Karakas, 2019). Moreover, they hide their mistakes that are made at the workplace (Dyne et al., 2003) to avoid being subject to some changes in their working conditions (e.g. losing the job, damaging their relations in the organization, being strained on working more than usual hours, etc) (Deniz, 2019; Eroğlu et al., 2011; Miliken et al., 2003).

c-) Prosocial Silence: This dimension refers that the employees remain silent to protect other members in the organization and/or the organization itself (Acaray et al., 2015; Dyne et al., 2003). In this

case, the employees concern that there will be a potential harm for others in the organization when they express themselves. Thus, this dimension corresponds to the proactive behaviors that aim to prevent other members from different kinds of threats (Podsakoff et al., 2000).

B. METHODOLOGY

1. Research Aims and Questions

This research's aim is to evaluate organizational silence through the perspective of foreign employees who work at the international companies in Warsaw/Poland based on their manager-employee relationships. The research questions of this study are as follows.

1. What issues, in general, do employees remain silent about?
2. What are the reasons for remaining silent for employees?
3. How does remaining silent affect employees?
4. Is there any difference between the opinions and reactions of employees who represent western and eastern cultures on organizational silence?

2. Study Group

Ten full-time foreign employees who work at international companies in Warsaw took part in this research as participants. The reason for choosing these employees is to describe the situations in which silence behavior occurs based on the current manager-employee communication process while working in a different country other than their own countries with a manager from a different culture. In other words, these employees were preferred in order to be able to make a cross-cultural comparison between employees' perception and reactions towards silence behavior, and the effects of silence on them. Maximum variation sampling was used in determining the participants. The main aim of this sampling type is to consider the highest level of variation observed in the characteristics of individuals who can represent the research problem (Yıldırım & Şimşek, 2016). Accordingly, the criteria representing the research aims were taken into consideration (McNabb, 2015), and the variation criteria required for the research (Baltacı, 2018; Creswell & Clark, 2016) were determined. The first selection criterion was the condition that the participants work in international companies. The reason for the preference of international companies was associated with the assumption of a higher possibility to reach out to foreign employees in these companies. Hence, it would be more possible to have interviews with participants from different cultures to make comparisons. Therefore, participants' countries were considered as another selection criterion to enrich the findings by making possible comparisons between groups. Additionally, it was also taken into consideration that the participants' current managers were not from their own cultures, and employees needed to work in the departments related to information technology (depending on the assumption of these departments have more foreign employees and these employees have similar/potential problems or manager-employee relationship). As a result, the sample of this study consisted of 10 participants who may represent the eastern (5 participants) and western cultures (5 participants) based on variation criteria and the opinions of two experts.

Ten participants who took part in the study according to selection criteria were divided into two groups of five people based on the assumption that the participants in each group share similar cultural background or geography. Accordingly, two different groups were created that represent eastern and western cultures depending on cultural similarities, geographic locations and historical background and etc. (Wikipedia, 2003; Pew Research Center, 2018; Hofstede Insights, n.d.; Adl.org, n.d.). While the participants from Austria, Denmark, Spain, Germany, and Hungary represent the western culture; the participants from Turkey, India, Uzbekistan, Egypt, and China represent the eastern culture.

The demographic data shows that six of the participants are men while four of them are women. The age range of the participants differs from 23 to 35 years (the average is 28.9), and seven of them are single. As educational background, three of the participants hold bachelor's, six of them hold master's, and one of them holds a Ph.D. degree. Total working time in both Poland and their current organizations ranges from 1 to 8 years (the average working time in Poland: 5 years, the average working time at the current organization: 4.1 years).

The participants work in IT or similar departments with different professions such as software developer, data analyst, planning specialist, project specialist/manager, java developer, CRM developer, IT researcher, sourcing specialist etc. While four of the participants have never changed a workplace in Poland, three of them have changed two workplaces and three of them have changed one workplace. The reasons for choosing a new workplace for these employees are "salary, desire to work in an international and/or corporate company, unfriendly working environment, the first job's being not suitable for their career plan, a dispute with a manager, working hours and managers' attitudes".

3. Data Collection and Analysis

The depth interviews were conducted with ten foreign employees who work at international companies in Warsaw between November and December 2019, and interviews lasted 50 minutes on average. During these interviews, demographic questions (age, education, marital status, total working time in Poland, etc.) and open-ended questions that created based on the organizational silence scale developed by Çakıcı (2008) were addressed to the participants. These open-ended questions were determined based on participants' answers to the following question.

Can you share your problems, concerns, or suggestions related to your job or workplace with your managers in general?

Yes No I prefer to remain silent on certain issues

Three open-ended questions were addressed to the participants who chose one of these answers: "No" or "I prefer to remain silent on certain issues". These questions were "What issues, in general, do you remain silent about?", "What are your reasons for remaining silent?" and "How does remaining silent affect you?" Through these questions, it is aimed to find out what issues employees remain silent about, the reasons for remaining silent and how remaining silent affects employees. Additionally, the question of "What are the situations/factors that facilitate expressing yourself to your managers?" was addressed to the participants who chose the answer of "yes".

The content analysis method was used to analyze the data. This is an analysis type that aims to gather specific contents from the collected data and organize them in the form of codes and themes (Yıldırım & Şimşek, 2016). The themes reached as a result of the analysis were evaluated by 3 different independent researchers. Thus, the themes that stand out from participants' responses to these questions are summarized and presented in three tables. Following each of these tables, the themes were evaluated and the original form of the responses given by the participants was taken part after the relevant evaluations to clarify the prominent issues, reasons, or effects.

C. FINDINGS

Table 1 and Table 2 include the responses for questions that aim to find out the issues that employees generally remain silent about, the reasons for remaining silent, and the effect of remaining silent on employees. Additionally, Table 3 includes the responses for the question of what are the situations/factors that facilitate expressing yourself to your managers. First of all, the responses of employees who remain silent will be evaluated.

1. The Employees Who Remain Silent

Table 1 shows the thematic summaries of employees' responses that remain silent based on three questions. The evaluations for these themes through three questions and the original form of the responses given by the participants are below.

Table 1. The Employees Who Remain Silent

Number of Participants: 2		
Countries of Participants: Egypt and China		
What issues, in general, do you remain silent about?	What are your reasons for remaining silent?	How does remaining silent affect you?
-Manager's negative attitudes, -Manager's discriminatory behavior, -Insensitivity of manager, -Some culture-specific reactions of managers, -Situations where the content of the speech might be perceived as a problem.	-Being afraid of managers' negative reaction, -The effect of participants' culture, -Refraining from being too aggressive in response, -Observing the negative experiences of other members in the workplace.	-Getting angry, -Experiencing low motivation, -Feeling of suppression, -Working with low efficiency.

a-) The issues that employees remain silent about: Employees remain silent on many different issues throughout their organizational life. Some of the issues for the employees who do not speak up and remain completely silent about are related to the behaviors, attitudes, and perceptions of their managers. These issues can be reached out from the following statement:

"Of course, I cannot talk, when it is about my manager. I mean I do not want to talk about my manager's negative attitudes and discriminatory behaviors. Also, about some of his culture-specific reactions that Polish managers generally have. They do not show the same interest to foreign employees as they show to the locals. So, you can feel their insensitivity. This is the same in discrimination. They can give priority to local employees when making vacations and work plans. Or you can feel some negativity because of your nationality and religion, even it is implicit." (Participant from Egypt)

These employees also remain silent to avoid any misunderstandings that may occur depending on the speech content. Accordingly, they can just speak up about ordinary issues when they believe that the speech content will not be perceived as a problem. These issues can be reached out from the following statement:

"I remain silent when the content of the speech will be perceived as a problem. So, I just talk about ordinary topics. Because even though I have never experienced it, I witnessed what kind of reactions that other employees exposed. They just wanted to talk about some situations that they perceived as problems. They were foreign employees too. That's why I think it's better to remain silent until I gain experience and find another job." (Participant from China)

b-) The reasons for remaining silent: The reasons for remaining silent for these employees are attributed to several reasons. Some of these reasons are based on employees' culture and personality, and fear of managers' negative attitudes. These reasons can be reached out from the following statement:

"I remain silent because I am afraid that my manager will show negative attitudes if I talk about his negative behaviors. Also, it will be perceived as if I am complaining about him. In fact, I am afraid that he will even fire me although it is not easy to fire someone according to the current laws and it takes a long time. Maybe we're having trouble partly because of my own culture. In general, we might conflict with my manager due to differences in doing business and solving problems. On the other hand, I remain silent because I avoid reacting very aggressively if I give a reaction to his behaviors during our conversation. So, remaining silent is the best option." (Participant from Egypt).

There are some other reasons for remaining silent such as; observing a negative experience of an employee who subjected to the destructive behaviors of the manager since that employee gave a reaction to the manager and refraining from the manager's reactions in general. These reasons can be reached out from the following statement:

"I remain silent since I saw what reactions those who objected. For example, the managers hinted at employees as "if you are not OK with your job, you can quit" and "if you quit, you have to find a job within 30 days otherwise your legal permits will be canceled". For these reasons, I remain silent and try to be more patient." (Participant from China)

c-) The effect of remaining silent on employees: Remaining silent causes some effects on employees' mood, productivity, and motivation. These effects can be reached out from the following statements:

"I get angry but I remain silent since I have experienced that silence works most of the time." (Participant from Egypt)

"My motivation decreases. I feel suppressed and start to work less efficiently than usual." (Participant from China)

2. The Employees Who Speak Up Occasionally

Table 2 shows the thematic summaries of employees' responses who can speak up occasionally based on three questions. The evaluations for these themes through three questions and the original form of the responses given by the participants are below.

Table 2. The Employees Who Speak Up Occasionally

Number of Participants: 4 Countries of Participants: Turkey, India, Hungary and Uzbekistan		
What issues, in general, do you remain silent about?	What are your reasons for remaining silent?	How does remaining silent affect you?
<ul style="list-style-type: none"> -Working conditions, -Scheduling overtime or vacation days -Manager's way of doing business -In situations that will be perceived as complaining about the manager, -Other members' problems, -The unpredictable reactions depending on the manager's mood, -Manager's negative attitudes, -The situations caused by manager's lack of vision. 	<ul style="list-style-type: none"> -Managers' refusal to accept their own discriminatory behavior, -Not being perceived as a constant complainer, -Legal processes and permits in the country, -Economic satisfaction of the current job, -Worrying about being discriminated against, -The problem is others', -Supervisor's unreasonable reactions, -The potential of the manager to react adversely, -The feeling of despair about being justified, -Avoiding stress. 	<ul style="list-style-type: none"> -Getting angry, -To question himself/herself, -Worrying about being misunderstood, -Worrying that all life will be negatively affected, -Not sharing useful information, -Experiencing stress, -Feeling no effect, -Experiencing low motivation, -Feeling obstacles for personal developments, -Working with low efficiency.

a-) The issues that employees remain silent about: Some issues for the employees who speak up occasionally to remain silent about are related to their working conditions and personal experiences at their workplaces. These issues can be reached out from the following statement:

"I would like to talk about working conditions but prefer to remain silent. Because there is discrimination between employees on scheduling overtime or vacation days. Depending on the requirements of our job, we may need to work on public holidays. But priority is given to Christian friends. For example, for the Christmas holiday. Yes, we are not Christian but this holiday is for everyone. Our manager can make a working schedule without favoring anyone. If he would ask and share his idea about giving priority to them since it is a special day, we could be OK with that idea. But he does not. He makes the same plan every year. I tried to express it several times, but the reaction of my manager was a bit harsh and unacceptable, so I prefer to remain silent." (Participant from Turkey)

Some other issues for these employees to remain silent are about the situations that will be perceived as if the employees are complaining about their managers and some possible negative attitudes of their managers. These issues can be reached out from the following statement:

“In situations that will be perceived as if I am complaining about my manager. So, generally, I try to remain silent. Especially, I prefer to remain silent on issues that directly concern my manager or that will be perceived as if I am complaining about him. For example, communication problems, some harsh attitudes, discriminatory behavior, and business-related wrong practices.” (Participant from India)

Employees also remain silent when the issues are not related to themselves personally and if there are some unpredictable reactions of their managers depending on their daily moods. These issues can be reached out from the following statement:

“I don’t prefer to talk unless the topic is related to my working conditions, my job description, or my manager’s negative behaviors towards me. Also, I do not talk about the problems of other employees or the manager’s reactions based on daily moods. So, I do not talk about the things that I don’t find logical.” (Participant from Hungary)

Other issues to remain silent for these employees are rested on the managers’ attitudes, decisions, and mentality. These issues can be reached out from the following statement:

“My manager has many problems with his way of doing business, making a good work plan, and attitudes towards employees. Also, he may cause some negative situations because of his lack of vision. This is not just my opinion. He is also aware of this and very sensitive. So, he is not willing to talk about these issues. In the case of talking to him, he immediately reacts negatively and tries to use his authority. Our department mainly consists of foreign employees and our coordinator is Polish due to company policy. For once, some of the foreign friends expressed their thoughts about our manager. A discussion broke out at that moment. So, I do not want to talk about the situations that important for me but sensitive for my manager to avoid any negative reactions.” (Participant from Uzbekistan)

b-) The reasons for remaining silent: The reasons for remaining silent for the employees who speak up occasionally are based on different situations. Managers' refusal for their discriminatory behaviors, avoidance from managers’ negative attitudes, afraid of being perceived as a constant complainer, and worried about being discriminated against are some of these reasons. These reasons can be reached out from the following statement:

“I tried to speak many times but my manager does not admit that he discriminates. Even though not in practice, the mention of discrimination would create the perception that managers commit a crime according to the law. For this reason, my manager ended up our conversation when I was expressing my opinion. So, I do not want to be perceived as someone who complains constantly and tries to put his manager at risk. Because other managers also may see you as risky person since they talk to each other about employees. In addition to this injustice, there is no need to take the reaction of all managers and being discriminated against.” (Participant from Turkey)

The legal processes of permits for foreigners (for non-EU citizens) in the country and the economic satisfaction of the current job are other reasons to remain silent for these employees. These reasons can be reached out from the following statement:

“Obtaining residence and work permits in Poland is both difficult and takes a long time. Because the service sector in the public sphere is very insufficient and uncontrolled. Especially if you do not come from their preferred countries (Ukraine, Bulgaria, etc.). So, it may be more reasonable to remain silent as long as the economic conditions of the job do not deteriorate and there are no major problems.”
(Participant from India)

Lack of rational justification in managers’ reactions and the situation is related to other employees are some other forms of the reasons to remain silent. These reasons can be reached out from the following statement:

“I remain silent as there is no situation or problem-related to me or I prefer to remain silent when there are some behaviors of my manager that he develops for no logical reasons.” (Participant from Hungary)

Avoidance from stress and the feeling of despair about being justified are also important reasons for employees to remain silent. These reasons can be reached out from the following statement:

“There is no need to talk. Because I will not get results and will get stressed unnecessarily for an issue that I am right about. That’s why I prefer to talk about topics that will not lead to these situations.”
(Participant from Uzbekistan)

c-) The effect of remaining silent on employees: Remaining silent causes some negative effects on these employees’ mood, productivity, motivation, and self-esteem. These effects can be reached out from the following statements:

“I used to try to stay as positive and say “I’m in a foreign, I’m learning to be more patient”. But then I felt that this situation was nothing more than suppression. This also directs me to question myself constantly and get angry. I do not take part in the meetings unless it is mandatory. When I attend meetings, mostly I prefer to be a listener. Because I think the things that I say will be perceived negatively even if they are positive. And I’m afraid of remaining silent will turn into behavior and negatively affect other areas of my life.” (Participant from Turkey)

“I am not conveying suggestions or practices that may be more useful for the job or team. This causes me to do the things related to the job that I think is problematic in the same way and experience stress.”
(Participant from India)

“Remaining silent does not affect me negatively. Because I prefer to remain silent and not react to these situations. Also, these situations are not directly related to me. For example, the manager is having problems with others or the manager adopts an attitude to everyone without a rational justification. It does not bother me as there is no logical behavior-reaction relationship.” (Participant from Hungary)

“The issues that we complain about are really directly related to the job/workplace. I mean the effect of our manager’s attitudes on the job/workplace. Unless our manager changes his attitudes, we will

be continuing with lower motivation. In fact, we can be more effective and efficient. But this situation negatively affects both our workplace and our development.” (Participant from Uzbekistan)

3. The Employees Who Always Speak Up

Table 3 shows the thematic summaries of employees' responses who always speak up based on one question. The evaluations for these themes through this question and the original form of the responses given by the participants are below.

Table 3. The Employees Who Always Speak Up

Number of Participants: 4
Countries of Participants: Austria, Denmark, Spain and Germany
What are the situations/factors that facilitate expressing yourself to your managers?
<ul style="list-style-type: none"> -Not finding it right to remain silent, -Insisting on talking -Manager's attitudes and organizational culture -The effect of social culture on remaining silent -Not believing that remain silent will be a solution

a-) The situations that facilitate speaking up for employees: Employees who always speak up explain the situations that make it easier to talk to their managers with different perspectives. For example; not finding it right to remain silent, insisting on talking, manager's attitudes, organizational culture, the effect of social culture on remaining silent, and not believing that remaining silent will be a solution are some of these perspectives. These perspectives can be reached out from the following statements:

“I do not prefer to remain silent on any subject that I deem necessary. My current manager is from Poland, and when I compare with managers from other European countries, I think my manager is more closed for communication. Maybe it’s about that the foreigners are not welcomed in general. For this reason, being able to speak is more related to my insistence on speaking about the things that I feel uncomfortable with, rather than my manager being open to communication and criticism.” (Participant from Austria)

“Most of the employees in my workplace are foreigners. My manager is also Italian and very open to communication. The management mentality of the company which I work for is also in the process of change. This change and my manager’s understanding make communication easier.” (Participant from Denmark)

“I can say that working with Polish employees or managers is more difficult when I compare to people in my own culture. Because there are many managerial positions in the company which I work for and all positions are related to each other. So, you have to talk about everything, positive or negative. That’s why I don’t remain silent. I speak up even though it is not easy. I mean, the situation of being able to speak is basically about myself because the culture where I grew up and my family did not teach me to remain silent and it doesn’t sound right to me either”. (Participant from Spain)

“Although my Polish manager is more closed to communication than other managers, he needs to communicate with me because he needs my profession. I am aware that he is not pleased when I express the situations that I do not find the right. But this doesn’t affect my motivation negatively. Because in order to fulfill my tasks, I have to convey what is good or bad. If there is a problem that relates to me, I have to solve this problem for my own good. Remaining silent should never be a solution.”
(Participant from Germany)

DISCUSSION AND IMPLICATIONS

When the findings of the study are considered in general, it is possible to say that more than half of the employees who took part in this study remain silent. Different studies might support this finding. For example, it is stated that half of the employees within Fortune 100 multinational organizations feel safe to express themselves (Burriss et al., 2010, as cited in Jahangir & Abdullah, 2017, p. 148) and 7 out of 10 employees in American organizations remain silent (Nemeth & Nemeth-Brown, 2003). Another finding of this study shows that the employees from Eastern countries remain more silent than employees from Western countries. The reasons for remaining silent are employees' social culture and personality, the difficulty of obtaining legal rights in Poland, and some economic reasons. In contrast to these findings, the employees from Western countries explain their reasons for speaking up attributing to their upbringing, cultures, personality, and social rights that they already have. The responses for the question of “The Employees Who Always Speak Up” can support this evaluation.

1. The Issues in which Organizational Silence Occurs

This study shows that employees remain silent about different issues. Employees' relationships with their managers could be considered as the most significant issue. Because, the employees mostly remain silent when the issues are about their managers’ attitudes, behaviors, perceptions, decisions, daily moods, and mentality. There are different researches that support this finding as it is stated that employees from multinational companies are afraid of the negative reactions from their superiors in case of self-expression, and they remain silent (Detert & Edmondson, 2005). Additionally, the theoretical model developed by Milliken (2003) indicates the situations about manager’s attitudes and states that organizational structure and managerial practices are important factors for organizational silence. Hence, in accordance with the literature, the current study draws attention to the relationship between managers' attitudes or behaviors and organizational silence (Vakola & Bouradas, 2005) and underlines the effect of manager’s negative attitudes, discriminatory behaviors, insensitivity and some cultural-based reactions on employee silence.

The findings also show that employees remain silent where the issues are related to their working conditions as they cannot predict how their manager will react. There is a similar finding refers that the employees feel uncomfortable when they need to talk to their managers about working conditions (Çakıcı, 2008). Thus, this finding is consistent with the literature and emphasizes that the employees remain silent when the situation is related to their salaries, working schedule, planning overtime, etc.

In addition to these issues, the employees remain silent where the content of the speech might be perceived as a problem by managers; other members have some problems with managers or in situations

that will be perceived as if the employees complain about their managers. This finding points to two important conclusions. The employees remain indifferent despite the possibility of experiencing similar problems to other members in the future. Also, the employees' experiences may have created a perception that every request for speaking will be seen as a problem. Thus, it is believed that remaining silent will eliminate the perception of a problematic employee and constant complainer.

2. The Reasons for Organizational Silence Behavior

The findings show that employee silence is based on different reasons. The first reason is totally associated with managers' harsh and angry reactions and refusal for their discriminatory attitudes. Similarly, the employees also remain silent as they are worried about being discriminated against, they do not want to be perceived as someone who complains constantly and they cannot rationalize their managers' behaviors. These findings are supported by different studies claiming that employees remain silent to avoid some negativities. For example, negative feedback from managers (Morrison & Milliken, 2000; Vakola & Bouradas, 2005), being labeled as a negative person who damages relationships (Milliken et al., 2003), being perceived as a threat, troublemaker and complainant (Akbarian et.al., 2015; Milliken et al., 2003; Vakola & Bouradas, 2005), fear of being excluded and perceived as problematic (Kahveci & Demirtaş, 2013) and receiving negative reactions from managers (Nafei, 2016).

Some of the other reasons why employees remain silent are related to feelings of hopelessness and stress. This finding is consistent with the literature and it is claimed that employees tend to show silence behavior to not remain under the stress (Çakıcı, 2010). One another reason for remaining silent underlines that employees do not speak up as they feel desperate about change. Because the employees think that remaining silent will be the most reasonable reaction as there will not be any change in case of speaking up. Based on their experience, this can be considered as a reasonable justification due to the fact that the outcome remains unchanged despite being right in the face of a problem and recommendations for the job are not taken into account. For this reason, the employees show no effort to speak up and share their suggestions/ideas as they have experienced such situations. As cited, the employees believe that nothing will change and their problem will not be solved if they talk about their suggestions and problems (Ayduğ et al., 2017; Brinsfield, 2009; Kahveci, 2010; Premeaux, 2001).

Employees' culture and personality are two other different reasons for remaining silent. Because the employees' cultures emerge as a situation that prevents them when they would like to speak up or give a reaction. There are similar findings that emphasize that cultural components and cultural cases (e.g. power distance) have an effect on organizational silence (Huang et al., 2005). Additionally, the relationship between personality and organizational silence (Brinsfield, 2009; Dilek & Taşkıran, 2016) also supports another finding of this study. While some employees cannot speak up as their personality traits do not allow them to give a reaction, some others think that they can speak up but prefer to remain silent as they can't predict their own reactions (avoiding reacting negatively and too excessively).

The last reason for employees to remain silent is the legal processes of work/residence permits in the country. Because work and residence permits are seen as a challenge in the country due to bureaucratic stages and as it takes more than predicted time (for non-EU citizens). Thus, when they

consider their working conditions as satisfactory (especially economic), they do not want to take a risk changing their jobs to avoid starting legal processes from the very beginning and get long-term permits.

3. The Effect of Organizational Silence on Employees

Silence causes some effects on employees' mood, efficiency, motivation, behaviors, and self-esteem. As a result of these effects, they can get angry and stressed easily, their motivation is negatively affected and they cannot focus on their tasks to be more effective at their workplace, they question themselves and feel suppressed. Different studies through the literature refer to the similar effects of organizational silence on employees. For example, negative effects on employee's job satisfaction, commitment, motivation, well-being, confidence, belonging, resistance to stress, and appreciation (Beer & Eisenstat, 2000; Çakıcı, 2008; Hozouri et al., 2018; Karaca, 2013; Milliken et al., 2003; Milliken & Morrison, 2003; Morrison & Milliken, 2000; Shojaie et al., 2011; Vakola & Bouradas, 2005).

Silence also leads employees to some fears that related to the idea of what they say will always be perceived negatively. Because employees remain silent as they believe that their managers will perceive their ideas generally as negative and their working conditions will be affected negatively in case of speaking up (Milliken et al., 2003).

The findings also reveal that silence is seen as an obstacle for employees to share their ideas/suggestions about their job/workplace and self-improvement. Because of the silence' effect, the employees hide their useful advice about their job and feel barriers for personal development as they believe that speaking up on organizational problems or concerns related to the work is useless and can be dangerous (Morrison & Milliken, 2000).

4. The Situations that Facilitate Speaking Up

The situations that facilitate self-expressing are based on several factors. These factors are associated with employees' attitudes towards silence, their personalities and social cultures, managers' positive behaviors and organizational culture. Because employees insist on speaking up and do not remain silent as they do not find it right to remain silent or do not believe that remaining silent will be a solution based on their personalities and social culture. Therefore, it is possible to say that the most obvious reason for remaining silent among these reasons is social culture and employees who do not remain silent or do not find it right to remain silent are mostly people who represent the western culture. In this context, the effect of social culture on individuals' behavior in business life as well as their daily life becomes more understandable. There are also different studies that support this finding and show that silence is less preferred by members of western or individualistic cultures (Bowen & Blackmon, 2003; Durak, 2012; Panteli & Fineman, 2005). Therefore, the social culture to which one belongs has a significant effect in determining the reaction of employees to silence in organizational life. Additionally, the supportive and positive attitudes of managers and organizational culture are effective factors that facilitate employees' self-expression. Different studies mention similar relationships through focusing on organizational culture and structure, nationality, organizational support, managerial practices, and personality (Akbarian et al., 2015; Bergeron & Thompson, 2020; Bowen & Blackmon, 2003; Çetin et al.,

2016; Doğan & Yılmaz, 2020; Erat et al., 2017; Mısırdalı Yangil & Beydilli, 2016; Sholekar & Shoghi, 2017; Şimşek & Aktaş, 2014).

5. Implications

The employee silence problem can be solved although it is a common problem for every organization. Therefore, the first and important point to be considered is organizational culture. Because organizational culture is the main component that can shape and lead managers' behavior and attitudes as these attitudes and behaviors are the most effective reasons for organizational silence. As a result of well-structured culture, managers will not be able to find a work environment where they can develop any kinds of negative behaviors, and employees will have their speaking comfort.

While some employees think that they are discriminated against because of their beliefs or nationality, others remain silent due to cultural reasons or their personality. Thus, managers should behave more sensitively and show equal interest. For example, managers should make an equitable decision when they plan employees' working schedules, clarify their tasks or deal with their problems, and they should not consider the employees' cultures, religions, or personalities in this process as a criterion. By this sensitivity, all employees will have a mindset that their managers have a sense of equality, instead of discriminatory behaviors. As a result, organizations will have a structure that is ready to accept all different cultures and opinions to solve employees' concerns about self-expression and make diversity strength in the organizational life.

The managers should be open to communicate with employees to solve their problems, have their suggestions, and support their development. For this reason, the importance of managers' selection comes out, and employers are recommended to utilize multiple observation and evaluation techniques while selecting managers. Also, the current managers who have some obstacles for communication should be directed to different supportive training or workshops based on assessments. Otherwise, employee silence will harm the organization itself and its members.

It is important that the employers and managers should take an active role in the process of obtaining legal rights that might negatively affect employee productivity and seek common solutions with relevant institutions. In addition to other reasons for silence, such situations that limit employees may prevent them from demonstrating their abilities. Because the employees will remain silent in order not to lose their current rights and they will not be willing to contribute the competencies they have to the organizations.

It is recommended that the participants should be selected from the same organization and department on the condition that more participants from fewer countries for future studies. Thus, the effect of organizational culture and structure will be eliminated, and the effect of participants' cultures on organizational silence will be observed more clearly.

Ethics Committee Permission

This article is not part of a working group that requires ethical committee approval.



References

- Acaray A., Gündüz Çekmecelioğlu H., & Akturan A. (2015). The analysis of the relationship between organizational culture and organizational silence. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32, 39-157. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2645>
- Adl.org, ADL Global 100. (2021, April 27). <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/press-center/Global-A-S-Survey-Countries.pdf>.
- Akbarian, A., Ansari, M. E., Shaemi, A., & Keshtiaray, N. (2015). Organizational silence: Why and how can overcome?. *Saussurea*, 3(1), 39-44.
- Argyris, C., & Schön, D. (1978). *Organizational learning: A theory of action perspective*. Addison Wesley. <https://doi.org/10.1177/017084068000100310>
- Ayduğ, D., Himmetoğlu, B., & Turhan E. (2017). Evaluating the opinions of teachers on organizational silence through a qualitative study. *BoluAbant İzzet Baysal University Journal of Faculty of Education*, 17(3), 1120-1143. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.31178-338812>
- Baltacı, A. (2018). A conceptual review of sampling methods and sample size problems in qualitative research. *Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, 7(1), 231-274.
- Beer, M., & Eisenstat, R. (2000). The silent killers of strategy implementation and learning. *Sloan Management Review*, 41, 29-40.
- Bergeron, D., & Thompson, P. (2020). Speaking up at work: The role of perceived organizational support in explaining the relationship between perceptions of organizational politics and voice behavior. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 56(2), 195-215.
- Botero, I. C., & Van Dyne, L. (2009). Employee voice behavior: Interactive effects of LMX and power distance in the United States and Colombia. *Management Communication Quarterly*, 23(1), 84-104.
- Bowen, F., & Blackmon, K. (2003). Spirals of silence: The dynamic effects of diversity on organizational voice. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1393-1417.
- Brinsfield, C. (2009). *Employee silence: Investigation of dimensionality, development of measures and examination of related factors*. (Unpublished master's dissertation). The Ohio State University.
- Brinsfield, C. T. (2013). Employee silence motives: Investigation of dimensionality and development of measures. *Journal of Organizational Behavior*, 34(5), 671-697. <https://doi.org/10.1002/job.1829>
- Çakıcı, A. (2008). A research on issues, causes and perceptual results of silence at organizations. *Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences*, 17(1), 117-134.
- Çakıcı, A. (2010). *Örgütlerde işgören sessizliği: Neden sessiz kalmayı tercih ediyoruz? (Employee silence in organizations: Why we prefer to stay silent?)*. Detay Yayıncılık.
- Cavise, H. A. (2019). *Strategies for managing employee self-expression in the workplace*. (Unpublished doctoral thesis). Walden University Doctor of Business Administration.
- Çavuş, M. F., Develi, A., & Sarioğlu, G. S. (2015). Mobbing and organizational silence: A research on energy sector employees. *Journal of Business and Economics Studies (JBES)*, 3(1), 10-20.

- Çetin, C., Karabay, M. E., Özcan, E. D., & Taşkıran, E. (2016). The effect of personality traits on organizational silence: A research on service industry. In L. Altnay & S. Poudel (Eds.), *Enhancing customer experience in the service industry: A global perspective* (pp.130–152). Cambridge Scholar Publishing.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2016). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage.
- Deniz, S. (2019). A research on determining the reasons for organizational silence of hospital employees. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 05(03), 96-103.
- Detert, J., & Edmondson, A. (2005). No exit, no voice: The bind of risky voice opportunities in organizations. *Academy of Management Proceedings*, 1-6. <https://doi.org/10.5465/ambpp.2005.18780787>.
- Dilek, Y., & Taşkıran, E. (2016). A research for the determination of the effects of personality traits on the organizational silence. *Bartın University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 7(13), 402-434.
- Doğan S., & Yılmaz M. (2020). The effects of organizational culture on organizational silence in the health institutions. *Business & Management Studies: An International Journal (BMIJ)*, 8(2), 1523-1545. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i2.1440>
- Durak, İ. (2012), *Korku kültürü ve örgütsel sessizlik*. Ekin Yayınevi.
- Durak, İ. (2014). Relationships between organizational silence and demographics, institutional factors: A study on academic staffs. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 28(2), 89-108.
- Dyne, L., Ang, S., & Botero, C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multi-dimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
- Erat, S., Alniacik, U., Ciftcioglu, A., & Akçin, K. (2017). Effect of perceived organizational support on organizational silence and task performance: A study on academicians. *Journal of Global Strategic Management*, 1, 35-43.
- Eroğlu, A. H., Adigüzel, O., & Öztürk, U. C. (2011). Dilemma of silence vortex and commitment: Relationship between employee silence and organizational commitment. *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 16(2), 97-124.
- Hofstede Insights, Country Comparison. (2021, April 29). <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/>.
- Hozouri, M., Yaghmaei, M., & Bordbar, H. (2018). Clarifying the impacts of organizational silence on organizational commitment with controlling the effects of organizational rumors. *Management Science Letters*, 8, 533-542. <http://dx.doi.org/10.5267/j.msl.2018.5.002>
- | 974 | Huang, X., Van de Vliert, E., & Van Der Vegt, G. (2005). Breaking the silence culture: Stimulation of participation and employee opinion withholding cross-nationally. *Management and Organization Review*, 1(3), 459–482.
- Jahangir, M., & Abdullah, M. (2017). A review of organizational silence antecedents and its impact on job attitudes. *Sarhad Journal of Management Sciences*, 3(01), 146-159.


- Kahveci, G. (2010). *The relationship between organizational silence and organizational commitment in primary schools* (Unpublished master's dissertation). Firat University Institute of Social Sciences.
- Kahveci, G., & Demirtaş, Z. (2013). Development study of organizational silence scale for teachers. *Electronic Journal of Social Sciences*, 12, 167-182.
- Karaca, H. (2013). An exploratory study on the impact of organizational silence in hierarchical organizations: Turkish national police case. *European Scientific Journal*, 9(23), 38–50.
- Karakas, A. (2019). The relationship between perceived supervisor support and the aspects of organizational silence. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 8(3), 1-19.
- Lam, L. W., & Xu, A. J. (2019). Power imbalance and employee silence: The role of abusive leadership, power distance orientation, and perceived organizational politics. *Applied Psychology*, 68(3), 513-546.
- Liang, H., & Yeh, T. (2020). The effects of employee voice on workplace bullying and job satisfaction: The mediating role of leader–member exchange. *Management Decision*, 58, 569-582. <https://doi:10.1108/MD-01-2019-0112>
- Liu, D., Wu, J., & Ma, J. (2009). Organizational silence: A survey on employees working in a telecommunication company. *International Conference on Computers and Industrial Engineering*, 1647 - 1651. <http://dx.doi.org/10.1109/ICCIE.2009.5223551>
- McNabb, D. E. (2015). *Research methods for political science: Quantitative and qualitative methods*. Routledge.
- Milliken, F., & Morrison, E. (2003). Shades of silence: Emerging themes and future directions for research on silence in organizations. *Journal of Management Studies*, 40, 1563-1568. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00391>.
- Milliken, F., Morrison, E., & Hewlin, P. (2003). An exploratory study of employee silence: Issues that employees don't communicate upward and why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453-1476.
- Mısırdalı Yangil, F., & Beydilli, E. (2016). The relation between organizational silence and personality characteristics: A study on thermal hotels. *International Journal of Business and Management Invention*, 5(11), 31-36.
- Morrison E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *The Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Sounds of silence. *Stern Business*, 25, 31-35.
- Nafei, W. A. (2016). Organizational silence: Its destroying role of organizational citizenship behaviour. *International Business Research*, 9(5), 57–75.
- Nemeth, C. J. (1985). Dissent, group process and creativity: The contribution of minority influence. In: Lawler, E. (Ed.) *Advances in group processes*, 2, (pp. 57-75). JAI Press.
- Nemeth, C. J., & Nemeth-Brown, B. (2003). Better than individuals? The potential benefits of dissent and diversity for group creativity. In Paulus, P. (Eds), *Group creativity: Innovation through collaboration* (pp. 63-84). Oxford University Press, Incorporated.
- Nielsen, R.P. (2003). *The politics of ethics: Methods for acting, learning, and sometimes fighting, with others in addressing ethics problems in organizational life*. Oxford University Press.


- Paksirat, V., & Taheri, A. (2018). Organizational silence and occupational burnout with job performance. *Journal of System Management*, 4(4), 39-50.
- Panteli, N., & Fineman S. (2005). The sound of silence: The case of virtual team organising. *Behaviour and Information Technology*, 24(5), 347-352.
- Pew Research Center, Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues. (2018, October 29). <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/>.
- Pinder, C., & Harlos, K. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as response to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resource Management*, 59, 331-369.
- Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. (2000). Organizational citizenship behaviours: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563.
- Premeaux, S. F. (2001). *Breaking the silence: Toward an understanding of speaking up in the workplace*. (Unpublished master's dissertation). Louisiana State University Department of Management-Business Administration.
- Premeaux, S. F., & Bedeian, A. G. (2003). Breaking the silence: The moderating effects of self-monitoring in predicting speaking up in the workplace. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1537-1562.
- Quinn, R., & Spreitzer, G. (1997). The road to empowerment: Seven questions every leader should answer. *Organizational Dynamics*, 26(2), 37-50.
- Sherf, E. N., Sinha, R., Tangirala, S., & Awasty, N. (2018). Centralization of member voice in teams: Its effects on expertise utilization and team performance. *Journal of Applied Psychology*, 103(8), 813-827. <https://doi:10.1037/apl0000305>
- Shojaie, S., Matin, H., & Barani, G. (2011). Analyzing the infrastructures of organizational silence and ways to get rid of it. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30, 1731-1735. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.334>.
- Sholekar, S., & Shoghi, B. (2017). The impact of organizational culture on organizational silence and voice of faculty members of Islamic Azad university in Tehran. *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, 10(1), 113-142.
- Şimşek, E., & Aktaş, H. (2014). Interaction between organizational silence, personality and life satisfaction: A study in the public sector. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 14(2), 121-136.
- Şimşek, Y., & Gürler, M. (2019). A study on employee voice and its effect on work engagement: Explicating from the Turkish teachers' perspectives. *International Education Studies*, 12(7), 80-92. <https://doi:10.5539/ies.v12n7p80>
- Slade, M.R. (2008). *The adaptive nature of organizational silence: a cybernetic exploration of the hidden factory*. The George Washington University-ProQuest Dissertations Publishing.

- Timming, A. R. (2012). Tracing the effects of employee involvement and participation on trust in managers: An analysis of covariance structures. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(15), 3243–3257. <https://doi:10.1080/09585192.2011.637058>
- Vakola, M., & Bouradas, D. (2005). Antecedents and consequences of organisational silence: An empirical investigation. *Employee Relations*, 27, 441-458. <https://doi.org/10.1108/01425450510611997>.
- Wikipedia, Western World. (2021, April 28). https://en.wikipedia.org/wiki/Western_world#Western/European_culture.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). (Qualitative research methods in social sciences (10th Edition). Seçkin Yayıncılık.



AB-27 ÜLKELERİNDEKİ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR YAKLAŞIM

 Selim Baran SAKAR^a

 Güldenur ÇETİN^b

Özet

Ülkelerin rekabet gücü göstergelerinden kabul edilen ve ticari faaliyetlerle ilişkisi son derece mühim olan ekonomik büyüme kavramı literatürde farklı ülke grupları için ele alınmıştır. Ancak birbirlerine olan coğrafi yakınlıkları ve ikili ticaret ilişkileri ile öne çıkan AB grubu ülkeleri ile bu iki kavram üzerine yeterli çalışma bulunmamaktadır. Karakteristik yapısından dolayı araştırılmaya değer bir ülke grubu olan AB, İngiltere'nin de gruptan ayrılması ile literatürdeki çoğu incelemede aB-27 olarak tekrar ele alınmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma AB-27 ülkelerindeki ticaret açığı ya da fazlasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini geniş bir veri seti ile incelemiştir. Bulgular neticesinde ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerinde gecikmeli bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret açığı, Ticaret fazlası, Ticaret dengesi, Ekonomik büyüme



AN ECONOMETRIC APPROACH ON TRADE AND ECONOMIC GROWTH IN EU-27 COUNTRIES

Abstract

The concept of trade, which reveals the competitiveness of countries, and the concept of economic growth, which is encountered in the vitality of the global economy, has been discussed in various contexts with different country groups in the literature. The EU, which is a country group worth investigating due to its characteristic structure, is re-addressed as EU-27 in most studies in the literature, with the leaving of UK from the group. In this context, this study examines the effect of trade deficit or surplus in EU-27 countries on economic growth with a large data set with an econometric approach. As a result of the findings, it is stated that the trade balance has a lagged effect on economic growth.

Keywords: Trade deficit, Trade surplus, Balance of trade, Economic growth



Giriş

Ekonomik büyüme kavramı ülkelerin küresel yapıda rekabet edebilirliklerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle uluslararası ticari faaliyetlerden alacakları pay ve küresel piyasalardaki hakimiyet bağlamında son derece mühimdir. Bu sebeptir ki uluslararası ticari faaliyetler ve ekonomik

^a Yük. Lis. Öğr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, baransakar@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, gadiguzel@ticaret.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2021, Makale Kabul Tarihi: 30.07.2021

büyüme ilişkisi nedensellik çerçevesinde sıklıkla incelenmektedir. Uluslararası ticari faaliyetlerin ekonomi üzerindeki etkinliği de göz önüne alındığında ülkelerin ekonomik büyümesinde itici güç olabilme potansiyeli önem kazanmaktadır. Bu önem derecesi sebebiyle hem teorik hem de amprik açıdan konuyu ele alan çok sayıda çalışma mevcuttur.

Uluslararası ticaret ülkelerin verimli kaynaklarının tahsisini teşvik ettiği için, ülkenin ölçek ekonomilerini de gerçekleştirmesine olanak tanır. Ayrıca uluslararası ticari faaliyetler, bilgi dağılımını kolaylaştırması, teknolojik ilerlemeyi, hem yerel hem de uluslararası pazarlarda rekabeti teşvik etmesi, ürün geliştirmeye fırsat tanması ile de ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda da ticaretin bir ülkenin rekabet gücünün önemli bir göstergesi olması ve ülke ekonomisinin değerlendirilmesinde mühim bir etken olması sebebiyle ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri çok sayıda çalışmada farklı bakış açıları ile incelenmektedir (Akbaş & Lebe, 2015; Topallı & Doğan, 2016). Literatürdeki çalışmalarda çoğunlukla ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine değinilmektedir (Busse & Königer 2012; Bakari, 2017; Bakari vd., 2019). Kimi çalışmalarda ise ticaret açığının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir sonucu olduğu ifade edilmiş, kimi çalışmalarda ise (Abbas & Raza, 2013). Bakari ve Tiba (2019) ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olmadığını vurgulamaktadır.

Literatürdeki bu gibi farklı sonuçlar çeşitli veri kapsamaları ile ele alınsa da AB ülkeleri için ticaret açığı ya da fazlasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi detaylı olarak incelenmemiştir. Çalışmalar çoğunlukla bir ülke için ya da gelişmekte olan ülkelere odaklanmaktadır. Ayrıca AB ülke grubunun birbiri ile olan ticari ilişkisi ve bağlantısı düşünüldüğünde araştırmaya değer bir dinamiği bulunmaktadır. Çünkü kimi çalışmalar da bu husus coğrafi yakınlık ya da ikili ticaret akışı bağlamında ele alınmıştır (Amidi & Majidi, 2020). Bu çalışmanın evrenini oluşturan AB ülkelerinde İngiltere'nin de gruptan çıkmasından dolayı AB-28 yerine AB- 27 ele alınmıştır. Ayrıca etki bağlamında uzun süreli bir ilişkiye bakmak için veri seti 2000-2020 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın amacı literatürde sadece ihracat ya da sadece ithalat verilerine odaklanan çalışmaları bütünlük bir tabana yaymak için ticaretin açık veya fazla vermesine göre belirlenen dönemler itibarıyla ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini test etmektir.

Araştırmanın amacı çerçevesinde yöntem ve modelleri belirlemeye yardımcı olması açısından önceki bölümlerde kavramsal çerçeve ve güncel çalışmalardan oluşan bir literatür taraması verilecektir. Ayrıca kavramsal çerçeve kısmında ticaret dengesi ve ekonomik büyümenin teorik olarak ilişkiselliği de ifade edilecektir. Tüm bu bölümlerden sonra yöntem kısmında ifade edilen model test edilip bulgular oluşturulacak ve çalışma sonlandırılacaktır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın amacında belirlenen kavramların anlam ve kapsamaları, birbiri ile teorik bağlamda ilişkileri ifade edilecektir.

1. Ticaret Dengesi

Dış ticaret faaliyeti hizmetlerin ya da malların veya her ikisinin birlikte belirli bir bedel karşılığı ülke sınırları dışına satım ya da ülke sınırları dışından alımını ifade etmektedir. Dış ticaret olgusunu daha yakından anlayabilmek adına geleneksel ve yeni dış ticaret teorilerine değinmek gerekmektedir.

Geleneksel dış ticaret teorileri:

- Merkantilizm: Bu ekolde, ticaret dengesindeki bozulmaların parasal dolaşım açısından dalgalanmaya sebep olduğu ifade edilmektedir ve bunun direkt düzelmesinin mümkün olmadığı görüşü hakimdir (Mun & Hollander, 1895, s. 26).
- Fizyokrasi: Bu ekolde, insanların saadeti doğa yasalarına riayet ve tarımsal yapılanmaya dayandırılmaktadır (Haney, 1913, s. 133-134).
- Mutlak Üstünlükler Teorisi: Ülkelerin üstün oldukları malların üretiminde uzmanlaşmalarına dayanan bir sistemi ifade etmektedir.
- Mukayeseli Üstünlükler Teorisi: Ticari faaliyetlerin yapılma gerekçeleri ve yapılma yöntemleri üzerinde durmaktadır.
- Faktör Donatımı Teorisi ve Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi: Faktör donatımına göre her ülke farklı faktör donatımına sahiptir. Faktör fiyatları eşitliğine göre ise maliyet açısından üstün olunana alanda üretim yapılması ve maliyet açısından üstün olunmayanların ise ithal edilmesi temel esas kabul edilmektedir.
- Rybczynski Teorisi: Teoriye göre iki mallı ve iki faktörlü bir yapıda eğer üretim tam kapasite kabul edilirse, bir faktörde artış olunca o faktörün yoğun kullanıldığı mal için de üretimde genişleme gerçekleşir. Fakat faktör eğer başka bir malın üretiminde az kullanılıyorsa o zaman da tam tersi söz konusudur (Rybczynski, 1955).
- Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi: Bir ülke sermaye-yoğun mal ihraç ederken, emek-yoğun malları ise ithal ediyorsa o zaman bu ülkede emek-yoğun mallara tarife koyulması ile sermaye-yoğun malların üretimi görece daraltılır ve emek-yoğun malların üretimi de görece genişletilir. Bu sayede ücrette, faizden daha fazla artış gerçekleşir (Stolper & Samuelson, 1941, s. 59-62).
- Leontief Paradoksu: Sermaye ve emek kombinasyonlarını gerçekleştirmek için input-output tablosunu geliştirmiştir. Buna göre Amerika'nın 1947'deki dış ticaret değerleri ele alınmıştır ve söz konusu dönemin en zengin sermaye kaynağı sahibi olarak görülen Amerika emek yoğun mallar ihraç edip, sermaye yoğun mallar ithal eder sonucuna ulaşılmıştır (Leontief, 1953, s. 332-340).

Yeni dış ticaret teorileri:

- Nitelikli İşgücü Teorisi: Ülkeler arası dış ticaret faaliyetlerini nitelikli iş gücü seviyeleri ile ilişkilendirmektedir.
- Teknoloji Açığı Teorisi: ülkeler arasında teknik bilgi farklılıklarının varlığına dayanmaktadır ve
- Ürün Dönemleri Teorisi: Ürün gelişiminde dönemler olduğunu ve bu dönemlerin her birinde mukayeseli üstünlüklerde değişimler olduğunu ifade etmektedir.
- Ölçek Ekonomileri Teorisi: İçsel Ölçek Ekonomileri ve Dışsal Ölçek Ekonomileri olarak ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri büyük firmaların küçük firmalar üzerinde maliyet üstünlüğüne sahip olması durumunu ve eksik rekabet yapısını içermektedir. Dışsal ölçek ekonomileri ise küçük firmaları ve rekabetçi piyasa kavramını kapsamaktadır.
- Monopolcü Rekabet Teorisi: Teoride eksik rekabet koşulları kabul edilmektedir ve iki yönlü ticaretin yanı sıra ölçek ekonomileri ile de açıklanmaktadır.
- Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Teori çeşitli varsayımlara dayanmaktadır. Bunlardan bazıları; benzer gelir seviyesindeki ülkelerin benzer tercihlerinin olması, ürünlerin homojen olmaması ve üretimde artan verimler kanunudur.

Yukarıda kısaca açıklanan geleneksel ve yeni dış ticaret teorilerinin hepsi özünde ülkelerin refah ve zenginlik seviyelerinin artması hedefini içermektedir. Bu hedefe ulaşmada dış ticaret bazen amaç bazen ise araç olarak gündeme gelmektedir. Ülkelerin refah seviyelerini artırmanın yanı sıra, gelişmişlik düzeylerini de göstermede son derece mühim bir paya sahip olan dış ticaret faaliyetleri büyük bir gelir kaynağıdır (Antell & Harris, 2005, s. 407). Bu noktadan hareketle dış ticaret dengesi ülkeler için son derece büyük bir önem arz etmektedir. Bir ülkenin veya coğrafi ya da ekonomik bölgenin (örneğin; AB, OECD) ihraç ettiği malların değeri ile ithal ettiği malların değeri arasındaki fark ticaret dengesine karşılık gelmektedir. Ödemeler dengesinin de bileşenlerinden biridir. Bu ilişkide ihracat tutarı ithalat tutarını aşarsa bu o ülkenin ya da bölgenin ticaret fazlası olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile ticaret dengesinin pozitif olduğu şeklinde de karşılık bulmaktadır (Eğilmez, 2009).

Bu ilişkide ithalat tutarı ihracat tutarından fazla ise, ülke veya bölge ticaret açığına sahip olduğu ifadesi kullanılır. Çünkü böyle bir durumda ticaret dengesi negatiftir. Bu ifadelerdeki pozitif ve negatif ibareleri sayısal anlamlar taşımakla birlikte bahsi geçen ülkenin ekonomisindeki performansın iyi ya da kötü olması ile ilişkilendirilmemektedir. Örneğin, bir ülkedeki ticaret açığı, tüketim ve/veya üretime yönelik mallara olan iç talepteki artışın bir sonucu da olabilmektedir (Eğilmez, 2009).

2. Ekonomik Büyüme

Ülkelerin içerisinde bulunduğu ekonomik koşulların farklı olması ile ülkeler arasında zenginlik ve fakirlik ayrımı da bulunmaktadır. Bu durumda ekonomik büyüme, ülkelerin ekonomileri arasındaki büyüme kriterlerine göre farklılıklar nedeniyle önem kazanmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüme, bir ulusun bir dönem için ekonominin potansiyel çıktısını ifade eden mal ve hizmet üretimindeki artış olarak

belirlenebilir. Ekonomik büyümeyi ölçmek için Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kullanılmaktadır (Eğilmez, 2009).

Ekonomik büyümenin bireyin yaşam kalitesini nasıl etkilediğine dair pek çok bilgi bulunmaktadır. Bu bağlamda, tüm ekonomistler ekonomik büyümenin insanların refahını ve refahını çarpıcı biçimde etkilediği konusunda birleşmiştir (Mankiw, 2016).

Ekonomik büyümenin kavramsal ve teorik altyapısı yıllar içerisinde gelişme göstermiştir. Solow (1956) ve Swan (1956) standart neoklasik ekonomik büyüme modeli geliştirilmiştir. Solow – Swan modelinin sermaye stokunun büyümesinin, işgücündeki büyümenin ve teknolojideki ilerlemenin nasıl etkileşime girdiğini ve GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)'yi nasıl etkilediğini gösterdiği ifade edilmektedir. Solow ve Swan'dan bu yana farklı tipte modellerle geliştirilmiştir.

Ekonomik büyümenin çok sayıda kaynağı vardır ve doğrudan ya da dolaylı birçok durum ve unsurdan etkilenmektedir. İşgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişme bu unsur ve kaynaklardan en mühimleridir. Bu unsurlar içerisinde işgücü, sermaye ve teknolojik gelişme son iki yüzyıl boyunca üretim artışının en mühim kaynakları olarak ön plana çıkmaktadır (Üzümcü, 2002, s. 6).

Ekonomi teorisi, ticaretin ekonomik büyümeyi etkileyebileceğini vurgularken, verimli kaynak tahsisine, teknolojik ilerlemeyi ve ulusal/uluslararası rekabeti teşvikine, ülkenin ölçek ekonomilerini gerçekleştirmesine ve bilgi dağılımını kolaylaştırmasına vb. hususlara atıfta bulunmaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2013; Eğilmez, 2009).

B. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taramasında ticaret ve ekonomik büyüme üzerine çalışmalar çeşitlidir. Ancak bu kısımda hem güncel hem de çalışmanın odak noktasına yönelik olarak ampirik çalışmalara yer verilecektir.

Sun ve Heshmati Çin özelinde 2002-2007 dönemi için yaptığı incelemede net ihracat oranı ve yüksek teknolojlili ürünlerin ihracat oranının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu bulmuştur. Sadece ihracat özelindeki bu çalışmada GSYİH logaritmik olarak kullanılmış ve araştırma metodolojisi olarak Stokastik Sınır Yaklaşımını ve Divisia Endeksini tercih etmiştir. Sadece ihracat değişkeni kullanmak yerine veri setine ithalat verilerini de ekleyen Busse ve Königer (2012) ise geniş bir veri seti ile analizini yapmıştır. 108 ülkenin ihracat ve ithalat hacmini ve toplam GSYİH içerisindeki payı ile yaptığı analizde ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişki bulmuştur. Araştırma yöntemi olarak ise OLS'yi tercih etmiştir.

Geniş veri seti ile çalışan başka ampirik çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Were (2015)'in 85 ülke için yaptığı ve 1991-2001 yıllarını konu alan bir regresyon analizidir. Hem ithalat hem de ihracat değişkenleri kullanılmış ve ihracatın gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucu öne çıkmıştır. Diğer bir geniş yaklaşım sergileyen çalışma da Butkus ve Seputiene (2018)'e aittir. Yazarlar 152 ülkenin 1996-2016 dönemine ilişkin ithalat ve ihracat oranları kullanılmış. İçerisinde OLS ve GMM'nin de bulunduğu çok çeşitli yöntemlerle test edilen analiz neticesinde, ticaretin borç eşliğine olan etkisi bulgulardan biridir.

OLS yöntemini tercih eden başka bir çalışma da Abbas ve Raza (2013)'e aittir. Sadece Pakistan'ın 1988-2011 dönemine ilişkin yapılan analizde ticari açık değişkeni ve GSYİH kullanılmıştır. Çalışma sonuçları ticaret açığının GSYİH üzerinde negatif ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tek ülke özelinde çeşitli çalışma ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin; Velnampy ve Achchuthan (2013) Sri Lanka için zaman serisi ile yaptığı analizde ihracat gelirleri ve ithalat harcamalarının GSYİH üzerindeki olumlu etkisini vurgulamıştır. Almanya'nın 1985-2015 dönemine ilişkin verilerle bir çalışma yürüten Bakari (2017) ise "Granger-Causality" kullanarak ithalat ve ihracatın ekonomik büyümenin kaynakları olduğunu sonucunu paylaşmıştır. Bakari'nin başka bir yazarla yaptığı çalışmada ise aynı metodoloji Panama'nın yine aynı dönemi (1985-2015) için takip edilmiştir. Ancak herhangi bir etki bulunamamıştır (Bakari & Mabrouki, 2017). Söz edilen çalışmaların yanı sıra literatürde çok sayıda ekonomik büyüme-dış ticaret ilişkisini açıklayan çalışma bulunmaktadır. Akkaş ve Öztürk (2018), çalışmalarında 2001-2014 verilerini kullanarak Toda-Yamamoto Yöntemi ve Hacker ve cc-J Bootstrap Testi ile GSYİH'den ihracat ve ithalata çift yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Ersin (2018) çalışmasında, MINT ülkeleri için 1960-2016 verileri ile Toda Yamamoto Nedensellik Testi'ni uygulayarak, Türkiye'de ihracattan büyümeye %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik tespit etmiştir. Özel (2018), Türkiye için 2000-2017 dönemi verileri ile Eşbütünlük ve Granger Nedensellik Testi sonucunda İhracattan büyümeye, büyümeden ithalata nedensellik tespit etmiştir.

Literatürde tek bir ülke ya da geniş bir veri seti ile çalışan çalışmaların yanı sıra bazı grup ülkelerle yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu konu özellikle coğrafi yakınlık ya da ikili ticari ilişki literatüründe gruptaki bir ülkenin ticari anlamdaki başarısı yayılma etkisi ile diğer grup ülkelerini de etkileyeceği varsayımına dayanmaktadır. Bu çalışmalardan biri Güneydoğu Avrupa veya Güneydoğu Avrupa ülkeleri için yaptığı analizle tartıştığımız kavramları konu alan Fetahi-Vehapi vd. (2015)'e aittir. İhracat ve ithalat toplamının GSYİH'ye oranı ile kişi başına GSYİH'yı değişken olarak kullanan yazarlar bu ülke grubundaki 10 ülkeyi 1996-2012 için analiz etmiştir. Çalışma yöntemi olarak yarı parametrik bir yöntem olan GMM'yi tercih etmişlerdir. Analiz neticesinde ortaya çıkan çalışma bulguları ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ifade etmektedir.

Grup ülkelerle çalışan bir çalışma da Sandalcılar (2012)'ye aittir. BRIC ülkelerinin ekonomik büyüme ihracat oranları ile sürdürülen çalışmada, yazar birim kök ve nedensellik testleri bir panel veri seti kullanmıştır. BRIC ülkeleri için ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulan yazar, bu ülke grubu için ihracata dayalı ekonomi büyüme modelini kanıtlamıştır.

24 Asya ülkesinin 2002-2017 verileri ile çalışma yürüten Bakari ve Tiba (2019) regresyon analizi kullanmış ve sabit etkiler kullanmışlardır. Bu model neticesinde ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu ya da etkisi olmadığını ortaya koymuşlardır.

Erbay ve Aktuna (2019) ise grup ülkesi olan AB'nin dışında Türkiye'yi de veri setine dahil etmiştir. Panel veri analizi kullanılan çalışmada ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkinin yönü pozitif olarak belirlenmiştir. Uçan ve Koçak (2014) çalışmalarında T.C. Merkez Bankası verilerinden yararlanarak ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini 1990-2011 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada söz konu verilerden yararlanılarak gerçekleştirilen amprik analizler sonucunda büyüme ve dış ticaret

arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Korkmaz ve Aydın (2015) çalışmalarında, VAR modeli oluşturularak, ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Şerefli (2016) çalışmasında, Granger Nedensellik Analizi ve Birim Kök testleri ile dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye açısından incelemiştir ve nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Aytaç ve Akdoğan (2012) çalışmalarında, Türkiye açısından dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkisini nedensellik açısından incelemiştir ve uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Söz konusu ilişki ihracattan büyümeye doğrudur.

Çoğunlukla tek bir ülke özelinde yoğunlaşan literatür, ticaret açığı ya da fazlası kavramlarını bir arada bir değişken olarak kullanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Aynı dönemde benzer şekilde bir çalışma yürüten literatürle de AB-28 yerine AB-27'yi kullanması ile ayrışmayı planlamaktadır.

C. YÖNTEM VE AMPİRİK MODEL

Bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere ticaret dengesi ekonomik büyüme üzerinde etkisi oldukça kritiktir ancak ticaret dengesinde bozulmalar yaşandıkça ekonomik büyümenin önünde de bir engel oluşmaktadır. Bu da literatürdeki ampirik çalışmaların sonuçlarında bir belirsizliğe neden olmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırırken aynı zamanda bunu dış ticaret açığı olduğu dönemlerle değerlendirecektir.

Çalışmanın amacı çerçevesinde, Eurostat veri tabanından 2000-2020 yıllarına ait veriler ile özellikle ülkeler arasında artan karşılıklı ilişkiler bağlamında önemli olan EU grubundaki ekonomik büyümenin ticaret dengesi değişikliklerine duyarlılığını değerlendirecektir. Genel anlamda literatür uzun vadeli ticaret açığını ekonomik büyümeyi yavaşlatan ana faktörlerden biri olarak görmektedir (Örneğin; Awan & Muhtar 2019; Gabberty & Vambery 2014). Bu çalışmada da dış ticaret açığının, açık dönemlerinde ekonomik büyüme üzerinde daha güçlü ve daha olumsuz bir etkisinin olması beklenmektedir. Bu varsayımını EU ülkeleri üzerinde test edecektir. Bu gibi toplu veriler, değişkenlerin heterojenliğini kontrol etmenin yanı sıra gecikmeli etkileri kontrol etmeyi sağlamaktadır (Hsiao, 2003). Panel veriler, değişkenler arasında daha fazla varyasyon ve genellikle daha az ortak doğrusallık içermektedir. Bu sebeple de genellikle daha bilgilendirici olduğu kabul edilmektedir (Elhorst, 2014). Bu çalışmada da panel veri kullanılmasının nedeni, modelin kesitsel ve kronolojik bir tahminini aynı anda vermesidir. Bu bağlamda bu araştırmada panel verileri kullanarak değişkenler arasındaki bağımlılığı tahmin etmek için en yaygın kullanılan yöntemlerden biri olan OLS¹ yöntemi kullanılacaktır. Ticaret dengesinin etkisini değerlendirmek için çok değişkenli regresyon yöntemi kullanılacak ve tüm tahminler hata regresyonu kullanılarak hesaplanacaktır. Dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilirken ayrıca gözlemlerin dış ticaret dengesi sonucuna göre gruplandırılması yapılacaktır. Bu gruplamaya göre de iki model oluşturulmuştur. Birincisi ticaret dengesinin fazla veya açık vermesine ilişkin tüm gözlemleri dikkate alarak ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz edecektir. İlgili model Denklem 1 üzerinde görselleştirilmiştir. İkincisi ise ticaret açığının olduğu, yani

¹ En küçük kareler yöntemi (Busse & Königer, 2012)

ithalat/ihracat oranının 1'den yüksek olduğu dönemleri gruplayacaktır. İkinci model ise Denklem 2 üzerinde görselleştirilmiştir:

$$\Delta RGSYIH_{(i,t+n)} = \alpha + \theta_t + \beta_1 \ln(RGSYIH_{(i,t)}) + \beta_2 \ln(TicDen_{(i,t)}) + \beta_3 \ln(E_{(i,t)}) + \beta_4 \ln(S_{(i,t)}) + \Delta u_{i,t} \quad (1)$$

$$\Delta RGSYIH_{(i,t+n)} = \alpha + \theta_t + \beta_1 \ln(RGSYIH_{(i,t)}) + \beta_2 \ln(TicDen_{(i,t)}) + \beta_3 \ln(E_{(i,t)}) + \beta_4 \ln(S_{(i,t)}) + \beta_5 \ln(TicAcik) + \Delta u_{i,t} \quad (2)$$

Açık dönemleri fazla dönemlerden ayırmaya çalışırken ise denge açığı dönemleri 1, denge fazlalığı olan dönemler 0 olarak kodlanacaktır. Çalışmanın amacı, ihracat veya ithalattan ziyade ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmek olduğundan, temel bağımsız değişken olarak dış ticaret dengesi seçilmiştir. Ticaret dengesi göstergesi, esneklik katsayılarını elde etmek için logaritmik olacaktır.

Çalışma, ticaret dengesi sonucunu temsil etmek için dış ticaret açığı dönemlerini inceleyerek dış ticaret açığına bakacaktır. "1<İthalat/İhracat" ile gruplandırmanın amacı, dış ticaret dengesinin etkisini değerlendirmede açık dönemlerinin ekonomik büyüme üzerine önemli olup olmadığını değerlendirmektir.

Uluslararası ve karşılıklı bağlantılı halde olmanın ekonomik büyüme üzerindeki yayılma etkileri gibi olası tüm uluslararası etki ve etkileşimlerin nihai bir sonucu olarak ekonomik büyümenin ticaret dengesinden nasıl etkilendiğini değerlendirmek bu çalışmanın bir başka hedefidir. Bağımlı değişken, yani ekonomik büyüme, reel GSYİH değişiminin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Çoğu makroekonomik faktörde olgunun etkileri ancak bir süre sonra ortaya çıktığı için, çok değişkenli regresyon analizine gecikmeli değişkenleri dahil etmek daha uygun olmaktadır. Gecikme, tüm sosyo-ekonomik süreçlerin etkileşiminin kaçınılmaz bir özelliğidir ve burada da ortaya çıkan modeller, gecikmeli bağımsız değişkenleri içermektedir. Ekonomik büyümenin önceki yılların ticaret dengesinden etkilendiği varsayıldığından, kişi başına reel GSYİH kullanılarak üç ve on yıllık ortalama ekonomik büyüme oranları hesaplanacaktır.

Kişi başına düşen reel GSYİH, i ülkesinde milyon euro cinsinden, zincir bağlantılı hacimde kişi başına gayri safi yurtiçi hasılda logaritmik bağımsız bir kontrol değişkenidir. t yılındaki ortalama ekonomik büyümeye yakındır. Bu kontrol değişkeni, mevcut ekonomik büyümenin o yıl için ortalama ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini kontrol edecektir.

Ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik modeli, ekonomik büyümenin ana faktörlerini temsil eden iki referans göstergesini içermektedir. Bunlar insan sermayesi net sermayedir. Bilginin boyutu ve becerilerin gelişimi, çalışan başına çıktı payını artırdığından, beşerî sermaye² göstergesi de çalışmaya dahil edilmiştir. Bu gösterge için yüksek eğitimli ve/veya bilim ve teknolojide çalışan kişilerin toplam nüfusa oranı kullanılacaktır.

² Beşerî sermaye, nitelik ve birikmiş bilgi olarak tanımlanmaktadır. İşgücü verimliliğine doğrudan katkıda bulunan ve teknolojik ilerleme için bir ön koşuldur. Gelişimi ise ekonomik büyüme için kilit bir kaynak durumundadır (Goldin, 2016).

Sermaye ise ekonomik büyümenin temelidir ve modern ekonominin büyümesi, sermayenin miktarına göre değil, niteliğine göre belirlenmektedir. Bu bağlamda sermaye göstergesi bağlamında GSYİH yüzdesi olarak net sermaye kullanılacaktır.

Sonuç olarak ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analizinde, bu makalede özetlenen ifadeleri test etmek için iki model geliştirilmiştir. Bu modellerden ilki ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gecikmeli olup olmadığını ve sonraki yıllarda hissedilip hissedilmediğini ortaya koyacaktır. İkinci model ise ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken, ülkelerdeki ticaret açığı dönemlerinin anlamlı olup olmadığına bakacaktır. İlgili modellerde kullanılacak değişkenler aşağıdaki tabloda karşılıkları ve veri kaynağı ile detaylandırılmıştır.

Tablo 1. Veri Seti

Değişken	Kısaltma	Veri Kaynağı
Ticaret Açığı	TicAcik	Eurostat'tan elde edilen ithalat ve ihracat verileri ile hesaplanmıştır.
Ticaret Dengesi	TicDen	Eurostat'tan elde edilen ithalat ve ihracat verileri ile hesaplanmıştır.
Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	RGSYIH	Eurostat
Net Sermaye	S	Eurostat
Emek	E	Eurostat'tan elde edilen verilerle, yüksek eğitilmiş ve/veya bilim ve teknolojiye çalışan kişilerin toplam nüfusa oranı ile hesaplanmıştır.

D. BULGULAR

Modellerle ifade edilen analize geçmeden önce Avrupa Birliği ülkelerinde ticaret fazlası ve açığı olan ülkeler tespit edilmiştir. İncelenen dönem boyunca (2000-2020), Belçika, Danimarka, Almanya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya ve İsveç ticaret fazlası verirken; Yunanistan, Letonya ve Romanya dış ticaret açığı vermektedir. Ele alınan periyodu 10'ar yıllık ayırdığımızda ise 2000-2010 dönemindeki toplam AB ticaret fazlası dönem içinde katlanarak artarken, 2010'dan 2020'ye kadar olan dönemde dış ticaret açığı düşme eğilimine girmiştir.

Ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi bu çalışma ile teyit edildiğinde ortaya şu sonuç çıkacaktır: Ticaret dengesindeki bozulma ekonomik büyümede yavaşlamaya sebep olmaktadır. Diğer senaryoda yani olumlu etki olması durumunda ise ticaret dengesindeki bozulma ekonomik büyümenin hızlanmasına sebep olmaktadır. Seçilen EU ülkelerinde 20 yıllık dönem için ortalama ticaret dengesinin değişimi ile ekonomik büyüme oranının karşılaştırılmasına göre 18 AB ülkesinde (Litvanya, Letonya, Malta, Estonya, İrlanda, Polonya, Romanya, Slovakya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Almanya, Hırvatistan, Avusturya, Hollanda, İspanya, Portekiz ve Yunanistan) ticaretin denge oranının düştüğünü ve ticaret dengesinin geliştiğini ifade edebiliriz. Bu nedenle bu ülkelerde hızlı bir ekonomik büyüme olduğunda kendisini fark ettirmektedir. Kalan 9 AB ülkesinde (Bulgaristan, Lüksemburg, Kıbrıs Rum Kesimi, İsveç, Danimarka, Belçika, İtalya, Fransa ve Finlandiya) ise ticaret dengesinin oranı artmaktadır. Başka bir ifade ile bu ülkelerde ticaret dengesi bozulmaktadır. Bu durumda da ekonomik büyüme sorunlarla karşı karşıya olduğundan daha yavaş fark edilmektedir.

AB-27 ülkelerindeki 10 yıllık ortalama ticaret dengesindeki değişim ile ekonomik büyüme oranını karşılaştırmalı bir şekilde görselleştirmektedir. Bir önceki şekil 20 yıllık bu ise 10 yıllık olmasına rağmen, durumda önemli bir değişim gözlemlenmemiştir. İlk grupta yer alan 18 AB ülkesinde ticaret dengesi oranı düşmektedir. Bu durumda ticaret dengesinin geliştiği ve ekonomik büyümenin de dikkat çekici olduğu sonucuna varılabilir. İkinci gruptaki AB ülkelerinde (Almanya, Belçika, Avusturya ve İsveç) ise ticaret dengesi oranında artış görünmektedir. Bu da ticaret dengesinin bozulduğunu ve ekonomik büyümede yavaşlama olduğunu ortaya koymaktadır. Üçüncü grubunda ise Yunanistan, Kıbrıs ve İtalya bulunmaktadır. Bu 3 AB ülkesindeki durum ise ticaret dengesi oranının düşmesidir. Bu ülkelerde ekonomik büyüme yavaşlamaktadır. Son grupta ise Lüksemburg ve Finlandiya bulunmaktadır. Bu ülkelerde ticaret dengesinde bozulmalar vardır (ticaret dengesi oranı arttığı için). Ayrıca ekonomik büyüme yavaşlamaktadır.

Bu karşılaştırmalardan sonra birinci modelde açıklanan çok değişkenli regresyon analizi uygulanmıştır. Bu model ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Analizin sonuçlarına göre oluşturulmuş Tablo 2 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2 üzerinde yer alan analiz sonuçlarına göre ticaret dengesi, emek, ekonomik büyüme ve net sermaye ortalama ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonuçları, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ticaret dengesi oranı ise ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Başka bir ifade ile ticaret açığı %1 oranında büyür ya da ticaret fazlası %1 oranında azalır ise bu durum ekonomik büyümeyi ortalama %0,05 oranında azaltmaktadır.

Bununla birlikte ticaret dengesinin 3 yıllık ortalama ekonomik büyüme üzerindeki etkisi (%0,0572), 10 yıllık ortalama ekonomik büyüme üzerindeki etkisinden (%0,0494) daha güçlüdür. Bu durumda ticaret dengesinin etkisinin sonraki her modelle azaldığını söyleyebiliriz.

Çalışmanın ekonomik büyüme, emek ve sermaye gibi kontrol değişkenleri incelendiğinde de kurulan modellerin hepsinde ekonomik büyümenin ve emeğin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmiştir. Bu anlamlılık düzeyi tüm modellerde %99'dur. Çok değişkenli bir regresyon analizi sonuçları bize şu yorumları yapmamızı da sağlamaktadır:

- Emek değişkeninde yaşanan %1'lik artış, ortalama ekonomik büyümeyi %0,03 oranında artırmaktadır.
- Ekonomik büyüme değişkeni %1'lik artış ise ortalama ekonomik büyümede %0,04 civarında azalmaya sebep olmaktadır.
- Sermaye ile kurulan ilk üç modelde ise istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Ancak D ve H arasında modellerde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre sermayedeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0,02 oranında azaltmaktadır.

Tablo 2. Çok Değişkenli Regresyon Analizi (Model 1)

	A	B	C	D	E	F	G	H
sabit	0,206***	0,2355***	0,2531***	0,2612***	0,2666***	0,2712***	0,2617***	0,241***
ln_R_	-0,0365***	-0,0383***	-0,0391***	-0,0394***	-0,0395	-0,0393	-0,0386	-0,0373
GSYIH								
ln_	-0,0572***	-0,0583***	-0,0567***	-0,0551***	-0,0546***	-0,0536***	-0,0517***	-0,0494***
TicDen								
ln_	0,0235***	0,0257***	0,0269***	0,0274***	0,0269***	0,0264***	0,0258***	0,0244***
E								
ln_	0,0166	-0,0146	-0,019	-0,0216**	-0,0233***	-0,0011***	-0,0239***	-0,0201***
S								

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

A: 3Y, B:4Y, C:5Y, D:6Y, E:7Y, F:8Y, G:9Y, H:10Y olup, ortalama olarak dönemler üzerinde ticaret açığının etkisini yansıtan alt modellerdir.

Bu makalenin ilk modelini genel çerçevede incelediğimizde ise, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gecikmeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu uzun vadede analiz edildiğinde etkisinin kötüleştiğini de ifade etmek mümkündür.

Çalışmanın ikinci modeli ise ticaret açığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmek üzerine kuruludur. Bu bağlamda yapılan çok değişkenli regresyon analizinin sonuçları Tablo 3’de yer almaktadır.

Bu model, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, etkiyi karşılaştırırken farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken, ülkelerdeki dış ticaret açığı dönemlerinin anlamlı olup olmadığı da test edilmiştir. Dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken dış ticaret açığı dönemlerinin önemli bir etkisinin olduğu gözlemine ulaşamamıştır. Ancak ticaret dengesi ortalama ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Tablo 3’de gösterilen çok değişkenli regresyon analizi sonuçlarına göre ticaret dengesi oranında yaşanan %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi yaklaşık %0,04 oranında azaltmaktadır. Bu sonucun yanı sıra, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini her modelde azaltmaktadır. Kısacası ticaret dengesinin 10 yıllık ortalama ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 3 yıllık ortalama ekonomik büyüme etkisinden daha zayıftır (%-0,0412<%-0,0453).

Tablo 3. Çok Değişkenli Regresyon Analizi (Model 2)

	A	B	C	D	E	F	G	H
sabit	0,2762***	0,297***	0,2943***	0,2955***	0,2993***	0,3072***	0,3048***	0,2958***
ln_R_GSYIH	-0,0441***	-0,0454***	-0,0457***	-0,0458***	-0,0459***	-0,0459***	-0,0458***	-0,0442***
ln_TicDen	-0,0453***	-0,0492***	-0,0495***	-0,0481***	-0,0468***	-0,0465***	-0,0439***	-0,0412***
ln_E	0,0009***	0,0036***	0,0046***	0,0046***	0,0039***	0,003***	0,0019***	0,0003***
ln_S	-0,0189	-0,0242	-0,0261**	-0,027***	-0,0277***	-0,029***	-0,0298***	-0,0286***
Tic_Acık	0,0152	0,0162	0,0158	0,0158	0,0153	0,0142	-0,0136	-0,006

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

A: 3Y, B:4Y, C:5Y, D:6Y, E:7Y, F:8Y, G:9Y, H:10Y olup, ortalama olarak dönemler üzerinde ticaret açığının etkisini yansıtan alt modellerdir.

Her iki modelin sonuçlarını birlikte değerlendirdiğimizde, büyük bir ticaret açığı varlığında ticaret dengesinin bozulma yaşadığında, ekonomik büyüme üzerinde daha güçlü ve olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bunun dışında iki model de sabit etkiler kullanılarak ve ayrıca sağlam standart hatalarla tahmin edilmiştir.

Çok değişkenli regresyon analizi sonuçlarına göre şu hususlara değinmek mümkündür:

- Emek değişkenindeki %1'lik artış, ekonomik büyümede %0,01 oranında bir artış ile sonuçlanmaktadır.
- Ekonomik büyümedeki %1'lik artış ise ortalama ekonomik büyümede %0,04 oranında düşüşe yol açmaktadır.
- İlk iki modelde istatistiksel olarak önemsiz olan sermaye ise C-H arasındaki modellerde istatistiksel olarak anlamlıdır. Anlamlı sonuçlara istinaden sermayedeki %1'lik artışın, ekonomik büyümede %0,02'lik bir azalmaya yol açtığı yorumu yapılabilir.

Genel anlamda ikinci modelin sonuçları dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken dış ticaret açığı dönemlerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç

Ticaret fazlası hususu ülkelerde daha az riskli ve dolayısıyla daha arzu edilen bir sonuç olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra sermaye birikimi, endüstriyel modernleşme, teknolojik ilerlemlerle ticaret ile kolaylaşmakta ve bu da ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu durumda da ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki öneminin belirlenmesi ihtiyacı doğmaktadır.

Literatür taraması boyunca incelenen çalışmalarda ihracatın ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınsa da ticaret dengesi üzerine durulamamıştır. Bu bağlamda bu çalışma ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmeyi hedeflemiştir. Kurulan iki model çok değişkenli regresyon analizi ile test edilmiştir. 27 tane AB ülkesi 2010-2020 verileri ile

değerlendirildiğinde, genel ticaret dengesinde olumlu değişiklikler görülmüştür. Dolayısıyla AB lkelerinin ticaret dengesinin iyileştiği yorumu yapılabilir. Bu çalışmanın bulgularında yer alan ticaret dengesindeki bozulmanın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucu literatürle de uyumludur.

İlk modelde ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı negatif ticaret dengesi etkisini doğrulamaktadır. Kontrol değişkenleri analiz edildiğinde, emek değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, sermaye ve başlangıçtaki ekonomik büyüme, ortalama ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. İkinci model sonuçlarında sadece ticaret açığı dönemlerini değerlendirdiğimizde, ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir negatif ticaret dengesi etkisinin olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Her iki modelin sonuçlarına göre ise genel olarak ticaret dengesindeki bozulmanın ortalama ekonomik büyümeyi azalttığını söyleyebiliriz. Gelecekteki alışmalar ticaret açığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken, dış ticaret açığının belirleyicileri arasındaki etkileşimi de göz önüne alabilir. Ayrıca her iki modelin sonuçları, ihracat ve çıktı büyümesi arasındaki ilişkideki doğrusal olmayanların heterojenliğini etkileyen faktörlerin modellenmesi ihtiyacını ortaya çıkmaktadır. Ticaret alanında politika ortaya koyanlar, ülkelerin sadece ticaret açığı verdiğini değil aynı zamanda ticaret fazlasında da bozulana ticaret dengesi konusunda endişe duymalıdır. Çalışmada 10 yıllık ve 20 yıllık dönemlerin değerlendirilmesi ile ortalama ticaret dengesi büyümesi ve ekonomik büyüme oranlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Her AB ülkesinde durum farklı olduğundan gelecek çalışmalar ülke özelinde bu konuyu tekrar araştırabilir ve derinleştirebilirler.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

ıkar atışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar atışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.



Kaynakça

- Abbas, M., & Raza, H. (2013). Effect of trade deficit on the economy of Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4, 176–215.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Why nations fail*. Profile Books.
- Akbaş, Y. E. & Lebe, F. (2015). Current account deficit, budget deficit and savings gap: Is the twin or triplet deficit hypothesis valid in G7 countries?. *Prague Economic Papers*, 25, 271–286.
- Akkaş, İ. & Öztürk, M. (2016). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi. *Journal of International Social Research*, 9(42), 1329-1337.
- Amidi, S., & Majidi, A. F. (2020). Geographic proximity, trade and economic growth: A spatial econometrics approach, *Annals Of GIS*, 26(1), 49-63.
- Antell, G., & Harris, W. (2005). *Economics institutions and analysis* (4. Baskı). Amsco School Yayınları.
- Awan, A. G., & Mukhtar, S. (2019). Causes of trade deficit and its impact on Pakistan's economic growth. *Global Journal of Management, Social Sciences and Humanities*, 5, 480–498.
- Aytaç, A., & Akduğan, U. (2012). Dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerine bir nedensellik analizi: 2001-2011 Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Bakari, S. (2017). Trade and economic growth in Germany. LIEI, Faculty of Economic Sciences and Management of Tunis (FSEGT). *MPRA Paper 77404*. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77404/1/MPRA_paper_77404.pdf.
- Bakari, S., & Mabrouki, M. (2017). Impact of exports and imports on economic growth: New evidence from Panama. *Journal of Smart Economic Growth*, 2, 67–79.
- Bakari, S., & Tiba, S. (2019). The impact of trade openness, foreign direct investment and domestic investment on economic growth: New evidence from Asian developing countries. *MRPA Paper 94489*.
- Bakari, S., Fakraoui, N., & Tiba S. (2019). Domestic investment, export, import and economic growth in Brazil: An application of vector error correction model. *MPRA Paper 95528*.
- Busse, M., & Königer, J. (2012). Trade and economic growth: A re-examination of the empirical evidence. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2009939>.
- Butkus, M., & Seputiene, J. (2018). Growth Effect of Public Debt: The Role of Government Effectiveness and Trade Balance. *Economies*, 6(4), 62.
- Eğilmez, M. (2009). *Makroekonomi: Türkiye'den Örneklerle*. Remzi Kitabevi.
- Elhorst, J. P. (2014). *Spatial econometrics from cross-sectional data to spatial panels*. Springer. Vol. 479. Springer.
- Erbay, R., & Aktuna, A. (2019). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisinde ihracatın önemi: Türkiye ve AB ülkeleri örneği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 90-95.
- Ersin, İ. (2018). İhracata dayalı büyüme hipotezinin test edilmesi: MINT ülkeleri örneği. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-38.

- Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., & Petkovski, M. (2015). Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South East European countries. *Procedia Economics and Finance*, 19, 17–26.
- Gabberty, J. W., & Vamberg, R. G. (2014). Trade deficits always matter. *International Business and Economics Research Journal*, 13, 371–76.
- Goldin, C. (2016). Human capital. İçinde C. Diebolt & M. Hauptert (Eds.). *Handbook of Cliometrics* (ss. 55-86). Springer.
- Haney, L. H. (1913). *History of economic thought: A critical account of the origin and development of the economic theories of the leading thinkers in the leading nations*. The Macmillan Co.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Korkmaz, S., & Aydın, A. (2015). Türkiye’de dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Leontief, W. (1953). Domestic production and foreign trade; The American capital position re-examined. *Proceedings of the American philosophical Society*, 97(4), 332-349.
- Mankiw, N. G. (2016). *Macroeconomics*. Worth Publishers.
- Mun, T., & Hollander, J. H. (1895). *England’s treasure by forraign trade*. Macmillan and Co..
- Özel, H. A. (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82.
- Rybczynski, T. M. (1955). Factor endowment and relative commodity prices. *Economica*, 22(88), 336-341.
- Sandalcılar, A. R. (2012). BRIC ülkelerinde ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki: Panel eş bütünleşme ve panel nedensellik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 161- 179.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94.
- Stolper, W., & Samuelson, P. (1941). Protection and real wages. *The Review of Economic Studies*, 9(1), 58-73.
- Sun, P., & Heshmati, A. (2010). *International trade and its effects on economic growth in China*. IZA Discussion Paper 5151. IZA.
- Swan, T. W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32(2), 334–361.
- Şerefli, M. (2016). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 136-143.
- Topallı, N., & Doğan, İ. (2016). The structure and sustainability of current account deficit: Turkish evidence from regime switching. *Journal of International Trade and Economic Development*, 25, 570–589.
- Uçan, O., & Koçak, E. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 51-60.

- Üzümçü, A. (2002). *İçsel büyüme modelleri ve dış ticaret kazançları: Türkiye üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Velnamy, T., & Achchuthan, S. (2013). Export, import and economic growth: Evidence from Sri Lanka. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4, 147–155.
- Were, M. (2015). Differential effects of trade on economic growth and investment: A cross-country empirical investigation. *Journal of African Trade*, 2, 71–85.



KENT ORTAMININ MUTENALAŞTIRILMASI: SAHABİYE ÖRNEĞİ

 Sıla KOZACIOĞLU^a

Özet

Kentin tarihsel süreci içinde önem taşıyan belli kentsel mekanlar, toplum içinde daha iyi şartlarda yaşayan ve beyaz yakalılar olarak adlandırılan bireyler için merkezleşmenin en gözde yerleridir. Kentsel mekanların soylulaştırılması sürecinde ekonomik şartlarda değişeceği için bir nevi arındırılmış olan kent, ortaya çıkan merkezleşme arzusuna imkân sağlayarak toplumsal sınıf kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Böylelikle değişen ve merkezleşen kent mekanları yüksek gelirli bireyler için uygun ortam sunarken; dar gelirli bireyler için kendi yaşamlarını kentin yaşamına adapte etme mecburiyeti kılmıştır. Yani kentin mutenalaştırılması, kendine birtakım politikaları benimseyerek 'kentsel dönüşüm' adı altında; seçmiş olduğu mekanları arındırmayı kendine amaç edinmiş ve sonunda kentin eski sahiplerine yaşayabilecekleri alan bırakmamıştır. Bu bağlamda çalışma, Kayseri Sahabiye Mahallesi'nde 2015 yılında başlanılan kentsel dönüşüm proje sürecini ve sonuçlarını, kapitalizm ve kentin mutenalaştırılması olgusu ile ilişkili bir şekilde incelemektedir. Çalışmaya ait bulgu toplama süreci gözlem ve derinlemesine görüşme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı ise; Sahabiye Mahallesi kentsel dönüşüm projesinin işleyiş süreci ve sonuçları ile kentin mutenalaştırılması, kapitalizm, yabancılaşma ve yerinden edilme gibi olgular arasında anlamlı bir bağ bulunduğu ve bu bağın toplumsal sınıfların yeniden inşasına etkisinin boyutunu ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mutenalaştırma, Kapitalizm, Yabancılaşma, Yerinden edilme, Kentsel dönüşüm



GENTRIFICATION OF THE URBAN ENVIRONMENT: THE SAMPLE OF THE SAHABİYE

Abstract

Certain urban spaces, which are important in the historical process of the city, are the most popular places of centralization for individuals who live in better conditions in the society and are called white-collar people. The city, which has been purified in a way as it will change in economic conditions during the gentrification process of urban spaces, has given a new dimension to the concept of social class by enabling the emerging desire for centralization. Thus, changing and centralizing urban spaces offer a suitable environment for high-income individuals; It obliged people with low income to adapt their own lives to the life of the city. In other words, gentrification of the city is under the name of "urban transformation" by adopting certain policies; He

^aYük. Lis. Öğr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kozacioglu@outlook.com
Makale Geliş Tarihi: 13.04.2021, Makale Kabul Tarihi: 04.08.2021

aimed to purify the places he had chosen and eventually did not leave a space for the former owners of the city to live. In this context, the study examines the urban transformation project process and its results, which started in Kayseri Sahabiye District in 2015, in relation to capitalism and the phenomenon of gentrification of the city. The findings collection process of the study was carried out using observation and in-depth interview methods. The aim of the research is; to reveal that there is a meaningful link between the functioning process and results of the Sahabiye District urban transformation project and the phenomena such as gentrification of the city, capitalism, alienation and displacement, and that this link has an effect on the reconstruction of social classes.

Keywords: Gentrification, Capitalism, Alienation, Displacement, Urban transformation



Giriş

Kapitalizmin doğduğu topraklar olan İngiltere ve Avrupa, mutenalaştırmanın etkilerinin de görülmeye başladığı ilk yerlerdir. Türkçe sözlük anlamında soylulaştırma; seçkinleştirme, burjuvalaştırma, nezihleştirme ve kibarlaştırma gibi kullanımları olan kavram, orta ve üst sınıfların, dar gelirlilerin yaşadığı kent merkezlerindeki semtlere yerleşme sürecini tanımlamak için kullanılmaktadır (Vikipedi, 2021). Mutenalaştırmanın somut örnekleri, 1950-1960 yılları arasında Londra ve New York gibi önemli merkezlerde karşımıza çıkmaktadır. Sosyolog Ruth Glass tarafından ilk kez kullanılan Mutenalaştırma kavramı; işçi sınıfının yaşadığı mahallelerdeki evlerin, orta sınıflar tarafından alınmasını ve orta sınıf elinde yaşadığı dönüşüm sürecini ortaya koymaktadır. Klasik soylulaştırma olarak da tanımlanan ilk soylulaştırma süreçlerinin ortak bir tanımı yapılmış olmasa da Loretta Lees, Tom Staler ve Elvin Wily'in ortak kaleme aldıkları *Soylulaştırma (Gentrification)* adlı kitapta, klasik soylulaştırmanın tanımı şu şekilde ele alınmıştır: (Sönmez, 2014)

1. Yatırımdan mahrum kalan alanlardaki tarihi konut stoğunun rehabilite edilmesi
2. Alandaki sahiplik örüntüsünün kiracılıktan ev sahipliğine doğru kayması
3. Emlak fiyatlarının yükselişi
4. Alanda yaşayan işçi sınıfı nüfusun, yeni gelen orta sınıf nüfus tarafında yerinden edilmesi yani mülkiyetin el değiştirmesi

Kavram olarak kapitalizmin ve sanayileşmenin doğurmuş olduğu kentleşmenin, en yoğun yaşandığı yıllarda ortaya çıkan mutenalaştırma; kapitalist zihniyete paralel işleyiş sistemiyle kent içinde sınıfsal ayrımını doğurmuş ve küresel boyuta ulaşarak yaygınlık kazanmıştır. Mutenalaştırma kavramının daha iyi anlaşılması için, 'kent' kavramını irdelemek ve kapitalizmin kenti nasıl kullandığını ortaya koymak gerekmektedir. Kent, en genel tanımıyla içinde sanayi, ticaret ve hizmet alanlarında çalışan farklı toplumsal sınıfları barındıran ve bunların yansımalarıyla şekil alan yaşam alanıdır. Sosyolojik anlamda ise kentler, toplumların kendi içlerinde örgütlendiği yerlerde oluşmaya başlamıştır. Kapitalizmin kente müdahalesi ile kent sahip olduğu anlam dışında başka bir boyut kazanmış ve şekillenmiştir. Başka bir deyişle kapitalizm, kenti yeniden üretime sokarak kendi işleyiş yasalarına uygun hale getirmiştir.

Bugün Neo-marksist kuramcılarının ortaya koymuş olduğu düşünceler kapitalizmin işleyiş yasalarını, hâlâ kent alanlarına aktarmakta olduğu yönündedir. Bu alanda önemli isimler olan David Harvey, Manuel Castells ve Henri Lefebvre; kent ortamının toplumsal bir olgu olduğunu ve modernite ile ortaya çıkan dönüşümün kentsel anlamda sermaye, kapitalizm, üretim ilişkileri ve toplumsal hareketler üzerinden şekil aldığını belirtmişlerdir. Kapitalist sistemin sermayesinin kent olduğunu söyleyen Harvey, sistemin en büyük amacı olan kâr arayışının sonucu olarak kentlerin oluştuğunu söylemektedir. Harvey'e göre sermayenin maksimizasyonunu sağlayacak olan kâr ise, kentlere yapılan yatırımlar ile sağlanmaktadır. Harvey'den farklı olarak Castells için kent, bilinçli bir şekilde tasarlanmış tüketim mekânıdır ve içinde gerçekleştirilen tüm faaliyetler tüketimin arttırılmasına yöneliktir. Lefebvre ise kenti mekân olgusu üzerinden ele alarak; kapitalizmin kente müdahalesi sonucu kendi amaçları doğrultusunda yeni mekânlar ürettiğini ve bu mekânları alınırsatılır bir meta haline dönüştürdüğünü söylemektedir. Lefebvre'ye göre toplumsal bir ürün halini alan mekân, zamanla kapitalizmin işleyiş sistemine hizmet etmeye başlamıştır (Okan, 2016).

Kısaca kent ortamında oluşturulan bu kapitalist sistemde, kentin kendisi dahi bir meta haline getirilmiş ve böylelikle kapitalizm kendi dinamiklerini temellendirerek, kent üzerinde egemen rol oynamaya başlamıştır. İlk olarak kapitalist sistemin yasalarından olan sürekli dönüşüm ve yenilenme olguları kentlere uygulanmıştır. Kapitalizme bunu sağlayan mutenalaştırma hareketi ise burada devreye girmiş ve kentin yeniden üretimini sağlamıştır. Mutenalaştırılarak yeniden üretime sokulan kent, içine girmiş olduğu dönüşümle beraber, kentte yaşayan toplumsal sınıfları da bu dönüşüme dahil etmiş; toplum için önem atfeden ekonomik şartlar değişmiş ve tabakalaşmayı güçlendirerek eşit olmayan sınıfları doğurmuştur. Böylelikle kentin mutenalaştırılmasında önemli rol oynayan “Yeni Orta Sınıf” (Yuppies) olarak adlandırılan bir sınıf doğmuştur.

Literatürde “genç şehirli profesyoneller” olarak tanımlanan, ekonomik şartları toplumsal sınıflar içinde diğerlerine kıyasla yüksek olan, eğitilmiş bireyler için yeni orta sınıf kavramı kullanılmaktadır. Bu sınıf ekonomik düzlem içinde geleneksel orta sınıftan farklı olarak kendine has bir yaşayışa, tüketişe ve arzulara sahiptir. Bu yüzden yaşam alanı olarak kendine kent merkezlerini seçmiş ve kendi yaşam tarzlarına uygun bir hale getirmeye çalışmıştır. Tam olarak burada yeni orta sınıf – mutenalaştırma – kapitalizm arasındaki ilişki doğmuş ve kent kapitalizm bağlamında yeniden üretimini gerçekleştirmeye başlamıştır. Çünkü yeni orta sınıfa ait bir yaşam alanı şeklinde dönüştürülen (yuppify¹) kent merkezleri, eski sakinlerine yaşayacakları yer bırakmamış, onları yerinden etmeye mecbur kılmış ve sınıflar arası ayrımı daha da genişletmiştir. Başka bir deyişle kapitalizm kendi stratejilerini istediği gibi uygulayabildiği kent içinde, kentin kendine ait geleneğini devam ettirmesine izin vermeyerek, kentin eski değerlerini tahrip etmiştir. Bu bağlamda mutenalaştırma, kent merkezine sahip sınıfların zamanla kenti, kendi taraflarınca dönüşüme sokarak gerçekleştirdiği bir sınıfsal değiş tokuş olarak da gösterilmektedir. Burada önemli olan nokta ise hem fiziksel hem toplumsal olarak gerçekleşen bu süreçte, kentin eski sakinlerinin bir nevi zorla göç ettirilmeye maruz bırakılması durumudur. Bu noktada ‘Yerinden edilen eski sakinler kimdir?’ ve ‘Nereye gitmektedirler?’ soruları ön plana çıkmaktadır.

¹ Kentsel bir alanı genç ve varlıklı kimseler için çekici hale getirme eylemi. (ileilgili.org, 2020)

Mutenalaştırma sürecinde yerinden edilenler, yeni orta sınıfa oranla daha düşük ekonomik şartlara sahip, kendi içinde spesifik azınlıkları ve aileleri barındıran sınıf olarak ele alınmaktadır. Sakinleri oldukları bölgelerin mutenalaşma gibi bir sürece girmesiyle maddi ve fiziksel olarak bölgelerine ayak uyduramayan bireyler, mutenalaşan mahallelerin yakınlarına taşınmakta ve bu mahallelerde genel olarak kümeleşme eğilimi göstermektedirler. Bu kümeleşme eğiliminin sebebi ise sınıfsal olarak karşı karşıya kalınan durumun ortak olmasıdır.

Literatürde *Yerinden Edilme (Displacement)* olarak geçen bu süreç buldukları mahalleleri, evleri ve iş yerlerini terk eden sınıf için birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Ancak şehrin böyle bir dönüşümle soylulaştırılması, sadece zoraki bir yerinden etme eylemi ile değil bazı durumlarda mevcut şartlara bağlı olarak rızaya dayalı şekilde de işleyebilmektedir. Doğan sınıf ayrımına rağmen yerinden edilen sakinler yaşadıkları durumdan memnun olup, karşılığında sahip olacakları ayrıcalıklara odaklanmış olabilmektedirler. Mutenalaştırılmaya uygun konut oluşturulması ve söz konusu konutların önceki sakinlerinin kolayca yerinden edilebilecek veya yer değiştirilebilecek; yani karşı çıkamayacak ve karşı çıkmayı istemeyecek kişiler olması, süreç için önemli bir noktadır (Smith & Williams, 2015). Fakat her iki durumda da yerinden edilme süreci karşı konulamaz bir sonuç olarak görülmüştür.

Mutenalaştırma süreci içerisinde uygulama alanı olarak, kent merkezlerinin seçilmesi önemli bir noktadır. Mutenalaştırma ile gerçekleşen dönüşümün temel savı, kapitalist bir zihniyetle işlemekte olup; yeni orta sınıfın isteklerine uygun bir kent yapısı inşa etmek temel amaçtır. Mutenalaştırmanın ayakları olan merkezileşme, modernleşme ve endüstrileşme yine sadece kent merkezlerinde mümkün olmaktadır. Bu yüzden mutenalaştırma için kent, eylem alanı olarak seçilmiştir. Tüm bunlar bağlamında kapitalizmin bir kapsamı olan mutenalaştırma ile toplumsal sınıfların/toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği ve ortaya çıkan yerinden edilme, yabancılaşma ve kapitalizm olgularının birbirlerini etkilediği söylenebilir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırma boyunca irdelenecek olan Mutenalaştırma, Kapitalizm, Yabancılaşma ve Yerinden Edilme kavramlarını farklı bağlamlarda inceleyen literatürde çeşitli kitaplar, makaleler ve çalışmalar mevcuttur. Ana akım mutenalaştırma tartışmalarına alternatif sunmayı amaçlayan, mutenalaştırmanın nedenlerine ve sonuçlarına değinen "*Kentin Mutenalaştırılması*" adlı çalışma, kavram bağlamında başvurulacak temel kaynak niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada Neil Smith ve Peter Williams mutenalaştırma olgusunun daha önce hiç bahsedilmeyen noktaları üzerinde durmuştur. Smith ve Williams'ın tespitlerine göre mutenalaştırma, orta ve üst sınıfın kentlere taşınması sonucu düşük gelirli sınıfların kent merkezlerinden sürülmesi yani yerinden edilmeleri ile başlayan; kentsel mekanların orta ve üst sınıflar tarafından dönüştürülmesi ile gelişen ileri kapitalizmin bir boyutu olarak mekânın ve toplumsal sınıfların yeniden inşasıdır. Böylelikle kent içindeki düşük gelirli sınıflar ve göçmenlerin merkez dışına taşınmaları kaçınılmaz bir durumken, beyaz yakalı diyebileceğimiz yüksek gelirli sınıflar için kentin mutenalaştırılan mekânları yeni yaşam alanları olmuştur. Çünkü "ev" olgusu, toplumsal sınıfların kendilerini ifade etmelerin de önemli bir sembol olarak görülmektedir. Smith'e göre mutenalaştırmanın kapitalizm ile ilişkisi ise yadsınamayacak kadar önemlidir. Kapitalizm ile hızla dönüşüme uğrayan kentsel mekânlarda her şey yeniden ve sürekli inşa edilmektedir. Smith ve Williams

için mutenalaştırma, bireysel kapitalistlerin bilinçli iradesini, kapitalistler arasındaki rekabeti ve bir bütün olarak kapitalist sınıfı içeren bir ilişkiler dizisidir (Smith & Williams, 2015). Bu bağlamda Smith ve Williams, çalışmalarında çağdaş mutenalaştırma sürecinin, tabiatı gereği ileri kapitalist kentin bir özelliği olduğunu savunmuşlar ve amaçlarının kapitalizmin özünü keşfetmekten ziyade belirli bir sosyal fenomen olan mutenalaştırmayı açıklayabilmek için onun yapısını ve dinamiklerini kullandıklarını belirtmişlerdir.

Kent ve mekân konularında önemli çalışmaları olan marksist sosyolog Henri Lefebvre'nin "*Kentsel Devrim*" adlı çalışması, konu bağlamında ele alınacak önemli bir diğer kaynaktır. Bu çalışmasında Lefebvre, "*kentsel devrim*" tanımlaması ile sanayiden kent kaynaklı modern kapitalist üretime dönüşümü ifade eder. Kapitalin ve kapitalistlerin şehri ele geçirmelerinin sebebi olarak ucuz emek gücünü görür. Böylelikle kent toplumu dediğimiz olgu, sanayinin kente girmesi ile başlar ve kentin metalaşmasına ön ayak olur. Lefebvre'ye göre sanayi öncesi pre-kapitalist kent, kapitalizmin etkisi ile çözülmüş ve parçalanmıştır. Marksist terminoloji kullanılarak, kent ve kentleşme süreci üretim biçiminin basit üstyapıları olarak düşünülmektedir. Sanayileşmenin ve sonuçlarının "*optimize*" edilmesi veya sanayi toplumundaki yabancılaşmaya (parçalayıcı bireyciliğe) üzülme ya da eski Yunan ve Orta çağ şehir topluluğuna geri dönmeyi arzulama ile yetinecek bir şehir düşüncesi söz konusu değildir (Lefebvre, 2013, s. 132).

Lefebvre'nin yapmış olduğu tespite göre kent toplumu, sivil toplumu yeniden bir inşa sürecine sokmakta ve politik toplumu sivil toplum içinde yok etmektedir. Marx'ın devletin sönmelenmesi düşüncesine benzeterek ele aldığı bu durum, beraberinde kent içinde çatışmalar doğurmaktadır. Sınıf çatışmalarının da dahil olduğu bu ayrışma, toplumsal yaşamın parçalanması ile sonuçlanır. Ayrıca Lefebvre'ye göre kent ile şehir aynı şeyi ifade etmemektedir. Şehir, içinde kırsallığı barındıran tarımsal üretim olanaklarının mevcut olduğu bir yer iken, kent tamamen sanayileşme ile doğmuş bir oluşumdur. Bu kentin bir araya getirme, yoğunlaştırma ve dönüştürme özelliklerine bağlı olarak gelişir (Lefebvre, 2013, s. 161).

Kente dair araştırmaları ile önemli çalışmalar ortaya koyan bir diğer isim ise Hüseyin Bal'dır. Bal'ın "*Kent Sosyolojisi*" adlı çalışması, alan literatüründe temel kaynaklardan birisidir. Bu çalışması ile Bal, modernleşme ve küreselleşme süreçleri içindeki kenti anlamlandırmaya çalışmıştır. Yapmış olduğu tespitler ile sanayinin kentlere entegrasyonu sonucu, kent içinde çok boyutlu sorunların doğduğunu; kentin mekânsal yapısının ve içinde barındırdığı toplumsal sınıfların sanayi öncesi kentten çok farklı olduğunu ortaya koymuştur. Bal'a göre kentler, modernleşmenin ve kapitalizmin beyni halindedir. Kapitalizmin kente müdahalesi ile her şeyi metalaştırması ve konutların sürekli yeniden üretime sokulması kentsel alanın dönüşümünü gerçekleştiren başat sebeplerdendir. Bu dönüşüm bağlamında ele aldığı kavram ise "*kentsel yenilenme*"dir. Mutenalaştırma süreci ise, kentsel yenilenme ihtiyacının ortaya çıkardığı bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Seçkinleştirme veya soylulaştırma olarak da adlandırılan mutenalaştırma sürecinin amacı, orta veya üst orta sınıfların, alt sınıfların yaşadıkları mekânları satın alarak ya da devlet ve özel sektör destekli projeler sonucu elde ederek (istila ederek) yeni yaşam alanları oluşturmaktır (Bal, 2015, s. 278). Bu bakımdan soylulaştırma şeklinde kentsel mekânların yeniden düzenlenmesi, meta haline gelen bir

mekânın değişim değerinin artması sonucu sağladığı kâr oranı ile alakalıdır. Bu yüzden mutenalaştırma süreci kapitalizm ve onun dinamikleri tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca mutenalaştırma sürecini kapitalizm kapsamında ele alan Bal'ın analizleri için, Lefebvre'nin kent analizine benzer bir yaklaşım içerdiği söylenebilir.

Çalışmanın anahtar kelimelerinden biri olan ve mutenalaştırma bağlamında ilişkili olarak ele alınacak olan “yabancılaşma” kavramı son derece önemlidir. Hegel'in literatüre kazandırdığı kavram olarak yabancılaşma, varlığın ve varlığın kendisine ait doğası arasındaki ayrışma sonucu gerçekleşmekte olup; insanın olması gerektiği gibi değil, dayatılan şekilde kendine yabancılaşmasına yol açmıştır. Yabancılaşmanın, kapitalist sistemin işleyişine bağlı bir şekilde belirlediğini söyleyen Karl Marx için yabancılaşma ise; insanlığın kendi tarihi boyunca dünya ile girmiş olduğu etkileşim sayesinde gerçekleşmektedir.

Marx'a göre kapitalizm, bireyselliği ortadan kaldırarak insanları sistem içinde birer köle haline getirmiş ve böylelikle kendi çarklarını çalıştırmaya devam etmiştir. Kapitalist toplum içindeki ihtiyaçların gerçekliğine inanmayan Marx, bireylerin kendilerini tatmin eden ihtiyaçlar ürettiğini ve bunlar üzerinden toplumsal sınıfların zemininin oluştuğu söyler. İnsanları yabancılaştıran unsur olarak ise üretim tarzı olan kapitalizmi gösterir. Ayrıca çalışma boyunca inceleyeceğimiz mutenalaştırma sürecinin önemli bir alt konusu olan toplumsal sınıf olgusunun, kapitalist sanayinin ortaya çıkması ile meydana geldiğini iddia etmiştir. 2000 yılında Marx'ın yabancılaşma ile ilgili metinlerinin derlemesi şeklinde hazırlanan “Yabancılaşma” adlı kaynak kitap, Marx'ın yabancılaşma konusunu ele alışta kapsamında önemlidir.

“Kent Mekânın Dönüşümü ve Yabancılaşma: Kente Belgeseller Üzerinden Bakış” adlı çalışması ile Leyla Bektaş, kent merkezinin dönüşümünü, kentli bireylerin yabancılaşma süreçleri ile ilişkili belgeseller üzerinden göstermeye çalışmıştır. 2013 yılında yüksek lisans tezi olarak tamamlamış olduğu bu çalışma ile Bektaş; Hegel, Marx, Lefebvre ve Simmel gibi isimlerin yabancılaşma hakkındaki görüşleri üzerinden Kentsel Mekân, Kentsel Dönüşüm, Mutenalaştırma gibi konulara değinmiştir. Bektaş'ın tespitlerine göre kentsel mekanlar kapitalizmin gücü ile hızla dönüşüme uğramış ve içinde yaşayan insanları yabancılaştırmaya başlamıştır. Bu yabancılaşma Marx'ın ortaya koymuş olduğu; insanın emeğine, ürettiklerine, çevresine ve kendisine şeklinde gerçekleşen bir yabancılaşmadır. Bektaş'a göre kent mekânlarının giderek dışarıya daha kapalı bir hal almaları, sınıfsal ayrışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kent mekânının dönüşümünü mümkün kılan şey ise kentsel dönüşüm, mutenalaştırma, alt kentleşme ve toplu konut yapılanmalarıdır. Böylelikle kapitalizm kenti bir meta haline getirip onu dönüştürmüştür. Meta haline gelen kentte gerçekleşen kentsel dönüşüm Bektaş'a göre, kentte yaşayan sakinlerin zorunlu olarak yer değiştirmelerine sebebiyet vermektedir. Bireyin bulunduğu yerle ilintisinin kesilmesi ve yersiz yurtsuzlaştırılması, mutenalaştırmanın en temel göstergesi olarak görülmektedir (Bektaş, 2013, s. 102). Çalışmasının sonuç bölümünde Bektaş'ın ortaya çıkan sorunlar bağlamında yapmış olduğu, yaşanan yabancılaşmanın önüne geçilmesi noktasında ne gibi adımlar atılabileceğine dair araştırma önerisi ve insan haklarından biri olarak gösterilen “Kent Hakkı” kavramı önem arz etmektedir.

2016 yılında gerçekleştirilen Uluslararası Akademik Araştırma Kongresi'nde yer alan "*Kentsel Dönüşümün Sosyal Boyutları*" adlı nitel araştırması ile Mehmet Akalın, mutenalaştırma, yerinden edilme ve mekânsal dışlanma gibi kentsel dönüşümün sosyolojik boyutlarını, İstanbul ve Ankara gibi illerde yapılan alan çalışmaları kapsamında değerlendirmiştir. Kentsel dönüşümün her ne kadar kent dokusunu oluşturan birçok öğenin fiziksel olarak sürekli değişim ihtiyacını karşılamak, toplumsal bozulmayı önlemek, çöküntü alanlarını iyileştirmek, kentsel refah ve yaşam kalitesini arttırmak, kentsel alanların en etkin biçimde kullanımını sağlamak, kentlerin gereksiz yayılmasını önlemek, sivil toplum örgütleri ve toplumun farklı kesimlerinin planlamaya katılımını sağlamak gibi amaçları olsa da; ülkemizde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinde sadece ekonomik büyüme, rant ve kârlılık üzerinde durulduğu görülmektedir. Kentsel dönüşümün ekonomik büyümenin, rantın ve kârlılığın bir aracı olarak salt fiziksel değişimi hedefliyor olması ise beraberinde çok ciddi sosyolojik sorunlara sebep olmaktadır (Akalın, 2016, s. 252).

Akalın, İstanbul ve Ankara temelinde Kuzguncuk, Cihangir, Karaköy ve Dikmen gibi semtlerde kentsel dönüşüm sürecinin nasıl işlediğini araştırmıştır. Akalın'ın yapmış olduğu "*soylulaştırmanın kentsel dönüşüm sürecinde yöntem olarak kullanılmasa bile, proje sonunda meydana gelecek mutenalaşma ve eski sakinlerin kaçınılmaz olarak yaşadıkları yerleri terk edecek olmaları*" tespiti bu sürecin önemli bir göstergesidir. Çalışmasının sonuç kısmında Akalın, kentsel dönüşümün yaratmış olduğu sorunların çözümüne yönelik önerilerde bulunmuştur. Kentsel dönüşüm yöneticileri ile halkın ortak karar alma konusunda bir araya getirilmesi şeklinde olan bu öneriler, problemin kaynağı anlamında önem arz etmektedir.

Kentsel dönüşümün sosyolojik boyutlarını, "*Kentsel Yapılı Çevrenin Üretimi ve Yeni Mekânsal Dinamikler -Kentsel Dönüşüm Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme*" adlı çalışması ile ele alan Prof. Dr. Gönül İçli, kentsel dönüşüm projeleri temelinde mekânların yeniden üretimini ve kentlerin değişen rollerini araştırmıştır. Kentlerin yeniden üretim sürecini kapitalizm ile bağdaştıran İçli için kapitalizm; varlığını sürdürebilmek için tüm dünyaya yayılmış ve bu ölçüde her yeri ekonomik mekâna dönüştürmüştür. Buna ek olarak kentsel dönüşüm ile toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik oranı artarak kente yansımaya başlamıştır. Kapitalizmin "eşitsizlik" yasasına uygun bir biçimde evrilen kentler, daha önceleri zenginliği ve yoksulluğu ortak alanlarda buluşturup işlevsel olarak birleştirebilirken, günümüzde artan eşitsizlik koşullarında söz konusu kesimler birbirleriyle ilişkisiz, kapalı, birinin diğerini dışladığı, görmezden geldiği ayrı yeni yerleşim alanları durumundadır (İçli, 2013).

B. KENTİN MUTENALAŞTIRILMASI

Kentler, içinde barındırdığı farklı sosyal toplulukların oluşturduğu yoğunluğa göre şekillenen yapılardır. Her kent kendi oluşum süreci ile kendi karakterini oluşturmaktadır. Fakat kentin farklılığını sağlayan en önemli etmen yaşadığı dönemsel farklılıktır. Sanayi öncesi ve sanayi sonrası gibi kritik bir ayrıma sahip olan kent, kapitalist sistemin bünyesine entegre edilmesi ile yeniden bir dönüşüme girmiştir. Böylelikle kapitalist zihniyetle işleyen sanayi için kent merkezleri çekici hale gelmiş ve kent merkezlerini geri dönülmez bir dönüşüme sokmuştur. Kısaca kapitalizm bugünü görebilmişse bunu, kent mekânını alınıp satılır bir meta olarak keşfetmesine borçludur denilebilir (Değirmenci, 2016, s. 95).

Kapitalist sistemin yaygınlaşması ve güçlenmesi ile sanayi kentlere entegre edilmiş; kentleşmek dediğimiz olgu artık sanayileşmek ile bağdaşık olmayı gerektirmiştir. Kentler içine girmiş olduğu bu değişim ile kendisine ait toplum tipini ve toplumsal sınıfları oluşturmaya başlamıştır. Kentte yaşamının ve kente ait olmanın bedeli ise toplumsal olarak bu değişime ayak uydurmaktan geçmiştir. Böylelikle yeni toplumsal formasyonlar oluşmaya başlamıştır. Çünkü kent hiçbir zaman durağan kalmamış, sürekli olarak devinime devam etmiştir. Bu aşamada kentleşme ile bağdaştırılan sanayileşme alanında, kent ve kente ait olan her şey bir metaya dönüştürülerek, kârın maksimizasyonunu sağlamanın yolları bulunmuştur. Bu yüzden modern bir algıya sahip olan kentsel beklentiler ile kentin içine girmiş olduğu bu dönüşüm sürecini, kapitalist sistemin dışında tutmak mümkün değildir. Sürekli olarak doğan yeni ihtiyaçlar, kentsel gelişim ve kapitalist sistemin kent içindeki varlığına bağlıdır. Yani kapitalist sistemin kente olan müdahalesi ile kent bir metaya dönüşerek alınıp satılan bir hâl almıştır. Aslında tüm bu dönüşüm kentin, modern olanla beraber yeniden üretimi aşamasıdır. Modern olanın ön plana çıkmasıyla, kentin bünyesinde barındırdığı geleneksel olan her şey yok olmaya başlamıştır. Lefebvre'ye göre; kapitalizm, malların mekânsal yerleşme de üretildiği bir aşamadan, mekânın kendisinin kıt bir kaynak olarak üretildiği bir sisteme dönüşmüştür. Böylece mekânın kapitalist üretimi, artı değer yaratımı ve kâr elde etmede etkili hale gelen bir metaya dönüşmüştür. Sanayiden, kent temelli modern kapitalist üretime dönüşüm Lefebvre'nin *kentsel devrim* dediği süreci anlatmaktadır. (Lefebvre, 2013, s. 121).

Smith ise kapitalizm ve mutenalaşmanın arasındaki ilişkiyi şu ifadeleri ile açıklamıştır: *"Lefebvre'nin kenti ve kentsel mücadeleleri, toplumsal olanın yeniden üretilmesine dayanarak tanımladığı kentsel devrim ilanı ya da Castells'in kentsel olanı toplu tüketime dayanarak tanımlaması tarihin sayfalarında unutulacaktır. Eğer Harvey'in bir zamanlar gözlemlediği gibi, Keynesçiliğin gelişmesi ile "arz yönlü kentleşmeden talep yönlü kentleşmeye doğru" kapitalizm vites değiştirdi ise, 21. yüzyıl şehirciliği potansiyel olarak bu değişimi tersine çevirmektedir"* (Smith, 2018). Kısaca insan arzularının doyumu amaçlı, ranta dayalı bir işleyiş sistemi kenti ve kentsel mekânları sarmalamıştır. Mutenalaştırma ise tam olarak burada devreye girmekte ve süreci hızlandırmaktadır.

Kentin önemli merkezlerini belli soylu toplumsal sınıflar için dönüştürme anlayışı, kapitalist zihniyetle paralel bir biçimde işleyerek, toplumsal sınıf ayrımını belirgin hale getirmektedir. Bunu mümkün kılan ise mutenalaştırmanın, toplumsal uzamda bireyin temel ihtiyacı olan özel mekân (ev) olgusunu meta haline getirmesidir. Modern dönem öncesinde sadece barınma ve özel alan ihtiyacını karşılayan ev, kapitalist zihniyetin kentlere ve mekanlara müdahalesi sonucunda anlam bakımından yeniden üretilmiştir. Mutenalaştırma ise ev olgusunu toplumsal sınıfların kimliklerini ifade edebilecekleri bir yere dönüştürmüştür. Bu durum kentin önemli merkezlerinin yüksek gelirli sınıflar için uygun hale getirilmesine, düşük gelirli sınıfların ve bireylerin ise bu noktalardan ötelenmesine sebep olmuştur. Böylelikle mutenalaştırma sürecinin beraberinde Weberci bir "ideal tip" oluşumuna zemin oluşturduğu söylenebilmektedir.

Mutenalaştırma süreci Türkiye kapsamında ele alındığında, İstanbul ve Ankara kentlerinin Kuzguncuk, Cihangir, Karaköy, Sulukule ve Dikmen gibi semtlerinde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri, ilk örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern kentleşmenin geç ve düzensiz inşa edildiği bu şehirlerde sonradan meydana gelen çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gibi problemler,

çözümleyici ve bütünleyici bir müdahale imkânı sağlayan kentsel dönüşüm projeleri ile çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak çözüm için dizayn edilen bu yöntem sadece soylulaştırılan mekânın iyileştirilmesi ve geri kalan mekânların göz ardı edilmesi tehlikesini doğurmakta olup, kentin dinamik yapısını çok daha karmaşık bir hale getirmektedir (Ninova, 2017).

C. YÖNTEM

Kayseri Sahabiye Mahallesi'nde, 2015 yılında başlanılan kentsel dönüşüm projesi kapsamında ele alınarak, Sahabiye Mahallesi'nde yaşayan sakinler ile gerçekleştirilen bu çalışma; nitel alan araştırması sonuçları içermekte olup, araştırmanın yöntemi olarak odak grup görüşmesi, mülakat tekniği ve derinlemesine gözlem yöntemlerinden faydalanılmıştır. Araştırma evreni olarak Kayseri ili, örneklem olarak ise Kayseri ilindeki Kocasinan ilçesinde bir yerleşim yeri olan Sahabiye Mahallesi belirlenmiştir. Tüm bunlar çerçevesinde Sahabiye Mahallesi sakinleri, Kentsel Dönüşüm Ofisi çalışanları ve Sahabiye Kentsel Dönüşüm Proje ekibiyle yapılan görüşmelerden bilgi toplanmıştır. Elde edilen veriler yorumlanırken katılımlı gözlem ve sözlü tanıklık teknikleri kullanılarak, araştırmanın analiz yöntemi kısmında elde edilen bu veriler yorumlanmıştır. Görüşmecilere olgu, bilgi, algı-tutum ve davranış soruları kapsamında 10 açık uçlu soru sorulmuştur. Sorular şu şekildedir;

- 1- Kendinizi tanıtır mısınız?
- 2- Aylık kazancınız nedir?
- 3- Kaç yıldır Sahabiye Mahallesi'nde ikamet etmektesiniz / çalışmaktasınız?
- 4- Sahabiye Mahallesi'ndeki kentsel dönüşüm projesi hakkında görüşleriniz nelerdir?
- 5- Proje sebebiyle yer değişikliği yaptınız mı / yapacak mısınız? Yer değişikliğinde ne tür mahalleler sizin için uygun yaşam koşullarını içeriyor?
- 6- Mahallede yaşayan göçmenler, deprem riski taşıyan dayanıksız yapılar ve suç oranlarının yüksek olmasına bağlı güvenlik sorunları hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 7- Proje kapsamında suç oranlarının düşürülmesi hedefi hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce suç oranlarının düşüşünde olumlu bir etkisi olacak mıdır?
- 8- Projeyi "eşit muamele" açısından nasıl değerlendirirsiniz?
- 9- Projenin size göre avantajları ve dezavantajları nelerdir?
- 10- Proje yetkilileri ile bu süreçte yaşamış olduğunuz olumlu veya olumsuz bir durum var mı?

D. BULGULAR

Bu çalışmada araştırmanın örneklemini oluşturan Sahabiye Mahallesi sakinleri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Sahabiye Kentsel Dönüşüm Ofisi çalışanları ve Sahabiye Kentsel Dönüşüm Proje Saha Alanı 1. Etap şantiye ekibi ile yapılmış olan, derinlemesine görüşme yönteminden elde edilen veriler bağlamında, Sahabiye Mahallesi'ndeki kentsel dönüşüm projesi üzerinde durulan yargıların

geçerliliği görülmeye çalışılmaktadır. Ayrıca görüşmecilerden elde edilen veriler, Türkçe yazın alanında var olan ve Türkiye kapsamında farklı illerde gerçekleştirilmiş alan çalışmaları temel alınarak değerlendirilmiştir. Araştırma süresince ev sahibi, kiracı ve göçmen gruplar olmak üzere karma şekilde seçilmiş yaklaşık on yedi kişi ile derinlemesine görüşülmüş ve bilgi edinilmiştir. Bulgular kısmında görüşmecilerden elde edilen veriler bağlamında tekrara düşülmeyen ve tüm bulguları temsil eder nitelikte olan dokuz görüşmeye yer verilmiştir.

Görüşmecilerden elde edilen verilerin analizi sonucu; soylulaştırma eylemlerinin, Sahabiye Mahallesi'nde gerçekleşen kentsel dönüşüm sürecinde yöntem olarak kullanılmadığı; kapitalist zihniyet ile işleyen soylulaştırmanın tam olarak görülmediği, ancak doğuracağı yerinden edilme ve yabancılaşma gibi sonuçlar neticesinde mahallenin eski sakinlerinin, kaçınılmaz olarak yaşadıkları yerleri yabancılaşarak terk ettikleri tespit edilmiştir.

E. ODAK NOKTASI SAHABİYE'DE MUTENALAŞTIRMA SÜRECİ: YABANCILAŞMANIN YENİDEN ÜRETİMİ VE YERİNDEN EDİLME

Kent, durağan olmayan yapısı ile sürekli devinim şeklinde gelişir ve modern olanı kendine entegre ederek ilerler. Ancak kentlerin bu gelişim sürecinden, her noktası aynı şekilde etkilenmemektedir. Her kentin farklı bir tarihi, sosyal, demografik ve ekonomik yapısı vardır. İçinde yaşayan bireylerin ilişkileri, kültürleri ve yaşayış biçimlerinden etkilenen kentler, modernitenin etkisiyle sürekli olarak gelişim halindedir. Araştırmanın evreni olan Kayseri şehrinde bu gelişim sürecinden ise, son yıllarda en çok etkilenen alan Sahabiye Mahallesi'dir. Sahabiye Mahallesi, kentsel imkanlara (meydan, ana yollar, havalimanı, alışveriş merkezleri, iş merkezleri) ulaşılabilirlik açısından merkezi bir konumu olması ve bünyesinde geleneksel birçok kültürel/tarihsel eser barındırması ile Kayseri'nin en önemli semtlerinden biridir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, yapısal olarak değişime uğrayan kentlerden biri olan Kayseri, modern değişime ayak uydurmak için belli kent planlarını uygulamaya sokmuştur. Çünkü Sahabiye Mahallesi, Cumhuriyet döneminde yapılan modern yatırımlar ile ön plana çıkan ve tercih edilen bir mekân olsa da 90'lı yıllarda burada yaşayan üst sınıfların, kentin yeni oluşum alanlarına taşınması sonucu zamanla önemini yitirmiştir. 90'lı yılların başında Alpaslan Mahallesi'nin, Sahabiye Mahallesi'ni modernite, gelişmişlik ve sağlamış olduğu imkanlar anlamında arkada bırakmasıyla Sahabiye Mahallesi'nden Alpaslan Mahallesi'ne hızlı bir göç yaşanmıştır.

Kentin büyümesi ve gelişmesi ile mahalleler arası göç hareketlerinin hızlanması Alpaslan Mahallesi'ni gözde semtlerden birine dönüştürmüştür. Bir zamanlar Kayseri'nin modern yüzü olan Sahabiye Mahallesi ise, zaman içinde düşük gelirli sınıfların yaşamaya başladığı bir mahalle halini almış; göçmen kesimlerinde buraya yerleşmesi ile ekonomik açıdan düşük bir mahalle olmaya başlamıştır. Sınıfsal bağlamda gün geçtikçe alt sınıfların yaşamaya başladığı Sahabiye Mahallesi, suç oranlarının artışı ile tehlike barındırmaya başlamış ve çevre mahalleler ile olan ayrımını arttırmıştır. Bunlara ek olarak mahalledeki yapıların deprem riski yüksek, otopark ve yeşillik eksiği olan yapılara dönüşmesi, mahalle için bir düzenleme yeniliğini şart bir hale getirmiştir.

Kayseri Büyükşehir Belediyesinin 2015 yılında başlamış olduğu Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi ile Sahabiye Mahallesi tüm bu etkenler temelinde modern bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu proje ile kentin merkezi sayılan mahallesinde artık ihtiyaçlara cevap vermeyen yapılar yıkılıp yerine daha güncel, modern ve ihtiyaçlara cevap verebilen yapıların yapılması planlanmaktadır. 2015 yılında *“İşlevselliğini kaybetmiş, maddi değerini yitirmiş, güvenlik sorunları yaşayan, yol ve otopark yetersizliğinin yanında ağır alt yapı sorunlarıyla karşı karşıya kalan, eskiyen yapılarında nefes alınamayan, deprem ve afet riski taşıyan Sahabiye Mahallesi hak ettiği değere; ‘Kentsel Dönüşüm Projesi’yle kavuşuyor. Modern çağın gelişen yüzü: Sahabiye Projesi...”* (Alp, 2015) mottosu ile çalışmaları başlayan projede 1. ve 2. Uygulama Etapları tamamlanmış olup, 2020 yılı içerisinde 3. Uygulama Etapı başlatılmıştır. İnşaat Tedarik Dergisi’nin 2020 yılında yayınlamış olduğu bir haberde Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi şu şekilde ele alınmıştır: *“515.000 m² toplam arsa alanı, 350.000 m² peyzaj alanı ve 26.500 m² sosyo-kültürel alanı ile inşaat bitiş tarihi 2028 yılı olarak belirlenen proje; modern yapısıyla merkezi olan, güvenli ve huzurlu bir çevre sunan, yeşil alanları ile nefes aldırان, iş dünyasına sınırsız fırsat sunan, engelsiz ve insana duyarlı, sunduğu imkanlar ile geleceğe hazır bir kent ortamı vaat etmektedir”* (İnşaat Tedarik Dergisi, 2020).



Görsel 1. Sahabiye Mahallesi



Görsel 2. Sahabiye Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi Etap Uygulamaları

Tüm bunların ışığında bu çalışma ile araştırmanın örneklemini oluşturan Sahabiye Mahallesi sakinleri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Sahabiye Kentsel Dönüşüm Ofisi çalışanları ve Sahabiye Kentsel Dönüşüm Proje Saha Alanı 1. Etap şantiye ekibi ile yapılmış olan derinlemesine görüşme yönteminden elde edilen veriler bağlamında Sahabiye Mahallesi'ndeki kentsel dönüşüm projesi üzerinde durulan yargıların geçerliliği görülmeye çalışılmaktadır. Kapitalizm çerçevesinde ele alınan projenin mutenalaştırma ve yabancılaşma bağlamında yaratacağı değişim ve dönüşümü anlamak için Kayseri Büyükşehir Belediyesi Sahabiye Kentsel Dönüşüm ofisi sorumlusu ile yapılan görüşmede; projenin hangi sorunlar temelinde başladığı, projenin mahalleyi nasıl etkileyeceği, projenin nasıl bir sistem ile yürütüldüğü ve mahalle sakinleri ile olan anlaşmalar kapsamında onlara verilen haklar hakkında bilgi alınmıştır. Bu konu hakkında Kayseri Büyükşehir Belediyesi Sahabiye Kentsel Dönüşüm ofisi sorumlusu şunları söylemektedir:

“Bu kentsel dönüşüm projesi kentsel dönüşüm alanında Türkiye’de ikinci büyük alan. Proje kapsamında ise şu an da ilk etap aşamasındasındayız, tahmini olarak 2020’de ilk etap bitecek. Sahabiye Mahallesi 60’lı yıllarda oluşmuş merkezi bir yerdi fakat günümüzde suç oranı ve deprem riski çok yüksek bir yer haline aldı. Artık daha çok göçmen kısmın yaşadığı bir mekân haline geldi. Bu proje ile tüm bu sorunlar giderilecek ve Kayseri’nin merkezinde bulunan bu mahalle artık daha nezih bir yer olacak. Böylelikle 90’lı yıllarda buradan göç edenler geri buraya taşınacaklardır.”

Mutenalaştırma temelli tüm kentsel dönüşüm hareketleri, kentin yeniden üretilmesinde rol oynayarak, yüksek gelirli sınıfların isteklerine göre daha modern şekilde dönüştürülmeyi amaçlar. Böylelikle düşük gelirli sınıflar seçme şansı olmadan bu dönüşüme ayak uydurmak zorunda kalır. Proje aşamasında mahalle sakinlerinin girmiş oldukları bu süreç hakkında ise Kentsel Dönüşüm ofisi sorumlusu şunları ifade etmektedir:

“Ev sahiplerini her ayın 15’inden sonra çağırıp görüşüyoruz. Karşılık olarak evse ev dükkânsa dükkân veriliyor. Puan hesabı ile anlaşmalar yapılıyor, yani bir puan sistemi var ve evlerin, dükkânların puan ederi ne kadarsa karşılığında bir fiyat çıkarıyoruz, bazen puana ek belli bir miktar ödemeleri gerekebiliyor. Bir bina, ortalama 19 kat ve 120 daireden oluşuyor. Zaten yapılacak olan binaların hiçbiri boşta kalmıyor, hemen hemen hepsi mahalle sakinleri olan ev sahiplerine veriliyor. Geçici olarak çıkacakları evler içinde iki yıla kadar Bakanlık’tan 800 TL kadar kira ücretleri verilecek.”

Bunun yanı sıra ofis sorumlusu, eşit muamele konusunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu proje ile kâr amacı güdülecek bir durum yok. Binaların hepsi şimdiden ev ve dükkân sahipleri ile dolmuş durumda. Zaten mahallede projeye karşı olan kimsede yok.”

Proje kapsamında görüşülen Proje Saha Alanı Şantiye Ekibi mühendisi ise süreci şu şekilde açıklamaktadır.

“Toplam 515.000 m² alanda çalışılmak üzere, şu an 5 blok, 19 kat + zemin ve asmakat, 622 konut, 55 dükkân, 30.000 m² otopark alanı yapımı sürmektedir. Birinci etabın 2020 gibi bitmesi düşünülmüyor. İlk etapta tamamen hak sahipleri oturacak. Finansmanı ise 124 Milyon TL ve KDV iş bedeli ile belediye sağlıyor.”

Puan hesaplaması ile hak sahiplerine evlerin verilmesini ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Uzlaşma aşamasında puan hesaplamasındaki amaç, insanları hızlı bir şekilde ikna etmektir.”

Bu şekilde proje sürecinin, proje sahiplerini ve mahalle sakinlerini nasıl etkileyeceği görülmektedir. Yaşadıkları yerleri etkileyen dönüşüm ile yaşayacakları çatışmanın farkında olsalar bile anlaşmayı ve yönlendirilmeyi kabul etmeleri, böylelikle dönüşümü kendilerine uydurmaları mümkün olmayan sakinlerin, kendi yaşamlarını dönüşüme uydurmaya başlamaları dikkat çekmektedir.

“Ev” kavramı, kapitalist zihniyetin kente olan müdahalesi ile barınma ihtiyacından daha ziyade artık bireylerin hangi toplumsal sınıfa ait olduğunu göstermenin yollarından biri haline gelerek derin anlamlar kazanmıştır. Kentsel dönüşüm proje sahipleri ise bu gerçeğe dayanarak “ideal ev” temelinde projelerini sunmaktadırlar. Sahabiye Kentsel Dönüşüm projesi bu yaklaşım bağlamında ele alındığında; Sahabiye Mahallesi kentin tam merkezinde önemli tarihi mekanlara, alışveriş merkezlerine, havalimanına ve kentin önemli arterlerine² yakınlığı ile konum önceliği sunmaktadır. Ayrıca proje sonunda dönüşüme uğrayarak değişen ve artık daha üst gelir sınıflarına hitap edecek olan mahalle için bu merkezleşme hali, tüm bu süreci çekici kılmaktadır. Böylelikle üst gelirli sınıfların arzularına göre kent yeniden şekil almakta ve kentin kendine ait yeni tutum ve davranışları ortaya çıkmaktadır. Kısaca Orta Çağ’da Tanrı’ya adanan kentler, içinde bulunduğumuz modern dünya ile artık üst gelirli sınıflara adanır bir hal almıştır. Düşük gelirli sınıfların bu dönüşüme nasıl adapte oldukları ve nasıl şekil aldıkları hakkında yine projenin gerçekleştiği Sahabiye Mahallesi sakinleri ile yapılan derinlemesine görüşme kapsamında bilgi alınmıştır. Proje sürecinin yaratacağı değişim ve dönüşümleri anlamak için seçilen ev sahibi, kiracı ve göçmen gruplardan oluşan mahalle sakinlerini ele alarak, tartışmış olduğumuz mutenalaşma, yerinden edilme ve yabancılaşma kavramları anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Ev

² Arter: Kent içinde trafiği yoğun olan yol. (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 2021)

sahibi, kiracı ve göçmen gruplar olmak üzere rastgele şekilde seçilmiş yaklaşık on yedi kişi ile derinlemesine görüşülmüş ve bilgi edinilmiştir. Çalışmada tüm görüşmeleri temsil eder nitelikte olan dokuz görüşmeye yer verilmiştir.

Sorular kapsamında görüşülen Sahabiye Mahallesi sakini ve ev sahibi olan E.D., içinde bulunduğu süreci şu şekilde açıklamıştır:

“Projeye ikinci etap olarak dahil olduğumuzdan projenin iyi olacağını düşünüyorum. Ev konusunda herhangi bir zora koşma yaşanmadı çünkü seçme hakkı verdiler. Evlerimize göre puan sistemi karşılığında yeni evlerimizi seçtik. Proje tamamlandığında size altı ay öncesinden haber vereceğiz dediler ve geçici olarak oturduğumuz evlerin kiralarını ödüyorlar. 830 TL’ye kadar hak tanıyorlar. Hatta şu an kardeşimin kirası ödeniyor.”

E.D., proje sürecinde mahalle sakinlerinin evleri hakkında belediye ile yapılan görüşmede elde edilen bilgilere benzer bilgiler vermiştir. Projenin dezavantajları ve mahallede yaşayan göçmenler hakkında ise şunları ifade etmektedir:

“Eskiden bu mahallede kendi vatandaşlarımız oturuyordu, şimdi göçmenler oturuyor ama bir sıkıntıları görmedim. Mahalle sakinlerimiz hep taşındı. Projede de herkese eşit davranıldı fakat dezavantaj olarak olmasaydı diyeceğim bu kadar yüksek katlı binalar yerine daha sade binalar olsaydı iyi olurdu, kimse kimsenin ölüsünden dirisinden haberi yok, eskiden güven vardı paylaşım vardı, hepsini yitirdik. Ama bunun için kimseyi suçlayamayız kendimizi suçlayabiliriz.”

E.D.’nin bu ifadesi ile projeye yeniden yapılandırılan binaların çok yüksek katlı olmasının dezavantaj olarak görüldüğü ve süreç boyunca mahallenin sosyal yapısının değiştiği dikkat çekmiştir. Ev sahibi, kiracı ve göçmen gruplar arasında bu sürecin nasıl algılandığının daha net anlaşılması için mahallede kiracı olarak ikamet eden H.D. yapılan görüşmede şu ifadelerde bulunmuştur:

“Kiracıyım ve nereye gideceğimi bilmiyorum. 200-250 TL kirası olan bir ev bulabilirsem çıkacağım. Evimin her yeri çatlamış durumda, geçen aylarda şantiyeden düşen taşlar arabamın camını kırdı ve şantiye şefi bunu kabul etmiyor. Başkası kırmıştır diye beni suçluyor. Ayrıca ses ve gürültüden de tüm mahalle olarak rahatsızız. Emekli maaşımdan 1200 TL’si krediye kesiliyor, cebime 740 TL para kalıyor bunun 250’sini kiraya veriyorum, oda adam (ev sahibi) bize acıdığı için. Millet geçinebilmek için malını mülkünü satıyor, bende arabamı satacağım.”

Ev sahibi olan F.Y. ve A.Y. ise ifadelerinde yaşadıklarını şöyle ifade etmişlerdir:

“Yaşadığımız mahalleden memnun değiliz. İnsanlar çoğaldı, suç oranı yüksek, huzur yok ve kavga dövüş çok oluyor. Bir an önce yıkılsa da gitsek. Burası yapılanaya kadar geçici olarak Zümriüt Mahallesi’ne (Sahabiye Mahallesi’ne yakın bir yerleşim alanı) taşınacağız. Evleri teslim alınca da satacağız, burada oturmaya güç mü yeter?”

A.Y. ifadesinde de belirttiği gibi mahalle içinde ev sahibi olup proje ile yeni yapılan binalardan tekrar ev sahibi olacak bireyler, mahallenin geçireceği dönüşüm karşısında mahallede barınamayacaklarının ve dönüşüme ayak uyduramayacaklarının bilincinde ifadeler vermiştir. Mahallenin eski sakinlerinin yerlerini gönülsüz bir şekilde terk etmeleri literatürde yerinden edinme

(displacement) olarak geçmektedir. Bu yüzden tam olarak mutenalaştırmanın mantığındaki zorlamaya mecbur kalmasalar bile, sakinleri oldukları mahalleleri terk ederek, mahallelerine yakın yerleşim yerlerine taşınmaktadırlar. Mutenalaştırılan mahalleden taşınan sakinlerin bu mahallenin yakınında kümelenme eğilimi göstermeleri ise mutenalaştırma süreci içerisinde doğal bir gelişim olarak ele alınmaktadır. Buna sebebiyet veren ise mahallenin dönüşüme girerek, ekonomik şartları da dönüştürmesi ve yapısal olarak sınıflaşmayı başlatmasıdır. Çünkü kapitalist zihniyette oluşan kentsel dönüşüm süreci, mekânsal olarak kapitalist zihniyetin ürünleri ile donatılacak olup; bu durum karşısında ayak uyduramayan düşük gelirli sınıflar için çözüm, en son aşamada sakinleri oldukları mahalleleri terk etmekle sonuçlanmaktadır. Sahabiye Mahallesi'nde ev ve dükkân sahibi olan H.G. ise süreci kendi açısından şöyle açıklamaktadır:

“30-40 yıldır bu mahallede yaşıyorum, burada büyüdüm. Bu mahalle Kayseri'deki ilk mahallelerden ve oldukça da lükstü. Fakat insanları memnun etmek mümkün değil, haksızlıklar oluyor evet belediye bu işe girmekle çok büyük bir hata yaptı. Ama bu proje ile ilgili şikayetler olsa da artık bu mahalle ihtiyaçları karşılamıyor. Bu yüzden herkes yıkılmasını istiyor. Binalar yığma binalar hiçbiri betonarme değil ve 60 m² evler. Mahalle, artık bazı şeyleri kaldırmaz oldu. Yıkılması şart ama dezavantaj olarak binalar çok yüksek katlı olacak, keşke böyle olmasaydı.”

Mahallede sayıca çok olan göçmenler hakkındaki görüşlerini ise şöyle ifade etmektedir:

“Göçmenler konusunda da gelmeleri gitmeleri siyasi olay ona bir şey diyemem ama bu insanlar aç olduğu için yardım ediyorum. Geçenlerde birine sordum, sanırım biraz da kültürlü birisiydi, “Siz neden buraya geliyorsunuz? Bedava para mı dağıtıyorlar?” diye sordum, verdiği cevap “Biz size kurtuluş savaşında her şeyimizi satıp para yollayarak yardım ettik, orda bize ölüm kusuyorlar sizde şimdi bize yardım edeceksiniz.” oldu. Araştırdım sonrasında, gerçekten bize yardım etmişler. Ama ben bu mahallede hiçbir göçmenden yanlışı görmedim. Bu mahalledeki ahlaksızlığı yapanlar, Türkler.”

Sahabiye Mahallesi'nde yapılan görüşmelerde, mahallede yaşayanların çoğunluğunu göçmenlerin oluşturduğu ve mahalle sakinleri tarafından mahallenin isminin “Suriye Mahallesi” olarak değiştirildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda mahallenin büyük bir kesimini oluşturan göçmenler ile yapılan görüşmeler, mahallede gerçekleşen dönüşümü anlamak için önemlidir. Göçmen gruplar arasından görüşülen, Afgan bir ailenin tek Türkçe bilen üyesi F.N. mahallede yaşadıklarını şöyle ifade etmiştir:

“7-8 aydır bu mahallede kiracı olarak oturuyoruz. Ekmeğimiz ve paramız az. İki aile olarak yaklaşık on beş kişi aynı evde oturuyoruz. Burası yıkılınca nereye gideriz ne yaparız bilmiyoruz, Allah bilir. Bu ev bu mahalledeki ikinci evimiz, önceki evimizden Türk vatandaşların rahatsız etmesi yüzünden taşındık. Bu mahallede yaşarken korkuyoruz.”

Sahabiye Mahallesi'ndeki seçilmiş görüşmecilerden ve diğer göçmen aileler ile iletişimde yardımcı olan M.A. (12) ve A.C. (10) bu mahalledeki dönüşümü çocukların açısından anlamamız adına şunları anlatmaktadırlar:

M.A.: “Bu mahallede yaşamamıza izin vermiyorlar. Ailemin parası yok. Bu mahallede mecbur yaşıyoruz ama burası yıkılınca ne yapacağımızı bilmiyoruz. Sadece yaşadığımız binalarda değil her gün gittiğim okulum da yıkılacak. Kutu kola gibi şeyleri toplayıp satarak kendimce para kazanıyorum.”

A.C.: “Kapımızı çaldıklarında açmıyoruz. Çünkü bizim eve hırsızlar girdi. Sürekli giriyorlar. 20-25 yaşlarında abiler evimize girip, paralarımızı ve yardım kartlarımızı çaldılar. Anneme bıçak çekerek öldürmeye çalıştılar ama ben demir ile onlara vurdum ve annemi korudum.”

Araştırma süreci boyunca görüşülen görüşmecilerin ifadeleri ve elde edilen bulgular neticesinde kentsel dönüşümün gerçekleştiği, köhneleşmekte olan Sahabiye Mahallesi’nde sosyal ilişkilerin mutenalaştırma sürecine bağlı olarak etkilendiği ve yeniden üretildiği gözlenmiştir. Gözlemlenen veriler ise alan literatürüne bağlı kalınarak sonuç kısmında tartışılmıştır.

Sonuç

Kapitalizmin kente müdahalesi olarak görebileceğimiz kent planlamaları, şehircilik çalışmaları ve kentsel dönüşüm projeleri, kentte yaşayan bireylere yaşam tarzı ve duruş satmaktadır. Ortaya çıkan yaşam tarzı gerekliliklerini karşılayamayan ve içinde buldukları sosyo-ekonomik yapının bu dönüşüm karşısında yetersiz kalacağı farkında olan düşük gelirli sınıfların, yeniden üretilen bu sosyal ilişkiler karşısında yabancılaşmaya başladığı görülmektedir. Bunun sonucunda ise bireyler eskiden sakinleri oldukları mekânlara, bir arada yaşadığı diğer bireylere ve en son aşamada kendilerine yabancılaşmaya başlamaktadırlar. Kentsel dönüşüm ve mutenalaştırma çalışmalarının eski olan kenti, modern olanla değiştirme diyalektiği; bireylerin sahip oldukları geleneksel kültürleri ve bunlara ait kentsel figürleri, kendi içinde yok ederek bireylerin yaşadıkları yabancılaşmanın ve ortaya çıkan sınıflaşmanın gözle görülür bir hale gelmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan sınıfsal ayrım/çatışma ise toplumsal yaşamı parçalamaya başlamış ve kaçınılmaz olan yerinden edilmeye bağlı terk etme sürecini mecbur kılmıştır.

Sahabiye Mahallesi’nde gerçekleştirilen Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında kapitalizm, mutenalaştırma ve yabancılaşma kavramları çerçevesinde ele alınan bu çalışmada; belirleyici bir sosyal fenomen olan kentsel dönüşümü, mutenalaştırmanın sahip olduğu işleyiş temelleri ele alınarak açıklamak amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda, kentsel dönüşüm ile mutenalaştırmanın işleyiş dinamiklerinin birebir aynı olmaması ile beraber belirli noktalarda birbirini tamamlayan yapıda oldukları söylenebilir. Tüm bu bahsi geçen kavramları, Sahabiye Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi bağlamında ele aldığımızda ise; kapitalist zihniyet ile işleyen mutenalaştırmanın tam olarak görülmediği, ancak doğurmuş olduğu yerinden edilme ve yabancılaşma gibi sonuçların yaşandığı gözlemlenmiştir.

Proje süreci ve neticeleri hakkında bilgi almak için seçilen ev/dükkân sahibi, kiracı ve göçmen bireyler ile yapılan görüşmeler sonucunda; ev ve dükkân sahiplerinden gelir düzeyi ortalama olan bireylerin, proje sonunda sahip olacakları ev veya dükkânlardan memnun ve yeni yaşam alanlarında ikamet etmeye istekli oldukları; gelir düzeyi düşük olan bireylerin ise proje ile dönüşüme giren mahallede, sahip olacakları yeni ev veya dükkânları, yaşam alanı olmaktan ziyade yatırım aracı olarak gördükleri gözlemlenmiştir. Mahallede kiracı olarak ikamet eden bireylerin ifadeleri kapsamında; proje süreci boyunca bir arada yaşadıkları diğer bireylerle, sınıfsal çatışma içinde oldukları ve proje devamında gerçekleşecek olan yerinden edilmeler neticesinde, taşınacakları yerlerin belirsiz olmasının bireysel ve toplumsal parçalanmayı doğurduğu görülmüştür. Yabancılaşma açısından ise; Sahabiye

Mahallesi'nde ikamet eden bireylerin bir arada yaşama kültürlerinin, toplumsal ilişkilerinin ve inşa edilen yeni yaşam alanları hakkında düşüncelerinin, mahallede gerçekleşen kentsel dönüşümün işleyiş sürecinden etkilenecek şekilde şekillendiği görülmüştür. Bunlara ek olarak Sahabiye'de yaşayan sakinlerin çoğunluğunu göçmen ailelerin oluşturması ve diğer bireyler ile sürekli yaşanan çatışmalar sonucunda bir arada yaşama anlayışının yok olması sorunu, kentsel dönüşüm projesinin tetiklediği diğer unsurlarla birleşerek huzursuz, tekinsiz ve suç oranının yüksek olduğu bir yaşam alanı doğurduğu belirlenmiştir. Böylelikle Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi, proje işleyiş süreci kapsamında mahalle sakinlerinin günlük yaşam pratiklerini, beşerî ilişkilerini ve savunma iç güdülerini değişime uğratarak, bireysel ve toplumsal yabancılaşmaya zemin oluşturmuştur. Tüm bu bağlamlar sonucunda gerçekleştirilen araştırma; 2015 yılında başlanılan Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi'nin, kapitalizm temelinde işleyen mutenalaştırmanın tam anlamıyla görülmediği, fakat mutenalaştırmanın doğurmuş olduğu yerinden edilme ve yabancılaşma süreçlerinin, mahallenin sosyo-ekonomik çerçevesine bağlı olarak gerçekleştiğini ortaya koymuştur.

Toplumsal boyuttaki etkisi bakımından sosyolojik bir olgu olarak ele alınan mutenalaştırma, günümüz kentlerinin şekillenmesinde büyük bir etken olmuştur. Ekonomik etkilerinin yanı sıra toplumsal hayata yansıyan yönleri ile bireylerin sahip oldukları değerleri, kültürleri ve yaşayış biçimlerini de etkilemiştir. Bu çalışmanın amacını oluşturan kentin ve kentsel mekânın mutenalaştırılması sürecinin sosyolojik bir bakış açısı ile irdelenmesi ise; toplumsal uzam içerisinde bireylerin, yaşam alanını oluşturan kentlerde gerçekleştirilen her eylemin, bireylerin yaşam pratiklerinde gerçekleşen dönüşümdeki rolünü anlamak adına önem arz etmektedir. Sosyolojik boyutuna bağlı olarak yaşanan bu süreç, açıklama ve düzenleme içeriğine sahip Kent Sosyolojisi alanında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada elde edilen bulguların mekân, zaman ve imkanlar bakımından farklılık göstermesi göz önünde bulundurularak çalışmanın farklı illerdeki kentsel dönüşüm projeleri üzerinde gerçekleştirilip karşılaştırılması önerilebilir ve gerçekleştirilmiş olan bu çalışmanın konu ile ilgili araştırmaların geliştirilmesini destekleyerek alan teorilerine ve Türkçe yazın alanına katkıda bulunacağı söylenebilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Teşekkür

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için editörlere ve anonim hakemlere teşekkür ederim. Makalenin araştırma sürecinde yardımcı olan ve bütün çalışmalarım boyunca sahip olduğu bilgi birikimi

ile yanımda olan kıymetli arkadaşım Enes ÖZER'e bana olan inancı ve yardımından dolayı teşekkür ederim.




Kaynakça

- Akalın, M. (2016, Aralık 16) *Kentsel dönüşümün sosyal boyutları*. International Academic Research Congress. <https://books.incescongress.com/publication-ines-2016-full-text-book-2.html>.
- Akman, I. (2018). Kentler neye dönüşüyor, kent yaşamı nasıl değişiyor?". *De/Da Dergisi*, 1(5), 3.
- Alp, H. (2015, Aralık 12). Sahabiye kentsel dönüşüm projesi. <https://www.kayseri.bel.tr/kentsel-donusum>.
- Bal, H. (2015) *Kent sosyolojisi*. Sentez Yayıncılık.
- Bektaş, L. (2013). *Kent mekânının dönüşümü ve yabancılaşma: Kente belgeseller üzerinden bakış*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Değirmenci, K. (2016) *Yayınlanmamış şehir sosyoloji lisans ders kitabı notları*. Erciyes Üniversitesi.
- İçli, G. (2013). Kentsel yapı çevrenin üretimi ve yeni mekânsal dinamikler – Kentsel dönüşüm üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(1), 247-257.
- İleilgili.org. (2020, Ekim 16) Yuppify ne demek. <https://nedir.ileilgili.org/yuppify>.
- İnşaat Tedarik Dergisi. (2020, Ekim 11). En büyük kentsel dönüşüm projesi Kayseri Sahabiye kentsel dönüşüm projesi. <https://www.insaattedarik.com.tr/mimarlik/en-buyuk-kentsel-donusum-projesi-kayseri-sahabiye-kentsel-donusum-projesi/>.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim* (Çev. S. Sezer). Sel Yayıncılık.
- Marx, K. (2017). *Yabancılaşma* (Çev. K. Somer ve A. Kardam). Sol Yayınları.
- Ninova, Ü. (2017, Şubat 27). Yabancılaşmanın yeniden üretimi: Kentin mutenalaştırılması. <https://gaiadergi.com/yabancilasmanin-yeniden-uretimi-kentin-mutenalastirilmesi/>.
- Oya, O. (2016, Şubat 15). Neo-marxist kent kuramcıları. https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Bahar/kent_sosyolojisi/8/index.html
- Park, R. E. & Burgess, E. W. (2015). *Şehir / kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler* (Çev. P. K. Kayalığıl). Heretik Yayınevi.
- Smith, N. & Williams, P. (2015). *Kentin mutenalaştırılması*. (Çev. M. Uzun). Yordam Yayıncılık.
- Smith, N. (2018, Mayıs 15). Yeni küresellik, yeni şehircilik: Küresel kentsel strateji olarak soylulaştırma. <https://kentstratejileri.com/2018/05/15/yeni-kuresellik-yeni-sehircilik-kuresel-kentsel-strateji-olarak-soylulastirma-1/>.
- Sönmez, B. (2014). Soylulaştırmanın yeni biçimleriyle yerinden edilmeyi yeniden düşünmek. *Planlama Dergisi*, 24(1), 42-53. <https://doi.org/10.5505/planlama.2014.11939>.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (2021, Haziran 20). Arter. <https://sozluk.gov.tr>.
- Vikipedi. (2021, Mayıs 16). Soylulaştırma. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Soylulaştırma>.



ETİK VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK – ÇORUM'DA FAALİYET GÖSTEREN OTEL YÖNETİCİLERİNİN GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ

 Duran KURU^a

 Leyla LEBLEBİCİ KOÇER^b

Özet

Çalışmanın amacı, Çorum'da faaliyet gösteren otel işletmelerindeki yöneticilerin etik ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ile ilgili görüşlerinin demografik faktörler, oteldeki statüler, otel büyüklükleri ve otellerin yıldız derecelerine göre farklılık gösterip göstermediğinin analiz edilmesidir. Araştırmanın evrenini Samsun, Çorum, Amasya ve Tokat illerini kapsayan TR 83 Bölgesi oluşturmaktadır. Ancak, pandemi sürecinde ana kütlenin tamamına yüz yüze anket uygulamasının getireceği zorluklar nedeniyle araştırma sadece Çorum'daki tüm turizm işletme belgeli otellerin yöneticileri ile yürütülmüştür. Örnekleme, Çorum otelcilik sektöründe yönetim veya işletme sahibi-işletmeci pozisyonlarına sahip katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcılarla yüz yüze görüşerek uygulanan anket ile ulaşılan verilere SPSS paket programıyla parametrik olmayan tek yönlü varyans analizi Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, oteldeki statüler, otel büyüklüğü ve otellerin yıldızları itibarıyla istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ancak, katılımcıların demografik faktörleri (cinsiyet, yaş ve eğitim seviyeleri) itibarıyla etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), Otel işletmeleri, Otel yöneticileri, Turizm



ETHICS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY-ANALYSIS OF THE OPINIONS OF HOTEL MANAGERS OPERATING IN ÇORUM

Abstract

The purpose of the study is to analyze whether the views of the managers in the hotel enterprises operating in Çorum on ethical and corporate social responsibility (CSR) differ according to demographic factors, hotel status, hotel sizes and star ratings of the hotels. The population of the study is TR 83 Region, which covers the provinces of Samsun, Çorum, Amasya and Tokat. However, due to the difficulties of face-to-face survey application to the entire population during the pandemic process, the research was conducted only with the managers of all hotels with tourism management certificate in Çorum. The sample consists of participants who have management or business owner-operator positions in the Çorum hotel industry. Non-parametric one-way analysis of variance, Kruskal-Wallis and Mann-Whitney U tests were performed with the SPSS package

^a Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, durankuru@hitit.edu.tr

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, leyla@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 05.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 17.08.2021

program, to the data obtained through the questionnaire applied by face-to-face interviews with the participants. According to the results of the analysis, statistically significant differences were determined in terms of the status of the hotel, the size of the hotel and the stars of the hotels. However, no statistically significant differences were found between the participants' views on ethics and CSR in terms of demographic factors (gender, age and education level).

Keywords: Ethics, Corporate social responsibility (CSR), Hotel businesses, Hotel managers, tourism



Giriş

Etik; bireyler, gruplar ve toplumlar arası veya bireylerin kurumsal ilişkilerinde doğru ile yanlışın veya iyi ile kötünün nelerden oluştuğunu belirleyen ilkeler bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Bu ilkeler bütünü, yalnızca doğru veya yanlışın nelerden oluştuğu ile ilgili değil, aynı zamanda ahlaki ödev ve yükümlülüklerin ne olduğu ile de alakalıdır (Özgener, 2004). Şimşek vd. (2003) etiği, tüm faaliyet ve amaçların belirlenmesinde; neyin yapılmasının gerektiği veya yapılmamasının gerektiği, neyin istenmesi gerektiği veya istenmemesinin gerektiği ve neye sahip olunmasının veya olunmamasının bilinmesi olarak tanımlamaktadırlar. Bu doğrultuda oluşturulan etik kurallar, bireyin sosyal hayatındaki ilişkilerinde önem arz ettiği üzere iş hayatında da çalışan ve yöneticilerle sağlıklı ilişkiler kurabilme adına son derece önem arz etmektedir. Kuruluşlarda etik konusu, son yazınlarda popüleritesi giderek artma eğilimi gösteren bir konu haline gelmekte ve akademik çalışmalarda yaygın olarak araştırılmaktadır.

Dünya yazını incelendiğinde 1953 yılında ilk kez Bowen kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramının tanımını yapmıştır. Sosyal sorumluluk Bowen (1953)'a göre, kuruluş amaçlarına ve toplumun çıkarlarına uygun hedefler oluşturma ve yürütme, bu doğrultuda kararlar alma ve faaliyetleri gerçekleştirme ile toplumun yaşam düzeyini iyileştirmeye ilişkin sorumlulukların bütünüdür. “*Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (The World Business Council for Sustainable Development [Wbcsd])*”ne göre KSS; kuruluşun tüm paydaşlarına karşı etik davranması, yönetimde olanların paydaşlarla ilişkilerini düzenlerken sorumluluk bilincinde olması, işgücünün, ailelerinin (çalışanlar) ve toplumun yaşam kalitesini artırırken ekonomik büyümeye de katkıda bulunmasıdır (Wbcsd, 2021). Bu tanımlardan hareketle işletmeler ve toplumun, KSS felsefesi altında daha da gelişebileceği görülmekte, dünya çapında akademik camiada, kamuda, iş dünyasında ve sivil toplum kuruluşlarında giderek artan bir hassasiyetle üzerinde durulan bir konu haline gelmektedir. İster kâr amacı gütsün isterse kâr amacı gütmeyen günümüzde tüm kuruluşlar artık, toplumların sorunlarına karşı daha duyarlı olmak durumundadırlar. Bununla birlikte, toplumla iç içe faaliyet gösteren kuruluşların, her türlü faaliyetlerinde; tüm hedef kitlelerine yönelik etkilerini göz önünde bulundurması, etik ve sorumlu davranması gerekmektedir. Ayrıca, KSS'nin, hedeflenen kitlelerin işletmeyle alakalı olumlu tutumlarının oluşmasında rol oynayan en önemli kavramlardan birisi olduğu, işletmeler tarafından göz ardı edilmemesi gereken bir konudur.

Günümüz işletmelerinin, etik ve kurumsal sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri, hem kâr elde etmeleri ve devamlılıkları açısından hem de toplumsal refah açısından da oldukça önemlidir. Özellikle emek yoğun bir sektör olan hizmet işletmelerinin etik davranışlar sergilemeleri ve sosyal sorumluluk bilincine uygun hareket etmeleri gerektiği aşikârdır.

Çorum'da faaliyet gösteren otel işletmelerindeki yöneticilerin etik ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ile ilgili görüşlerinin otel büyüklükleri, oteldeki statüler, otellerin yıldız dereceleri ve demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini analiz etmeyi ve elde edilen bulgular ışığında faaliyet gösteren otel işletmelerine yararlı öneriler sunabilmeyi amaçlayan çalışmada, öncelikle etik ve KSS hakkında bilgilere yer verilecektir. Ardından yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular sunulacak ve değerlendirilecektir. Daha sonra, araştırmanın son aşaması olan sonuç ve öneriler kısmı elde edilen bulgular ışığında sunulacaktır.

A. TEORİK ÇERÇEVE

1. Etik

Etik, geçmiş çağlardan beri bir felsefe dalı olarak birçok bilim insanı tarafından araştırma konusu olmuştur. Literatür incelendiğinde etik konusu hakkında birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Jaszay (2001), etik, iş etiği gibi arama kriterleri üzerine Purdue Üniversitesi tarafından tutulan bir listeden türetilen konuk ağırlama dergilerinde yer alan makalelerin bir araştırmasını yapmıştır ve bu tür 117 makale bulmuştur. Çoğunlukla, bu makalelerin rüşvet gibi etik olmayan eylemlerin sonuçlarını açıkladığı görülmüş, makalelerde kuruluşların, yöneticilere ve çalışanlara öğretilebilecek ve herkes tarafından uyulabilecek gerçekçi etik davranış yönergeleri belirlemesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Kincaid vd. (2008), etik davranışın kısmen başkalarının gözlemlenmesi yoluyla öğrenildiğini ve dolayısıyla bu açıdan restoran endüstrisi içinde yönetsel liderlik modlarının önemli olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla çalışanlar, yöneticilerin davranışlarını etik olmayan davranışlar olarak algıladıklarında, kendi iş tatminleri olumsuz etkilenmekte ve bu da işten ayrılma niyetine yol açabilmektedir. Ayrıca Gök (2008), iş ahlakı ile iş etiği arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmış ve iş hayatında iş etiğine etki eden faktörleri araştırmıştır. Araştırma sonucunda; iş etiği ilkelerinin, kuruluşların ilişki halinde oldukları tüm kuruluş ve paydaşları, yakından ilgilendirmesi ve güven anlamını içermesi gerektiğini belirtmiştir.

Eryılmaz ve Biricikoğlu (2011), etik kavramları ile hesap verilebilirlik arasındaki ilişki düzeyini belirtmişlerdir. Ayrıca kamu yönetiminin hesap verebilirliğindeki etik kavramların etkilerini değerlendirmişlerdir. Küçüköğlü (2012) ise, etik davranmanın, işletmelerin itibarını ve ürettikleri ürünlerin marka değerini arttırması, tüketicilerin, kamunun ve paydaşların güveninin ve desteklerinin alınması açılarından önemli olduğunu vurgulamıştır. Maç ve Çalış (2012), etik insan kaynakları politikalarına ilişkin teorik çerçevede değerlendirilmeler sunmuş, etik konulardaki yaşanan tartışmalarda sosyal sorumluluğun yeri, SA8000 standardı ve küresel ilkeler sözleşmesi çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Tormo-Carbo vd. (2016) ise, iş etiği bilinci, Polonya'daki bir üniversitede 307 lisans ve lisansüstü yönetim öğrencisinden oluşan bir örnekleme araştırmış ve iş etiği / KSS ile ilgili önceki dersleri almış olmanın öğrencilerin etik farkındalıklarında önemli bir rol oynamadığını bulmuşlardır. Sholihin vd. (2020), iş etiği öğretimi için sanal gerçekliğe dayalı öğrenme ortamını değerlendirmişler ve değerlendirme sonucunda öz yeterliliğin derecesi ne kadar yükselirse, etik etkinliğin derecesinin de o kadar yükseleceğini tespit etmişlerdir.

2. Turizm Sektöründe Etik

Turizm sektöründe hizmeti sunanın da alanın da insan olmasından dolayı etik ilke ve standartları bünyesinde barındırması kaçınılmaz bir durumdur (Ateş, 2008; Kozak & Güçlü, 2010). Ayrıca etik, işletmelerin pazarda yaşanan yoğun rekabet koşullarında ayakta kalabilmeleri, tüketicilerin değişen istek, ihtiyaç ve arzularını karşılayabilmeleri ve devamlılığını sürdürebilmeleri açısından vazgeçilmez bir uygulama haline gelmiştir. Otel sektörüne özel bir atıfta bulunarak, Stevens (1997) sektörü ilgilendiren etik sorunların otel işletmeleri tarafından benimsenen müşteri ilişkileri, kişisel karakter, ödemeler ve hediyeler, çıkar çatışması ve ürün kalitesi ile ilgili endişeler gibi kodların bir içerik analizi ile ortaya çıkacağını varsayarak 42 Kuzey Amerika şirketinin getirilerini analiz etmiş; ancak, birçoğunun bu tür kodlara sahip olmadığını tespit etmiştir.

Varinli (2004) Kapadokya Bölgesi'nde yaptığı çalışmada, üç ve dört yıldızla sahip otellerde çalışanların bazı etik olmayan uygulamalarda daha esnek davrandıklarını tespit etmiştir. Yeung (2004) otel işletmelerinde çalışanların belirlenen 39 farklı etik konularından hangisini daha önemli bulduklarını belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada, en önemli görülen etik konularının cinsel taciz ve çalışanlar tarafından yapılan hırsızlıklar olduğunu ifade etmiştir. Yeh vd. (2002) Amerika'daki restoran yöneticilerine yönelik yaptıkları çalışmalarında, etik algıların satın alma faaliyetlerinde cinsiyet, yaş ve deneyime göre aralarında anlamlı bir fark olmadığını bildirmiştir. Yarcın (2007) etik ilkelerin, profesyonel turist rehberliğinde meslek kanununa uygun çalışan rehberlerin hak ve yetkilerinin korunması için zorunluluk taşıdığını vurgulamıştır. Lozano vd. (2018), 115 İspanyol otel zinciri web sayfasının içerik analizini yaparak, otel zincirlerinin Küresel Turizm Etik Kuralları'na ne ölçüde yanıt verdiğini bulmaya çalışmış ve kurallara bağlılığın, uluslararası zincir oteller arasında daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Fennell ve Panah (2020) çalışmalarında, içerik analizine dayalı olarak tüm web kaynaklarının küresel olarak araştırılmasına dayalı turizmde vahşi yaşam fotoğrafçılığı etik kurallarını incelemişler ve vahşi yaşam fotoğrafçısının birincil hedefinin "zarar vermemek" olması gerektiğini savunmuşlardır.

3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS)

Dünya çapında yapılan araştırmalara bakıldığında KSS'ye verilen önemin artış gösterdiği ve literatür incelendiğinde ise, KSS kavramı hakkında farklı yazarlar tarafından birçok farklı görüş ortaya atıldığı görülmektedir. Bowen (1953), kuruluşların içerisinde buldukları toplumlara karşı sosyal sorumlulukları olduğunu, bu bağlamda kuruluşların çevrelerindeki toplumların yaşam biçimleriyle ve yönetildikleri yasalarıyla benzer bir yönetim benimsemesi ve politikalarını bunlara göre oluşturması gerektiğini vurgulamıştır. Friedman (1970)'a göre, kuruluşların yasaların el verdiği ölçüde ekonomik sorumluluklarını yerine getirmesi, sosyal sorumluluklarını da yerine getirmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bunun aksine, kuruluşların sosyal sorumluluklarının yalnızca ekonomik sorumluluklar ve yasal sorumluluklardan ibaret olmadığını aynı zamanda kuruluşların topluma karşı sorumluluklarının da bulunduğunu savunan yazarlar (Carroll, 1979; Davis, 1973; McGuire, 1963; Stone, 1975) da vardır.

KSS, işletmelerin müşterilerine, iş görenlerine, paydaşlarına, topluma ve çevresine etkisi olan faaliyetlerinin sorumluluğunu kapsayan ifadedir (Tripathy & Rath, 2011). KSS kuruluşların yasal

yükümlülüklerin dışında toplum ile ilişkileri ve buna bağlı olarak topluma yaptıkları katkılarıdır (McWilliams & Siegel, 2001). KSS, işletmelerin ekonomik, çevresel, sosyal ve etik alanlarda toplumun beklentilerini gerçekleştirmek yönünde eğilim göstermeleri ve söz konusu olguları yönetmeleridir (Yamak, 2009). Ayrıca KSS kavramına genel olarak olumlu yaklaşan yazarlar (Bowen, 1953; Carroll, 1979, 1991; Dahlsrud, 2008; Davis, 1960; Kotler & Lee, 2008; McGuire, 1963; Schwab, 2008) olmasına rağmen, KSS ile alakalı olumsuz ve karşıt bir yaklaşımda bulunan yazarlar da (Friedman, 1970; Hanlon, 2008; Jo, 2011; McMillan, 2007) literatürde yer almaktadır.

Literatürde birçok çalışmada (Aupperle vd., 1985; Brammer & Millington, 2005; Mohr & Webb, 2005), KSS uygulamalarının işletmelere rekabet avantajı sağladığını ifade edilmektedir. Sosyal sorumluluk ve iş olanakları arasında pazar fırsatları, verimlilik, işgücü kalitesi ve işletme çevresinin nitelik bakımından üstün olması gibi piyasa koşullarının gelişimi bakımından olumlu bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur (Drucker, 1984; Porter & Kramer, 2002). Ayrıca Pracejus vd. (2020) çalışmalarında, işletmelerin temel amacına ulaşmaları ve sosyal değerler üretebilmeleri için, toplumda KSS rollerinin oluşturulması gerektiğini savunmuşlardır. Han ve Lee (2021) kurumsal sosyal sorumluluğun işletmeler arası pazarda iş ilişkisinin kalitesini nasıl etkilediğini anlamaya çalıştıkları çalışmalarında, iş uygulamaları KSS faaliyetlerinin, iş ilişkilerinin geliştirilmesi üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Bununla birlikte birçok çalışma (Brown & Dacin, 1997; Kim vd., 2012; Luo & Bhattacharya, 2006; Mohr & Webb, 2005; Sen & Bhattacharya, 2001) KSS’nin müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca Carroll (1991) KSS’yi dört boyutta değerlendirmiş ve işletmelerin bu boyutları gerçekleştirdiklerinde sosyal sorumluluklarını da yerine getirmiş olduklarını ifade etmiştir.

Türkiye’de yapılan araştırmalara bakıldığında da kurumsal sosyal sorumluluğa verilen önemin gittikçe artmakta olduğu görülecektir. Bu bağlamda, İşseveroğlu (2001), işletmenin uzun dönemde varlığını sürdürebilmesi için toplum tarafından algılanma, tutum ve davranışlarla yakından ilişkili olduğunu söylemiştir.

Yönet (2005), KSS’nin tarih boyunca geçirdiği süreçleri incelemiş ve bu süreçlerdeki etkili faktörleri değerlendirmiştir. Dündar ve Göksel (2006), öğrencilerin reklâmlar ile ilgili tutumlarının, pazarlama etiği ve sosyal sorumluluk faaliyetlerine göre, negatif olduğunu söylemişlerdir. Lembet (2006), Türkiye’deki markalardan sosyal sorumluluk örneklerini incelemiş, KSS konusuna eğilen firmaların önemli kazanımlar elde ettiğini ve KSS’nin özellikle firmaların marka değerlerini arttırdığını, neticede piyasa değerlerini de yükselttiğini beyan etmiştir. Yılmaz (2006), kuruluşların sosyal yükümlülükleri ile ilgili kavramsal bir analiz yapmıştır. Analiz sonucunda, toplam kalite yönetimi, halkla ilişkiler, sosyal sorumluluklar gibi faaliyetler arasında en çok önemli olanın müşteri memnuniyeti olduğunu ifade etmiştir. Özgen (2007), KSS’nin çalışan memnuniyetine etkisini belirlemeye çalışmış, iş görenlerin morallerinin yüksek tutulmasında da sosyal sorumluluk faaliyetlerinin ve bu faaliyetlerin gönüllülük esasına dayanmasının ayrı bir yeri olduğunu vurgulamıştır. Özdemir (2008), kamu yönetiminde etik sorununu tarihsel bir perspektifle incelemiş ve kamu yönetiminde etik dışı davranışların her dönem yaygın olduğunu vurgulamıştır. Özalp vd. (2008), lisans öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, işletme bölümü öğrencilerinin sosyal sorumluluk tutumlarının diğer bölüm öğrencilerine göre daha

olumlu olduğunu, bununla birlikte tüm bölümlerde kız öğrencilerinin tutumlarının erkek öğrencilerin tutumlarından daha iyi olduğunu ortaya koymuşlardır. Özdemir (2009) ise, KSS'nin, kurumsal imajın oluşturulmasındaki yerinin önemine değinmiştir.

Özkaya (2010), işletmelerin, çevreye duyarlı, toplumun bir parçası olduğu bilinciyle davranmaları gerektiği anlayışını benimsediğini ve bu anlayış çerçevesinde faaliyetlerini yeşil pazarlama stratejileri doğrultusunda yeşil reklam uygulamalarına ağırlık verdiklerini ifade etmiştir. Balı ve Cinel (2011) bir rekabet aracı olarak kurumsal sosyal sorumluluğu teorik olarak ele almışlar ve "kurumsal sosyal sorumluluk" kavramının gün geçtikçe öneminin artmaya başladığını vurgulamışlardır.

Cingöz ve Akdoğan (2012), yöneticilere yönelik yaptıkları çalışmalarında, işletmelerde KSS'nin dört boyutta değerlendirildiğini ve en önemli boyutun yasal sorumluluk olduğunu ifade etmişlerdir.

Karabey ve Battal (2018) çalışmalarında, iş görenlerin etik ilkeleri benimseme düzeyleri, KSS tutumları ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki düzeylerini incelemişler ve etik ilkeleri benimseme düzeylerinin gönüllü KSS tutumlarını artırdığı sonucuna varmışlardır.

Tekin (2018), sosyal medyanın kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerindeki rolünü GSM firmaları üzerinde araştırmıştır. Araştırma sonucunda sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanan firmalarının kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin diğerlerine oranla bilinirliğinin daha fazla olduğunu ifade etmiştir.

Baytok vd. (2019), Türkiye'de gerçekleştirilen "Ulusal Turizm Kongrelerinde" "etik" ve "sosyal sorumluluk" kavramlarıyla alakalı yayınlanan bildirimleri bibliyometrik olarak değerlendirmişlerdir.

Turancı (2021), sosyal sorumluluk, geri dönüşüm, çevresel duyarlılık ve sürdürülebilirlik kavramlarının filmlerde hangi işaretlerle şifrelendiğini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada, doğa ile ilgili şifrelere çokça yer verildiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, filmlerde giyilen kostümlerin renk ve tasarımları ile de bu işaretlerin pekiştirildiği, hürriyet, mutluluk, eğlence gibi temaların çokça kullanıldığı sonucuna varmıştır. Okur ve Vakıflı (2021) ise, çalışmalarında bilhassa Türkiye'de itibara sahip beş firmanın sosyal medya ortamlarındaki itibar yönetimlerini KSS ile ilgili yapılan paylaşımlar doğrultusunda incelemişler ve KSS'nin kurumsal itibarda büyük önem taşıdığını belirtmişlerdir.

4. Turizm İşletmelerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Turizm sektörünün dışında kalan sektörlerdeki işletmelerin KSS'ye olan artan ilgisiyle beraber turizm işletmelerinde de KSS, gittikçe önem kazanan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Kang vd., 2010). Özellikle emek yoğun bir sektör olan hizmet işletmelerinde sürdürülebilirlik kavramı sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelmeyi zorunlu hale getirmiştir. Çok sayıda hizmet işletmesi iş görenlerin refahını ve motivasyonunu yükseltmek, çevreye duyarlı olmak ve/veya toplumun yaşam kalitesini yükseltmek gayesiyle KSS faaliyetlerine yer vermektedirler (Bohdanowicz & Zientara, 2009; Font vd., 2012). Bu nedenlerle Hilton, Starwood ve Choise Hotels gibi hizmet sektörünün öncü kuruluşları KSS raporu hazırlayıp ilgililerle paylaşmaktadırlar (Kang vd., 2010).

KSS'nin turizm işletmelerinin finansal performans üzerinde olumlu etkisini bulan çalışmalar (Arsoy vd., 2012; Grosbois, 2012; Inoue & Lee, 2011; Kang vd., 2010; Lee & Park, 2009; Orlitzky vd., 2003; Tsai vd., 2012) varken, KSS'nin turizm işletmelerinin finansal performans üzerinde olumsuz etkisini bulan çalışmalar (Aupperle vd., 1985) ve KSS performansının, finansal performansı artırmadığını tespit eden çalışmalar (Uyar vd.,2020) da bulunmaktadır. Bunların aksine Ullmann (1985), KSS'nin turizm işletmelerinin finansal performans üzerinde ne olumlu ne de olumsuz herhangi bir etkisini bulamamıştır. Genel olarak araştırmaların çoğunun, KSS'nin turizm işletmelerinin finansal performans üzerinde olumlu etkisinin olduğunu kanıtladığı söylenebilir (Tamajon & Aulet, 2013). KSS'nin müşteri memnuniyetinde olumlu etkisini araştıran çalışmalar (Gürsoy vd., 2019; Kim vd., 2012; Lee & Heo, 2009; Rudez, 2010) da literatürde yer almaktadır. Kapsamlı politikalara sahip büyük zincir otellerin bu politikaların sadece bir kısmını uygulamasına rağmen, küçük zincir oteller vadettikleri sözlerin hepsini yerine getirmektedir (Xavier vd., 2012). Ateşoğlu ve Türker (2010), konaklama işletmelerinin çevre sorunlarına yönelik sosyal sorumluluk faaliyetlerini çevre konusunda aldıkları eleştiriler sonucunda öncelik verdiklerini söylemektedirler. Pelit vd. (2009), işletmelerde bölüm yöneticileri üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında, sosyal sorumluluğun alt boyutlarından olan paydaşlara karşı sosyal sorumluluk boyutunun en pozitif ifade edilen boyut olduğunu vurgulamışlardır. Türker ve Uçar (2013), sosyal sorumluluk hakkında otel çalışanları konuklara, yaşadığı topluma ve yaşadığı çevreye karşı daha duyarlı davranmalarına rağmen tedarikçilere karşı minimum seviyede duyarlı olduklarını ifade etmişlerdir. İçigen vd. (2016), Türkiye'deki uluslararası statüye sahip zincir otellerin sosyal sorumluluk uygulamalarını, otellerin web siteleri ve sosyal medya hesapları aracılığıyla içerik analizi yöntemi kullanarak araştırmışlardır. Büyükşalvarcı vd. (2016) otel yöneticileri ile yüz yüze görüşerek eğitim, sağlık ve kültür konularında otellerin sosyal sorumluluk ile ilgili gelecekte yapmak istedikleri faaliyetleri tespit etmeye çalışmışlardır. Benzer şekilde Uyar vd. (2020), yönetim kurulu özelliklerinin daha fazla kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) performansına yol açıp açmadığını keşfetmek ve KSS performansının firmaların finansal otelcilik ve turizm endüstrisindeki performansını belirlemek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında, yönetim kurullarındaki kadın direktörlerin, tüm KSS boyutlarının iyileştirilmesinde oldukça etkili olduklarını, disiplinli yöneticilerin, KSS katılımının sosyal ve yönetim temellerine katkıda bulduklarını, bağımsız yönetim kurulunun, KSS'nin yönetim temelini güçlendirmede özellikle etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Ayrıca literatürde, KSS'nin olumlu etkilerinin bulunduğu araştırmaları; örgütsel vatandaşlık (Özdemir, 2007), iş gören itimadı (Hansen vd., 2011; Lee vd., 2012), iş tatmini (Avcı & Akdemir, 2014; Tamm vd., 2010; Valentine & Fleisman, 2008), iş görenlerin sadakâti (Boddy vd., 2010; Brammer vd., 2007; Küskü & Erçek, 2000; Küskü & Zarkada-Fraser, 2004; Rupp vd., 2006; Türker, 2009; Türker & Uçar, 2013) ve satış personelinin performansı (Larson vd., 2008) olarak sıralamak mümkündür.

B. METODOLOJİ

1. Araştırmanın Önemi

Günümüzde; rekabet koşullarının artması, kimi zaman hızına yetişmekte zorlandığımız teknolojik değişimler gibi etkenler, kuruluşların etik ve kurumsal sosyal sorumluluğa bağlı bir yönetim anlayışını benimsemeleri gereğinin dünyanın küreselleşmesiyle bir kat daha önemini artırmıştır. Bu bağlamda bu

yönetim anlayışı aynı zamanda kuruluşların imajını da önemli derecede artıran bir olgular bütünü haline gelmiştir.

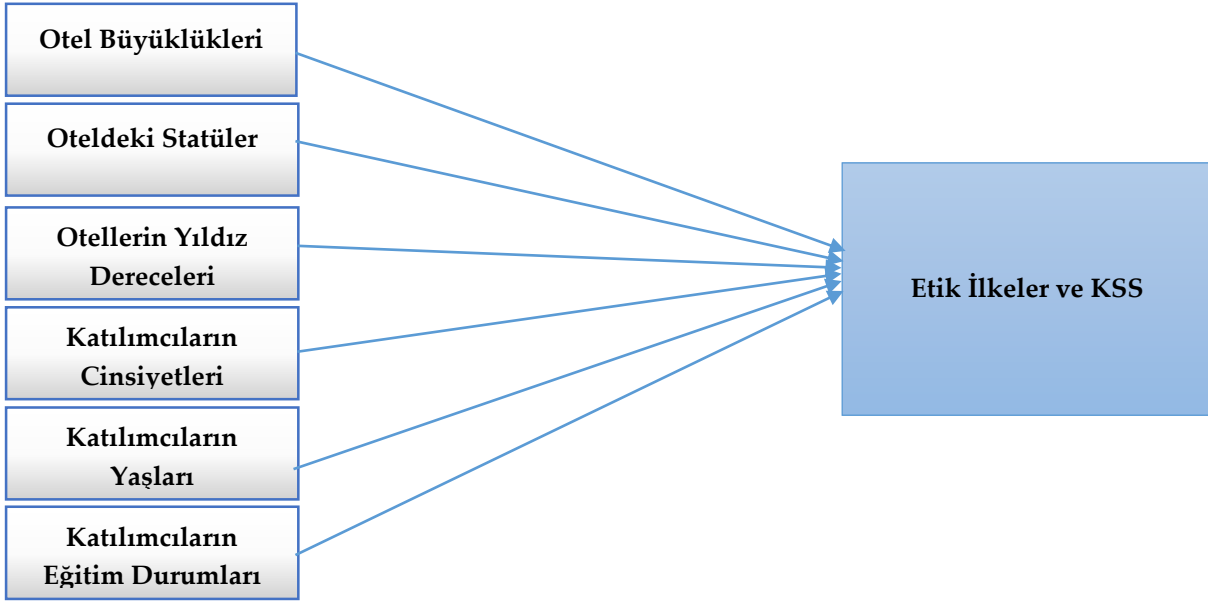
Geçmiş literatür incelendiğinde, Türkiye’de otel işletmelerinde yeterli seviyede araştırma alanı bulamayan bir konu olan etik ve kurumsal sosyal sorumluluğu ele alması açısından yapılan araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, otelcilik sektörü birçok nedenden dolayı böyle bir çalışma için uygun bir bağlamı temsil etmektedir. Birincisi, turizm, Türkiye’nin iç tüketimi ve uluslararası hizmet ticaretini genişletmeye yönelik ekonomik politikasının önemli bir bileşenidir ve otel işletmeleri, Türkiye’deki turizm endüstrisinin önemli bir parçasıdır. İkincisi, oteller farklı kültürlerden, farklı geleneklerden gelen insanlar için tanışma, buluşma ve kaynaşma noktalarıdır. Bu bağlamda, otel personeli bu tür bağlantılar için odak noktadır. Üçüncüsü, Türkiye’de otelcilik sektörü, 1961 yılında yürürlüğe konulan anayasayla beraber ekonomik kalkınma planlarının uygulanmaya başlanmasından sonra dış dünyaya açılan önemli sanayilerden biri olmuştur. Dördüncüsü, otellerin istihdam modellerine baktığımızda oteller, yükseköğrenim görmüş gençlerin genellikle ilk iş yerleri olarak da görülmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, turizm sektöründe Çorum’da faaliyet gösteren otel işletmelerindeki yöneticilerin etik ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ile ilgili görüşlerinin otel büyüklükleri, oteldeki statüler, otellerin yıldız dereceleri ve demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğinin analiz edilmesidir.

3. Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılacak model Şekil 1’de gösterilmektedir. Modelde; çalışan personel sayısına göre belirlenen otel büyüklükleri, oteldeki statüler, otellerin yıldız dereceleri ve katılımcıların demografik özellikleri arasında anlamlı bir fark olduğu varsayılmaktadır.



Şekil 1. Araştırma Modeli

4. Araştırmanın Hipotezleri

Oluşturulan araştırma modeline göre araştırmanın hipotezlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

H₁: Otel büyüklükleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.

H₂: Oteldeki statüler itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.

H₃: Otellerin yıldız dereceleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.

H₄: Cinsiyetleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.

H₅: Yaşları itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.

H₆: Eğitim Durumları itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.

5. Araştırmanın Özgün Değeri

Gerek yabancı gerekse Türkçe yazında çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk, iş ahlakı, etik ve İKY, etik değerler ve etik kurullar, kamu yönetiminde etik ve hesap verilebilirlik ve iş etiği başlıklı çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür.

Fakat etik ve KSS Türkiye’de otel işletmelerinde yeterli seviyede araştırma alanı bulamamıştır. Ülkemizde yapılan çalışmalarda, otellerde etik ve KSS konusunu araştıran çalışmaya rastlanılmamıştır.

Ayrıca Çorum ilinde de böyle bir araştırma yapılmamıştır. Bu bağlamda, Çorum’da faaliyet gösteren otel işletmelerinin etik ve KSS konularına gösterdikleri duyarlılığı analiz etmek ve elde edilen bulgular ışığında faaliyet gösteren otel işletmelerine yararlı öneriler sunabilmeyi amaçlamasından dolayı bu çalışmanın özgün değere sahip olduğu söylenebilir.

6. Tasarım / Metodoloji / Yaklaşım

Araştırmanın ana küntlesini Samsun, Çorum, Amasya ve Tokat illerini kapsayan TR 83 Bölgesi oluşturmaktadır. TR 83 bölgesinde bulunan diğer illere nazaran Çorum İlinin tarihi kökeninden gelen Frig, Galat, Hatti, Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu, Danişmendli, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait tarihi değerler ile Çorum’un kültür turizmi bağlamında Türkiye’nin sayılı kültür merkezlerinden birisi (Investcorum, 2021) olması nedeniyle araştırma için Çorum İli seçilmiştir. Çorum ilinde, bir adet 5 yıldızlı, bir adet 4 yıldızlı, üç adet 3 yıldızlı, üç adet 2 yıldızlı ve bir adet 1 yıldızlı turizm işletme belgesine sahip toplam 9 otel ve 34 adet de belediye belgeli otel bulunmaktadır. Çorum şehir merkezinde, bir adet 5 yıldızlı, bir adet 4 yıldızlı, bir adet 3 yıldızlı ve iki adet 2 yıldızlı olmak üzere turizm işletme belgesine sahip toplam 5 otel faaliyetini sürdürmektedir. Pandemi sürecinde olunması, turizm işletme belgeli otellerin daha kurumsal bir yapıya sahip olmaları nedenleriyle örneklem, Çorum şehir merkezindeki tüm turizm işletme belgeli otellerde yönetim veya işletme sahibi-işletmeci pozisyonlarına sahip katılımcılardan seçilmiştir. Bu bağlamda 17 katılımcıyla yüz yüze anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Otel üst veya orta kademe yöneticileriyle yüz yüze görüşülerek çalışmanın konusu hakkında bilgilendirme yapılmış ve anketin bizzat formu doldurmak isteyen gönüllü katılımcılar tarafından doldurularak yanıtlanması sağlanmıştır. Araştırma öncesinde Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan (26/01/2021 tarihli ve 17 sayılı) izin alınmış ve çalışmanın her aşamasında Araştırma ve Yayın Etiğine uygun davranılmıştır.

Çalışmada, Gu Huimin ve Chris Ryan (2011)’de yaptıkları çalışmada kullandıkları ölçekten yararlanılarak geliştirilen anket formu kullanılmış ve üç bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölümde, otel işletmesi ile ilgili sorular (otelin mülkiyeti, çalışan sayısı, yıldız derecesi gibi) yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde yöneticilerin demografik özellikleri (yaşları, cinsiyetleri, eğitim durumları, oteldeki görevleri gibi) ile ilgili sorular bulunmaktadır. Anketin üçüncü bölümünde ise, yöneticilerin etik ve KSS ile ilgili görüşlerini saptamaya yönelik “kesinlikle katılmıyorum” dan “kesinlikle katılıyorum” a doğru uzanan beşli likert ölçeği yer almaktadır.

C. BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular aşağıda gösterilmiştir.

1. Demografik Özellikler İle İlgili Bilgiler

Tablo 1’de katılımcıların demografik özellikleriyle ilgili bilgilerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgilerinin Özeti

Cinsiyet	Sayı	Yüzde	Çalışma Şekli	Sayı	Yüzde
<i>Kadın</i>	5	29,4	<i>İşletme Kurucusu</i>	2	11,8
<i>Erkek</i>	12	70,6	<i>Aileden Yönetici</i>	5	29,4
			<i>Ücretli Yönetici</i>	10	58,8
Toplam	17	100	Toplam	17	100
Yaş	Sayı	Yüzde	Görev	Sayı	Yüzde
21-25	3	17,6	<i>Genel Müdür</i>	1	5,9
26-35	7	41,2	<i>Genel Müdür Yrd.</i>	1	5,9
36-45	7	41,2	<i>F&B Müdürü</i>	2	11,8
Toplam	17	100	<i>Kat Hizmetleri Müd.</i>	1	5,9
Eğitim	Sayı	Yüzde	İKY Müdürü	1	5,9
<i>İlkokul</i>	2	11,8	<i>Önbüro Müdürü</i>	3	17,6
<i>Ortaokul</i>	1	5,9	<i>Muhasebe Müdürü</i>	2	11,8
<i>Lise</i>	2	11,8	<i>İşletme Sahibi</i>	3	17,6
<i>Önlisans</i>	1	5,9	<i>İşletme Müdürü</i>	3	17,6
<i>Lisans</i>	11	64,7			
Toplam	17	100	Toplam	17	100

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin %29,4’ünün kadın, %70,6’sının erkek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, erkeklerin kadınlardan sayıca üstün olduğu söylenebilir. Katılımcılar 26-45 yaş aralığında yer alırken, eğitim düzeyleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun üniversite mezunu (%64,7) oldukları görülmektedir. Buradan otellerde yöneticilik yapan bireylerin eğitim seviyelerinin yüksek olduğu söylenebilir. Ankete katılan bireylerin çalışma şekillerine bakıldığında en yüksek oranın %58,8 ile ücretli yönetici grubuna ait olduğu, daha sonra sırasıyla %29,4 oranla aileden yönetici grubu ve son olarak %11,8 oranla işletme kurucusunun geldiği görülmektedir. Katılımcıların görevlerine bakıldığında işletme sahibi, işletme müdürü ve önbüro müdürü aynı oranda (%17,6) oldukları görülmektedir. F&B müdürü (yiyecek içecek müdürü) ve muhasebe müdürü %11,8 oranla ikinci en yüksek oranda bulunmaktadır. Genel müdür, genel müdür yardımcısı, kat hizmetleri müdürü ve İKY müdürü (%5,9) üçüncü oranı paylaşmaktadırlar.

2. Otel İşletmeleri İle İlgili Bilgiler

Aşağıda Çorum merkezde bulunan otel işletmeleriyle ilgili verilere yer verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Otel İşletmeleriyle İlgili Veriler

Faaliyet Süresi	Sayı	Yüzde	Oda Kapasitesi	Sayı	Yüzde
1-10 yıl	1	20	1-50	3	60
11-20 yıl	3	60	51-100	1	20
21 ve üzeri	1	20	101 ve üzeri	1	20
Toplam	5	100	Toplam	5	100
Personel Sayısı	Sayı	Yüzde	Yıldız Sayısı	Sayı	Yüzde
1-10	3	60	2 Yıldızlı	2	40
11-50	1	20	3 Yıldızlı	1	20
51 ve üzeri	1	20	4 Yıldızlı	1	20
			5 Yıldızlı	1	20
Toplam	5	100	Toplam	5	100
Mülkiyet Yapısı	Sayı	Yüzde	Yönetim	Sayı	Yüzde
Aile İşletmesi	2	40	Mal Sahibi	4	80
Şahıs İşletmesi	3	60	Ücretli Yönetici	1	20
Toplam	5	100	Toplam	5	100

Örnelemeye dâhil edilen otellerle ilgili verilere bakıldığında, otel işletmelerinin %60'ının 11 ila 20 yıl arasında şehir merkezinde faaliyette buldukları, %60'ının 1-50 arasında odaya sahip olduğu ve %60'ının 1 ila 10 arası personelle faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Çorum şehir merkezinde 3 yıldızlı, 4 yıldızlı ve 5 yıldızlı birer otel, 2 yıldızlı iki otel olmak üzere toplamda 5 adet otel işletmesi vardır. Bu otel işletmelerinin 3 âdeti şahıs işletmesinden, 2'si ise aile işletmesinden oluşmaktadır. Bununla birlikte bu otel işletmelerinin 1'i profesyonel yönetici, 4 âdeti ise otel sahiplerince yönetilmektedir. Bu durum, Çorum şehir merkezinde bulunan turizm işletme belgelisine sahip otellerin %80'inin otel sahiplerince yönetiliyor olduğu anlamına gelmektedir.

3. Katılımcıların Etik ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk İle İlgili Değerlendirmeleri

Araştırmaya katılan katılımcılara ait Etik ve KSS ile ilgili ifadelerle ilişkin ortalamalar ve standart sapmalar Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların İfadelerle İlgili Ortalamaları

İFADELER	n	Ort.	Std. Sapma
1. İşletmenin kâr elde etmenin ötesinde sosyal sorumluluğu vardır.	17	4,29	0,686
2. Kurumların toplumunuzda büyük ekonomik güce sahip olması, hissedarlarının çıkarlarının ötesinde bir sosyal sorumluluğa sahip oldukları anlamına gelir.	17	4,35	0,606
3. Sosyal sorumluluk ve kârlılık uyumlu olabilir.	17	4,12	0,485
4. Kişi, başka bir bireyin haysiyetini ve refahını herhangi bir şekilde tehdit edebilecek bir eylemde bulunmamalıdır.	17	4,76	0,562
5. Etik ve sosyal açıdan sorumlu olmak, bir kuruluşun yapabileceği en önemli şeydir.	17	4,71	0,686
6. İnsanların onuru ve refahı, herhangi bir toplumdaki en önemli endişe olmalıdır.	17	4,35	0,702

7. Bir kimse başka bir kişiye asla psikolojik veya fiziksel olarak zarar vermemelidir.	17	4,76	0,437
8. Kurumsal planlama ve hedef belirleme toplantıları, etik ve sosyal sorumluluk tartışmalarını içermelidir.	17	4,18	0,636
9. Başkalarına olası bir zararın varlığı, elde edilecek faydalardan bağımsız olarak her zaman yanlıştır.	17	4,47	0,624
10. Şirketler kabul edilebilir hissedar getirileri ürettikleri sürece, yöneticiler hissedarların çıkarlarının ötesinde bir sosyal sorumluluğa sahiptir.	17	4,47	0,800
11. İş etiği ve sosyal sorumluluk, bir ticari işletmenin hayatta kalması için çok önemlidir.	17	4,41	0,712
12. Riskler ne kadar küçük olursa olsun, başkalarına yönelik riskler asla tolere edilmemelidir.	17	4,06	0,659
13. Bir eylem masum birine zarar verecekse, yapılmamalıdır.	17	4,35	0,606
14. Yalan söylemeyle ilgili hiçbir kural formüle edilemez; Bir yalanın caiz olup olmadığı tamamen duruma bağlıdır.	17	2,88	1,219
15. Sosyal açıdan sorumlu pazarlamacı, zaman zaman toplumun çıkarlarını kuruluşun çıkarlarının üzerine koymalıdır.	17	3,71	0,772
16. Kişi, eylemlerinin bir başkasına kasıtlı olarak küçük ölçüde bile zarar vermemesini sağlamalıdır.	17	4,53	0,624
17. İletişim, bir kuruluşun genel etkinliği için etik ve sosyal sorumlulukla ilgilenip ilgilenmediğinden daha önemlidir.	17	3,35	1,367
18. Bir yalanın ahlaki mi yoksa ahlaksız mı olduğu, eylemi çevreleyen koşullara bağlıdır.	17	2,94	1,560
19. Bir kuruluşun ilk önceliği çalışan morali olmalıdır.	17	4,29	0,686
20. Eylemin olumlu sonuçlarını, eylemin olumsuz sonuçlarına karşı dengeleyerek bir eylemi gerçekleştirip gerçekleştirilmeye karar vermek ahlaka aykırıdır.	17	3,82	1,185
21. Belirli türden eylemleri engelleyen etik bir pozisyonu katı bir şekilde kodlamak, daha iyi insan ilişkileri ve uyum sağlamanın önüne geçebilir.	17	3,18	0,883
22. Ahlaki fikirler, en "mükemmel" eylem idealleriyle yakından eşleşen fikirlerdir.	17	4,18	0,809
23. Bireyler arası ilişkilerde etik düşünceler o kadar karmaşıktır ki, bireylerin kendi bireysel kodlarını formüle etmelerine izin verilmelidir.	17	3,35	1,272
24. Etik olan bir durum bir toplumdaki diğerine değişir.	17	3,12	1,219
25. Ahlaki ilkeler bireyci olarak görülmelidir; Bir kişinin ahlaki olarak gördüğü şey başka bir kişi tarafından ahlaksız olarak görülebilir.	17	3,53	1,281
26. Farklı ahlak türleri "haklılıkla" karşılaştırılmaz.	17	4,06	0,966
27. İyi ahlak genellikle iyi bir iştir.	17	4,29	0,920
28. Herkes için neyin etik olduğu soruları asla çözülemez çünkü neyin ahlaki veya ahlaksız olduğu kişiye bağlıdır.	17	3,35	1,539
29. Ahlaki standartlar, bir kişinin nasıl davranması gerektiğini belirten kişisel kurallardır ve başkaları hakkında hüküm verirken uygulanmamalıdır.	17	3,29	1,359
30. Verimlilik, bir kuruluş için kuruluşun etik veya sosyal olarak sorumlu görülüp görülmemesinden çok daha önemlidir.	17	3,00	1,414
31. Başkalarının refahını feda etmek asla gerekli değildir.	17	3,41	1,004
32. Yönetimin tek sorumluluğu, hissedarlara yatırımlarının getirisini en üst düzeye çıkarmaktır.	17	2,76	1,522
33. Herhangi bir etik kuralın bir parçası olması gereken kadar önemli etik ilkeler yoktur.	17	3,06	1,249
34. Bir organizasyon için en önemli endişe, kuralları esnetmek veya çiğnemek anlamına gelse bile kâr elde etmektir.	17	2,59	1,326
35. Çıktı kalitesi kurumsal başarı için gerekli olsa da, etik ve sosyal sorumluluk gerekli değildir.	17	2,41	1,121
36. Hissedarlar mutsuzsa başka hiçbir şeyin önemi yoktur.	17	2,59	1,417
37. Ticari girişimin hayatta kalması söz konusu ise, o zaman etik ve sosyal sorumluluğu unutmamalıdır.	17	2,59	1,176

Yukarıdaki tabloda önemli ölçüde olumlu bulunan maddeler kalın yazı tipinde gösterilmiştir. Tablodaki ortalamalara göre otel yöneticilerinin, işletmenin kâr elde etmenin ötesinde bir sosyal sorumluluğa sahip olması gerektiği görüşünü desteklediği söylenebilir. Sadece hissedarlara değil hissedarların dışındaki gruplara karşı sorumlu oldukları konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Ayrıca tablodan, iş etiğinin ve kurumsal sosyal sorumluluğun, bir ticari işletmenin hayatta kalması için çok önemli unsur olduğu, bir kuruluşun ilk önceliğinin çalışan morali olması gerektiği ve bireylerin haysiyetine ve refahına zarar verilmemesi gerektiği görüşünün benimsendiği anlaşılmaktadır. Ancak, KSS ve kârlılığın uyumlu olabileceği sorusuna katılıyorum ile kesinlikle katılıyorum arasında cevap vermeleri, yöneticilerin sosyal sorumlulukların kâr elde etmekle uyumlu olduğu görüşüne katıldıkları anlamına gelmektedir. Bu bağlamda katılımcıların ortalamalarına bakıldığında bu ifadelerin yüksek oranda kesinlikle katılıyorum ile katılıyorum arasında cevap verdikleri görülmektedir. Örneğin, katılımcılar "4,29" ortalama ile "İşletmenin kâr elde etmenin ötesinde bir sosyal sorumluluğu vardır" ifadesine kesinlikle katılıyorum ile katılıyorum arasında yanıt vermişlerdir.

Tablo bir bütün olarak ele alındığında, Çorum şehir merkezinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otel işletmeleri yöneticilerinin, işletmelerin kâr etmekten daha geniş amaçlarının olduğu, otel yönetim ve stratejilerinin belirlenmesinde etik ve kurumsal sosyal sorumluluğa aktif bir şekilde bakılması gerektiği ve kesinlikle bireylere saygı duyulması gerekliliği görüşüne sahip oldukları söylenebilir. Öte yandan, "Yönetimin tek sorumluluğu, hissedarlara yatırımlarının getirisini en üst düzeye çıkarmaktır." "Bir organizasyon için en önemli endişe, kuralları esnetmek veya çığnemek anlamına gelse bile kâr elde etmektir." "Çıktı kalitesi kurumsal başarı için gerekli olsa da, etik ve sosyal sorumluluk gerekli değildir." "Hissedarlar mutsuzsa başka hiçbir şeyin önemi yoktur." "Ticari girişimin hayatta kalması söz konusu ise, o zaman etik ve sosyal sorumluluğu unutmalısınız." gibi ters ifadelerden oluşan listenin altındaki maddelere yöneticilerin net bir şekilde katılmıyorum veya kesinlikle katılmıyorum ifadelerini kullanmaları Çorum şehir merkezinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otel işletmelerinde etiğin ve kurumsal sosyal sorumluluğun ihlal edilmediği anlamına gelmektedir.

4. Güvenilirlik Analizi

Ankette yer alan 5'li likert ölçeğinde düzenlenmiş 37 ifadeden oluşan ölçeğin güvenilirliğinin tespiti için Cronbach Alpha modeli seçilmiş, güvenilirlik analizi yapılan ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,9'dan büyük bulunmuştur. Bu durum, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Güvenilirlik Analizi Sonucu

ÖLÇEK	İfade Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Etik ve KSS	37	0,912

5. Kruskal-Wallis, Post Hoc ve Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri itibariyle oteldeki statüler, demografik özellikler, çalışan personel sayısına göre belirlenen otel büyüklükleri ve otellerin yıldız dereceleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olup olmadığını tespit etmek için (analizler sonucunda verilerin normal

dağılım koşullarını sağlamadığının tespit edilmesi nedeniyle) parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi yapılmıştır.

Katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri itibariyle çalışan personel sayısına göre belirlenen otel büyüklükleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıkların olup olmadığını gösteren analiz sonucu Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Etik ve KSS İle İlgili Görüşleri İtibariyle Çalışan Personel Sayısına Göre Belirlenen Otel Büyüklükleri Arasında Anlamlı Farklılıkların Olup Olmadığını Gösteren Varyans Analizi - Kruskal-Wallis Testi Sonuç Özeti

İFADELER	1-10 Personel n= 3	11-50 Personel n= 1	51 Personel ve üzeri n= 1	χ^2	P
Etik ve KSS	12,29	9,60	3,80	8,346	0,015

Analiz sonucunda çalışan personel sayısına göre belirlenen otel büyüklükleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS’yle alakalı görüşleri arasında istatistiki açıdan üç gruptan en az bir tanesinde diğerlerine göre anlamlı görüş farklılığı bulunmuş ve H_0 hipotezi kabul edilmiştir (df =2, $\chi^2 =8,346$, p=0,015).

Bulunan bu farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Post Hoc Testi yapılmış, testte Tamhane’s T2 sekmeni seçilmiş ve sonuçlara Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. Otel Büyüklüklerine Göre Katılımcıların Değerlendirmeleri İle İlgili Çoklu Karşılaştırmalar (Post Hoc Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken		(I) Çalışan Personel Sayısı	(J) Çalışan Personel Sayısı	Ortalama Fark (I-J)	Anlamlılık Değeri
Etik ve KSS	Tamhane	1-10 Personel	11-50 Personel	0,20463	0,685
			51 ve üzeri	0,62085*	0,002

*Ortalamadaki farklılık %5 hata düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6’daki Post Hoc Testi incelendiğinde, katılımcıların etik ve KSS’yle alakalı görüşleri açısından 1-10 personel çalıştıran otellerle, 51 ve üzeri personel çalıştıran oteller arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (aralarındaki ortalama farkı 0,62085’dir ve anlamlılık düzeyi 0,05’in altındadır). Sonuçlar, genel olarak küçük otellerin büyük otellere nazaran KSS ve etik ile ilgili ifadelerle daha duyarlı yanıtlar verdiğini göstermektedir.

Oteldeki statüler itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılık olup olmadığını test etmek için oteldeki statüler belirleyici bir değişken olarak ele alınmıştır. Oteldeki statüler, otel sahibi yöneticileri, orta düzey ve üst düzey yöneticiler olarak üç kategoriye ayrılmıştır. Tablo 7’de oteldeki statüler itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını gösteren varyans analizi Kruskal-Wallis testi sonuç özeti gösterilmektedir.

Tablo 7. Oteldeki Statüler İtibariyle Katılımcıların Etik ve KSS İle İlgili Görüşleri Arasında Anlamlı Farklılıkların Olup Olmadığını Gösteren Varyans Analizi - Kruskal-Wallis Testi Sonuç Özeti

İFADELER	Otel Sahibi Yöneticileri n= 6	Üst düzey Yöneticiler n= 2	Orta düzey Yöneticiler n= 9	χ^2	P
Etik ve KSS	12,67	3,50	7,78	6,071	0,048

Analiz sonucunda oteldeki statüler itibariyle katılımcıların etik ve KSS'yle alakalı görüşleri arasında istatistiki açıdan üç gruptan en az bir tanesinde diğerlerine göre anlamlı görüş farklılığı bulunmuş ve H_2 hipotezi kabul edilmiştir (df =2, $\chi^2 =6,071$, p=0,048).

Bulunan bu farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Post Hoc Testi yapılmış, testte Tamhane's T2 sekmeni seçilmiş ve sonuçlara Tablo 8'de yer verilmiştir.

Tablo 8. Oteldeki Statülere Göre Katılımcıların Değerlendirmeleri İle İlgili Çoklu Karşılaştırmalar (Post Hoc Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) Katılımcının Görevi	(J) Katılımcının Görevi	Ortalama Fark (I-J)	Anlamlılık Değeri
Etik ve KSS	Tamhane	Otel Sahibi Yöneticileri	0,64865*	0,008
		Orta Düzey Yöneticiler	0,36186	0,143

*Ortalamadaki farklılık %5 hata düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 8'deki Post Hoc Testi incelendiğinde, katılımcıların etik ve KSS'yle alakalı görüşleri açısından otel sahibi yöneticileriyle, üst düzey yöneticiler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (aralarındaki ortalama farkı 0,64865'dir ve anlamlılık düzeyi 0,05'in altındadır). Sonuçlar, genel olarak otel sahibi yöneticilerinin üst düzey yöneticilere nazaran KSS ve etik ile ilgili ifadelerle daha duyarlı yanıtlar verdiğini göstermektedir.

Bu duyarlılığın otel derecelendirmeleri kategorisinde de olduğu varsayılarak, katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri itibariyle otellerin yıldız dereceleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıkların olup olmadığını gösteren sonuçlar Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların Etik ve KSS İle İlgili Görüşleri İtibariyle Otellerin Yıldız Dereceleri Arasında Anlamlı Farklılıkların Olup Olmadığını Gösteren Varyans Analizi - Kruskal-Wallis Testi Sonuç Özeti

İFADELER	2 Yıldızlı n= 2	3 Yıldızlı n= 1	4 Yıldızlı n= 1	5 Yıldızlı n=1	χ^2	P
Etik ve KSS	11,25	13,67	9,60	3,80	8,739	0,033

Analiz sonucunda otellerin yıldız dereceleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS'yle alakalı görüşleri arasında istatistiki açıdan üç gruptan en az bir tanesinde diğerlerine göre anlamlı görüş farklılığı bulunmuş ve H_3 hipotezi kabul edilmiştir (df =3, $\chi^2 =8,739$, p=0,033).

Bulunan bu farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Post Hoc Testi yapılmış, testte Tamhane's T2 sekmeni seçilmiş ve sonuçlara Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 10. Otellerin Yıldız Derecelerine Göre Katılımcıların Değerlendirmeleri İle İlgili Çoklu Karşılaştırmalar (Post Hoc Testi) Sonuçları

Bağımlı Değişken		(I) İşletme Kaç Yıldızlı	(J) İşletme Kaç Yıldızlı	Ortalama Fark (I-J)	Anlamlılık Değeri
Etik ve KSS	Tamhane	3 Yıldızlı	2 Yıldızlı	0,24099	0,874
			4 Yıldızlı	0,34234	0,663
			5 Yıldızlı	0,75856*	0,040

*Ortalamadaki farklılık %5 hata düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 10’deki Post Hoc Testi incelendiğinde, katılımcıların etik ve KSS’yle alakalı görüşleri açısından 3 yıldızlı otellerle, 5 yıldızlı oteller arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (aralarındaki ortalama farkı 0,75856’dır ve anlamlılık düzeyi 0,05’in altındadır). Sonuçlar, genel olarak 3 yıldızlı otellerin 5 yıldızlı otellere nazaran KSS ve etik ile ilgili ifadelerle daha duyarlı yanıtlar verdiğini göstermektedir.

Ayrıca araştırmada demografik özellikler (cinsiyet, yaş ve eğitim durumu) itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığı da incelenmek istenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların cinsiyetleri itibariyle etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını gösteren Mann-Whitney U testi, yaşları ve eğitim durumları itibariyle etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını gösteren Kruskal-Wallis testi sonuç özetleri Tablo 11, 12 ve 13’de yer almaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların Cinsiyetleri İtibariyle Etik ve KSS İle İlgili Görüşleri Arasında Anlamlı Farklılıkların Olup Olmadığını Gösteren Mann-Whitney U Testi Sonuç Özeti

İFADELER	Kadın n= 5	Erkek n= 12	Z	U	P
Etik ve KSS	6,00	10,25	1,582	15,000	0,114

Cinsiyetleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Yapılan analiz sonuçlarına göre H_4 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Yaşları İtibariyle Etik ve KSS İle İlgili Görüşleri Arasında Anlamlı Farklılıkların Olup Olmadığını Gösteren Varyans Analizi - Kruskal-Wallis Testi Sonuç Özeti

İFADELER	26-35 yaş n= 3	36-45 yaş n= 7	46 yaş ve üzeri n= 7	χ^2	P
Etik ve KSS	8,33	9,00	9,29	0,075	0,963

Yapılan analiz sonuçlarına göre, yaşları itibariyle katılımcıların etik ve KSS görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Dolayısıyla H_5 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Eğitim Durumları İtibariyle Etik ve KSS İle İlgili Görüşleri Arasında Anlamlı Farklılıkların Olup Olmadığını Gösteren Varyans Analizi - Kruskal-Wallis Testi Sonuç Özeti

İFADELER	İlkokul n= 2	Ortaokul n= 1	Lise n=2	Önlisans n=1	Lisans n= 11	χ^2	P
Etik ve KSS	15,50	17,00	9,00	13,00	6,73	8,690	0,069

Cinsiyet ve yaş gruplarında olduğu gibi yapılan analiz sonucunda, katılımcıların eğitim seviyeleri itibariyle etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamış ve H_6 hipotezi de reddedilmiştir.

Yukarıdaki yapılan analizlere dayanarak, hipotezlere ilişkin analiz sonuçlarını Tablo 14'deki gibi özetlemek mümkündür:

Tablo 14. Hipotezlere İlişkin Analiz Sonuçları

HİPOTEZLER	SONUÇ
<i>H₁: Otel büyüklükleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.</i>	KABUL
<i>H₂: Oteldeki statüler itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.</i>	KABUL
<i>H₃: Otellerin yıldız dereceleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.</i>	KABUL
<i>H₄: Cinsiyetleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.</i>	RED
<i>H₅: Yaşları itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.</i>	RED
<i>H₆: Eğitim Durumları itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır.</i>	RED

Sonuç, Öneriler ve Araştırmanın Kısıtlamaları

Çorum'da faaliyet gösteren otel işletmelerin etik ve KSS konularına yönelik görüşlerini cinsiyet, yaş, eğitim gibi demografik faktörler, oteldeki statüler, otel büyüklükleri ve oteldeki yıldız dereceleri itibariyle farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek ve elde edilen bulgular ışığında faaliyet gösteren otel işletmelerine yararlı öneriler sunabilmeyi amaçlayan araştırmaya Çorum şehir merkezindeki tüm turizm işletme belgeli otelerde yönetim veya işletme sahibi-işletmeci pozisyonlarına sahip 17 katılımcı katılmıştır.

Katılımcıların ifadelerle ilgili ortalamalarına göre otel yöneticilerinin, işletmenin kâr elde etmenin ötesinde bir sosyal sorumluluğa sahip olması gerektiği görüşünü desteklediği söylenebilir. Sadece hissedarlara değil hissedarların dışındaki gruplara karşı sorumlu oldukları konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Ayrıca, yöneticiler iş etiğinin ve kurumsal sosyal sorumluluğun, bir ticari işletmenin hayatta kalması için çok önemli unsur olduğu, bir kuruluşun ilk önceliğinin çalışanların moralinin yüksek olması gerektiği ve bireylerin haysiyetine ve refahına zarar verilmemesi gerektiği görüşünü benimsemektedirler. Ancak, sosyal sorumluluk ve kârlılığın uyumlu olabileceği ifadesine "katılıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" arasında cevap vermeleri, yöneticilerin sosyal sorumlulukların kâr elde etmekle uyumlu olduğu görüşüne katıldıkları anlamına gelmektedir. Çorum şehir merkezinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otel işletmeleri yöneticilerinin, işletmelerin kâr etmekten daha geniş amaçlarının olduğu, otel yönetim ve stratejilerinin belirlenmesinde KSS ve etiğe

aktif bir şekilde bakılması gerektiği ve bireylere saygı duyulması gerekliliği görüşüne sahip oldukları söylenebilir.

Katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri itibariyle çalışan personel sayısına göre belirlenen otel büyüklükleri, oteldeki statüler ve otellerin yıldız dereceleri arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek için parametrik olmayan bir test olan Kruskal-Wallis Testi yapılmıştır. Personel sayısına göre belirlenen otel büyüklüklerine göre katılımcıların etik ve KSS görüşleri ile ilgili yapılan analiz sonuçları, genel olarak küçük otellerin büyük otellere nazaran KSS ve etik ile ilgili ifadelerle daha duyarlı yanıtlar verdiğini göstermektedir. Bu durum, büyük otellerin küçük otellere nazaran verimliliği, hissedarların mutluluğunu ve kârlılığı daha fazla dikkate aldıklarından kaynaklanıyor olabilir. Bunun bir nedenin mülkiyet ve yönetim arasındaki ayırmda yattığı varsayılabilir.

Oteldeki statüler itibariyle katılımcıların etik ve KSS görüşleri ile ilgili yapılan analiz sonuçları, otel sahibi yöneticilerin, üst düzey yöneticilere göre etik ve KSS kaygılara daha fazla duyarlı olduğunu göstermektedir. Üst düzey yöneticilerin hissedarlara olan sorumluluğu, orta düzey yöneticilere göre daha fazladır ve üst düzey yöneticiler orta düzey yöneticilerle karşılaştırıldıklarında potansiyel kayıplara daha fazla maruz kalabilmektedirler. Ayrıca üst düzey yöneticiler orta düzey yöneticilerden daha fazla kişisel risk taşıyabilmektedirler. Bu da üst düzey yöneticilerin sosyal sorumluluk konusunda daha kapsamlı bir görüş kabul etmelerine neden olabilir.

Otellerin yıldız dereceleri itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili yapılan analiz sonuçları, 3 yıldızlı otellerin 5 yıldızlı otellere göre etik ve KSS kaygılara daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, 5 yıldızlı otellerin verimlilik ve kârlılığı daha fazla dikkate aldıklarından kaynaklanıyor olabilir. Ya da otellerin hayatta kalmasıyla ilgili bir durum söz konusu olabilir.

Ayrıca araştırmada demografik özellikler itibariyle katılımcıların etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığı incelenmek istenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların cinsiyetleri, yaşları ve eğitim durumları itibariyle etik ve KSS ile ilgili görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı görüş farklılıkları bulunamamıştır. Bu durumda, araştırmanın H1, H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiş, H4, H5 ve H6 hipotezleri ise reddedilmiştir.

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren diğer işletmeler gibi turizm işletmeleri de genellikle hizmet üretirler ve emek yoğun bir işletme olmalarından dolayı çoğunlukla insan faktörü ön plandadır. Hem çalışanların (hizmeti sunan) hem de konukların (hizmeti alan) insan olmasından dolayı otel yöneticilerinin etik ve KSS konularını göz ardı etmemesi gerekmektedir. Otel yönetimi, iş görenlerin ekonomik ve yasal haklarını etik ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilen davranışlarla koruyarak, KSS faaliyetleriyle sağlamlaştırmalıdır. Bu bağlamda otel yönetimi, özellikle insan kaynakları sorumlusu, KSS faaliyetlerine iş göreni teşvik edebilir ya da dâhil edebilir. Bu sayede iş görenin KSS tutumu artırılarak iş doyumu, iş bağlılığı ve motivasyonu artırılabilir ve işletmede ortaya çıkabilecek çatışmaları, memnuniyetsizlikleri ve tükenmişlikleri de bertaraf edebilir. Bu çalışanın daha kaliteli hizmet sunmasını sağlayabilir ve bu da konuk tatminini arttırabilir. Konuk memnuniyetinin artması, konukların tekrar tekrar tercih etmesini ve konuk sadakatini sağlar ve konukların tavsiye oranında da

bir artışa neden olur. Hem konuk bağımlılığı hem de yapılan tavsiyeler otel doluluk oranlarını etkiler, bu da kârlılığın yükselmesini sağlar.

Ayrıca kaliteli hizmet sunan çalışan, otel işletmesinin de kalitesini yükseltecektir. Otel işletmelerindeki yüksek kalite, otel işletmelerini tercih eden konukların kalitesine de yansıtacaktır. Turizm sektöründe kaliteli konuk demek, daha çok üst gelir ve kültür düzeyine sahip turist demektir. Bu da elde edilen kazancın artması anlamına gelmektedir. Araştırmaya katılan Çorum'da faaliyet gösteren otel yöneticilerinin KSS faaliyetlerinin kâr elde etmekle uyumlu olduğu görüşüne sahip olmaları da bu düşünceyi desteklemektedir. Bu bağlamda otel yöneticileri, çalışanlarına karşı kurumsal sosyal sorumluluklarını (kârlılığı etkilemesi açısından oldukça önem arz ettiği için) yüksek tutmalıdır. Araştırmada üst düzey yöneticilerin, diğer yöneticilere göre etik ve KSS kaygılara daha az duyarlı olduğu çıkmıştır. Bu bağlamda kârlılığa daha çok önem veren üst düzey yöneticilerin etik ve KSS konusunda daha çok duyarlı olmaları gerekmektedir. Ayrıca yüksek kazanç elde etme, sürdürülebilir olma, kaliteyi artırma, kurumsallaşma gibi daha profesyonel bir yapıya geçmek için etik ve KSS konularına daha duyarlı olunması gerekmektedir.

Turizm sektörüne bakıldığında, etik kurullarla çalışanların haklarına saygılı olan ve KSS ile çalışanlarına sağlıklı iş ortamı sağlayan oteller, kurumsallaşma yolunda önemli aşamalar kaydetmiş oteller olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kurumsallaşmak isteyen otel yöneticileri, sosyal fayda oluşturularak kurumsal değerlerini arttırmaları ve rekabetçi pazarda avantaj sağlayabilmeleri için etik ve KSS konusuna daha fazla önem vermek zorundadır. Son olarak, otel yöneticileri konuk bağlılığında önem arz eden konuk şikâyetlerini samimiyetle çözüme kavuşturma yoluna gitmelidir. Buna ek olarak otel yöneticileri, bireyi oldukları topluma karşı sosyal sorumluluklarını yerine getirmede titiz olmalı ve aynı zamanda doğal çevreye karşı sosyal sorumluluklarını yerine getirmede de aynı şekilde duyarlı davranmalıdırlar.

Araştırmada bazı kısıtlamalar bulunmaktadır. İlk olarak araştırma Çorum merkezde faaliyetini sürdüren turizm işletme belgesine sahip otel işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Gelecekteki araştırmalar, daha büyük örnekleme sahip farklı il, bölge ya da ülkelerde yapılabilir. İkincisi, araştırma belediye belgeli otellere uygulanmamıştır, bu özel otel kategorisine yönelik çalışmalar yapılarak sonuçlar karşılaştırılabilir. Üçüncüsü, otellerin yıldızları dikkate alınmıştır, gelecekteki araştırmalar örneğin otelin boyutu, otelin bulunduğu bölge gibi farklı bağlamsal faktörleri de dikkate alabilir. Dördüncü olarak, araştırma otellerde uygulanmıştır. Gelecekteki araştırmalar turizm sektöründe faaliyet gösteren seyahat acenteleri, ulaştırma şirketleri gibi diğer turizm işletmelerinde de uygulayabilir. Ayrıca araştırmada zaman ve maliyet sınırlamasından dolayı şehir merkezindeki turizm işletme belgeli oteller seçilmiştir ve araştırma sonuçlarının genelleştirilmesi mümkün değildir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'nun 26/01/2021 tarih ve 17 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.



Kaynakça

- Arsoy, A., Arabacı, Ö., & Çiftcioğlu, A. (2012). Corporate social responsibility and financial performance relationship: the case of Turkey. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 159-176.
- Ateş, A. (2008). *Otel İşletmelerinde yöneticilerin iş etiğine yaklaşımları ve İzmir ilinde dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ateşoğlu, İ., & Türker, A. (2010). Konaklama işletmelerinin sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik bir yaklaşım: Muğla ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 207-226.
- Aupperle, K. E., Carroll, A. B., & Hatfield J. D. (1985). An empirical examination of the relationship between corporate social responsibility and profitability. *Academy of Management Journal*, 28(2), 446-463.
- Avcı, N., & Akdemir, İ. (2014). Konaklama işletmelerinde kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş doyumunu üzerindeki etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 125-135.
- Balı, S., & Cinel, M. O. (2011). Bir rekabet aracı olarak kurumsal sosyal sorumluluk. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 2(4), 45-60.
- Baytok, A., Boyraz, M., Çetin, A., Mutlu, H., & Katırcıoğlu, E. (2019). Etik ve sosyal sorumluluk konulu bildirilerin bibliyometrisi: Ulusal turizm kongreleri örneği (2009-2017). *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 65-81.
- Boddy, C. R., Ladyshevsky, R. K., & Galvin, P. (2010). The influence of corporate psychopaths on corporate social responsibility and organizational commitment to employees. *Journal of Business Ethics*, 97, 1-19.
- Bohdanowicz, P., & Zientara, P. (2009). Hotel companies' contribution to improving the quality of life of local communities and the well-being of their employees. *Tourism and Hospitality Research*, 9(2), 147-158.
- Bowen, H. R. (1953). *Social responsibilities of businessman*. Harper&Row.
- Brammer, S., & Millington, A. (2005). Corporate reputation and philanthropy: An empirical analysis. *Journal of Business Ethics*, 61, 29-44.
- Brammer, S., Millington, A., & Rayton, B. (2007). The contribution of corporate social responsibility to organizational commitment. *International Journal of Human Resource Management*, 18(10), 1701-1719.
- Brown, T. J., & Dacin, P. A. (1997). The company and the product: Corporate associations and consumer product responses. *Journal of Marketing*, 61(1), 68-84.
- Büyükşalvarcı, A., Şapcılar, M. C., & Uyaroğlu, A. (2016). Kurumsal oteller ve sosyal sorumluluk projelerinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 187-194.
- Carroll, A. B. (1979). A three dimensional conceptual model of corporate social performance. *Academy of Management of Review*, 4(4), 497-505.

- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48.
- Cingöz, A., & Akdoğan, A. A. (2012). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri: Kayseri ilinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 331-349.
- Dahlsrud, A. (2008). How corporate social responsibility is defined: An analysis of 37 definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(1), 1-13.
- Davis, K. (1960). Can business afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*, 2(3), 70-76.
- Davis, K. (1973). The case for and against business assumption of social responsibilities, *Academy of Management Journal*, 16(2), 312-322.
- Drucker, P. F. (1984). Converting social problems into business opportunities: The new meaning of corporate social responsibility. *California Management Review*, 26(000002), 53.
- Dündar, S., & Göksel, T. (2006). Reklâmların pazarlama etiği ve sosyal sorumluluk bilincine göre değerlendirilmesi: Ampirik bir çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, VIII(1), 123-141.
- Eryılmaz, B., & Biricikoğlu, H. (2011). Kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve etik. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 19-45.
- Fennell, D. A., & Panah, H. Y. (2020). Tourism and wildlife photography codes of ethics: Developing a clearer picture. *Annals of Tourism Research*, 85, 103023.
- Font, X., Walmsley, A., Cogotti, S., McCombes, L., & Häusler, N. (2012). Corporate social responsibility: The disclosure–performance gap. *Tourism Management*, 33, 1544–1553.
- Friedman, M. (1970). The social responsibility of business is to increase its profits. *New York Time Magazine*, 13.
- Gök, S. (2008). İş etiği ile iş ahlâkı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-19.
- Grosbois, D. (2012). Corporate social responsibility reporting by the global hotel industry: Commitment, initiatives and performance. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 896-905.
- Gürsoy, D., Boğan, E., Dedeoğlu, B. B., & Çalışkan, C. (2019). Residents' perceptions of hotels' corporate social responsibility initiatives and its impact on residents' sentiments to community and support for additional tourism development. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 39, 117-128.
- Han, S. L., & Lee, J. W. (2021). Does corporate social responsibility matter even in the B2B market?: Effect of B2B CSR on customer trust. *Industrial Marketing Management*, 93, 115-123.
- Hanlon, G. (2008). *Rethinking corporate social responsibility and the role of the firm - On the denial of politics*. İçinde A. Crane, D. Matten, A. McWilliams, J. Moon & D. S. Siegel (Eds.). *The Oxford handbook of corporate social responsibility* (ss. 157-172). Oxford University Press.
- Hansen, S. D., Dunford, B. B., Boss, A. D., Boss, W. R., & Angermeier, I. (2011). Corporate social responsibility and the benefits of employee trust: A cross-disciplinary perspective. *Journal of Business Ethics*, 102, 29-45.

- Huimin, G., & Ryan, C. (2011). Ethics and corporate social responsibility – An analysis of the views of Chinese hotel managers. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 875-885.
- Inoue, Y., & Lee, S. (2011). Effects of different dimensions of corporate social responsibility on corporate financial performance in tourism-related industries. *Tourism Management*, 32, 790-804.
- Investcorum (2021, Şubat 15). Turizm. <http://investcorum.com/tr-TR/sektorler/turizm>
- İçigen, E., Çevik, B., & Doğan, O. (2016). Türkiye’de faaliyet gösteren uluslararası konaklama işletmelerinin sosyal sorumluluk uygulamalarının incelenmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, VI(2), 299-310.
- Jaszay, C. (2001). *An Integrated Research Review of Ethics Articles in the Hospitality Journals, 1990–2000*. Unpublished paper, Marion W. Isbell Endowment for Hospitality Ethics, Northern Arizona University.
- Jo, T. H. (2011). *Heterodox critiques of corporate social responsibility*. MPRA Paper 35367, University Library of Munich.
- Kang, K. H., Lee, S., & Huh, C. (2010). Impacts of positive and negative corporate social responsibility activities on company performance in the hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 72-82.
- Karabey, C. N., & Battal, F. (2008). Profesyonel etik standartlar, kurumsal sosyal sorumluluk. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 2249-2263.
- Kim, E. E. K., Kang, J., & Mattila A. S. (2012). The impact of prevention versus promotion hope on CSR activities. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 43-51.
- Kincaid, C. S., Baloglu, S., & Corsun, D. (2008). Modeling ethics: the impact of management actions on restaurant workers’ ethical optimism. *International Journal of Hospitality Management*, 27, 470-477.
- Kotler, P., & Lee, N. (2008). *Corporate social responsibility: Doing the most good for your company and your cause*. John Wiley & Sons.
- Kozak, M., & Güçlü, H. (2010). *Turizmde etik: kavramlar, ilkeler, standartlar*. Detay Yayıncılık.
- Küçükoğlu, M. T. (2012). Etik değerler ve etiğin kurumsallaşması, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 177-185.
- Küskü, F., & Erçek, M. (2000). Vatandaş kuruluş kavramı: Türk kuruluşları iyi birer vatandaş mı? *Amme İdaresi Dergisi*, 33(3), 79-95.
- Küskü, F., & Zarkada-Fraser, A. (2004). An empirical investigation of corporate Citizenship in Australia and Turkey. *British Journal of Management*, 15, 57-72.
- Larson, B. V., Flaherty, K. E., Zablah, A. R., Brown T. J., & Wiener, J. L. (2008). Linking cause-related marketing to sales force responses and performance in a direct selling context. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(2), 271-277.
- Lee, C. K., Song, H. J., Lee, H. M., Lee, S., & Bernhard, B. J. (2012). The impact of CSR on casino employees’ organizational trust, job satisfaction, and customer orientation: An empirical examination of responsible gambling strategies. *International Journal of Hospitality Management*, 33(June 2013), 406-415.


- Lee, S., & Heo, C. Y. (2009). Corporate social responsibility and customer satisfaction among US publicly traded hotels and restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 635-637.
- Lee, S., & Park, S. Y. (2009). Do socially responsible activities help hotels and casinos achieve their financial goals? *International Journal of Hospitality Management*, 28, 105-112.
- Lembet, Z. (2006). Markalar ve kurumsal sosyal sorumluluk. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-24.
- Lozano, M. R., Berjillos, A. R., & Lara, S. M. (2018). Spanish hotel chains alignment with the global code of ethics for tourism. *Journal of Cleaner Production*, 199, 205-213.
- Luo, X., & Bhattacharya, C. B. (2006). Corporate social responsibility, customer satisfaction, and market value. *Journal of Marketing*, 70, 1-18.
- Maç, S. D., & Çalış, Ş. (2012). Etik ve insan kaynakları yönetimi tartışmalarında sosyal sorumluluğun yeri: Küresel ilkeler sözleşmesi ve SA8000 sosyal sorumluluk standardı üzerine bir değerlendirme. *İş Ahlakı Dergisi*, 5(10), 21-53.
- McGuire, J. W. (1963). *Business and society*. McGraw-hill.
- McMillan, J. J. (2007). Why corporate social responsibility. *The Debate Over Corporate Social Responsibility*, 15-29.
- McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. *Academy of Management Review*, 26, 117-127.
- Mohr, L. A., & Webb, D. J. (2005). The effects of corporate social responsibility and price on consumer responses. *Journal of Consumer Affairs*, 39(1), 121-147.
- Okur, M., & Vakıflı, I. (2021). Sosyal sorumluluk faaliyetlerinin sosyal medyada kurumsal itibar yönetimine etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16(55), 342-362.
- Orlitzky, M., Schmidt, F. L., & Rynes, S. L. (2003). Corporate social and financial performance: A meta-analysis. *Organization Studies*, 24(3), 403-441.
- Özalp, İ., Tonus, H. Z., & Sarıkaya, M. (2008). İktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin kurumsal sosyal sorumluluk algılamaları üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 69-84.
- Özdemir, H. (2008). Kamu yönetiminde etik. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 179-195.
- Özdemir, H. (2009). Kurumsal sosyal sorumluluğun marka imajına etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 57-72.
- Özdemir, H. Ö. (2007). *Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algılamalarının örgütsel özdeşme, örgütsel bağlılık ve iş tatminine etkisi: Opet çalışanlarına yönelik uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgen, E. (2007). Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ve çalışan memnuniyetine etkisi. *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 1-6.
- Özgener, Ş. (2004). *İş ahlakının temelleri*. Nobel Yayın-Dağıtım.


- Özkaya, B. (2010). İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışının uzantısı olarak yeşil pazarlama bağlamında yeşil reklamlar. *Öneri Dergisi*, 9(34), 247-258.
- Pelit, E., Keleş, Y., & Çakır, M. (2009). Otel işletmelerinde sosyal sorumluluk uygulamalarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(2), 18-30.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2002). *The competitive advantage of corporate philanthropy*. Harvard Business Review.
- Pracejus, J., Deng, Q., Olsen, G., & Messinger, P. (2020). Fit in cause-related marketing: An integrative retrospective. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 30(2), 105-114.
- Rudez, H. N. (2010). Integration of corporate social responsibility into loyalty. *Tourism and Hospitality Management*, 16(1), 101-108.
- Rupp, D. E., Ganapathi, J., Aguilera, R. V., & Williams, C. A. (2006). Employee reactions to corporate social responsibility: An organizational justice framework. *Journal of Organizational Behaviour*, 27, 537-543.
- Sen, S., & Bhattacharya, C. B. (2001). Does doing good always lead to doing better? Consumer reactions to corporate social responsibility. *Journal of Marketing Research*, 38, 225-245.
- Severoğlu, G. (2001). İşletmelerde sosyal sorumluluk ve etik. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 55-67.
- Sholihin, M., Sari, R. C., Yuniarti, N., & Ilyana S. (2020). A new way of teaching business ethics: The evaluation of virtual reality-based learning media. *The International Journal of Management Education*, 18(100428), 1-13.
- Stevens, B., (1997). Hotel ethical codes: A content analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 16 (3), 161-171.
- Stone B. (1975). *Successful direct marketing methods*. agris.fao.org.
- Şimşek, Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (2003). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış* (3. Baskı). Adım Matbaacılık.
- Tamajon, L., & Aulet, X. (2013). Corporate social responsibility in tourism small and medium enterprises evidence from Europe and Latin America. *Tourism Management Perspectives*, 7, 38-46.
- Tamm, K., Eamets, R., & Motsmees, P. (2010). *Relationship between corporate social responsibility and job satisfaction: the case of baltic countries*. University of Tartu Faculty of Economics and Business Administration Working Paper Series.
- Tekin, E. (2018). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde sosyal medyanın rolü: GSM firmaları örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 31-55.
- Tormo-Carbo, G., Oltra, V., Segui-Mas, E., & Klimkiewicz, K. (2016). How effective are business ethics/CSR courses in higher education? *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 228, 567-574.
- Tripathy, S. K., & Rath, N. (2011). Practice of corporate social responsibility in NALCO and the perceptions of employees and the public: A case study. *South Asian Journal of Management*, 18(4), 44-61.

- Tsai, H., Tsang, N. K. F., & Cheng, S. K. Y. (2012). Hotel employees' perceptions on corporate social responsibility: The case of Hong Kong. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1143-1154.
- Turancı, E. (2021). Kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında modada geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik: Göstergibilimsel bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(1), 347-371.
- Türker, D. (2009). How corporate social responsibility influences organizational commitment. *Journal of Business Ethic*, 89, 189-204.
- Türker, N., & Uçar, M. (2013). Konaklama işletmelerinin sosyal sorumlulukları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 155-183.
- Ullmann, A. A. (1985). Data in search of a theory: A critical examination of the relationships among social performance, social disclosure, and economic performance of US firms. *Academy of Management Review*, 10 (3), 540-557.
- Uyar, A., Kılıç M., Köseoğlu, M. A., Kuzey, C., & Karaman, A.S. (2020). The link among board characteristics, corporate social responsibility performance, and financial performance: Evidence from the hospitality and tourism industry. *Tourism Management Perspectives*, 35, 100714.
- Valentine, S., & Fleishman, G. (2008). Ethics programs, perceived corporate social responsibility and job satisfaction. *Journal of Business Ethics*, 77(2), 159-172.
- Varinli, İ. (2004). Hizmet işletmelerinde çalışanların etik olmayan davranışlara ilişkin değerlendirmeleri otel işletmelerinde bir uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4(1-2), 44-53.
- Wbcsd (2021, Şubat 10). CEO guide to human rights. <https://humanrights.wbcsd.org/ceo-guide-to-human-rights/>
- Xavier, F., Walmsley, A., Cogotti, S., McCombes, L., & Häusler, N. (2012). Corporate social responsibility: The disclosure–performance gap. *Tourism Management*. 33 (6), 1544-1553.
- Yamak, S. (2009). Kurumsal sosyal sorumluluk: yerel farklılıklar, küresel aynılıklar. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 95-101.
- Yarcan, Ş. (2007). Profesyonel turist rehberliğinde mesleki etik üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 33-44.
- Yeh, J., Leong, J. K., Martin, L., & Çobanoğlu, C. (2002). Ethical purchasing perceptions and practices of Oklahoma restaurant managers. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 7(2), 28-44.
- Yeung, S. (2004). Hospitality ethics curriculum: An industry perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(4), 253-262.
- Yılmaz, K. (2006). Örgütlerin sosyal sorumlulukları: Kavramsal bir çözümleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 65-79.
- Yönet E. (2005). Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışında son dönemeç: Stratejik sorumluluk. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(13), 239-264.



HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ BAĞLAMINDA İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMİN POLİTİK EKONOMİSİ*

 Mustafa GÜDER^a

 Mehmet ÇETİN^b

Özet

Bu çalışma, iki savaş arası dönemdeki (1919-1939) uluslararası politik ekonominin, 19. yüzyılda İngiltere ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD liderliğindeki uluslararası sistemden ekonomik ve siyasi istikrarı sağlama bakımından nasıl ayrıştığını incelemektedir. Bu doğrultuda; iki savaş arası dönemdeki ticari korumacılık, parasal sistemsizlik, Büyük Buhran ve ülkeler arası iş birliğinin tesis edilememesi gibi ekonomi politik sorunlara dair gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Liberal kapitalizmin serbest ticaret ve ortak bir parasal sistem gibi gerekliliklerinin, iki savaş arası dönemde sağlanamamasına Hegemonik İstikrar Teorisi çerçevesinde bir açıklama sunulmaktadır. Teoride kamu malı olarak değerlendirilen bu gereklilikler, liberal bir lider tarafından sağlandığında uluslararası sistemdeki istikrarın ne yönde geliştiği sorusu üzerine odaklanılmakta ve sonuç olarak, kapitalizmin son iki yüz yıllık süreci içinde kamu mallarını sağlayan bir liderin bulunduğu dönemlerin daha istikrarlı bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmaktadır. İki savaş arası dönemde ise uluslararası sistemin liderliğini üstlenen bir güç bulunmamaktadır. Bu hegemonik güç boşluğu, söz konusu dönemdeki ekonomi politik istikrarsızlıkların artmasına ve çözüme yönelik girişimlerin başarısız olmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmada bu süreçler, Hegemonik İstikrar Teorisi bağlamında ele alınarak; uluslararası politik ekonomideki istikrarsızlıkların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonik istikrar teorisi, İki savaş arası dönem, Uluslararası politik ekonomi



THE POLITICAL ECONOMY OF THE INTERWAR PERIOD IN THE CONTEXT OF THE HEGEMONIC STABILITY THEORY

Abstract

This study examines how the international political economy in the interwar period (1919-1939) diverged from the international system led by Britain in the 19th century and the USA after the Second World War in terms of ensuring economic and political stability. In this direction, the developments regarding political economy problems such as commercial protectionism, lack of monetary system, the Great Depression and the inability

*Bu makale, "Hegemonik İstikrar Teorisi ve İki Savaş Arası Dönemde Eko-Politik İstikrarsızlık" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

^a Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, mustafa.guder@adu.edu.tr

^b Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mehmet.cetin@deu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 04.05.2021, Makale Kabul Tarihi: 19.08.2021

to establish cooperation between countries in the interwar period are emphasized. An explanation is presented within the framework of the Hegemonic Stability Theory for the failure of liberal capitalism to meet the requirements of free trade and a common monetary system in the interwar period. The focus is on the question of how the stability in the international system develops when these requirements, which are considered as public goods in theory, are met by a liberal leader; and as a result, it is revealed that the periods of a leader providing public goods in the last two hundred years of capitalism have a more stable structure. In the interwar period, there is no power that takes the leadership of the international system. This hegemonic power gap paved the way for the increase of political economic instability and the failure of attempts towards a solution. In the study, these processes are handled in the context of Hegemonic Stability Theory; It is aimed to reveal the instabilities in the international political economy.

Keywords: Hegemonic stability theory, Interwar period, International political economy



Giriş

Uluslararası politik ekonomide istikrarın ve istikrarsızlıkların hâkim olduğu dönemler, farklı koşullar altında ve birbirini takip eden bir biçimde var olmuştur. Bazı dönemlerde istikrar, halihazırdaki güç dengesi ve çeşitli kolektif çabalar sayesinde nispeten sağlanabilmiş; bazı dönemlerde ise ekonomik ve siyasi karışıklıklar ve çatışmacı yapılar istikrarsızlıklara zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada zaman aralığı olarak, tarihteki ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların sıkça görüldüğü dönemlerden biri olan iki savaş arası dönem ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu dönemdeki istikrarsızlıkların Hegemonik İstikrar Teorisi (HİT) bağlamında açıklanması amaçlanmaktadır. Böylece Türkiye'deki iktisat disiplini içinde HİT'nin göz ardı edilmesinin ve iki savaş arası döneme ilişkin çalışmaların sınırlılığının giderilmesi yönünde katkı sağlaması beklenmektedir.

İki savaş arası dönemde ticari korumacılık, parasal istikrarsızlık ve Büyük Buhran gibi ekonomik sorunlara ek olarak dünyayı ikinci bir kitlesele savaşa sürükleyen siyasi uzlaşmazlıklar söz konusu olmuştur. Bu süreçte, Milletler Cemiyeti tarafından organize edilen ortak çıkara dayalı uzlaşma arayışları karşılıksız kalmış, ülkeler arası çıkar çatışmaları devam etmiş ve dünya barışı tesis edilememiştir.

Bu çatışmacı ortamın oluşmasındaki temel sebeplerden biri, I. Dünya Savaşı tecrübeleri nedeniyle ülkelerin ekonomik amaçlarının çoğunlukla otarşik eğilimler barındırması olmuştur. Siyasi anlamda ülkelerin ulusal güvenliğe ağırlık vermeleri, ekonomik anlamda da korumacılığın güç kazanmasını beraberinde getirmiştir. Klasik ekonomi kuramında, ülkelere karşılıklı kazanç sağladığı savunulan serbest ticaret sistemi ikinci plana atılmıştır. Savaşın ardından ise serbest ticaretin istikrarlı bir şekilde gelişmesini garanti eden genel kabul görmüş bir parasal sistem de birçok girişime rağmen yeniden tesis edilememiştir. I. Dünya Savaşı'nın maliyetlerinin emisyon yöntemiyle finanse edilmesi sonucunda altın standardı bozulmuş ve standarda dönüş için gerçekleştirilen uluslararası konferanslar, müşterek bir çıkarda buluşmanın imkansızlığı nedeniyle ülkeler için tam anlamıyla ikna edici olmamıştır. Nihayetinde standardın çoğu ülkece terk edilmesiyle birlikte serbest ticaretin gelişmesi oldukça zora girmiştir. Milletler Cemiyeti'nin mevcut ekonomik sorunlar karşısında ürettiği çözüm önerileri ise yalnızca çok kısa vadeli dönemler halinde etkili olabilmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde Hegemonik İstikrar Teorisi ile ilgili genel bir çerçeve sunulmaktadır. Teoride kabul edildiği şekilde sisteme istikrar kazandıran hegemonik gücün hangi özellikleri barındırması gerektiği ortaya konulmaktadır. Bunun yanı sıra hegemonun gerçekleştirilmesi gereken temel görevlerin ve sağlanması beklenen kamu mallarının neler olduğu ve bunu takiben farklı yazarlar tarafından hangi dönemlerin hegemonik olarak sınıflandırıldığı üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde son olarak, hegemonya dönemlerinin temel karakteristikleri ortaya konulmaktadır.

İkinci bölümde hegemonya ve istikrarsızlık arasındaki ilişki kapsamında iki savaş arası döneme odaklanılmaktadır. İstikrarsızlıkların çıkış noktası olarak değerlendirilebilecek I. Dünya Savaşı ile birlikte mevcut sorunların kronik hale gelişi ve çözüme kavuşturulamayan yeni sorunların ortaya çıkışına değinilmektedir. Bu bölümde ilk ikisi iktisadi, diğeri ise politik olmak üzere üç temel sorun incelenmektedir. Bunlardan ilki, yükselen milliyetçiliğin ekonomi alanındaki yansıması olan ticari korumacılıktır. İkinci sorun ise ortak bir parasal sistemin kurulamamasıdır. Bu ikinci sorunun varlığını sürdürmesi ve altın standardına geri dönüşün birçok girişime rağmen sağlanamaması, doğrudan birinci sorunu teşkil eden serbest ticaret sisteminin tesis edilememesinin de temel sebeplerinden biri olmuştur. Ülkeler serbest ticaret sistemi yerine korumacı ekonomi politikalarına yönelirken; sistemin potansiyel faydaları ikinci plana atılmıştır. Ülkeler arasındaki güçlü çıkar çatışmaları, bu durumun oluşmasında etkili olmuştur. Bu bölümde üzerinde durulan üçüncü ve politik olan sorun ise Milletler Cemiyeti örneği üzerinden hegemonik güç boşluğunun kurumların etkinliğini sekteye uğratışıdır. Zira bu kurumun anti-hegemonyal yapısı, incelenen ilk iki ekonomik soruna dair üretilen politikaların başarılı olamamasını beraberinde getirmiştir.

A. HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ

Hegemonik İstikrar Teorisi (HİT), uluslararası politik ekonomideki istikrarı, sisteme liderlik eden bir devletin varlığı ile ilişkilendirmektedir. Teori, ilk kez Charles Kindleberger (1973)'in *"The World in Depression, 1929-1939"* adlı çalışmasıyla literatüre girmiştir. Kindleberger, çalışmasında, I. ve II. Dünya savaşları arası (iki savaş arası) dönemde uluslararası sistemdeki istikrarsızlıkların nedenini; hem 19. yüzyılın hegemonik gücü olan İngiltere'nin sistemi idare etme kapasitesini kaybetmiş olması hem de potansiyel hegemonik güç olarak görülen ABD'nin sistemi yönetmeye istekli olmaması olarak göstermiştir. 19. yüzyıldaki İngiltere Merkez Bankası gibi kriz durumlarında fon sağlayan bir son kredi mercii söz konusu dönemde yer almamış ve bu durum, piyasaların istikrarsız bir sürece girmesine neden olmuştur. 1929'da ABD'de ortaya çıkan krizin önlenemeyip küresel bir buhran haline gelmesi de uluslararası sistemi koordine edecek bir gücün yokluğuna atfedilmektedir (Eichengreen, 1996, s. 1). Buhran sonrası tüm dünyada artan korumacı ticaret politikaları, küresel ticaret ağlarını olumsuz etkilemiş ve bu gidişatı önlemek adına Milletler Cemiyeti vasıtasıyla gerçekleştirilen birçok girişim, kurumun arkasında serbest ticareti yeniden yaygınlaştıracak hegemonik bir gücün bulunmaması nedeniyle başarılı olamamıştır. Bu yaklaşımlar çerçevesinde sonraları uluslararası politik ekonomi üzerine yapılacak birçok çalışmaya temel oluşturacak bir teori ortaya çıkmıştır.

Teoride istikrar ile kastedilen şey; geniş çaplı uluslararası yatırımların gerçekleştirildiği ve ortak kambiyo sistemi çerçevesinde serbest ticaretin yapıldığı bir küresel ekonominin mevcut olmasıdır. Bu bakımdan teorideki istikrar olgusu temelde normatif bir niteliğe sahiptir. Bu özelliklere sahip bir küresel

ekonomide devletlerarası çatışmaların ve ticarî ambargoların azalacağı, ulusal para birimleri arasında konvertibilitenin sağlanacağı varsayılmaktadır (Sachse, 1989, s. 3). Bu bakımdan HİT, liberal bir dünya düzeninin inşa edilmesinin ve devamlılığının ancak liberal idealleri savunan bir hegemon gücün varlığıyla sağlanabileceğini savunan yaklaşım olarak tanımlanabilir (Gilpin, 2016, s. 95).

HİT, uluslararası sistemdeki istikrar olgusunun analiz edilmesinde oldukça önemlidir. 20. yüzyıldan itibaren ampirik verilerin de çalışmalarda kullanılmaya başlanmasıyla, hegemonik güç ile uluslararası istikrar arasındaki ilişkiyi analiz etmede teorinin önemi giderek artmıştır (Yazid, 2015, s. 67). Böylece siyasi ve ekonomik gelişmeler arasındaki ilişkiye odaklanılmış; ekonomik yapı ve güç dağılımı arasındaki bağlantı ortaya konulmaya çalışılmıştır (Halaç & Doruk, 2019, s. 180). HİT konusunda özellikle Kindleberger (1973), Gilpin (1975) ve Krasner (1976) gibi realistlerin çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu düşünürler, uluslararası sistemde gücün belli bir merkezde yoğunlaştığı -hegemonik- durumlarda uluslararası politik ekonomideki istikrarın arttığını ancak gücün sistemde yer alan aktörler arasında nispi olarak adaletli dağıldığı – güç dengesi- durumlarda ise istikrarsızlıkların ortaya çıktığını öne sürmektedirler (Keohane, 2019, s. 136). Buna ek olarak, hegemonik bir yapıda, sistemdeki paydaş ülkelerin disipline olacağını, ülkeler arası koordinasyonun ve güvenin artacağını öngörmektedirler. Bu sayede ülkelerin piyasalarını rekabetçi hale getirmeleri ve uluslararası ekonomiyi sıfır toplamlı bir oyun olarak gören komşuya zarar verme politikalarından da vazgeçmeleri beklenmektedir. Hegemonun gücü zayıfladığı takdirde ise korumacılığın ve otarşiye yönelimin artacağı, piyasalarda istikrarsızlıkların ve bloklaşmaların söz konusu olacağı düşünülmektedir (Öztürk, 2011, s. 75).

1. Hegemonik Gücün Başlıca Özellikleri ve Görevleri

Hegemonik İstikrar Teorisi'ne göre, uluslararası sisteme liderlik edecek ülkenin hegemonik konumunu sürdürebilmesi için yerine getirmesi gereken birtakım görevler ve sahip olması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Bu noktada, farklı yazarlar tarafından çeşitli görev ve özellik kümeleri ortaya konulmuştur. Örneğin; Strange (1987, s. 565), hegemonik devletin, dört yapısal güç unsurunda diğer devletlere göre nispi üstünlük sağlaması gerektiğini öne sürmektedir. Bunlardan ilki, askerî açıdan teknik üstünlüğünü genişleterek; diğer ulusların güvenliğine yönelik belirleyicilik tekeli elinde bulundurması anlamına gelen "güvenlik unsuru"dur. İkincisi, "üretim unsuru"dur ve hegemonun uluslararası mal ve hizmet akışında kontrol gücüne sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Hegemonik gücün diğer iki özelliği ise, "finans unsuru" ve "bilgi unsuru"dur. Finans unsuru, hegemonun küresel sermaye piyasalarını biçimlendirmedeki; bilgi unsuru ise bilgi teknolojilerinin geliştirilmesi ve aktarılmasındaki belirleyicilik gücüne işaret etmektedir.

Gilpin (1987, s. 75-77) ise hegemonik gücü diğer ülkelerden ayırt eden özelliklerin temelde ekonomik konularla ilişkili olduğunu ortaya koymakta ve bu doğrultuda üç temel özellik sıralamaktadır. Gilpin ilk olarak, hegemonik gücün dünya ekonomisi içindeki payının büyük olmasının diğer ülkeler için faydalı olacağını öne sürmektedir. Zira hegemonik gücün ithalat ve ihracatının genişlemesi; farklı mallara erişim ve yerel üretimler için pazar bulma konularında olduğu gibi bilgi ve teknoloji transferleri konusunda da önem taşımaktadır. Hegemonik gücün ikinci ekonomik özelliği finansal piyasaların işleyişini belirleme ve gerektiğinde diğer ülke piyasalarına müdahale etme olanağı verecek şekilde ulusal para biriminin aynı zamanda uluslararası rezerv para niteliği taşıması ve böylece önemli bir senyoraaj

geliri elde etme fırsatı yakalamasıdır. Son özellik ise hegemonik gücün ekonomisinin belirli bir esnekliğe ve hareketliliğe sahip olmasıdır. Bu özellik ile küresel krizleri önleyebilme ve gerektiğinde ekonomik yapıyı dönüştürebilme yeteneği elde etmektedir.

Keohane (1984, s. 32-33), hegemonyanın söz konusu olabilmesi için bir ülkenin ham madde, sermaye kaynakları, uluslararası piyasalar ve yüksek katma değerli malların üretimi olmak üzere dört alanda üstünlük elde etmesi gerektiğini savunur¹. Bu dört alanda öncü olan ülke, uluslararası sistemin idaresinde belirleyici olmakta ve hegemonik güç olarak tanımlanabilmektedir.

HİT'nin öncüsü Charles Kindleberger, hegemonik bir gücün uluslararası ekonomi politiğin istikrarını sağlayabilmesi için öncelikle şu görevleri yerine getirmesi gerektiğini öne sürer (Kaykusuz, 2014, s. 174-175):

- Küresel mal ve hizmet ticaretinin sürdürülebilmesi için serbest piyasalara gerekli ortamın oluşturulması,
- Ekonomilere özellikle dönemsel hareketler karşısında uzun vadeli sabit bir borçlanma olanağının sunulması,
- Ortak ve istikrarlı bir döviz kuru sisteminin tesis edilmesi,
- Farklı makroekonomik politikalar arasında uyumun sağlanması,
- Krizlerde reeskont ve/veya likidite sağlayan son kredi mercii rolünün üstlenilmesi.

Hegemonik gücün, sıralanan bu görevleri yerine getirebildiği ölçüde istikrarı garanti edebileceği ve diğer devletleri liberal ekonomik sisteme katılmaya teşvik edebileceği beklenmektedir (Gilpin, 1987, s. 79). Bu görevlerin hayati rolü, özellikle kriz dönemlerinde öne çıkmaktadır. Öyle ki, krizlerin aşılmasında çaba gösterecek güçlü bir aktörün var olduğu önceden bilindiğinde, diğer ülkelerin mevcut sistemi terk etme eğilimine girmeyeceği düşünülmektedir.

Snidal (1985, s. 580-581) ise HİT'ne hegemonik gücün görevlerine ilişkin kamu malı yaklaşımı ile katkıda bulunmuştur. Snidal'a göre, uluslararası sistemin tüm aktörlerine fayda sağladığı varsayılan küresel kamu malları, tek bir hegemonik güç tarafından sağlanmalıdır. Hegemonya tekeline sahip olan bu aktör (stabilizatör), zorlayıcı değil iyiliksever bir nitelikte olmalı ve kamu malları vasıtasıyla istikrarı tesis etmelidir. Küresel kamu malları, HİT'nin hem Kindleberger'in geliştirdiği liberal hem de Krasner ve Gilpin'in devlet merkezli yaklaşımlarında yer almaktadır (Öztürk, 2011, s. 62). Kindleberger (1973, 1981), başlangıçta kamu malı olarak nitelendirdiği uluslararası bir reeskont mekanizması sayesinde kriz durumlarında sermaye çıkışlarının önlenebileceğini veya finansal işleyişin bozulmaması için likidite sağlanabileceğini belirtmiştir. Buna döviz kuru sisteminin yönetimi ve iç para politikalarında uyumun

¹ Keohane'in vurguladığı son özellik, Wallerstein'in hegemonya tanımı ile örtüşmektedir. Wallerstein (1980, s. 38) hegemonyayı bir merkez ülkede (hegemon) üretilen malların diğer merkez ülkelere göre bile daha rekabetçi ve daha etkin bir biçimde üretildiği durum olarak tanımlamaktadır. İki düşünürün de üzerinde durduğu nokta, hegemonik gücün en çok üretimi yapması değil, katma değeri yüksek olan malların üretiminde rekabet avantajına sahip olması ve buradan hacimli bir gelir elde etmesidir.

sağlanmasını da eklenebilir. Özetle, Kindleberger'e göre uluslararası sistemdeki istikrar olgusu, tüm aktörlerin faydasına olduğu için doğrudan bir kamu malı niteliğindedir (Halaç & Doruk, 2019, s. 182).

Öte yandan Gilpin (1987)'ye göre, kamu malları temelde üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, En Çok Kayırılan Ülke (MFN) ve karşılıklılık kurallarına bağlı olarak organize olmuş "açık ve liberal bir ticaret sistemi"dir. Zira liberal ekonomik işleyiş, ticarete katılan tüm taraflara karşılıklı üstünlükler çerçevesinde önemli getiriler sunmaktadır. İkinci unsur, etkin döviz kurlarına ve güçlü rezerv paraya sahip bir "istikrarlı parasal sistem"dir. Üçüncü ve son unsur ise "uluslararası güvenlik"tir.

Genel anlamda uluslararası ekonomi politiğe liderlik edecek aktörün gücü, farklı yazarlar tarafından ortaya konan küresel kamu mallarını sağlayabilme kapasitesi ile ilişkilidir. Uluslararası sistemde gücün bir devlette yoğunlaşması ve diğerlerinin de faydasına olacak bir biçimde kamu mallarının bu devlet tarafından sunulması söz konusu olduğunda hegemonik bir yapının varlığından söz edilebilmektedir.

2. Hegemonya Dönemleri

Uluslararası ekonomi politiğin yönetimi dönemsel olarak yükselen ve çöken hegemonik güçler arasında el değiştirmektedir. Bu bakış açısı, hegemonya yaklaşımının döngüsel bir nitelik taşıdığı anlamına gelmektedir (Gilpin, 1981, s. 156). Keohane ve Nye (2011) buradan hareketle, uluslararası sistemdeki liderlik değişimlerinin temel nedenlerini ortaya koymaktadır. Bunlar arasında savaş gibi politik güç dengesini etkileyen büyük olaylar ve bazı ekonomik gelişmeler yer almaktadır. Örneğin; mevcut sistemden elde edilen faydaların oranı sistemin idaresinde doğrudan rol almayan ikincil devletler lehine değiştiğinde, bu devletler hegemonik gücün yönetim kapasitesini kendi özerkliklerine bir tehdit olarak görmeye ve hegemonyanın getirdiği tek taraflı bağımlılığı reddetmeye başlamaktadır. Öte yandan hegemonik gücün kuralları belirleme ve uygulama kabiliyeti azaldığında ikincil devletler, sistemi yönetmenin maliyetlerini gözden geçirmeye başlamakta ve zaman içinde sistemi yönetmeye aday olabilmektedirler. HİT'e göre, sisteme liderlik eden devletin değiştiği süreçte bir hegemonya boşluğu söz konusu olmakta ve önceden politik ekonomideki istikrarı sağlama adına belirlenen hedeflerden uzaklaşmaktadır. Bu nedenle, hegemonik bir gücün bulunmadığı dönemler ile istikrarsızlık arasında kayda değer bir ilişkinin bulunduğu öne sürülmektedir.

Tarihte yükseliş ve düşüş döngüsü olarak da adlandırılan uluslararası sistemdeki yönetim tekelinin el değiştirdiği dönemler bulunmaktadır. Zira zaman içinde gücünü artırıp; sistemi yönetme kabiliyeti kazanan devlet, bir süre sonra karşılaştığı çeşitli zorluklar ve olağanüstü koşullar nedeniyle bu kabiliyetini yitirerek; liderlik konumunu kaybedebilmektedir. Sistemi yönetme isteği, gücü ve iradesine sahip başka bir devlet ise yeni lider/hegemonik güç olarak öncekinin yerini alabilmektedir.

Dünya liderliğinin tarihin farklı dönemlerinde hangi devletlerin elinde olduğu ve bu liderlerden hangilerinin hegemonik olarak adlandırılabilirliği konusu birçok yazar tarafından farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Örneğin; Katzenstein (1977), 19. yüzyıldan beri uluslararası sistemde iki hegemonik gücün yer aldığını öne sürer. Buna göre, 1840-1880 arası dönemde sistemi liberal politikalar çerçevesinde idare eden İngiltere, hegemonik olarak adlandırılabilir ilk dönemin lideri

konumundadır. Sonraki hegemonik güç ise II. Dünya Savaşı sonrasında benzer politikaları takip eden ABD olmuştur.

Modelski (1978, s. 219-224) ise tarihsel açıdan daha geriye işaret ederek, dünyada beş farklı hegemonya değişimi yaşandığını iddia etmektedir. Bunlar sırasıyla; Portekiz (1494-1580), Hollanda (1609-1678), İngiltere (1713-18. yüzyıl sonu ve 1815-1939 olmak üzere iki ayrı dönem) ve ABD (1945 sonrası)'nin dünya liderliğini üstlendiği süreçlerden oluşmaktadır.

Bir diğer sınıflandırmada Cox (1983, s. 170-171); 1845 ve 1980 yılları arasında hegemonya açısından dört farklı dönem tanımlamaktadır. O'na göre, ilk dönem olan 1845-1875 yılları arasında İngiltere hegemonyası söz konusu olmuş ve bu süreçte İngiltere merkezli Klasik liberalizmin iktisat politikaları - karşılaştırmalı üstünlükleri temel alan serbest ticaret ve klasik altın standardı gibi- dünyanın farklı coğrafyalarına yayılmaya başlamıştır. Bir sonraki dönem olan 1875-1945 arasında ise serbest ticaret yerine korumacı ekonomi politikaları önem kazanmış, İngiltere'nin nispî gücü azalmış ve İngiltere hegemonyası giderek ortadan kalkmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından 1965'e kadar süren üçüncü dönemde ise İngiltere'ninkine benzer şekilde liberal politikaları temel alan ABD hegemonyası söz konusu olmuştur. Cox'ın dördüncü ve son dönem olarak değerlendirdiği 1965 sonrasında ise ABD'nin liderliği sorgulanmaya başlanmış ve hegemonya olgusu giderek belirsiz bir hal almıştır.

Dünya sistem teorisyenlerinden Wallerstein (1984) ise görece daha kısa süreleri kapsayan üç hegemonik dönem tanımlamaktadır. Bunlar sırasıyla Hollanda (1620-1650), İngiltere (1815-1873) ve ABD (1945-1967) hegemonyalarını içermektedir. Wallerstein'a göre bir hegemonyanın oluşabilmesi için en önemli koşul, ülkelerden birinin üretimde yüksek verimlilik artışları sağlayarak uluslararası sisteme yön verebilme gücünü elde etmesidir. Ancak verimlilikteki artışı uzun vadede sürdürebilmek mümkün olmadığı için hegemonya olgusu sadece kısa dönemler halinde geçerli olabilmektedir.

Bu çeşitli dönemsel sınıflandırmaların yanı sıra HİT, temelde iki hegemonik dönem üzerine yoğunlaşmaktadır. Zira, teoriye katkı sağlayan birçok düşünür, 19. yüzyılın başından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede dönemsel olarak güçlenip zayıflayan ama genel anlamda varlığını koruyan bir İngiltere hegemonyasından bahsetmektedir. ABD öncülüğünde yeni bir uluslararası sistemin kurulmaya çalışıldığı 1945 yılı sonrası ise diğer bir hegemonya dönemi olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre; iki savaş arası dönem olarak bilinen süreçte uluslararası sistemde hegemonik bir güç boşluğu söz konusu olmuştur (Gilpin, 1987, s. 73; Kindleberger, 1976, s. 32; Keohane, 2019, s. 137).

3. Hegemonya Dönemlerinin Tarihsel Karakteristiği

Teoride baz alınan hegemonik süreçlerin gelişiminin tarihsel açıdan incelenmesi ve farklı dönemlere ilişkin temel özelliklerin ortaya konulması, teorinin argümanlarının anlaşılabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Buna koşut olarak, son iki yüzyıllık süreç; basitçe İngiliz hegemonyası, iki savaş arası dönem ve Amerikan hegemonyası olmak üzere üç dönem üzerinden ele alınabilir.

İngiliz hegemonyası olarak bilinen ilk dönemin 1815'te Napolyon Savaşları'nın bitişi ile başladığı kabul edilmektedir. I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden bu dönemde (Pax Britannica), uluslararası sistem İngiliz orta sınıfının çıkarlarını yansıtan liberal ideoloji çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte

İngiltere, iktisadî üstünlüğü sayesinde güçlü devletleri liberal uygulamalara ikna etme ve dünyaya serbest ticaretin faydalarını tanıtmaya konularında önemli bir aktör olmuştur. Ayrıca diğer ülkelerde korumacı politikaları önleme ve piyasa liberalizasyonu konularında bir baskı gücü elde etmiştir (Gilpin, 1987, s. 73).

İngiltere'nin ulusal para birimi olan sterlin, hegemonya dönemi boyunca dünyadaki temel rezerv para olarak işlem görmüştür. Bunun yanı sıra küresel kamu malı olarak nitelenen birçok işleyiş, İngiltere'nin öncülüğünde tesis edilmiştir. Serbest mal ve hizmet piyasalarının oluşturulması, Londra merkezli istikrarlı sermaye akımlarının dünya geneline yayılması, altın standardı çerçevesinde oluşturulan makroekonomik politikalar ve döviz kurları arasında koordinasyonun sağlanması ve bir son kredi merciinin (özellikle 1844 sonrası dönemde Bank of England) sistemde görev alması başlıca kamu malları arasında yer almaktadır (Kindleberger, 1976, s. 32).

İngiltere hegemonyası döneminde, sağlanan kamu malları ile uluslararası ekonomi politiğin liberal bir yapıya kavuşturulduğu söylenebilir. İngiltere'nin özellikle serbest ticaret konusundaki çabaları, bu noktada büyük önem taşımaktadır. Zira bu çabalar sayesinde Avrupa ekonomileri 1820'den 1875'e kadar serbest ticaret sistemine dahil olmuştur (Kindleberger, 1976, s. 17). Kindleberger (1973), Avrupa ekonomilerini bu geçiş sürecinde ayrı ayrı ele almak yerine; ideolojik veya öğretisel anlamda ortak nedenlerle serbest ticarete geçen tek bir bütün olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını savunmaktadır. Bu bakış açısına göre, İngiltere'nin inşa ettiği serbest ticaret sisteminin faydaları giderek görünür hale gelmiş ve Avrupa ekonomileri de buna kayıtsız kalmayarak sisteme dahil olmuşlardır.

Bu gelişmeler sayesinde İngiliz hegemonyasının II. Dünya Savaşı'na kadar varlığını koruduğu ancak özellikle 1873 yılında başlayan Uzun Depresyon süreci ile birlikte hegemonik gücün zayıflama aşamasına girdiği söylenebilir (Öztürk, 2011, s. 78). 1873 sonrası dönemde de İngiltere başat ekonomik güç olmaya devam etse de diğer ülkelerde başlayan korumacı ticaret politikalarına yönelik eğilim, liderin sisteme yön verme kabiliyetini oldukça azaltmış ve ülkeleri bu eğilimden caydırma çabaları karşılıksız kalmıştır (Katzenstein, 1977, s. 594). Depresyon sürecinde ekonomik büyümenin yavaşlamasına rağmen İngiltere, I. Dünya Savaşı başlayana kadar serbest ticaret politikalarını takip ederek; hegemonik güç olmanın gerektirdiği liberal bir uluslararası sistem inşa etme çabalarını sürdürmüştür. Kindleberger (1973)'e göre, kriz zamanlarında liderin diğer ülkelerle ticaretini sürdürmesi, onun yerel kaynaklarından ve yüksek hacimli ithalatından sorunlu dış piyasaların yararlanmaya devam etmesini sağlayarak uluslararası ekonomiye önemli bir katkı sağlamaktadır.

I. Dünya Savaşı ile İngiltere hegemonyasının ortadan kalkmaya başlaması, yeni lider olarak ABD'nin ön plana çıkmasına ortam hazırlamıştır. ABD'nin ekonomik liderliği görünür hale gelse de II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bunun bir hegemonyaya dönüşebildiğini söylemek mümkün değildir. Ancak özellikle 1920'lerde, liderliğin gerektirdiği uluslararası ekonomi politiği dengeleme kabiliyetine sahip olduğu görülmüştür. Bu dönemde ABD'de yaşanan ekonomik canlanmanın faydaları uluslararası ekonomiye de yansımıştır. ABD'nin diğer devletlere borç vermesi ve yatırımlar kanalıyla dış piyasalara sermaye aktarması, dünyadaki asimetrinin giderilmesine katkı sunmuştur. Fakat 1929 Buhranı ABD'nin ithalatının azalmasına ve sermaye akımlarının terse dönmesine yol açmıştır (Kindleberger, 1973, s. 293).

İki savaş arası dönemde gelişmiş ülkeler Büyük Buhran'ın ve savaşların yol açtığı zorluklar nedeniyle II. Dünya Savaşı sonrası için ilki ekonomik büyümeyi ve tam istihdamı sağlamak, diğeri ise korumacılığı önleyip serbest ticaret düzenini tesis etmek şeklinde iki temel öncelik belirlemiştir (Gilpin, 1987, s. 131). Bu süreçte uluslararası sisteme liderlik etmesi öngörülen ABD'nin görevleri de serbest ticaret için küresel iş birliği sağlama, sermayenin dolaşımını düzenleme ve bir parasal sistem oluşturma olarak öne çıkmıştır (Hansen, 1945).

ABD'nin bu görevleri etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için kurumsal bir yapının gerekli olduğu görülmüştür. 1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansı ise yeni kurallar ve kurumların belirlenmesi için ilk girişim olmuştur. Konferansta sermaye hareketlerini, parasal sistemi ve küresel ticareti yönetecek üç ayrı kurumun (Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve GATT) oluşturulması fikri ortaya çıkmıştır (Bakkalcı, 2008, s. 11; Kindleberger, 1976, s. 22, 32). Bu sayede, uluslararası politik ekonomide İngiltere'nin altın standardını terk etmesinden (1931) beri devam eden kural ve norm eksikliğinin ABD liderliğinde giderileceği öngörülmüştür (Keohane & Nye, 2011, s. 67).

Bretton Woods'ta oluşturulan kurumlar, esasen ABD'nin hegemonik üstünlüğünün ürünleri olmuş (Kindleberger, 1973, s. 299) ve ABD bu kurumlar sayesinde önemli ekonomik ve siyasî ayrıcalıklar elde etmiştir. Öyle ki ülkenin dış politikası uluslararası siyasetin temel belirleyicisi olurken; dolar da uluslararası ekonomideki başlıca rezerv para haline gelmiştir. FED ise bir bakıma dünyanın merkez bankası olarak faaliyet göstermeye başlamıştır (Gilpin, 1987, s. 133, 137).

Bretton Woods dönemi boyunca ABD, küresel boyutta kotaların kaldırılması ve tarifelerin düşürülmesi konularında önemli bir çaba göstermiştir (Kindleberger, 1976, s. 32-33). GATT ise bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde başlıca kurum olarak öne çıkmış ve birçok konuda başarı sağlamıştır. İki savaş arası dönemdeki korumacılığın önüne geçilebilmiş ve dünya ticaret hacmi tekrardan artmaya başlamıştır. Öte yandan iki savaş arası dönemdeki rekabetçi devalüasyonların önüne geçebilmek için "Altın Döviz Standardı" olarak adlandırılan sabit döviz kurlarına dayalı ortak bir parasal sistem oluşturulmuş ve yönetimi IMF tarafından sağlanmıştır. Bu yeni sistemde doların 1 ons altının karşılığı 35 \$ olacak biçimde bir parite oluşturulmuş ve diğer ülke para birimleri de farklı oranlar üzerinden dolara endekslenmiştir (Gilpin, 1987, s. 132, 134). Altın döviz standardının, 1958'de Avrupa ekonomilerince resmi olarak uygulanmaya başlanmasıyla da uzun süredir devam eden parasal systemsizlik sorunu ortadan kalkmış ve serbest ticaretin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesinin önü açılmıştır (Keohane & Nye, 2011, s. 69). Bretton Woods'un bir diğer kurumu olan Dünya Bankası ise daha çok farklı ülkelere verimli sermaye yatırımlarını teşvik etmek, yabancı yatırımlara garanti sunmak, kalkınma hedefleri doğrultusunda çeşitli uzun vadeli krediler sağlamak ve uluslararası ticareti geliştirmek gibi hedefler üzerine yoğunlaşmıştır (Kaya, 2003, s. 15-16).

Bretton Woods ile başlayan ABD hegemonyası süreci (Pax Americana) boyunca karşılıklı ekonomik bağımlılıklar yüksek düzeyde artmıştır. Bu olgu, sistemin güçlenmesini ve ülkeler arasında iş birliğinin gelişmesini sağlamıştır. ABD ekonomisi, dünya milli gelirindeki artışa katkı sunan en büyük faktör olurken; FED'in para politikaları uluslararası finansın belirleyicisi olmuş, üstelik birçok kriz anında da son kredi mercii görevi görmüştür. Aynı zamanda FED'in sağladığı yüksek dolar likiditesi, dünya ticaret hacminin büyük oranda artmasını sağlamıştır (Gilpin, 1987, s. 133). Özetle, Bretton Woods

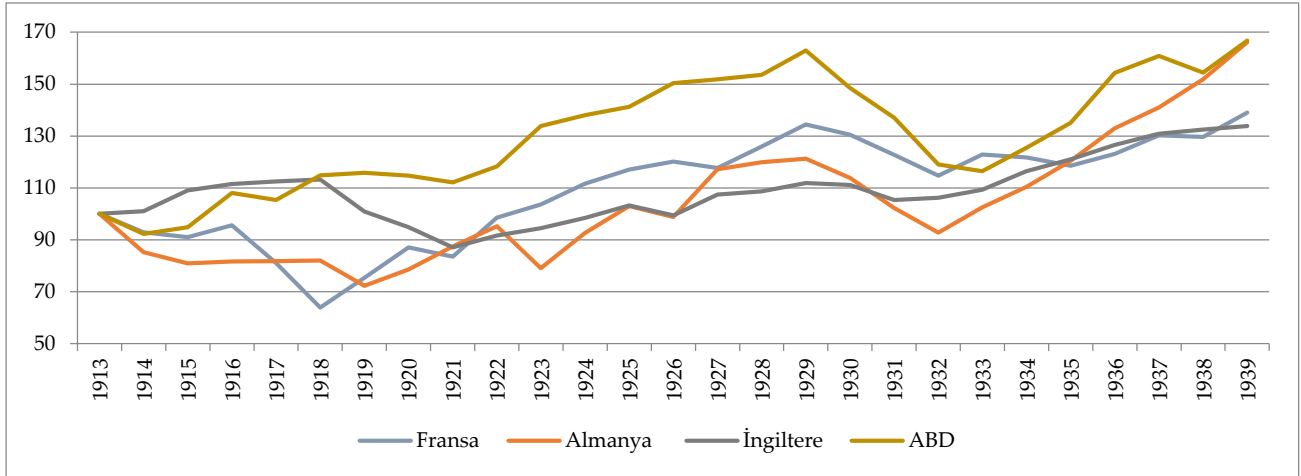
sistemi ile; başlangıçta sınırlı düzeyde ekonomik durgunluklar yaşansa da 1968 yılına kadar düşük enflasyon, istikrarlı döviz kurları ve yüksek oranlı büyüme ile özdeşleşen bir süreç ortaya çıkmıştır (Bordo, 2014, s. 131).

1970'li yıllarda ise ABD hegemonyasını zayıflatan birçok gelişme söz konusu olmuştur. Özellikle sürdürülemez hale gelen Altın Döviz Standardı'nın 1971 yılında terk edilmesi ve 1973'te Petrol Krizi ABD'nin uluslararası sistemi yönetme kabiliyetini oldukça azaltmıştır (Keohane, 2019, s. 137-138). Uluslararası politik ekonomideki ABD etkisi Bretton Woods kurumları aracılığıyla sonraki yıllarda da varlığını sürdürse bile bunun bir hegemonya olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu tartışmalı hale gelmiştir (Gilpin, 1987, s. 133). Bu nedenle, II. Dünya Savaşı'nın sonlarından başlayarak 1970'lere kadar süren Bretton Woods sistemi, HİT açısından 19. yüzyıl İngiltere hegemonyasına benzeyen ABD merkezli yeni bir hegemonya dönemi olarak değerlendirilmektedir. Zira 19. yüzyılda İngiltere'nin oluşturduğu ekonomik ve politik kurumlar ve küresel kamu malları sayesinde sistem istikrarlı hale gelirken; II. Dünya Savaşı sonrasında da Bretton Woods kurumları aracılığıyla ABD tarafından istikrar sağlanmıştır.

B. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE HEGEMONYA BOŞLUĞU VE ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİDE İSTİKRARSIZLIK

19. yüzyılın dünya düzeni, Napolyon Savaşları'nın son bulmasıyla 1815 yılında tertip edilen Viyana Kongresi'nde kurulmuştur. Barış koşulları, savaşa katılan tarafların kabul ettiği ortak ilkeler etrafında şekillenmiştir. Yeni düzenin garantörü devletler, barışın adil olduğu konusunda hemfikir olmuş ve İngiltere'nin liderliğinde yeni ve liberal bir düzen inşa edilmiştir. Bu düzen, kabaca I. Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdürmüştür. Benzer şekilde, I. Dünya Savaşı'nın sonunda da yeni bir dünya düzeni oluşturmak üzere barış antlaşmaları imzalanmıştır. Bunlardan en önemlisi mağlup devletlerin öncüsü Almanya ile İtilaf devletleri arasında imzalanan Versay Antlaşması olmuştur. Ancak bu antlaşmada, önceki yüzyılda inşa edilen düzenden farklı olarak taraflar barışın adil olduğu konusunda fikir birliği sağlayamamıştır. Bu gerçekliğe rağmen yapılan antlaşmayla dünya toplumsal kargaşa, ideolojik çatışma ve birçok ekonomik sorunla karşı karşıya kalmıştır (Kissinger, 2018, s. 215, 238).

Savaşın yarattığı etkiler, dünya ekonomisinde uzun süre istikrarsızlık kaynağı olmuştur. Bu uzun vadeli sorunların tetikleyicisi ise temelde savaşın finanse edilme yöntemi ile ilişkilidir. Zira çoğu ülke, savaşın giderlerini finanse edebilmek için para arzında genişlemeye gitmiş; buna bağlı olarak da altın rezervleri ticaret açığı bulunan ülkelere kaymıştır. Bu iki gelişme, birçok ülkede konvertibilitenin askıya alınmasına ve aşırı dış borçlanmaya neden olmuştur (Roselli, 2014, s. xii). II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte de bu gelişmeleri takiben, altın standardının terk edilmesi ve yeniden kabulünü de kapsayan parasal düzensizlikler ve dünya ticaretinde daralmaya neden olan konjonktürel dalgalanmalar gibi olumsuz gelişmeler meydana gelmiştir. Tüm bunlara 1929 yılındaki Büyük Buhran'ın neden olduğu sorunların eklenmesi, dünya ekonomisinin istikrara kavuşturulmasına yönelik çabaların karşılık bulamamasına neden olmuştur (Güder, 2020, s. 65). İki savaş arasında başlıca gelişmiş ekonomilerin üretim açısından karşılaştıkları zorlu dönemler ve özellikle Büyük Buhran sonrasında yaşanan hasıla kayıpları Şekil 1'de görülmektedir.



Kaynak: (Güder, 2020, s. 84).

Şekil 1. Ülkelerin Hasıla Endeksleri (1913=100)

Şekil 1’de yer alan hasıla endekslerine göre; Büyük Buhran’dan nispi olarak en az etkilenen ülkenin İngiltere’dir. Ayrıca Bölüm 2.1’de yer alan ülkelerin altın standardını askıya alma tarihleri dikkate alındığında, İngiltere (1931) ve ABD (1933)’nin bu yıllardaki hasıla kayıplarının Buhran sonrasındaki en yüksek düzeylere karşılık geldiği görülmektedir. Bu bakımdan altın standardının terk edilmesiyle birlikte standardın deflasyonist niteliğinin kısmen de olsa bertaraf edilerek; tekrar hasıla artışı sağlanabildiği görülmektedir. ABD diğer ülkelere göre daha hızlı bir toparlanma yaşamış ve 1936 yılında, tekrardan 1920’li yıllardaki hasıla seviyelerine ulaşmıştır. Bu süreçte Almanya için 1929-1932 yılları arası, hasıla endeksinde en büyük düşüşün yaşandığı dönem olmuştur. 1932 yılında ise dipten dönüş gerçekleşmiş ve toparlanma aşamasına geçilmiştir. 1933’te Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin iktidara gelmesiyle birlikte ekonomide hızlı ve istikrarlı bir büyüme süreci yaşanmıştır. Diğer taraftan Fransa için de 1932 yılı, Almanya ile aynı öneme sahiptir. Zira Avrupa’nın endüstriyel üretiminin 1929 yılı baz alındığında 1932’de yüzde 72’ye, ihracat değerinin ise yüzde 40’a düşmüş olması; birçok Avrupa ekonomisi için bu yılın hasıla endekslerinin Buhran sonrasındaki en düşük seviyelere ulaştığı yıl olmasını beraberinde getirmiştir (Temin & Toniolo, 2008, s. 96).

Kindleberger (2007)’e göre Büyük Buhran, istikrarsızlıklarla özdeşleşen iki savaş arası dönemde hegemonik bir gücün bulunmadığını gösteren en önemli kanıtlardan biridir. O’na göre bu kriz, ABD’nin içsel dinamiklerinden çok, uluslararası politik ekonomideki gelişmelerden kaynaklanmıştır. Dünya Savaşı boyunca küresel üretim merkezinin Avrupa dışına kayması ve savaş sonrasında Avrupa ekonomilerinin canlanmasıyla birlikte reel ekonomide meydana gelen değişimler, büyük bir krize zemin hazırlamıştır. Üstelik savaş tazminatlarına ilişkin anlaşmazlıkların uzun süre çözülememesi ve bunu takiben etkisiz döviz kurları ve düzensiz kredi ilişkileri gibi finansal dengesizliklerin oluşması, krizin tüm dünyada etkisini gösteren küresel bir buhrana dönüşmesini beraberinde getirmiştir.

Büyük Buhran sırasında uluslararası ekonomide eksikliği görülen temel kamu malı, son kredi mercii olarak görev yapacak bir para otoritesidir. Son kredi mercii, genellikle finansal panik anlarında piyasada oluşabilecek yüksek para talebini karşılayacağını önceden garanti ederek; paniğin krize

dönüşmesini önleyecek bir bankadır (Bordo, 2014, s. 127). Hegemonik bir gücün olduğu dönemlerde sağlanan bu kamu malı sayesinde para arzı düzenlenerek; reel aktiflerden nakit değerlere doğru denetimsiz ve kesintisiz geçişin önüne geçilebilmektedir. Bu nedenle, Büyük Buhran'da olduğu gibi deflasyonist süreçlerde para stoku artışını yöneterek istikrarı tesis edecek bir son kredi mercii gerekli olmaktadır. Ancak, Kindleberger'e göre sistemde böyle bir kurumun var olması istikrarı sağlamada yeterli değildir. Kurumun bu görevi yerine getirebilme kapasitesine de sahip olması gerekmektedir² (Kindleberger, 2007, s. 227, 293).

Kindleberger, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar İngiltere'nin yaptığı gibi küresel kamu mallarını sağlayarak; hegemonik güç olmanın gereklerini yerine getiren liberal bir lider olmadığı sürece, 1929'da açıkça görüldüğü gibi politik ekonomide kronik istikrarsızlıkların söz konusu olduğunu savunmaktadır. Ancak geçmişte sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücünü kaybeden İngiltere, bu kriz sırasında sisteme istikrar kazandırmaya muktedir değildi. Diğer taraftan dönemin en güçlü ekonomisi olan ABD ise sistemi yönetme sorumluluğunu almaya istekli olmamıştır (Kindleberger, 1973, s. 292).

Sisteme liderlik edecek bir gücün bulunmadığı bu hegemonya boşluğu döneminde ortaya çıkan sistemsel sorunlar ana hatlarıyla serbest ticaretin ikinci plana atılması, ortak bir parasal sistemin oluşturulamaması ve Milletler Cemiyeti'nin mevcut sorunlar karşısında liberal bir sistem ve iş birliği kurma çabalarının karşılıksız kalması olarak özetlenebilir.

1. Ekonomik Milliyetçilik ve Küresel Ticaretin Çöküşü

19. yüzyıl boyunca İngiltere'nin hâkimiyetinde tesis edilmeye çalışılan serbest ticaret düzeni, yüzyılın son çeyreğinde giderek terk edilmeye başlanmıştır. Başta ABD ve Almanya olmak üzere birçok ülke, bebek endüstrilerini artan rekabetten korumak amacıyla gümrük vergilerini artırmış; İngiltere ve Fransa gibi ülkeler halen serbest ticaretten önemli kazançlar elde etse de I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birçok ülke milliyetçi amaçlar çerçevesinde korumacı devlet müdahaleleri uygulamaya ve sınırlanmış piyasaları tercih etmeye başlamıştır. Mevcut ekonomik sorunların nedeni; önceki dönemde yaygınlaşan liberal ekonomi politikalarının faydalı sonuçlar ortaya çıkarmaması olarak görülmüş ancak değiştirilmesi gereken bu politikaların yerini ne tür uygulamaların alması gerektiği konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Buna rağmen genel eğilim, ulusal çıkarlar doğrultusunda laissez-faire politikalarının terk edilmesine yönelik olmuştur (Prascevic, 2007, s. 115).

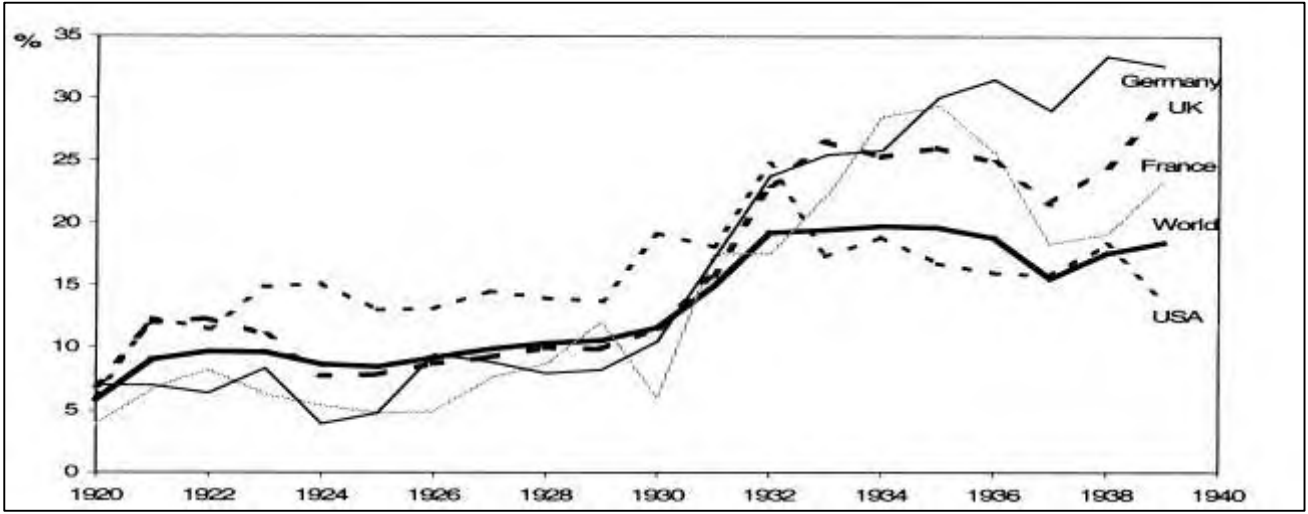
Savaş sonrasında özellikle 1924'ten itibaren ABD'nin Avrupa ekonomilerine büyük krediler sağlaması, mevcut ekonomik kırılganlıkların ve küresel dengesizliklerin bir süreliğine göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ardından gelen 1929 Buhranı ile birlikte ise bu ekonomik sorunlar aşikâr hale gelmiş; dahası bunlara toplam talebin daralması, bankacılık krizleri, artan işsizlik gibi yeni sorunlar da eklenmiştir. Bu süreçte ABD, fiyat düşüşlerine ve dış rekabete karşı zirai ve sınai endüstrilerini korumak amacıyla 1930 yılında Smoot-Hawley Yasası'nı uygulamaya koymuştur. Yasa ile birlikte ülkenin gümrük tarifeleri tarihinin en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Diğer ülkeler de ABD'nin

² Friedman, FED'in söz konusu krizde ulusal çapta bu görevi üstlenebilecek gücü bulunduğunu ancak kurumun bu konudaki iradesinin yeterli olmadığını iddia etmektedir (Friedman, 2011, s. 65). FED'in merkezi olmayan yapısı ve zayıf liderlik kapasitesi, kurumun başarısız olmasındaki temel nedenler olarak öne çıkmaktadır (Bordo, 2014, s. 130).

uygulamalarını takiben yüksek tarifeler uygulamaya başlamış ve 1930'larda dünya ortalama tarife oranı yüzde 20'lere kadar çıkmıştır (World Trade Organization [WTO], 2013, s. 51).

Bu dönemde, 1933'te Londra'daki Dünya Ekonomik Konferansı gibi ticari korumacılığı önlemek amacıyla gerçekleştirilen birçok girişim, istenilen sonuca ulaşamamış ve ülkeler liberal politikalara dönme konusunda ikna edilememiştir. 1930'lar boyunca *komşuyu zarara sokma* politikaları giderek geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Irwin vd., 2008, s. 8-10).

Şekil 2, iki savaş arası dönemde dünya ortalamasına (World) ek olarak, Almanya (Germany), İngiltere (UK), Fransa (France) ve ABD (USA)'nin ortalama tarife oranlarını göstermektedir. Büyük Buhran sonrasında ABD tarifelerinin en yüksek seviyesine ulaştığı ancak Avrupa ülkelerindeki tarife oranlarının bu seviyelerin de üzerinde olduğu açıkça görülmektedir.



Kaynak: (Madsen, 2001, s. 850).

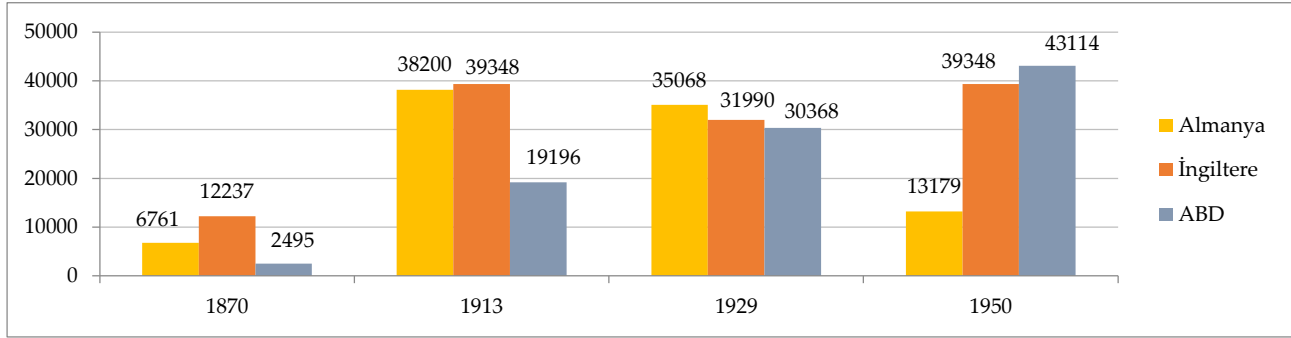
Şekil 2. Ortalama Tarife Oranları, 1920-1940

Uygulamaya konulan yeni ticaret engelleri ve toplam talepteki azalma sonucunda dünya ithalat hacmi buhran sonrası ilk dört yıl içinde 2/3 oranında azalmıştır (WTO, 2013, s. 52). Öte yandan, 1924 yılında 253 milyar dolar olan dünya ihracat hacmi, birçok liberal çaba ve ABD kredileri sayesinde beş yıl içinde 334 milyar dolara kadar yükselmiş; ancak 1929 Buhranı'nın ardından 1932'ye kadar yüzde 26 azalarak, 244 milyar dolara gerilemiştir³.

İki savaş arası dönem politik ekonomideki güç dengeleri bağlamında da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında en çok ihracat yapan İngiltere'nin ve 1870'ler sonrasında korumacı politikalar sayesinde dünya ticaretinde önemli bir aşama kat eden Almanya'nın ihracat hacmi bu dönemde önemli ölçüde azalmış; diğer taraftan ABD ise 19. yüzyılın sonlarından

³ 75 ülkenin verileri baz alınarak oluşturulan mevcut fiyatlarla dünya ihracat değer endeksi; 1929 yılı 100 baz alındığında 1930'da 80'e, 1931'de 57'ye, 1932'de ise 39'a kadar gerilemiştir (Temin & Toniolo, 2008, s. 94).

itibaren sağladığı istikrarlı artışı koruyarak, II. Dünya Savaşı sonrasında en çok ihracat yapan ülke konumuna gelmiştir. Bu gelişmeler Şekil 3'te yer almaktadır.



Kaynak: (Güder, 2020, s. 77).

Şekil 3. Almanya, İngiltere ve ABD'nin Mal İhracatı Değerleri (1990 Baz Yılı ile Milyon Dolar)

Sonuç olarak; iki savaş arası dönemde dünya ticareti, küresel düzeyde istikrarsız bir seyir izlemiş ve ülkeler konjonktüre bağlı olarak korumacılığa ve kısa süreli de olsa serbestiye yönelmiştir. Küresel ekonomiye liderlik edecek bir aktörün bulunmaması sonucunda mevcut birçok ekonomik problemde olduğu gibi dünya ticareti konusunda da uluslararası iş birliği kurulamamış; liberal ekonomik düzen tekrardan tesis edilememiştir. Bu dönemde İngiltere'nin ekonomik ve siyasi güç kaybına uğraması ve ABD'nin küresel sistemdeki yeni lider olarak istikrarı sağlamada sorumluluk almaması, Büyük Buhran'ın olumsuz etkilerini derinleştirmiş ve ekonomik sorunlar karşısında çözümsüzlüğü beraberinde getirmiştir. Aslında küresel refahı artıracığı düşünülen serbest ticaret sisteminin savaş öncesi haline döndürülmesi için iki savaş arası dönemde Milletler Cemiyeti himayesinde birçok girişimde bulunulmuştur. Fakat ülkeler, savaş yıllarının tecrübeleri nedeniyle çoğu iş birliği önerisine çekimser yaklaşmış ve ulusal çıkarları önceleyen politikaları tercih etmiştir. Uluslararası istikrarı ve güveni yeniden tesis edecek bir liderin eksikliği, istikrarlı bir küresel ekonominin uzun süre kurulamamasına yol açmıştır. Nihayetinde ortaya çıkan ekonomik güvensizlik, siyasi güvensizliği beslemiş; bu da faşizmin güç kazanmasına, uluslararası güvenliğin çökmesine, yeniden silahlanma yarışına ve II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur (Prascevic, 2007, s. 118; WTO, 2013, s. 52).

2. Parasal Sistemsizlik

Birçok ülkenin I. Dünya Savaşı'nın finansmanını emisyon yöntemiyle sağlamayı tercih etmesi ile başlayan parasal sistemdeki sorunlar, savaşın başlangıcında altın standardının terk edildiği, ardından tekrar uygulamaya koyulduğu ancak Büyük Buhran ile birlikte tekrar kaldırılmak zorunda kaldığı istikrarsız süreçlere neden olmuştur. İki savaş arasında dönem boyunca parasal sistemdeki istikrarsızlıklara ortak bir çözüm üretilememiş ve bu durum, ticaret ve kredi ilişkileri başta olmak üzere birçok soruna zemin hazırlamıştır.

İlk olarak, savaş nedeniyle ortaya çıkan aşırı borçlanma ve karşılıksız emisyon, Avrupa ekonomilerinde yüksek enflasyonu beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan askerî lojistiğin ABD gibi kıta dışındaki bölgelerden tedarik edilmesi ve ödemelerin çoğunlukla altın ile yapılması sonucunda Avrupa'daki altın hacmi oldukça daralmıştır. Altın çıkışının yüksek düzeylere ulaşmasıyla para, ödeme

aracı olma fonksiyonunu kaybetmiştir. Savaşın ardından ABD, parasal ilişkilerin tekrardan etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için altın standardını uygulamaya koymuş (1919); ancak Avrupa devletleri bu girişimi takip etmemiştir. Üstelik, savaşın yol açtığı uzun vadeli problemlerin giderilebilmesi için Avrupa genelinde genişletici para ve maliye politikaları uygulanmaya devam edilmiş, ticarete artan rekabete karşılık olarak devalüasyon uygulamaları yaygınlaşmış ve kıtada görülen enflasyon olgusu tedricen daha yıkıcı bir hal almıştır (Galbraith, 1980, s. 160; Kennedy, 1990, s. 330).

Enflasyonun etkilerinin güçlendiği 1920'li yıllar boyunca, Avrupa'da önemli düzeyde bir yoksullaşma söz konusu olmuştur. Ekonomilerdeki temel problemler ise ödemeler bilançosundan kaynaklanmış, çözüm olarak öncelikle ortak bir parasal sistemin kurulması gerektiğine yönelik genel bir kanaat oluşmuştur. Bunu takiben, savaş döneminde askıya alınan altın standardına dönülmesi, ekonomik amaçların en güçlüsü haline gelmiştir. Zira standardın otomatik denkleştirme işlevi, geçmişteki birçok ödemeler bilançosu sorununun giderilebilmesini sağlamıştır. Ekonomilerdeki altın giriş çıkışları, hem mal ticareti hem de nakit işlemlerine bağlı olarak gerçekleştiği için ticaret bir şekilde işlemiş ancak standardın terk edilmesiyle birlikte denkleştirme mekanizması ortadan kalkmış ve dış ödemeler dengesizlikleri artmıştır. Nihayetinde ülkeler neredeyse coğrafi sınırlarına göre değil, sağlam bir para birimine sahip olup olmadığına göre sınıflandırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde dünya genelinde parasal problemler görülmüştür. Örneğin; Rusya'da yüksek enflasyona zemin hazırlayan uygulamalar nedeniyle ruble parasal fonksiyonlarını yitirmiş; Avusturya'da ise kron yüksek düzeyde değer kaybetmiştir. Diğer taraftan Almanya'da savaş tazminatlarının ödeyebilmek ve döviz girişi sağlamak adına emisyon artışı yapılması, hiperenflasyona neden olmuştur. Son olarak Balkan ülkeleri de kredi kanalıyla ABD'ye bağımlı hale gelerek bu parasal krizden etkilenmiştir. Tüm bu gelişmeler, dünyada başlayan kaotik sürecin bir panoraması olmuş ve bu parasal sorunlar giderek küresel bir nitelik kazanmıştır (Galbraith, 1990, s. 191; Parasız vd., 2015, s. 6; Polanyi, 1986, s. 47, 151).

1922'deki Cenova Konferansı'nda tekrardan etkin bir parasal sistem inşa etme amacı doğrultusunda yeni bir altın kur standardı oluşturulmuştur (Gilpin, 2016, s. 164). "Altın Değişim Standardı (Gold Exchange Standart)" olarak adlandırılan yeni sistemde klasik altın standardından farklı olarak ulusal paraların altın konvertibilitesine ek olarak döviz rezervlerinin (dolar ve pound) de parasal taban olarak tutulabilmesi garanti edilmiştir (Pommery, 1956, s. 89; Prascevic, 2007, s. 121). Bu gelişmeleri takiben 1920'lerin ortalarından itibaren çoğu ülke altın standardına dönmeyi tercih etmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 1, ülkelerin altın standardı uygulamalarına yönelik tarihsel bir izlenim sunmaktadır.

Tablo 1. Ülkelerin Altın Standardı Politikalarındaki Değişiklik Tarihleri

Ülkeler	Altın Standardına Dönüş	Altın Standardının Askıya Alınması
Avustralya	Nisan 1925	Aralık 1929
Avusturya	Nisan 1925	Nisan 1933
Belçika	Ekim 1926	-
Kanada	Temmuz 1926	Ekim 1931
Çekoslovakya	Nisan 1926	-
Danimarka	Ocak 1927	Eylül 1931
Estonya	Ocak 1928	Haziran 1933
Finlandiya	Ocak 1926	Ekim 1931
Fransa	Ağu. 1926 – Haz. 1928	-
Almanya	Eylül 1924	-
Yunanistan	Mayıs 1928	Nisan 1932
Macaristan	Nisan 1925	-
İtalya	Aralık 1927	-
Japonya	Aralık 1930	Aralık 1931
Letonya	Ağustos 1922	-
Hollanda	Nisan 1925	-
Norveç	Mayıs 1928	Eylül 1931
Yeni Zelanda	Nisan 1925	Eylül 1931
Polonya	Ekim 1927	-
Romanya	Mar. 1927 – Şub. 1929	-
İsveç	Nisan 1924	Eylül 1931
İngiltere	Mayıs 1925	Eylül 1931
ABD	Haziran 1919	Mart 1933

Kaynak: (Güder, 2020, s. 68).

Parasal istikrarın yeniden tesisi için uygulamaya koyulan bu yeni para standardının hızlı sermaye çıkışlarında ekonomik krizlerin ortaya çıkmasını engelleyememesi sistemin defosunu açığa çıkarmıştır (Pommery, 1956, s. 89). Bu sorunların temel kaynağı, altın standardının “Paranın Miktar Teorisi”ne dayanmasıdır⁴. Teori, fiyat artışlarının önüne geçilebilmesi emisyonun sınırlı tutulmasını içermektedir (Roselli, 2014, s. 43). Bu yüzden, merkez bankalarının finansal sorunlara çözüm üretme kapasitesi rezervlerinde bulundukları altın miktarıyla sınırlı kalmıştır. Kapasitenin sınırlılığı, ekonomik koşulları iyileştirmekten ziyade kötüleştiren politikaların benimsenmesine neden olunmuştur (Eichengreen & Temin, 2000, s. 183).

Öte yandan, ekonomideki dalgalanmalar arttığında altın standardının güçlü toplumsal etkileri de söz konusu olmuştur. Örneğin; fiyatlardaki yüksek oranlı değişimler, toplumların dönemsel olarak kıtlık

⁴ Teoride; altın girişleri olan ve bu nedenle ödemeler bilançosu fazlası veren ülkelerin para arzını artırarak, ödemeler bilançosu açığı veren ülkelerin ise para arzını azaltarak otomatik dengeleme mekanizmasına uyumlu hareket etmeleri öngörülmektedir. Ancak altın akışlarının durumuna bağlı olarak uygulanması beklenen politikalarda ortaya çıkan teori ve pratik arasındaki tutarsızlık, ödemeler bilançoları açık verenler ile fazla veren ülkeler arasında bir asimetri yaratmıştır. Bunun altın standardının en önemli yapısal kusuru olduğu ileri sürülmektedir. Uygulamada altın rezervlerinin tamamen erimesi ve konvertibilitenin sona ermesi gibi çekinceler nedeniyle dış açık veren ülkeler bu kurala uymak zorunda kalırken; dış fazla veren ülkelere dayatılan hiçbir yaptırım, süresiz olarak rezerv biriktirmelerini durduramamıştır. Dolayısıyla altın standardının uygulamada potansiyel bir deflasyonist yanı bulunmaktadır (Bernanke, 2000, s. 74).

ve sefalet ile karşı karşıya kalmalarını beraberinde getirmiştir. Bu sorunları aşmada sorumluluk alması beklenen merkez bankalarının gücü ise sahip oldukları altın rezervleriyle sınırlı olduğu için standarttan yüksek oranlı sapmalar karşısında toplumsal sorunlar derinleşmiştir (Polanyi, 1986, s. 50). Zira bu dönemde para birimlerinin bazı ülkelerde eksik (özellikle İngiltere) bazılarında ise aşırı değerlenmesi (Fransa ve ABD), uluslararası ticarete engel teşkil etmiş ve mal tedarikini sınırlamıştır (Clavin, 2013, s. 39).

Bu gelişmeler dolayısıyla altın değişim standardının, finansal sistemin kırılmasını artırarak; 1929 Buhranı'na zemin hazırladığı ve istikrarsızlaştırıcı faktörleri, ABD'den dünyanın geri kalanına ileten temel unsur olduğu iddia edilmektedir. Özellikle 1931 yılında Avrupa'da yaşanan deflasyonist kriz, standardın yol açtığı domino etkisinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak standart, banka iflaslarının ve finansal krizin yayılımını engellemede parasal otoriteler için kısıtlayıcı bir faktör olması sebebiyle Buhran'ın başlıca nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Balderstone, 2003, s. 4, 12).

Özetle, altın standardı ekonomik sorunlara çare üretmek bir yana, var olan sorunların derinleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu duruma rağmen terk edilmesi konusunda ise genel bir çekince var olmuştur. Zira politikacılar altın standardına yönelik ahlak ve doğruluk söylemleri ile temellendirilen bir tutumu benimsemişlerdir. Bu nedenle, özellikle Kıta Avrupası'ndaki merkez bankaları için altın standardı bir inanç haline gelmiştir (Eichengreen & Temin, 2000, s. 206-207). Fakat 1929 Buhranı sonrası standardın tamamen ortadan kalkması ile birlikte parasal araçların kontrolü yerleşmiş; hükümetler tam istihdam ve ekonomik istikrar gibi ulusal refah amaçlarını, para biriminin değerini koruma amacına tercih etmeye başlamıştır (Gilpin, 2016, s. 164). Böylece uzun süre boyunca birçok siyasi lider tarafından desteklenen istikrarlı bir parasal sistemi altın standardı temelinde oluşturma düşüncesi, ikinci plana atılmıştır. Buna mukabil, 1929 Buhranı'nın gelişimiyle birlikte büyük miktarda rezerv kaybeden bazı borçlu ülkeler (Avustralya, Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay ve Kanada), altın konvertibilitesini terk etmeyi veya kısıtlamayı tercih etmiştir. 1930'larla birlikte bütçe açıklarının kapatıldığı ve para birimlerinin değerlendirildiği kısa bir süreçten sonra ise artan ekonomik çıkmazlar nedeniyle dönemin en güçlü ekonomilerine sahip olan ABD ve İngiltere altın standardını terk etmiştir. Geçmişte liberalizmin en önemli savunucuları olan ülkeler, mevcut dış borç ilişkilerini göz ardı ederek liberal normları doğrudan çığnemiş ve dahası Fransa gibi standardı uygulamayı sürdüren ülkeleri onu terk etme yönünde baskılamıştır (Balderstone, 2003, s. 4; Polanyi:1986, s. 151).

Sonuç olarak, uluslararası iş birliğine duyulan güvensizlik (Balderstone, 2003, s. 4) ve parasal sisteme garantör olacak bir hegemonik gücün olmayışı, iki savaş arası dönemde ortak bir parasal işleyiş üzerinde uzlaşma sağlanamamasına neden olmuştur. Esasen bu durumun ilk çıkış noktası olarak; I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da 14 olan para birimi sayısının savaş ile birlikte 27'ye çıkması gösterilebilir. Sonraları altın standardı temelinde yeni bir parasal sistem inşa etmeye yönelik birçok çabanın ardından 1930'ların ilk yarısından itibaren dünya para sistemi çeşitli alt birimlere bölünmüştür. İngiltere merkezli sterlin bloku, Fransa liderliğinde kurulan altın bloku, Japonya'nın Doğu Asya'da öncülük ettiği yen blok, ABD'nin dolar bloku ve nispeten izole Sovyetler Birliği para sistemi bunlara örnek gösterilebilir (Kennedy, 1990, s. 333, 340). Ortak bir parasal sistemin inşası ancak, ABD'nin yeni ve liberal bir düzenin tesisi için 1944'teki Bretton Woods Konferansı'na öncülük ederek, sistemi yönetme

konusunda diğer ülkelerden ayrıştığı yeni bir hegemonya döneminin başlamasıyla mümkün olabilmektedir.

3. Anti-Hegemonik Bir Kurum Olarak Milletler Cemiyeti'nin Ekonomik Girişimleri

İki savaş arası dönemde uluslararası ekonomi politiğin istikrarlı bir yapıya kavuşturulabilmesi için uluslararası kurumlara duyulan ihtiyaç ön plana çıkmıştır. Zira bu kurumlar uluslararası alanda düzeni sağlayacak temel unsurlar olarak görülmeye başlanmıştır (Sönmezoğlu, 1995, s. 545). Ekonomik alandaki sorunların çözümü için de böyle bir kuruma duyulan gereksinim artmış, kurumun oluşturulmaması durumunda ise; ekonomik ve siyasi izolasyonun artacağı, ithalatın engelleneceği, uluslararası yatırım ve ticaretin geleceğini I. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz motivasyonların belirleyeceği ve potansiyel bir askerî çatışma sebebiyle ekonomik girişimler için gerekli güven ortamının oluşamayacağı öngörülmüştür (Withers, 1918, s. 97). Bu nedenle özellikle liberal çevrelerde iş birliğini tesis edecek uluslararası bir örgüt kurulması isteği, giderek güçlenmiştir. Bunu takiben; Paris Barış Konferansı'nda uluslararası sistemde güveni ve barışı tesis edecek bir kurum olarak Milletler Cemiyeti (MC)'nin kurulması kararlaştırılmıştır. MC, Versay Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 10 Ocak 1920'de resmi olarak faaliyete geçmiştir⁵ (Kıran, 2008, s. 21).

İki savaş arası dönemde MC'nin ekonomideki birincil odak noktası, ticaret alanındaki özgürlükler ile ilgili olmuştur⁶. Zira devletlerin ticaret ve barış arasındaki tercihlerinin genellikle ticaret lehine gerçekleştiği; bu nedenle, ticarî özgürlüklerin sağlanamadığı dönemlerde barışın ikincil bir unsur olarak kaldığı görülmüştür. MC bu düşünceden hareketle, barışı tesis etmede önkoşul olarak gördüğü; uluslararası parasal sistemin ve düzenli bir kredi ağının oluşturulabilmesi için çaba sarf etmiştir (Polanyi, 1986, s. 45-46). Bu bakımdan, liberal ekonominin temelinde yer alan ve HİT açısından küresel kamu malı niteliği taşıyan; serbest ticaret ve parasal koordinasyona yönelik organize ettiği konferanslar büyük önem taşımaktadır (Clavin, 2013, s. 124). Sırasıyla; Brüksel, Cenova, Cenevre ve Londra'da gerçekleştirilen konferanslar uluslararası ekonomide kısa süreli de olsa iyileşmelerin yaşanmasını sağlamıştır.

1920 yılında Brüksel'de gerçekleştirilen Uluslararası Maliye Konferansı; ortak kambiyo rejimi ve uluslararası bir merkez bankası oluşturma, savaş tazminatları konusunda uzlaşma sağlama ve kredi ilişkilerini iyileştirme gibi konuların ele alındığı ilk organizasyon olmuştur (Kindleberger, 1984, s. 333). Konferansta serbest ticareti sınırlayan politikaların azaltılması ve savaş ile birlikte artan enflasyonun makul seviyelere indirilebilmesi için kamu harcamalarının kısılması yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur (League Of Nations, 1935, s. 135). Serbest ticaret, borçlu ülkelerin ödemelerini zamanında yapabilmesi için döviz girdisi sağlayacak önemli bir konu olarak görülürken; ticaretin mümkün

⁵ Kissinger (2018, s. 10-11), temelde ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın çabaları doğrultusunda kurulan cemiyeti ve buna benzer şekilde 20. yüzyılın uluslararası anlaşmalarını Amerikan değerlerinin hayata geçirilmesi olarak görmektedir. Ancak söz konusu dönemde İngiltere'nin uluslararası kararlar ve uygulamalardaki etkisi devam etmiş ve özellikle 1931 yılında altın standardını terk etmesine kadar sisteme liderlik etme potansiyeli ortadan kalkmamıştır. Örneğin; 1920'li yıllarda Avusturya ekonomisindeki parasal sorunların giderilebilmesi için önerilen politikalar ve Almanya'nın savaş tazminatlarını ödeyebilmesi için oluşturulan Dawes ve Young Planları, İngiliz teknokratların katkıları sayesinde hayata geçirilmiştir (Kindleberger, 1973, s. 296).

⁶ MC'nin kuruluş metninin 23. maddesinde, "tüm üyelerinin ticareti için iletişim, geçiş ve adil muamele özgürlüğünü güvence altına almak ve sürdürmek için gerekli önlemleri alacaktır" ifadesiyle buna açıkça değinilmektedir (League of Nations, 1919).

olabilmesi için de altına standardı çerçevesinde işleyecek ortak bir parasal sistemin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Zira söz konusu dönemde döviz kurlarının olması gereken değerlerinden uzak oluşu, uluslararası ticaretin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. MC'nin liberal ideallere dayanan önerileri, korumacı ticari politikalar uygulayan ve ekonomik gelişmeyi küresel değil bölgesel açıdan önemseyen bazı Avrupa ülkelerince bir antitez olarak değerlendirilmiştir (Clavin, 2013, s. 39). Nihayetinde konferans belirlenen hedeflere yönelik kayda değer bir başarı sağlayamamıştır.

Bu girişimin ardından 1922'de düzenlenen Cenova Konferansı'nda genel anlamda bir altın standardına dönüş süreci başlatılmak için "Altın Değişim Standardı" oluşturulmuştur (Gilpin, 1987, s. 129). Buna koşut olarak, 1920'lerin ortalarından itibaren birçok ülke tekrardan altın standardı uygulamasına geçmiştir (Tablo 1). Ayrıca ortak bir parasal sistemin tekrardan oluşmaya başlamasıyla birlikte dünya ihracat hacminde, Büyük Buhran'a kadar devam eden istikrarlı bir artış gerçekleşmiştir.

Serbest ticaretin ön koşulu olarak görülen ortak bir parasal sistemin oluşturulmasından sonra, MC'nin ekonomideki temel çalışma konuları; ticarî engellerin azaltılması ve piyasaların dışa açılması olmuştur (League Of Nations, 1935, s. 135). 1927'de Cenevre'de düzenlenen Dünya Ekonomi Konferansı'nda (The World Economic Conference) uluslararası politik ekonomideki geçici, yarı kalıcı ve tamamen kalıcı olarak belirlenen sorunlar sırasıyla ele alınmıştır (Clavin, 2013, s. 42-43). Uluslararası ticarete yönelik engeller, kalıcı ve en önemli sorunlardan biri olarak değerlendirilmiş; karteller ve kotalara yönelik önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir (Colijn, 1927, s. 141-142). Konferans'ta desteklenen ve karşı çıkılan biçiminde sınıflandırılan uygulamalar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Cenevre Konferansı'ndaki Görüşler

Konferans'ta Desteklenen Uygulamalar	Konferans'ta Karşı Çıkılan Uygulamalar
Gümrük vergisi tarife başlıklarının ve alt başlıklarının sayısının azaltılarak; gümrük tarifelerinin basitleştirilmesi, ortak bir sistematik isimlendirmenin kabulü, gümrük memurları tarafından tarifelerin haksız uygulanmasına karşı yabancı mal ithalatçılara itiraz hakkı sağlanması	İthalat ve İhracat yasakları; kota ve ihracat vergileri gibi tedbirlerin tespiti ve bunların kaldırılmasına yönelik dolaylı engeller
Savaş nedeniyle yürürlüğe konulan yüksek gümrük vergilerinin azaltılması	Bir devletin topraklarında yabancılar ve yerleşikler arasında kuruluş hakları konusunda farklı muamelede bulunulması
Savaş öncesi zamanlarda olduğu gibi uzun vadeli ticari anlaşmalar sisteminin yeniden kurulması	Gümrük vergilerinde sık ve ani değişiklikler yapılması ile yüksek tarife uygulamaları
En çok kayırlan ülke maddesinin en geniş ve en liberal biçimde uygulanması	Yurtiçi ve ithal ürünler arasında iç vergiler yoluyla fiyat farklılıkları yaratılması

Kaynak: Yazarlar tarafından Colijn (1927, s. 142-143)'e göre hazırlanmıştır.

MC'nin çeşitli konferanslar aracılığıyla istikrarlı bir uluslararası ekonomi yaratma çabalarının olduğu 1920'li yıllarda öncü ekonomilerde önemli hasıla artışları (Şekil 1) gerçekleşmiş; altın standardı tekrar uygulanmaya başlanmış (Tablo 1) ve dünya ticareti artmıştır. Ancak 1929'da gerçekleşen Büyük Buhran bu toparlanma süreci için bir kırılma noktası olmuştur. Artan gümrük tarifeleri ve giderek daha fazla sayıda ülkenin altın standardını terk etmesi, MC tarafından ortaya konulan liberal çabaların sonuçsuz kalmasını beraberinde getirmiştir. Buna rağmen, 1933 yılında ticari korumacılığın önüne

geçebilmek için Londra'da tekrardan bir konferans gerçekleştirilmiş; fakat buhranın olumsuz etkileri ülkelerin korumacılık konusundaki tercihlerinin değişmemesine neden olmuştur. Üstelik ekonomik korumacılığın siyasi yansımaları da otoriter rejimlerin yayılması ile görülmüştür (Irwin vd., 2008, s. 9-10). Bu gelişmeleri takiben; ilk olarak faşist iktidarlar tarafından yönetilen İtalya, Almanya ve Japonya MC'den ayrılmış; II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ise cemiyetin kolektif güvenliği yerine getiremediği gerekçesiyle birçok devlet üyelikten çıkarak geleneksel ittifak kurma stratejisine yönelmiştir (United Nations Office at Geneva [UNOG], t.y.).

Bu başarısızlığın en önemli nedenlerinden biri, I. Dünya Savaşı'nın anti-hegemonik yapısının gerektirdiği şekilde MC'nin de hegemonya karşıtı bir biçimde tasarlanması (Watson, 1992, s. 280) ve dolayısıyla kurumun arkasında hegemonik anlamda bir gücün ya da güç ittifakının desteğinin olmamasıdır. Watson (1992, s. 283)'a göre, eğer MC kolektif bir hegemonik otorite olarak hareket edebilseydi başarılı sonuçlar elde edebilecek ve etkin bir kurum olarak çalışabilecekti.

Esasen dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'un girişimleri sayesinde kurulan MC, ABD senatosunun örgüte katılmayı reddetmesi üzerine hegemonik bir gücün desteğinden yoksun kalmıştır. Bu bakımdan ABD'nin söz konusu dönemde bu kadar büyük bir uluslararası rolü üstlenmeye henüz hazır olmadığı söylenebilir (Kissinger, 2018, s. 47). Diğer taraftan İngiltere ve Fransa ise bu dönemde MC'yi destekleyecek kadar güçlü değildir. Zira İngiltere'de yaşanan istikrarsızlıklar ve Fransa'nın dünya savaşında karşılaştığı tahribat, ülkelerin ekonomik güçlerini zayıflatmıştır. Büyük güçlerin bu mevcut durumları MC'nin başarısızlığında dolaylı olarak etkili olmuştur (Yazid, 2015, s. 69).

İki savaş arası dönemdeki istikrarsız yapının oluşum sürecinde hegemonik bir gücün eksikliği, karar alma ve uygulama süreçleri bakımından MC örneğinde açıkça görülmektedir. MC'nin aksine Bretton Woods'ta oluşturulan uluslararası kurumlar, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde belirlenen politikaların uygulama alanlarını genişletmede ABD'nin öncülüğü sayesinde başarılı olmuş ve uluslararası politik ekonomide 1970'li yıllara kadar istikrarlı bir süreç yaşanmıştır.

Sonuç

Çalışmadaki bulgulardan hareketle, kapitalist sistemin istikrarının bir teminat sistemine dayandığı söylenebilir. Bu, ulusal düzeyde yasal birtakım düzenlemelerle ilişkilendirilebilirken, uluslararası düzeyde ise güveni tesis eden ve kuralların kesinliğini teminat altına alan bir hegemonik güçle ilişkilendirilebilir. Bu bakımdan hegemonik güç, öngörülebilirlik sağlayan bir aktör olarak görülebilir. Ekonomide meydana gelebilecek kriz durumlarında; sistemin devamlılığı için çaba sarf edeceği önceden bilinen bir garantörün olması, sistemin rasyonel aktörlerinin (politik faktörler nedeniyle sistemden kendini soyutlama eğiliminde olmayan demokratik ülkelerin) kapitalist sistem içinde kalmalarını sağlamaktadır. Örneğin; iki savaş arası dönemdeki ekonomik krizde ülkeler hızlı bir şekilde korumacılığa ve sistemi terk etmeye yönelirken; hegemonik gücün baskın olduğu dönemlerde böyle bir kolektif eğilim tecrübe edilmemiştir. Benzer şekilde, hegemonik güç tarafından tasarlanan uluslararası parasal sistem, herhangi bir kriz ortamında dahi kapitalist sistem içinde yer alan diğer ülkeler tarafından terk edilmemektedir.

Öte yandan, hegemonik güç diğer devletleri doğrudan serbest ticaret yapmaya zorlamasa da sistemin sağladığı faydaların görünür hale gelmesi açısından örnek teşkil ederek; uluslararası politik ekonominin belirleyicisi olmaktadır. Ülkeler, bu motivasyonlar çerçevesinde ve hegemonik güç tarafından sağlanan kamu mallarının maliyetlerine katlanmaksızın bunlardan faydalanmaları nedeniyle lideri takip etme eğilimine girmektedir. Örneğin; 19. yüzyılda İngiltere'nin serbest ticaret politikaları, herhangi bir zorlama olmaksızın Avrupa'nın diğer gelişmiş ekonomilerinde uygulanmaya başlanmıştır. Yine, 1930'lu yıllarda ABD'nin uyguladığı New Deal politikalarının olumlu sonuçları, II. Dünya Savaşı sonrasında diğer devletleri de benzer politikaları takip etmeye sürüklemiştir. Aynı şekilde, 1970'lerde İngiltere ve ABD'de uygulamaya konulan arz yönlü ekonomi politikaları, uluslararası anlamda da geniş bir kabul görmüştür. Bu bakımdan liderin rasyonel ve kazançlı politikaları, uluslararası sistemde yer alan aktörler tarafından kabul edildiği sürece verimli bir döngü yaratmaktadır. Öyle ki bu döngü, - mevcut hegemonik gücün baskınlığı azalmış olsa dahi- hegemonyanın önceden ulaştığı kurumsallaşma düzeyine bağlı olarak ileriki dönemde varlığını devam ettirmektedir.

MC bağlamında ise; birçok dışsal faktörün yanı sıra hegemonik bir gücün desteği ile uluslararası kurumların fonksiyonel ve etkin bir yapıya sahip olması arasında pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Zira, anti-hegemonyal bir yapıda örgütlenen MC, iki savaş arası dönemde oluşturduğu çözüm önerilerini uluslararası ölçekte uygulama kapasitesi edinmemiştir. Oysa II. Dünya Savaşı sonrası ABD merkezli politikalar, birçok kriz durumunda Bretton Woods kurumları aracılığıyla geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da belli sınırlılıkları mevcuttur. Bunlar arasında; HİT'nin açıklama gücünün her iktisadî sistem için aynı olmaması, yani Batı merkezli kapitalist sisteme önemli bir açıklama sunarken sosyalist alternatiflere yönelik genel bir değerlendirmede bulunmaması, teoride örneklendirilen İngiltere ve ABD hegemonyalarının ekonomik ve siyasi açıdan derin farklılıklara sahip olması, çalışmanın ele aldığı tarih aralığı nedeniyle kesin ve yeterli istatistiksel verinin bulunmaması ve artan karşılıklı ekonomik bağımlılıkların hegemonik gücün uluslararası politik ekonomideki rolünü giderek genişletmesi gibi örnekler yer almaktadır.

Bu sınırlılıklara rağmen çalışmada, iki savaş arası dönemin iktisadî sorunlarına ve ekonomi politik istikrarsızlıklara açıklayıcı cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın hipotezleri grafikler ve tablolarla desteklenerek; söz konusu dönemdeki gelişmelerin, HİT'nin açıklamalarını destekler nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Esasen uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde şekillenen HİT'nin, ekonomik sorunların sebeplerine ve bunlara yönelik üretilen çözümlerde politik organizasyonların rolüne ilişkin açıklamalarda kullanılması bakımından bu çalışmanın ileride iktisat alanında yapılacak çalışmalara esin kaynağı olacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.



Kaynakça

- Bakkalcı, A. C. (2008). *Küreselleşme, bölgesel entegrasyonlar, ülkelerüstü kurumlar, entegrasyon teorisi ve Avrupa Birliği*. Nobel Kitabevleri.
- Balderston, T. (2003). Introduction: The 'deflationary bias' of the interwar gold standard. İçinde T. Balderston (Ed.). *The world economy and national economies in the interwar slump* (ss. 1-26). Palgrave Macmillan.
- Bernanke, B. (2000). *Essays on the great depression*. Princeton University Press.
- Bordo, M. D. (2014). Rules for a lender of last resort: An historical perspective. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 49, 126-134.
- Clavin, P. (2013). *Securing the world economy: The reinvention of the League of Nations, 1920-1946*. Oxford University Press.
- Colijn, H. (1927). The world economic conference of 1927. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 134(1), 140-144.
- Cox, R. W. (1983). Gramsci, hegemony and international relations: An essay in method. *Millennium*, 12(2), 162-175.
- Eichengreen, B., & Temin, P. (2000). The gold standard and the great depression. *Contemporary European History*, 9(2), 183-207.
- Friedman, M. (2011). *Kapitalizm ve özgürlük*. (Çev. D. Erberk ve N. Himmetoğlu). Plato Film Yayınları.
- Galbraith, J. K. (1980). *Kuşku çağı*. (Çev. R. Aşçıoğlu ve N. Himmetoğlu). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Galbraith, J. K. (1990). *Para nereden gelir nereye gider*. (Çev. N. Himmetoğlu ve B. Çorakçı). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gilpin, R. (1975). *U.S. power and the multinational corporation: The political economy of foreign direct investment*. Basic Books.
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (1987). *The political economy of international relations*. Princeton University Press.
- Gilpin, R. (2016). *Uluslararası ilişkilerin ekonomi politiği*. (Çev. M. Duran ve S. Oktay). Kripto Yayınları.
- Güder, M. (2020). *Hegemonik istikrar teorisi ve iki savaş arası dönemde eko-politik istikrarsızlık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Halaç, U., & Doruk, E. (2019). Hegemonik istikrar(sızlık) kuramı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 179-192.
- Hansen, A. H. (1945). *America's role in the world economy*. Allen & Unwin Ltd.
- Irwin, D. A., Mavroidis, P. C., & Sykes, A. O. (2008). The genesis of the GATT. *World Trade Review*, 8(2), 351-362.
- Katzenstein, P. J. (1977). Introduction: Domestic and international forces and strategies of foreign economic policy. *International Organization*, 31(4), 587-606.
- Kaya, S. (2003). Dünya ankası ve dünya bankası kredilerinin denetimi. *Sayıştay Dergisi*, 3, 46-47.

- Kennedy, P. (1990). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri*, (Çev. B. Karanakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O. (2019). The theory of hegemonic stability and changes in international economic regimes, 1967–1977. İçinde O. Holsti (Ed.). *Change in the international system* (ss. 131-162). Routledge.
- Keohane, R., & Nye, J. (2011). *Power & interdependence: Longman classics in political science paperback*. Pearson Publisher.
- Kıran, A. (2008). Milletler cemiyeti ve önlenemeyen savaş. *Girne American University Journal of Social and Applied Sciences*, 3(6), 19-36.
- Kindleberger, C. (1973). *The world in depression, 1929-1939*. University of California Press.
- Kindleberger, C. (1976). Systems of economic organizations. İçinde D. P. Calleo, (Ed.). *Money and the coming world order* (ss. 15-40). New York University Press.
- Kindleberger, C. (1981). Dominance and leadership in the international economy: Exploitation, public goods and free rides. *International Studies Quarterly*, 25(2), 242-254.
- Kindleberger, C. (1984). *A financial history of Western Europe*. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd.
- Kindleberger, C. (2007). *Cinnet, panik ve çöküş: Mali krizler tarihi*. (Çev. H. Tunalı). Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yazın Basın Yayın Matbaacılık.
- Kissinger, H. (2018). *Diplomasi*. (Çev. İ. H. Kurt). İş Bankası Yayınları.
- Krasner, S. D. (1976). State power and the structure of international trade. *World Politics*, 28(2), 317-347.
- League of Nations. (1919, Nisan 28). *Covenant of the League of Nations*. <https://www.refworld.org/docid/3dd8b9854.html>.
- League of Nations Secretariat (1935). *The aims, methods and activity of the League of Nations*. League Of Nations.
- Modelski, G. (1978). The long cycle of global politics and the nation-state. *Comparative Studies in Society and History*, 20(2), 214-235.
- Öztürk, Z. (2011). *Hegemonik istikrar teorisi çerçevesinde dünya ekonomisinin yeniden şekillendirilmesi ve Türkiye'nin bu süreçteki yeri ve katkısı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parasız, İ., Ölmezogulları, N., & Başoğlu, U. (2015). *İktisatta devrimler karşı devrimler*. Ekin Yayınevi.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük dönüşüm*. (Çev. A. Buğra). Alan Yayınları.
- Pommery, L. (1956). *Yeni zamanların iktisat tarihi*. (Çev. C. Talas). Yeni Matbaa.
- Prascevic, A. (2007). Causes and consequences of the First World War: The agony of the Laissez-Faire. İçinde I. Vujačić ve M. Arandarenko (Eds.) *The economic causes and consequences of the First World War* (ss. 105-130). University of Belgrade.
- Roselli, A. (2014). *Money and trade wars in interwar Europe*. Springer.

- Sachse, V. E. (1989). *Hegemonic stability theory: An examination*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Graduate Faculty of the Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College.
- Snidal, D. (1985). The limits of hegemonic stability theory. *International Organization*, 39(4), 579-614.
- Sönmezoğlu, F. (1995). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. Filiz Kitabevi.
- Strange, S. (1987). The persistent myth of lost hegemony. *International Organization*, 41(4), 551-574.
- Temin, P., & Toniolo, G. (2008). *The world economy between the wars*. Oxford University Press.
- UNOG. (t.y.). *UNOG library, registry, records and archives unit*.
[https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/36BC4F83BD9E4443C1257AF3004FC0AE/%24file/Historical_overview_of_the_League_of_Nations.pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/36BC4F83BD9E4443C1257AF3004FC0AE/%24file/Historical_overview_of_the_League_of_Nations.pdf).
- Wallerstein, I. M. (1984). Patterns and prospectives of the capitalist world-economy. *Contemporary Marxism*, 9, 59-70.
- Wallerstein, I. M. (1980). *The modern world-system II: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600-1750*. Academic Press.
- Withers, H. (1918). *The League of Nations: Its economic aspect*. Oxford University Press.
- World Trade Organization. (2013). *World Trade Report 2013*.
- Yazid, N. M. (2015). The theory of hegemonic stability, hegemonic power and international political economic stability. *Global Journal of Political Science and Administration*, 3(6), 67-79.



VİKTOR PELEVİN'İN OMON RA ADLI ROMANINA HETEROTOPOLOJİK BİR YAKLAŞIM*

 Halil YILMAZ^a

 Arif YILDIRIM^b

Özet

Viktor Pelevin'in 1992 yılında yayımlanan ilk romanı *Omon Ra*'nın Michel Foucault'nun *heterotopya* kuramı üzerinden ele alınması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Esere böylesine bir yönden bakmakla eserde heterotopyalara rastlanıp rastlanılmayacağını saptamak amaçlanmaktadır. Böylelikle eserin farklı bir bakış açısından okunmasına katkı sağlamak da çalışmanın amaçları arasında yer alır. Bu türden bir çalışmayı yürütmek eseri farklı bir perspektiften yorumlamayı mümkün kılmasının yanı sıra Viktor Pelevin'in edebi yaratıcılığında sıklıkla rastlanılabilen *kapalı mekânlarda* oluşan kendine dönme, kendini sorgulama sonucunda meydana gelen direnç durumlarının belli ögeler üzerinden aktarıldığını görmeyi de mümkün kılmaktadır. Çalışmanın amaçları doğrultusunda Michel Foucault tarafından 1967'de kaleme alınıp içerisinde heterotopya ve *heterotopolojinin* tanımlandığı *Başka Mekânlara Dair* adlı metin çalışmanın rehberi olarak kabul edilip romanın bu kuram üzerinden incelenmesi çalışmanın yöntemi olarak belirlenmiştir. Heterotopya daha çok dış mekânı ilgilendiren bir kavram olsa da metin içerisinde geçişi sağlayan düşüncelerin iç mekânda geçtiği göz önünde bulundurularak iç mekân bileşenlerinin çözümlenmesi yöntemine de başvurulmaktadır. Yürütülen çalışmada romanın belli kısımlarında tekrar eden gastronomik ögelerin mekânsal geçişi tetiklediği, mekânsal geçişin gerçekleştiği yerlerin de askeri okullar olduğu görülmüş, askeri okulların metin içerisinde Sovyet ideolojisine hizmet etme, belirli ritüellere sahip olma gibi göz önünde olan heterotopolojik özelliklerinden ziyade esasen geçişin yaşandığı heterotopyalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Heterotopya, Mekânın Poetikası, Viktor Pelevin, Omon Ra, Michel Foucault



A HETEROTOPOLOGICAL APPROACH TO VIKTOR PELEVİN'S OMON RA

Abstract

An analysis of Viktor Pelevin's first novel *Omon Ra* that has been published in 1992 from the perspective of *heterotopia* which is elaborated by Michel Foucault is the main material of this study. This study aims to determine if the traces of heterotopias can be found in Pelevin's first novel. In doing so, the study also aims to

*Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^aYük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, halilyilmaz231@gmail.com

^bDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, arifyildirim@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.05.2021, Makale Kabul Tarihi: 20.08.2021

determine if a new approach that would help to understand underlying context of the novel can be brought. This kind of analysis would let us not only interpret *Omon Ra* from a different point of view, but also find out how the individual shows resistance after questioning himself and returning to *self* in *closed spaces* that can often be seen in Viktor Pelevin's novels. The resistance that the individual shows can be seen through certain components in the novel. In accordance with the purposes of the study Michel Foucault's understanding of heterotopias and *heterotopology* that he first introduces in his conference paper *Of Other Spaces* in 1967 is chosen as the method for analysing how spaces in *Omon Ra* affects the individual. Although the concept of heterotopia mainly focuses on outer space, in *Omon Ra* it can be seen that the ideas which make it possible for the individual to cross thresholds come up in inner spaces and for the very reason an analysis of inner space components is being made. By making these kinds of analyses it has been seen that gastronomical components that repeat in certain chapters trigger spatial passage, and those spatial passages happen in military schools or pioneer camps that serve Soviet myths and ideologies. Besides the fact that these military schools serve Soviet ideology, they also have some kind of ritualism that made us realize that these spaces form heterotopias.

Keywords: Heterotopia, The Poetics of Space, Viktor Pelevin, Omon Ra, Michel Foucault



Giriş

Eserleri birçok dile çevrilmiş, Rusya'da prestijli ödüllerin sahibi, günümüzde bir hayli aktif bir biçimde üretmeye devam eden Viktor Pelevin, çağdaş Rus edebiyatından söz edildiğinde akla gelen isimlerden bir tanesidir. Bu çalışmada yazarın ilk romanı olan *Omon Ra* adlı eserde İkinci Dünya Savaşı sonrasında cereyan eden *Soğuk Savaş* döneminde SSCB ve ABD ülkeleri arasında hangisinin ideolojisinin pratikte daha geçerli olduğunu, hangisinin bilimde daha ileri olduğunu, kısacası hangi ülkenin daha güçlü olduğunu uzay alanında yaptıkları çalışmalarla kanıtlamaya çalıştıkları, *uzay yarışı* olarak da bilinen dönemin içerisine doğan baş kahraman *Omon*'un bir çocukluk hayali ile başlayan astronot olma serüveninin Moskova metrosunun altında son bulan hikayesi anlatılmaktadır. Eser, bu çalışmada Michel Foucault'nun ileri sürdüğü heterotopya fikri üzerinden incelenmektedir. Bahse konu fikrin Michel Foucault tarafından dile getirildiği 1966-1967 yılları da zaman itibarıyla eserin merkezine oturtulan dönemle paralellik göstermesiyle bir merakın kapısını aralarken eserin okunmasında kullanılıp kullanılmayacağını saptamak, romandaki neredeyse tüm olayların içerisinde gerçekleştiği askeri okulların bir heterotopya fonksiyonunu gösterip göstermediğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda V. Pelevin tarafından kaleme alınan *Omon Ra* adlı romanı incelemede Foucault'nun 1967 yılında Tunus'ta kaleme alıp yayımlanmasına ancak 1984'te ölümünden kısa bir süre önce izin verdiği *Başka Mekânlara Dair* adlı konferans metninin rehberliğine başvurulmaktadır. M. Foucault; heterotopya niteliği taşıyan mekânları açılma ve kapanma sistemleri oluşu, söz konusu mekânın belirli, diğer zamanlarla denk düşmeyen rutinlerinin oluşu, geri kalan mekânlar açısından da işlevleri olması, dünya üzerinde her kültürün heterotopyalar oluşturması vb. gibi altı farklı ilkedeki açıklamaktadır. Ancak heterotopyaların skalasının bir hayli geniş olması hasebiyle günümüzde heterotopoloji ya da heterotopya çalışmaları adı altında söz konusu ilkeler açıklanmaya, geliştirilmeye devam etmektedir. Foucault'nun heterotopyası esasında bir dış mekân meselesidir, ancak kişinin içerisinde bulunduğu tahakkümden özgürlüğe geçişinde belirli iç mekân unsurları rol oynayabilmektedir. Bu noktada çalışmada *imge*,

imgelem ve belirli unsurların (Örneğin, *su* ve *ateş* gibi) *poetikasına* dair düşünen Fransız filozof Gaston Bachelard tarafından kaleme alınan *Mekânın Poetikası* adlı eserin rehberliğine de başvurulmaktadır. Metne Foucault'nun kuramından bakıldığında eserin içerisine yerleştirilen askeri okulların belirli bir giriş ritüeline sahip olması, içerisinde sürekli dile getirilen Sovyet kahramanlığının öğrencilere mübalağalı bir biçimde aktarılıp onları sürekli bir telkin ve tesir altında bırakması ve tıpkı bir dişli çark gibi işleyen hâkim söyleme hizmet etmesiyle heterotopya özelliği taşıdığına dair bulgular saptanmıştır. Mekânsal geçişin tetikleyicileri eserde belirli gastronomik öğeler ve iç mekân unsurları olurken mekânsal geçişin gerçekleştiği yer *heterotopik* özellikler taşıyan askeri okullar olmuştur.

Heterotopyaların özne ile mekân arasındaki bağ ile ilgilendiği göz önünde bulundurulursa her şeyden evvel mekân kavramından ve öznenin mekânla olan bağından söz edilmesi gerekir. Bu yüzden çalışmada ilkin mekân ile özne arasındaki bağa değinildikten sonra Foucault'nun mekâna dair düşüncelerinin aktarılmasıyla devam edilmektedir. Daha sonrasında ise Foucault'nun dile getirdiği şekliyle heterotopya kuramı açıklanıp heterotopyanın ilkeleri ele alınmaktadır. Bu ilkelerin aktarılıp açıklanması daha sonra romandan yapılacak alıntılarının ve ortaya koyulacak savların anlaşılması için elzemdir. Heterotopyanın ne olduğuna dair bir tanım yapıldıktan sonra yine eserin okunması noktasında katkı sağlayacak birkaç hususa (Örneğin, postmodern yazar V. Pelevin'in sanatında kullanmayı tercih ettiği yöntemlere) değinilip eserde ne olup bittiğine dair kısa bir özet sunulmaktadır. Daha sonrasında ise eserin heterotopya özelliği gösteren mekânlarına, yani askeri okullara dair savlar gerek romanın kendisinden yapılan alıntılarla gerekse heterotopya üzerine kafa yoran çağdaş bilim insanlarının kaleme aldığı çalışmalarından yola çıkılarak ortaya konulmaktadır. Bu paragraftan anlaşılacağı üzere çalışmayı teorik ve uygulama olarak ikiye ayırmak mümkündür. Çalışmanın bölümlemesi de bu doğrultuda yapılmaktadır. Eserin okunmasını kolaylaştıracak her türlü bilgi teoriyle alakalı başlığın altında yer alırken; ortaya konan fikirlerin eserin kendisinden yapılan alıntılarla desteklendiği kısma da uygulama başlığında yer verilmektedir.

2. Mekân Kavramı ve Michel Foucault'nun Heterotopyası

Mekân kavramı Arapça *olma*, *var olma*, *varlık* gibi anlamlara gelen *kevn* kökünden türemiştir (*Kubbealtı Lugatı*, 2020). Günümüzde mekân ve mekân üzerine yapılan çalışmalara şöyle bir göz atıldığında yalnızca konum belirten coğrafi bir kavramdan ziyade görünür ya da görünmez belli sınırları çizebilen bir unsur olarak karşımıza *sosyoloji*, *antropoloji*, *felsefe*, *psikoloji* vd. gibi farklı bilim dallarında da çıkabildiği gözlemlenir. Mekânın yalnızca coğrafi bir konum olmaktan öteye geçmesi meselesine *Mekânın Üretimi* adını verdiği çalışmasında Fransız düşünür ve sosyolog Henri Lefebvre (1901-1991) genişçe yer vermektedir. Eseriyle amaçladığı hususları ele aldığı bölümden evvel bir girizgâh maiyetinde Octavio Paz'ın *Envoi* (İleti) adlı şiirini okurla paylaşır. Bahse konu şiir şöyledir (aktaran Lefebvre, 2014):

“Dört duvar arasında kapatılmış

(kuzeyde, bilmeme kristali,

icat edilecek manzara

güneyde yansımali bellek

doğuda ayna

batıda taş ve sessizliğin ezgisi)

cevapsız mesajlarımı yazıyordum”.

Söz konusu şiirin mekânı pasif bir yapı olmanın ilerisine götürerek içerisinde bulunan dört duvara anlamlar yüklediği görülür. Özne ile öznenin bulunduğu yer arasındaki etkileşim, içerisinde bulunan yerin öznedeki intibası dikkat çeken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. H. Lefebvre (2014) de bununla alakalı olarak mekânı içerisinde herhangi bir nesnenin girdiği bir tür kutu ya da çerçeve olarak tanımlamanın hatalı olacağını dile getirirken onu yukarıda da sözü edilen bir husus olan yalnızca bir konum belirtmesinden çok daha yukarıya koyar: “Mekân, pasif, boş bir şey ya da ‘ürün’ gibi, karşılıklı mübadelede bulunmaktan, tükenmekten ve yok olmaktan başka anlamı olmayan bir şey olarak düşünülemez” (Lefebvre, 2014, s. 24).

Michel Foucault (2011) ise mekân hususunda söze içerisinde bulunduğumuz dönemin artık bir mekân dönemi olduğunu ama mekânın yeni ortaya çıkmadığını dile getirerek başlayıp Batı geleneğinde zamanın mekânla kesiştiğini anlatır. Daha sonrasında Orta Çağ’daki hiyerarşik niteliğe sahip birtakım mekânlar üzerinden mekânın kabaca bir tarihini sunup günümüzün kaygısının mekân temelli olduğunu, insanın halen sorgulamaya tabi tutmaya cesaret edemediği birtakım karşıtlıklar tarafından yönetildiğini öne sürer, bu karşıtlıklar bir tür kutsallaştırmadan kaynaklıdır (örneğin, özel mekân ile kamusal mekân karşıtlığındaki gibi). Daha sonra ütopyalardan bahseder; onları gerçek yeri olmayan mekânlar olarak nitelendirir, öte yandan hem etrafında onu çevreleyen ne varsa onlarla ilişki içerisinde olup hem de bireyi tıpkı bir ayna¹ gibi gerçek dışı kılan mekânların var olduğunu dile getirir. Bunlara heterotopya² adını verir: “Verili bir toplumda, bu farklı mekânların, bu başka yerlerin incelenmesini, analizini, betimlemesini, -günümüzde sevilen deyimle- ‘okunmasını’ konu edinmiş olan -bilim demiyorum çünkü bu günümüzde fazlasıyla

¹ Foucault’nun aynanın neden hem bir ütopya hem de bir heterotopyayı temsil ettiğine yönelik yorumu temelde şu şekilde özetlenebilir: Aynaya baktığımızda kendimizi aslında olmadığımız bir şeyin içerisinde görürüz. Bir anlamıyla ayna bir ütopyayı oluşturur. Sanal olarak açılan gerçekdışı bir mekânda buluruz kendimizi ama ayna kendisini çevreleyen ne varsa onunla bir ilişki içerisinde, oradadır fakat aynı zamanda algılanmak için de o sanallıktan içeri süzülmemiz gerekir.

² Heterotopyayı anlatmaya kelimenin kendisinden başlanmalıdır çünkü kelimenin anlamı Foucault’nun dile getireceği meseleye dair ipuçlarını içerisinde barındırır. Antik Yunan dilindeki *heteros* (başka, farklı, diğer) ve *topos* (mekân, yer) kelimelerinin birleşiminden meydana gelir (Merriam-Webster, 2020). Bu bağlamda heterotopya kelimesini *öteki yer* şeklinde karşılamak mümkündür. Ancak kelimenin aslı tıbbi tanımına uzanıp vücudun bir uzvunun ya da bir parçasının alınıp yine vücutta ya da başka bir yere yerleştirilmesi anlamına gelir; yani, örneğin, deri nakli bir heterotopyadır (Delany & R.M.P., 1990). Michel Foucault 1967’de *Başka Mekânlara Dair* adlı metni Tunus’ta kaleme aldığı anda ortaya koyduğu şey de kelime anlamının sınırları dışına çıksa da ondan tümüyle ayrılmamaktadır.

heder edilmiş bir kelimedir- bir tür sistematik tanımını, yaşadığımız uzamın hem mitik hem de gerçek bir tür tartışmasını düşünebiliriz; bu betimleme, heterotopoloji diye adlandırılabilir" (Foucault, 2011, s. 296).

Foucault (2011) heterotopyaların ve ileri sürdüğü yöntemin tanımını yaptıktan sonra heterotopyaların altı ilkesinden bahseder, bunlardan ilki dünya üzerinde heterotopya oluşturmayan hiçbir kültürün olmayışıdır, ancak bunun yanında evrensel, tek tip bir heterotopyadan bahsedilemez, çünkü çeşitli biçimleri alabilmektedir. İkinci ilkeyi iki kolda ele alır, ilki artık eskimiş olup ergenlik çağındaki gençler, hamile kadınlar gibi kriz durumunda bulunan bireylere ayrılmış yasak yerlerin oluşunu ifade eden *kriz heterotopyaları*;³ ikincisi ise normlara uymayan insanların hâkim olan söylemce yerleştirildiği *sapma heterotopyaları*dır. Heterotopyalar kendi içinde bağdaşmamakta olan birçok mekânı gerçek bir yerde yan yana getirebilir ki bu da üçüncü ilkeyi oluşturmaktadır. Heterotopyalar *zamanın bölünmesine* bağlıdır. Zamanı bölmekten kasıt aslında kelimenin ilk anlamında anlaşılabilir. Çünkü Foucault'nun verdiği örnekler buna işaret eder. Örneğin, insanlar zevkleri kapatma, zamandan bağımsız kılabilme adına müze ve kütüphaneleri kurmuşlardır; bu mekânlarda zaman yoktur, birikim zamandan bağımsız biçimde saklanır. Heterotopyaların beşinci ilkesi oraya girişin ancak belirli ritüelleri tamamladıktan sonra mümkün olması, tıpkı bir geçit kapısı gibi açılıp kapanabilir olmasıdır. Foucault, bu tanımları yaparken kışlalardan örnek verir. Heterotopyaların son özelliği olarak da etrafını çevreleyen diğer mekânlar açısından bir fonksiyonu yerine getirmesini öne sürmekle beraber sözünü bitirmeden önce kusursuz bir heterotopya örneği olarak günlük rutinin herkes için belli olduğu, bireylerin belirli yemeklerin, çalışma ve kalkış saatlerine tabi olduğu kolonilere değinir. Bir limandan diğerine salınan, denize hapsolmuş bir gemi de Foucault için mükemmel bir heterotopya örneği teşkil eder.

2.1. Viktor Pelevin ve *Omon Ra* Üzerine

Viktor Pelevin'in kaleme aldığı eserlere göz atıldığında gerçeklik, benlik gibi meselelerin üzerine bir hayli düştüğü gözlemlenir (Leyderman & Lipovetski, 2003). Bu bağlamda yalnızca belirli bir soru ekseninde (örneğin, "*Gerçeklik nedir?*" gibi) eserini inşa edip kendini tekrar ediyor gibi gözükse de (Leyderman & Lipovetski, 2003) eserlerinin okunmasında bu türden bir tekrar edişin hissedilmemesinde kullandığı yöntemlerin önemli rol oynadığı söylenilebilir. Örneğin, *Siniy Fonar* (Mavi Lamba) adlı derleme kitabına da ismini veren *Siniy Fonar* adlı hikayesinde gerçeklik yaz kampında Sovyet çocuklarının birbirlerine ölüm üzerinden belli soruları (örneğin, "*Ya şimdi aramızdan hiç kimse yaşamıyorsa ve hepimiz birer ölüsek?*" gibi) yöneltmesiyle sorgulanırken; bir başka hikayesinde (*Принц госплана, Prints Gosplana, Devlet Planlama Komitesi Prensi*) de kendinizi bir bilgisayar oyununun içerisinde bulabilir ya da uzay yarışının gerçekleştiği dönemde hüküm süren söylemin durmadan ürettiği mitlerin, propagandanın içerisinde kaybolmuş bir vaziyetteyken de gerçekliğin sorgulandığını görebilirsiniz. Viktor Pelevin'e has üslupsal bir özellik olarak genel itibarıyla eserlerinin sonunda söz konusu miti alaşağı ettiği görülebilmektedir ancak bunu yaparken yıkmak istediği şey *simülakrı* tetikleyen kültürel bağlam değildir (Lipovetsky, 2001). Bahsi geçen soruları eserlerinin ana sorularından biri haline getirmek, elbette, bir monotonluğu beraberinde getirir ancak söz konusu Pelevin olduğunda onun

³ Yalnızca problemlili zamanlar atlatan birey değil, toplumsal çapta ya da herhangi bir travmatik sürecin eleğinden geçen birey sırf bir tahakkümü kabul etmemek üzere de ötekileşip *öteki yeri*, yani *heterotopyaları* yaratabilir. *Kriz heterotopyalarını* bu şekilde okumak Foucault'nun tanımına göre mümkündür.

monotonlaşan meseleyi ortaya koymada ustalaştığı göze çarpar (Morch, 2005) ki bu da onun edebi sanatının öne çıkan özelliklerinden bir diğeridir.

Omon Ra'da Sovyet propagandası tarafından üretilen mitlerin romanın kahramanı üzerindeki tahakkümü kendisine geniş bir yer bulur, ancak eserdeki belli noktaların üzerinde durulup fikirlerin sunulmasından önce eserden kısaca bahsedilmesi çalışmada sözü edilecek hususları daha anlaşılır kılacaktır. *Omon Ra* adlı romanın başkahramanı bir Sovyet genci olan Omon Krivomazov'dur. Bu Sovyet gencinin çocukluktan gelişimi on beş bölüm içerisinde takip edilir. Omon'un çocukluğu göğe endeksli bir biçimde; uçaklara, uçuşlara, pilotlara duyduğu hayranlıkla geçer: Evinin yanındaki tiyatro dahi *Kosmos* (Космос, uzay) ismini taşır, başrolünde pilotlar olan filmler izler. Çocukluğundan beri astronot olup Ay'a gitme hayaliyle yanıp tutuşan Omon, uçuş okuluna giriş sınavlarını geçer. Bu okul adını savaşta iki bacağını kaybetmesine rağmen protez bacakların üzerinde yükselip İkinci Dünya Savaşında cephede yer alan Aleksey Maresyev isimli Sovyet pilottan alır. Yalnız, yeni yetişenler tıpkı A. Maresyev gibi bir kahraman olmak için memleketi bacağını, yeri geldiğinde canını da vermelidir. Maresyev Uçuş Okulundaki öğrencilerin ayakları kesilir, daha sonra da onlara nasıl *kalinka*⁴ oynayacakları öğretilir çünkü uçuş talimi yapacakları bir uçak aslında yoktur. Omon'u gördüğü tüm bu absürtlükler, duydukları⁵ etkilemez, aksine kahramanlık kelimesini yeniden anlamlandırıp idealine daha çok bağlanmasına sebep olur, her şeyin bir düzmece olduğunu, her şeyin Moskova'daki bir metro istasyonunun altında kurulu bir Sovyet simülasyonu olduğunu kendisini öldürmeye gelenlerin mermilerinden kaçarken anlar (Gomel, 2013).

Eserde bir önceki paragrafta sözünü ettiğimiz hâkim söylem geniş bir yer tutar. Bunun sinyallerini kahramanın isminden dahi almak mümkündür. Omon'un babasının "*Bu isimle polis olsan, bir de partiye girsen*" minvalindeki sözleri bunu ortaya koymaktadır. Omon ismi Sovyetlerdeki özel polis birliklerine verilen ismin kısaltılmasından meydana gelir (Sklyarevskaya, 2004).⁶ Bu tahakkümün gücü yedinci sınıfı henüz bitirmiş bir çocuğun ağzından dökülen "*Vietnam'ın özgürlüğü için verilen mücadele*" (Pelevin, t.y.)⁷

⁴ Bu dans esasında ismini aynı adı taşıyan, 1860'da İvan Petroviç Larionov'un (1830-1889) bestelediği şarkıdan alır. O kadar benimsenmiştir ki bazen *halk şarkısı* şeklinde nitelendirmelere rastlamak mümkündür.

⁵ Çalışmanın akışını bozabileceği düşüncesiyle dipnotta verilmesi uygun bulunan, Omon'un duyduğu çarpıcı hikâye, İvan Trofimoviç Popadya ve oğlu Marat'ın hikayesidir. Hikâye şöyledir: Gelen av yasağından sonra üst takımdan kişilerin eğlencesi devam edebilsin diye İvan Popadya, oğlu Marat ile birlikte bir av kılığına girip bu kişilere eğlence sunarlar. Avlanmak isteyenler, av yasağının ve av kılığına giren iki insanın farkındadır. Ancak Amerikalı politikacı Kissenger ile anlaşma yapabilmek, onu memnun edebilmek adına nişan aldıkları şeyin esasında av kılığına girmiş bir insan olduğunu bile bile tüfekleri patlatırlar. Bu avda Popadya'nın oğlu Marat bu türden amaçlar uğruna kurban edilir. Popadya, bu olaydan sonra bir madalya alır.

⁶ *Otryad Mobilnyy Osobogo Naznaçeniya* (Rusça orijinalinde: Отряд мобильный особого назначения, Özel Amaçlı Mobil Birim) 1988'de SSCB'de kurulmuştur (Rosgvardiya, t.y.). Aslında Pelevin'in böyle bir *zaman-bozumu* uygulaması heterotopyalara dair güçlü sinyaller vermektedir. Eserin geçtiği dönem *Soğuk Savaş* dönemidir, ancak kullanılan isim bu dönemin sonlarında kurulan bir birimden ileri gelir. Söz konusu dönem SSCB'nin yıkılışı ile son bulmuş olsa da *uzay yarışı* meselesi bizlere 60-70'leri işaret eder.

⁷ Söz konusu roman Viktor Pelevin'in kendisi tarafından resmi internet sitesinde herkese açık bir biçimde okuyucuya sunulmuştur. Eserin kaleme alındığı yıl 1991 ve ilk basıldığı yıl 1992 yılıdır, ancak internet sitesine ne zaman eklendiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Site hakkındaki bilgilerin incelenemediği, ana sayfada yer alan "*O proekte*" ("*Proje Hakkında*") kısmından görüntülenebildiği kadarıyla site 2 Temmuz 2000 yılında kurulmuştur. Erişim adresi: <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-omon/index.html>

ifadesi duyulduğunda hissedilmekte olup, baskın söylemin ürettiği propagandanın otomatik bir şekilde çocuk, yetişkin fark etmeksizin bilince sızdığı anlaşılmaktadır (Aydanova, 2008).

3. Omon Ra'ya Heterotopolojik Bir Yaklaşım

Eserin belirli kısımlarında tekrar eden gastronomik öğeler bulunmaktadır. Bunlar *tavuklu pilav*, *yıldız makarnalı çorba* ve *komposto* olarak karşımıza çıkar. Aynı yemeğin ne denli lezzetsiz olduğu vurgusu yapılarak eserin ikinci, dördüncü, on birinci ve on beşinci bölümlerinde tekrar edilir. Aynı ifadelerin tam dört bölümde tekrar etmesi bir merakı tetiklemektedir. Tekrarlanan tatsız yemeklerden bahsedildiği kısmın öncesine ve sonrasına baktığımızda, bu yemeklerin esasında Omon'un hayatı ve romanın seyri için önemli dönüm noktalarını oluşturduğu görülür. Örnek olarak *Raketa* adlı yaz kampına doğru trende yaptıkları yolculukları esnasında yedikleri lezzetsiz yemekten sonra kampa gelip kampın yemekhanesinde asılı olan, sırf yakından inceleyebilme uğruna ceza almayı göze aldıkları maketi gizlice almaları verilebilir. Bu noktadan sonra Omon'un astronot olmaya dair düşünceleri daha da netleşir. Aynı şekilde gerçekten Ay'a uçacağını düşündüğü, uğruna antrenmanlar yaptığı andan önce, on birinci bölümde yine tekrarlanır ve bu andan sonra her şeyin bir düzmece olduğunu anladığı son kısma gelir. Yani, tüm bunlar "*içinden çıkılmaz bir monotonluğun*" (Leyderman & Lipovetski, 2003, s. 503) bir ifadesinin yanında bir *geçiş evresini* de beraberinde getirir. Geçiş evresi demekle ifade edilmek istenen husus hem mekânsal anlamda bir geçiş hem de bu mekânsal geçişle birlikte gelen içsel yolculukta ileriye doğru atılan bir adımdır. S. Stavrides'e göre (2010) "*her geçiş bir eşik tecrübesinin şartlarını oluşturur, ki bu da özünde bir önceki kimliğin askıya alınıp yeni bir kimliğe yapılan hazırlıktır ... heterotopyalarda gerçekleşen toplumsal deneyimleri özünde ötekilik olarak geleceğe sürükleyen geçici eşiklerin inşa edilmesi olarak açıklamak mümkündür. Ancak söz konusu eşikler, heterotopyalar toplumsal değişimin tutarsızlık ve dolambaçlı yollarına bağlıdır. Buralarda insanın özgürleşmesinin radikal ötekiliğiyle karşı karşıya kalınır, ona doğru uzanılır ve keşfedilir*",⁸ yani bir anlamda mekân ve ona dair değişimler kimliği değiştirmektedir.

Omon'un kendisindeki değişimler; ölüm olgusunun hayatında tuttuğu yeri, düşüncelerini duvarına yapııştırıp üzerine yapılacaklar listesini not aldığı bir kâğıt parçasına benzetip hep onunla iç içe olduğunu ama görmezden geldiğini söylediği sekizinci bölüm ve hemen ardından dokuzuncu bölümde kendisine *Ra* lakabını nasıl taktığını anlattığı kısımdan önce benliğini sorguladığı kısımlarda görülür. Tam da bu noktada, sanıldığı gibi bir dönüşümün, bir geçişin olup olmadığı hususunda Gaston Bachelard'a başvurmak mümkündür. Neyin gerçek olup neyin olmadığına dair birtakım sorgulamalar Gaston Bachelard'ın "*varlığa özgü değerlerin ilkini, hareketsizliği sağlayan bir sığınak*" (Bachelard, 1996, s. 155) olarak nitelendirdiği *köşelerde* ortaya çıkar. Köşeleri direkt olarak saf biçimiyle, yani, köşe olması haliyle, örneğin, bir kapının köşesi, masanın köşesi vs. şeklinde metinler üzerinden tespit etmek mümkün olmayabilir ancak Bachelard, köşelerle ne kastettiğini anlamamız için bir kapı aralayarak bu çalışmada Omon'un köşesine dair bir çözümleme yapabileceğini sunmuştur. Bachelard (1996) için köşeler bir hücreye benzer ve insan köşesinde olduğu vakit yavaş yavaş o hücrenin etrafı düşlerle

⁸ S. Stavrides'in burada Pierre Bourdieu'nün Cezayir Berberileri olan *Kabyle* ailesi üzerine yaptığı çalışmadan örnek verdiğinin notunu düşmek istiyoruz. Söz konusu hanenin ana kapısı tam da bahsettiğimiz bir geçit gibidir. İçeride topluluğun değerleri korunur, herkes belirli kurallar dizisine uyarken kapıdan çıkıldığında tarlalar, topluluğun ortak yapıları vardır.

kaplanır. Omon için bu köşe, Ay'a gidebilmek için içerisine zar zor sığıdığı *Lunohod*⁹ isimli araçtır. Onu tasvir ederken Omon'un ağzından şu sözler dökülür: "İlk kez içine girip kafam tavana değdiğinde bu denli dar ve konforsuz bir alanın üstesinden gelemeyeceğimi düşünmüştüm Antrenmanlara başladıktan iki hafta kadar sonra biraz alışınca onun ne denli küçük olduğunu saatlerce unutmamak için yeteri kadar yer varmış aslında". İçerisinde güçlkle durulan, oldukça dar bir yerde yaptırılan alıştırmalara öyle alışır ki bir hücreyi andıran araç koltuğu onun Bachelard'ın tasvir ettiği anlamıyla köşesi olur: "Bazen deliklere dahi bakmayı bırakıp yalnızca kaslarımı çalıştırırdım, kafamı eğip kendi kendimi düşünürdüm. Zaman zaman çocukluğumu anımsardım, bazen de oldukça kararlı bir şekilde yaklaşmakta olan sonun başlangıcının, o anın nasıl olacağını tahayyül ederdim. Bazen öyle olurdu ki zihnimde yeniden canlanan çok çok eski fikirlere kafa yorardım. Mesela sıklıkla şunu sorardım: 'Ben kimim?'" (Pelevin, t.y.). İçinin bir hücreyi andırdığı keşif aracı, yazar tarafından sözü edilen kamp ve okullar kapalı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. *Omon Ra* adlı eser özelinde bu mekânlar heterotopik unsurları barındırır, hatta yine aynı mekânlar tüm bir olay örgüsünün oluşmasını mümkün kılar. İlerledikçe anlaşılır ki otoritenin kendisi tarafından oluşturulan bu mekânlar bir kaçı da tetikler. Kişi, tıpkı Omon'un yaptığı gibi kendini keşfedeceği köşeler yaratıp ona sığınır ve yine bu mekânlar, tıpkı öteki olmanın kapısını araladığı gibi manen güçlü olabilmenin de kapılarını aralar. Eserin sonuna gelindiğinde Omon'un içsel uyanışına dair İrina Anisimova (2015) "*Omon Ra'nın sonu kahramana git gide artan bir kendini gerçekleştirme [self-realization] aracılığıyla Sovyet sisteminin tahakkümünden kaçma olanağı sunar*" derken Vitaly Chernetsky (2007) "*küçük adamın*" uyanışını monotonluğun tıpkı zombilere benzeyen sersemliğinden onu çevreleyen dünyaya dair eleştirel bir farkındalığa erişmesi olarak değerlendirir. Bu türden bir uyanışın gerçekleştiği yeri, yani Omon'un köşesini bu çerçevede ele aldığımız takdirde köşenin Omon'un kendi kaderini belirlemeye olanak tanıdığı görülebilmektedir.

Eserde mekânsal geçişler Omon tarafından askeri okullarda tecrübe edilir. Eserde yer alan askeri okulların yapısı itibarıyla Foucault'nun ortaya koyduğu fikirlerle uyduğu görülür. Omon'un bulunduğu mekânlar (kamp, askeri okullar) yapıları itibarıyla belli bir formaliteyi, hiyerarşiyi ve bazen bunun da ötesinde –tıpkı eserde görüldüğü gibi- baskıyı ve katı olmayı talep eder. Sınıflandırma ve gözetim kolaylığı, belli bir giriş ritüelini barındırması, diğer zamanlardan ayrı, kendine özgü bir zamanının ve rutininin olması, içeride sürekli pompalanan kahraman Sovyet insanı ya da hakiki insan motivasyonu ile kurbanlar yetiştirip Sovyet çarkının dişlilerinin dönmesini sağlama işlevi ile örnek gösterilebilir. Göz önünde olan işlevlerinin dışında ilk bakışta belki çok belirgin olmayan ama işlevinin önemli ölçüde hissedildiği geçiş fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Sonuç

Çağdaş Rus edebiyatı denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri olan Viktor Pelevin'in 1992'de yayımlanan ilk romanı *Omon Ra* adlı eserine heterotopolojik bir bakışı konu edinen bu çalışmanın yegâne amacı romanda heterotopyalara dair izlerin sürülüp sürülemeyeceğini saptamaktır. Bunun bir sağlamasını yapabilmeyi eserin farklı bir açıdan okunmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda Michel Foucault'nun heterotopyasını *Başka Mekânlara Dair* adlı konferans metninde tanıttığı

⁹ Kelime *Луна* (*Luna*, Ay) ve *Ход* (*Hod*, yürüyüş) kelimelerinin birleşiminden meydana gelir. Yani, *Lunohod* demekle Ay'ın yüzeyinde yürümeyi mümkün kılan bir keşif aracı ifade edilmektedir.

haliyle çalışmanın rehberi olarak belirlendi ve onun ilkeleri doğrultusunda romandaki karşılıkları saptanmaya çalışıldı. Bunun dışında rehberliğine başvurduğumuz bir diğer yardımcı eser ise Gaston Bachelard'ın kaleme aldığı *Mekânın Poetikası* idi, söz konusu eser bize içerisinde ruhen bir direnişin başladığı mekânları *okuma* fırsatı sundu. Eserde yer aldığı haliyle iktidar söylemince yaratılan; mitlerin üretildiği, içerisindekileri ölüme götürecektir ya da vücut uzuvlarını kaybetmelerine neden olacak denli bir baskıya maruz bırakan kamp ve askeri okulların birer heterotopyayı teşkil etmekte olduğu saptandı. Bu heterotopik mekânların -tıpkı beklenildiği gibi- bir direncin de kapısını araladığı görüldü. Eserde tekrar eden belirli öğeler üzerinden gerçekleşen geçiş, bu direnişe giden yolda kullanılan araçlar olarak karşımıza çıktı. Bu türden bir incelemenin sonunda ulaştığımız bulgular eserde yer alan gastronomik öğelerin mekânsal bir geçişi tetiklediği, bu mekânsal geçişler sonucunda hem Omon'un kendi kişiliğinde hem de romanın seyrinde kırılmalar olduğuna yönelikti. Son kırılmadan önce tasvir edilen, Bachelard'ın *köşe* tanımına uyan keşif aracı ise geçişi mümkün kılan bir diğer unsurdur. Eserde yer alan askeri okulların görünen giriş ritüeli, sınıflandırma ve gözetebilme kolaylığı sunması, içerisinde mübalağalı bir biçimde sürekli vurgulanan ideoloji ile Sovyetlerin devamına katkı sunduğu gibi göz önündeki heterotopik özelliklerin yanı sıra bunların eserde anlatılagelen düzen içerisinde ve romanda kaçışı tetikleyen bir geçiş fonksiyonunu yerine getirdiği sonucuna ulaşıldı.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Saygıdeğer Editörlerimiz ve Saygıdeğer Hakemlerimizin kıymetli vakitlerinden bilimi bir adım daha ileriye taşıyabilmek adına feragat edip yapmış oldukları yorum, öneri ve eleştirileri makaleyi önemli ölçüde geliştirmiştir. Bu itibarla Editör ve Hakemlerimize bir teşekkürü borç biliriz.



Kaynakça

- Anisimova, İ. (2015). *Heterotopias in contemporary Russian fiction* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Pittsburgh The Kenneth P. Dietrich School of Arts and Sciences. <http://d-scholarship.pitt.edu/24695/>
- Aydanova, Y. F. (2008). Dekonstruksiya sovetskogo mifa v postmodernistskom tekste. *Aktualniye voprosi nauki*, (2), 220-226.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası* (Çev. A. Derman). Kesit Yayıncılık.
- Chernetsky, V. (2007). *Mapping postcommunist cultures: Russia and Ukraine in the context of globalization*. McGill-Queen's University Press.
- Delany, S., & R. M. P. (1990). On "Triton" and other matters: An interview with Samuel R. Delany. *Science fiction studies*, 17(3), 295-324.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar: Seçme yazılar 2* (Çev. I. Ergüden ve O. Akinhay). Ayrıntı Yayınevi.
- Gomel, E. (2013). Viktor Pelevin and literary postmodernism in Post-Soviet Russia. *Narrative*, 21(3), 309-321.
- Kubbealtı Lugatı. (2020, Haziran 11). *Mekân*. <http://lugatim.com/s/MEK%C3%82N>
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (Çev. I. Ergüden). Sel Yayıncılık
- Leyderman, N., & Lipovetski, M. (2003). *Sovremennaya russkaya literatura: 1950— 1990ye godi. (Tom vtoroy)*. İzdatel'stvo "Akademiya".
- Lipovetsky, M. (2001). Russian literary postmodernism in the 1990s. *The Slavonic and East European Review*, 79(1), 31-50.
- Merriam-Webster. (2020, Mayıs 29). *Heterotopic*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/heterotopic>
- Morch, A. J. (2005). Reality as myth: Pelevin's Čapaev i Pustota, *Scando Slavica*, 51(1), 61-79.
- Pelevin, V. (t.y.). *Omon Ra*. <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-omon/index.html>
- Rosgvardiya. (t.y.). *Den otryadov mobilnuh osobogo naznaçeniya Rosgvardii*. <https://rosguard.gov.ru/ru/page/index/den-otryadov-mobilnyx-osobogo-naznacheniya-rosgvardii>
- Sklyarevskaya, G. N. (2004). *Slovar sokraşeniy sovremennogo russkogo yazıka*. Eksmo.
- Stavrıdes, S. (2010). *Towards the city of thresholds*. Professional Dreamers.



AVRUPA SOSYOLOJİSİ İLE İSLÂM TEOLOJİSİ ARASINDA: AVRUPA'DA İSLÂM

 Sıddık AĞÇOBAN^a

Özet

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı hem İslâm hem de Avrupa açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü çok sayıda Müslüman çeşitli nedenlerle bu tarihten itibaren Avrupa'da yaşamak zorunda kalmıştır. Avrupa'nın modern, seküler kamusal bilinci ise genel olarak hem Müslümanların varlığından hem de bunun giderek görünürlük kazanmasından oldukça rahatsız olmaktadır. Diğer yandan İslâm'ın artık Avrupa'nın inkâr edilemez bir parçası olduğu da açıktır. Buna bağlı olarak bugün Avrupa'da Müslümanların talepleriyle Avrupalı millet ve yönetimlerin taleplerinin uzlaşması gerektiği yönünde güçlü bir beklenti oluşmuş durumdadır. Bu çalışmada söz konusu beklentinin Avrupa sosyolojisi temelinde olduğu ileri sürülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu çalışma konunun teolojisinden ziyade sosyolojisinin önemli hale geldiğini, bu yüzden de sahici bir uyum sürecinin teoloji temelli değil sosyoloji temelli olacağını savunmaktadır. Nitekim mevcut teolojik kanallar şimdiki şartlar altında sahici bir uzlaşma tesis etmekten uzak gözükmektedir. Bu, İslâm teolojisinin yok olacağı anlamına değil, bu teoloji ve buna bağlı bazı uygulamaların Avrupa koşullarında yeniden yazılacağı anlamına gelmektedir. Avrupa temelli fiili bir İslâm anlayışını ifade etmek için kullanılan "Avrupa İslâmı" kavramı bu konsept içinde yeniden anlamını bulmaktadır. "Avrupa İslâmı" hakkında biri politik diğeri sivil nitelikli olmak üzere iki kategorik anlamın varlığından söz etmek mümkündür. İster asimilasyonist bir politikaya gönderme yapsın isterse sivil nitelikli entelektüel çabalara dayansın her iki durumda da anlamın dayandığı zemin Avrupa koşullarıdır. Bunun geleceğe yönelik anlamı "Almanya Ekolü", "İngiltere Ekolü" gibi Avrupa temelli yeni bazı İslâm ekollerinin konuşulabilecek olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, İslâm, İslâm teolojisi, Sosyal eylem, Avrupa İslâmı



ISLAM IN EUROPE: BETWEEN EUROPEAN SOCIOLOGY AND ISLAMIC THEOLOGY

Abstract

The second half of the twentieth century has an important place in both Islam and Europe. Because many Muslims had to live in Europe for various reasons since these dates. But, the modern, secular public consciousness of Europe is generally quite disturbed by both the presence of Muslims and their increasing visibility. On the other hand, it is clear that Islam is now an undeniable part of Europe. Accordingly, today there is a strong expectation that the demands of the Muslims in Europe and the demands of the European nations and governments should be reconciled. In this study, it is argued that this expectation is formed on the basis of European sociology. In other words, this study argues that the sociology of this event has become

^a Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, s.agcoban@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 09.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 24.08.2021

more important than its theology, so a real adaptation process will be sociological rather than theological-based. Because existing theological channels seem far from establishing a realistic consensus under current conditions. This does not mean that Islamic theology will disappear, but that this theology and some of its related practices will be rewritten in European conditions. The concept of "European Islam", which is used to express a practical understanding of Islam based on Europe, finds its meaning again in this concept. It can be mentioned that there are two categorical meanings about "European Islam", one of which is of a political nature and the other of a civil nature. Whether it refers to an assimilationist policy or is based on apolitical intellectual efforts, the ground on which both meanings are based is European conditions. The meaning of this for the future is that some new European-based Islamic schools such as "Germany School" and "England School" will be discussed.

Keywords: Europe, Islam, Islamic theology, Social action, European Islam



Giriş

Bugün Avrupa'daki Müslüman varlığı, Sosyoloji, Teoloji, Tarih, Felsefe, Dinler Tarihi, Ekonomi, Eğitim, Antropoloji başta olmak üzere birbirinden farklı birçok akademik disiplin tarafından incelenebilmektedir / incelenmektedir. Konunun, değişik disiplinler açısından, farklı perspektifler altında incelenmesi, yeni boyutlarının ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Bu çalışma konuya Din Sosyolojisi açısından yaklaşmakta ve perspektife "teoloji" ve "sosyoloji" kavramlarını yerleştirmektedir. Çalışmada, Dinler Tarihi, Din Felsefesi ve Teoloji'nin verilerinden de yararlanılmaktadır. Araştırmanın konusu Avrupa'daki İslâm olgusudur, amacı ise bu olgunun İslâm teolojisi ve Avrupa sosyolojisi arasında nerede konumlandığını sorgulamaktır. Avrupa sosyolojisinden kasıt Avrupa'nın mevcut toplumsal koşullarıdır. Makale şu soruların cevaplarını bulmaya odaklanmaktadır: Avrupa ve orada yaşayan Müslümanların ayrışma noktaları nelerdir? Avrupa'nın sosyolojik yapısından kaynaklanan sorunlar nelerdir? İslâm'ın teolojik yapısından kaynaklanan sorunlar nelerdir? Bu sorunların teolojik araçlar vasıtasıyla çözülmesi mümkün müdür? "Avrupa İslâmı" söylemi bir sosyal eylem planına mı yoksa teolojik eylem planına mı gönderme yapmaktadır? Çalışmada "Avrupa İslâmı" söyleminin asimilasyonist olmayan tipinin Avrupa koşullarında şekillenen melez bir İslâm'ın temelleri olduğu ileri sürülmekte ve bu melez kültürün tanımlanması için Weber'in Sosyal Eylem Tiplerinden yararlanılmaktadır.

A. ZİHİNSEL AYRIŞMALAR, ZORUNLU BİRLEŞMELER VE SORUNLU ALANLAR

İslâm'ın Hıristiyanlıkla karşılaşması, Miladi 7. yüzyılda Mısır, Suriye ve Irak'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle gerçekleşmiştir. Müslümanlar Hıristiyanlarla karşılaşmadan önce de onlar hakkında belli ölçüde bilgiye sahiptiler. Ancak Hıristiyanların İslâm'ı tanıma süreci bu karşılaşmadan sonra başlamıştır. 8. yüzyılda ölen Yahya ed-Dımaşki'nin Müslümanlar hakkındaki olumsuz raporları Hıristiyanları etkilemiş, onların İslâm algılarının daha ilk yıllardan itibaren olumsuz gelişmesine neden olmuştur (Bk. Harman, 2013; Mümin, 1992, s. 166; Şahin, 2016, ss. 383, 384).

Günümüzde bu olumsuz imajın şekil değiştirerek devam ettiğine tanık olunmaktadır. Buna, Soğuk Savaş'tan sonra Avrupa'da boşalan "Kızıl Tehlike"nin yerine İslâm'ın "yeşil tehlike" olarak ikame

edilmesi de (Kalın, 2007, s. 139) dâhildir. O'Brien'e göre Avrupalılar, Müslümanlara endişe, korku ve güvensizlik ile bakmakta, onlardan kaygı duymakta ve Müslümanlar yüzünden terör kurbanı olma korkusu yaşamaktadır (O'Brien, 1994, ss. 63, 64). Bu korkunun bilhassa 11 Eylül saldırılarından sonra daha da artmış olduğu açıktır. Olumsuz İslâm imajı bu saldırılardan sonra giderek daha da kötüleşmiş ve Müslümanların entegrasyonunun önündeki engellerden biri haline gelmiştir (Kılınç, 2006, s. 33). "Medeniyetler Çatışması" adlı tezinde konuyu detaylı bir şekilde ele alan Huntington'a göre İslam ve Batı arasındaki ayrışma ve çatışma durumu gelecekte de devam edecek hatta 21. yüzyılın küresel kaderini bu çatışma belirleyecektir (Bk. Huntington, 2015, ss. 28, 142-143, 270).

Hem İslâm tarihi hem de Avrupa tarihi açısından 20. yüzyılın ikinci yarısı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bilhassa 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı ülkeler, kalkınma projelerini gerçekleştirmek için büyük çapta işgücü takviyesine ihtiyaç duymuşlar ve bu açığı kapatmak için de büyük oranda İslâm ülkelerine yönelmişlerdir. Böylece İslâm ülkelerinden Avrupa'ya nüfus akışı başlamış, 1950-70 arasında yapılan geçici işçi anlaşmalarıyla kitlesel işçi göçünün önü açılmıştır (Perşembe, 2006, s. 6). Burada önemli bir detay vardır. İşçi göçü politikaları tamamen geçicilik üzerine kurulmuştu (Taştan, 2002, s. 52). Buna göre göçmen işçilerin belli bir süre sonra geldikleri ülkelere geri dönecekleri, geri dönmeyenlerin de zamanla asimile olacakları tahmin edilmişti. Fakat her iki beklenti de gerçekleşmedi. İşçiler asimile olmadığı gibi geldikleri ülkelere de geri dönmediler (Nielsen, 2005, ss. 17-19). Almanya özelinde bir örnek verecek olursak, bugün Almanya, beşinci kuşak Müslüman göçmen nesline tanıklık etmeye başlamıştır. Ülkede yaşayan yaklaşık dört kişiden birinin (19,3 milyon) bir göçmenlik geçmişinin bulunmasından dolayı Almanya, bir "göç ülkesi" (Einwanderungsland) olarak tanınmaktadır. Elbette bunların hepsi Müslüman ülkelere göç etmiş kişiler değildir; ancak Müslümanların sayısı yaklaşık 5 milyonla oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Gedik, 2021, ss. 176, 179).

Günümüzde Avrupa'daki İslâm varlığını sadece işçi göçüyle açıklamak yeterli değildir. İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerinden Avrupa ülkelerine büyük çapta iltica hareketleri de olmuştur. Bilhassa 20. yüzyılın son çeyreğinde çok sayıda Müslüman, Avrupa ülkelerine iltica etmek zorunda kalmıştır. Üstelik bu iltica hareketleri hala devam etmektedir (Antes, 2005, s. 207). İran'daki baskılarla birlikte bilhassa Suriye ve Yemen başta olmak üzere İslâm ülkelerinde yaşanan savaşlar ve iç karışıklıklar mülteci sayısında ciddi artışa neden olmuştur. Sadece örnek olması açısından şu bilgiyi verebiliriz: "Almanya Göç ve Mülteciler Bakanlığı'nın (BAMF) verilerine göre 2015 yılında Almanya'da resmi olarak tescillenen mülteci sayısı yaklaşık 1 milyondur" (Ağçoban, 2016b, s. 157).

Gerek işçi göçü sayesinde olsun gerekse ilticadan kaynaklansın bugün Avrupa'daki İslâm varlığı tartışılmaz bir gerçektir. Ancak bu varlık beraberinde önemli bazı sorunlar da getirmektedir. Bu sorunları iki ana kategori altında toplamak mümkündür. Birincisi, Müslümanların kamusal alanda yaşadığı sorunlar, diğeri ise Müslümanların radikalizmle özdeşleştirildiği durumlardır. Nilüfer Göle'ye göre günümüzde Batı'da kamusal dinin anakronizme yol açtığına yönelik yaygın fikre rağmen, İslâm kamusal alana dâhil olmakta ve güncel bilinci şekillendirmektedir. Ona göre bu durum Avrupa'da "kamusal bilincin üzerinde yükseldiği sekülerist, liberal ve evrenselci iddialara meydan okumaktadır." Dahası belli bir kesim açısından hoşgörü eşiği geçilmiş durumdadır. Bu da bir yandan Müslüman varlığına karşı korkuyu beslerken diğeri yandan hınç duygusu yaratmaktadır (Göle, 2012, ss. 68, 73).

Müslümanların kamusal alanda yaşadıkları zorlukların başında başörtüsü sorunu gelmektedir. Başörtüsü bilhassa Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde İslâm'ın varlığına dair en somut göstergedir. Bu ülkelerde, başörtüsünün cinsiyet ayırımına dayanan bir uygulama olduğu ve gelişmemişliği gösterdiği yönüne bir kanaat bulunmaktadır. Giyim kuşamın ve cinsiyet ayrımcılığının eğitim koşullarına da yansıtıldığı ileri sürülmektedir. Bunların yanında, "İslâmi yiyecek kuralları, İslâmi tatiller, cenaze törenleri ve mezarlıklar, dinsel evlilikler, cami-okullar, cami inşaatı" gibi sorunlar kamusal tartışmalarda İslâm'la özdeşleştirilen başka konulardır (Antes, 2005, s. 208). Mehmet Gedik, bunlara Almanya özelinde, ibadetler ve çalışma saatleri, kurban sorunu, yaşlı destek/bakım evleri, yüzme ve spor derslerine katılım konusunu da eklemektedir (Gedik, 2021, ss. 556-559). Bunlara, İslâm'ın hukuki boyutunun da (el kesme cezası, dinden dönenin öldürülmesi, zina edenin cezalandırılması, çok eşlilik konusu, kadının şahitliği, mirastaki payı vs. gibi muhtemel sorun alanlarının) eklenmesi mümkündür. Ancak son cümlede bahsi geçen sorunların sadece Avrupa'ya özgü olmadığını, mesela Türkiye gibi Müslüman ülkelerde de bu sorunların yaşandığını eklemeliyiz.

Bir yandan bunlarla ilişkili olan ama diğer yandan bağımsız bir algının sonucu olarak gelişen ikinci sorun alanı ise İslâm'ın radikallik ve fundamentalizmle ilişkilendirilmesidir. Vergin'e göre Avrupa'da "Müslüman eşittir fundamentalist" denklemi şekillenmektedir. Avrupa algısında, detaylara inme gereği dahi duyulmadan tüm İslâm'ı fundamentalizmle eşitlemeye dönük bir eğilim vardır. Fundamentalizm ise yıkıcılığın bizzat kendisi olarak görülmektedir (Vergin, 1996, ss. 17, 19). Fundamentalizm söylemi Batı'da Müslümanların kendilerini tanımladıkları değerlerden bağımsız olarak gelişmektedir. Mesela İslâm'ı; Müslümanların büyük bir kısmı barışçıl, hoşgörülü, insan ve bilhassa kadın haklarını koruyan, gelişmeye açık bir din olarak görürken Fransızların büyük bir çoğunluğu onu şiddet yanlısı, fanatik, kadını ikinci plana atan, gerici bir din olarak görmektedir (Antes, 2005, ss. 212-213).

Avrupa'daki İslâm varlığıyla ilgili güncel sorunların başında İslamofobik söylemin ve aşırı sağın yükselişi gelmektedir. Bu iki sorun aslında diğer sorunlardan bağımsız olarak ele alınamaz; tam tersine bunlar diğer sorun alanlarından sürekli beslenmekte hatta onlar üzerinden meşruiyet kazanma yoluna gitmektedir. İslamofobi "İslâm korkusuna dayalı Müslüman karşıtlığını, ayrımcılığını ve düşmanlığını ifade" etmek (Kirman, 2010, s. 20) için kullanılan bir kavramdır. Günümüzde İslamofobi'yi Müslümanlar açısından asıl riskli hale getiren etken onun marjinal bir söylem olmaktan çıkıp yaygın bir söyleme dönüşmeye başlamış olmasıdır. Her ne kadar Avrupa'da İslamofobinin yükselişi, radikal sağın artan popülaritesi ve gündem belirleme gücü ile bağlantılı olarak açıklanabilse de ana akım kültürün giderek artan bir şekilde İslâm'a ve Müslümanlara karşı açıktan açığa düşmanca ve ayrımcı tutumlar gösterdiği bir ortamda bu yükselişte sadece radikal sağ sorumlu tutulması konformist bir yaklaşım olur. İslamofobi artık Avrupa'da ana akım bir sorun olmaya başlamış durumdadır (Kallis, 2015, s. 27). Mesela aşırı sağın öncülük ettiği, cami ve minare başta olmak üzere İslâmî simgelere ve sünnet olmak, helal et kesmek gibi dini uygulamalara yönelik dışlayıcı ve öfkeli tutum artık daha geniş bir toplumsal taban tarafından kabul görmeye başlamıştır (Uzunçayır, 2021, s. 179).

Avrupa'da İslamofobi ve aşırı sağın yükselişi son zamanlarda yaşanan yeni göçmen krizlerinden bağımsız değildir. Müslümanların Avrupa'ya son zamanlarda yaşanan kitlesel iltica hareketleri bilhassa Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde İslamofobik söylemin görünürlüğüne artırmış durumdadır

(Uzunçayır, 2021, s. 183). Göçmen sorunu ile aşırı sağın yükselmesi arasında sadece doğrudan değil aynı zamanda Avrupa Birliği içerisinde yol açtığı yönetsel krizler nedeniyle dolaylı bir ilişki de söz konusudur. Mesela 2014-2019 yasama döneminde başta göç sorunu olmak üzere önemli krizleri çözmek için geliştirilen AB politikaları; Fransa, İtalya, Macaristan gibi bazı ülkelerde uygulanmak istenmemiş, bunun üzerine söz konusu ülkelere yönelik çeşitli yaptırımlar gündeme gelmiştir. Bazı Avrupa ülkelerinde aşırı sağın yükselmesinde AB'nin bu tür politikalarının da etkili olduğu görülmektedir (Güner, 2021, s. 579).

Günümüzde Avrupa devletleri, daha Suriye iç savaşının sonuçlarının bile üstesinden gelememişken 15 Ağustos 2021 tarihinde Afganistan'da yönetimin cebren değişmesi yeni bir kaos ve göç dalgası başlatmış gözükmektedir. Basına yansıyan demeçlerden, Avrupalı yetkililerin bu göç dalgasıyla yüzleşmeyi göze alamadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü yüz binlerce yeni Afgan göçmen sadece mali masraflar değil, aynı zamanda yeni entegrasyon sorunları, yeni istihdam ve eğitim sorunları, hepsinden önemlisi de "Afganistan İslâmı"nı Avrupa'ya taşımış yeni bir dini kitle anlamına gelmektedir. Avrupalı yetkililerin Afgan göçünü durdurma konusunda Türkiye'ye bel bağladıkları görülmektedir. Çünkü jeopolitik konumundan dolayı Avrupa'nın giriş kapısı mahiyetinde olması, Türkiye'yi Avrupa'nın göçmen krizini yönetebilmesi adına anahtar ülke haline getirmiştir. Bunun konumuzla ilgili olan kısmı şudur: Söz konusu iltica hareketleri sadece dini ve kültürel anlamda farklı olan toplulukların karşılaşması anlamına gelmemektedir, bu aynı zamanda devletlerin de birbiriyle karşılaşması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda devletler politik anlamda birbiriyle işbirliği yapmak zorunda kalabilirler; fakat bu işbirliği her ne kadar ekonomik temelli bazı sorunları çözmek için umut vaat edici olsa da göçmenlerin entegrasyonla ilgili sorunlarını temelde ve kalıcı olarak çözmeyi garanti altına alamamaktadır. Mesela Avrupa Birliği, Türkiye ile kusursuz bir politik ilişki kurmayı başarsa bile bu, halklar arasında dinsel temelli bir kaynaşmayı sahici şekilde tesis edemez. Çünkü böyle bir kaynaşma sadece politik yollarla sağlanabilecek mekanik bir olgu değil aynı zamanda kültürel, dinsel, sosyolojik ve teolojik birçok boyutu da barındıran karmaşık bir süreçtir.

B. TEOLOJİK KARŞILAŞMALAR

Burada İslâm'ın diğer dinlere özellikle de Hıristiyanlığa bakışındaki teolojik çerçeveye kısaca değinilecektir. Fakat öncelikle bağlamın tam olarak oluşması için Hıristiyan teolojisinin diğer din ve inançlara bakışının kısaca ele alınması faydalı olacaktır. Burada teolojiden kasıt bir dinin metafizik altyapısı veya iman esasları yani onun ilahiyatıdır (Bk. Aydın, 2003, s. 264).

Yukarıda bahsi geçen ekonomik istihdam kapsamında Avrupa'ya göç eden işçiler sadece Müslüman ülkelerden gelenler değildi. Avrupa o tarihlerde kolonyal ülkeler de dâhil olmak üzere dünya çapında bir göç dalgasıyla karşılaşmış ve büyük bir dini çeşitliliğin merkezi haline gelmişti. Bu işçiler Avrupa'da sosyal hayatın birçok boyutuna yerleşmeye ve kalıcı hale gelmeye başlayınca bu durum Hıristiyan teologların da ilgi alanına girmeye başladı. Bunun üzerine teologlar diğer dinler ve din mensuplarıyla teolojik ilişkilerin nasıl kurulacağına dair kriterler belirleme yoluna gittiler. Dinler Teolojisi denilen ve diğer dinler hakkında üç farklı yaklaşımı içeren kısmen yeni bir teolojik yorumlama biçimi bu sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. Bunlar dışlayıcılık (exclusivism), kapsayıcılık (inclusivism) ve çoğulculuk (pluralism) şeklinde kategorize edilmektedir (E. A. Dağ, 2018, s. 88).

Dinsel dışlayıcılık, hakikatin tek olduğunu, bunu da sadece bir dinin temsil ettiğini, dolayısıyla kurtuluşa ermenin de sadece bu dine inanmakla mümkün olacağını savunan yaklaşımdır. (Çakmak, 2014, s. 25) Bir diğer ifadeyle tek gerçek, Hıristiyanlık tarafından temsil edilir, kurtuluş ise sadece İsa Mesih'e iman etmek ve teslim olmakla mümkündür. Bu yüzden de Mesih'e imana dair güçlü bir çağrıya ihtiyaç vardır. Dışlayıcı yaklaşım, ana çizgideki Protestan kiliselerinin çoğu ve Hıristiyanlığın ana Evanjelik akımı tarafından benimsenmektedir (Crafford, 2007, ss. 275-276). Dinsel kapsayıcılık ise Hıristiyanlık dininin kurtuluş için temel kaynak olduğu, bu yüzden diğer dinlerden daha özel bir konuma sahip olduğu inancını savunan yaklaşımdır (Çakmak, 2014, ss. 123-124). Bu yaklaşıma göre diğer dinlere inananlar da kurtuluşa erebilirler; ancak bu kendi dinleri sayesinde değil, İsa Mesih'in kapsayıcı hidayeti sayesinde. Onlar bunu kabul etmemiş olsalar bile, Mesih sayesinde kurtulacaklardır (Crafford, 2007, s. 280). Dinsel çoğulculuk ise hakikati temsil etme ve kurtuluşa vesile olma açısından bütün dinlerin eşit olduğunu savunan görüştür (Çakmak, 2014, s. 89). Bu yaklaşımda merkezde İsa Mesih değil bizzat Tanrı bulunur. Tüm dinlerin kurtuluş yolları Tanrı'ya çıkar. Herkes kendi dini sayesinde kurtulabilir. Kurtuluş için Mesih'e iman zorunlu değildir (Crafford, 2007, s. 277).

İslâm dinine gelince, İslâm'da Kilise benzeri bir kurumsal yapı olmadığından sistematik ve kurumsal nitelikli bir teolojik açımdan bahsetmek mümkün değildir. Bu yüzden de İslâm'da diğer dinler hakkındaki teolojik kanıtların bireysel fikirlere dayalı olarak geliştirildiği görülmektedir. Ya da belli bir dini grup veya zihniyet tarafından kendi din ve dünya görüşü etrafında şekillendirilmektedir. Bunun örneklerine aşağıda değineceğiz. Ancak öncelikle İslâm dinindeki tek hakikat inancının Kur'an'daki referanslarından iki tane örnek verelim:

“Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır...”, “Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır” (Al-i İmran 3/19, 85). Bu ayetlerin İslâm dininin tek gerçeği temsil ettiği ve bunun dışındaki dinlerin hakikatin ve dolayısıyla da kurtuluş yolunun dışında olduğu inancının temelini oluşturduğu ileri sürülebilir. Elmalı, hak din olan İslâm'ın esasının tevhit ile Allah'a boyun eğmek olduğunu, bundan çıkmanın dini terk etmek anlamına geldiğini ve bundan başkasının küfür olduğunu belirtmektedir (Yazır, t.y., s. 382). Buna göre, İslâm'ın temel teolojik öğretilerinden birinin, Hıristiyanlık dininin hakikatin dışında konumlandığı, küfür kategorisine girdiği ve onun sayesinde kurtuluşun söz konusu olamayacağı inancı olduğunu ileri sürmek mümkündür. İslâm düşünce tarihinde bu inancın sayısız örnekleri gösterilebilir. Gerçi İslâm'da Hıristiyanlıkla birlikte Yahudilik için “Ehl-i Kitap” adıyla özel bir kategori ayrılmıştır. Bu da söz konusu iki dinin en azından ayrıcalıklı bir “küfür” kategorisi oluşturdukları anlamına gelmektedir. Ancak bu ayrıcalık onların da tıpkı İslâm gibi hak din olabilecekleri anlamında değil orijinalleri itibariyle vahye dayandıkları anlamındadır.

İslâm dininde kapsayıcılık, dışlayıcılık, çoğulculuk gibi hem sistematik hem de kuramsal nitelik taşıyan bir teolojik öğreti bulunmadığından İslâm'ın yegâne hakikati temsil ettiği inancının özel bir ismi de bulunmamaktadır. Ancak Hıristiyan teolojisiyle karşılaştırıldığında bunun dinsel dışlayıcılık inancına karşılık geldiği ileri sürülebilir. Gerçi İslâm inancında diğer dinler yok sayılmamıştır, onların Allah katında geçerli olmadıkları kaydıyla birer din oldukları kabul edilmiş, mensuplarıyla ilişki kurmak meşru bir davranış olarak görülmüştür. Ancak yine de bu, İslam dininin dışlayıcı değil kapsayıcı bir din

olduğunu ileri sürmek için yeterli değildir. Çünkü dinsel dışlayıcılıktan kasıt bir dinin ötekileştirilmesi ve onun mensuplarıyla ilişkinin kesilmesi değil o dinin hakikati temsil etmediğinin savunulmasıdır. Müslümanlar da Hıristiyanlarla tarih boyunca ilişki içinde olmuşlar; ancak İslam'ın yegâne hakikati temsil ettiği inancından vazgeçmemişlerdir. Tıpkı Hıristiyan toplumlarında olduğu gibi İslâm toplumlarında da bu inancın merkezi bir yere ve öneme sahip olduğu açıktır.

Hıristiyanlıktaki dini kapsayıcılık ve dini çoğulculuk fikirlerinin de İslâm'da tam bir karşılığının olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü yukarıda geçtiği üzere kapsayıcılık, Hıristiyanlığın sadece kendi mensuplarını değil aynı zamanda tüm insanları kurtarmayı vaat ettiğini; dinsel çoğulculuk ise kurtuluşu tek bir dine hasretmeyip bütün dinlerin bunu sağlayabileceğini savunan görüştür. Bilindiği kadarıyla, İslâm inancında dini fark gözetmeksizin herkesi kurtarmayı vaat ettiğine dair bir dini teori bulunmadığı gibi kurtuluşa ermek için İslâm'a girmeye gerek olmadığına dair tanınmış bir teolojik öğreti de yoktur.¹

Buna mukabil İslâm'ın barışçıl bir teolojik öğretiye sahip olduğunu savunan çok sayıda bireysel fikir bulunmaktadır. Bu bağlamda genellikle Hucurat Sûresi'nin 13. ayetinin bir referans noktası olarak ele alındığı görülmektedir. Ayetin ilgili kısmı şöyledir: "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık..." Mesela İlyas Çelebi söz konusu ayetle ilgili insanların farklı dil, renk ve etnik grupta yaratılmış olmasının bir üstünlük aracı sayılmayacağı tam tersine bu ayetin insanlar arası hukukun bir nevi kardeşlik hukukuna işaret ettiğini belirtmektedir (Çelebi, 2016, ss. 147, 149). Şinasi Gündüz de Tanrı düşüncesinin kesinlikle çatışma ve şiddet konusu değil, ancak hakikati kavramak, farklılıkları kıyaslamak için bir araç olarak kullanılacağını belirtmektedir (Gündüz, 2006, s. 28). Bu örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü gibi bu yaklaşım inançların eşitliğinden ziyade inananların bir arada yaşama koşullarına odaklanmakta teolojik ayrılıkların bir arada yaşamak için engel teşkil etmediğini savunmaktadır.

Teolojik karşılaşmalar söz konusu olduğunda Avrupa'daki Selefilik inancının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü Selefilik İslâmi topluluklar tarafından Avrupa'ya yöneltilen özel bir dışlayıcılık şeklidir. Yöntem ve iddiaları bakımından dinsel dışlayıcılığa oldukça benzemektedir. "Selefi" kavramını Seleflerin kendileri tercih etmekte ve bununla Hz. Peygamber ve halifelerin yoluna dönüş yapmayı kastetmektedirler (Roy, 2013, s. 253). Selefilik kavramının İslâm coğrafyasında yaşayanlar için ifade ettiği anlamla Avrupa'da yaşayanlar için ifade ettiği anlam tam olarak aynı değildir. Kur'an ve dini metinleri yorumlama biçimi olarak ortaya çıkan Selefilik metodu Avrupa'da aynı zamanda dinsel şiddetin de referans kaynağı olmaktadır. Seleflerin fikirlerine dayanak yaptığı ayetler de vardır. Mesela "Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar..." (el-Bakara 2/120) ayeti bunlardan birisidir. Bu ve bunun gibi ayetleri bağlamından kopararak yorumladıkları bu yüzden de hata ettikleri ileri sürülmektedir (Kurt, 2019, ss. 86, 94).

¹ Gerçi gelenekselcilerin bir tür dini kapsayıcılığı savundukları fikri ileri sürülebilir. Çünkü mesela tanınmış gelenekselcilerden biri olan Schuon'a göre her ne kadar zahiri boyutu itibariyle dinler birbirinden farklı gözükse ve dogmatik bir bakışla birbirini reddediyor olsa da iç anlamları itibariyle külli hakikatin ifade vasıtaları olması bakımından hakikatin anahtarı konumundadırlar (Schuon, 1992, s. 129). Fakat bu konuyu detaylı şekilde tartışmak çalışmanın kapsamına dâhil değildir.

Bugün Selefilik Avrupa'da İslâm varlığının inkâr edilemez bir parçası haline gelmiştir. Üstelik her geçen gün arttığına dair bilgiler de bulunmaktadır. Artmasının en önemli nedeni olarak da Avrupa'nın Müslümanlar için kullandığı dışlayıcı dil gösterilmektedir. Canatan, Batı'daki İslâm karşıtı söylemin İslâm içindeki Selefi ve radikal akımları cesaretlendirdiğini söylemektedir (Canatan, 2006, s. 36). Bunun yanında gettolaşma da Selefiğin artışına neden olmaktadır. Çünkü gettolaşma kayıp kuşakların ortaya çıkma riskini doğurmaktadır. Selefilik ise bu riski çözebileceğini vaat etmektedir. Kullandıkları anlaşılır ve ikna edici dil sayesinde Selefilik her geçen gün artmaktadır (Kanık, 2018, s. 1344).

Yukarıda Müslümanlara yönelik "fundamentalizm" söyleminden bahsetmiştik. Bu söylemle Selefilik arasında önemli bir fark vardır. Fundamentalizm söylemi adından da anlaşılacağı üzere Batılı bir söylem tarzı olarak inşa edilmektedir. Bir diğer ifadeyle Müslümanların gerçekten fundamentalist olup olmadıklarından bağımsız olarak bu söylem vardır. Fakat Selefilik için aynı durum söz konusu değildir. Selefilik her ne kadar İslâm'ın Batılılaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış (Roy, 2013, s. 249) olsa da o Batılılar tarafından üretilmiş bir söylemden ibaret değildir. Selefilik bizzat Müslümanların kendisi tarafından üretilen fiili bir durumdur. Üstelik de kaynağı yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere İslâm'ın özgün kaynaklarıdır. Her ne kadar bazı yazarlar Selefilik'in, İslâm kaynaklarının yanlış yorumlanmasından ve bağlamından koparılacak suretiyle manipüle edilmesinden kaynaklandığını söyleseler de bu durum onun kökeninin İslâm teolojisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Burada bize göre önemli olan nokta, Selefilik'in doğru bir İslâm yorumu üretip üretmedikleri değil ürettikleri yorumu doğrudan İslâm kaynaklarına dayandırıyor olmalarıdır. Öyleyse Selefilik'in Müslümanlar tarafından üretilen ve İslâm teolojisine dayanan bir söylem olduğunu ileri sürmekte bir sakınca olmasa gerektir. İslamofobi ve fundamentalizm Avrupa sosyolojisinin inşa ettiği bir söylemken Selefilik bir İslâm teolojisi türü olarak Müslümanlar tarafından geliştirilmektedir.

C.TEOLOJİ KANALIYLA UZLAŞININ İMKÂNI

S. Hüseyin Nasr, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında daha kalıcı ve derin bir uyum sağlanması için merkezi öneme sahip olan yedi teolojik sorun alanı bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu yedi mesele ve Nasr'ın bunlara önerdiği yedi çözüm özetle şöyledir: 1) Tanrının mahiyeti ve tecellisi konusu: Hıristiyanlar teslis, Müslümanlar ise tevhit üzerinde ısrar ederler. Oysa Tanrı'nın tek gerçek olduğu üzerinde ittifak etmek mümkündür. 2) Son din olma meselesi: Hem Hıristiyanlar hem Müslümanlar dinlerinin son olduğunu savunur. Oysa bu, mutlak hakikati temsil etmede son değil tarihsel anlamda son olarak ele alınmalıdır. 3) Kutsal metinlerin anlamı ve statüsü konusu: Müslümanlar İncil'i mensuh ve muharref bir kitap olarak görürler. Hıristiyanlar da Kur'an'ı, İncil'in Hıristiyanlar nezdindeki statüsüyle eşleştirir. Buna bir çözüm bulunmadığı sürece Müslümanlar doğru bir Hıristiyan anlayışı geliştiremedikleri gibi Hıristiyanlar da doğru bir İslâm anlayışı geliştiremezler. 4) Kutsal metnin diliyle ilgilidir. Arapça'nın Müslümanlar için önemi Hıristiyanlar tarafından anlaşılmamaktadır. Hıristiyanlar siyasi mekanizmaları bırakarak kutsal dilin ne anlama geldiğini tıpkı Ortodoks Yahudiler gibi tetkik etmelidir. 5) Kutsal hukuk konusu ve cinsellik meselesidir. Hıristiyanlar Müslümanları hedonist olarak görürler, Müslümanlar da bundan nefret ederler. Hıristiyanlıkta kutsal hukuk sadece ahlaki prensipler vazederken İslâm'da bu, günlük hayatı da kapsar. Böylece Müslümanlar değişmeyen yasaları olan bir millet olarak gözüktür. Bunun teolojik nedeni incelediğinde karşılıklı bir anlayış tesis edilebilir. 6)

Mesih'in tarihsel hayatı konusudur. Onun çarmıha gerilip gerilmediği, gerçekten ölüp ölmediği konusu iki din arasında ayrışma meselesidir. Mesih'in dünyevi hayatının sona ermesi gibi önemli bir kozmik olay farklı yollarla görülebilir ve bilinebilir. Tanrı onu Hıristiyanlara başka şekilde Müslümanlara başka şekilde göstermektedir. 7) Hıristiyan-Müslüman ilişkisinin sessiz ortakları modernizm ve postmodernizm konusudur. Bugün Hıristiyanlık diye savunulan birçok şey aslında modernist ve sekülerist güçlerin bir sonucudur. Bunu dikkate almadan gerçekçi bir diyalog mümkün değildir (Nasr, 2001).

Gerçekten de Nasr'ın ileri sürdüğü gibi teolojik ayrışma noktaları üzerinden hareket ederek bir uzlaşma ortamı yakalamak mümkün müdür, yoksa onun fikirleri sadece naif bir beklentiden mi ibarettir? Bu sorunun cevabını vermek için öncelikle dini doktrinin sosyolojik sonuçlarına biraz değinilmesi yararlı olacaktır.

Bauman'a göre "Hakikat" gerek kökeni gerekse vazgeçilmez yapısından dolayı agonistik yani çatışmacıdır ve ancak karşıtıyla bir araya geldiği zaman açığa çıkar/çıkabilir (Bauman & Obirek, 2018, s. 15). Üstelik o, seçim hakkı olmayan bir durum değil aksine yalana karşı hakiki olanı, yanılığa karşı gerçek olanı seçmek ve benimsemek yönünde girişilmiş asil bir eylemdir (Bauman, 2013, s. 87). Obirek, Bauman'a yazdığı bir mektupta onun bu fikrine tamamen katıldığını belirtir ve buna bir şey daha ekler: Ona göre monoteizme inananların gerçek sorunları, bir yandan kendileriyle aynı Tanrıya inananlar için hoşgörülü davranırken diğer yandan ona inanmayanlar için aşılmaz yeni duvarlar inşa etmeleridir. Çünkü tek hakikate sahip olduğunu düşünen biri için artık arayış bitmiştir. Yapılması gereken tek şey onu başkasına da duyurmak ve inanması için onu ikna etmeye çalışmaktır. Diyalog ve etkileşim gereksiz hatta zararlı görülür ve kenara atılır (Bauman & Obirek, 2018, ss. 37, 38).

Aynı konu Hoffer tarafından da ele alınmakta ve benzer şekilde açıklanmaktadır. Ona göre "Ne kadar derin ve yüksek olursa olsun hiçbir öğreti tek ve ebedî gerçeğin ifadesi olarak tanıtılmadıkça etkili olamaz" (Hoffer, 2010, s. 91). Üstelik etki gücünün artması için aynı zamanda ortak bir düşman da bulunmalıdır. Ona göre "İdeal Tanrının tek olması gibi ideal şeytanın da tek olması" gerekmektedir. Üstelik sanılanın aksine birleştiriciliği en kolay olan ve en geniş şekilde bulunan etken nefrettir (Hoffer, 2010, ss. 103, 105). O, bu yüzden bütün kitle hareketlerinin birbirine benzediğini, kitlelerin aynı tip insanlardan oluştuğunu ve aynı tip insanlarla ilişki kurduğunu ileri sürmektedir (Hoffer, 2010, s. 7).

Bunun konumuz açısından önemi şudur: Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında teolojik bir diyalog tasarlandığını ve bunun merkezine de "Tanrı"nın konulduğunu farz edelim. Teolojik diyalogun, her iki tarafın da birbirini doğru anlaması için gerekli olduğu (Antes, 2005, s. 212) ve Tanrı merkezli bir anlayışın da bu diyalog için gerçekçi bir kapı aralayacak tek anlayış olduğu (Crafford, 2007, s. 278) fikrinin takip edildiğini varsayalım. Burada önemli bir ayrımla karşı karşıya kalındığı görülür. İki tarafın birbirini akademik düzeyde anlaması yeterli midir, yoksa inanç düzeyinde bir paylaşım da gerekmede midir? Kanaatimize göre asıl önemsenmesi gereken nokta burasıdır. Çünkü "hakikat" iddiasını akademik bir nesne olarak kavramakla hakikati kabul etmek aynı şey değildir. Üstelik eğer konu akademik veya entelektüel düzeyde bir diyalogsa bunun zaten uzun zamandır yapıldığını söyleyebiliriz. Yukarıda bireysel fikirlerine atıf yapılan araştırmacılar aynı zamanda bunun örneğidir.

Öyleyse teolojik bir diyalogda gerçek sorunlar nereden kaynaklanmaktadır? Bunun cevabı iman tanıklığı konusunda gizlidir. Şayet, teolojik bir diyalogdan kasıt tanıklığın paylaşılması ise bu, iki din arasındaki metafizik sınırların yok olması anlamına gelmektedir. Daha açıklayıcı olması için Hegel'in dine ilişkin tasavvurunu açıkladığı şu bilgiyle devam edilebilir: "Din hakikatin bilinci, uhrevi mutluluğun hazzıdır; faaliyet olarak Tanrıyı yüceltmektir." Ona göre din yüksek bir tatmin ve bizzat amaç olan bir şeydir (Hegel, 2016, s. 211). Bu da dini, yukarıda hakikatle ilgili yazılanların bir üst kavramı haline getirir ki, din hakikatin yegâne tezahür biçimi olarak belirir. Bu durumda tanıklığın paylaşımı demek, din değiştirmekle aynı anlama gelir. Buna somut bir örnek de verilebilir. Nitekim Aydın'ın, yaşadığı bir anısında anlattığına göre; o bir Alman'a, biz Hz. İsa'nın peygamber olduğuna inanıyor ve ona saygı duyuyoruz, siz neden Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanmıyorsunuz? diye sorar. Alman da ona, o zaman biz Müslüman olmuş oluruz, cevabını verir. Aydın, bunu yorumlarken, aynı şeyin Müslüman için de geçerli olduğunu söyler. Yani Hz. İsa'nın Tanrının oğlu olduğuna tanıklık etmek Hıristiyan olmak anlamına gelir (Aydın, 2003, s. 270).

Öyleyse burada ara bir sonuç olarak şu söylenebilir: Teolojik bir diyalog eğer akademik veya entelektüel bir çabaya dayanacaksa bunun Avrupa'daki Müslümanların sorunlarını çözmekte yetersiz kalacağı açıktır. Ama eğer teolojik bir diyalogdan kasıt iman tanıklığının paylaşımı ise bu da sahici bir vaatte bulunmaktan uzaktır. Bu durum gerçekçi bir uzlaşma ortamı açısından teolojik diyalogun yetersiz kalacağı anlamına gelmektedir.

Dini doktrinin görünüşte ne kadar barışçıl olursa olsun, pratikte insanları ayrıştırmaya yöneltmesi (Günay, 2014, s. 247) onun taşıdığı hakikat ve biriciklik iddiasıyla açıklanmalıdır. Bu yüzden dinler en barışçıl hallerinde bile gizli bir dışlayıcı karakter taşıyabilirler. Mesela Yaran, dini kapsayıcılığı inceledikten sonra, kapsayıcıların bütün çabalarına rağmen, dinlerinin biricikliğinden vazgeçemedikleri, dışlayıcılar kadar olmasa da onun üstünlüğü esasına göre hareket etmekten kurtulamadıkları sonucuna varmaktadır (Yaran, 2001, ss. 79-80). Mustafa Köylü de dinsel dışlayıcılığı inceledikten sonra diğer yaklaşımlarla kıyaslamakta ve en tutarlı yaklaşımın bu olduğu sonucuna varmaktadır. Ona göre üstelik gerek Hıristiyanlık gerekse de İslâm açısından dışlayıcılık daha belirgindir (Köylü, 2001, ss. 59, 60). Gerçi dinsel çoğulculuk belli bir dinin üstünlüğü ve biricikliği fikrini kabullenmediği için istisnai bir yere sahipmiş gibi gözükmemektedir; ancak, Köylü'nün yaklaşımından anlaşıldığı kadarıyla, onun da sahicilik sorunu bulunmaktadır.

İslâm teolojisi açısından buraya kadar bahsedilenler daha çok ilkesel yaklaşım niteliğindedir. Burada konuyla doğrudan ilgili olan başka bir yaklaşımdan daha bahsetmek faydalı olacaktır. Bu yaklaşımda güncel Avrupa ve İslâm ilişkisinin merkezine İslâm teolojisini koymamak gerektiği fikri ileri sürülmektedir. Buna Düzgün'ün görüşü örnek olarak verilebilir. Düzgün, konuyla ilgili olarak "tartışma teolojik bir zeminden antropolojik bir zemine kaydırılmalıdır" demektedir. O, bu şekilde Kur'an'a gelen ve gelecek olan saldırıların önlenebileceğini düşünmektedir. Çünkü bu yapılmazsa Kur'an, Hitler'in "Kavgam" kitabına benzetilmekte ve tepkileri üzerine çekmektedir. Eğer bu başarılırsa, o zaman çoğulculuk, tolerans, eşitlik, özgürlük gibi insan temelli bir zeminde kaynaşma ve anlaşma imkânı ortaya çıkabilir (Düzgün, 2017, ss. 105, 109-111). Ona göre bu, Tanrının yerine insanı ikame etmek anlamına gelmemektedir. Çünkü insan zaten Allah'ın ona verdiği pay sayesinde (ruhundan üfleme) Allah'la

birlikte varlığın temel yapıcı unsurlarından biridir (Düzgün, 2000, s. 168).² Tatar, “Kelam'ın günümüzün Müslüman veya gayrimüslim insanına seslenebilmesi, onun orta çağdaki metafiziksel ve dogmatik rasyonel tutumundan uzaklaşarak kendisini tarihselleştirmesi ile mümkündür” diyerek (Tatar, 2001, s. 302) dolaylı şekilde bu yaklaşımın onaylanabileceğini belirtmiş olmaktadır.

Böyle bir kelam anlayışı Kur'an'la çelişir mi? Bunun Kur'an'a ve onun tarih üstü niteliğine ters olduğunu savunan çok sayıda görüş vardır. Mesela yukarıda bahsi geçen Selefi nitelikteki görüşler bunun örneklerinden biridir. Eyüpoğlu ve Okuyan'ın fikirleri ise böyle bir Kelam anlayışının Kur'an'la çelişmeyeceğini savunur niteliktedir. Çünkü onlara göre Kur'an, insanı içinde bulunduğu sosyo-kültürel koşullara uygun bir dünya inşa etmesi konusunda oldukça özgür bırakmıştır. İnsanın bu alan içinde kendine özgü kuracağı bir dünya Kur'an'la asla çelişmeyecektir. Çünkü Allah'a karşı kişi iman ve ibadetindeki samimiyetini koruduğu sürece “beşerî niteliklerle ilahi nitelikler kuşku yok ki birbirini tamamlayacaktır” (Eyüpoğlu & Okuyan, 2008, s. 213). “Vahye muhatap olma fitratına sahip olan insanın sergileyeceği dini-ahlaki kaygı muhtevalı kültürel/örfi etkinliklerle Kur'an arasında birebir bir örtüşme olacaktır” (Eyüpoğlu & Yıldız, 2014, s. 118).

Görüldüğü gibi bu fikirler sabit ve zaman üstü bazı teolojik ilkelerden hareket etmek yerine sosyal eylemin gerçekleştiği koşullara odaklanmaktadır. Teoloji bu koşullarda yeniden üretilebilir. Avrupa'daki İslâm söz konusu olduğunda, burası Avrupa'nın sosyo-kültürel koşulları anlamına gelmektedir ki bu da Avrupa sosyolojisinin ürettiği toplumsal koşullar ile İslâm teolojisi tarafından ortaklaşa geliştirilen yeni bir İslâm anlayışının ortaya çıkacağı yerdir.

D. MELEZ BİR KÜLTÜRÜN OLUŞMASI

Bugün Avrupa, İslâm da dâhil olmak üzere birçok farklı din ve kültürle Avrupalılığın birlikte yaşamak zorunda olduğu bir coğrafya haline gelmiştir. Bu da her ikisinin ortak katkısıyla oluşan melez bir kültürden bahsedilmesini olanaklı kılmaktadır. Burada söz konusu melez kültürün oluşum sürecini izah etmek için Weber'in “Sosyal Eylem” tipinden yararlanılmaktadır. Çünkü sosyal eylem iki failli bir eylemin ortaya çıktığı sosyal durumları açıklamak için oldukça uygun bir analitik araç görevi görebilir.

Weber'e göre bir eylem, “öznel anlamı, diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar toplumsaldır” (Weber, 2012, s. 112). Bir eylemin toplumsal olması için onun anlamlı şekilde başkalarının eylemlerine yönelik olması gerekmektedir. Mesela dini bir davranış sadece bir duadan veya tefekkürden ibaretse bu sosyal bir eylem değildir. Çünkü buradaki hareket karşıdaki birine yönelmiş değildir. Öte yandan mesela, bir bisiklet çarpışması esnasında ortaya çıkan tartışma bir sosyal eylemdir. Çünkü burada karşıdakine anlamlı şekilde yönelmiş ve birbirini yönlendiren bir ilişki durumu söz konusudur. Birey bir kalabalık içindeyse kalabalıktan bağımsız

² Bu fikrin benzerini daha önce Hasan Hanefi'nin teorize etmeye çalıştığı görülmektedir. O, teolojinin yerine antropolojinin konulması gerektiğini savunur. Çünkü ona göre, teoloji sadece dinin bazı davranış biçimlerinin formüle edilmesinden ibarettir, bu da bir bilim değildir. Oysa Antropoloji sayesinde din bir insan bilimine dönüşür. Dini insan bilimine dönüştürmek, kutsal olanı kutsal olmayanı çevirmek veyahut da teolojiyi ortadan kaldırmak anlamına gelmemektedir. Çünkü kutsal olanla kutsal olmayan şey aslında aynı şeydir. Buna bağlı olarak da halkın talep ettiği şey aslında Allah'ın talep ettiği şey anlamına gelmektedir (Hanafi, 1978, ss. 506, 518, 530, 527-528).

hareket etmesi zordur. Bir kalabalığa üye olmak bireyi güçlü şekilde yönlendirici bir etkiye sahiptir (Weber, 2012, ss. 130-131).

Weber dört tane sosyal eylem tipi tespit eder. Çalışmanın konusu açısından merkezi öneme sahip olan, "Gereç-Ussal tip"tir. Buna göre: "Sosyal eylem çevredeki nesnelere ve diğer insanların davranışlarıyla ilgili beklentiler tarafından belirlenebilir; bu beklentiler aktörün rasyonel olarak takip edilen ve hesaplanan kendi 'hedeflerine' ulaşması için 'koşullar' ya da 'araçlar' olarak kullanılır" (Weber, 2012, ss. 132-133). Bunun önemi şudur: Bize göre Avrupa'daki İslâm olgusunu teolojik bir perspektiften ziyade sosyal eylem merkezli bir perspektiften incelemek, konuyu daha anlaşılır hale getirecektir. Öyleyse Avrupa'daki İslâm olgusu söz konusu olduğunda sosyolojik çalışmaların teolojik olanlara göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Çünkü sosyoloji, sosyal eyleme odaklandığından değişimin dinamiğini yakalamak ve bunun sonuçlarıyla birlikte nedensel açıklamalarını bulmak konusunda teolojiye göre daha fazla araçsal imkânlarla sahiptir. Göle, bu fikre paralel şekilde, Avrupa ve İslâm olgusu hakkında şunu söylemektedir: "Temas, etkileşim ve iç içe giriş alanlarını inceleyerek bu karşılaşmanın doğasını ve iki yönlü değişimleri kavrayabiliriz" (Göle, 2012, s. 68). Bu Weber'in metodolojisine ve Bauman'ın yaklaşımına da uygundur. Nitekim Weber'e göre sosyoloji sosyal eylemin seyrinin ve sonuçlarının nedensel açıklamalarıyla ilgilenir (Weber, 2012, s. 112). Bauman'a göre ise sosyoloji birbirine karşılıklı olarak bağımlı bulunan failerin rastlantısal olmayan birlikteliğiyle ilgilenir. Karşılıklı bağımlı olmak, eylemin başlama ve başarılı olma şansının, diğer failerin kimler olduğu ve neler yapabileceği ihtimaline göre değişen durumlar anlamına gelmektedir. Sosyoloji bu durumlara bakarak, sonuçlarının neler olduğunu sorgular (Bauman, 2013, s. 16).

Makro çapta gerçekleşen toplumsal karşılaşmaları açıklamak için sadece sosyal eylem ve onun incelenmesinden bahsetmek yeterli değildir. Aynı zamanda toplumsal değişim kavramına da atıf yapılması gerekmektedir. Çünkü Avrupa ve İslâm konusu mesela bisiklet çarpışması sonucunda ortaya çıkan tartışma gibi anlık ve kısa süreli bir ilişkiyle açıklanamaz. O, aynı zamanda bir toplumsal değişim süreciyle de alakalıdır. Bir değişimin toplumsal sayılabilmesi için onun bir referans noktası olması, bir zaman dilimine yayılması, sürekli olması, köklü olması, kolektif olması, eğitim, cemaat, ekonomi gibi kalıcı beraberlikleri ifade eden grup temelli meydana gelmesi gerekmektedir. Moda veya geçici değişimler toplumsal değişim değildir (Günay, 2014, s. 363; Okumuş, 2013, s. 137).

Öyleyse Avrupa ve İslâm söz konusu olduğunda karşılıklı olarak meydana gelen, birbirini etkileyen, uzun vadeli ve sürekli bir değişime bağlı olarak ortaya çıkan bir ilişki açısından bahsetmek gerekmektedir. Gerçekten de Avrupa'da bugün böyle bir süreç vardır. Göle, İslâm'ın Avrupa'nın kamusal bilincinin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini bunun da hem oradaki Müslümanları hem de Avrupa'yı karşılıklı değişime zorladığını belirtmektedir. Ona göre bu süreçte hem Müslüman kimlikleri yeniden oluşmakta hem de Avrupa'nın kendilik temsiliinde değişim meydana gelmektedir (Göle, 2012, ss. 67, 68, 138). Bu oluşum ve değişimin gerekli olduğuna, üstelik de bunun tek taraflı değil karşılıklı olması gerektiğine dair bilincin dayandığı nokta, kanaatimizce Antes'in şu sözünde özetlenmiş niteliktedir: "Müslümanlar, kendi dini kimlikleri için herhangi bir yer bırakmaksızın, Batılı bir hayat tarzını kabul ederlerse gerçekten mutsuz olacaklardır. Öte yandan, Avrupa da klasik şeriat kitaplarında tasvir edildiği üzere bir İslâm devletine dönüştürülemez" (Antes, 2005, s. 217).

Kanaatimize göre bilhassa son zamanlarda “Avrupa İslâmı” olarak adlandırılan olgu (eğer gizli bir asimilasyon programını anlatmıyorsa) aslında bir bakıma bu sürecin isimlendirilmesidir.

E. “AVRUPA İSLÂMİ” MELEZ BİR İSLÂM SAYILABİLİR Mİ?

Bugün Avrupa'daki İslâm sorunuyla ilgili olarak Avrupalı devletlerin bir uzlaşma arayışı içinde oldukları açıktır. Bunu iki örnek üzerinden göstermek mümkündür. Birincisi, günümüzde “Avrupa İslâmı” kavramıyla anlatılan sürecin politik boyutudur. Avrupa İslâmı kavramı Avrupa'nın kültürel ve toplumsal şartları içinde yeniden yorumlanmış, Avrupa'ya özgü bir İslâm anlayışını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu kavram yekpare bir anlayışa gönderme yapmamaktadır. Nitekim İslâm'ın Avrupa'daki gelişimi, ülkelere ve kültürlere göre değişiklik göstermektedir. Buna bağlı olarak da her ülke kendi İslâm'ını yaratmaya yönelmektedir (Bk. Canatan, 2006, s. 32). Bu amaçla birçok Avrupa hükümeti, cami imamlarını ve din dersi öğretmenlerini kendi kurumlarında eğitmeyi planlamaktadır. Bu eğitim, Avrupa İslâmı oluşturulmasında önemli bir adım olarak görülmektedir (Bruinessen & Allievi, 2012, s. 9). İsveç (Sondar, 2005, s. 157), Hollanda, Fransa, Danimarka, Amsterdam Belçika (Klausen, 2008, ss. 15-16), Almanya, Avusturya bu tür ülkelere örnek olarak verilebilir.

Avrupalı devletler tarafından tasarlanan bir Avrupa İslâmı tanımlaması politik bir sürece gönderme yapmaktadır ve bu yüzden de bazı çevreler tarafından kuşkuyla karşılanmaktadır. Kavrama kuşuyla yaklaşanlara göre Avrupa İslâmı bir yönetsel projedir, amacı ise Avrupa'da asimile edilememiş Müslümanları Batı tarafından tanımlanmış ve asli unsurlarından arındırılmış bir İslâm'a yönlendirmek suretiyle asıl İslâm'ı yok etmektir (Perşembe, 2006, s. 12). Necdet Subaşı bunu “kültürel envanterinden yalıtılmış yeni bir formatta, Batılı bir İslâm tasarımı” olarak tanımlamakta ve (Subaşı, 2005a, s. 32) “Euro İslâm (Avrupa İslâmı), bir kimlik projesidir” demektedir (Subaşı, 2005b, s. 85). Avrupa İslâmı'nın siyasal bir kimlik projesi olduğunu düşünerek bunu güvenilir bulanların tutumlarını pekiştiren somut sebeplerin olduğu da görülmektedir. Mesela Fransa'ya uygun bir “Fransız İslâmı” tasarımı için Kur'an'dan bazı ayetlerin silinmesi gerektiği teklif edilmiştir. Çünkü tasarlanmış bir “Fransız İslâmı” anlayışına, Kur'an'ın bazı ayetleri ters düşmektedir. İddiaya göre bazı Müslüman danışmanlar Fransız İslâmı için yöneticilere raporlar sunmaktadır (A. Dağ, 2018, s. 180). Bu anlatılanlar politik olarak ve asimilasyon amaçlı tasarlandığı ileri sürülen Avrupa İslâmı için geçerlidir. Politik olmayan bir Avrupa İslâmı söylemine aşağıda değinilecektir.

Avrupalı devletlerin bir uzlaşma arayışı içinde olduklarının ikinci göstergesi, ise başta Almanya'da açılan İslâm İlahiyatı fakülteleri olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde İslâm eğitimine yönelmiş olan yönetsel ilgidir. Almanya'da bu fakülteler lisans düzeyinde eğitim vermekte ve İslâm'ın en üst düzeyde kurumsal eğitimini temsil etmektedir. Öğretim kadrosu büyük oranda Müslümanlardan oluşmakta ve müfredatı ise İslâm dini esas alınarak oluşturulmaktadır. Bu fakülteler günümüzde Osnabrück, Erlangen Nürnberg, Frankfurt Goethe, Münster ve Tübingen üniversitelerinde aktif olarak eğitim vermektedir (Tosun, 2020, s. 298).

Bununla birlikte Avrupa ülkeleri tarafından girişilen uzlaşma arayışı tek taraflı değildir. Bu arayışın Müslümanlar tarafından kabul görmüş bir karşılığının bulunduğu da anlaşılmaktadır. Biz, teolojik bir temele dayanarak yükselen fundamentalizm ve/veya Selefilik akımlarının varlığını inkâr etmemekle

birlikte, Müslüman nüfus arasında teolojik bir temelden ziyade eylem odaklı hareket etmeye yönelik eğilimin güçlendiğini, sahici bir uzlaşının ancak bu şekilde tesis edilebileceğine dair inancın yerleşmeye başladığını savunmaktayız. Bu, elbette teolojinin tamamen terk edildiği anlamına gelmemektedir. Fakat onun sosyal eylemin oluşmasına yönelik bir amaçla yeniden yorumlandığı anlamına gelmektedir. Bu duruma örnek ise “Avrupa İslâmı”nın sivil nitelikli söylemidir. Biz, bu söylemi benimseyen entelektüellerin aslında sosyal eylemin oluşmasına ve uzlaşının eylem üzerinden sağlanmasına yönelik fikri bir çaba gösterdiklerini savunmaktayız.

“Avrupa İslâmı” söz konusu olduğunda dikkat çeken isimlerden biri Suriye kökenli Alman yazar Bassam Tibi’dir. Tibi, “Avrupa İslâmı” kavramının kendisine ait olduğunu ileri sürmekte ve bu kavramla Avrupa’da yaşayan Müslümanların entegrasyonu için ileri sürdüğü fikirleri teorize etmeye çalışmaktadır. O, Avrupa toplumlarında Kur’an’a dayalı yasalara değil Avrupa hukuk düşüncesine dayalı yasalara tabi olmak gerektiğini belirtir. Sebebi de Tanrı yasalarının tartışılmaz niteliğidir. Tanrı yasaları bu nedenle çok kültürcü uzlaşmalara izin vermez (Tibi, 2000, s. 273). Tibi’nin, kendi düşüncesini tasarlarken de sabit dini yasalara değil çoğulcu toplumsal koşullara dayanarak hareket ettiği görülür. Nitekim ona göre Avrupa’da sahici bir entegrasyondan bahsetmek için Müslümanlar İslâm egemenliği iddiasından vazgeçmeli, buna ek olarak laikliği, kültürel ve dinsel çoğulculuğu kabul etmelidir (Tibi, 2004, s. 59). Tibi, “sivil toplum” kavramının İslâmi düşünceye yerleştirilebileceğine ve İslâm’ın da buna uyum sağlayabileceğine inandığını belirtmektedir. Çünkü İslâm diğer medeniyetlerle etkileşime girme ve onlardan öğrenmeye dair tarihsel bir birikime sahiptir (Tibi, 1997, s. 27).

Bize göre Tibi’nin tanınırlığını arttıran ve aynı zamanda büyük eleştiri almasına yol açan neden, onun fikirlerinin “entegrasyonist” olmaktan ziyade “asimilasyonist” olarak yorumlanmaya elverişli olmasıdır. Gerçi o “Avrupa İslâmı” söylemini entelektüel veya akademik bir konudan ziyade bir entegrasyon politikasının altyapısı olarak gördüğünü açıkça belirtir (Tibi, 2000, ss. 233-234). Ancak onun, demokratik entegrasyon adını verdiği bu altyapı projesi, örneğin Almanya’da yukarıdan aşağıya yani tepeden uygulanmak durumundadır. Çünkü ona göre söz konusu İslâm topluluğunda demokratik olmayan güçler etkin olduğu sürece bunun kendiliğinden gelişmesi beklenemez (Tibi, 2000, s. 288). Yukarıda, bir devlet politikası olarak Avrupa İslâmı’na değinmiş ve asimilasyonist olduğu gerekçesiyle ona yöneltilen eleştirilerden bahsetmiştik. Bu eleştirenlerde sık sık Tibi’ye de atıf yapıldığı görülür. Çünkü onun fikirlerinin yönetsel bir plana kolay dönüştürülebilir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Bu konuda dikkat çeken isimlerden biri de Mısır kökenli İsviçreli yazar Tarık Ramazan’dır. Onun “Avrupalı Müslüman Olmak” (To be a European Muslim) adlı kitabı konuya yaklaşımını özetler niteliktedir. Buna göre; Avrupa’daki Müslümanlar artık Avrupalı olmuştur. Bu Müslüman toplumun kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi, ihtiyaç duyduğu dini bilgiyi kendilerinin üretmesi gerekmektedir. Ancak bu bilgiyi üretirken referans noktası, göç ederek ayrıldıkları Asya veya Afrika değil Avrupa olmalıdır. Avrupalı Müslümanlara hitap edecek bir İslâm’ın etnik ve kültürel kökenlerin kalıntılarından arındırılmış olması gerekmektedir. Bunun için de o, köken kültürleriyle bağını sürdüren her türlü araçtan kurtarılmalıdır. Örneğin İngiltere’de yaşayan İslâm, aslında İslâm’ın bizzat kendisinden ziyade onu yaşamanın Asyalı bir biçimidir. Ona göre aslında genç nüfus Avrupalı bir İslâmı yaşama

sürecine girmeye başlamıştır. Atalarının yaşadığı “taşra İslâmı”nı yaşamak bunlar için artık söz konusu değildir (Ramazan, 2005, s. 149).

Söz konusu iki yaklaşımda da ortak olan şey İslâm adına üretilmiş eski geleneğin dışlanması ve İslâm'ın yeni bir kültürel ortam içinde tekrar yorumlanmasıdır. Avrupa İslâmı söylemine kuşkuyla bakanların endişeleri bize göre buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü onlara göre böyle bir yaklaşım İslâm'ı manipülasyonlara açık hale getirebilir. Mesela Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dini radikalizm hakkında hazırlanan bir raporda bu konuya da girilmiş ve “Avrupa İslâmı”nın fıkıh, kelam ve tasavvufu olmayan bir İslâm anlayışı olduğu, onu yozlaşmadan koruyacak bir gelenekten ve manipülasyonlara karşı savunacak bir teolojiden mahrum olduğu belirtilmiştir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, s. 16). Bunun yanında Avrupa İslâmı'na endişeyle bakan kesim Müslümanlarla sınırlı değildir. İslâm'a karşı olan Avrupalı bir kesim için de tam aksine bu, Avrupa'nın İslâmlaştırılmasından başka bir şey değildir. İslâm radikalliği ve cihatçılığının Avrupa etiketi altında yayılmasını sağlama girişimidir (Şahin, 2016, s. 387).

Avrupa İslâmı –yukarıda da geçtiği üzere- yekpare bir sürece ve anlayışa gönderme yapmamaktadır. Birbirinden farklı görüşlerin kendini, bu kavrama atıf yaparak ifade etmesi bunun göstergesidir. Ancak nihai manada, Avrupa İslâmı, Müslümanların Avrupa'ya uyumunu konu edinen şemsiye bir kavram niteliğindedir. Nitekim Müslümanların uyum sağlamasına ve dinlerini Avrupa şartlarına göre yeniden biçimlendirmesine yönelik güçlü bir beklenti oluşmuş durumdadır. Gerek entegrasyonun nasıl gerçekleşeceği gerekse İslâm'ın Avrupa'da nasıl yorumlanacağı konusunda oldukça farklı pozisyonlar bulunmasına rağmen bu beklenti genellikle “Avrupa İslâmı” kavramıyla ortaya konulmaktadır (Şahin, 2016, s. 387). Konuyla alakalı yapılan ampirik bir çalışmada konunun Türkiye'deki araştırmacılar tarafından ele alınışı incelenmiş, onların, uyum sorununun çözülebileceğine dair iyimser bir beklenti içinde oldukları tespit edilmiştir. Buna göre Avrupa'daki Müslümanların kendilerine özgü orijinal bir kimlik geliştirebilmeleri mümkündür. “Avrupa İslâmı” ise şimdi olmasa bile gelecekte bu kimliği tanımlamak için kullanılabilir (Ağçoban, 2016a).

Sonuç

Günümüzde İslâm dini ve buna bağlı olarak da Müslümanlar tartışmasız şekilde Avrupa'nın bir parçasıdır. Ancak bu durum gerek teolojik gerekse kültürel ve sosyolojik açıdan birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Başörtüsü, eğitim ve ibadet yerleri sorunu gibi kamusal alanda yaşanan sorunlar, İslâm'ın gerici bir din olduğuna yönelik tutumlar, aşırı sağ ve İslamofobik söylemin yükselişi, belli başlı sorunlardır. Müslümanların Avrupa'yı, Avrupa'nın da İslâm dinini deneyimlediği bu süreçte İslâm'ın asimile edileceği korkusu, Avrupa'nın İslâmlaşacağı korkusuyla paralel olarak gelişmektedir. Birbirini besleyen bu korku sarmalından çıkan problemlerin teolojik bir kanalla kurulacak anlaşma ortamında çözülmesi mümkün gözükmemektedir. Nitekim 20. yüzyıl ortalarından itibaren teolojik diyalog zeminine müracaat etme yolları aranmıştır; ancak bu yollar her ne kadar bireysel çapta bazı sorunların çözümünde rol oynamış olsa da kitlesel ölçüde etkili olamamıştır. Günümüz şartlarında da teolojik temelli bir uzlaşının gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğu görülmektedir. Gerçi Hıristiyan teolojisinde üretilen dini çoğulculuk fikri, tüm ayrışma alanlarını aşmayı vaat eder gözükmemektedir; ancak

aynı fikrin, İslam teolojisi açısından ciddi bir karşılığının olmadığı ve mevcut koşullar açısından sahici bir uzlaşma ortamı tesis etmekten de uzak olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan barışçıl bir ortam için alternatif bir yolun daha mümkün olduğu yönünde nispeten yeni fikirler de kendisine yer bulabilmektedir. Söz konusu bu fikirlerin üzerine oturduğu zemin, Avrupa koşullarının kendine özgü durumudur. Diğer bir ifadeyle, bu söylemde Avrupa sosyolojisi adeta ontolojik olarak diğer unsurlardan ayrılır ve yeni olan her şeyin eski olanlarla birlikte, üzerinde yeniden tanımlandığı bir zemin haline getirilir. Söz konusu yaklaşımda, Avrupa zemininde yeniden ele alınması gereken unsurlardan biri de İslam teolojisi ve buna bağlı uygulamalardır. Bizim bu çalışmada dikkat çekmeye çalıştığımız esas nokta burasıdır. İster asimilasyonist bir sürece gönderme yapsın, isterse de İslam ilkelerinin esnek bir yapısı olduğu yönündeki İslami fikirlere dayansın her iki yaklaşımda da ortak olan nokta Avrupa koşullarının merkezde bulunmasıdır. Hem Avrupa'da yaşayıp hem de mesela Asya'daki gibi davranmak isteyen grupların, "radikal" adı altında, sadece Avrupalı yerliler tarafından değil Müslümanlar tarafından da belli ölçüde dışlandığı artık bilinen bir durumdur.

Hem Avrupalı devletler ve milletler hem de orada yaşayan müslümanlar tarafından sahici bir uyum ortamı sağlanması yönünde büyük çapta bir beklenti oluşmuş durumdadır. Bu beklenti, iki taraf açısından da teolojiden ziyade sosyal eylemi referans almaya yönelmiş gözükmektedir. Sosyal eylemden kasıt, Avrupalı yerlilerle göçmen Müslümanların etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ortak bir dünyayla ilgili fiili bir durumdur. Burada teoloji tamamen göz ardı edilmiş değildir, onun geleneksel ve kültürel bağlarından ayrılarak güncel koşullarda yeniden yapılandırılması üzerinde durulmaktadır.

Uzlaşma arayışının sosyal eylem zemininde tasarlandığını gösteren somut örnekler de vardır. Bunlardan biri "Avrupa İslâmı" söylemidir. Bu söylemin yekpare bir yapısı yoktur, farklı bağlamlarda farklı anlamları ifade etmek için kullanılabilir. "Avrupa İslâmı"nın biri politik diğeri sivil nitelikli olmak üzere iki temel tanımlama alanının olduğu görülmektedir. Politik nitelikli olanı daha çok Müslümanların eğitim koşullarına odaklanmakta, onların ihtiyaç duyduğu tüm eğitimin ülke içinde karşılanması için politik araçları devreye sokmaktadır. Sivil nitelikli olanı ise İslâm'ın teolojik yapısının ve buna bağlı bazı uygulamaların Avrupa koşullarına göre başta entelektüel ve akademik düzeyde yeniden yapılandırılması gerektiğini öngörmektedir. Burada önemli olan detay, hareket noktası ve öncelikli referansın teolojiden ziyade fiili koşullar olmasıdır. Eylemin teolojiden önce gelmesi, bazı Müslüman çevrelerce dini ilkeler açısından "riskli" kabul edilse de başka bazı çevreler için bu, risk olmadığı gibi aksine gereklidir. Giderek yaygınlık kazanan "Avrupa İslâmı" söylemi, bunun gerekli olduğuna dair inancın yaygınlaştığını göstermektedir. Medeniyetler, bir gün ilkel, savaşçı ve tasfiyeci reflekslerle dünyayı büyük bir kaosa çevirmediği sürece de bunun ilerleyerek devam edeceği anlaşılmaktadır.

Asimilasyonist bir sürece gönderme yapmadığı sürece "Avrupa İslâmı" melez bir İslâmî anlayışın örneklerinden sayılabilir. Burada iki failli yeni bir tasarım söz konusudur. Faillerden biri soyut bir aktör olarak Avrupa koşullarıdır. Diğeri ise Asyalı veya Afrikalı yorumlarından arınmış bir İslâm teolojisidir. Her ne kadar İslâm ülkelerinde bu kavrama ve gönderme yaptığı süreçlere dair kuşkuyla bakanlar bulunsun da süreç İslâm ülkelerinin kontrolünde değildir. Bugün daha çok teorik olarak tartışılan "Avrupa İslâmı"nın gelecekte pratik biçimlerinden bahsetmek de mümkün gözükmektedir. Bu da tıpkı

İslâm düşünce tarihinin geçmişinde yer alan Hicaz Ekolü, Irak Ekolü, Medine Ekolü gibi ekollere benzer şekilde, gelecekte Almanya Ekolü, İngiltere Ekolü, Fransa Ekolü, Avusturya Ekolü gibi yeni ekollerin konuşulabileceği anlamına gelmektedir. Çünkü İslam düşünce tarihinde Hicri 2. yüzyılda oluşan ekolleşmenin nedeni İslam teolojisinin ve özellikle de buna bağlı İslam fıkının bir geleneğinin olmamasıydı. Diğer bir ifadeyle o dönemde İslam dininin bir teolojisi vardı ancak onun pratik hayata nasıl aktarılacağını gösteren sistematik bir geleneği yoktu. Hz. Peygamberin hayatındaki pratiklerin taklit edilmesini öneren görüş ise yetersiz kalıyordu. İslam düşünce tarihindeki ekolleşme, geleneğin olmadığı bu ortamda var olmuştur. Bugün ise o ekoller artık bir gelenek haline gelmiş durumdadır. Ancak Avrupa'nın sosyal şartları o geleneklerin kendi toplumlarına nüfuz etmesine karşı dirençlidir. Tarihsel okumaya dayanarak şu tahminde bulunmak mümkündür: 8. yüzyılda Basralılar veya Hicazlılar herhangi bir gelenek olmadan İslam'ın pratik formüllerini yazmayı başardılarsa bunu gelecekte Alman veya İngiliz müslümanlar da yapabilir. Böyle bir tahminin doğru çıkıp çıkmayacağını ancak zaman gösterebilir. Biz burada ileri sürdüğümüz iddiaları tarihsel bir okumaya dayandırmıyoruz, Avrupa'da İslam dininin geleceğini Avrupa'nın fiili koşullarının belirlemeye başladığı yönündeki sosyolojik bir tespite dayandırıyoruz.



Kaynakça


- Ağçoban, S. (2016a). A panoramic overview from Turkey on the Islamic case in Europe. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(2), 428-440.
- Ağçoban, S. (2016b). Dinsel şiddet bağlamında Seta'nın "Almanya'da İslamofobi 2015" raporunun değerlendirilmesi. *Bilimname*, 2016(32), 147-163.
- Antes, P. (2005). Avrupa'da İslâm (S. Turan, Çev.). *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)*, V (2), 203-218.
- Aydın, H. (2003). Avrupa Birliği sürecinde İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki teolojik müştereklere ve kültürel farklılıklara bir bakış. *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu*, 263-272. <http://ktp2.isam.org.tr>
- Bauman, Z. (2013). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z., & Obirek, S. (2018). *Tanrı'ya ve insana dair* (Çev. A. E. Pilgir). Ayrıntı Yayınları.
- Bruinessen, M. van, & Allievi, S. (2012). Önsöz. İçinde A. Tuygan (Çev.), *Avrupa'da müslüman öznenin üretimi: Fikirler bilinçler örnekler*. İletişim Yayınları.
- Canatan, K. (2006). Avrupa'da İslâm'ın gelişimi: Etnisite-Din ilişkileri üzerine bir analiz. *EskiYeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi / Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 1, 32-36.
- Crafford, D. (2007). Dinler teolojisi bağlamında çok dinli bir kontekste misyon (Çev. S. Turan). *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)*, VII (1), 273-286.
- Çakmak, M. (2014). *Çağdaş Batı ve İslâm düşüncesinde dinsel Kapsayıcılık*. İz Yayıncılık.
- Çelebi, İ. (2016). Farklı inanç gruplarıyla bir arada yaşamının dinî/teolojik bakımdan imkânı. *Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesi Dinî Söylemin Önemi (İlmî Toplantı)*, 145-155.
- Dağ, A. (2018). Avrupa ve modernite sarmalında bir İslâm arayışı olarak: Euro-İslâm. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 165-184.
- Dağ, E. A. (2018). Dini ötekine yeni bir yaklaşım olarak karşılaştırmalı teoloji. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX (38), 87-110.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2015). *Daiş'in temel felsefesi ve dini referansları Raporu*. Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://dosya.diyanet.gov.tr/DIYKDosya/YayinDosya/783591fa-9f88-41b7-ab2f-3d0fa114f500.pdf>
- Düzgün, Ş. A. (2017). Avrupa'da intifada: İslâmofobi ve Batı'da İslâm'ın geleceği üzerine. *İlahiyat Akademi: Gaziantep Üniversitesi Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 6, 105-111.
- Düzgün, Ş. A. (2000). Sosyal teoloji: Kelâm'ın fonksiyonel yapısı. İçinde A. B. Ünal & A. B. Baloğ (Ed.), *Kelâmın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri Sempozyumu* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; ss. 159-169). Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. <http://ktp2.isam.org.tr/>
- Eyüpoğlu, O., & Okuyan, M. (2008). Kur'an'ın sosyo-kültürel koşulları dikkate alışı: Ma'rûf kavramı örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26-27), 175-213. <https://doi.org/10.17120/omuifd.76926>
- Eyüpoğlu, O., & Yıldız, M. (2014). Kur'an ve tarihsellik: Beşeri eylemin toplumsal sınırı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 97-130.
- Gedik, M. (2021). *Ahsen sosyal hizmet modeli: İslami sosyal hizmet yaklaşım*. Efe Akademi Yayınları.
- Göle, N. (2012). *Seküler ve Dinsel: Aşiman sınırlar* (Çev. E. Ünal). Metis Yayınları.

- Günay, Ü. (2014). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2006). Kültürlerarası barış ve bir arada yaşamının teolojik temelleri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Darulfunun İlahiyat*, 14, 17-28.
- Güner, O. (2021). 2019 seçimleri sonrasında Avrupa Parlamentosu'ndaki siyasal grupların Türkiye'ye karşı pozisyonları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 577-605. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.633177>
- Hanafi, H. (1978). Teoloji mi antropoloji mi? (Çev. M. S. Yazıcıoğlu). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII, 505-531.
- Harman, Ö. F. (2013). *Yuhannâ ed-Dımaşkî* (C. 43, ss. 580-582). TDV Yayınları. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/43/C43014133.pdf>
- Hegel, G. W. F. (2016). *Din felsefesi dersleri* (Çev. D. N. Kadioğlu). Pinhan Yayıncılık.
- Hoffer, E. (2010). *Kesin İnançlılar* (E. Günur, Çev.). Plato Film Yayınları.
- Huntington, S. P. (2015). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması* (Çev. M. Turhan & Y. Z. C. Soydemir, 14. bs). Okuyan Us.
- Kalın, İ. (2007). *İslâm ve Batı*. İsam Yayınları.
- Kallis, A. (2015). Islamophobia in Europe: The radical right and the mainstream. *Insight Turkey*, 17(4), 27-37.
- Kanık, C. (2018). Almanya'da Selefî hareket. *Journal of International Social Research*, 11(59), 1338-1345. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2740>
- Kılınç, R. (2006). İslâm ve Avrupa entegrasyonu. *Liberal Düşünce (Dergi)*, 11(44), 27-38.
- Kirman, M. A. (2010). İslamofobinin kökenleri: Batılı mı Doğulu mu? *İslâmî Araştırmalar (Dergi)*, 21(1), 21-39.
- Klausen, J. (2008). *İslâm'ı yeniden düşünmek: Batı Avrupa'da siyaset ve din* (M. Aydın, Çev.). Liberte Yayınları.
- Köylü, M. (2001). Dinsel dışlayıcılık (Eksklusivizm). İçinde C. S. Yaran (Ed.), *İslâm ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu* (1. Baskı, ss. 29-65). Kaknüs Yayınları.
- Kurt, F. (2019). dini istismar eden örgütlerin şiddet ve terör konusundaki teolojik gerekçeleri. *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 31, 77-98.
- Mümin, A. (1992). "İslâm köktenciliği" üzerine -basmakalıp bir ifadenin soykütüğü (Çev. M. Uyanık). *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, VI (3), 165-171.
- Nasr, S. H. (2001). İslâm-Hıristiyan diyalogundaki teolojik birkaç meseleye dair yorumlar (A. Arkan & F. Aydın, Çev.). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 77-88.
- Nielsen, J. S. (2005). Önsöz. İçinde A. Meral (Çev.), *Avrupalı Müslüman olmak: Avrupa bağlamında İslâmî kaynakların incelenmesi* (ss. 17-20). Anka Yayınları.
- O'Brien, P. (1994). Avrupa'da Liberalizme karşı İslâm (Ö. Eraydın, Çev.). *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, II (2), 63-77.
- Okumuş, E. (2013). Toplumsal değişim ve din. İçinde M. Bayyigit (Ed.), *Din Sosyolojisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; ss. 131-160). Palet Yayınları.

- Perşembe, E. (2006). Avro-İslâm ya da?... Çok kültürlü Avrupa'da müslümanların entegrasyonu. *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi / Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 1, 5-13.
- Ramazan, T. (2005). *Avrupalı Müslüman olmak: Avrupa bağlamında İslâmi kaynakların incelenmesi* (A. Meral, Çev.). Anka Yayınları.
- Roy, O. (2013). Avrupa'da İslâm: Dinlerin çatışması mı yoksa dindarlıkların bir noktada buluşması mı? (Çev. İ. Gönenc). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(27), 249-261.
- Schuon, F. (1992). *Dinlerin aşkın birliği* (Y. Keskin, Çev.). Ruh ve Madde Yayınları.
- Sondar, A. (2005). İsveç'te Müslümanlar ve İslâm. İçinde K. Canatan (Ed.), *Avrupa'da İslâm*. Beyan Yayınları.
- Subaşı, N. (2005a). *Euro İslâm: Fransa'da Türk göçmenler din, Kimlik ve Entegrasyon Sorunları*.
- Subaşı, N. (2005b). Gecikmiş bir kimlik tartışması: Euro İslâm. *Karizma*, 6(24), 85-95.
- Şahin, E. (2016). Avrupa'da dine yaklaşımlar ve İslâm algıları. İçinde M. Sülün (Ed.), *Bütün Boyutlarıyla Din* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; 1. Baskı, ss. 375-388). Kur'an Çalışmaları Vakfı. <http://ktp2.isam.org.tr>
- Taştan, A. (2002). Avrupa'da İslâm: Geleneğin yeniden inşası. *EKEV Akademi Dergisi*, 6(13), 43-56.
- Tatar, B. (2001). Kelam'a göre öteki dinlerin durumu. İçinde C. S. Yaran (Ed.), *İslâm ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu* (1. Baskı, ss. 285-305). Kaknüs Yayınları.
- Tibi, B. (1997). The cultural underpinning of civil society in Islamic civilization: Islam and democracy-bridges between the civilization. *Transactions (Dergi)*, 7, 23-31.
- Tibi, B. (2000). *Boğaz'ın iki yakası: Avrupa ve İslamcılık arasında Türkiye* (Çev. S. Kabakçıoğlu). Doğan Kitap.
- Tibi, B. (2004). Avrupa'daki müslüman göçmenler: Avro İslâm ile gettolaşma arasında. İçinde N. Alsayyad & M. Castells (Ed.), & Z. Savan (Çev.), *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslâm: Küreselleşme çağında siyaset kültür ve vatandaşlık*. Everest Yayınları.
- Tosun, C. (2020). Avrupa'da İslâm ilahiyatı: Almanya odaklı bir İnceleme. *Dini Araştırmalar*, 23(59), 285-308. <https://doi.org/10.15745/da.789577>
- Uzunçayır, C. (2021). Avrupa aşırı sağının yerlici ideolojisi: Antisemitizmden İslamofobi'ye. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 164-186.
- Vergin, N. (1996). Avrupa ve İslâm ya da Avrupa'da İslâm. *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*, 11-20.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.; C. 1). Yarı Yayınılık.
- Yaran, C. S. (2001). Dinsel kapsayıcılık (İnkusivizm). İçinde C. S. Yaran (Ed.), *İslâm ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu* (1. Baskı, ss. 67-82). Kaknüs Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (t.y.). *Hak dini Kur'an Dili* (C. 2). Yenda Yayın.



ASYMMETRIC EFFECTS OF EXCHANGE RATE ON INFLATION IN TURKEY: WHAT AGGREGATED AND DISAGGREGATED DATA REVEAL *

 Anıl TUĞRAL^a

 Bilgin BARI^b

Abstract

The relationship between inflation and exchange rate in the Turkish economy is remarkable. While indirect effects of exchange rate on inflation occur through the cost channel, direct effects emerge through the consumption channel. In addition, changes in the exchange rate affect pricing decisions through the indexing channel. This study examines the effects of the exchange rate on general inflation and certain subcomponents for 2003Q1-2020Q1. For this purpose, it uses linear and nonlinear ARDL models. In the linear model results, while the short-term effects of the exchange rate occur at different rates, the long-term effects are more robust. According to the estimation results of the nonlinear model, exchange rate movements (increase-decrease) in the short run cause changes at similar rates in general prices. The findings indicate that the exchange rate is the primary determinant of inflation. In the long run, this effect is more substantial. Moreover, the asymmetries in the subcomponents are striking. While the exchange rate increases are reflected in the prices, the effect of the exchange rate decreases is insignificant. The fact that similar effects are observed in the long term can be explained by the upward trend in the exchange rate. The strong relationship between exchange rate and inflation also weakens the effectiveness of the monetary policy. In order to conduct an effective monetary policy, it is necessary to solve the structural problems of the economy and improve the production structure. In addition, economic policy should consider the stability of the exchange rate.

Keywords: Inflation, Exchange Rate, Asymmetric Effects, Linear and Nonlinear ARDL



TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURLARININ ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK ETKİLERİ: BİRLEŞTİRİLMİŞ VE AYRIŞTIRILMIŞ VERİLERİN AÇIKLANMASI

Özet

Türkiye ekonomisinde enflasyon-döviz kuru ilişkisi literatürde sıkça araştırılan konuların başında gelmektedir. Döviz kurunun enflasyon üzerinde maliyet kanalı üzerinden dolaylı etkileri, tüketim kanalı üzerinden ise doğrudan etkileri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, döviz kurundaki değişimler endeksleme kanalı üzerinden fiyatlama kararlarını da etkiler. Bu çalışma döviz kurunun hem genel enflasyon hem de belirli alt

*This study is developed on Anıl Tuğral's Master Thesis, "Inflation Dynamics in Turkish Economy: A Disaggregated Phillips Curve Approach", supervised by Bilgin Bari.

^a Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, atugral@yildiz.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, bbari@anadolu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 26.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 26.08.2021

kalemler üzerindeki etkilerini 2003Q1-2020Q1 dönemi için inceliyor. Bu amaçla doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL modelleri kullanıyor. Doğrusal model sonuçlarında döviz kurunun kısa dönem etkileri farklı oranlarda ortaya çıkarken, uzun dönem etkiler ise daha güçlüdür. Doğrusal olmayan modelin tahmin sonuçlarına göre, kısa dönemde kur hareketleri (artış-azalış) genel fiyatlar üzerinde birbirine yakın oranlarda değişim yaratır. Bu döviz kurunun enflasyonun temel belirleyicisi olduğuna işaret ediyor. Uzun dönemde bu etki çok daha güçlü bir biçimde ortaya çıkıyor. Dahası, alt bileşenlerdeki asimetrikler dikkat çekicidir. Kur artışları fiyatlara yansırken, kur düşüşlerinin etkisi anlamsız çıkmaktadır. Uzun dönemde de benzer etkilerin görülmesi kurun artış trendini sürdürmesi ile açıklanabilir. Döviz kuru ve enflasyon arasındaki güçlü ilişki para politikasının etkinliğini de zayıflatmaktadır. Etkin bir para politikası yürütülebilmesi için ekonominin yapısal sorunlarının çözülmesi ve üretim yapısının iyileştirilmesi gereklidir. Ayrıca döviz kurunda istikrarı sağlayan bir ekonomi politikasının gerekliliği de açıktır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Döviz Kuru, Asimetrik Etkiler, Doğrusal ve Doğrusal Olmayan ARDL



Introduction

The relationship between exchange rate and inflation is one of the most frequently studied topics in the academic literature in Turkey. In periods of fluctuations and increases in the exchange rate, the effects of the exchange rate on inflation become more robust, and the effectiveness of the monetary weakens. Although this effect has decreased after inflation targeting and floating exchange rate regime, the exchange rate is still one of the most important determinants of inflation. This effect occurs through two different channels. Exchange rate movements through the consumption channel are reflected in the prices of imported goods in the consumption basket. Changes in exchange rates directly affect consumer prices. The increase in the prices of imported intermediate goods and inputs depending on the exchange rate increases the production costs through the cost channel. In this case, an indirect effect arises from changes in the exchange rate: the first effect occurs in producer prices, then consumer prices change. What determines the aggregate effect of changes in exchange rates is the import share of consumption and the share of imported inputs in total production costs. The high share of directly imported goods or sectors using intensive imported inputs in the economy also increases the pass-through of the exchange rate. However, the effects of changes in import prices on domestic prices may be different than expected due to factors such as market conditions and the competitive environment. Atuk et al. (2014) and Ozmen and Sarıkaya (2014) remark that import prices in TL largely determine a significant part of the CPI basket in Turkey. In this sense, the pass-through effect of the exchange rate on prices has a wide sectoral spread. In addition, Taylor (2000) states that the persistence and volatility of exchange rate shocks are essential factors determining the pass-through of cost shocks to prices.

In addition to import and cost channels, exchange rates are also influential on pricing behavior through indexation in their interaction with inflation expectations. The interaction between exchange rates and inflation expectations can also be a determinant in pricing behavior through indexation. When the exchange rate increases, the exchange rate and inflation create a circle that feeds each other and causes the "indexation behavior" of economic units to be protected from inflation. What determines the effectiveness of the indexing behavior is the perceptions of economic agents that exchange rate shocks

are temporary or permanent. Kara and Ogunc (2008) emphasize that the low inflation environment weakens the exchange rate-inflation relationship in Turkey.

There are also sectoral reasons that differentiate the price changes from the exchange rate and the price changes arising from the import prices. In addition to production costs, there may also be factors that affect pricing on the firm's balance sheet, such as foreign currency borrowings and firms' investment costs. Ertug et al. (2018) notice that the exchange rate pass-through is higher than the import price pass-through in the vast majority of sectors in Turkey. Apart from the cost of production, factors such as foreign currency indebtedness and investment cost can also affect the firm's balance sheet and pricing.

For Turkey, an energy importing country, the effects of exchange rates occur through two different channels. Since energy prices are determined in international markets, these prices have a variable structure and are an essential cost factor. In addition, fluctuations in the exchange rate can also affect these costs. In determining these prices, the public is an active guide, directly and indirectly (through tax policy). The fact that energy prices have a significant share in both household expenditures and the production costs of the manufacturing industry causes different effects on the subcomponents of inflation. These effects differ between consumer prices and producer prices. Ertug and Ozmen (2020) find that electricity and natural gas price adjustments have at least half as much indirect effects on inflation as their direct effects. Balkan, Kal, and Tumen (2015) reveal that besides the direct effects of fuel products on consumer inflation, they also have indirect (cost-side) effects as they are an important input in production and transportation.

This study focuses on consumer inflation and three sub-components that are effective in their determination to examine inflation dynamics. We include the effects of the exchange rate in all models to track cost-push inflation effects. For demand-pull inflationary effects, we examine credit-driven effects or the effects of monetary expansion. We consider the effects of backward-looking pricing behavior, which also shows the effectiveness of monetary policy during the inflation-targeting period. In order to explain the movements in subgroups of inflation, our models include different explanatory variables that affect the pricing behavior in the relevant groups. In addition, we analyze the exchange rate-inflation relationship in two ways by estimating the models as symmetrical and asymmetrical. In this sense, this study differs from other studies in the literature with the approach and estimation method.

The second part of the study summarizes the current studies in the literature. The third section introduces empirical framework. The fourth section explains the dataset and econometric method. The fifth section presents and interprets the prediction results. The last section includes policy analysis and policy implications.

A. LITERATURE REVIEW

Inflation dynamics have received a great deal of attention from many economists, and it has been one of the most popular topics in economics. Significantly, the persistent inflation problem of the Turkish economy encourages authors to study Turkish inflation dynamics. For example, Ergin (2015) investigates the relationship between the exchange rate and inflation in the Turkish economy by using VAR methods for the period of 2005:02-2014:12. Their findings show that the pass-through of exchange rate and import

prices on inflation differs. Besides, Ogunc et al. (2018) analyze inflation dynamics in Turkey by using the Bayesian VAR model with quarterly data for the period of 2005Q2-2016Q2. Consistent with Ergin (2015), they find that the impact of the exchange rate on inflation is powerful and more substantial than those effects of import prices.

Also, Ozmen and Sevinc (2016) examine pricing dynamics in Turkey for the 2006-2011 period. Their results show that prices are flexible in Turkey, and pricing behavior between and within the different categories of goods and services are heterogeneous. Besides, Lopcu and Sengul (2018) analyze the impact of food prices on inflation volatility in Turkey for the 1995:01-2017:10 period. The results document that food inflation and the US dollar exchange rate significantly affect inflation volatility in Turkey. Moreover, Atuk et al. (2018) investigate the inflation dynamics in Turkey at the disaggregated level. They employ 152 subcomponents of general CPI for the 2004-2016 period with quarterly data for analyzing the sensitivity of different goods and services to the output gap. According to results, while one-third of the consumer basket is dependent on the output gap, the remaining part of price changes is mainly driven by import prices and the exchange rate pass-through effect. Ozmen and Topaloglu (2018) conducted a similar study for Turkey for the 2005-2015 period. According to findings, the responses of the 152 subcomponents of CPI are significantly affected by the exchange rate and import prices. Their results show that the pass-through in subcomponents of CPI is distinctly heterogeneous. Moreover, in addition to basic goods and energy items, there is a significant pass-through in food and services items.

Yunculer et al. (2011) demonstrate that a rise in the usage of imported input increases the sensitivity of prices to external shocks. More precisely, since Turkey is an energy-importer country, energy prices affect the inflation rate due to changes in the exchange rate rather than its prices. Also, Bari and Adalı (2020) compare the effects of crude oil and gasoline prices on consumer prices. Their findings reveal that changes in both oil and fuel prices have asymmetric effects on inflation in the short run. According to their results, increases in oil prices explain the changes in consumer inflation in the long run, while the decreases in oil prices are not considered in pricing decisions.

In addition to studies that consider the case in the Turkish economy, some studies analyze inflation dynamics disaggregating the component of consumption baskets. For instance, Abdih et al. (2016) analyze inflation dynamics in the US, decomposing Personal Consumption Expenditure (PCE) into five sub-components for the 1996Q1-2015Q4 period. According to their results, domestic factors have relatively more prominent effects on the services sector, whereas foreign factors are relatively more effective in the goods sector. Besides, Lanau et al. (2018) decompose the CPI into four sub-components. They use quarterly data for the 2002-2017 period and estimate a triangular PC for Colombia using the ARDL method. They evaluate every disaggregated subcomponent of the CPI and find that the supply shocks significantly affect tradable goods and food prices while the indexation mechanism works for pricing non-tradable goods.

B. EMPIRICAL FRAMEWORK

This study reveals the sources of inflation in the Turkish economy using the Modern Phillips Curve (hereafter MPC). The original Phillips curve was introduced by Phillips (1958). Then, Phelps (1967) and

Friedman (1968) independently introduced the role expectations and NAIRU (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment) to the Phillips curve. This modern framework explains inflation dynamics based on three determinants as inflation inertia, output gap, and price shocks:

$$\pi = \pi_{t-1} + \lambda(y - y^*) + p \tag{1}$$

where π_{t-1} refers backward-looking inflation expectations. In general, the environment in the economy and prospects about the macroeconomic variables determines the inflation expectations. Equation (1) assumes that inflation expectations are sticky. More clearly, economic agents form their inflation expectations based on the previous months' inflation rate (π_{t-1}). This assumption is sensible for some periods because firms consider the previous periods for pricing decisions. For instance, if an economy has experienced a high inflation trend in recent months, firms assume that this increasing trend persists. So, it affects their pricing behaviors, and they index prices in a backward-looking manner.

On the other hand, changes in the output gap ($y - y^*$) affect the short-run inflation rate. In this regard, a positive output gap/excessive demand creates upward pressure on the inflation rate. This type of inflation is called demand-pull inflation since the pressure comes from aggregate demand components. When the output level converges its potential in the long run, this relationship wipes out.

The third component of the MPC captures cost-push shocks. Some changes such as a rise in input prices, decreasing productivity, or any other supply shock create upward pressure on the inflation rate. Cost-shocks are more severe than demand shocks because while the interest rate can be a panacea to adjust the demand side of the economy, supply shocks are more difficult to control by policymakers, and these shocks deteriorate both inflation and output.

The empirical framework in the study is developed on Equation (1). Unlike many other studies, we apply MPC for different sub-component of the CPI, namely food prices, housing prices, and transportation prices. These components represent more than half of the CPI in Turkey, and price changes in these groups are doubtlessly notable for the general inflation dynamics.

We employ the ARDL approach to find out the MPC for general CPI and its subcomponents. This approach has several advantages for our purposes. First, it gives inference for both short-run and long-run relationships between the dependent and independent variables. Second, it enables to find the effects of lag variables of both inflation and its determinants on the current inflation. Finally, we can use the I(0) and I(1) variables together to estimate the ARDL model. The above MPC equation can be written in ARDL form as:

$$\pi_t = \alpha_0 + \alpha_1 \sum_{i=1}^k \pi_{t-i} + \alpha_2 \sum_{i=0}^l x_{t-i} + \alpha_3 \sum_{i=0}^m p_{t-i} + u_t \tag{2}$$

where $x = (y - y^*)$. This model is called ARDL (k, l, m) since it includes k lags of π , l lags of x , and m lags of p . Once optimal lag numbers for variables are defined, Equation (2) can be easily estimated by OLS. Also, the following ARDL Bounds Test model developed by Pesaran and Shin (1999) and Pesaran et al. (2001) provide a basis to make inference about long-run dynamics:

$$\Delta\pi_t = \delta_0 + \underbrace{\delta_1 \sum_{i=1}^k \Delta\pi_{t-i} + \delta_2 \sum_{i=0}^l \Delta x_{t-i} + \delta_3 \sum_{i=0}^m \Delta p_{t-i}}_{\text{Short-run dynamics}} + \underbrace{\varphi_1 \pi_{t-1} + \varphi_2 x_{t-1} + \varphi_3 p_{t-1}}_{\text{Long-run dynamics}} + \mu_t \quad (3)$$

In Equation (3), δ_i refer to short-run coefficients except for constant term, δ_0 , and φ_i denote long-run coefficients. If the long-run coefficients of this model ($\varphi_1, \varphi_2, \varphi_3$) are mutually statistically different from zero, we can accept the existence of a long-run relationship in the model. Therefore, the following hypotheses are applied to find out if there is a cointegration in the model.

$$H_0: \varphi_1 = \varphi_2 = \varphi_3 = 0 \quad (\text{There is no cointegration})$$

$$H_A: \varphi_1 \neq \varphi_2 \neq \varphi_3 \neq 0 \quad (\text{There is a cointegration})$$

If the related F statistic is higher than the upper bound, which is given by the F-bound test, the null hypothesis, H_0 , is rejected, and it is concluded that there is a cointegration in the model. Indeed, the regression in the Equation (3) is the unrestricted form of the following Error Correction Model (ECM):

$$\Delta\pi_t = \delta_0 + \delta_1 \sum_{i=1}^k \Delta\pi_{t-i} + \delta_2 \sum_{i=0}^l \Delta x_{t-i} + \delta_3 \sum_{i=0}^m \Delta p_{t-i} + \varphi ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

where ECT refers to the error correction term. In Equation (4), φECT_{t-1} is replaced with the long-run coefficients of Equation (3). In ECM, the coefficient of the error correction term, φ , shows the speed of adjustment to the long-run equilibrium. In other words, it indicates the speed of the correction of the deviation from the long-run equilibrium. Because the deviation is corrected in time, φ should be negative and individually significant for a statistically significant long-run relationship. Furthermore, ECT_{t-1} denotes the lagged OLS residuals of the long-run model:

$$ECT_{t-1} = \varepsilon_{t-1} = \pi_{t-1} - (\gamma_0 + \gamma_1 x_{t-1} + \gamma_2 p_{t-1}) \quad (5)$$

where γ_i is the coefficient for the error correction term and gives speed of adjustment to long-run equilibrium. If the γ_i is negative and less than 1, then the ECT_{t-1} gets smaller values each time. The bigger γ_i refers the faster adjustment to the long-run equilibrium.

Another challenge offered by this study is to investigate whether the effect of the exchange rate on prices is nonlinear or not. In other words, we examine if both the increases and decreases in the exchange rate significantly affect prices where the exchange rate acts as the indicator of cost-shocks, p . For that purpose, we also estimate a nonlinear ARDL (NARDL) model developed by Shin et al. (2014).

A NARDL model separates the reactions of the dependent variable to negative and positive changes in an independent variable. In the following model, p^+ and p^- denote the positive and negative changes in p .

$$\pi_t = \theta_0 + \theta_1 \sum_{i=1}^k \pi_{t-i} + \theta_2 \sum_{i=0}^l x_{t-i} + \theta_3 \sum_{i=0}^m p_{t-i}^+ + \theta_4 \sum_{i=0}^n p_{t-i}^- + \nu_t \quad (6)$$

where

$$p_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta p_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta p_j, 0)$$

$$p_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta p_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta p_j, 0)$$

Also, the bound test model of (3) can be rewritten as

$$\begin{aligned} \Delta \pi_t = \eta_0 + \underbrace{\eta_1 \sum_{i=1}^k \Delta \pi_{t-i} + \eta_2 \sum_{i=0}^l \Delta x_{t-i} + \eta_3 \sum_{i=0}^m \Delta p_{t-i}^+ + \eta_4 \sum_{i=0}^n \Delta p_{t-i}^-}_{\text{Short-run dynamics}} \\ + \underbrace{\phi_1 \pi_{t-1} + \phi_2 x_{t-1} + \phi_3 p_{t-1}^+ + \phi_4 p_{t-1}^-}_{\text{Long-run dynamics}} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (7)$$

Then, the hypotheses test about the long-run relationship turns into below:

$$H_0: \phi_1 = \phi_2 = \phi_3 = \phi_4 = 0 \quad (\text{There is no cointegration})$$

$$H_A: \phi_1 \neq \phi_2 \neq \phi_3 \neq \phi_4 \neq 0 \quad (\text{There is a cointegration})$$

C. DATA AND ESTIMATION METHOD

This section presents the data and estimation method. We focus on the most substantial subcomponents of the CPI related to food prices, housing prices, and transportation prices. We consider them as the most vital components of the CPI because their total weight in overall CPI is %52, and therefore, they have significant effects on overall inflation (see Table 1 and Table 2). We employ quarterly data covering the 2003Q1-2020Q1 period abstaining from using the remaining part of 2020 because the Turkish economy experienced an extraordinary episode due to the Covid-19 pandemic. The source of the data is the Electronic Data Delivery System of the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT).

Table 1. Subcomponents of Consumer Price Index

Subcomponents	Weights ¹	Contents
CPI_f : Food and Non-Alcoholic Beverages	%22.77	Food Non-alcoholic Beverages
CPI_h : Housing, Water, Electricity, Gas, and Other Fuels	%14.34	Actual Rentals for Housing Maintenance and Repair of the Dwelling Water Supply and Miscellaneous Services Relating to the Dwelling Electricity, Gas, and Other Fuels
CPI_v : Transport	%15.62	Purchase of Vehicles Operation of Personnel Transport Equipment Transport Services
Total	%52.73	

Source: TURKSTAT - Turkish Statistical Institute

Table 2. Descriptive Statistics of Subcomponents of CPI

	CPI	CPI _f	CPI _h	CPI _v
Mean	214.51	231.36	240.01	209.73
Minimum	96.37	96.93	97.58	97.14
Maximums	448.35	539.30	495.29	424.97
Rate of Increases in the Related Period	365.22	456.35	407.59	337.46
Standard Deviations	93.90	116.52	105.19	89.40

Our data set includes different variables that usually represent inflation, output gap, and cost shocks in equation (1). As the indicator of inflation, we employ Consumer Price Index (CPI). CPI is the convenient proxy for general inflation level because TURKSTAT (Turkish Statistic Institute) calculates the inflation rate in Turkey, which is the target of the CBRT, as the percentage change in CPI. For that reason, CPI and its selected sub-components introduce models as an indicator of the inflation rate. Moreover, because the base model of the study includes backward-looking inflation expectations, the lag values of these variables take part in models as the indicator of inertia in the ARDL models. To catch domestic demand pressures on domestic price we use stems from real money growth (M2) trend. For Turkey, there may be inflationary effects of monetary expansion-credit expansion on aggregate demand. Also, Bari (2021) points out the short-term and long-term relationship between credit cycles and business cycles. We use the output gap based on the industrial production index to include the effects from the mark-up in the model. For the seasonally adjusted industrial production index, we calculate cyclicity using the HP Filter method. By including both the output gap based on industrial production and the demand effects based on loans together into the model, we aggregate the inflationary effects stemming from the output gap.

We use the USD/TL nominal exchange rate as a main variable for each model to follow the effect of cost-push shocks on prices in Turkey. As stated in the introduction, the USD/TL rate has effects on inflation through different channels.

¹ Weights considers the distribution in April 2020. The current weights (by April 2021) are higher for the subcomponents that we consider. However, we limited our data set to eliminate the unusual effects of Covid-19 pandemic.

In addition, USD/TL nominal exchange rate, we examine the effects of some covariates for each subcomponent. For instance, the import unit price index (2010=100), IMP , enters the aggregated model to reveal the effects of import prices in the general CPI. In the model of food prices, we assess the effects of the import of unprocessed food materials, IMP_f . The effect of imported prices on transportation prices is included in the sub-model with IMP_v .

We include the import price index in the model in the US dollar. Thus, they complement each other by being used together with the USD/TL rate. The dollar-based import unit index also strengthens the stability of models. Indeed, we calculate a 90% correlation between Producer Price Index and USD/TL, highlighting the explanatory nature of the exchange rate for cost-push shocks. Europe Brent Oil Prices replaces with import prices in the model for the housing prices because this subgroup includes the energy that the households use, and prices of them (electricity, natural gas, etc.) have similar patterns with oil prices (Ertug & Ozmen, 2020). The direct effects of energy price adjustments on inflation are proportional to the share of these products in the price index. The dollar-based oil prices and the USD/TL exchange rate complement each other here as well. Domestic natural gas price is affected by the changes in the exchange rate, as the international market prices determined by long-term contracts. Since electricity is produced mainly through natural gas power plants in Turkey, increases in natural gas producer prices affect electricity producer prices. Therefore, energy prices have a high pass-through among themselves. In addition, indirect effects of adjustments in managed energy prices on inflation can be observed through the generation and operating costs or relative prices. The increases observed in electricity prices in the industry affect the prices of the manufacturing industry through the production costs channel; this effect is then indirectly reflected in consumer prices (CBRT, 2019).

We develop different models for general inflation and its subcomponents using the above dataset:

General CPI - Model 0 (SC):

$$CPI = \beta_{01} \sum_{i=1}^4 CPI_{t-i} + \beta_{02} \sum_{i=0}^0 GAP_{t-i} + \beta_{03} \sum_{i=0}^1 M2_{t-i} + \beta_{04} \sum_{i=0}^0 EXC_{t-i} + \beta_{05} \sum_{i=0}^0 IMP_{t-i}$$

Food and Non-alcoholic Beverages - Model 1 (SC):

$$CPI_f = \beta_{10} + \beta_{11} \sum_{i=1}^3 CPI_{f,t-i} + \beta_{12} \sum_{i=0}^1 GAP_{t-i} + \beta_{13} \sum_{i=0}^1 M2_{t-i} + \beta_{14} \sum_{i=0}^0 EXC_{t-i} + \beta_{15} \sum_{i=0}^1 IMP_{f,t-i}$$

Housing, Water, Electricity, Gas, and Other Fuels - Model 2 (AIC):

$$CPI_h = \beta_{20} + \beta_{21} \sum_{i=1}^1 CPI_{h,t-i} + \beta_{22} \sum_{i=0}^0 GAP_{t-i} + \beta_{23} \sum_{i=0}^1 M2_{t-i} + \beta_{24} \sum_{i=0}^4 EXC_{t-i} + \beta_{25} \sum_{i=0}^2 OIL_{t-i}$$

Transport - Model 3 (SC):

$$CPI_v = \beta_{30} + \beta_{31} \sum_{i=1}^2 CPI_{v,t-i} + \beta_{32} \sum_{i=0}^1 GAP_{t-i} + \beta_{33} \sum_{i=0}^0 M2_{t-i} + \beta_{34} \sum_{i=0}^3 EXC_{t-i} + \beta_{35} \sum_{i=0}^0 IMP_{v,t-i}$$

Based on the Akaike Information Criteria (AIC) and Schwarz Criteria (SC), we estimate linear and nonlinear models with different lags.

D. ESTIMATION RESULTS

The unit root tests presented in Appendix 1 confirm that our variables can be used to estimate linear and nonlinear ARDL models. Table 3-4 present the estimation results of the models described in section 3. At first, the upper part of Table 3 indicates the results of the linear ARDL models. For the general model, statistically significant coefficients of 1. and 4. lagged values of the CPI have a positive sign. While three lagged inflation values are significant in model 1, first lag in model 2, and first and second lags in model 3 are significant. These results underline that backward-looking price indexation differs across all considered components of the CPI. While the effect of the output gap is insignificant in the aggregated model, the coefficients for model 1 and model 3 are significant. Especially the output gap is effective on transport prices. The 1-period lagged effects of money supply are highly effective on general prices and food and housing prices. Atuk, et al. (2014), Ozmen and Sarıkaya (2014) found that a significant portion of the CPI basket in Turkey is not sensitive to business or credit cycles. We reach similar results.

All variables react quickly to changes in exchange rates, except for house prices. As expected, the reactions in housing prices emerge after one year. This lagged effect can be explained by considering exchange rate increases in current pricing decisions. Changes in oil prices and changes in import prices capture the cost-push shock effect with significant coefficients. Let us draw attention to the fact that the effect here is due to the changes in global prices, and the exchange rate effect is combined with the total effect.

Table 3. Estimation Results of Linear ARDL Models

Variables	Model 0 General CPI R^2 : 0.9994	Model 1 Food prices R^2 : 0.9979	Model 2 Housing prices R^2 : 0.9988	Model 3 Transport prices R^2 : 0.9983
Short Run				
<i>C</i>	-	-0.4658 [0.1887]	-0.1510 [0.7425]	-0.9815 [0.0016]
<i>CPI</i> (-1)	0.6018 [0.0000]	0.8031 [0.0000]	0.8984 [0.0000]	1.1576 [0.0000]
<i>CPI</i> (-2)	0.0708 [0.5651]	-0.5077 [0.0002]	-	-0.3717 [0.0011]
<i>CPI</i> (-3)	-0.1195 [0.3252]	0.4801 [0.0000]	-	-
<i>CPI</i> (-4)	0.3216 [0.0010]	-	-	-
<i>GAP</i>	-0.0004 [0.9850]	-0.1841 [0.0678]	-0.0103 [0.8733]	0.2169 [0.0047]
<i>GAP</i> (-1)	-	0.1654 [0.0858]	-	-0.1317 [0.0875]
<i>M2</i>	-0.1133 [0.0065]	-0.0955 [0.3701]	-0.2008 [0.0190]	0.0886 [0.0052]
<i>M2</i> (-1)	0.1280 [0.0031]	0.1827 [0.0570]	0.2400 [0.0021]	-
<i>EXC</i>	0.1066 [0.0000]	0.1540 [0.0005]	0.0416 [0.2554]	0.1719 [0.0000]
<i>EXC</i> (-1)	-	-	0.0132 [0.8027]	-0.0895 [0.0933]
<i>EXC</i> (-2)	-	-	-0.0859 [0.0919]	-0.0752 [0.1457]
<i>EXC</i> (-3)	-	-	0.0206 [0.6579]	0.1046 [0.0048]
<i>EXC</i> (-4)	-	-	0.0734 [0.0482]	-
<i>IMP</i>	0.0893 [0.0000]	0.1766 [0.0006]	-	0.1555 [0.0030]
<i>IMP</i> (-1)	-	-0.1134 [0.0121]	-	-
<i>OIL</i>	-	-	-0.0348 [0.0310]	-
<i>OIL</i> (-1)	-	-	0.0814 [0.0004]	-
<i>OIL</i> (-2)	-	-	-0.0228 [0.1759]	-
Long Run				
<i>C</i>	-	-2.0756 [0.0779]	-1.4868 [0.6850]	-4.5829 [0.0000]
<i>GAP</i>	-0.0038 [0.9850]	-0.0835 [0.7628]	-0.1021 [0.8697]	0.3978 [0.0935]
<i>M2</i>	0.1178 [0.0038]	0.3883 [0.0002]	0.3855 [0.1561]	0.4141 [0.0000]
<i>EXC</i>	0.8519 [0.0000]	0.6861 [0.0000]	0.6205 [0.0080]	0.5221 [0.0000]
<i>IMP</i>	0.7138 [0.0000]	0.2817 [0.0024]	-	0.7262 [0.0021]
<i>OIL</i>	-	-	0.2337 [0.440]	-

[] refers probability values.

As discussed in section 3, ARDL models have come into prominence due to their quite useful features in explaining long-run dynamics. The lower part of Table 3 presents the results of the long-run models. First, except for Model 3, the effects of the output gap wholly disappear. Most importantly, these models unambiguously show that the long-run effects of the exchange rate and import unit price index on prices are dramatically significant. The effect of money supply on general prices is quite low compared to food and housing prices.

Additionally, Table 4 tabulates that the related F-statistics are clearly higher than the upper bounds. Also, the coefficients of the *ECT*, derived in equation 4, are statistically significant with negative signs and supports cointegration or convergence toward the long run. The coefficient of -0.125 for the Model 0 suggests 12.5% movement back towards long-run equilibrium following a shock to the model, one period later. The speed of adjustment is 22.4%, 10.1% and 21.4% for other models, respectively. These results assure the validity of the long-run results.

Table 4. Results of ARDL Bounds Tests, and the Error Correction Terms

	Lower bound	Upper bound	F-statistic	ECT
Model 0	2.26	3.48	24.36	-0.1251 [0.0000]
Model 1	2.56	3.49	18.23	-0.2244 [0.0000]
Model 2	2.56	3.49	16.03	-0.1015 [0.0000]
Model 3	2.56	3.49	5.90	-0.2141 [0.0000]

[] refers probability values.

The high R^2 value of the linear models confirms that the selected explanatory variables have high explanatory power for inflation. The diagnostic test results presented in Appendix 2 report that the models do not have autocorrelation and heteroscedasticity problems. The residual terms in the models are normally distributed, and the models are set up correctly. The CUSUM and CUSUMQ graphics in Appendix 4 also confirm the stability of the models.

We also examine the asymmetric effects of the exchange rate on inflation by estimating the model in equation 6. Table 5 indicates how the negative and positive effects of the exchange rate are separated. Subscripts of the model number refer to nonlinear models. Although the statistical significance is more prominent for the EXC^+ , the models do not clearly distinguish between the effects of EXC^+ and EXC^- . For the short run, the symmetrical and asymmetrical effects of the exchange rate differ considerably in the models. For the general model, increase in the exchange rate have immediate effects, while the exchange rate effect on food and transport prices weakens towards a decrease. Output gap coefficients in the models are insignificant. Similarly, Bari and Adalı (2020) state that the effect of the output gap calculated based on the industrial production index on inflation is insignificant.

Table 5. Estimation Results of Nonlinear ARDL Models

Variables	Model 0 _n General CPI <i>R</i> ² : 0.9994	Model 1 _n Food prices <i>R</i> ² : 0.9979	Model 2 _n Housing prices <i>R</i> ² : 0.9989	Model 3 _n Transport. prices <i>R</i> ² : 0.9986
Short Run				
<i>C</i>	-	0.6637 [0.4879]	0.4290 [0.5231]	0.5149 [0.3344]
<i>CPI</i> (-1)	0.6038 [0.0000]	0.7714 [0.0000]	0.7803 [0.0000]	1.0368 [0.0000]
<i>CPI</i> (-2)	0.0713 [0.5676]	-0.5455 [0.0001]	-	-0.3466 [0.0008]
<i>CPI</i> (-3)	-0.1180 [0.3369]	0.4722 [0.0000]	-	-
<i>CPI</i> (-4)	0.3252 [0.0015]	-	-	-
<i>GAP</i>	-0.0038 [0.8850]	-0.1931 [0.0608]	-0.0806 [0.3442]	0.1898 [0.0005]
<i>GAP</i> (-1)	-	0.2323 [0.0213]	0.1055 [0.1630]	-
<i>GAP</i> (-2)	-	-	-	-
<i>GAP</i> (-3)	-	-	-	-
<i>GAP</i> (-4)	-	-	-	-
<i>M2</i>	-0.1135 [0.0148]	0.0392 [0.5107]	-0.1290 [0.1356]	0.0108 [0.7696]
<i>M2</i> (-1)	0.1294 [0.0034]	-	0.1649 [0.0451]	-
<i>EXC</i> ⁺	0.1036 [0.0000]	0.1943 [0.0004]	0.0505 [0.3007]	0.2321 [0.0000]
<i>EXC</i> ⁺ (-1)	-	-	0.1041 [0.1677]	-0.1154 [0.0609]
<i>EXC</i> ⁺ (-2)	-	-	-0.1873 [0.0102]	-0.0883 [0.1390]
<i>EXC</i> ⁺ (-3)	-	-	0.0723 [0.2789]	0.1478 [0.0007]
<i>EXC</i> ⁺ (-4)	-	-	0.0627 [0.1964]	-
<i>EXC</i> ⁻	0.1130 [0.0000]	0.0208 [0.8537]	-0.1621 [0.2069]	0.0087 [0.8513]
<i>EXC</i> ⁻ (-1)	-	-	-0.0929 [0.5644]	-
<i>EXC</i> ⁻ (-2)	-	-	0.2143 [0.1742]	-
<i>EXC</i> ⁻ (-3)	-	-	-0.2034 [0.1731]	-
<i>EXC</i> ⁻ (-4)	-	-	0.1874 [0.0824]	-
<i>IMP</i>	0.0904 [0.0000]	0.1644 [0.0027]	-	0.1760 [0.0004]
<i>IMP</i> (-1)	-	-0.1162 [0.0115]	-	-
<i>OIL</i>	-	-	-0.0297 [0.0747]	-
<i>OIL</i> (-1)	-	-	0.0543 [0.0014]	-
Long Run				
<i>C</i>	-	2.1994 [0.4633]	1.9530 [0.5329]	1.6621 [0.3396]
<i>GAP</i>	-0.0325 [0.8860]	0.1300 [0.6038]	0.1135 [0.7249]	0.6127 [0.0005]
<i>M2</i>	0.1348 [0.0920]	0.1301 [0.5139]	0.1633 [0.4567]	0.0349 [0.7670]
<i>EXC</i> ⁺	0.8812 [0.0001]	0.6440 [0.0000]	0.4667 [0.0000]	0.5685 [0.0000]
<i>EXC</i> ⁻	0.9611 [0.0363]	0.0692 [0.8562]	-0.2583 [0.4029]	0.0282 [0.8512]
<i>IMP</i>	0.7683 [0.0182]	0.1595 [0.1372]	-	0.5683 [0.0001]
<i>OIL</i>	-	-	0.1119 [0.0398]	-

[] refers probability values.

However, there is a sharp discrepancy between them in the long run. The long-run model for general CPI remarks that while increases in the exchange rate positively affect the prices, decreases in the exchange rate are more substantial. While the increase in the exchange rate has a powerful effect on subcomponents, the effects of the decrease are insignificant. It is noteworthy that the substantial relationship between exchange rate and inflation in the long run and other coefficients are insignificant.

Besides, coefficients of the EXC^+ are higher compared to those estimated for the EXC^- . That is to say, rises in the exchange rate irreversibly increase prices and cause a permanent increase in prices. Similar to the linear model, Table 6 also presents corroborative results for the significant long-run effects of explanatory variables.

Table 6. Results of Nonlinear ARDL Bounds Tests, and the Error Correction Terms

	Lower bound	Upper bound	F-statistic	ECT
Model 0	2.14	3.34	19.89	-0.1176 [0.0000]
Model 1	2.39	3.38	15.61	-0.3017 [0.0000]
Model 2	2.39	3.38	6.62	-0.2196 [0.0000]
Model 3	2.39	3.38	9.77	-0.3098 [0.0000]

[] refers probability values.

In Figure 1, the dynamic multiplier graphs show adjustment of asymmetry in the existing long-run equilibrium after passing to a new long-run equilibrium due to negative and positive changes in the USD/TL rate for each model for comparison. Similar effects as in estimation results emerge for general prices. While the exchange rate effect increases in food prices, transportation prices stabilize after about eight periods. The effects of the reduction for both subgroups are not very strong. In the Housing subgroup, a different pricing behavior emerges, leading to price increases in both cases.

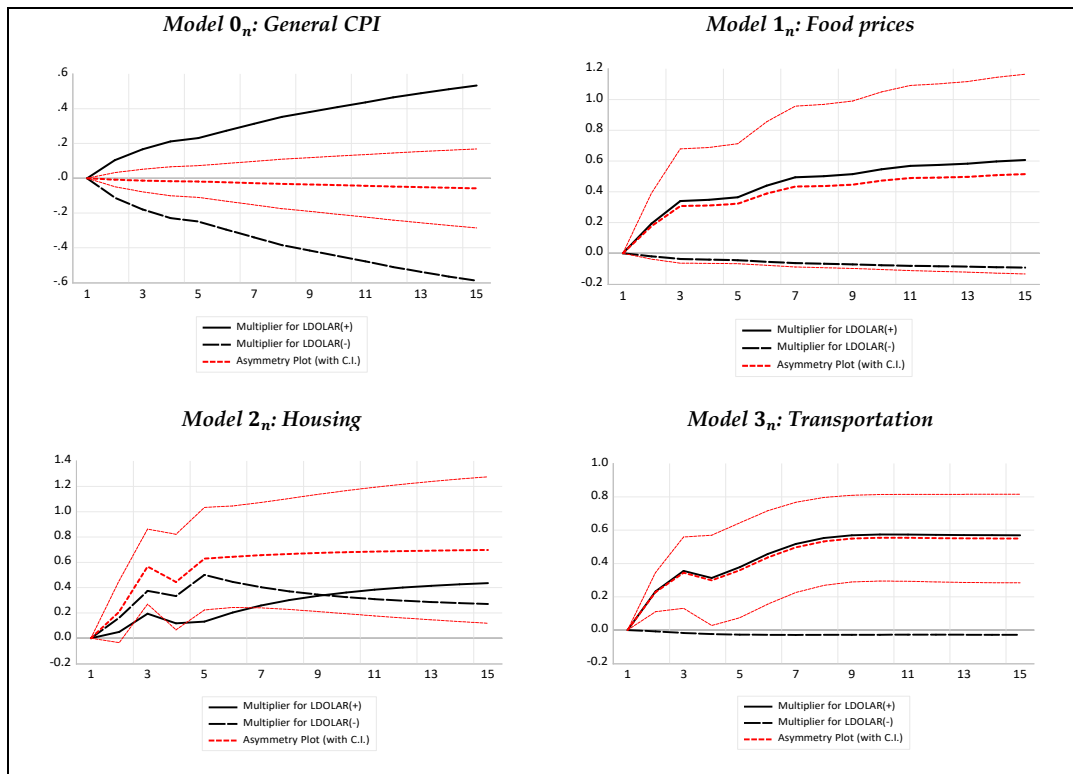


Figure 1. Multiple impacts of changes in Exchange Rate

The high R^2 value of the nonlinear models indicates that the selected explanatory variables and asymmetries have high explanatory power for inflation. The diagnostic test results presented in Appendix 3 confirm that the models are free of autocorrelation and heteroscedasticity problems. The residual terms in the models are normally distributed, and the model set up is correct. According to the CUSUM and CUSUMQ graphs in Appendix 5, the models are stable.

Conclusion

The relationship between inflation and exchange rate in the Turkish economy is one of the most frequently researched subjects in the literature. While indirect effects of exchange rate on inflation occur through the cost channel, direct effects emerge through the consumption channel. In addition, changes in the exchange rate affect pricing decisions through the indexation channel. The intensive use of imported intermediate goods and input goods in production determines the indirect effects, while the share of imported final goods in the consumption basket determines the direct effects. Exchange rate dynamics are affected by many internal and external factors. As a result, fluctuations and an upward trend occur in the exchange rate.

The effects of the exchange rate on general inflation and subcomponents differ in the above-mentioned structural problems. This study examines the effects of exchange rates on both general inflation and certain subcomponents. For this purpose, we employ symmetrical and asymmetrical effects using linear and nonlinear ARDL models. In addition, short and long-term effects are tested with the help of models.

The linear model results draw attention to the existence of backward-looking pricing in the short run. This effect also emphasizes that inflation targets lose their guidance. In the short run, the output gap and real money supply also have effects on inflation. The effects of the exchange rate appear at different rates. In the long run, the exchange rate, real money supply, and import prices affect general prices. These effects differ in subcomponents. In the long run, the output gap coefficient is insignificant. This fact can be explained by the low capacity utilization and low economic growth in the industry. In other words, the capacity utilization rate cannot reach a level that will create additional costs.

The estimation results of the nonlinear model are remarkable. In the short term, the movements in the exchange rate create changes in the general prices at similar rates. The findings indicate that the exchange rate is the primary determinant of inflation. In the long run, this effect is much stronger. Interesting asymmetries are found in the subcomponents. While exchange rate increases are reflected in prices, the effect of currency decreases becomes insignificant. Similar effects are observed in the long term can be explained by the upward trend in the exchange rate.

The strong relationship between exchange rate and inflation weakens the effectiveness of the monetary policy. Failure to meet inflation targets indicates the existence of this causality. In addition to structural problems, the sharp reactions of the exchange rate to the uncertainties feed the exchange rate-inflation cycle. Price stability is the main objective of the central bank. In order to administer an effective monetary policy that achieves this goal, it is necessary to solve the structural problems of the economy

and improve the production structure. In addition, the importance of implementing an economic policy that ensures stability in the exchange rate is evident.

Contribution Rate Statement

The authors contributed equally to the article.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest between the authors.



APPENDIXES

Appendix 1. Unit Root Test Results

Variables	ADF				PP			
	Level		First Differences		Level		First Differences	
<i>CPI</i>	1.7422	(0.9996)	-8.1128	(0.0000)	1.7392	(0.9996)	-8.1257	(0.0000)
<i>CPI_f</i>	1.6832	(0.9996)	-7.8141	(0.0000)	1.6832	(0.9996)	-7.8429	(0.0000)
<i>CPI_h</i>	0.0379	(0.9584)	-6.7978	(0.0000)	0.0296	(0.9576)	-6.7109	(0.0000)
<i>CPI_v</i>	0.6759	(0.9908)	-5.9248	(0.0000)	0.6395	(0.9899)	-5.7255	(0.0000)
<i>GAP</i>	-3.4867	(0.0113)	-7.3441	(0.0000)	-3.1192	(0.0298)	-7.3203	(0.0000)
<i>M2</i>	-3.8792	(0.0036)	-7.5898	(0.0000)	-4.6740	(0.0003)	-7.6571	(0.0000)
<i>EXC</i>	1.7360	(0.9996)	-7.2414	(0.0000)	1.8119	(0.9997)	-7.2320	(0.0000)
<i>OIL</i>	-2.8656	(0.0548)	-5.8287	(0.0000)	-2.2204	(0.2011)	-6.3417	(0.0000)
<i>IMP</i>	-2.8814	(0.0529)	-5.0511	(0.0001)	-2.4006	(0.1454)	-4.2760	(0.0011)
<i>IMP_f</i>	-1.9619	(0.3027)	-5.2522	(0.0000)	-2.0165	(0.2792)	-4.2680	(0.0011)
<i>IMP_v</i>	-3.0574	(0.0347)	-9.3650	(0.0000)	-3.0283	(0.0372)	-9.6007	(0.0000)

() refers probability values.

Appendix 2. Diagnostic Test Results for Linear ARDL Models

	Model 0	Model 1	Model 2	Model 4
Autocorrelation				
<i>LM (1)</i>	0.8503 [0.3605]	0.5101 [0.4781]	0.0057 [0.9401]	0.3291 [0.5686]
<i>LM (2)</i>	0.4204 [0.6589]	0.3786 [0.6866]	0.5028 [0.6078]	0.2112 [0.8102]
Heteroscedasticity				
<i>ARCH (1)</i>	0.2940 [0.5896]	0.8041 [0.3733]	0.8026 [0.3738]	1.1483 [0.2880]
<i>ARCH (2)</i>	0.1292 [0.8790]	0.3689 [0.6930]	2.8786 [0.0640]	1.5509 [0.2203]
Normality J-B	1.3867 [0.4998]	0.7230 [0.6966]	11.911 [0.0025]	0.2896 [0.8651]
Ramsey RESET	0.0776 [0.7815]	2.0507 [0.1579]	0.0988 [0.7545]	0.3245 [0.5712]

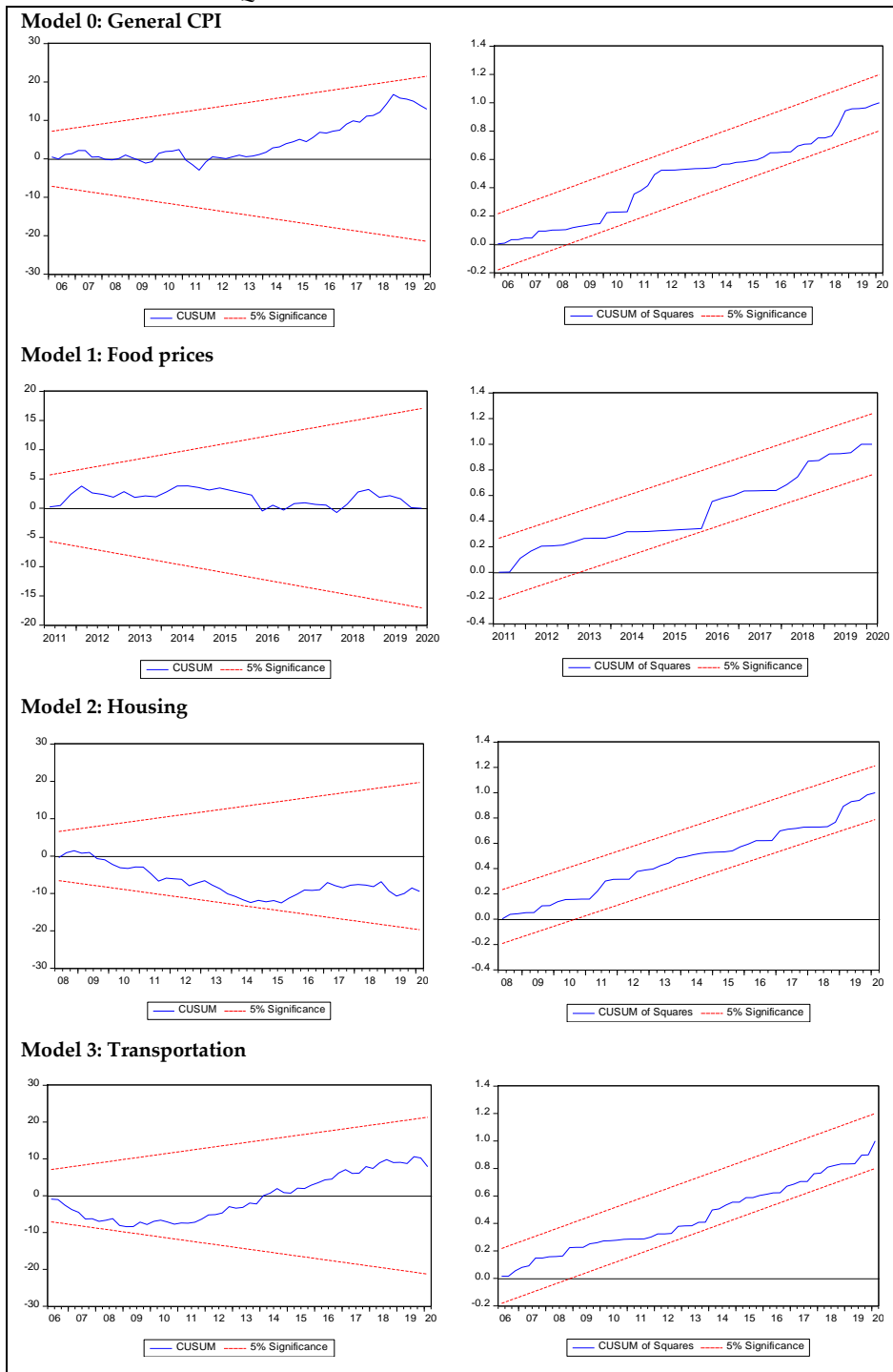
[] refers probability values.

Appendix 3. Diagnostic Test Results for Nonlinear ARDL Models

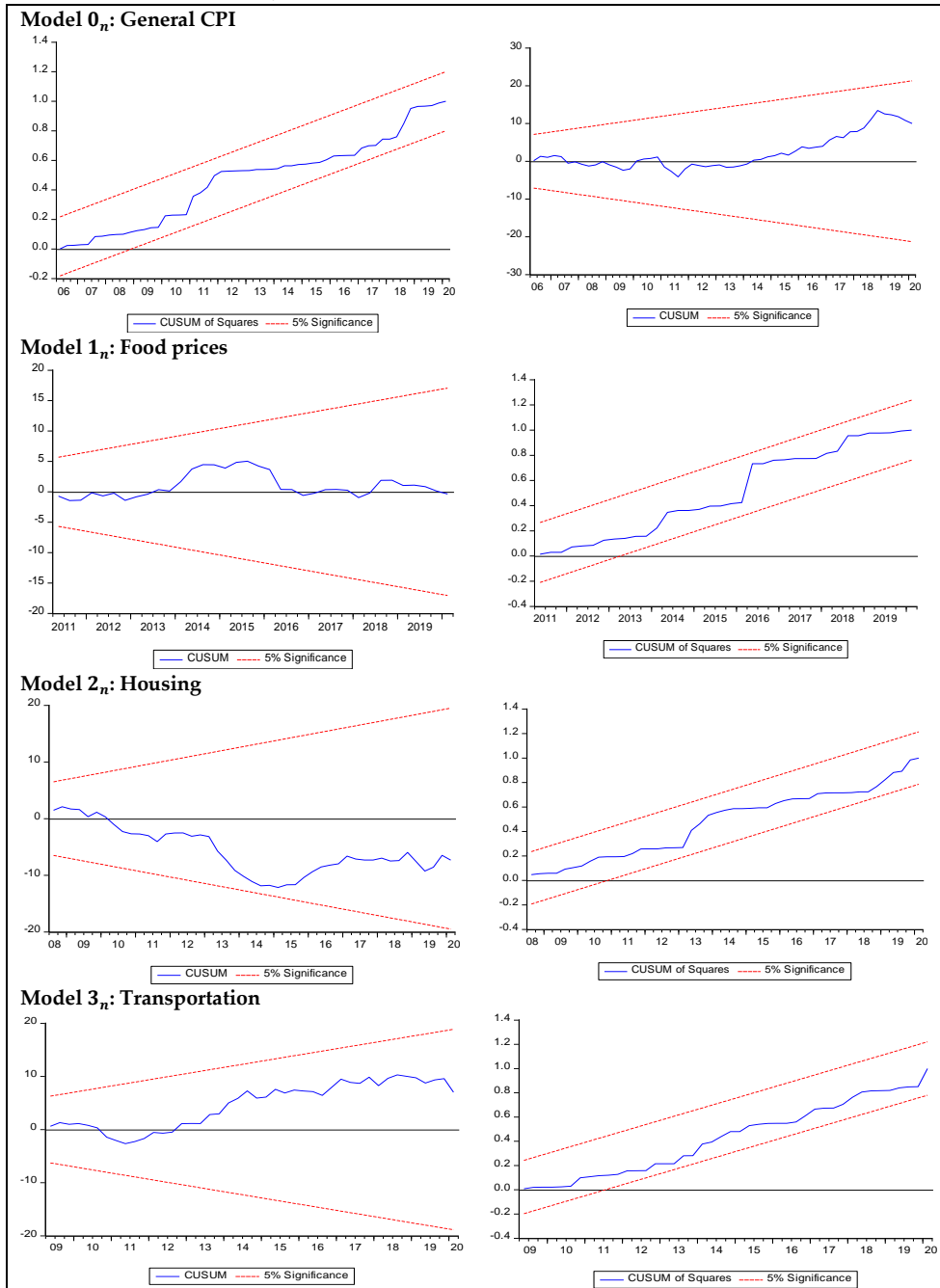
	Model 0 _n	Model 1 _n	Model 2 _n	Model 3 _n
Autocorrelation				
<i>LM (1)</i>	0.7819 [0.3805]	0.2692 [0.6060]	0.0025 [0.9603]	0.1092 [0.7423]
<i>LM (2)</i>	0.3845 [0.6827]	0.1441 [0.8661]	0.4429 [0.6450]	0.1156 [0.8910]
Heteroscedasticity				
<i>ARCH (1)</i>	0.3229 [0.5719]	0.7500 [0.3898]	0.3323 [0.5664]	1.7321 [0.1930]
<i>ARCH (2)</i>	0.1392 [0.8703]	0.4366 [0.6482]	1.8487 [0.1664]	0.8663 [0.4257]
Normality J-B	1.1037 [0.5758]	0.3181 [0.8529]	1.3264 [0.5151]	0.4610 [0.7941]
Ramsey RESET	0.1700 [0.6817]	0.6867 [0.4109]	0.1362 [0.7137]	0.5460 [0.4632]

[] refers probability values.

Appendix 4. CUSUM and CUSUMQ Results for Linear ARDL Models



Appendix 5. CUSUM and CUSUMQ Results for Nonlinear ARDL Models



Kaynakça

- Abdih, Y., Balakrishnan, R., & Shang, B. (2016). What is keeping U.S. core inflation low: Insights from a bottom-up approach. *IMF Working Papers*, 16(124).
- Atuk, O., Aysoy, C., Ozmen, M. U., & Sarıkaya, C. (2014). Sensitivity of inflation to business cycles in Turkey: Determining CPI sub-items sensitive to output gap. *CBRT Working Paper*, 14(37).
- Atuk, O., Ozmen, M. U., & Sarıkaya, C. (2018). A disaggregated analysis of the impact of output gap on inflation and implications for monetary policy. *Prague Economic Papers*, 27(6), 668-683.
- Balkan, B., Kal, S. H., & Tumen, S. (2015). Investigating the effect of fuel prices on fresh fruit and vegetable prices through the transportation cost channel. *CBRT Research Notes in Economics*, 2015(08).
- Bari, B. (2021). Credit cycles and business cycles in Turkish economy. In S. Karabulut (Ed.). *İktisadi, Mali ve Finansal Uygulamaların Ampirik Sonuçları* (pp. 145-159). Gazi Kitabevi.
- Bari, B., & Adalı, Z. (2020). How oil prices drive inflation in Turkish economy: Two different channels. *Fiscaoeconomia*, 4(3), 705-721.
- CBRT (2019). Inflation Report 2019-III. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Publications/Reports/Inflation+Report/2019/Inflation+Report+2019+-+III>
- Ergin, A. (2015). Döviz kuru ve enflasyon arasındaki geçiş etkisi: Türkiye örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 13-29.
- Ertug, D., Ozlu, P., & Yunculer, C. (2018). How does the use of imported inputs affect exchange rate and import price pass-through?. *CBRT Blog*. <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/en/main+menu/analyses/exchange+rate+pass-through>
- Ertug, D., & Ozmen, M. U. (2020). Indirect effects of electricity and natural gas price increases on consumer prices. *CBRT Blog*. <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/en/main+menu/analyses/indirect+effects+of+electricity+and+natural+gas+price+increases+on+consumer+prices>
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *The American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- Kara, H., & Ogunc, F. (2008). Inflation targeting and exchange rate pass-through: The Turkish experience. *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(6), 52-66.
- Lanau, S., Robles, A., & Toscani, F. (2018). Explaining inflation in Colombia: A disaggregated phillips curve approach. *IMF Working Papers*, 18(106).
- Lopcu, K., & Sengul, S. (2018). Is the food price volatility responsible for inflation volatility? An investigation for Turkey. *Topics in Middle East and African Economies*, 20(2), 105-124.
- Ogunc, F., Ozmen, M. U., & Sarıkaya, C. (2018). Inflation dynamics in Turkey from a bayesian perspective. *CBRT Working Paper*, 18(10).

- Ozmen, M. U., & Topaloglu, M. (2017). Disaggregated evidence for exchange rate and import price pass-through in the light of identification issues, aggregation bias and heterogeneity. *CBRT Working Paper*, 17(08).
- Ozmen, M. U., & Sarıkaya, C. (2014). Enflasyonun çıktı açığı ve kredilere duyarlılığı. *TCMB Ekonomi Notları*, 2014(17).
- Ozmen, M. U., & Sevinc, O. (2016). Price rigidity in Turkey: Evidence from micro data. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(4), 1029-1045.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. In S. Strom (Ed.). *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (pp. 371-413). Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phelps, E. S. (1967). Phillips curves, expectations of inflation and optimal unemployment over time. *Economica*, 34(135), 254-281.
- Phillips, A. W. (1958). The relation between unemployment and the rate of changes of money wage rates in the United Kingdom, 1861-1957. *Economica*, 25(100), 283-299.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In R. Sickles & W. Horrace (Eds.). *Festschrift in Honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314). Springer.
- Taylor, J. B. (2000). Low inflation, pass-through, and the pricing power of firms. *European Economic Review*, 44(7), 1389-1408.
- Yunculer, C. (2011). Pass-through of external factors into price indicators in Turkey. *Central Bank Review*, 11(2), 71-84.



SHORT-TERM IMPACTS OF COVID-19 PRECAUTIONS ON UNEMPLOYMENT IN NUTS-3 REGIONS OF TURKEY

 Barış ERGEN^a

Abstract

This study examines the short-term effects of the COVID-19 pandemic on unemployment in Turkey. The data used in this study are from monthly insured bulletins of the Social Security Institution (SSI) of Turkey. The number of active insured employees in NUTS-3 regions of Turkey was analyzed in three periods: (1) in December 2019, when the first official case of COVID-19 was announced in the world, (2) in March 2020, when the first official case of COVID-19 was reported in Turkey, and (3) at the end of May 2020, when the normalization period was declared in Turkey. Both increases and decreases in employment in these three periods were examined in percentage. This study finds that employment increased by 9.024 from December 2019 to March 2020. However, the number of active insured employees decreased by 657,417 from March to May 2020 due to the pandemic measures implemented after the first case of COVID-19 was detected in Turkey. After the normalization period was declared in May 2020, the number of active insured employees increased by 529,249 within one month. This illustrates the negative effects of the COVID-19 measures on employment. Metropolitan cities are more affected by the COVID-19 pandemic due to their different sectorial structures, their significant economic relations with other cities and the world, and the more stringent COVID-19 measures in these cities than other provinces by covering weekends, which led to higher unemployment in metropolitan cities. Another important result of this study is that the COVID-19 measures had negative effects on employment in urban economies, and if these short-term effects continue in the long term, the negative effects will be greater in urban economies. Therefore, this study concludes that urban economies cannot sustain these COVID-19 measures any longer.

Keywords: Urban economy, COVID-19, unemployment, NUTS-3, Turkey



TÜRKİYE'NİN İBBS-3 BÖLGELERİNDE COVID-19 ÖNLEMLERİNİN İŞSİZLİK ÜZERİNDE KISA VADELİ ETKİLERİ

Özet

Türkiye’de COVID-19’un işsizliğe kısa dönemli etkisini araştırmayı amaçlayan bu çalışmada Sosyal Güvenlik Kurumu’nun aylık sigortalı bülteninde yer alan veriler kullanılmıştır. Aktif çalışan sigortalı sayıları üç

^a Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama, ergen@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 14.06.2021, Makale Kabul Tarihi: 28.08.2021

dönemde incelenmiştir. Birinci dönem Dünya’da ilk resmi COVID-19 vakasının açıklandığı 2019 Aralık ayıdır. İkinci dönem Türkiye’de ilk resmi vakanın açıklandığı Mart 2020’dir. Üçüncü dönem normalleşme döneminin açıklandığı 2020 yılı Mayıs ayıdır. Bu üç dönemde istihdamdaki yüzde olarak artış ve azalışlar oransal incelenmiştir. Dünyada ilk vakanın tespit edildiği Aralık 2019 ile Türkiye’de ilk vakanın tespit edildiği Mart 2020 arasında istihdamda 9024 kişi artış olduğu görülmüştür. Türkiye’de ilk vaka tespitinden sonra uygulanan tedbirler sonucunda Mart 2020 ve Mayıs 2020 dönemi arasında sigortalı çalışan sayısında 657.417 azalma olduğu tespit edilmiştir. 1 Haziran ile birlikte normalleşme kararları sonrasında tedbirlerin uygulandığı 2020 Mayıs verilerine göre aktif sigortalı çalışan sayısında bir ay içinde 529.249 kişi artış yaşanmıştır. Kısıtlamaların kaldırılması ile istihdamda artış olması, COVID-19 tedbirleri kapsamında alınan tedbirlerin istihdama olumsuz etkisinin olduğu birinci varılan sonuçtur. Büyükşehir statüsündeki illerin farklı sektörel yapısı, dünya ve diğer kentlerle olan ekonomik ilişkileri nedeniyle kısıtlamalardan daha fazla etkilenmiştir. Tedbirlerin büyükşehirlerde hafta sonunu kapsayacak şekilde diğer illere göre daha sıkı uygulanması büyükşehirlerde daha fazla işsizliğe neden olduğu çalışmanın diğer önemli sonucudur. COVID-19’u önlemeye yönelik tedbirlerin kent ekonomilerine istihdam yönünde olumsuz etkilerinin olduğu, kısa dönemli bu etkilerin uzun dönemli olarak sürmesi durumunda kent ekonomilerinde olumsuz etkilerin çok daha fazla hissedileceği çalışmanın bir başka önemli sonucudur. Kent ekonomilerinin bu süreci daha fazla sürdüremeyeceği çalışmanın vardığı diğer bir önemli sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Kentsel ekonomi, COVID-19, işsizlik, NUTS-3, Türkiye



Introduction

Many factors affect the urban economy. Urban economy is affected by sectoral structure, transformation of the sectoral structure, employment, labor and workforce relations, the changes in land values and rents in the cities, and their effects on investments, production and consumption relations, trade, economic relations and globalization. The dynamic structure of cities has been further enhanced by global relations. Negative effects in urban economy occur decrease in the attractiveness of the city. Any impact on the dynamic structure of cities affect the urban economy.

Cities are born to be dynamic. They are growing, changing, decaying, and redeveloping. Most people prefer urban life for its dynamic feelings, activities, and opportunities, which are not present in rural life. A city will lose its meaning and attractiveness when it becomes stagnant and motionless (Miyao 1981, p:1).

By referring to Jacobs (1969), Polèse (2005) emphasized that cities are the primary organ of an economy. Polèse (2013) stated that dramatic changes in cities are mostly due to external effects and technological changes, and he highlighted that cities with strong accessibility and good connections with the world grow more than other cities. Therefore, the interconnection of cities plays a very important role in their economies. Interruptions in economic relations and mobility of cities will have negative effects on them. Urban economy has many different components, and employment is one of the components that is negatively affected by external factors, such as the COVID-19 pandemic.

Measures to prevent epidemics, such as curfews, prohibition of travel between provinces and countries, slowing down production, flexible and home-working models, and restriction or prohibition of non-compulsory urban activities reduce urban movement and inhibit urban life. Stagnation of urban

life has negative effects on urban economic activities, which vitalize the city. Unemployment is one of these negative effects. Suarez-Villa (1998) emphasized that although urban problems reflect the processes of sectorial change, rather than isolated effects, they affect not only metropolitan areas but also the whole urban system irreversibly. Thus, isolation practices to prevent epidemics and “stay at home” calls create irreversible effects on urban economies. Regarding sectorial changes, it affects not only certain cities but also the entire urban system. Batty (2020) stated that the COVID-19 pandemic will dramatically affect globalization. Before the pandemic, national and urban economies were interconnected due to globalization, but the pandemic has adversely affected this interconnection.

COVID-19 first appeared in Wuhan, China in December 2019 and soon turned into a pandemic—spreading all over the world. The first official case of COVID-19 in Turkey was reported on March 11, 2020. From that date, several measures have been taken in many different sectors, such as education, sports activities, cafes, restaurants, and entertainment sectors to prevent the spread of the pandemic, and several restrictions have been imposed on domestic and international transportation and travel. Unlike other provinces, curfews were declared in NUTS-3 regions, which have gained the status of metropolitan municipality, on weekends. Tekeli (2020) argued that there are two important stages of the COVID-19 pandemic, which are (1) prohibiting domestic displacements and large social activities to significantly reduce human contact in order to pass through the most severe period of the crisis, and (2) making the necessary decisions for the transition to the new normal after the crisis (Tekeli, 2020). The measures taken to prevent the spread of the virus has had negative effects on the economy. The COVID-19 pandemic has brought global markets to a standstill, causing the biggest economic crisis after the 1929 Great Depression, where financial markets suffered a great loss (Göze Kaya, 2020). Globalization has three dimensions, economic, cultural and political (Kalu & Ogbonnaya, 2019). Economic globalization focuses on the liberalization of production, investment and trade, technological developments and labor mobility (Babones, 2007; Schneider, 2007). Turkey's articulation to the global economy and the adoption of neoliberal policies began to increasingly affect cities after the decisions of January 24, 1980 (Güzey, 2012; Öktem 2011). The global urban discourse noted by Öktem (2006) and emphasized by Friedmann and Wolff (1982) and later by Sassen (1991,1994) has resulted in cities increasingly taking a greater role in the world economy. Along with economic globalization, the liberalization of production, investment and trade also had a significant impact on the labor force of cities. In this global relations, cities of Turkey has been adversely affected by COVID-19 precautions.

Bonaccorsi et al. (2020) examined the effects of COVID-19 measures on the Italian economy and stated that economic closure and quarantine disproportionately affect weak companies in both production and service sectors. The OECD estimated that a quarterly economic closure will reduce gross domestic product by 4 to 6 percent (Beirne et al., 2020).

| 1118 | These negative effects on the economy due to the COVID-19 pandemic have also negatively affected the labor market. In particular, restrictions on human mobility, closure of country borders, curfews, restrictions on the entertainment sector, and measures to prevent people from coming together have caused employees in many different sectors to lose their jobs. How will the "transition to the new

normal," a concept introduced by Tekeli (2020), decreased social opportunities and thus attractiveness of cities and reduced urban mobility change the structure of cities?

As can be seen from the literature study, the restriction of urban economies connected by the influence of globalization due to COVID-19 is expected to have negative effects on the economy. But it is certain that there is also a need for evidential work on how it affects or will affect the workforce. The idea of investigating how restrictions and precautions affect the direction of employment led to the study.

A. DEFINITION OF THE PROBLEM, SCOPE, AND METHOD

There are 81 NUTS-3 regions in Turkey. NUTS-3 regions are provincial regions. In this study, the main research question is "How has the COVID-19 pandemic affected labor in NUTS-3 regions of Turkey in the short term?" This study examines three periods: (1) December 2019, when the first official case of COVID-19 was announced in the world, (2) March 2020, when the first official case of COVID-19 was reported in Turkey, and (3) the end of May 2020, when the normalization period was declared in Turkey. This study examines the economic impact of short-term measures on employment in NUTS-3 regions. These measures were taken from December 2019, when there was no COVID-19 case and related measures in Turkey, to March 11, 2020, when the first COVID-19 case was reported and relevant measures were implemented in Turkey, and the beginning of June 2020, when the normalization process was initiated in Turkey. This study uses monthly unemployment data of NUTS-3 regions of Turkey, which are derived from the SSI's monthly insured employee data. Workers data in the active insured employee data are the basis of this study. Since the jobs of civil servants are guaranteed, their data were not included in this study. To determine the impact of the COVID-19 measures on unemployment, this study examines the data on the number of active insured employees in December 2019, March 2020, and May 2020 when no COVID-19 measures had been implemented in the NUTS-3 regions of Turkey, when the first COVID-19 case was reported and relevant measures were taken in Turkey, and when the COVID-19 measures were implemented, respectively. The rate of change in the workforce is measured from December 2019 to May 2020. To understand the impact of the COVID-19 measures on unemployment, the number of active insured employees in March 2020 is compared with those in December 2019 and May 2020. Since this study includes monthly active insured employee data, the data of 2016, 2017, 2018, and 2019 are used to determine the effect of the measures taken to prevent the spread of COVID-19 on unemployment. NUTS-3 regions with a 1% change in unemployment rate were grouped; this rate is used as the benchmark in this study. NUTS-3 regions with an unemployment rate of more than 5 percent are considered the most fragile regions. The change in the workforce due to the measures implemented in March, April, and May 2020 was examined under six groups, which are NUTS-3 regions with an increased workforce, NUTS-3 regions where the number of active insured employees decreased by 0 to 1 percent, 1 to 2 percent, 3 to 4 percent, 4 to 5 percent, and more than 5 percent.

B. RESULTS

The data of active insured employees before the COVID-19 pandemic, including those from 2016 to 2020, were examined to determine the effect of the COVID-19 pandemic on unemployment. As shown in Table 1, the number of active insured employees was relatively stable from 2017 to the beginning of

2020. It decreased by 2.2 percent from 2017 to the end of 2019. The number of active insured employees was 16,019,026 in March 2020. However, it dropped to 15,361,609 in May 2020, following the implementation of government measures, including curfews, "stay safe and stay home" calls, and travel restrictions to prevent the spread of COVID-19 after the first case was reported in Turkey in March 2020. As a result of these measures implemented in April and May 2020, the number of active insured employees decreased by 4.2 percent; the number of active insured employees was less than that of 2016. After lifting governmental bans following the normalization decision taken on June 1, 2020, the number of active insured employees increased by 529,249 and reached 15,890,858. Thus, the measures had a significant effect on unemployment in Turkey.

Table 1. Number of active insured employees (2016-2020 June)

Year	2016	2017	2018	2019	March 2020	May 2020	June 2020
Active insured employees	15,355,158	16,369,073	16,054,759	16,010,002	16,019,026	15,361,609	15,890,858

Source: Social Security Institution [SSI]. (2020, August, 31) Monthly Insured Statistics Bulletin

Examining the distribution of 2019, March 2020, and May 2020 data about NUTS-3 regions (Table 1) is important in determining the effect of the COVID-19 measures on provinces. At this stage of the study, the data on NUTS-3 regions are evaluated. The impact of the COVID-19 pandemic was different in each NUTS-3 region. It had no negative effect on unemployment in some NUTS-3 regions but caused serious unemployment problems in other NUTS-3 regions. The short-term negative effects of the COVID-19 pandemic on unemployment are not observed in some NUTS-3 regions, including Rize, Bitlis, Kars, Çorum, Erzincan, Elazığ, Tunceli, Erzurum, and Batman. As Table 2 shows, some NUTS-3 regions experienced an increase in employment; the highest increase was in Rize and the least increase was in Batman. Among these NUTS-3 regions, only Erzurum is a metropolitan municipality, which is marked in gray in Table 2.

Table 2. NUTS-3 regions with an increase in employment from December 2019 to May 2020

	December 2019	March 2020	May 2020	Change % (from December 2019 to May 2020)
Rize	58,219	58,742	63,603	9.25
Bitlis	32,038	31,911	33,966	6.02
Kars	26,047	25,703	27,005	3.68
Çorum	69,439	70,160	70,520	1.56
Erzincan	32,382	32,034	32,779	1.23
Elazığ	77,046	74,729	77,937	1.16
Tunceli	9,305	8,935	9,403	1.05
Erzurum	88,853	88,588	89,251	0.45
Batman	78,128	79,249	78,420	0.37

Source: Social Security Institution [SSI]. (2020, August, 31) Monthly Insured Statistics Bulletin

As depicted in Figure 1, NUTS-3 regions with an increase in employment are mainly located in the east and northeast of Turkey. In the provinces where the negative effects of COVID-19 on employment were not experienced from December 2019 to May 2020, the employment rate increased by 6.02% in Bitlis, 3.68% in Kars, 1.56% in Çorum, 1.23% in Erzincan, 1.16% in Elazığ, and 1.05% in Tunceli.

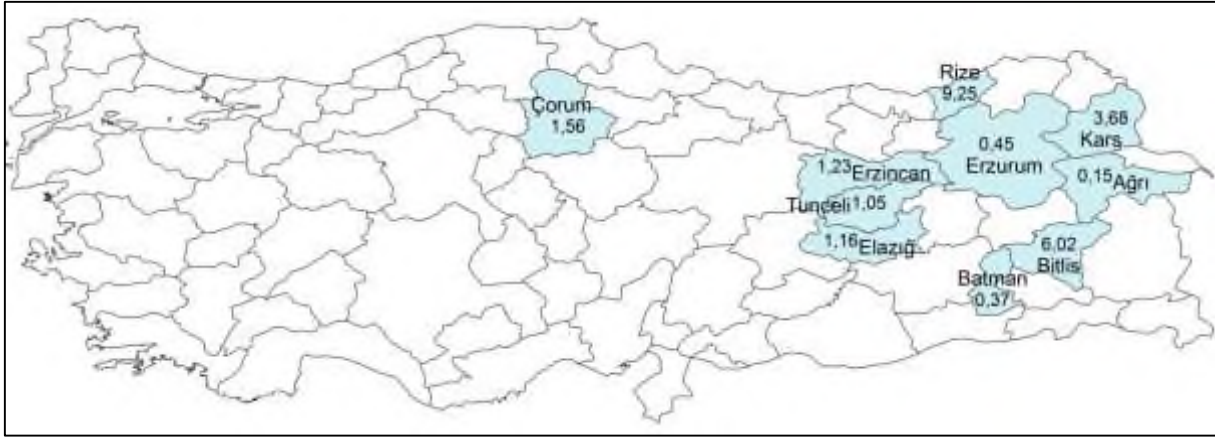


Figure 1. NUTS-3 regions with a decrease in unemployment from December 2019 to May 2020

Table 3 shows NUTS-3 regions where the change in the number of active insured employees from December 2019 to May 2020 varies negative percent. The NUTS-3 regions of metropolitan municipalities are shown in gray in Table 3. Increasing employment from December 2019 to March 2020 (before the COVID-19 measures were implemented) has been shown as bold in column.

Table 3. NUTS-3 regions with decrease in employment from December 2019 to May 2020

	December 2019	March 2020	May 2020	Change % (December 2019 - May 2020)
Aksaray	57,881	58,289	57,767	-0.20
Muş	34,702	33,717	34,510	-0.55
Iğdır	18,775	18,417	18,670	-0.56
Mardin	93,192	93,541	92,474	-0.77
Muğla	202,050	210,768	200,482	-0.78
Nevşehir	49,630	50,454	49,112	-1.04
Balıkesir	196,151	198,544	194,001	-1.10
Gaziantep	332,406	335,975	327,868	-1.37
Bingöl	29,362	29,350	28,932	-1.46
Sinop	27,957	27,757	27,524	-1.55
Kocaeli	539,606	545,180	531,236	-1.55
Kastamonu	54,366	54,076	53,425	-1.73
Tekirdağ	285,775	289,132	280,570	-1.82
Çanakkale	95,576	96,013	93,804	-1.85
Çankırı	28,579	28,339	28,023	-1.95
Diyarbakır	175,265	174,816	171,781	-1.99
Karaman	43,717	43,523	42,826	-2.04
Hakkari	28,889	26,709	28,250	-2.21
Hatay	200,956	201,704	196,436	-2.25
Tokat	69,365	69,167	67,734	-2.35
Artvin	29,180	28,455	28,490	-2.36
Adıyaman	67,352	66,633	65,737	-2.40
Şanlıurfa	168,535	166,575	164,475	-2.41
Malatya	118,636	115,143	115,714	-2.46
Ordu	101,064	100,445	98,517	-2.52
Kahramanmaraş	165,304	164,447	161,084	-2.55

Van	108,638	106,064	105,864	-2.55
Zonguldak	99,363	99,421	96,812	-2.57
Mersin	287,622	287,312	280,160	-2.59
Osmaniye	61,577	61,639	59,968	-2.61
Kırıkkale	38,952	38,842	37,862	-2.80
Yozgat	47,311	45,659	45,986	-2.80
Edirne	66,348	67,481	64,430	-2.89
Kütahya	93,769	92,855	90,970	-2.98
Afyonkarahisar	105,538	104,491	102,309	-3.06
Bolu	64,268	64,221	62,287	-3.08
Kayseri	244,362	243,695	236,637	-3.16
Düzce	78,290	79,210	75,645	-3.38
Konya	348,988	345,705	337,161	-3.39
Kırşehir	29,110	29,289	28,104	-3.46
Aydın	168,440	168,934	162,535	-3.51
Ardahan	10,467	10,147	10,097	-3.53
Amasya	46,671	46,467	45,017	-3.54
Samsun	192,106	191,435	185,225	-3.58
Manisa	271,778	271,739	261,552	-3.76
Bursa	740,274	736,445	711,868	-3.84
İzmir	966,665	966,829	929,459	-3.85
Bartın	32,152	32,432	30,828	-4.12
Sakarya	205,278	206,569	196,710	-4.17
Siirt	34,999	33,824	33,485	-4.33
Şırnak	55,824	54,415	53,364	-4.41
Antalya	539,731	550,023	515,192	-4.55
Bayburt	9,830	9,617	9,379	-4.59
Denizli	213,868	212,135	203,966	-4.63
Giresun	65,558	65,621	62,429	-4.77
Adana	348,733	340,285	331,854	-4.84
Kırklareli	74,088	73,715	70,491	-4.86
Trabzon	133,452	130,176	126,819	-4.97
Uşak	72,185	72,191	68,445	-5.18
İstanbul	4,425,287	4,454,430	4,185,517	-5.42
Bilecik	50,236	49,326	47,483	-5.48
Yalova	65,405	65,588	61,687	-5.68
Eskişehir	185,525	183,481	174,805	-5.78
Sivas	84,176	81,161	79,273	-5.82
Gümüşhane	17,136	16,812	16,101	-6.04
Ankara	1,386,780	1,381,655	1,287,223	-7.18
Kilis	19,473	19,217	17,908	-8.04
Karabük	42,084	41,465	38,637	-8.19
Isparta	73,255	72,717	67,194	-8.27
Niğde	43,913	42,787	39,827	-9.30
Burdur	39,299	39,019	35,196	-10.44

Source: Social Security Institution [SSI]. (2020, August, 31) Monthly Insured Statistics Bulletin

As depicted in Figure 2, NUTS-3 regions where the change in the number of active insured employees varies between 0 and -1 percent due to the COVID-19 measures are not concentrated in a particular location in Turkey. The employment rate increased in Aksaray, Mardin, and Muğla, which are

NUTS-3 regions where employment decreased between 0 and 1 percent from December 2019 to March 2020, when the first official case of COVID-19 was reported in Turkey. This suggests that the pandemic measures increased unemployment in Aksaray, Mardin, and Muğla from March to May 2020 (see table 3).



Figure 2. NUTS-3 regions with 0 to 1 percent decrease in the number of active insured employees (December 2019-May 2020)

As shown in Figure 3, NUTS-3 regions where the number of active insured employees decreased by 1 to 2 percent from December 2019 to May 2020 due to the effect of the COVID-19 pandemic are Nevşehir, Balıkesir, Gaziantep, Bingöl, Sinop, Kocaeli, Kastamonu, Tekirdağ, Çanakkale, Çankırı, and Diyarbakır. Aside Diyarbakır, the number of employment in these metropolitan cities increased until the pandemic measures, including curfews and reduced mobility, were implemented; however, the number of employment rapidly decreased after the measures were implemented. There was an increase in employment in Nevşehir, Balıkesir, Gaziantep, Kocaeli, Tekirdağ, and Çanakkale up to March 2020, when the pandemic measures were implemented (see table 3).

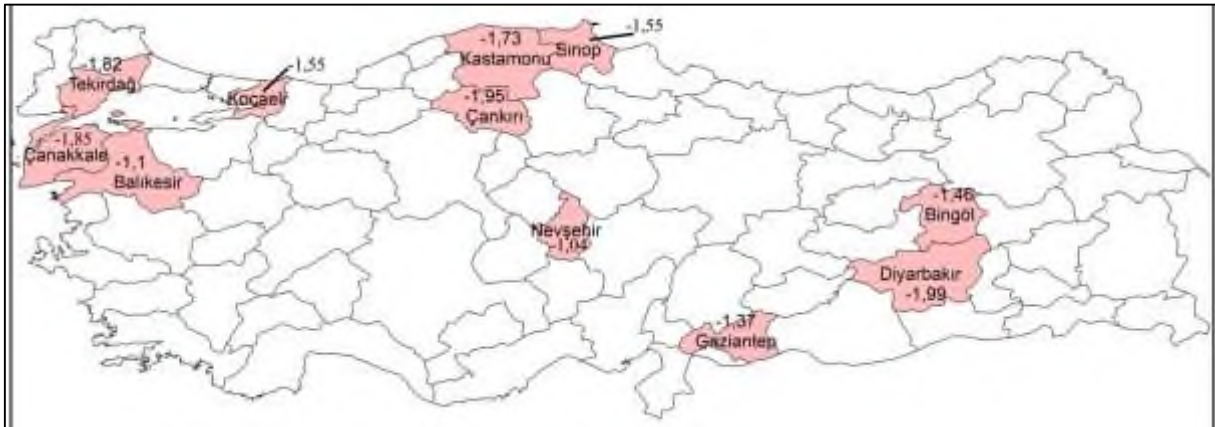


Figure 3. NUTS-3 regions with a 1 to 2 percent decrease in the number of active insured employees (December 2019-May 2020)

As shown in Figure 4, NUTS-3 regions where the number of active insured employees decreased by 2 to 3 percent. These regions are Karaman, Hakkari, Hatay, Tokat, Artvin, Adıyaman, Şanlıurfa, Malatya, Ordu, Kahramanmaraş, Van, Zonguldak, Mersin, Osmaniye, Kırıkkale, Yozgat, Edirne, and Kütahya. There was an increase in employment in Hatay, Zonguldak, and Edirne from December 2019 to March 2020, but unemployment increased from March to May 2020 (see table 3). Although Zonguldak is not a metropolitan municipality, it is the only city where the weekend curfews imposed on metropolitan cities were also imposed. This may be the reason for the decrease in the number of active insured employees in Zonguldak during this period. Although from December 2019 to March 2020, the number of employment only increased in Hatay, among the metropolitan cities shown in gray in Table 3, unemployment increased in other metropolitan cities.

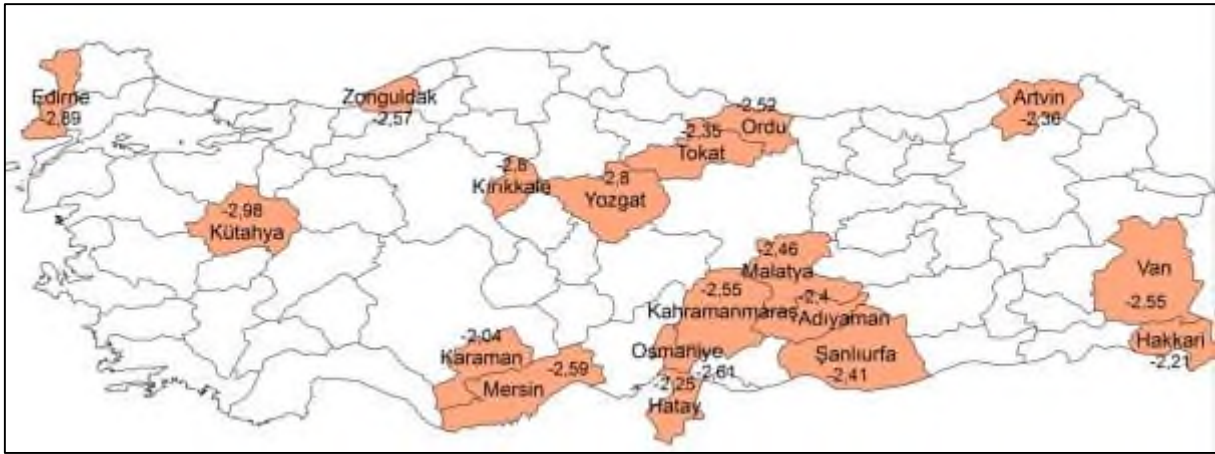


Figure 4. NUTS-3 regions with a 2 to 3 percent decrease in the number of active insured employees (December 2019-May 2020)

Figure 5 shows NUTS-3 regions where the number of active insured employees decreased by 3 to 4 percent from December 2019 to May 2020. Among these regions, employment increased in Düzce, Kırşehir, Aydın, and İzmir from December 2019 to March 2020 (see table 3). From March to May, the measures taken to prevent the spread of COVID-19 significantly decreased employment in these regions.

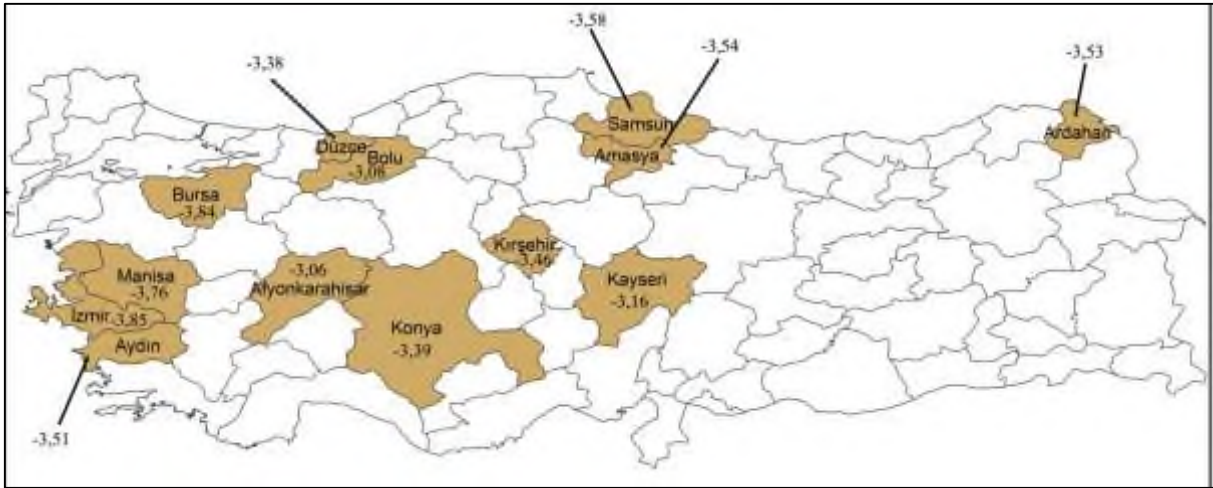


Figure 5. NUTS-3 regions with a 3 to 4 percent decrease in the number of active insured employees (December 2019-May 2020)

As depicted in Figure 6, NUTS-3 regions where unemployment increased by 4 to 5 percent from December 2019 to May 2020. Bartın, Sakarya, Bursa, and Giresun are NUTS-3 regions where unemployment decreased from when the first official case of COVID-19 was detected in the world and when COVID-19 measures were implemented in Turkey. Sakarya, Antalya, Denizli, Adana, and Trabzon, which are NUTS-3 regions shown in gray in Table 3, are metropolitan municipalities.



Figure 6. NUTS-3 regions with a 4 to 5 percent decrease in the number of active insured employees (December 2019-May 2020)

Figure 7 shows NUTS-3 regions where the number of active insured employees decreased by more than 5 percent. Istanbul, Eskişehir, and Ankara, which are shown in gray in the table 3, are metropolitan municipalities. Istanbul and Ankara have the highest number of employment in Turkey, so they experienced the highest loss of employment during the pandemic (see Table-3. Burdur is the NUTS-3 region where the number of active insured employees decreased the most from December 2019 to May 2020, with a rate of 10.44%. There was an increase in employment in Yalova and Istanbul until March

2020, but unemployment rapidly increased in these regions due to the implementation of the COVID-19 pandemic measures.

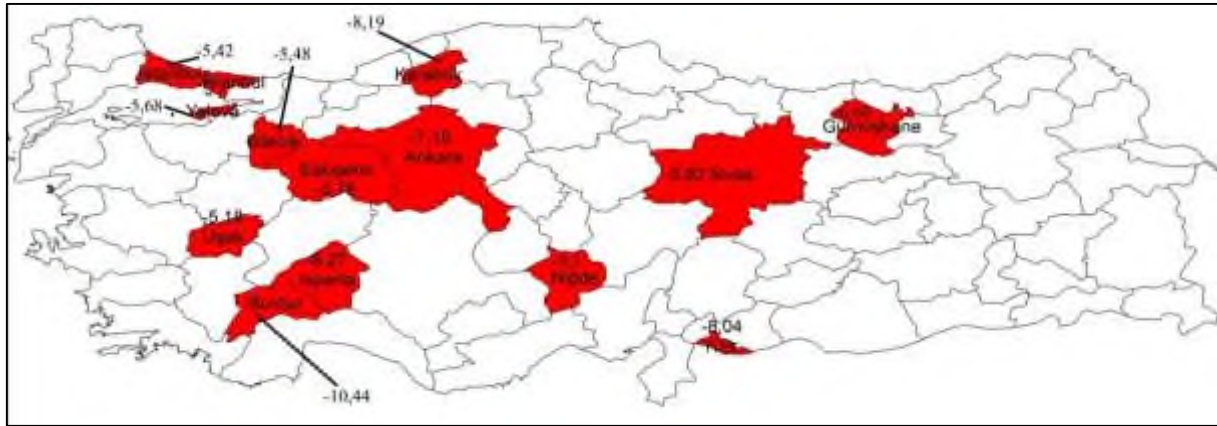


Figure 7. NUTS-3 regions with more than 5 percent decrease in the number of insured employees (December 2019-May 2020)

Table 4 shows the changes in the number of active insured employees in Turkey from December 2019 to May 2020. According to the SSI data, the total number of active insured employees was 16,010,002 in December 2019 and 16,019,026 in March 2020, indicating an increase in employment by approximately 9,000. As a result of the measures implemented to prevent the spread of COVID-19 in March, April, and May 2020, such as the prohibition of travel between provinces, “stay at home” calls, and weekend curfews in metropolitan cities and Zonguldak, the number of active insured employees decreased to 15,361,609 at the end of May 2020. The total job loss from May 2020 to December 2019 is 648,393. From March 2020 to the end of May 2020, due to the measures implemented to reduce the spread of COVID-19, 657,417 lost their jobs. Therefore, the pandemic measures had a negative impact on employment.

Table 4. Changes in the number of insured employees in Turkey (December 2019 - March 2020 - May 2020)

	Number of Employees December 2019	Number of Employees March 2020	Number of Employees May 2020	Difference between May 2020 - December 2019	Difference between May 2020 - March 2020	Difference between March 2020 - December 2019	Increase in unemployment in two months (%)
Total	16,010,002	16,019,026	15,361,609	-648,393	-657,417	9,024	4.10

The SSI's data for June, when the normalization measures started to be implemented and movement restrictions and bans were lifted, were examined to determine whether the data in Table 4 were affected by the COVID-19 pandemic. In June 2020, 15,890,858 employees were insured in Turkey. Moreover, with the removal of the pandemic measures, compared with that of May 2020, the number of active insured employees increased by 529,249 in June 2020.

The top ten NUTS-3 regions with the highest unemployment from December 2019 to May 2020 are all metropolitan cities. As shown in Table 5, the NUTS-3 region where the number of active insured employees decreased the most up to March 2020 is Adana, where a total of 8,448 were unemployed. As

shown in Table 3, there was an increase in employment in some NUTS-3 regions, but unemployment gradually increased after the first case of COVID-19 was reported in Turkey and the pandemic measures were implemented.

Table 5. NUTS-3 regions with the highest increase in unemployment (Top 10 NUTS-3 regions)

NUTS-3 Regions	Difference in the Number of Insured Employees between December 2019 and March 2020	Difference in the Number of Insured Employees between March 2020 and May 2020	Total Unemployment December 2019 to May 2020
Adana	-8,448 (-2,42%)	-8,431 (-2,47)	-16,879 (-4,84%)
Ankara	-5,125 (-0,36%)	-94,432 (-6,83%)	-99,557 (-7,18%)
Antalya	10,292 (1,9%)	-34,831 (-6,33%)	-24,539 (-4,55%)
Bursa	-3,829 (-0,51%)	-24,577 (-3,33%)	-28,406 (-3,84%)
Denizli	-1,733 (-0,81%)	-8,169 (-3,85%)	-9,902 (-4,63%)
Eskişehir	-2,044 (-1,10%)	-8,676 (-4,72%)	-10,720 (-5,78%)
İstanbul	29,143 (0,65%)	-268,913 (-6,03%)	-239,770 (-5,42%)
İzmir	164 (0,016%)	-37,370 (-3,86%)	-37,206 (-3,85%)
Konya	-3,283 (-0,94%)	-8,544 (-2,47%)	-11,827 (-3,39%)
Manisa	-39 (-0,014)	-10,187 (-3,74%)	-10,226 (-3,76%)
Total	15,098	-504,130	-489,032

The number of active insured employees decreased by 648,393 from December 2019 to May 2020. It is noteworthy that out of the 648,393 people, 489,032 are from the metropolitan NUTS-3 regions specified in Table 5. The pandemic measures implemented in metropolitan municipalities at weekends contributed to the decrease in employment. Figure 8 shows NUTS-3 regions where the employment increased up to March 2020 but decreased after March 2020 due to the pandemic measures implemented.



Figure 8. NUTS-3 regions where employment rate increased up to March 2020

Discussion and Conclusion

People like to stay in cities due to their dynamic structures as well as economic, occupational, social, and cultural opportunities. The urban economy has been effective in capital accumulation and population growth in cities since the industrial revolution. Negative interruptions in this dynamic structure, curfews, and restrictions on social and cultural opportunities cause serious economic problems in cities. This study examined the short-term effects of the COVID-19 pandemic on unemployment in NUTS-3 regions of Turkey. The result shows that unemployment decreased by 9,024 from December 2019, when the first official case of COVID-19 was announced in the world, to March 2020, when the first official case of COVID-19 was reported in Turkey. But according to the SSI's data on the number of active insured employees, the measures taken after the first official case of COVID-19 was reported in Turkey made 657,417 people lose their jobs in a short time. The top ten NUTS-3 regions with an increase in unemployment from December 2019 to March 2020 are metropolitan cities. The COVID-19 measures were tighter in metropolitan municipalities than in other NUTS-3 regions. A total of 504,130 people were unemployed in these ten metropolitan cities from March to May 2020. Although, in Turkey, dismissal of employees was prohibited during the pandemic, the COVID-19 pandemic increased total unemployment by 4.10 percent in a short period. Before the COVID-19 measures were implemented, Adana had the most dismissal of employees, with 8,448 dismissals. Beside Adana had the most dismissal of employees percent (-2,42%), before the COVID-19 measures were implemented. The impact of the COVID-19 measures has been more devastating. As a result of the COVID-19 measures, Istanbul had the most unemployment from March to May 2020, where a total of 268,913 people were unemployed. Ankara had second dismissal of employees, and İzmir had the third dismissal of employees, after the COVID-19 measures were implemented. However Ankara had the most dismissal of percentage (-6,83%), Antalya had the second dismissal of percentage (-6,33%) and İstanbul is the third dismissal of percentage (-6,03%), after the COVID-19 measures were implemented. Cities have been transformed due to external influences, and their dynamic structures have deteriorated due to "stay at home" calls and curfews, affecting urban economies negatively. The "transition to normalization" process should be managed well to sustain the urban economy and reduce unemployment. Since the effects of the pandemic measures on urban economies were not considered, much greater unemployment will be experienced in cities. A

significant conclusion of this study is that urban economies cannot sustain this process any longer. The measures implemented to manage the COVID-19 pandemic increase unemployment. Increased unemployment, employment without insurance, changes in sectorial structures, deteriorations in employee wages, the impact of the pandemic measures, and technological changes are expected to emerge in cities in the future, so future studies should discuss these issues.

Ethics Committee Permission

This article is not part of a working group that requires ethical committee approval.

Acknowledgment

I thank the Editor and two anonymous reviewers for their comments, which significantly improved the article.



Kaynakça

- Babones, S. J. (2007). Studying globalization: Methodological issues. In George Ritzer (Ed.). *The blackwell companion to globalization* (pp.144-161). Oxford: Blackwell.
- Batty, M. (2020). The coronavirus crisis: What will the post-pandemic city look like? *Environ. Plan. B. Urban Analytics and City Science*, 47(4), 547-552.
- Beirne, K., Doorley, K., Regan, M., Roantree, B., & Tuda, D. (2020). The potential costs and distributional effect of Covid-19 related unemployment in Ireland. *Budget Perspectives*, No. 2021/1, The Economic and Social Research Institute (ESRI).
- Bonaccorsi, G., Pierri, F., Cinelli, M., Flori, A., Galeazzi, A., Porcelli, F., Schmidt, A. L., Valensise, C. M., Scala, A., & Quattrocioni, W. (2020). Economic and social consequences of human mobility restrictions under COVID-19. *Proc Natl Acad Sci USA*, 117, 15530-15535.
- Friedmann J., & Wolff, G. (1982). World city formation: An agenda for research and action. *International Journal of Urban and Regional Research*, 6(3), 309-344.
- Göze Kaya, D. (2020). Koronavirüs pandemisinin küresel ekonomideki izleri: Kamu finansman dengesi, ticaret hacmi, enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 221-237.
- Güzey, Ö. (2012). Türkiye’de kentsel dönüşüm uygulamaları: Neo-Liberal kent politikaları, yeni kentsel aktörler ve gecekondular alanları. *İDEALKENT*, 3(7), 64-83.
- Jacobs, J. (1969). *The economy of cities*. Vintage Books.
- Kalu, E. N., & Ogbonnaya, O. E. (2019). Globalization and economic nationalism: Engaging the perspectives. *Journal of Arts and Management*, 4(2), 63-73.
- Miyao, T. (1981). *Dynamic analysis of the urban economy*. Academic Press.
- Öktem, B. (2006). Neoliberal küreselleşmenin kentlerde inşası: AKP’nin küresel kent söylemi ve İstanbul’un kentsel dönüşüm projeleri, *Planlama*, 36(2), 53-64.
- Öktem, B. (2011). İstanbul’da neoliberal kentleşme modelinin sosyo-mekansal izdüşümleri. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44, 23-40.
- Polèse, M. (2013, Winter). Five principles of urban economics: Things we know and things we don’t. *City Journal*, http://www.city-journal.org/2013/23_1_urban-economics.html.
- Polèse, M. (2005). Cities and national economic growth: A reappraisal. *Urban Studies*, 42(8), 1429-1451.
- Sassen, S. (1991). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Sassen, S. (1994). *Cities in a world economy*. Fine Forge Press.
- Schneider, G. (2007). War in the era of economic globalization. In G. Ritzer (Ed.). *The blackwell companion to globalization* (pp. 630-643). Blackwell.
- Social Security Institution [SSI]. (2020, August 31). Monthly Insured Statistics Bulletin. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri
- Suarez-Villa, L. (1988). Metropolitan evolution, sectoral economic change, and the city size distribution. *Urban Studies*, 25, 1-20.

Tekeli, İ. (2020). Salgınlar ve kentler sarmalında dünyanın geldiği nokta: COVID-19. İçinde Ö. F. Çolak (Ed.). *Salgın Ekonomisi* (ss. 53-88). Efil Yayınları.



KÖLELİKTEN GÜNÜMÜZE TÜRK SİNEMASINDA AFRO-TÜRK KADINLARIN TEMSİLİ

 Muhsine SEKMEN^a

 Gizem KUL KALKANDELEN^b

Özet

19. yüzyılda Osmanlı topraklarına getirilen ve büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Afrikalı köle kadınlar, ev içi hizmetlerde, tarımda çalıştırılmaktaydı. Bu çalışma, Osmanlı döneminde görülen kölecilik anlayışının yansıması olarak Türk sinemasında Afro-Türk kadınların aile içerisindeki konumunu Marksist Feminist bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Türk sinemasında hizmetçi, dadı, bakıcı rolleriyle bütünleşmiş olan Afro-Türk kadın oyuncular; Yasemin Esmegül ve Dursune Şirin'in "İki Kafadar Deliler Pansiyonunda" (1952), "Hıçkırık" (1953), "Seher Yıldızı" (1959), "Abbas Yolcu" (1959), "Sevmek" (1974), "Süt Kardeşler" (1976) ve "Tosun Paşa" (1976) filmleri Marksist Feminizmin yabancılaşma kavramı ekseninde incelenmeye alınmıştır. Siyahi kadının yabancılaşmasında; ürettiği ürüne, emek sürecine, kendi varlığına ve topluma yabancılaşma kategorileri üzerinden Afro-Türk kadın oyuncuların rolleri niteliksel analizle incelenmiştir. Marx'ın dört biçimini sunduğu yabancılaşma kavramı filmlerde Afro-Türk kadınların rolleri üzerinden ele alındığında, ürettikleri ürüne ve emek sürecine yabancılaşma olarak görülmüştür. Filmlerde Afro-Türk kadınların, gerek ten renkleri üzerinden aşağılamaya maruz kalmaları, gerekse ev içi üretimin yabancılaşmış mekân sunması, kendine yabancılaşma olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca filmlerde Afro-Türk'lerin ten renklerinin korku ve komedi unsuru olarak sunulması, topluma yabancılaşma olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marksist feminizm, Afro-Türkler, Yabancılaşma, Türk sineması



REPRESENTATION OF AFRO-TURKISH WOMEN IN TURKISH CINEMA FROM SLAVERY TO THE PRESENT

Abstract

In the historical process, African slave women, who were taken to the Ottoman lands in the nineteenth century were employed in domestic services and agriculture. This study aims to examine the position of Afro-Turk women in the family in Turkish cinema in the light of the Marxist Feminist perspective, as a reflection of the concept of slavery in the Ottoman period. Afro-Turkish actresses who are known for the roles of maid, nanny, and caregiver in Turkish cinema; Yasemin Esmegül and Dursune Şirin in the same roles, "İki Kafadar Deliler

^a Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, muhsine.sekmen@atauni.edu.tr

^b Yük. Lis. Öğr., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Bilim Dalı, gizemkalkandelen@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 08.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 31.08.2021

Pansiyonunda” (1952), *“Hıçkırık”* (1953), *“Seher Yıldızı”* (1959), *“Abbas Yolcu”* (1959), *“Sevmek”* (1974), *“Süt Kardeşler”* (1976), *“Tosun Paşa”* (1976)” films were examined in the light of the concept of alienation in Marxist Feminism. The roles acted by Afro-Turkish female actors were analyzed qualitatively through the categories of alienation of black women from the product they produced, the labour process, their existence, and society. When the concept of alienation is handled with the roles of Afro-Turk female actors in films in its four forms, it is seen that they are alienated from the product they produce and the labour process. The fact that Afro-Turk characters are humiliated for their skin colour and their productions in domestic life creates an alienated place for them that can be evaluated as alienation from self. In addition, the presentation of skin colors of Afro-Turks as an element of horror and comedy in films has been interpreted as alienation from society.

Keywords: Marxist feminism, Afro-Turks, Alienation, Turkish cinema



Giriş

Osmanlı döneminde Afrika’dan getirilen siyahi köleler, zamanla kölelik anlayışından sıyrılarak ev işleri, tarım işleri gibi alanlarda emek üretmişlerdir. Günümüzdeki Afro-Türkler Osmanlı döneminde Türkiye’ye köle olarak getirilen kişilerin torunlarıdır. Afro-Türklerin Türk sinemasındaki temsiline, köle anlayışının devam ettirilerek dadı, hizmetçi rolleriyle bütünleştirildiği görülmektedir.

Köle ticareti birçok ülkede olduğu gibi, Osmanlıda da varlığını sürdürmekteydi. İslam hukuku tarafından belirli sınırlamaları olsa da gerek saraylarda gerekse tarım işlerinde kölelerin kullanıldığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Osmanlı’ya Afrika’dan getirilen kölelerin en erken tarihi 15. yüzyıl olarak kaydedilmektedir. Ancak günümüzde Türkiye’de yaşayan Afro-Türklerin 19. yüzyılın ikinci yarısı ile beraber Türkiye’ye getirildiği bilinmektedir.

Kadın siyahi köleler, Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı sarayında çalıştırılırken, Cumhuriyet sonrası ile beraber ev içinde evlatlık, besleme veya hizmetli olarak görev yapmışlardır. Bu çalışma, Türk sinemasındaki Afro-Türk kadınların temsiline odaklanmaktadır. Afro-Türkler, Türk sinemasında Cumhuriyet sonrası dönemde toplumsal yaşamdaki konumlarıyla paralel bir şekilde dadı ve hizmetçi rollerinde görülmektedir.

Erkek egemen toplumda kapitalizmin bir yansıması olarak ucuz ve doğal bir iş gücü bölümü olarak görülen kadının emeği, ev içi alan ile sınırlı kalarak erkeğin kamusal alandaki rolünü kolaylaştırıcı bir unsur olmaktadır. Kapitalizm, kadın ve erkeğin biyolojik farklılığından kaynaklı olarak kadını ev ile erkeği ise kamusal alan ile özdeşleştirir. Marksist feministler, kadına biçilen rolde doğal olarak görülen ücretsiz ev içi emeğin metalaşmasına ve kadının ataerkil toplumda ezilmişliğine vurgu yaparak, kadının sistem içerisinde çifte sömürülüşüne eleştiri getirmişlerdir. Bu nedenle çalışmada Afro-Türkler, Marksist feminizmin yabancılaşma kavramı ekseninde incelenmiştir. Türk sinemasında Afro-Türk kadınların temsili konusunda herhangi bir çalışmaya rastlanmaması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sınırlılıklarını ise, Türk sinemasında rol alan Afro-Türk kadın oyuncularından Yasemin Esmegül ve Dursune Şirin’in *“İki Kafadar Deliler Pansiyonunda”* (1952), *“Hıçkırık”* (1953), *“Seher Yıldızı”* (1959), *“Abbas Yolcu”* (1959), *“Sevmek”* (1974), *“Süt Kardeşler”* (1976) ve *“Tosun Paşa”* (1976) filmleri oluşturmaktadır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. 1. Köle Kavramı ve Osmanlı'da Köle Anlayışı

Bir başka kimsenin buyruğu altında olan, özgürlüğü olmayan kişi anlamına gelen köle kavramı tarihsel anlamda; savaşta esir alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp hürriyetinden mahrum edilen veya başkasından para karşılığında sahiplenilen kimse olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2021). Sosyolojik anlamda ise kölelik, bir bireyin sahip olduğu hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılarak başka bir bireye ait olması durumunu ifade etmektedir (Hellie, 2020).

Tarihin her döneminde eski çağlardan beri süregelen kölelik, birçok ülkede ve dinde varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Özellikle 19. yüzyıla kadar taşınır bir mal olarak görülen kölelerin ticareti eski ve yeni dünyada yapılmaya devam etmekteydi. İslam toprakları da dâhil Afrika'dan Kafkaslara ve Amerika'nın her iki kıtasına aktif bir ticaret hattı bulunmaktaydı (Toledano, 1994). Osmanlı İmparatorluğu döneminde de var olan kölelik anlayışı, deniz yoluyla Kafkasya'dan beyaz köle ithalatına, zorlu karayolu koşulları ile Afrika'dan siyah köle ithalatına dayanmaktaydı. Ancak Osmanlı'da görülen kölelik anlayışı dünyadaki diğer örneklerden farklılık göstermekteydi. Bu farklılığın temel sebebi ise İslam hukukuydu.

İslam hukuku, kölelik sistemini bütünüyle düzenleyen bir yapıya sahiptir. Köle ve sahibinin sorumluluk alanlarını belirleyen ve ilişki biçimlerini düzenleyen Şeriat, köle azat etmeyi öğütlemekte, ancak bunu zorunlu tutmamaktaydı. Kölesine bakamayan veya kötü davranan bir sahip, ispatlamak koşuluyla, mahkeme tarafından serbest bırakmaya mecbur kılınabilmektedir. Köle, sahibi ile belirli bir miktar para ödenmesi karşılığında anlaşarak özgürlüğüne kavuşabilirdi. Mükâtebe¹ yolu ile köle sahibi, kölesi ile bir işin belirli bir süre içerisinde yapılmasına karşılık, azat edilme konusunda anlaşabilmekteydi (Toledano, 1994; Özbay, 2009). Sahibi öldüğünde ise anlaşmaya bağlı olarak köle kişi, hür kalabilmekte aksi halde diğer mallar ve arazilerde olduğu gibi miras olarak ailesine kalmaktaydı.

Resmi bir kuruluş olarak köleliğin, bütün Müslüman ülkelerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde de, dini ve doğal bir yapı olarak benimsendiği ve geçerliliğini koruduğu bilinmektedir. Özellikle sarayda birçok alanda kullanılan kölelerin, saray dışında da halk arasında yaygın olarak; ev içi hizmetlerde, tarımda, küçük çaplı sanayide çalıştırıldığı kaynaklarda görülmektedir (İnalçık, 2008; Parlatur, 1987; Toledano, 1994, Şaul, 2015). Ekonomik ve sosyal anlamda köle emeği büyük bir önem taşımaktaydı. Köle elde etmenin birçok yolu vardı. Savaşta yenilen taraftan alınan esirlerden elde edilen kölelik (en yaygın görülen yöntem), sınır boylarından diğer ülkelere yapılan akınlar sonucu insanların kaçırılması ile elde edilen kölelik, belirli bölgelerdeki köle pazarlarından satın alma yolu ile elde edilen kölelik en çok bilinen köle elde etme yöntemleridir. Özellikle satın alma yolu ile elde edilen kölelikte, yaşam zorluğu çeken aileler, çocuklarının daha iyi koşullarda hayatlarını

¹ Mükâtebe: (Anlaşmalı Azatlık) Yasal bir islami işlemidir, efendi ve köle, bir ödeme karşılığında kölenin özgürlüğünü kazanmasını sağlayacak bir anlaşmaya kendi istekleri ile ulaşırlar, ödemenin biçimi ve miktarına taraflar karar verir. Ödeme bittiği zaman köle azad edilir (Toledano, 1994).

sürdürebilmeleri umudu ile gönüllü olarak çocuklarını köle tüccarlarına satmaktaydılar (Toledano, 1994; Parlatur, 1987).

Şeriatta köleliğin kaldırılmasına dair kesin bir yargı olmamasından dolayı, Osmanlı'nın son dönemlerine dek kölelik varlığını sürdürmüştür. İmparatorluktaki köle ticaretini yasaklama girişimleri 1847 Fermanı ile başlamıştır. Bu ferman ile insan ticaretine yasaklamalar getirilmesine rağmen, kölelik toplumun yaşamında derinlemesine yer kapladığı için yasakların uygulanmasında başarı sağlanamamıştır. Akabinde gelen 1857 Fermanı da köle ticaretini yasaklama konusunda başarısız olmuştur. Bu fermanların başarısız olmasının temel sebebi olarak, ulema sınıfının "şeriatın onayladığı köleliğin kaldırılmasının, şeriate karşı çıkmak" anlamına geleceği düşüncesi gösterilebilir (Toledano, 1994; Olpak, 2013). Afrikalı ve Çerkez köle ticaretini engellemek amaçlı yapılan tüm bu müdahalelere rağmen, yasaklardan sonraki süreçte Osmanlıda sadece siyahi köle ticareti yapıldığında göz yumuluyor veya görmezden gelinerek etkin bir biçimde sürdürülüyordu (Toledano, 1994).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte kölelik, 1926 yılında şeriatın kaldırılması ile yasal olmaktan çıkmış ve resmi olarak ortadan kalkmıştır. Ancak uygulama ve zihniyet olarak gerçek anlamda terk edilmemiş başka isimler ve uygulamalar ile kölelik devam etmiştir. Osmanlı döneminde köleliğin yasaklanmasına karşılık olarak ortaya çıkan "evlatlık", yoksul ailelerden alınıp köle gibi çalıştırılan kız çocuklarını ifade eden "besleme", "ahiretlik" gibi kavramlar, 20. yüzyılda köleliğin devam ettiğini göstermektedir (Olpak, 2013; Arsel, 1997).

A. 2. Osmanlı'da Afrikalı Köleler

Köle, başka biri tarafından yönetilen, onun varlıklarından biri olan, ona hizmet eden, alınıp satılabilen insanlar için kullanılan bir terimdir (Arsel, 1997). Osmanlı belgelerine bakıldığında bir köleyi işaret etmede; erkekler için esir, köle; kadınlar için esire, cariye terimlerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Siyah kölelerin rengini ifade etmek için, kelimenin başına genellikle zenci sıfatı getirilirken, daha az karşılaşılan Arap veya siyah sıfatı da kullanılmaktaydı (Toledano, 1994). Kültürlerarası farklılıklar barındıran dil terminolojisine bakıldığında kölelik, bir toplumun sosyal olgularını açıklamak için kullanıldığında ırk ayrımına doğrudan işaret eden, ötekileştirici, aşağılayıcı ve insan haklarının eşitsizliğini çarpıcı bir biçimde ortaya çıkaran terim olmaktadır. Köleler arasında renk, fonksiyon, köken açısından ayırım yapılmamışsa da beyaz kölelerin değer ve talep bakımından üst sırada yer aldığı, akabinde Habeş ve sonra da siyahi kölelerin takip ettiği bir sosyal tabakalaşma meydana gelmiştir (Toledano, 1994). Afrikalı köleler, beden işlerinde kullanılırken sosyal anlamda üst sınıflara çıkma olasılıkları beyaz kölelere göre daha düşük ihtimal olduğundan, ilerleme ve yükselme fikri de açıkça ten rengine bağlı bir durumdu (Toledano, 1994).

1811-1870 yıllarını kapsayan süreçte Afrika'dan yılda yaklaşık olarak 31.000 köle tüm diğer kıtalara ithal edilirken; 1840'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na yılda 10.000'den fazla siyah ve beyaz köle yasal olarak ithal edilmekteydi (Toledano, 1994). Şeriatın kurallarına göre sadece gayrimüslimlerin köle yapılabilmesi ve azat edilen Müslüman olan kölelerin çokluğu sebebiyle köle ihtiyacının ithal edilerek karşılanması zorunlu hale gelmişti. Şen'e göre, 19. yüzyıldaki Osmanlı köleciliği önceki dönemlerdekinden farklı olarak, savaşlarda esir alınanların köleleştirilmesine değil; Kafkasya'dan ve

Afrika'dan yapılan köle ticaretine dayanmaktadır (aktaran Akpınar, 2016, s. 77). Her ne kadar Osmanlı kölelik anlayışının diğer kıtalarda yapılan kölelik anlayışına göre daha ılımlı ve kent yaşamının görece rahat olduğu görülse de Afrika'dan ticaret amaçlı getirilen kölelerin birçoğu zorlu Sahra Çölünü geçmeden telef olmaktadır.

Günümüzde Türkiye'de farklı illerde yaşamlarını sürdüren geniş bir siyahi nüfusa sahip Afrika kökenli Türkler ya da Afro-Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nda en erkeni 15. yüzyıla tarihlenebilen, ama ağırlıkla 19. yüzyılın ikinci yarısında köle ticareti yoluyla Anadolu'ya getirilen Afrikalıların çocukları ve torunlarıdır (Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, t.y.). İslam köleciliğinde, Afrika'dan getirilenlerin üçte ikisini kadınlar oluşturuyordu (Olpak, 2013). Bu kadın köleler, Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtiyaç duyulan birçok alanda değerlendirilmekteydi. Ancak yoğun olarak ev içi hizmetlerde kullanıldıkları bilinmektedir. Saray dışında Osmanlı toplumunda bir sosyal statü ve prestij göstergesi olarak, konaklarda yaşayan zengin insanların birden fazla köle edinerek onları ev içi hizmetlerde ve sanatsal el işçiliğinde kullandıkları bilinmektedir (İnalçık, 2008).

Osmanlı sarayına hizmet için gönderilen köleler; haremde, ev işlerinde, tarımda kullanılırken, Cumhuriyet sonrası dönemde ev içi kölelik, evlatlık, besleme gibi başka adlar altında özgür ev hizmetlisine dönüşmüştür. Bu süreç her ne kadar olumlu gibi gözükse de çoğunluğunu siyahilerin oluşturduğu kadın ve çocukların emeklerinin sömürülmesi devam etmiştir. Küçük yaşlarda ev hizmetlerinde; temizlik, yemek hazırlamak, evin çocuklarına bakıcılık yapmak gibi her türlü iş onların sorumluluğunda olmuştur. Bu emek sömürüsü, sabahın erken saatlerinden gece yarısına kadar değerinin altında çok düşük bir ücrete kimi zaman da karın tokluğuna olmuştur (Arsel, 1997). Ancak bunun sebebini sadece köle edinen ailelerin tutumuna bağlamak doğru değildir. Dönemin koşullarına bağlı olarak kölelerin tutumları da sömürünün sürdürülmesine olanak sağlamıştır. Toledano'ya göre (1994); azatlık sonrası dönemde özellikle yaşlı köleler sahipleriyle kalmayı yeğlemekte, fakir aileler hür çocuklarını istekli bir şekilde zengin ailelere vermekteydiler. Çünkü ılımlı İslam Köleliği gereği hane halkının bir parçası olarak görülen ve zengin ailelerde bulunan köleler, genellikle fakir sınıftaki hür insanlardan daha iyi koşullarda yaşamaktaydılar.

Osmanlı sosyal hayatında toplum tarafından "kölelik" teriminin kullanımı nadiren görülürdü. Ev hizmetinde çalıştırılan köleler, ilk olarak acemi konumunda bulunurken yaptıkları işleri kavradıklarında kalfalığa yükselirdi. Özel işlerde kullanılan kölelere ise; dadı, bakıcı, bacı, aşçı gibi sıfatlar ile hitap edilirdi (Olpak, 2013).

Batıdaki örneklerinden farklı olarak Osmanlı'da üst yapının kurduğu bir nevi hizmet sektörü olarak algılanan kölecilik anlayışı sebebiyle ezilen köleler, gidecek yerleri olmadığı ve toplum içinde henüz bağlantıları olmadığı için hiçbir zaman bir ortaklık içinde olamamış, birbirleriyle bağ kuramamış, ortak bir kültür ve miras yaratamamıştır. Tamamıyla yabancı oldukları topraklarda aynı dili konuşamadıkları, gelenek ve göreneklerini bilmedikleri ve ten renklerinden dolayı daha ilk bakışta tanıdıkları bir çevreye götürülen köleler, itaat etmeyi sürdürmek durumunda kalmıştır (Toledano, 1994).

A. 3. Marksist Feminizmde Siyahi Kadın ve Yabancılaşma

Kapitalizme bir eleştiri ve anti-tez olarak doğan Marksizm, temelinde sınıf ayrımlarını ve bu ayrımlardan doğan ekonomik yapıların eleştirilmesi sonucunda yeni bir düzen fikrini ortaya koymaktadır. Ancak bu teorinin temelini erkeklere özgü koşullar oluşturmakta ve kadını ikinci plana atarak sınıfsal ayrıma sebebiyet vermektedir. Bu bağlamdan yola çıkan Marksist Feminizm, sınıfsal eşitsizlik ile cinsiyet eşitsizliğinin benzer noktalarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Kadınların eril toplumsal düzendeki ezilmişlikleri, eşitsizlikleri, emeğin sömürülmesi, baskı ve tahakküm gibi yaşadıkları sorunlar ile kapitalist düzende işçi sınıfının yaşadığı sorunların paralel olduğu görülmüştür.

Eril bir düşünce tarafından şekillenen kapitalizmde birçok olgu değişim değeri ile ölçülmektedir ve bu durum sömürüye açıktır. Ücret karşılığında emek satan işçilerin üzerinde baskı aracı haline dönüşen işveren, keyfi uygulamalar ile elindeki gücü çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Emeğini ücret karşılığında satan işçi erkek ise ailede kadın ve çocuğu tahakkümü altında bulundurmaktadır. Dışarıda ezilen erkek, evde gücü elinde bulunduran birey konumundadır. Ev içerisinde kadın, erkek ve çocuk arasında doğal bir iş bölümü vardır. Bu iş bölümünde kadına biçilen rol, ev işleri ve çocuğun bakımını kapsamaktadır. Kadının emeği bu düzende doğallaştırılarak, Marksist teoride burjuvazi ve proleterya arasındaki ayrımın minyatür bir örneği olarak ortaya çıkar. Kadının emeği ise burada erkek tarafından sömürülür. Bu durumu Marx şu şekilde açıklar:

"...şu halde, ilk biçimi, tohumu, kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları aile içinde bulunan mülkiyeti içerir. Aile içindeki, elbet henüz çok ilkel ve gizli olan kölelik ilk mülkiyettir ki, bu mülkiyet, ayrıca modern iktisatçıların tanımlamasına mükemmelen uymaktadır" (2013, s. 97).

Sanayi öncesi toplumlarda, kadınlar tarla işlerinde erkeklerle eşit düzeyde, hatta yeri geldiğinde daha fazla emek harcayarak çalışmışlardır (Mitchell, 2006). Ancak sanayi toplumuna geçiş ile birlikte erkek fabrikalara yönelirken, kadın ev ve çevresindeki işleri kullanım değeri üreterek gerçekleştirmiştir. Feministler, Marx'ın değişim değeri, kullanım değeri, artı değer teorilerini kadın sorunları üzerinden ele almışlardır. Kullanım değeri, metaların ihtiyaca yönelik tüketim için üretilmesidir. Genelde kadınların işi olarak görülen örgü örme, yemek yapma gibi ev işleri kullanım değerine örnek gösterilebilir. Değişim değeri ise, metanın alınıp satılabileceği nicel değeridir. Yani ataerkil toplumda kadının ev içerisinde ürettiği emek, karşılığı olmadığı ve değiş tokuşa tabi tutulmadığı için değişim değerinden ziyade kullanım değeri olarak kabul edilmektedir. Ancak kapitalist sistemin büyümesi için daha fazla ve ucuz emeğe ihtiyacın olması köle kullanımına yol açmış ve böylece kadınlar bir değişim değeri kazanmıştır (Donovan, 2019).

Köle olarak görülen siyahi kadının feminist mücadelesinin beyaz kadınla aynı şartlarda olmadığı görülür. Siyahi Marksist feminizm alanında ismini duyuran Claudia Jones, Poor Black Woman (PBW) hareketi ile siyah kadın üzerindeki emperyalizmin, ırkçılığın, cinsiyetçiliğin ve kapitalizmin kaldırılmasına çaba sarf etmiştir. Jones'un annesinin maruz kaldığı ırkçılık ve uzun çalışma saatleri ile erken gelen ölümü, siyahi kadının uğradığı negatif ayrımcılığı en iyi şekilde özetlemektedir (Clarke, 2017). Jones'a göre siyah olmanın cinsiyet ve sınıf ilişkileriyle bağlantısı vardır. Siyahi kadınların, beyaz kadınlar ve beyaz erkeklerin mücadele etmek zorunda olmadıkları ırk konusu etrafında birleşmeleri

gerekmektedir. Aynı zamanda siyahi kadınlar, ırkçılık konusunda mücadele verirken, siyah erkeklerle de cinsiyetçilik konusunda mücadele vermek durumunda kalmaktadırlar (aktaran Robertson & Dundes, 2017). Bu nedenle siyahi kadının özgürleşmesi için beyaz kadının vermiş olduğu cinsiyetçi mücadeleye ırksal mücadeleyi de eklemek gerekmektedir. Bu mücadelenin merkezinde siyahi kadına uygulanan kölelik sıfatı da yer almaktadır. Köleliğin bir başka formu beyaz kadının siyah hizmetçi istihdamı ile birlikte iş yükünü siyah kadının omuzlarına yüklemesiyle gerçekleşmektedir. Bu durum ise zamanla kadınlar arası *cinsiyet hiyerarşisine* yol açarak, (Bozzoli, 1983) siyahi kadının özgürleşmesini zorlaştırmaktadır. Siyah erkekler, sınıfsal olarak siyah kadınlardan daha üst konumda görülmektedir. Tarlada çalışan, evde çalışan siyah kadın, hem siyah erkek tarafından hem de beyaz kadın tarafından sömürülmektedir. Bu nedenle siyah kadın, pantolon giymek, kas gücünü göstermek yerine daha dişi ve hanımefendi olma arzusu içerisinde, beyaz kadından farklı özgürleşme yollarını denemektedir (Donovan, 2014).

Bu çalışmada siyahi kadın, yabancılaşma kavramı ekseninde incelenmektedir. Marx'ın işçi sınıfı için düşündüğü yabancılaşma kavramı köle siyahi kadınlar için uygulanmıştır. Marx, kapitalist toplumda işçinin geçirdiği yabancılaşmayı dört türe ayırmaktadır:

- a) Ürüne yabancılaşma
- b) Emek sürecinden yabancılaşma
- c) İnsanın kendi varlığına yabancılaşması
- d) Diğer insanlardan ve toplumdan yabancılaşma (aktaran Fuchs, 2015).

Aslında yabancılaşma kavramıyla anlatılmak istenen, insanın yaşamsal bağının koparılacak salt et yığınının dönüştürülmesidir. Yabancılaşmanın dört türünü Ollman şu şekilde açıklamaktadır:

“İnsanın işinden koparıldığı söylenir; ne yapılacağı ve nasıl yapılacağına karar verilmesinde hiçbir rolü yoktur. Bu kopma, insan ve insanın yaşam etkinliği arasındaki bir kopmadır. İnsanın kendi ürününden koparıldığı söylenir; yaptığı şey üzerinde ya da yaptığı şeyle daha sonra ne yapılacağı konusunda hiçbir denetimi yoktur. Bu kopma ise, insan ve maddi dünya arasındaki bir kopmadır. Ayrıca insanın diğer insanlardan da koparıldığı söylenir; rekabet ve sınıfsal düşmanlık, iş birliğinin çoğu formunu olanaksız kılar. Bu da insan ile insan arasındaki bir kopmadır. Her bir durumda, insan türünü ayırt eden bir ilişki yok olmuş ve bu ilişkinin kurucu unsurları farklı şeylermiş gibi görünecek şekilde yeniden bir araya getirilmiştir” (2012, s. 217).

İlk yabancılaşma türü; ürüne yabancılaşma, ikinci yabancılaşma türü ise emek sürecine yabancılaşmadır. Bu iki yabancılaşma insanın ne yapacağına ve nasıl yapacağına kendisinin karar verme yetisine sahip olamamasını ifade eder. Fuchs'a (2015) göre; yabancılaşma, insanın kendi yaşamının denetimine sahip olamamasıdır. Marx'a göre; çalışma, işçinin beden gücünü temel alır ve aklını iflas ettirir. Ev yaşamı dışında gerçekleşen çalışma, zorunludur, bu durum işçinin fiziksel ve zihinsel olarak kendini geliştirmesine imkân tanımamaktadır (Ollman, 2012). Üçüncü tür yabancılaşma, insanın kendi varlığına yabancılaşmasıdır. İnsanın kendi varlığına yabancılaşmasını Marx, insan-doğa ilişkisi üzerinden anlatır. Ona göre insanın yaşamak için doğaya ihtiyacı vardır ve doğa ile ilişkisi süreklilik içermektedir. Oysa üretim süreci insanı doğadan koparmaktadır. Bir tür varlığı olarak insan, bilinçli bir

varlıktır. Ancak yabancılaşmış emek, insanın hayat etkinliği için kendi varoluşunu bir araca indirger. Böylece insan kendi bedenine yabancılaşmış olur (Marx, 2013). Tüm bunların sonucunda ise insan insana yabancılaşır. İnsanın kendi hayat etkinliğinin bir araca dönüşmesi, diğer insanlar içinde geçerlidir. İnsanın kendi öz varlığına yabancılaşması ise insanın diğer insanlara yabancılaşması sonucunu getirmektedir.

Marx'a göre kâr peşinde koşan kapitalistin bir temsilcisi olan işçi, kendisini ve emeğini satmak zorunda kalarak, böylece hem çalışma sürecinden hem de emeğinin ürünlerinden yabancılaşmıştır (aktaran Howard, 1986, s. 1). Marx'ın yabancılaşma aşamaları siyahi kadın için düşünüldüğünde; benzer süreçlerden geçildiğine şahit olunmaktadır. Her şeyden önce siyahi kadın köle, kadın olarak görülmektedir. Köle ise işçi sınıfı ile benzer şekilde patronun ya da sahibin üretilen şey üzerinde kontrol oluşturduğu bir yapıda yer almaktadır. Yani işçi ürettiği ürünü satın alamadığı için yabancılaştığı gibi, siyahi köle kadın da üretim süreci sonunda elde edilen ürüne sahip değildir. Ev veya özel alan, kapitalist toplumlarda yabancılaşmamış bir mekân olarak görülmektedir. Ancak kapitalist toplumda ev içi hizmette kullanılan köle kadınlar için aile veya özel alanın yabancılaşmamış bir mekân olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü ailedeki şefkat, güven, sıcaklık ve doğal iş bölümü ev içi köleler için geçerli kavramlar değildir. Çalıştığı ev onun için sadece iştir ve bu durum onu eve yabancılaştırmaktadır. Bu aşamada siyahi köle kadın için hem emeğe hem de ürüne yabancılaşmadan söz edilmektedir. Üçüncü aşama yani insanın kendi varlığına yabancılaşması, siyahi kadın için iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki, emek süreci sonunda bedeninin bir araca dönüşmesi, ikincisi bedeninin renginden dolayı ırksal yabancılaşmaya maruz kalmasıdır. Dördüncü aşama ise siyahi kadınların tümünün aynı durumlara maruz kalmasıyla tek tek bütün siyahi kadınların birbirlerinden yabancılaşmasını ifade etmektedir. Yani onların benzer sorunlar karşısında bir araya gelme yetilerini kaybetmelerini anlatmaktadır. Ayrıca ten renkleri de benzer bir şekilde onların içinde yaşadıkları toplumdan, diğer insanlardan soyutlanmalarına neden olmaktadır. Kısaca siyahinin köle kadın olarak kodlanmasında ırk, cinsiyet ve sosyal sınıf ilişkisi üzerinden dışlanma ve yabancılaşma açığa çıkmaktadır. Bu yabancılaşma, *kendinden, işten, egemen ya da alt kültürlerden, aileden, siyasetten,...* ayrılma şeklinde tarif edilmektedir (Howard, 1986).

B. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma Osmanlı döneminde görülen kölecilik anlayışının yansıması olarak Türk sinemasında kadınların aile içerisindeki konumunu Marksist Feminist bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Türk sinemasında hizmetçi, dadı, bakıcı rolleriyle temsil edilen Afro-Türk kadın oyuncular Yasemin Esmergül ve Dursune Şirin, çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. 50'lerin Afro-Türk Yıldızı: Dursune Şirin'in "*İki Kafadar Deliler Pansiyonunda (1952)*", "*Hıçkırık (1953)*", "*Seher Yıldızı-Talihsiz Kız (1959)*", "*Abbas Yolcu (1959)*" filmleri ile 70'lerin Afro-Türk Yıldızı: Yasemin Esmergül'ün "*Sevmek (1974)*", "*Süt Kardeşler (1976)*", "*Tosun Paşa (1976)*" filmleri, çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Çalışma, Marksist Feminizm çerçevesinde; siyahi kadın ve yabancılaşma konusuna odaklanmaktadır. Ürüne, emek sürecine, kendi varlığına ve topluma yabancılaşma kategorileri üzerinden Afro-Türk kadın oyuncuların oynadıkları roller niteliksel analiz ile incelenmiştir. Anlama odaklanan niteliksel analiz, yazılı metinleri ya da film sahnelerini önce parçalara bölmekte daha sonra onları bir araya getirilerek, onlardan anlamlı sonuçlar çıkarılmasını sağlamaktadır (Erdoğan, 2012).

C. BULGULAR

C. 1. 50'lerin Afro-Türk Yıldızı: Dursune Şirin

Türk sinema oyuncusu Dursune Şirin 1913 Kırklareli, Lüleburgaz doğumludur. Türk sinemasında "Arap Bacı Kalfa" karakterini canlandıran ilk siyahi Türk oyuncu olmasının yanında Türk filmlerinde Arap bacı ve dadı rollerinin simgesi ve değişmez ismi olmuştur. Sinema oyunculuğuna yönetmenliğini Aydın Arakon'un yaptığı "Efsuncu Baba" filmi ile adım atmıştır. Aynı zamanda Türk sanat müziği sanatçısı İbrahim Şirin'in de annesi olan Dursune Şirin 1972 yılında aramızdan ayrılmıştır (Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, t.y.).

50'nin üzerinde filme emek veren oyuncu; genelde yardımcı rollerde bacı, dadı, hizmetçi, kalfa karakterlerine hayat vermiştir. Bu rollerini ise; *İki Kafadar Deliler Pansiyonunda* (1952), *Hıçkırık* (1953), *Seher Yıldızı* (1959), *Abbas Yolcu* (1959), *Gece Kuşu* (1960), *Yangın Var* (1960), *Aşkın Saati Gelince* (1961), *Küçük Hanım Efendi* (1961), *Tatlı Bela* (1961), *Cafer Çocuk Hırsız* (1962), *Ayşecik Ateş Parçası* (1962), *Haremde Dört Kadın* (1965) gibi filmlerinde görmek mümkündür.

Çalışmanın bu bölümü oyuncunun; *İki Kafadar Deliler Pansiyonunda*, *Hıçkırık*, *Seher Yıldızı*, *Abbas Yolcu* filmleri, Marksist Feminizm ve yabancılaşma çerçevesinde incelenmiştir.



Fotoğraf. Dursune Şirin (Sinematürk, t.y.).

Tablo 1. Dursune Şirin'in Rol Aldığı Filmlerdeki Karakterlerin Özelliklerine Dair Sınıflandırma

DURSUNE ŞİRİN				
Film Adı (Yönetmen, Yıl)	İki Kafadar Deliler Pansiyonunda, 1952, Atıf Yılmaz	Hıçkırık, 1953, Atıf Yılmaz	Seher Yıldızı (Talihsiz Kız), 1959, Saim Hecan	Abbas Yolcu, 1959, Semih Evin
Meslek	Dadı	Dadı, Hizmetçi	Aşçı, Hizmetçi	Dadı, Hizmetçi
Hitap Biçimleri	Dadı, Arap Bacı, Arap Kadın	Dadı, Dilber Bacı	Bacı, Şetaret Bacı	Dadı, Didar Bacı, Didar Hanım, Kömürlük
Giyim Tarzı	Sade, düz siyah renk diz altı uzun kollu elbise	Uzun, koyu renk elbise üzerinde beyaz hizmetçi önlüğü, kafasında beyaz sargı	Uzun, koyu renk elbise üzerinde beyaz hizmetçi önlüğü, kafasında beyaz sargı	Açık renkli desenli uzun elbise, kafasında beyaz başörtüsü
Temsil Biçimi	Anaç, Saf, Nazik, Saygılı, Korumacı, Kararlı, Güleç	Anaç, Şefkatli, İşine bağlı, Güleç	Anaç, Şefkatli, İşine bağlı, Görev kadını, Uysal, Güleç	Anaç, Şefkatli, İşine bağlı, Korumacı, Utangaç, Güleç
Yabancılaşma Biçimleri	Topluma yabancılaşma	Emeğe yabancılaşma Ürüne yabancılaşma	Emeğe yabancılaşma Ürüne yabancılaşma	Toplumdan yabancılaşma, Kendine yabancılaşma
Filmsel Anlatıya Katkısı	Karakter filmsel anlatı için etkin bir bilgiye sahipken edilgin bir roldedir. Hikayeye renk ve mizah katmaktadır.	Edilgindir. Az sayıda yer aldığı sahnede de sadece komedi unsuru olarak yer verilmiştir. Dramatik yapıya etkisi yoktur.	Edilgindir. Yer yer komedi unsuru iken genel olarak sadece bir renktir. Dramatik yapıya etkisi yoktur.	Edilgindir. Sahnelerinin dörtte üçünde komedi unsuru olarak yer alır. Alt bir hikaye olarak kırılma yaratmaz ancak anlatıya kısmen katkısı vardır.

C. 1. 1. İki Kafadar Deliler Pansiyonunda

İki Kafadar Deliler Pansiyonunda (Yılmaz, 1952) filminde; köyden kente gelen iki taşralı yakın arkadaş, miras avcısı Abra Kadabra, dadı ve dans dersi hocası Selma adlı bir genç kızın öyküsü anlatılmaktadır. İstanbul'a gelmek üzere kalkan gemide bulunan sihirbaz, çantasını dikkatle kollayan siyahi kadını görünce içinde ne olduğunu öğrenmek amacıyla kadına yaklaşır ve büyü yaparak onu etkisi altına alır. Dadı rolündeki bu siyahi kadın karakterin, Selma isimli kızın evlenmesi şartıyla büyük bir mirasa sahip olacağını müjdelemek üzere İstanbul'a gittiğini öğrenir. Bunun üzerine dadıyı uyutarak

Selma hakkındaki bilgileri öğrenir ve onu bulmak için yola koyulur. Ancak kızın mirastan haberi dahi yoktur. Taşralı iki arkadaş ise İstanbul'a ayak bastıkları gibi bir üçkâğıtçı tarafından garip insanlarla dolu adeta deliler tekkesi denilecek bir pansiyona yerleştirilir. Aynı bina içerisinde dans dersleri veren Selma oturmaktadır. İki kafadardan Durmuş isimli genç, kıza âşık olur. Selma'yla karşılıklı aşk yaşarlar, ta ki sihirbazın gelip zihin kontrolüyle kıza hâkim olmasına kadar. Dadı sihirbazın etkisinde günlerdir bir evde uyutulmaktadır. Bir tüyün suratına gelmesi ve hapşırmasıyla büyü bozulur ve Selma'yı bulmanın yolunu tutar. Dadı, iki kafadarla karşılaşır ve onlarla birlik olup Abra Kadabra'nın etkisindeki evlenmek üzere olan Selma'yı bulur ve onu kurtarır. Ona mirasın haberini verir.

Film incelemesinde Dadı karakterinin filmde kendi adının geçmediği fark edilmektedir. İki kafadar veya gemideki diğer yolcular kendi aralarında konuşurken "Arap Bacı" ve "Arap kadın" şeklinde hitap ederler. Arap sıfatı, siyahi ten rengine bir gönderme içermektedir. Dadı ismi siyahi kadının işi ile ilişkili olarak kullanılırken, Arap sıfatı ten rengi üzerinden oluşturulmuştur. Dadı, evlerde çocuğa bakan kimse olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2021). Dadının emeği görünmez bir emektir. Bu nedenle dadı, emek sürecinden ve nesneden yabancılaşmaktadır. Dadiya takılan lakaplar ve yöneltilen tuhaf bakışlarla ona kendi türlerinin dışında bir varlıkmiş gibi davranılmaktadır. Bu durum, dadının ten rengi üzerinden ayrımcılığa maruz kalmasına ve kendisini o toplumdan yabancılaştırmasına neden olmaktadır. Filmin tamamında ev dışındaki haliyle görülen dadının kıyafeti düz siyah renk, diz altı uzun kollu bir elbisedir. Diğer filmlerde göreceğimiz aksine başında sargısı yoktur. Dadının, Abra Kadabra ile sohbetlerinde oldukça saygı dolu konuştuğu ve ona devamlı "efendim" şeklinde hitap ettiği görülmektedir. Ataerkil düzen tarafından kuşatılan kadın, bu filmde de bir erkek sihirbaz tarafından köleleştirilmiş ve etkisi altına alınmıştır. Film içerisindeki varlığı sadece bildiği gerçeklik üzerine kuruluyken kalkıp geldiği İstanbul'da geçmişte dadılığını yaptığı Selma'ya miras müjdesini verebilmek için türlü türlü zorluklarla baş ederek elinden geleni yapar. Film boyunca görev kadını dadının yaşamı hakkında hiçbir ipucu verilmemiştir. Ataerkil toplumlarda kadına biçilen rollerden biri olan annelik rolünün bir benzeri dadı karakterinde görülmektedir. Hiç bilmediği bir şehre sırf kızı gibi büyüttüğü Selma'ya müjdeli bir haber vermek için yola çıkmakla kalmayıp, annelik içgüdüleri ile onu kötülüklerden korumaya çalışmaktadır.

C. 1. 2. Hıçkırık (1953)

Kerime Nadir'in aynı adlı romanından uyarlanan *Hıçkırık* (Yılmaz, 1953) filminde birlikte büyüdüğü üvey kardeşine âşık olan Kenan'ın öyküsü anlatılmaktadır. Üvey annesinin kötü davranması ve üvey babası tarafından istenmemesi üzerine Kenan, Azmi Bey'e evlatlık olarak verilir. Azmi Bey, İstanbul'da yaşadığı konağa Kenan'ı götürür ve onu öz kızı Nalan'dan ayırmayarak öz oğlu gibi büyütür. Evdeki yardımcı Dilber Bacı, iki çocuğa da dadılık yapmakta ve aynı zamanda evin işleri ile ilgilenmektedir. Azmi Bey'in kızı Nalan ile beraber çocukluğunu geçiren Kenan, aynı zamanda ona karşı yoğun bir aşk duygusu beslemekte ancak duygularını anlatamamaktadır. Nalan'ın, Doktor İlhami Bey ile hayatını birleştirmesinden kısa bir süre sonra tedavisi mümkün olmayan bir hastalığı ortaya çıkar. Bu hastalık ilerleyerek onu gün geçtikçe halden düşürmeye başlar. Bunu duyan Kenan, işi gücü bırakarak tüm zamanını Nalan'a ayırır ve onun yanında olur. Fakat Kenan duygularını açsa da Nalan tarafından karşılık bulamayacaktır.

Tipik bir Yeşilçam melodramı olan filmde, varlıklı bir ailenin konağında, evin her türlü işini yapmakla görevli olan Dilber Bacı ile siyahi kadın imgesi görünür. Dilber karakterine getirilen bacı sıfatı onun yaşadığı evde uzun zaman çalışmış olduğunu ifade etmektedir. Dilber bacı, çalıştığı evin her detayına dikkat etmesinin yanında, yeri geldiğinde diğer çalışanlardan evi kollayacak kadar sahiplenmiş bir hizmetçidir. Dilber bacının bu tavrına rağmen evde kurduğu sofranın bir üyesi değildir. Bu durum, Marksizm'deki emeğe ve ürüne yabancılaşmanın bir örneği olarak değerlendirilebilir. Özellikle sofranın kurulduğu zaman patronları yemeklerini yerken o bir kenarda ayakta hizmet için beklemektedir. Emeği sonucu ortaya koyduğu ürünler, onun için artık yabancılaşmış birer nesnedir. Yabancılaşmış emek sonucu ortaya çıkan ürün, hizmetçinin kendi ürünü değil patronlarının ürünü olarak görülmektedir. Ayrıca ev içi alan onun için yabancılaşmış bir alan olarak kodlanmıştır. Kendi ürününe ve emeğine yabancılaşan hizmetçinin yapacağı işlerin ve yemeklerin patronları tarafından belirlenmesi, onu kendi öz varlığına da yabancılaştırmaktadır. Marx'ın yabancılaşmanın birinci aşaması olarak belirttiği emeğe yabancılaşmada işçi, neyi nasıl yapacağına kendisi karar verememektedir. Burada da emeğe yabancılaşma dikkat çekmekte ve neyi nasıl yapacağına ev sahibi olan patronu karar vermektedir. Kendi öz etkinliklerine yabancılaşmış oluşu diğer insanlar ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. Dilber Bacı, ev içi emek değer üretir, ancak ürettiği değeri kullanamaz, yani yaptığı yemekleri uzaktan izlemeye mahkûmdur. Bunun yanında Dilber bacı, bakmakla mükellef olduğu çocuklara annelik şefkati ile yaklaşmaktadır. Dilber Bacı çocuklar için, evde bir anne ve babanın bulunmasına rağmen, anne rolünü üstlenmiştir. Yeri geldiğinde evin çocukları uyurken onları kontrol edip, üstlerini örtecek kadar anaç duygular ile hareket etmektedir. Görev duygusunun ötesinde anaç duygular besleyen Dilber Bacı, kendinden beklenenlerin fazlasını yapmaktadır.

C. 1. 3. Seher Yıldızı (Talihsiz Kız) (1959)

Seher Yıldızı (Hercan, 1959) filmi, bir balıkçının denizde fıçının içerisinde küçük bir kız bularak onu evlat edinmesi ile başlar. Seher isimli küçük kız, yoksul bir hayat süren bu ailede mutludur. Ancak babasının vefatı üzerine annesi geçimlerini sağlayamaz ve kızını, iyi bir hayat sürdürebilmesi için İstanbul'da zengin bir konakta yaşayan aileye evlatlık olarak verir. Seher'in evlat edinildiği evin oğlu Orhan'a olan aşkı konu edinen filmde evin hanımı, üvey kızı sevmemekte ve devamlı hor görmektedir. Oğluna zarar vereceğini düşündüğü için bu iki gencin arasındaki aşka karşı çıkmaktadır. Evin hizmetçisi Şetaret Bacı, hem evin tüm yükünü sırtlamakta, hem de çocukların bakımı ile ilgilenmektedir.

Bu filmde siyahi kadın, Şetaret Bacı karakteri ile vücut bulmaktadır. Şetaret Bacı, büyük bir konakta eşi ile hizmet vermektedir. Çocukları yoktur; ancak konağın iki çocuğuna anne şefkati ile yaklaşmaktadır. Evin efendisinin yanında daima iki eli önünde bağlı bir şekilde kendisine verilecek görevi beklemektedir. Kapitalist sistemin yarattığı sınıf kavramını, konağın içerisinde dadı ile patronları arasında bariz bir şekilde görülmektedir. Özellikle Şetaret Bacı'nın aynı sofraya oturmaması, yemek sırasında veya gündelik hayatın genelinde hizmet için devamlı ayakta ve hazır beklemesi bu ayrımın açık göstergeleridir. Ev içerisinde bütün işlere koşan Şetaret Bacı, emeğe ve ürüne yabancılaşmanın bariz bir örneğini sunar. Yapacağı tüm işler, emeğinin ürünleri, sahipleri tarafından belirlenir ve kontrol edilir. Kendi varoluşunu emeği aracılığıyla ortaya koyamayan Şetaret Bacı'nın yaşamının kontrolünün de kendi elinde olmaması, kendine yabancılaşma olarak değerlendirilebilir. Şetaret Bacı, eve bu kadar

hâkim bir durumda iken ve kendini eve adanmış halde olmasına rağmen, ev ile ilgili alınan kararlarda söz sahibi değildir. Evde yeni işe başlayan kâhyanın hal ve tavırlarından hoşlanmadığını patronlarına dile getirdiğinde azarlanarak susturulması bunun yansımasıdır. Marx, işçinin bedensel üretimini temel alarak onun zihinsel olarak kendini geliştirmesine imkân tanınmamasını yabancılaştırıcı bir unsur olarak görmekteydi. Şetaret Bacı'nın da ev ile ilgili kararlarda söz sahibi olmaması, emeğe ve ürüne yabancılaşma olarak görülmektedir. O evde sadece kol emeği ile vardır, hiçbir fikrî etkinlikte bulunamaz. Gerek yapacağı ev işleri ile ilgili gerek evin bireyleriyle ilgili karar alma süreçlerine dâhil olamaz. Şetaret Bacı, evin işlerinin aksamamasını sağlayan bir makinanın dışından başka bir şey değildir. Evdeki işleri yapar ancak evle ilgili söz sahibi değildir.

C. 1. 4. Abbas Yolcu (1959)

Abbas Yolcu (Evin, 1959) filmi Necdet'in eski bir adres ve bir fotoğraf ile kız kardeşi Selman'ı bulmaya çalışması üzerine kuruludur. Selman, on seneyi aşkın bir süredir görüşmediği abisi Necdet'i İstanbul'a gelmesi için davet eder. Bursa'da yaşayan Necdet, yakın arkadaşı Abdi ile birlikte yola koyularak İstanbul'a gelir. İki arkadaş ellerindeki kısıtlı bilgi ile Selman'ın evini ararlar ve başka bir eve taşındığı bilgisine ulaşırlar. Yeni adres konusunda bir bilgi edinemezler ve ellerindeki fotoğraf ile sokak sokak gezerler. Dinlenmek üzere oturdukları bir bankta, kız kardeşi Selman'ın evinde hizmetçi ve dadı olarak çalıştığını tesadüfen öğreneceği Didar Bacı'ya âşık olur. Selman'ı aramayı sürdüren iki arkadaş eğlenmek üzere gittikleri gazinoda bir çift ile kavga ederler. Ancak bu çift daha sonra iki arkadaşı evlerinde misafir ederler ve Selman'ı aramaya birlikte koyulurlar.

Bu filmde Didar Bacı, siyahi kadın temsilinde görülmektedir. Necdet ve Abdi, Selman'ı ararken yorulup bir parkta dinlenmeye koyuldukları sırada dadılığını yaptığı evin çocuğunu parka getiren ve yan banklarında oturan Didar Bacı'yı görürler. Didar Bacı, Selman'ın evinde hizmetçilik ve dadılık yapan bir kadındır ancak Necdet ve Abdi bunu çok sonra öğrenir. Necdet, yüzünü henüz görmediği Didar Bacının fiziksel özelliklerini görüp kendine yakın hisseder ve ona duygularını açmaya çalışır. Necdet, Didar Bacı'nın sadece fiziksel özelliklerine vurulmuş olup, hiçbir fikri alışverişleri olmadığı halde evlenmeyi düşünmektedir. İki arkadaşın bu sahnede aralarında geçen bir diyalogda Necdet, "Abdi, şuraya bak" diyerek henüz yüzünü dahi görmediği arkası dönük bankta oturan Didar Bacıyı işaret eder. Abdi ise gördüğü karşısında, "O ne be, karaya vurmuş balina mı?" şeklinde vücut ölçüleri üzerinden onu alaya alır. Necdet ise, "Ne balinası, apartman gibi kadın tam bana göre" diyerek beğenisini dile getirir. Bu diyalogun ardından Bacının yüzünü gördüklerinde Necdet şaşkın bir ifadeyle "Oooo" derken, Abdi, "Apartman dedin ama kömürlük çıktı" diyerek onun koyu ten rengine ırkçı ve alaycı bir benzetmede bulunur. Didar Bacı, ten renginden ve fiziksel yapısından dolayı aşağılanmaktadır. Balina, apartman gibi kadın benzetmeleri iri yarı beden imgesi ile ilişkili olarak kurulmaktadır. Apartman gibi kadın benzetmesi, filmde bir yüceltme olarak gösterilirken, kömürlük ifadesiyle aşağılanmaya maruz bırakılmaktadır. Beyaz adam filmde kadını tanımlayan olarak görülmekte, siyahi kadın ise ötekileştirilmektedir. Bu durum ırkçı bir tutum olarak diğer insanlardan ve toplumdaki yabancılaşma olarak görülebilir.

Filmde Didar Bacı, dadılığını yaptığı çocuğa bir anne şefkati ile yaklaşmakta ve onu koruyup kollamaktadır. Didar Bacı ile evlenmek isteyen Necdet, evin sahibinden izin istemektedir. Evin sahibi de

eşi ile yaptığı istişarede evliliğinin akabinde Didar Bacı'nın evden ayrılmak isteyebileceği fikri üzerinde düşünerek karar verirler. Bu da bize Didar Bacı'nın kendi yaşantısı üzerinde hâkimiyeti olmadığını, çalıştığı evden patronlarının rızası olmadığı takdirde ayrılamayacağını ve evliliğinin de bu duruma bağlı olduğunu göstermektedir. Bu durum geçmiş dönemlerde kölelik kurumunun köle ile sahibi arasındaki bağlayıcı unsurlara benzerken, Marx'ın kapitalist sistem de kendi öz benliğine yabancılaşmış insan tanımına da bir örnektir. Bir insanın kendi öz faaliyetlerine yabancılaşması, diğer insanlarla olan ilişkilerinde de kendi öz benliğiyle hareket edememesine sebep olmaktadır.

C. 2. 70'lerin Afro-Türk Yıldızı: Yasemin Esmegül

Türk tiyatro, sinema ve ses sanatçısı olan Yasemin Esmegül 1920 yılında İzmir'de doğmuştur. Sinema oyunculuğuna Muhsin Ertuğrul'un 1939 yapımı "*Allah'ın Cenneti*" filmiyle başlamıştır. Yasemin Esmegül adıyla da tanınan sanatçı, 1959 yılında Atilla İlhan'ın yazıp Ömer Lütfi Akad'ın çektiği "*Yalnızlar Rıhtımı*" adlı filmin aynı adlı şarkısını da seslendirmiştir. Bir soprano olan ve çok sayıda arya seslendiren sanatçı, tango ve döneminin pop şarkılarını da yorumlamıştır. Atalarının kökeni hakkında fazla bir şey bilinmeyen Esmegül, 2007 yılında İstanbul'da hayata veda etmiştir (Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, t.y.).

Dudaktan Dudağa Ölüm (1972), *Sevmek* (1974), *Sayılı Kabadayılar* (1974), *Tosun Paşa* (1976) filmlerinde dadı, *Süt Kardeşler* filminde ise Melek Hanım'ın (Adile Naşit) ahretliği olup Şaban'a (Kemal Sunal) aşık olan Yasemin tiplmesi ile hatırlanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde oyuncunun; *Sevmek*, *Süt Kardeşler* ve *Tosun Paşa* filmlerdeki rolleri Marksist Feminizm ve yabancılaşma çerçevesinde incelenmiştir.



Fotoğraf. Yasemin Esmegül (Sinematürk, t.y.).

Tablo 2. Yasemin Esmergül'ün Rol Aldığı Filmlerdeki Karakterlerin Özelliklerine Dair Sınıflandırma

YASEMİN ESMERGÜL			
Film Adı (Yönetmen, Yıl)	Sevmek, 1974, Ertem Göreç	Süt Kardeşler, 1976, Ertem Eğilmez	Tosun Paşa, 1976, Kartal Tibet
Meslek	Dadı, Aşçı, Hizmetçi	Ahiretlik	Dadı
Hitap Biçimleri	Dadı	Yasemin, Rengi bozuk karı, Kara tehlike	Dadı
Giyim Taru	Kısa kollu açık renk sade elbise veya uzun koyu renk sade etek üzerine uzun kollu bluz. Başörtüsü başının yarısını örtecek şekilde daima takılıdır.	Osmanlı dönem elbisesi vardır (evin diğer üyeleriyle benzerdir)	Sade uzun koyu renk Osmanlı dönem kıyafeti vardır (diğer karakterlere göre oldukça sadedir).
Temsil Biçimi	Anaç, Şefkatli, İşine sadık, İlgili, Uysal, Güleç	Uyumlu, Saf, Umursamaz	Anaç, Korumacı, Güleç
Yabancılaşma Biçimleri	Emeğe Yabancılaşma Ürüne Yabancılaşma	Kendinden Yabancılaşma Toplumdan Yabancılaşma	Emeğe Yabancılaşma
Filmsel Anlatıya Katkısı	Edilgindir. Dramatik yapıya etkisi yoktur.	Edilgindir. Bir renk ve korku unsuru olarak yer verilmiştir. Dramatik yapıya etkisi yoktur.	Edilgindir. Dramatik yapıya etkisi yoktur.

C. 2. 1. Sevmek (1974)

Sevmek (Göreç, 1974) filmi, Leyla adlı kızı, küçük yaşta emanet alarak, onu büyüten Şahin'in karşılıksız aşkını ve aralarında yaşanan ilişkileri anlatır. İdam cezası alan Bekir, ölmeden önce arkadaşı Şahin'e bir mektup yazarak kızı Leyla'nın iyi şartlarda yaşamasını ve yetişmesini vasiyet ederek ona emanet etmiştir. Yeraltı dünyasının acımasız kişilerinden biri olarak bilinen Şahin'in yanında varlık içinde, sevgi dolu ve iyi bir eğitim alarak büyüyen Leyla, yetişkin alımlı bir genç kadın olur. Ancak Leyla, Şahin'in karanlık tarafını hiçbir zaman bilmez. Leyla, evde yaşayan hizmetliler ve büyürken daima yanında olan dadısı tarafından el üstünde tutulmaktadır. Fakat babası gibi gördüğü Şahin'in kendisine farklı duygular beslediğini fark etmez. Leyla okuldaki bir etkinlikte müzikle ilgilenen Erol ile tanışır ve zamanla ilişkileri aşka dönüşür. Bu birlikteliği öğrenen Şahin, onları ayırmak ve aşkını gösterebilmek için elinden gelen her şeyi yapar.

Filmde Şahin'in yıllardır evinde yaşadığından bahsedilen Dadı karakteri, Leyla'nın çocukluğunda ve sonrasında hep yanlarında olmuş ve ihtiyaçlarını gidermiştir. Film evrenine katkısı pek görülmesi de renginden ve geçmişinden dolayı hizmetçi rolünü yerine getirmekte yemek masasının bir köşesinde, efendisinin hizmetine hazır bir biçimde ayakta dikilmektedir. Varlıklı evde bir anne yoksa da her zaman hizmete hazır bir Dadı vardır. Evin beyinin ve Leyla'nın etrafında dolanır, ihtiyaçlarını sorar, yemeklerini pişirir. O evde yaşamını sürdürür ancak hiçbir zaman evin bireylerinden biri değildir, kendisinin

hazırladığı sofrada onlarla birlikte oturamaması yaptığı yemekleri yiyememesi kendi ürettiği ürüne yabancılaşmanın bir örneğidir. Bir sahnede akşam yemeği için talep edilen yemekleri yapacağını söylerken, bunu hiçbir zaman ihmal etmediğini de dile getirmek durumunda kalır. Burada ev içi emeğinin görünürlüğü ve sorgulanışı ile karşılaşılır. Dadı (hizmetçi), emeğine yabancılaşmıştır. Dadının yaptığı her iş onun yapması gereken normal işleri gibi algılanmakta ve doğallaştırılmaktadır. Yıllardır yapılması beklenen hiçbir işi ihmal etmeden gerçekleştirdiği halde patronu tarafından ihmalkârlıkla suçlanan dadının verdiği emeğin değeri bilinmemekte ve sorgulanmaktadır. Dadının emeğinin karşılığını göremediği ev ortamı, onun için yabancılaşmış bir mekâna dönüşmektedir.

C. 2. 2. Süt Kardeşler (1976)

Süt Kardeşler (Eğilmez, 1976) filmi, Osmanlı döneminde deniz kuvvetlerinde asker olan Ramazan ve Şaban'ın yaşadıkları olaylar üzerine kuruludur. Şaban, yıllar sonra kendisini büyüten sütanesi Melek'ten aldığı bir mektup ile İstanbul'a davet edilmiştir. Melek, yıllardır görmediği için sutoğlunu tanıyamaz ve konağa gelen Ramazan'ın Şaban olduğunu sanır. Melek, deniz kuvvetlerinde kumandan olan ağabeyi Hüsamettin'den çekindiği için Ramazan'ı, damadı Bayram olarak tanıtır. Konağa gerçek süt oğlan Şaban ve damat Bayram'ın gelmesiyle işler karışır. Bu karışıklık sürerken Şaban, Bayram'ın kız kardeşi Bihter'e, Melek Hanım'ın ahiretliği Yasemin de Şaban'a âşık olur. Konaktaki bu yanlış anlaşılmalarda silsilesi sürerken, gece vakitlerinde Gulyabani isimli bir yaratık, konak civarında görülmeye başlar. Gulyabani korkusu ile konak halkı arasındaki ilişki kuvvetlenir. Tüm korkulara rağmen konakta yaşayan erkekler, bu olayı çözmeye çalışırlar.

Filmin genelinde hâkim görüş, evin reisinin erkek olduğudur. Olaylar Melek Hanım'ın bir korku ve baskı unsuru olarak gösterilen abisi Hüsamettin'den korkarak yalan söylemesi ile başlar. Afro-Türk kadın oyuncu Yasemin Esmegül'ün oynadığı Melek Hanım'ın ahiretliği² rolüyle filmin ana fikrine, ana olay örgüsüne ve kahraman gelişimine katkısı yok denilecek kadar azdır. Oyuncu bu filmde dadı rolünden sıyrılmışken kendisine Osmanlı'daki kölelik anlayışının bir uzantısı ve yeni biçimi olan ahiretlik rolü biçilmiştir. Giyim tarzı diğer kadın karakterler ile aynıdır, evin bir üyesi gibidir. Ancak bu karakter, filmde zengin konak yaşamının bir göstergesi ve korku unsuru olarak kullanılmıştır. Şaban evde Yasemin'i ilk gördüğünde şaşırılmış ve korkmuştur. Arkadaşı Ramazan ile aralarında geçen bir diyalogda Şaban, "Kim bu rengi bozuk karı" şeklinde sorar ve ev halkından biri olduğunu öğrenir. Yasemin'i gördüğünde hissettiği duygularını ise "Çok korktum ben ondan, rüyama girecek" şeklinde ifade eder. Bu diyalog, siyahi insanlar üzerinden oluşturulan komediye yansırken toplumdaki ırkçı bakış açısını da göstermektedir. Ahiretlik Yasemin için bu durum farklı ten rengi üzerinden önce kendisinden sonra toplumdaki yabancılaşmayı getirmektedir. Yaşı 40'ın üzerinde olan Yasemin karakteri, Osmanlı'da beslemelerin evlenmediği evde kaldığı zaman kırklanmış olanlara verilen ahiretlik ismiyle paralel bir bağ kurar.

² Osmanlı'da köleliğin yasaklanması sonrasında, evlerde kullanılan kölelerin devamı niteliğinde evlatlık benzeri bir uygulama varlık göstermiştir. Türk edebiyatında da sıkça rastlanan; dadı, cariye, bacı, acemi gibi isimlerle adlandırılan evlerde kullanılan kadın köleler besleme, ahiretlik şeklinde isimlendirilerek bakılmak, korunmak ya da hizmetçi olarak kullanılmak için alınan evlatlıklardır. Evin bir üyesidir ancak ötekidir. Kan bağları bulunmamaktadır (Özbay, 2012).

C. 2. 3. Tosun Paşa (1976)

Tosun Paşa (Tibet, 1976) filmi, Osmanlı döneminin İskenderiye'sindeki iki köklü aile olan; Tellioğulları ve Seferoğulları'nın Yeşil Vadi adlı bölge için verdikleri mücadeleyi konu almaktadır. İskenderiye Valisi Daver Bey'in, Leyla adında genç ve güzel bir kızı vardır. Her iki aile de Yeşil Vadi'ye sahip olabilmek için Leyla'yı gelin olarak almak isterler. Tellioğulları, evin hademesi Şaban'ı Kahire sarayının nüfuzlu kişilerinden Tosun Paşa'nın yerine geçirerek, Yeşil Vadi'ye ve Leyla'ya sahip olmak için fırsat yakalarlar. Ancak gerçek Tosun Paşa'nın ortaya çıkmasıyla işler planladıkları gibi gitmeyecektir.

Yaşadıkları yerin Valisi olan Daver Bey'in kızı evlilik çağlarında, zengin, kültürlü köşkte yaşayan bir hanımdır. Leyla Hanım'ın filmde bir annesi yoktur ancak onu daima koruyup kollayan, yanından hiç ayrılmayan bir dadısı vardır. Leyla Hanım'ın dadısı rolündeki Yasemin Esmegül'ün filmde dadılık dışında başka bir adı geçmez. Esmegül'ün, bu filmde de yine çok az sayıda sahnesi ve diyalogu vardır, film evrenine, kahraman gelişimine bir katkısı bulunmamaktadır. Dadının giyim tarzı filmin geçtiği dönem kıyafetleridir ve diğer kadın karakterler ile aynıdır. Köşkte, bahçede, hamamda kısacası Leyla Hanım neredeyse dadısı beraberindedir ve Leyla her şeyi ilk dadısıyla paylaşır. Ataerkil toplumlarda kadına biçilen rol olan annelik, burada dadının benimsediği rol haline gelmiş, Leyla Hanım'ın annesinin olmamasının yarattığı boşluğu doldurma görevini üstlenmiştir. Leyla'nın her zaman yanında olan ve ona çokça emek harcayan dadısı olmasına karşın, karar alma süreçlerinde yalnızca babası etkindir. Bu durum verdiği emeğe karşı dadının yabancılaşmasına neden olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kapitalizmin bir ürünü olarak Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan kölecilik anlayışı Osmanlı'da da kendini göstermiştir. Ucuz iş gücü olarak görülen erkek, kadın ve çocuklar düzenin ihtiyaçları doğrultusunda insan ticaret ağları ile meta haline getirilmişlerdir. Köle ticaretinin yasaklanmasının ardından bu anlayış şekil değişikliğine uğrasa da ülkelerinden kopartılan insanların emeklerinden yararlanılmaya devam edilmiştir.

Yasemin Esmegül ve Dursune Şirin'in, *"İki Kafadar Deliler Pansiyonunda"* (1952), *"Hıçkırık"* (1953), *"Seher Yıldızı"* (1959), *"Abbas Yolcu"* (1959), *"Sevmek"* (1974), *"Süt Kardeşler"* (1976) ve *"Tosun Paşa"* (1976) film örnekleri ile Osmanlı dönemi ve sonrası Türk sinemasında Afro-Türk kadınların nasıl algılandığı ve temsil edildiği Marksist Feminist bağlamda yabancılaşma ekseninde incelenerek niteliksel analiz edilmiştir. İncelenen yedi filme bakıldığında, Afro-Türklerin oynadıkları karakterlerde belirli temsillerin ötesine geçemedikleri görülmektedir. Bu temsillerde dadılık, hizmetçilik rolleri siyahi kadına biçilen rollerden farklı değildir. Ayrıca, Afro-Türk oyunculara *"kömürlük, rengi bozuk karı, marsık karı"* gibi olumsuz ifadelerin kullanılması onlara ten renkleri üzerinden uygulanan ayrımcılığı göstermektedir.

| 1148 | Patriyarkal toplum içinde yaşadıkları durumlar komik ve bazen alaycı bir ifade ile verilmekte, aşağılanma ifadeleri doğal ve güldürü unsuru olarak sunulmaktadır. Irkçı olarak görülebilecek bu ifadeler, siyah insanları alt bir tür olarak algılamaya açık hale getirmektedir. Filmlerde özdeşleşim kurulmasına imkân verilmeyen Afro-Türk karakterlere verilen rollerle onlara karşı oluşturulan bakış

açısı normalleştirilmektedir. Gerek ten renginden dolayı aşağılama, gerekse hizmetçi kadın imgesi, siyahi kadınlara sinema filmlerinde uygulanan ırksal bakış açısının bir sonucudur.

Konaklarda yaşayan beyaz kadınların her işini yapan siyahi kadınlara sahip olmaları, bir statü göstergesi olmasının yanında, beyaz kadının üst konumunu da gözler önüne sermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Afrikalı siyahilerin zengin ailelerin hizmetinde çalışması sıkça rastlanılan bir durum olması sebebiyle bu karakterlerin tarihi gerçeklerden yola çıkılarak oluşturulduklarını ve aralarında bir paralellik olduğunu söylemek mümkündür. Zihinlerde canlanan dadı ve hizmetçi stereotipi sadece sinema aracılığıyla oluşturulmamış, Osmanlı'da ve sonrası dönemde sosyal hayatın ve ailenin bir parçası olarak romanlarda, tiyatrodaki, televizyonda ve medyada temsil edilmiştir. Toplumdaki yaşam şekilleri ve yaşam yerleri; kimliklerinin ve üretim şekillerinin belirlenmesinde rol oynarken, sinemadaki temsilleri ise siyahi oyuncuların stereotipleşmesine sebep olmuştur. Siyahi oyuncular, nadiren korku, sıklıkla da komedi unsuru olarak karakterize edilmişlerdir.

Filmlerde görülen siyahi kadınların, nereden gelip nereye gittiği, köklerinin neresi olduğu konusunda bilgi verilmemektedir. Onların yaşamları, üzüntüleri veya yalnızlıkları hakkında detay sunulmamaktadır. Hizmetini yaptığı evin hanımına veya dadısı olduğu genç kıza üzüntülü anlarında teselli veren, onlara yoldaş olan, koruyup kollayan, azarlandığında ses çıkarmayan bir kadın karakter olmaktan öteye geçilmemektedir. Siyah kimlik olarak sinemada Afrikalı Türk oyuncular çoğunlukla filmlerde nesne konumunda yer almakta, olay örgüsüne katkı sunmanın aksine komedi unsuru için kullanılmaktadır.

Siyah kökenli Türk kadın oyuncular ile özdeşleşen Türk Sineması'nın ilk "Arap Bacı" karakterini canlandıran Dursune Şirin olmuş, ardından daha çok "Süt Kardeşler" ve "Tosun Paşa" filmlerindeki rolleriyle hafızalara kazınan Yasemin Esmergül "Arap Bacı" rolünü devralmıştır. Afro-Türlere oynadıkları filmlerde çoğunlukla dadı ve hizmetçi rollerinde yer verilmesi, Osmanlıdaki geçmişlerine paralel olarak Türk Sinemasının onlara bakış açısını da göstermektedir.

Marx'ın dört biçimini sunduğu yabancılaşma kavramı bu filmlerde Afro-Türk kadın oyuncuların rolleri üzerinden incelenmiştir. Arap Bacı, dadı, hizmetçi rolleriyle filmlerde yer alan Afro-Türk karakterlerin, ürettiği ürüne ve emek sürecine yabancılaştıkları görülmüştür. Hem üretim hem de emek sürecinde karar alma mekanizmalarında yer almamaları ayrıca; ürettikleri yemekleri uzaktan seyretmeleri yabancılaşma olarak değerlendirilmiştir. Marx'ın kendine yabancılaşma kategorisi de film içerisinde dikkat çekmektedir. Afro-Türk oyuncuların, gerek ten renkleri üzerinden aşağılamaya maruz kalmaları, gerekse ev içi üretimin yabancılaşmış mekân sunması, kendine yabancılaşma olarak değerlendirilmiştir. Siyahi kadının ten rengi üzerinden korku ve komedi malzemesi haline getirilmesi, beyaz insan karşısında diğer insanlardan ve toplumdaki yabancılaşmasına neden olmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.



Kaynakça

- Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği. (2020a). *Afro Türk mü Dediniz?* <http://www.afroturc.org/afroturk-mu-dediniz>
- Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği. (2020b). *Dursune Şirin*. <http://www.afroturc.org/dursune-sirin>
- Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği. (2020c). *Yasemin Esmergül*. <http://www.afroturc.org/yasemin-esmergul>
- Akpınar, M. (2016). *Afro-Türklerde Kimlik: Temsiliyet, Gelenek ve Kolektif Bellek* [Ankara Üniversitesi]. Ankara.
- Arsel, İ. (1997). *Şeriat ve Kölelik*. Kaynak Yayınları.
- Bozzoli, B. (1983). Marxism, Feminism and South African studies. *Journal of Southern African Studies*, 9(2), 139-171. <http://www.jstor.org/stable/2636298>
- Clarke, C. S. (2017). *Escaping the Master's House: Claudia Jones & The Black Marxist Feminist Tradition*.
- Donovan, J. (2019). *Feminist Teori*. İletişim Yayınları.
- Eğilmez, E. (1976). *Süt Kardeşler* N. Ataman.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi: Araştırma Tasarımları, Niteliksel Ve İstatistiksel Yöntemler*. Erk Yayınları.
- Erdost, B. (Eds.). (2013). *Karl Marx: Yabancılaşma* (Çev. A. Kardam, K. Somer, S. Belli, A. Gelen, Y. Fincancı, A. Bilgi). Sol Yayınları.
- Evin, S. (1959). *Abbas yolcu* Kervan Film.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx* (Çev. S. Oğuz, T. E. Kalaycı). Notabene Yayınları.
- Göreç, E. (1974). *Sevmek* Sezer Film.
- Hellie, R. (2020). Slavery. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/slavery-sociology>.
- Hercan, S. (1959). *Seher Yıldızı (Talihsiz Kız)* Erkoç Film.
- Howard, J. P. (1986). *Sex, Race, Social Class and Alienation* [University of Massachusetts Amherst]. <https://scholarworks.umass.edu/theses/2104>
- SinemaTürk. (2021). <http://www.sinematurk.com>
- İnalçık, H. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği. In *Doğu-Batı Makaleler II*. Doğu Batı Yayınları.
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları* (Çev. M. Belge). Birikim Yayınları.
- Mitchell, J. (2006). *Kadınlar: En Uzun Devrim* (Çev. G. İnal). Agora Kitaplığı.
- Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı* (Çev. A. Kars). Yordam Kitap.
- Olpak, M. (2013). Kronik: Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 68(1), 123-141.
- Özbay, F. (2012). Evlerde El Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler. In *Leonore Davidoff, Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*. İletişim Yayınları.

- Özbay, R. D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükâtebe Yöntemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 148-163.
- Parlatır, İ. (1987). Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 417-420.
- Robertson, S., & Dundes, L. (2017). Anger Matters: Black Female Student Alienation at Predominantly White Institutions. *Race and Pedagogy Journal: Teaching and Learning for Justice*, 2(2), 3.
- Şaul, M. (2015). Geçmişten bugüne Siyah Afrika'dan Türkiye'ye göçler: Kölelikten Küresel Girişimciliğe. M. M. Erdoğan & A. Kaya (Der.) *Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler içinde* (s. 75-119). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tibet, K. (1976). *Tosun Paşa* N. Ataman.
- Toledano, E. R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti, 1840-1890* (Çev. Y. H. Erdem). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tong, R. P. (2006). *Feminist Düşünce*. Gündoğan Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2021). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Yılmaz, A. (1952). *İki Kafadar Deliler Pansiyonunda* Erman Kardeşler.
- Yılmaz, A. (1953). *Hıçkırık* Erman Film.



RANCIÈRE'NİN TEMEL PEDAGOJİK DÜŞÜNÇESİ

 Musa DUMAN^a

Özet

Fransız filozof Jacques Rancière *Cahil Hoca*'da "açıklayıcı öğretmen" modeline karşı çıkar. Öğretmenin merkez-dışı edildiği bu pedagojik programın amacını Rancière "zihinsel özgürleşme" olarak ifade etmektedir. Bu özgürleşme gayesi öğrencinin henüz eğitim sürecinde iken bağımsız bir bilgi ve araştırma öznesine dönüşmesini ve eğitimin de buna göre tasarlanmasını şart koşmaktadır. Zihinsel özgürleşme burada yalnızca öğrencinin değil aynı zamanda öğretmenin de özgürleşmesini içerir. Bu özgürleşmeyi yöneten pratik postülat (ya da pratik aksiyom), Rancière'e göre, "zekâların eşitliği" ilkesi olmalıdır. Hiyerarşilerin ortadan kalktığı eşitlikçi bir toplumsal realite önce eşitlikçi bir epistemolojik sahanın tesisinden geçmektedir. Cahil hocanın (öğretmen) işlevi bu noktada iki-boyutludur; tamamen öğrencinin zekâsını bağımsız ve aktif kullanabilmesine dayanan bir öğrenme sürecinin (yani, araştırma süreci olarak öğrenme sürecinin) önünü açmak ve aynı zamanda bu yolla eğitimin eşitsizlikçi ideolojik girdilerini minimize etmektir. Yine de Rancière'nin yaklaşımında zihinsel özgürleşme idealinin belirleyici bir rol oynamasının bir negatif sonucu vardır; bireysel çalışma düşüncesi, bireyin güçlerini yalnızca kendi bağımsız çalışması ile keşfedebileceği ve aktive edebileceği düşüncesi, tek-yanlı olarak vurgulanmaktadır. Buna paralel olarak diyalog ve birlikte çalışmanın (hem öğrenci ile öğrenci hem de öğrenci ile öğretmen arasında) eğitsel rolü hakettiği ilgiyi görmemektedir.

Anahtar Sözcükler: Zihinsel özgürleşme, Eşitlik, Eşitlikçilik, Hiyerarşi, Açıklayıcı öğretmen, Eğitim, Toplumsal realite



RANCIÈRE'S BASIC PEDAGOGICAL IDEA

Abstract

French philosopher Jacques Rancière, in *The Ignorant Schoolmaster*, objects to the model of "explaining teacher". Rancière expresses the aim of this pedagogical programme, in which teacher is decentred, as "intellectual emancipation". This objective of emancipation mandates that the student, still in the educational process, be transformed into an independent subject of knowledge and research and that education be designed in accordance with this. Intellectual emancipation here includes not just the emancipation of the student but also of the teacher. The practical postulate (or the practical axiom) that is to govern this emancipation, according to Rancière, must be the principle of the equality of intelligences. A social reality in which all hierarchies are vanished proceeds from the establishment of an egalitarian epistemological space. The function of the ignorant schoolmaster (teacher) is twofold here; setting the stage for a learning process (i.e. learning process as a research process) which is completely based on student's independent and active use of his/her own

^a Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, m.duman67@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 27.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 31.08.2021

intelligence and at the same time thereby minimizing the inegalitarian ideological ingredients of education. Yet decisive role attached, in Rancière's approach, to the ideal of intellectual emancipation has one negative consequence; the idea of individual study, the idea that individual can discover and activate his/her powers only by his/her own independent study is one-sidedly emphasized. Accordingly, the educative role of dialogue and cooperation (both between student and student and between student and teacher) does not receive the attention it deserves.

Keywords: Intellectual emancipation, Equality, Egalitarianism, Hierarchy, Explaining teacher, Education, Social reality



Giriş

Açıklayıcı Öğretmenin Reddi

Fransız filozof Jaques Rancière *Cahil Hoca: Zihinsel Özgürleşme Üstüne Beş Ders (Le Maître ignorant: Cinq leçons sur l'émancipation intellectuelle, 1987)* adlı kitabında Joseph Jacotot'un metinlerinde keşfettiği meydan okuyucu bir pedagojik fikrin savunusunu yapar. Kısa yoldan söylenecek olursa, "açıklayıcı öğretmen" modelinin reddidir bu fikir. Buna pedagojide öğretmenin merkez-dışı edilmesi de denilebilir. Rancière bunun eğitimin asıl amacı olduğunu düşündüğü "zihinsel özgürleşme" için gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Ancak zihinsel özgürleşme burada yalnızca öğrencinin değil aynı zamanda öğretmenin de özgürleşmesini içermektedir. Öğretmen bunu kendini cahil hoca olarak tanımlayarak başarabilir. Açıklayıcı öğretmen modelinin reddi açıklayıcının otoritesinin reddidir. Yani, temelde bir otorite reddidir, bilgi ile çağrıştırılan bir otorite düzeninden eğitimin, genç dimağların kurtarılmasıdır; eşitliğin (zekaların eşitliği) *pratik* bir ilke olarak eğitimin temeline konulmasıdır. Özgürleştirici olan bu eşitliğin bilfiil pratiğidir. Burada hayati ima şudur; eşitlikçiliğin tüm toplumsal alana yayılabileceği kaynak zekaların eşitliğinin pratiği olarak vücut bulacak bir eğitim hayatıdır. Eşitlikçilik, ayrıca, bu pratik yoluyla kendisini kanıtlayacaktır. Bir bakıma, toplumsal sorunların çözümünün pedagojik bir anahtarı mevcuttur; öğrencinin bağımsız bir öğrenme öznesine dönüşmesi.

Bu yazının temel amacı Rancière'nin *Cahil Hoca*'da ortaya koyduğu bu eğitsel ve sosyal fikrin eleştirel bir gözle ve ayrıntılı olarak incelenmesidir. Burada açıklayıcı öğretmen modelinin reddini nasıl anlamalıyız? Açıklayıcı bir öğretmen olmadan bir eğitim mümkün olabilir mi? Bu iyi bir eğitim olabilir mi? Öğretmen-öğrenci ilişkisi bu durumda nasıl bir biçim kazanacak? Açıklayıcı bir öğretmenin olmaması öğrenci için zihinsel bir özgürleşmeyi nasıl sağlayabilir? Zihinsel özgürleşme eğitimin tek ve belirleyici gayesi olabilir mi? Bu soruları *Cahil Hoca* ile bir diyalog içerisinde ele almaya ve irdelemeye çalışacağız.

II. ZİHİNSEL ÖZGÜRLEŞME

Öncelikle söz konusu zihinsel özgürleşme fikrinden başlamakta fayda var. Kitabın başlığı; *Zihinsel Özgürleşme Üstüne Beş Ders*. Eser esasında Joseph Jacotot isimli bir Fransız öğretmenin fikirlerinden hareketle bir felsefi pedagoji ortaya koymayı hedefliyor. Bu felsefi pedagojinin gayesi kitabın başlığından da anlaşılacağı gibi, "zihinsel özgürleşme". Zihinsel özgürleşme ile kastedilen nedir? Rancière'nin zihinsel özgürleşme fikrinin modernist bir öz barındırdığı söylenebilir. Yani, burada özgürleşmeyi

kabaca tarih, toplum ve kültürün yüklediği tüm önyargıların aşıldığı bir düşünme biçimi, yani önyargılardan arınma olarak düşünebiliriz. Zihnimiz kültürün, tarihin, geleneğin verdiği perspektif ile değil de matematik gibi tümüyle evrensel ve objektif bir öğrenme ve yargılama gücüne kavuşacak. Bu özgürleşmenin mütemmim cüzü ise sınırsız öğrenme projesi, dünyaya ve şeylere yönelik (pratik, teorik ve teknik düzeyde) sınırsız bir keşif idealidir.

Bilindiği gibi, Descartes ve Husserl gibi düşünürlerin de en büyük arzusu önyargıdan ve perspektiften arınmış bu tür bir düşünme/bilme biçimini keşfetmekti.² Bunu aklın kendi bakış açısını keşfetme ve kapsamlı bir şekilde hayata uygulama arzusu olarak da özetleyebiliriz. Yine de böyle bir şey gerçekten de mümkün olabilir mi diye sormamız gerekir. Bilim ve matematikte bunun büyük ölçüde başarılmakta olduğunu kabul etmeliyiz. Ama ya diğer sahalarda? Felsefi disiplinlerde ve sosyal bilimlerde bu nasıl olabilir? Öte yandan, bilim ve matematik hayatımızın temel konuları, temel soruları ve temel problemleri hakkında bize hiçbir şey söyleyemiyor. Bu konuda sorunlarımıza özellikle cevap aradığımız, rehberlik aradığımız araştırma alanı ise felsefedir. Buna kısmen sosyal bilimleri de dahil edebiliriz. Ama felsefede de sosyal bilimlerde de bu tür perspektiften arınmış bir düşünme ve bilme biçimi mümkün müdür? Yoksa bu bir hayal midir? Felsefe gerçekten bunu başarabilir mi? Açıkçası felsefenin (ve sosyal bilimlerin) 2500 senelik tarihine baktığımızda buna olumlu cevap vermek çok zor görünüyor.

Rancière'in "zihinsel özgürleşme" söylemi de zihnin perspektiften (yani, her türlü toplumsal-kültürel yanlılıklardan) bağımsızlaşması idealine sahip çıkan bir program barındırmaktadır. Kitabın temelinde Descartes'tan ilham alınmış bu tür bir iyimserlik var. Fakat, ona göre, insanların bu tür bir zihinsel özgürleşmeye ulaşabilmeleri için en önemli konu doğru bir eğitim alabilmeleridir. Burada "doğru eğitim" öncelikle öğrencinin aklın/zekânın (*intelligence, intellect*) bakış açısını keşfedip kendinde geliştirmesine dayanacaktır ve bu nedenle olabildiğince kültürden arınmış olması gerekir. Zihnimize önyargıyı ve her türden yanlılıkları (ki bunu Marxist bakış açısından "ideoloji" kategorisi altında ifade edebiliriz) içinde büyüdüğümüz kültür getirmektedir. Okullar kapitalizm için hayati kurumlardır çünkü okullar kültürün/ideolojinin, toplumsal eşitsizlikleri besleyen mevcut düşünme kalıplarının yeniden-üretimini yaptığı kurumlardır. Okulda kültürü ve ideolojiyi temsil eden ve aşıl原因an kişi ise hocadır. Hocanın kültürel-ideolojik endoktrinasyonu, şu halde, söz konusu zihinsel özgürleşme için en büyük engeldir. Bunun anlamı öyle bir pedagojik çerçeve keşfedilmelidir ki hocanın eğitim süreçlerindeki rolünün olabildiğince sınırlanmasını bizim için mümkün kılabilsin. Dolayısıyla, *Cahil Hoca ve Özgürleşen Seyirci* kitaplarında ortaya konan özgürleşme söyleminin arkaplanında Rancière'in "ideoloji" problemine verdiği cevap vardır.³

Rancière, değinildiği gibi, esasen Joseph Jacotot adlı bir Fransız eğitimciden bu noktada ilham alıyor. Jacotot restorasyon Fransa'sı döneminde Hollanda'da sürgün hayatı yaşamaktadır ve bu arada

² Özellikle bkz. R. Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar (Meditationis de Prima Philosophia, 1641)*; E. Husserl, *Mantık Soruşturmaları (Logische Untersuchungen, 1900-1901)*, ve ayrıca *Kesin bir Bilim Olarak Felsefe (Philosophie als Strenge Wissenschaft, 1911)*.

³ Bu sorunun Rancière için önemi konusunda aydınlatıcı bir metin için özellikle bkz. J. Rancière, "On the Theory of Ideology: The Politics of Althusser" (1971). Erişim: <https://www.radicalphilosophy.com/article/on-the-theory-of-ideology>. Bu makale ayrıca Rancière'in pedagojik tezleri için ilk işaretleri barındırmaktadır.

Leuven Üniversitesinde Fransız edebiyatı dersleri vermektedir. Ama ne kendisi tek kelime Flamanca bilmekte ne de öğrencileri Fransızca'dan anlamaktadır. Öğrencilerine nasıl Fransızca öğretebileceğine kafa yorarken, o sırada Hollanda'da çift dilli baskısı yayınlanan François Fénelon'un *Telemak* (*Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse* [1699]) romanını bu iş için kullanmayı denemeye karar verir. *Telemak*'ı öğrencilere dağıtır ve onlardan kendi başlarına iki dili karşılaştırarak cümleleri çözümlenmelerini talep eder. Sonuç Jacotot'u şaşkınlığa uğratar; öğrenciler kendi başlarına, bir hocanın yardımı olmaksızın, dil öğreniminde ciddi ilerlemeler kaydetmeyi başarmışlardır. Bu, görünüşe bakılırsa, Jacotot için bir "evreka" anı olur. Jacotot'un kendisinin "panekastik" (tüm-herbir) adını verdiği pedagojik felsefi buradan doğar, bu felsefe üç ilkeye dayanmaktadır: "(1) Tüm insanlar eşit zekâyâ sahiptirler. (2) Her insan Tanrı'dan bir kendisini eğitime kapasitesi almıştır. (3) Her şey her şeydedir" (Encyclopedia Britannica, 1911).

Jacotot insanlar arasındaki farkları zekânın değil, zekâyı kullanma iradesinin yarattığını düşünmekteydi. Zekâ tüm insanlar için bir, evrensel ve aynı ilkeydi. Bu düşünce ilginç bir şekilde psişelerin (*psukhe, nefis, anima*) tikel ve dolayısıyla insanların sayısı adedince ama zekânın tek ve tümel olduğunu savunan Meşşailerin (özellikle İbn Rüşd) ortaçağ Avrupa'sında etkili olmuş Aristoteles (*De Anima* metni) şerhlerini hatırlatmaktadır.⁴ Her bir insan kendi iradesi ve psişik güçleri ile bu aynı, tek ve tümel ilkedan aynı şekilde faydalanabilirdi; Tüm her-bir bireydedir. Üçüncü ilke de bağlantılıdır; öğrenilen her bir şeyde bütün keşfedilebilir. Bütün her şeyde saklıysa, basit ve cüzi düzeyde örneklerin, nicelikteki küçüklüğe bakmaksızın, iyi öğrenilmesinden hareket etmek gerekir. Mesela, öğrenciye bir kitaptan bir Fransızca paragraf veririz. Öğrenci kendi başına önce kelimeleri, sonra harfleri, sonra gramatik yapıyı, sonra cümlelerin anlamını, sonra da tüm paragrafın anlamını çözmeye yönlendirilir. Öğrenci paragrafı çözümlendiğinde dilin bütünü hakkında önemli bir kavrayışa da ulaşmış olacaktır.⁵ İkinci ilke ise modernist iyimserliğin temelinde yatan Tanrı'ya inancı yansıtmaktadır. Descartes için olduğu gibi Jacotot için de zekâların eşitliğinin daha iyi bir temeli yoktur. *Yöntem Üzerine Konuşma*'nın hemen ilk cümlesi: *Nulla res aequalibus inter homines est distributa quam bona mens.* ("insanlar arasında ehil/iyi zihin kadar eşit dağıtılmış bir şey yoktur"). Öyle görünüyor ki Descartes'ın (son tahlilde Tanrı'ya güvene istinat eden) metodolojik bireyciliği Jacotot'ta/Rancière'de güçlü bir şekilde yankılanır. Yukarıda zikrettiğimiz, Jacotot'un "Her insan Tanrı'dan bir kendisini eğitime kapasitesi almıştır" fikri bunu ifade eder.

Bu üç ilkenin (ama öncelikle zekâların eşitliği ilkesinin) temellendirdiği somut öğrenme sürecine bakacak olursak, öğrenci bu süreçte keşfederek kendi çabaları ile öğrenecektir, hoca ise bu öğrenme yolunda ona yalnızca yol arkadaşı olacaktır, bilen-açıklayan bir figür olarak bulunmayacaktır. Bu araştırma ve keşfetme sürecinde, kitabın başlığından da anlaşılacağı gibi, hoca da öğrenci kadar bilgisiz olmalıdır. Sonuç olarak, Jacotot doğru eğitim yönteminin açıklayıcı bir hoca ve alıcı, pasif bir öğrenci modeli üzerine değil, öğrencinin kendi başına öğrenmesini teşvik eden bir yöntem olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır; bu, öğrencinin içine daldığı bir araştırma ve keşif süreci olarak eğitim nosyonuna

⁴ Bkz. Aristoteles, *De Anima* (3. Kitap). Averroes, *Long commentary on the De Anima of Aristotle*. (Çev. R. Taylor). Yale University Press, 2010.

⁵ Bkz. "Jacotot, Joseph", 1911 *Encyclopædia Britannica*, Volume 15. Maddeye wiki kaynağı olarak da ulaşılabilir: https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Jacotot,_Joseph

tekabül eder. Ve kendisi Hollandalı öğrencilere Fransızca öğretirken bu yöntemi test etmiş ve başarısına bizzat tanık olmuştur. Yani, yöntem öğrencinin kendi başına öğrenme sürecine girmesi ve bu süreci kendi başına yürütmesi fikrine dayalıdır (Rancière, 2014, ss. 26-49).

III. CEHALETTEKİ EŞİTLİK VE ÖZGÜRLEŞME

Dolayısıyla, Jacques Rancière *Cahil Hoca*'da Jacotot'un bu yaklaşımını savunuyor ve onu felsefi olarak derinleştirmeye çalışıyor. Yani, öğretmenin/eğitmenin geleneksel rolünü sorguluyor. Bu rol açıklayıcı, herşeyi bilen bir otorite figürü olarak öğretmendir. Rancière şunları yazıyor;

İnsan evlatlarının en iyi öğrendiği şey, hiçbir hocanın onlara öğretemeyeceği ana dilleridir. Çocuklarla konuşuruz, onlar etraftayken konuşuruz. Onlar da duyup kaparlar, taklit edip tekrarlarlar, yanılıp kendi kendilerini düzeltirler, şans eseri başarıp yöntemi olarak baştan alırlar: Açıklayanların onlara bir şey öğretemeyeceği kadar küçük yaşta, hepsi -cinsiyetleri, toplumsal durumları ve derilerinin rengi ne olursa olsun- anne ve babalarının dilini anlayıp konuşmaya kâdirdir. (Rancière, 2014, s. 13)

Çocukların erken dönemde dili öğrenme yolu, Rancière'e göre, öğrenme sürecinin nasıl olması, nasıl bir yapıya sahip olması gerektiği konusunda bize doğru yolu göstermektedir; her insan her şeyi kendi başına öğrenme kapasitesine sahiptir. Ve doğru eğitim hocanın bir yolunu bulup okulda bu kapasitenin önünü açmasına dayanır.

Rancière tüm insanların zekâlarının eşit olduğu fikrini (hatırlayalım Jacotot'un 1. pedagojik prensibi) burada özellikle vurguluyor. Bu pedagojik öğretinin özünü ve zeminini eşitlikçilik teşkil ediyor. Ve zekâların eşitliği tezi bu eşitlikçiliğin kale kapısı; *Cahil Hoca*'ya bir bütün olarak bakıldığında, Rancière eşitsizlik, sömürü ve tahakküme dayalı toplumlarda tüm bunları meşrulaştırmak için kullanılan temel argümanın zekâların eşit olmadığı argümanı olduğuna inanıyor (bkz. mesela Rancière, 2014, ss. 74-76, 82-84).⁶ Gerçekte bu, ona göre, kocaman bir yalan, ideolojik bir yalan. Hemen akla Platon'un *Devlet*'te savunduğu sınıflı toplum ve bunu inanılır kılmak için formüle ettiği "asil yalan" düşüncesi geliyor. Gerçekten de Rancière'nin pozisyonu Platon'un *Devlet*'teki elitizmine ve buna dayanan eğitim programına taban tabana zıttır.⁷ Şu halde, Rancière'nin eğitim düşüncesi ile politik felsefesi arasında son derece organik bir bağ var, ve bu bağ eşitlikçilikte toplanıyor. Güneş Esgün'ün tespitiyle; "Rancière'e göre tek siyasal tümel eşitliktir ve o ancak eyleme koyulduğu ölçüde vardır" (Esgün, 2012, s. 23). Dolayısıyla kitabın temel vurgusu bu eşitlikte, tüm insanlarda zekânın eşit olduğu fikrinde toplanıyor. Ama şunu sormalıyız; insanların zekâlarının eşit olmadığı fikri salt ideolojik bir yalan olabilir mi? Bilim bize bunun açık, reddedilemez bir gerçek olduğunu söylemiyor mu? IQ dediğimiz şeyin bir temeli yok mudur? Ayrıca şurası da açıktır; zekâların eşit olmadığı gibi bir sonuç eğitimin önemini azaltmaz, aksine artırır. Dahası bunun insanın saygınlığı ve değerine de, bu saygınlık ve değer noktasındaki eşitliğe de

⁶ Benzer bir sosyalist perspektif Paulo Freire'nin eserlerinde de bulunabilir. Krş. Freire (1970).

⁷ Bkz. Platon, *Devlet*, 2-5. Kitaplar. Ayrıca Rancière'nin eşitlikçiliği açısından O'nun eğitim ve politikaya dair görüşlerini ilişkilendiren bir değerlendirme için bkz. Dinçer (2018).

hiçbir zararı olmadığı savunulabilir, zira insanın koşulsuz saygınlığının ve değerinin zekâ düzeyindeki niceliksel farklar ile bir ilgisi yoktur.

Ancak Rancière öyle görünüyor ki burada *pratik* bir usavurumla hareket ediyor; diğer bir deyişle, Rancière bu fikri (zekâların eşitliği fikri) bilimsel bir kanaat olarak değil, pratik bir *postülat* olarak kabul etmemiz gerektiğini ileri sürüyor. Postülatı Kant anlamında düşünebiliriz; yani başlatıcı ve kurucu bir önkabul. Bu önkabul bilimsel yollarla ispat edilemeyeceği gibi çürütülemez de. Rancière şunu demeye çalışıyor; bu pratik postülatı kabul etmeliyiz çünkü onun pratik dünyamız için muazzam ölçülerde özgürleştirici bir potansiyeli vardır. Üstelik bundan doğabilecek hiçbir zarar da yoktur (Rancière, 2014, ss-50-76).

Herşey bir yana, Rancière'in temel eğitsel düşüncesine katılmamız; yani, Hoca ile öğrenci arasındaki tahakküm ve otorite ilişkisini reddetmeliyiz. Kritik nokta şudur; her nerede bir zihin diğerine tabi kılınrsa orada aptallaştırma vardır. Rancière bunu keskin bir şekilde ifade eder;

Özgürleştirmeksizin eğiten aptallaştırır. Özgürleştirenin de “Özgürleştirilenin neyi öğrenmesi lazım acaba?” gibi bir derdi olamaz. Canı ne isterse onu öğrenecektir, belki de hiçbir şey. Öğrenebileceğini bilecektir, çünkü insan sanatının bütün ürünlerinde aynı zekâ iş başındadır, çünkü bir insan bir başkasının sözünü her zaman anlayabilir... Dolayısıyla mesele netti: Halkın tahsil görmesi için bir yöntem değildi söz konusu olan, yoksullara verilecek bir *müjde* idi: Bir insanın yapabildiği her şeyi onlar da yapabiliyordu. Müjdeyi *duyurmak* yeterdi ... Bilmediğimiz bir şeyi öğretebileceğimizi, cahil ve yoksul bir babanın özgürleşmişse -açıklayan bir hoca olmaksızın- çocuklarına eğitim verebileceğini ilan etti. (Rancière, 2014, ss. 24-25)

Burada Rancière'yi güdüleyen en temel sorunlardan birisinin “ideoloji” sorunu olduğunu düşünüyorum. Yani soru şudur; nasıl bir eğitim sistemi ve yöntemi uygulamalıyız ki aklın, sadece aklın bakış açısını üretebilsin? zira mevcut tüm eğitim sistemleri, uygulamaları kültürü (ideoloji) de beraberinde getiriyordu ve böylece öğrenci kaçınılmaz olarak bir kültürle endoktrine oluyordu. Ve mevcut tüm kültürler şu ya da bu şekilde aklın bakış açısının tersine ideolojikti, yani mevcut toplumsal eşitsizlikleri ve mevcut sömürü ve tahakküm düzenini meşrulaştırmak gibi bir işlev icra ediyordu. Rancière'nin *Cahil Hoca*'da temel kalkış noktası ideolojiden/kültürden arınmış bir bakış açısını elde etmenin yolunu ortaya koymaktır. Bu yalnızca aklın bakış açısı olabilir. Tüm akılların eşitliği varsayımı da işte burada devreye giriyor; buna göre aklın bakış açısı tümüyle eşitlikçi bir toplumsal vizyonu içerecektir.

Eğitim bu aklın bakış açısına öğrencinin yükseltilmesini sağlamalıdır, ama bu farklı bir eğitim modeli gerektirir çünkü mevcut eğitim modellerinde hocanın aktif rolü kültürün/ideolojinin aktif, biçimlendirici rolü ya da, aynı şey, zihinsel özgürleşmeyi engelleyici rolü demektir. Mevcut eğitim yöntemleri anti-pedagojiktir, çünkü aklın bakış açısına ulaşmayı engeller, ve tam da ideolojik işlevi buna yol açar. Öğrencinin kendisinde aklın bakış açısına elde etme kapasitesi, yani kendini eğitme kapasitesi kesinlikle olmalıdır. Dolayısıyla, buna odaklanan bir eğitim yöntemine ihtiyaç var, yani öğrencinin bağımsız aktivitesini maksimize edecek, hocanın rolünü minimize edecek bir yöntem;

kültürden/ideolojiden arındırılmış bir öğrenme süreci. İşte burada Rancière dil öğreniminin örneğine müracaat ediyor; anadilini insanlar bir hocanın yardımı olmaksızın kendi başlarına öğrenirler. Demek ki insanlar aslında herşeyi kendi başlarına öğrenebilirler. Jacotot'un yöntemi, Rancière'e göre, bu kritik felsefi hakikati açığa çıkarmaktadır. Bu yöntem tüm insanlara eşit derecede açık olan aklın bakış açısına yükselmenin yolunu gösterir; Rancière şunları yazıyor:

Joseph Jacotot'yu saran o ani sırrına erme hali şu şekilde özetlenebilir: Açıklayana dayalı sistemin mantığını yıkmak lazım. Anlama konusundaki kapasitesizliği tedavi etmek için açıklamaya ihtiyaç yoktur. Aksine açıklayana dayalı dünya tasavvurunu yapılandıran kurmaca, işte bu *kapasitesizlik*'tir. Anlayamayanın açıklayana değil, açıklayanın anlayamayana ihtiyacı vardır; anlayamayanı bu vasfıyla kuran, var eden o açıklayandır. Birine bir şeyi açıklamak, her şeyden önce, ona kendi başına anlayamadığını göstermek demektir. Açıklama, pedagoğun edimi olmazdan önce, pedagojinin mitidir-bilgin zihinler ve cahil zihinler, olgun zihinler ve toy zihinler, anlayabilen ve anlayamayan, zeki ve aptal şeklinde ikiye bölünmüş bir dünya meselidir. (Rancière, 2014, s. 14)

Dikkat edilirse, Rancière'nin pedagojik tezi öğrenci ile olgular, öğrenci ile hayat, öğrenci ile kitap arasına hoca girmemesinde ısrar etmektedir. Hoca bu ilişkiye zarar veriyor. Öğrencinin zekâsı bu ilişkiyi başarılı bir şekilde yürütmeye kadirdir. Pekiyi başka insanlar girsin mi? Mesela diğer öğrenciler? Öyle görünüyor ki Rancière bunu da dışlayacaktır. Fakat burada bir sorun ortaya çıkmaktadır; Rancière bu hamleyle diyalogu ve insanlar arası etkileşimi de eğitim sürecinden dışlamış oluyor. Kanaatimce Rancière iki insan arasındaki etkileşimin, diyalogun öğrenim yaşantıları noktasında ne kadar yaratıcı olabileceği gerçeğini gözden geçiriyor ya da yeterince önem vermiyor. Bu bağlamda, Sokrates hakkında söyledikleri de bize iyi bir fikir verebilir: "... Sokratesçilik aptallaştırmanın kusursuzlaştırılmış bir biçimidir." (Rancière, 2014, s. 36). Sokrates, Rancière'ye göre, yalnızca öğretmek için sorar, yani kendini, bilen birinin otorite konumuna yerleştirir. Bu nedenle, sokratik diyalog özgürleştirmez, tam tersine gençlerin zihnini bağımlı kılar. Sokrates, şu halde, dogmatik bir öğretmendir (krş. Türk, 2016, s. 99).

Rancière'nin bu yorumunun bir parça yanıltıcı ve haksız olduğunu söylemek mümkündür. Sokrates'in (burada Sokrates'le Platon'un erken dönem diyaloglarında karşımıza çıkan Sokrates'i kastediyorum) amacı insanların gerçekte bilmediklerinin farkına varmalarını sağlamak ve bu yolla kendi hayatları üzerine düşünen bireyler olmalarını, bir düşünme çabasına girmelerini sağlamaktır. Bunun eğitsel değerinin muazzam olduğu açıktır. Dolayısıyla Sokrates'in amacı, Rancière'nin düşündüğü gibi, insanlara herhangi bir şey öğretmek değildir, aksine onları kendi başlarına öğrenme yolculuğuna çıkmaya teşvik etmektir. Sokrates'in cevabını bildiği soruları gençlere sorduğuna dair elimizde hiçbir veri yok. Birçok diyalogun bir açmazla (*aporia*) sonuçlanması bunun en büyük delilidir. Aksine sokratik sorgulama bilgisizliğinin keşfinin başlattığı ve yönettiği açık uçlu bir sorgulamadır. Sorgulama burada koşullandırmanın tam zıddını temsil eder. Bir bakıma, Sokrates'in tüm çabası kafasındaki düşüncelere karşı (yani kültürün ona yüklediği inanç ve kabullere karşı) eleştirel bir mesafe geliştirmek ve bu tutumu gençlere öğretmektir. Dolayısıyla, Sokrates gerçekte kafasındakileri tartışmaya açıyor, bildiğini düşündüğü şeyleri tartışmaya açıyor.

Bunun pedagojik değeri büyüktür çünkü insanların hiçbir şey bilmediğini düşünmek yanlıştır; önemli olan insanların bildiklerini düşündükleri şeyleri tartışmaya açma cesaretine ve açık-zihinliliğine sahip olmalarıdır, yani, inançlarını başka insanların inançları ve meydan okumaları ile test etmeye açık olmalarıdır.⁸ Sokrates'in tatbik etmeye çalıştığı sahici diyalogun anlamı budur. Sokrates'in öğretmeye çalıştığı şey de herhangi bir tikel doktrin değil, bu diyalogik erdemdir. Her şey bir yana, başkaları ile etkileşirken zihnimiz daha yaratıcı olabiliyor, dahası öteki insanlarla somut, bedensel, duygusal temas düzeyi arttıkça bu yaratıcı sonuçlar daha da artmaktadır çünkü duyularımız daha fazla uyarılmakta, öğrenim yaşantıları da bir duygusal-insani birliktelik ile desteklenmektedir. Kanaatimce Rancière'in öne sürdüğü pedagojik anlayışın diyalogla birleştirilmesi gerekir.

Peki geleneksel eğitimdeki problem nedir? Geleneksel eğitimdeki problem hocanın tahakkümü, eğitim sürecini hocanın domine etmesi, kendini merkeze yerleştirmesi, kendisi aktifken öğrenciyi pasifleştirmesi, kendisini mutlak açıklayıcı otorite, bir tür Tanrı figürüne dönüştürmesidir. Rancière bunu görüyor. Ama bu sorunun çözümü hocayı eğitim sürecinin merkezinden dışlamak değildir, bu merkezin öğrenci ile birlikte ortağı yapmaktır. Bunun çözümü diyalogu dersin merkezine taşımaktır, hocanın rol ve konumunu dönüştürmektir. Yani, bunun alternatifi diyalogun gücüdür. Diyalogun gücünü ve değerini hiçbir şey ikame edemez. Geleneksel yöntemin en büyük kötülüğü diyalogu dışlamasıdır. Rancière'nin önerdiği yöntem diyalogun yerini dolduramaz, aksine diyalog ile tamamlanması gerekir. Hocanın diyalogu öğrenmesi gerekir, ve bu olağanüstü zor bir şeydir, çünkü bu teorik ve teknik bir öğrenme değil, etik bir öğrenmedir. Daha spesifik olarak, bu, hocanın otorite figürü olmaktan vazgeçmesini, öncelikle egosunu terketmesini gerektirir; ayrıca, bilmiyor olma, yanlış inançlara sahip olduğu ihtimaline kendisini açık tutmasını gerektirir. Daha da önemlisi, derste diyalog öğrenciyeye açık olmayı gerektirir, öğrenciyeye açık olmak kendini öğrencinin üstünde bir yere konumlandırmakla uyumlu değildir; diyalog hocanın öğrenciyeye saygı duyması ile ancak mümkündür. Hoca ile öğrenci arasındaki ilişkinin iktidar güdüsünden arındırılması gerekir. Öğrenci insandır ve koşulsuz saygınlığı hak ve talep etmektedir. Hoca ile öğrenci arasında hakiki insani ilişki, yani diyalog, yani hakiki bir öğrenme süreci, ancak bu koşulun gerçekleşmesi ile başlayabilir.

Rancière'nin temel noktası aslında oldukça Sokratiktir; bilmediğinin farkına varma özgürleştiricidir ve radikal başlangıçları mümkün kılar. İnsanları birleştiren ve tüm akılları eşit kılan da budur. Bilgi olağanüstü zor bir şeydir ve biz insanlara neredeyse hiç verilmemiştir diyebiliriz (Kant ile birlikte söylersek, şeylerin kendilerini bilemeyiz). Bildiğimizi düşündüğümüz her şey sıkı bir soruşturmaya tabi tutulduğunda kaçınılmaz olarak zayıflar ya da dağılır. O zaman tüm eğitimin temeli ve esası bilmediğimiz gerçeğinin farkına varabilmek olmalıdır (Cusanus'un tabiriyle *docta ignorantia*, "öğrenilmiş bilgisizlik" ya da "bilinçli bilgisizlik"⁹). Bu gerçek tüm hiyerarşileri ortadan kaldırır. Rancière *Cahil Hoca*'da, Jacotot'tan alıntı yapar; "İnsan öyle bir hayvandır ki konuşan ne dediğini bilmiyorsa bunu çok iyi fark eder... İnsanları birleştiren bağ işte bu kapasitedir." Ve şöyle devam eder:

Cahil hocanın pratiği parası, zamanı ve bilgisi olmayan yoksulun çocuklarına ders vermesini sağlayan basit bir çare değil; ilmin yardımının dokunmadığı noktada aklın saf

⁸ Platon'un Sokratik diyalogları için bkz. Platon (1981).

⁹ Bkz. Nicolas of Cusa (1985). Ayrıca krş. J. Rancière (2009, ss. 15-16).

güçlerini serbest bırakan çok önemli bir deneyimdir. Cahil birinin bir kez yaptığını bütün cahiller her zaman yapabilir. Çünkü cehalette hiyerarşi yoktur. Cahillerle bilginler ortak ne yapabiliyorlarsa işte ona "haddizatında zeki varlığın gücü" adını verebiliriz. (Rancière, 2014, s. 38)

"Aklın saf güçlerinin serbest bırakılması" her türlü bilgiden önce gelir, bu pratik düzlem o kadar geniştir ki tüm insanlığı içine alır ve burada, bu yaratıcı, başlatıcı momentte bilgin ve cahil tam bir eşitlik içindedir. Bu yaratıcı cehalet insanları eşitleştirir ya da insanların asli eşitliğini açığa çıkarır. Cahil hoca bu yaratıcı cehaletin öznesidir, görevi öğrencide "aklın saf güçlerinin serbest bırakılması"ndan ibarettir. Bu nedenle, Rancière'e göre, öğretmenden "özel pedagojik performanslar" beklemek doğru değil; öğretmenin görevi bir şeyleri anlatarak, açıklayarak öğretmek değildir, zihnen özgürleştirmektir; öğrencide özel bir bilinç, kendi zekâsına güven bilinci, yani sahip olduğu bu aklın, tüm insanlarda ortak olarak bulunan aklın bizzat kendisi olduğunun farkına varmaktır. Bu kişi artık kendisini her konuda bağımsız bir şekilde eğitebileceğinin de farkına varır; otonom bir bilme öznesi haline gelir. Rancière, "Kör ve Köpeği" başlıklı kısımda bunu şöyle ifade ediyor:

Çünkü tam da bunu doğrulamak gerekmektedir: konuşan varlıkların eşitliği ilkesini. Oğlunun iradesini zorlayan yoksul baba onun da kendisiyle aynı zekâyâ sahip olduğunu, kendisi gibi aramakta olduğunu doğrular; oğlunun kitapta aradığı da kitabı yazanın zekâsıdır, amacı ise onun zekâsının da kendisinininki gibi yol aldığını doğrulamaktır... Özgürleşmiş birinin asıl kadir olduğu şey özgürleştirici olmaktır: Bilginin anahtarını vermek değil, bir zekânın kendini başka her zekâyâ ve her zekâyı da kendine eşit gördüğü zaman ne yapabileceğinin bilincini kazandırmaktır. (Rancière, 2014, ss. 44-45)

Hocanın öğrenciye aktaracağı sırlı, özel bir bilgi yoktur. Keza öğrencinin hiçbir nasihata da ihtiyacı yoktur. Aksine eğitimde kazanılması gereken pratikten kazanılan pratik bir bilinçtir; öğrencinin zekâ ve aklını bağımsız kullanılabilmesinde toplanan kendi güçlerinin farkına vardığı bir bilinç. Bu pratik bilinç zorunlu olarak bir eşitlik bilincidir; ortak ve aynı zekânın eşit özneleri olma bilinci. Rancière'in şu sözlerine dikkat çekici;

Özgürleşme, zekânın doğrulama yoluyla kuvveden fiile çıkmasını sağlayan tek şey olan bu eşitliğin, bu karşılıklı olma halinin bilincidir. Halkı aptallaştıran öğrenimsizlik değil, zekâsının aşağı olduğuna duyduğu inançtır. "Aşağı olanlar"ı aptallaştıran şey "üstün olanlar"ı da aptallaştırır. Çünkü ancak iki zekânın eşitliğini doğrulayabilecek bir benzeriyle konuşan kişi kendi zekâsını doğrulayabilir. (Rancière, 2014, s. 45)

Bir zekânın kendisini diğer zekâlardan üstün görüp ayırması ölümcül bir hata olur çünkü bu, zekâsının onaylanmasını imkânsız kılar; kişi kendi zekâsını ancak diğer eşit zekâlarla ilişki içinde tanıyabilir ve onaylayabilir. Rancière'e göre, kişi kendi zekâsının diğer insanların zekâsı ile aynı olduğunu keşfettiğinde onaylayabilir ve olumlayabilir; işte o zaman kendi gücünü de keşfedebilir (Bu düşünce birçok bakımdan Hegel'in *Tinin Görüngübilimi*'nde ortaya attığı efendi-köle diyalektiğinden mülhem gibi gözüküyor; ötekinin tanınması olmadan ruh/akıl olarak insan öz-bilincine ulaşamaz, ama bunun için ötekinin eşitliği gerekir). Eğitim için kritik nokta işte bu keşiftir; yani "her insanın kendisini

herkesle eşit, herkesi de kendisi ile eşit saydığı zamanki gücünün keşfi" (Rancière, 2014, ss. 60-61). Değindiğimiz gibi, bunun için şu pratik postülatı ihtiyaç vardır; aşağı zekâ üstün zekâ yoktur, paylaşılan tek bir zekâ vardır; tüm zekâlarda kendisini gösteren ve işbaşında olan bu tek ve aynı zekâdır. İnsanların eşitliği ilkesinin temeli de bu evrensel, tek ve aynı zekâdır. Bu nedenle, her insan bağımsız bir şekilde öğrenebilir, çünkü öğrenirken herkes, kendine has ayrı ve farklı bir zekâyı değil, bu tek ve aynı zekâyı kullanmaktadır. Bu zekâ sanattan bilime tüm insan faaliyetlerin temeli ve esasıdır, tüm bu faaliyetlerde tezahür eden güçtür. Eşitlik ve özgürlük bir bütündür. Otoriterizm, özellikle epistemolojik bir form aldığı anda, bu özgürleşme ile uyumlu değildir. Bu özgürleşme-eşitleşmenin, görüleceği gibi, bu durumda bilgi alanları için konulmuş otoriter hudutları da çözmesi kaçınılmazdır. Öte yandan, *Cahil Hoca*'daki bu zekâların eşitliği aksiyomu ve bunun özgürleşme ile sıkı bağı *Özgürleşen Seyirci*'de (*Le Spectateur émancipé*, 2008) de temel fikir olarak karşımıza çıkar. İki metni aslında birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Hollingshead-Strick'in çok iyi gördüğü gibi, "Rancière *Özgürleşen Seyirci*'de Jacotot'un mantığını, daha genel bir şekilde, seyirciliğe genişletir" (Hollingshead-Strick, 2017, s. 86). Herkes görmeyi bilir, görmek için kimsenin birilerinin yardımına ihtiyacı yoktur. Görmede gördüğümüze karşı bir özgürleşme vardır. Seyircilikte etkinleşen bu görme herkesi eşitler-ve-özgürleştirir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, zekâlar arası eşitsizlikten söz edemeyiz, ama iradedeki farklardan, iradeler arasındaki eşitsizliklerden söz edebiliriz. Rancière'nin sözleriyle:

Bu gözlemleri özetleyip şöyle diyelim: *İnsan, bir zekânın hizmet ettiği bir iradedir. Zihinsel performansların eşitsizliğini açıklamaya belki yetecek dikkat farklarını açıklamak için, belki iradelerin eşit olmayan ölçülerde egemen olması yeter.* (Rancière, 2014, s. 56)

Buradaki insan tanımı dikkat çekicidir; insan zekânın/ağlın hizmet ettiği bir iradedir. İnsan temelde arzu ve iradedir, zekâ ya da akıl bunun hizmetindedir. Dolayısıyla insanda irade akla hizmet etmez, tam tersine akıl iradeye hizmet eder. İrade ve akıl arasındaki ilişki karmaşıktır ama açıktır ki insan doğasını doğru tespit etmede bu ilişkinin netleştirilmesine ihtiyaç var.

Bu yaklaşımın ima ettiği önemli bir yöntemsel nokta vardır. Kısa bir şekilde konunun dışına çıkma pahasına da olsa bunu şöyle belirtebiliriz; pekinlikli bir eğitim felsefesi için önce insanın ne olduğu konusunda bir kavramlaştırmaya ihtiyaç var, eğitim düşüncesinin hareket noktası bu olmalıdır. Dolayısıyla, bu bizim eğitime nasıl yaklaşacağımızı belirleyen husustur. Eğitim hakkında konuşan kişi insanın ne olduğu hakkında sahip olduğu açık ya da örtük kabullerden hareketle konuşmaktadır. Bu kabullerin açığa çıkarılıp soruşturulması hayati bir önem arz etmektedir. Bu da eğitim bilimleri çalışan uzmanların felsefeye ne denli ihtiyaç duyduğunu bize göstermektedir. Felsefi soruşturma ve düşünce olmadan eğitim bilimleri dogmatik kalmaya mahkûmdur, çünkü en temelde felsefi önkabuller yatmaktadır, bunlarla yüzleşilmesi, bunların sorgulanması gerekir.

| 1162 | Özetle, Rancière'e göre, "cahil hoca" özgürleştiricidir ve özgürleştirme eğitimin temel misyonudur. Burada ilk adım öğrencinin de öğretmenin de sahip olduğu zekânın tüm insanlarda bulunan aynı ve ortak zekâ olduğu bilincidir. Bu eşitlik düşüncesi kendi zekâsını onaylama, kendi zekâsına güven bilincini mümkün kılar. Ne kendi zekâsını aşağı ne de üstün gören kişi bu eşitlik bilinci ile gelen karşılıklı tanımanın eğitim ve zekânın potansiyelleri adına yaratıcı nimetlerinden istifade

edebilir. Hocanın bir kenara çekildiği bu boşlukta zekâ yalnızca kendi yaratıcı potansiyelleri ile baş başa kalır. Böylece zekâ şeyleri görme ve üretmede salt kendine dayanma özgürlüğü kazanır, sınırsız deneyimden sınırsızca öğrenme imkânlarını elde ettiği bir özgürlük alanı kazanır.

Rancière ayrıca ilginç bir şekilde cahil hoca ile sanatçı arasında bir paralellik kurar; ikisi de özgürleştirir, ikisi de akıllar arasındaki hiyerarşileri ortadan kaldırır. Rancière kitabın "şairlerin dersi" başlıklı alt-bölümünde buna temas eder:

Hocanın aptallaştırıcı dersine taban tabana zıt olan sanatçının özgürleştirici dersi şudur: İki yönlü bir yöntem uyguladığımız sürece hepimiz birer sanatçıyızdır; meslek insanı olmakla yetinmeyiz, her çalışmayı bir anlatım yolu haline getiririz; hissetmekle yetinmez, paylaşmanın yolunu ararız. Açıklamacının nasıl ki eşitsizliğe ihtiyacı varsa, sanatçının da eşitliğe ihtiyacı vardır. Böylece akıl sahibi bir toplum modeli çizer; bu modelde aklın dışında kalanlara (madde, dilin göstergeleri) bile hep akıl sahibi bir irade nüfuz eder: anlatma isteği ve hangi bakımdan benzer olduğumuzu başkalarına hissettirme isteğinin iradesi. (Rancière, 2014, s. 74)

Sanatçı da yaratıcı cehaletin öznesidir, yani sanatçı tüm insanları içine alan ve tüm insanların eşit özneler olduğu bu zeminde yaratır, eyler ve diğer insanlara hitap eder. Sanatçının eserinin bize ulaşması, bize dokunması için uzmanlık bilgisine ihtiyacımız yoktur. Aksine uzmanlık bilgisi sanatı belirleyen iletişim arzusuna, yaşadığını paylaşma arzusuna terstir. Sanatın harekete geçirme gücü özel hiçbir önbilgiye ihtiyaç duymayan bir zekânın etkinliğini varsayar ve bu yolla bu ortak ve eşit zekâyâ sahip olmanın temellendirdiği bir eşitler cemaatine hitap edebilmesine dayanır. Sanatın işlevinin ve değerinin önkoşulu bu eşitler cemaatidir (Rancière, 2014, ss. 69-76).

Sonuç ve Değerlendirme

Rancière'nin yaklaşımı Descartes'ın metodolojik bireyciliğinin ilginç bir yansıması olarak görülebilecek bir kendini eğitime ideali ve bu yolla kazanılan bir özgürleşme fikrine istinat ediyor. (Ya da, en azından, bireyin akıl olarak kendine yeterliği savı ile ötekinin eşitlik onayına duyduğu ihtiyaç arasında belli bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır). Rancière'nin kendi cümleleriyle söylemek gerekirse:

Ama her insan her zaman, her an özgürleşebilir, bir başkasını özgürleştirebilir, başkalarına özgürleşmenin *hayırlı haberini* verebilir, kendilerini bu şekilde insan olarak tanıyan ve aşağı üstünler komedisini oynamaktan vazgeçen insanların sayısını artırabilir. Toplumlar, halklar, devletler her zaman için akıldışı olacaktır. Ama birey olarak akıllarını kullanacak ve yurttaş olarak akıldışına çıkma sanatını akla mümkün olan en uygun biçimde bulmayı başaracak insanların sayısını artırabiliriz. Dolayısıyla şöyle diyebiliriz ve demek gerekir: "Her aile dediğimi yapsa ulus çok geçmeden özgürleşmiş olurdu; kastettiğim halkın zekâsıyla erişebileceği bir yerde tuttukları açıklamalarıyla bilginlerin bahşettiği özgürleşme değil, insanın kendi kendini eğitirken -icabında bilginlere karşı- kazandığı özgürleşmedir". (Rancière, 2014, ss. 99-100)

Burada zikredilen “İnsanın kendi kendini eğitirken kazandığı özgürleşme” (Rancière’nin Jacotot’tan yaptığı alıntı) ibaresine dikkat etmek gerekir. Rancière ailenin rolünü vurguluyor. Baba cahil birisi olabilir, ama yine de çocuklarını eğitebilir, yani ona en önemli yolu, kendini eğitmenin yolunu açabilir. Bunun için babanın cahil hoca olması yeterlidir. Öğrencinin bu yolla öğrendiği şey de hocasının bilmediği bir şeydir. Açıklayıcı öğretmen (geleneksel öğretmen) bu bakımdan eğitimin önündeki en büyük engeldir. Gerçekte insan zihni kendini eğitmeye fazlasıyla muktedirdir ve gerçek eğitim ancak bu şekilde hayat bulabilir. Bunun özellikle felsefe için geçerli olduğu söylenebilir. Felsefede epistemik otorite figürü olarak hoca diye bir şey olamaz, bir insan felsefede kendini bu anlamda bir hoca konumuna yerleştiriyorsa ya da birisine hoca konumu atfediyorsa felsefeden hiçbir şey anlamamış demektir. Felsefede özellikle hoca cahil birisi olduğunu hiçbir şey bilmediğini kabul etmek zorundadır, bunun eğitime hiçbir zararı yoktur, tam aksine öğrencileri kendi başlarına öğrenmeye, kendileri için öğrenmeye, düşünmeye, sorgulamaya sevk edebilecek güç burada saklıdır.

Bilmeyen birisinin hocalığı için insanların göstereceği ilk tepki muhtemelen “kendi bilmiyorsa başkalarına nasıl öğretecek?” şeklinde olacaktır. Bilmediğini öğretmeye girişme, Rancière’e göre hocayı da özgürleştirir. Hoca kendini artık dar bir alanla sınırlandırmayacaktır. Hoca bunu anlayınca bunun eğitim için yaratacağı potansiyeller artık gerçekten çok büyük olabilir.

Bilimi ya da halkı veya ikisini birden dert eden herkese haber vermek lazım. Bilginler de öğrenmeli: Zihinsel kudretlerini kat kat artırabilirler. Sadece bildiklerini öğretebileceklerini sanıyorlar. Sahte alçakgönüllülüğün toplumsal mantığını biliyoruz: Reddettiğimiz şey, ilan ettiğimiz şeyin sağlamlığını kurar. Ama bilginler (başkalarının bilgisini açıklayanlar değil de araştırma yapanlar) belki de biraz daha yeni, biraz daha değişik bir şey istiyorlardır. Bilmediklerini öğretmeye başlarsa belki de kendilerini yepyeni keşiflerin yoluna sokacak, akıllarından bile geçiremeyecekleri zihinsel güçler keşfedeceklerdir. (Rancière, 2014, ss. 106-7)

Kişilerin kendilerini dar uzmanlık ve bilgi alanları ile sınırlandırmaları ama aynı zamanda buradaki konumlarını (otoritelerini), buranın sınırlarını yabancılara karşı kıskanç bir şekilde korumaları, kapatmaları bilgi ve araştırmanın tüm toplum sathına yayılabileceği, böylece tüm hiyerarşileri çözebileceği, sınırsız zihinsel ilerlemeleri besleyebileceği bir vasatı engellemektedir (Rancière’nin diliyle “zihinsel özgürleşme”yi engellemektedir). Eşitsizlikler üzerine kurulu bir toplum öncelikle bu epistemolojik otoritenizmden beslenmektedir. Bilginin otoriteyi meşrulaştırdığı, bilginin doğası gereği otorite icra etme hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir. Rancière’nin girişimi bu bilgi ile otorite arasında koyutlanan bağı, otorite ve hiyerarşinin kendi varlığını bilgide meşrulaştırma iddiasını çökertme girişimi olarak yorumlanabilir (krş. Ekinci, 2020, s. 548). Böylelikle “cahil hoca” kavramlaştırması, şeffaf ve sınırsız araştırma ve tartışmayı mümkün kılacak eşitlikçi bir epistemolojik sahanın yaratılması adına hayati işlevi olacak bir pedagojik adımı temsil etmektedir. Yani, Rancière hiyerarşiden arındırılmış bu epistemolojik sahanın hiyerarşilerden arındırılmış bir toplumsal realite için bir önkoşul olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Bununla beraber, Rancière’nin yaklaşımında en büyük sorun **kendinde amaç** olan bir özgürleşme nosyonunda yatmaktadır. Bu husus *Cahil Hoca* gibi *Özgürleşen Seyirci* için de geçerlidir. Bizzat

özgürlüğün (ve özgürleşmenin) insan hayatının en yüksek iyisi olduğu varsayılmaktadır. Bu özgürleşmenin ne gibi gayelere hizmet edeceği ise belirsizdir.¹⁰ Rancière'nin yaklaşımı bu bakımdan modernist özgürleşme idealinin çok tipik bir ifadesidir. Rancière'in modernist yaklaşımının içerdiği bir diğer problem metodolojik bireyciliğin mirası ile ilgilidir. Yukarıda Rancière'nin Sokrates'e dair eleştirilerine değindik. Burada bireysel çalışma ya da kendini eğitime tek-yanlı bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım diyalojik tüm yöntemleri ya ikinci plana atmak ya da dışlama riski taşımaktadır. Sadece öğretmen değil, diğer şahıslar da bireyin kendini biçimlendirdiği eğitsel momentin çekirdeğinden dışlanmaktadır. Hakiki diyaloğun, zihinsel etkileşim ve hatta çatışmanın muazzam eğitsel yaratıcı gücü gözardı edilmektedir. Rancière'nin en azından (burada irdelediğimiz) *Cahil Hoca* metni için bu sorundan söz edilebilir.

Oysa birlikte çalışma ve düşünmeyi bireysel çalışma ve düşünme ile uyumlu kılmayı başaran model en iyisidir. Aristoteles'in de vurguladığı bir noktanın burada altını çizmekte fayda var; insan başkalarıyla etkileşim halinde (düşünme, araştırma, çalışma ya da diğer şekillerde) olduğunda kendi başına olabileceğinden çok daha aktif olma imkanı, kapasitelerini daha etkili sergileme imkanı kazanır; insanın "siyasi canlı" (*zoon politikon*) olmasının bir temel anlamı da budur. Bu aynı zamanda şeyleri olduğu kadar diğer insanları (şahısları) da tanıdığımız, insani ortaklığımızı onayladığımız etik bir yaşantıdır. Rancière'nin modelinde, bu nedenle, "zihinsel özgürleşme" hırsının güdülediği metodolojik bireyciliğin akılcı, modernist tutumla birleşerek, öğrenciyi, pedagojik düzeyde, kapalı ve monolojik bir evrene hapsetme tehlikesi vardır. Oysa eğitimin zihinsel özgürleşme kadar şeylere ve "şahıslara" açık olmayı bireye kazandırmak gibi bir misyonunun da olması gerekir. Bu ikincisi, şahıslara açık olma, açısından bakıldığında eğitimde gerçek başarı kazanılan bilgi ya da beceri bütünü ile değil, öğrencinin öğrendiğinin ne ölçüde onun iletişim yönelimini desteklediği ile ölçülür.¹¹ Sahici insani iletişimde karşımdaki insanı ve onun taleplerini özgürlüğümü bağlayan bir şey olarak tecrübe ederim; şahsı özgürlüğümün üzerinde bir varlık alanı olarak onaylamam gerekir. Ve bu tam da özgürleşme ve özgürlük retoriği ile bir gerilim içermektedir. Öte yandan, çalışan, düşünen ve araştıran insanlar arasında koyutlanan şaibeli hiyerarşiyi ortadan kaldırma noktasında (ki bu ısrarında Rancière yerden göğe haklıdır) zekaların eşitliği aksiyomundan daha elverişli, daha kudretli olan şey bilinçli bilgisizliğin bilgeliğidir (Cusanus, *docta ignorantia*). Sahici iletişimi ve diyaloğu mümkün kıldığı içindir ki hakiki bir öğretmenin bu bilgelikten daha fazla ihtiyaç duyduğu hiçbir şey yoktur.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



¹⁰ Krş. Duman (2021), özellikle 3. Bölüm, "Modernite ve Özgürlük".

¹¹ Bu, Karl Jaspers'in eserlerinin birçoğunda vurguladığı bir fikirdir. Özellikle bkz. Jaspers (1932).

Kaynakça

- Descartes, R. (2013). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Çev. Ç. Dürüşken). Kabalcı Yayınları.
- Dinçer, E. H. (2018). Rancière, Düşünme, Eğitim ve Demokrasi Nefreti. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 16(61), 152-168.
- Duman, M. (2021). *Özgürlüğün anlamı: felsefi bir soruşturma*. Küre Yayınları.
- Ekinci, Ö. (2020). Jacques Rancière'de Entellketüelin İşlevinin Sorgulanması: "Cahil Hoca" Okulda. *Asia Minor Studies: International Journal of Social Sciences*, 8(2), 543-554.
- Encyclopedia Britannica. (1911). Jean-Joseph Jacotot. (Ed. Hugh Chisholm).
https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Jacotot,_Joseph
- Esgün, T. G. (2012). Jacques Rancière'de Siyasetin Olanağı ve Demokrasi. *Felsefe Arkiivi*, 36(1), 17-28.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. (Çev. R. Bergman and M. Bergman). Herder and Herder.
- Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of Spirit*. (Çev. A. V. Miller). Oxford University Press.
- Hollingshead-Strick, C. (2017). *The Emancipated Spectator and Modernism*. (Ed. Patrick M. Bray). Bloomsbury.
- Jaspers, K. (1932). *Philosophie*, Cilt 2, Berlin: Springer (3 cilt).
- Cusa, N. (1985). *On Learned Ignorance*. (Çev. Jasper Hopkins). Banning Press.
- Platon. (2004). *Republic*. (Çev. C. D. C. Reeve). Hackett Publishing.
- Platon. (1981). *Five Dialogues*. (Çev. G. M. A. Grube). Hackett Publishing.
- Rancière, J. (1973). On the Theory of Ideology: The Politics of Althusser. *Radical Philosophy*. Spring 1974.
Erişim: <https://www.radicalphilosophy.com/article/on-the-theory-of-ideology>
- Rancière, J. (2014). *Cahil Hoca: Zihinsel Özgürleşme Üstüne Beş Ders*. (Çev. Savaş Kılıç). Metis Yayınları.
- Rancière, J. (1991). *Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*. (Çev. Kristin Ross). Stanford University Press.
- Rancière, J. (2009). *Özgürleşen Seyirci*. (Çev. E. Burak Şaman). Metis Yayınları.
- Türk, D. (2016). Eşitlik, Özgürlük, Otorite: Arendt ve Rancière'i Karşılıklı Düşünmek. *Mülkiye Dergisi*, 40(3), 87-114.



ÉVOLUTION HISTORIQUE DU TRAVAIL SOCIAL EN TURQUIE: DE LA RÉPUBLIQUE À NOS JOURS

 Bekir GÜZEL^a

Résumé

Dans cette étude, les pratiques de travail social menées en Turquie après 1923 seront systématiquement discutées dans une perspective chronologique. Bien que le travail social ait commencé comme une profession en Turquie dans les années 1960, diverses activités pour les services sociaux ont été menées immédiatement après la proclamation de la république. Ces activités ont constitué une base importante pour que le travail social devienne une profession en Turquie. À la suite des activités mondiales des Nations Unies, en particulier après la Seconde Guerre mondiale, les études et les efforts qui ont commencé en Turquie ont contribué à la formation et à la professionnalisation du travail social. Les politiques néolibérales qui se sont répandues dans le monde dans les années 1980 ont également affecté le travail social en Turquie. Cependant, on peut affirmer que le changement le plus radical et le plus vaste a eu lieu après le millénaire. Dans cette étude, ces périodes sont discutées en détail. Il y a deux points importants qui distinguent cette étude des études précédentes. Le premier de ces points est que cette étude est traitée dans une structure chronologique différente et discutée avec une perspective critique. Un autre point est que cette étude est rédigée en français, contrairement aux langues précédemment publiées (turc, anglais ou allemand).

Mots-clés: Turquie, proclamation de la république, travail social, Nations Unies, institutionnalisation.



HISTORICAL EVOLUTION OF SOCIAL WORK IN TURKEY: FROM THE REPUBLIC TO THE PRESENT DAY

Abstract

In this study, social work practices carried out in Turkey after 1923 is discussed from a chronological perspective. Although social work started as a profession in Turkey in the 1960s, various activities for social services were carried out immediately after the proclamation of the republic. These activities were an important basis for social work to become a profession in Turkey. As a result of the global activities of the United Nations especially after the Second World War, the studies and efforts that started in Turkey

^a Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, bekir.guzel@erdogan.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 27.06.2021, Makale Kabul Tarihi: 07.09.2021

contributed to full-time social work education and professionalization. The neoliberal policies that spread to the world in the 1980s also affected social work in Turkey. However, it can be stated that the most radical and wide change took place after the millennium. In this study, these periods are discussed in detail. There are two important points that distinguish this study from previous studies. The first of these points is that this study is handled in a different chronological structure and discussed with a critical perspective. Another point is that this study is written in French, unlike the previously published languages (Turkish, English or German).

Keywords: Turkey, proclamation of the republic, social work, United Nations, institutionalization.



Introduction

L'historicité des activités philanthropiques et de services sociaux en Anatolie a commencé avec l'État seldjoukide. Les activités philanthropiques sont restées des fondations sociales en Anatolie à travers l'Empire ottoman et ont permis de continuer à fournir des services sociaux. Cependant, l'existence et la fonction des fondations maintenaient l'empire à l'arrière-plan des études publiques et institutionnelles des services sociaux (Ertem, 1999). Pour cette raison, il a fallu des siècles pour institutionnaliser et faire connaître le travail social dans la Région anatolienne. Dans la dernière période de l'Empire ottoman, en particulier après le Hatt-i Sharif de Gulhane (l'Édit du Tanzimat), les efforts de réforme ont déplacé l'accent mis sur les politiques et sociales vers les services sociaux. Au cours de cette période, des règlements et des lois ont été adoptés pour les travailleurs travaillant dans les mines. Des institutions ont également été développées pour protéger les enfants, les femmes et les pauvres sans abri comme Dulhâne (1884), Darüşşafaka (1863), Dârülaceze (1895), Dârülhayr-ı Ali (1903) et Darüleytam (1914) étaient très importantes. (Bay, 2017 ; Ertem, 1999; Kesgin, 2016; Kongar, 2007; Özbek, 1999; Soydan, 2003; Şafak, 2013; Ünal, 2012; Yıldırım, 1997). Les services fournis dans ces institutions peuvent être considérés comme la base des pratiques modernes de travail social en Turquie. Juste avant la proclamation de la République, la Société Himaye-i Etfal¹ (1921) a été créée à Ankara pour servir les orphelins et les enfants des soldats tombés au combat. Cette organisation prit plus tard le nom d'Agence Turque de protection de l'enfance (1935) et devint le centre de protection de l'enfance le plus important qui fournissait des services sociaux dans la nouvelle République de Turquie (Duyan et Özgür Bayır, 2016).

Dans cette étude, les pratiques de travail social menées en Turquie après 1923 seront systématiquement discutées dans une perspective chronologique. De nombreuses études ont été publiées sur ce sujet en Turquie. Dans ces études, le développement des services sociaux en Turquie est traité de différentes manières. Par exemple, il est discuté dans une étude comme (1) entre les années 1960 et 1980: c'est le début et le développement du travail social, (2) entre les années 1980 et 2000: c'est l'institutionnalisation et la transformation néo-libérale et (3) après l'an 2000: c'est le conservatisme néolibéral et la compréhension du travail social fondé sur les droits (Şahin Taşğın et Tekin, 2013). Donc, il y a deux points importants qui distinguent cette étude des études précédentes. Le premier de ces points est que cette étude est traitée dans une structure chronologique différente et discutée avec une perspective critique. Un autre point est que cette étude est rédigée en français, contrairement aux langues

¹ Une société de protection des enfants

précédemment publiées (turc, anglais ou allemand). En effet, l'importance de cet article tient au fait qu'il a été écrit pour la première fois afin de créer une littérature française sur l'histoire du travail social après la fondation de la république.

A. ENTRE 1923-1945: PÉRIODE DU PARTI UNIQUE EN TURQUIE

Lorsque la république a été déclarée en 1923, la nouvelle République de Turquie a également éliminé la compréhension du régime monarchique en cours pendant des centaines d'années en Anatolie. Selon Savran (2016) cette évolution, considérée comme une révolution, est le résultat d'un processus qui a débuté avec les réformes du Tanzimat et de la monarchie constitutionnelle sous l'Empire ottoman. Mais la transition de l'empire d'une structure multinationale à une structure d'une seule nation sera le début d'un processus difficile. La république nouvellement créée doit faire face à de nombreux problèmes économiques, administratifs, politiques, militaires, sociaux et culturels. Ce processus entraînera de nombreuses réformes. Néanmoins, les développements concernant la protection sociale seront discutés dans le cadre de cette étude. Premièrement, nous devons mentionner que la République de Turquie a été fondée par de longues années de guerre et par l'établissement d'une géographie façonnée par la migration forcée à la suite de la dispersion de l'Empire ottoman.

Dans cette période, les pertes humaines et matérielles après la Première Guerre mondiale, le manque d'industrialisation et de croissance économique, des impôts et des revenus étatiques faibles ou irréguliers (Buğra, 2016) ont empêché les efforts nécessaires dans le domaine de la protection sociale et du travail social. Buğra (2016) affirme que la lutte contre la pauvreté n'a pas été considérée comme relevant de la responsabilité de l'État pendant les premières années de l'administration à parti unique (Parti républicain du peuple) en République de Turquie. Selon Buğra (2016), malgré l'approche étatique, les activités de protection sociale étaient largement considérées comme un domaine d'action bénévole et d'organisations de la société civile dans les premières années de la République de Turquie. Pour cette raison, on constate que les organisations bénévoles de l'époque n'agissaient généralement pas indépendamment de l'Etat. Evidemment, malgré le principe de l'étatisme inscrit dans la Constitution depuis 1937, l'Etat n'est pas directement impliqué dans la lutte contre la pauvreté (Buğra, 2016). Au cours de cette période, les premiers efforts du travail social portaient sur la protection de l'enfance. En fait, ces études se poursuivent depuis la période ottomane. Une institution ouverte par Mithat Pacha (1822-1884) pour les orphelins pendant le gouvernement du Danube peut être donnée d'exemple à cet égard.

Un autre exemple est la société Himaye-i Etfal, qui a été fondée à Kırklareli en 1908 et a mené ses activités jusqu'à la guerre des Balkans. Cette association a été rouverte en 1917 sous le nom de la société Himaye-i Etfal à Istanbul (Yıldırım, 2012). Avec le début de la guerre d'indépendance turque, les fondateurs de l'association se sont rendus à Ankara. L'association fondée à Ankara du même nom le 30 juin 1921 a reçu le soutien de Mustafa Kemal, qui était alors président de la Grande Assemblée nationale de Turquie (Yolcuoğlu, 2014). La principale différence de cette association par rapport aux autres associations établies à l'époque ottomane est que son champ d'activité et d'intervention ne se limite pas à Ankara. En 1923, la société d'Istanbul Himaye-i Etfal a été fermée en raison du renforcement et de la

généralisation de la société d'Ankara Himaye-i Etfal². En d'autres termes, on peut dire que les deux associations ont été combinées. La société d'Ankara Himaye-i Etfal a commencé à distribuer du lait aux enfants dans le besoin en 1924. En 1927, des salles de bains sanitaires ont été mises en service, que les enfants peuvent utiliser avec leur mère. L'ouverture de jardins d'enfants en 1928, le début des services de soins dentaires en 1929 et l'ouverture d'une école de garde d'enfants à Ankara font partie des activités menées par l'association (Çavuşoğlu, 2001, p. 10). A cet égard, cette association a été l'organisation non gouvernementale la plus active de l'époque en termes d'activités et de services (Ministère de la Famille, du Travail et des Services Sociaux, 2020). En 1935, le nom de l'association a été changé en Agence turque de protection de l'enfance. Le 26 novembre 1937, l'Agence turque de protection de l'enfance a été acceptée en tant qu'association d'utilité publique sur décision du Conseil des ministres (Çavuşoğlu, 2001).

Dans les premières années de la République turque, on constate que différentes activités qui peuvent être considérées aujourd'hui comme des mesures de politique sociale ou des pratiques de travail social ont été menées. Les pauvres vivants dans les villages soutiennent avec la loi sur les villages promulgués en 1924 (Çetin, 1994), une aide et des paiements de pension alimentaire aux familles dans le besoin fournissent avec le code civil promulgué en 1926 (Koçak, 2019). Ces lois sont partie des développements importants de cette période. De même, avec la loi générale sur l'hygiène promulguée en 1930, les pauvres et les orphelins ont bénéficié de services de santé gratuits (Kesgin, 2014). Avec la loi sur la municipalité de 1930, les responsabilités des gouvernements locaux envers les citoyens ont été déterminées. Avec la loi du travail promulguée en 1936, les bases des pratiques de sécurité sociale d'aujourd'hui ont été établies. Le droit de travailler et à la vie des citoyens sont garantis par l'État avec cette loi (Çakmak, 2007). Une aide monétaire régulière a été fournie aux familles des militaires par la loi sur l'aide aux nécessiteux des familles militaires promulguée en 1941. Des aides similaires ont également été apportées à l'époque ottomane; mais avec cette loi, l'aide aux familles des militaires a été transférée aux administrations locales/municipalités (Öztürk, 2013).

Entre 1923 et 1945, les études sur les services de protection sociale ainsi que toutes les politiques et pratiques générales ont été déterminées par le Parti républicain du peuple. Au cours de cette période, divers rapports, publications, conférences ou projets ont été réalisés en plus des réglementations juridiques et des efforts d'institutionnalisation mentionnés jusqu'à présent concernant les services de protection sociale. Le "projet des enfants vagabonds" lancé en 1942 peut être cité comme exemple de ces développements. La Turquie, en tant que pays ne participant pas à la Seconde Guerre mondiale, provoquée par la guerre, a été contrainte de faire face à de nombreux problèmes. En particulier, les problèmes économiques et la pauvreté causés par ces problèmes ont marqué les années 1940. Pendant

| 1170 | ² Pendant cette période, des développements très importants ont eu lieu; mais en raison de l'objectif de l'étude, des informations détaillées ne peuvent être incluses dans cette section. Par exemple, le 21 mars 1923, le Dr. Fuat Umay, le président de la société Himaye-i Etfal et le député de Bolu, se rendit aux États-Unis pendant cinq mois pour recueillir des dons auprès des Turcs qui y vivaient, avec l'autorisation de la Grande Assemblée nationale de Turquie. À la suite de ce développement avec le congrès tenu à l'hôtel Alpin le 15 avril 1923, la branche centrale de la société Himaye-i Etfal a été ouverte à New York.

Pour des informations détaillées, visitez <https://ailevecalisma.gov.tr/chgm/hakkimizda/tarihce/> [Date d'accès: 12.05.2020]

cette période, le nombre croissant de pauvres ou d'orphelins dans les rues d'Istanbul figurait parmi les questions prioritaires du gouvernement.

En 1942, le président İsmet İnönü pensait qu'il était nécessaire d'intervenir directement dans cette situation. Ainsi, il a eu une réunion avec Dr. Fethi Erden, membre de l'Agence de protection de l'enfance. A l'issue de cette réunion, toutes les installations de l'Etat, notamment la présidence, ont été affectées à la résolution de ce problème (Burgaç, 2018). Bref, un état de mobilisation a été déclaré. Un questionnaire a été préparé dans le cadre du "projet des enfants vagabonds" et appliqué aux enfants errant ou travaillant librement dans les rues d'Istanbul. Dans le questionnaire, des questions étaient posées sur l'état de l'enfant, la situation de la mère et du père et l'état général de la famille (Sarıkaya et Çavuşoğlu, 2014). La méthode et l'approche suivies dans ce projet nous rappellent la personne dans un environnement dominant dans les pratiques de travail social d'aujourd'hui. Les enfants ont été étudiés dans des contextes micro et mezzo et des suggestions de solutions ont été essayées pour être développées.

En 1944, diverses études ont commencé à la Grande Assemblée nationale de Turquie pour soutenir les enfants négligés et errants. À la suite de ces études, un rapport a été soumis à la présidence de l'Assemblée en 1945. Lors de l'examen de ce rapport, les enfants de Turquie se sont divisés en différentes catégories telles que les pauvres, les sans-abri, les criminels, les illégitimes ou les apprentis (Çavuşoğlu et Çetin, 2019). De telles catégories peuvent paraître inacceptables aujourd'hui, lorsque les enfants défavorisés sont traités comme ayant besoin de protection. Cependant, une telle catégorisation peut être comprise à un moment où la Convention internationale des droits de l'enfant (CIDE), voire la Déclaration universelle des droits de l'homme (DUDH) des Nations Unies, n'a pas encore été publiée. En fait, ces rapports et analyses constitueront la base de la première loi sur les enfants ayant besoin de protection en Turquie, qui a été adoptée par la Grande Assemblée nationale turque en 1949.

B. ENTRE 1946-1979: PÉRIODE INITIALE DE PRATIQUE PROFESSIONNELLE DU TRAVAIL SOCIAL EN TURQUIE

Cette période doit être considérée comme une période qui façonnera le 21^e siècle pour le monde entier. En effet, un nouveau parti a été fondé en 1946 sous le nom de Parti démocrate en Turquie. Dans le monde, la Seconde Guerre mondiale a pris fin et une nouvelle ère a commencé à s'appeler la guerre froide. Pendant cette période; les Nations Unies (ONU) ont été créées, la Déclaration universelle des droits de l'homme des Nations Unies a été acceptée, le Pacte de Varsovie a été signé et la guerre spatiale a commencé. Évidemment, ces développements sont importants et viennent à l'esprit en premier. En dehors de ceux-ci, de nombreux développements mondiaux, continentaux, nationaux ou régionaux qui changeront la vie des citoyens en Turquie ont également été vécus. Cependant, selon la nature de cette étude, seuls les événements importants pour le développement du travail social en Turquie seront discutés.

Au cours de cette période, la première loi sur la protection de l'enfance de la République de Turquie, la loi n° 5387 sur les enfants ayant besoin de protection a été adoptée (27 mai 1949). Ainsi, l'État a pris pour la première fois la responsabilité directe de la protection des enfants. Selon la loi, les enfants ayant besoin de protection doivent avant tout être bien élevés. Pour cela, ils doivent d'abord être éduqués

pour exercer une profession. Différentes institutions et individus tels que les chefs de village, les conseils des anciens/sages du village, les municipalités, le ministère de la Santé et de l'Aide Sociale et le ministère de l'Éducation Nationale ont été désignés à cet égard. Les enfants qui n'ont pas de logement et qui n'ont pas d'âge scolaire seront placés dans des dortoirs qui seront ouverts par le ministère de la Santé et l'Aide Sociale. Les enfants d'âge scolaire resteront dans les dortoirs qui seront ouverts par le ministère de l'Éducation Nationale.

Dans le cadre de cette loi, des règlements ont été établis pour la première fois sur des questions telles que l'adoption d'enfants séjournant à l'Agence turque de protection de l'enfance ou leur placement dans une famille d'accueil. De plus, il a été décidé de créer des commissions de protection de l'enfance dans les centres provinciaux ou quartiers (Çavuşoğlu et Çetin, 2019). En 1957, certains articles de la loi sur la protection de l'enfance précédemment promulguée ont été modifiés et une nouvelle loi sur les enfants ayant besoin de protection n° 6972 a été adoptée. Ainsi, les services pour les enfants ayant besoin de protection ont été transférés à ces commissions de protection nouvellement créés et donc localisés (Çağlar, 1982). Cependant, il y a un point qui ne doit pas être ignoré ici. Ces lois ne sont pas suffisantes pour prévenir la pauvreté des enfants ou améliorer le bien-être des enfants en Turquie. Lorsqu'on examine des études académiques de cette période relative à la pauvreté des enfants, on voit généralement que ces enfants discutent dans le contexte de l'inconfort causé à l'environnement et aux autres (Çağlar, 1982; Buğra, 2016).

Ces années, qui était un parti démocrate nouvellement établi au pouvoir en Turquie, et était une période où différents partis politiques doivent être établis. Cette période peut être acceptée en même temps que les premières années de pratique professionnelle du travail social en Turquie. Un projet de loi sur la création d'un institut des services sociaux en Turquie a été élaboré en 1955. En effet, les études sur cette loi ont commencé en 1954. Selon Buğra (2016), la création d'un institut de services sociaux en Turquie a commencé avec des activités des Nations Unies. En 1959, il a été décidé de créer une "Académie des services sociaux" qui appartient au ministère de la Santé et de l'Aide Sociale en Turquie. Pour cela, en vertu de la loi n° 7355, l'article 1, portant création de l'Institut des services sociaux, a été publié par la Grande Assemblée nationale de Turquie. Sur la base de cette loi, l'Académie des services sociaux a été fondée à Ankara en 1961 (Güzel, 2017). Il n'y a eu aucun autre développement qui puisse être évalué en termes de pratiques de travail social pendant la période du Parti démocrate. Il est critiqué que le Parti démocrate n'ait pas été à la hauteur dans la lutte contre la pauvreté à cette période où les politiques keynésiennes ont été mises en œuvre comme dans les pays occidentaux (Buğra, 2016). Cependant, il ne faut pas ignorer que les pays occidentaux sont des pays développés et ils ont commencé à s'industrialiser au XIXe siècle. Donc, ils avaient besoin de main-d'œuvre pour se développer à nouveau après la Seconde Guerre mondiale.

| 1172 | En effet, la pauvreté en Turquie n'a jamais été considérée comme une condition liée au développement et à la commercialisation capitaliste jusqu'à cette époque. La déclaration du Premier ministre Adnan Menderes de l'époque, "Dans notre pays, la justice sociale est une affaire d'agriculteur et de village plutôt qu'une question de travail comme dans d'autres pays" (Buğra, 2016), est une preuve que le Parti démocrate traite la pauvreté dans l'axe de ceux qui vivent dans le village. Ironiquement, à cette

époque, la politique qui a amené le Parti démocrate au pouvoir était aussi la politique économique libérale, qui était anti-étatiste. À cet égard, des principes importants et positifs ont été inclus dans le programme gouvernemental du Parti démocrate, notamment pour protéger les intérêts des travailleurs. Même dans les règlements adoptés, on voit que le Parti démocrate a une approche positive envers les travailleurs dans le cadre de la politique de l'État social (Kanca, 2012).

Après le coup d'État militaire du 27 mai en 1960, la Constitution adoptée en 1961 est un tournant important dans la pratique du travail social en Turquie. Lorsque cette constitution est examinée, l'accent est mis sur le fait que l'État doit assumer ses responsabilités en matière sociale (Gözler, 1999). Les droits et problèmes sociaux sont mis en évidence pour la première fois dans cette constitution. Dans le deuxième article de la constitution, la République de Turquie est définie comme un "État de droit social". La définition en question confirme cette approche sociale. Pour cette raison, on peut dire que la Constitution de 1961 présente des caractéristiques similaires aux politiques keynésiennes mises en œuvre en Europe occidentale. Selon Kongar (2007), la Constitution de 1961 a une perspective extrêmement avancée du travail social. Une grande importance est attachée aux services de santé, de logement et d'éducation. En plus de ce service, la famille et les enfants ayant besoin de protection ont été pris en charge, ce qui est très important pour l'avenir des services sociaux en Turquie.

Les années 1960 ont été une année très troublée et difficile pour la Turquie. De nouveaux partis ont commencé à se créer dans l'environnement politique qui a commencé à se relancer après le coup d'État militaire. En plus de la transformation politique, un changement sociologique a commencé à se produire. Pendant cette période, des mouvements migratoires à l'intérieur et à l'extérieur du pays ont commencé à se produire. Les pauvres et les paysans du pays ont émigré vers les villes et ont commencé à créer de nouveaux espaces urbains. Ainsi, l'environnement politique changeant et la structure démocratique diversifiée ont gagné de nouveaux électeurs (Kesgin, 2014). Des millions de citoyens turcs ont immigré dans les pays d'Europe occidentale par des accords de travail signés avec des pays tels que l'Allemagne, la France, les Pays-Bas, la Belgique et l'Autriche. Ainsi, les envois de fonds des migrants ont joué un rôle important dans le développement de la Turquie.

Au cours de cette période, il y a deux développements plus importants en termes de pratique du travail social en Turquie. Le premier d'entre eux est la création de la Direction générale des services sociaux au sein du ministère de la Santé et de l'Aide Sociale en 1963. Donc, tous les services d'assistance sociale et de sécurité sociale en Turquie, tels que les enfants vulnérables, la fourniture de services de soins et de réadaptation pour les handicapés et les personnes âgées, ont été transférés à cette direction nouvellement créée. En outre, la responsabilité de répondre aux besoins de sécurité sociale des pauvres et des démarches administratives et scientifiques de l'Académie des services sociaux a été transférée à cette direction (Çavuşoğlu et Çetin, 2019). Ces années sont également les années de transition vers les plans quinquennaux de développement en Turquie.

Le premier plan quinquennal de développement a commencé à être mis en œuvre entre 1963 et 1967. Dans ce premier plan, le but du travail social est exprimé comme l'élimination des problèmes sociaux et des irrégularités qui se produisent dans divers domaines. En conséquence, on peut affirmer que le travail social est géré dans un domaine très limité et incertain dans ce plan. Cependant, lorsque le

plan est examiné en détail, on constate que les problèmes de cette définition sont classés comme (1) les enfants ayant besoin de protection, (2) les maisons de retraite pour personnes âgées et (3) les centres de réadaptation (Kongar, 2007). L'approche la plus innovante pour les pratiques de travail social dans le plan est d'assurer la coordination entre les organisations bénévoles (non gouvernementales) et les institutions publiques et de créer des "conseils de coordination" au niveau local pour un travail conjoint. Pendant cette période, les volontaires des organisations turques (société civile) étaient bien moins nombreux qu'aujourd'hui et étaient rassemblés dans certaines provinces. Cette situation a empêché les activités ou études de se généraliser au niveau national. De plus, les conseils de coordination créés au cours de ce processus n'ont pas été efficaces car ils n'étaient pas officiellement supervisés et soutenus (Kongar, 2007).

On voit que la deuxième (1968-1972) et la troisième (1973-1977) plan quinquennal de développement ont également mis l'accent sur les pratiques de travail social. Lorsque l'on compare le deuxième plan quinquennal de développement au premier plan, on comprend qu'il s'agit d'un plan plus significatif et scientifique. Dans le deuxième plan quinquennal de développement, la déclaration "les besoins de sécurité sociale qui surgissent avec l'industrialisation et la modernisation et qui ne peuvent être satisfaits par les assurances sociales seront satisfaits par les services de protection sociale" (Organisation de Planification d'État, 2020) souligne le principe adopté pour les services sociaux. Dans le deuxième plan, les services de protection sociale ont été considérés comme relevant directement de la responsabilité de l'État et des objectifs plus réalistes et réalisables ont été déterminés conformément au premier plan. Dans ce plan, il est très important que la responsabilité des pratiques de travail social soit transférée au gouvernement central plutôt qu'aux administrations locales et aux organisations bénévoles (non gouvernementales). Les pratiques de travail social dans ce plan comprennent des activités et des programmes tels que l'assistance sociale pour les personnes âgées et les pauvres, la protection de l'enfance et de la jeunesse, les soins à la famille, le soutien psychologique, les soins aux handicapés, la réadaptation médicale et sociale, les services aux criminels et les activités de loisirs. La perspective la plus innovante de ce plan est l'idée que les pratiques d'assurance sociale et de travail social devraient être intégrées dans un système de sécurité sociale (Organisation de Planification d'État, 2020).

En fait, un autre développement important dans le domaine de la protection sociale au cours de cette période a été réalisé avec la promulgation de la loi sur l'assurance sociale en 1964. Avec cette loi, le nom d'Institution d'assurance des travailleurs a été changé en Institution de sécurité sociale. Donc, la sécurité sociale a été retirée du statut de droit spécifique seulement aux travailleurs et a été tentée de se transformer en une structure applicable au grand public. En plus de cette institution, l'Agence d'assurance sociale des travailleurs indépendants a été créée en 1972, connue sous le nom de "Bag-Kur". Les citoyens turcs travaillant indépendamment comme les commerçants, les agriculteurs et les femmes au foyer qui ne sont soumis à aucune institution de sécurité sociale ont le droit d'être assurés auprès de cette institution (Institution de sécurité sociale, 2020). Selon L'organisation Internationale du Travail (2003), "la sécurité sociale est la protection qu'une société offre aux personnes et aux ménages pour garantir l'accès aux soins de santé et la sécurité du revenu, surtout en cas de vieillesse, de maladie, d'invalidité, d'accident du travail, de maternité ou de disparition du soutien de famille". Comme on peut le voir clairement dans cette définition, la sécurité sociale ne couvre pas uniquement le domaine lié à la

santé. Toutes sortes de problèmes et de négativités qui aggraveront les conditions de vie des hommes ou réduiront leur niveau de vie sont abordées dans le cadre du concept de sécurité sociale. Ainsi, les réformes de la sécurité sociale menées en Turquie dans les années 1960-1970 doivent être évaluées dans cette perspective.

En 1976, une loi a été adoptée pour les citoyens de plus de 65 ans, qui n'étaient pas en mesure de prendre soin d'eux-mêmes, qui n'avaient pas de personne pour s'occuper d'eux, de revenu mensuel, d'assurance maladie, de pension alimentaire et de revenu (Kesgin, 2016). Cette loi est très populaire en ces jours et connue sous le nom de loi n° 2022 dans la société. Aujourd'hui, non seulement les salaires des nécessiteux, des faibles et des orphelins de plus de 65 ans, mais aussi des frais de prise en charge des personnes handicapées sont payés dans le cadre de cette loi. Cependant, il ne faut pas oublier que de graves problèmes ont été rencontrés dans la mise en œuvre des réglementations juridiques susmentionnées au cours de ces années. Les développements à l'échelle mondiale au cours de cette période ont profondément affecté la Turquie. Par exemple, la crise pétrolière (crise de stagflation) en 1973 a touché de nombreux pays. Du fait de cette crise, la structure sociale de l'État a été remise en cause dans les pays occidentaux, qui ont adopté des politiques keynésiennes depuis 1945. Dans la période suivante, les pratiques de l'État social dans les pays occidentaux ont perdu de leur importance et cette structure administrative est entrée dans une période de déclin. En fin de compte, l'instabilité de l'économie, qui a été façonnée par l'intervention de l'État entre 1945 et 1970, et les évolutions négatives des taux d'inflation et des investissements ont créé une opportunité pour des politiques néolibérales, qui ont défendu que l'État devrait réduire les dépenses publiques (Gümüş, 2010).

C. ENTRE 1980-2000: TRANSFORMATION NÉOLIBÉRALE ET PRATIQUES D'INSTITUTIONNALISATION

Les politiques néolibérales qui ont commencé à être mises en œuvre après 1980 sont fondées sur l'idée que la distribution des revenus peut être réalisée par le meilleur mécanisme du marché. Cette idée implique une compréhension qui repousse l'intervention de l'État dans la répartition des revenus. Limiter l'intervention de l'État signifie la perturbation des pratiques de protection sociale offertes directement par l'État. À la fin des années 1970, la part des dépenses sociales des pays de l'OCDE dans les dépenses publiques dépassait 50%, à l'exception de l'Angleterre (Artan, 2012). Avec l'adoption de politiques néolibérales, en particulier les pays occidentaux avancés et les pays en développement comme la Turquie, ont également commencé à perdre de nombreuses acquisitions importantes pour les politiques de protection sociale. Dans cette nouvelle période après 1980, le rôle de l'État concernant de services de protection sociale est resté à l'arrière-plan, tandis que la participation d'organisations bénévoles (non gouvernementales) et du secteur privé est apparue au premier plan. Au cours de cette période, on constate que de nouvelles définitions telles que "état favorable au marché" ont été élaborées pour définir le rôle de l'État. Il vise à fournir autant que possible des services publics par le secteur privé et des organisations bénévoles (non gouvernementales) sous le contrôle de l'État. Tous ces changements ont révélé différentes applications telles que la privatisation, la décentralisation et le pluralisme de la protection sociale dans la fourniture de services de protection sociale dans l'administration publique (Artan, 2012).

Les années 1980 ont été une période difficile pour la Turquie. Tout d'abord, en raison des conflits politiques et des événements sociaux qui durent depuis les années 1970, le coup d'État militaire du 12 septembre 1980 a eu lieu. La nouvelle constitution préparée par l'administration militaire a été adoptée en 1982. Cette constitution est très importante pour déterminer les progrès accomplis dans l'exécution des services de protection sociale en Turquie les années à venir. À l'instar de la Constitution de 1961, la Constitution turque de 1982 met l'accent sur «un état de droit social» et donne aux citoyens certains droits sociaux et économiques. Néanmoins, la pensée que ces droits sociaux coûteraient à l'État et à l'économie limitait le principe de l'État social et le laissait derrière les priorités financières et économiques (Karaca et Çam, 2019). On voit que la compréhension de l'État social a été un peu élargie dans la Constitution turque de 1982. En outre, il existe de nouvelles dispositions sur la sécurité sociale, l'assistance sociale et les droits sociaux. Particulièrement à l'article 17, il est dit que "chacun a le droit de vivre, de protéger et de développer son existence matérielle et spirituelle" et ici la responsabilité est attribuée à l'État (Constitution turque de 1982; article 17, 2020).

Dans la Constitution turque de 1982, la sécurité sociale et l'assistance sociale sont traitées dans un cadre large. Sur la base de cette constitution, de nombreuses lois sur l'assistance sociale ont été adoptées. Cependant, lorsqu'on considère les droits sociaux, on constate que ces droits sont traités plus clairement dans la Constitution de 1961 que dans la Constitution turque de 1982. Les lois adoptées sur la base de la Constitution turque de 1982 sont très importantes pour l'institutionnalisation du travail social en Turquie. En effet, les nouvelles institutions créées au cours de cette période et elles ont considérablement accéléré le développement du travail social en Turquie. À ce stade, en particulier la loi sur les services sociaux et l'institution de protection de l'enfance (n° 2828) et la loi sur la promotion de l'assistance sociale et de la solidarité (n° 3294) sont très importantes.

La loi sur les services sociaux et l'institution de protection de l'enfance a été adoptée en 1983 sur la base des articles de la section intitulée "Droits et devoirs sociaux et économiques" de la troisième partie de la Constitution turque de 1982. Dans la troisième partie de la Constitution turque de 1982, de nombreux droits tels que la protection de la famille, les droits des enfants, le droit à l'éducation, le droit au travail, le droit à la négociation collective, le droit à une répartition équitable des salaires, le droit à la santé, le droit à l'environnement et au logement, le droit à la sécurité sociale; la protection des jeunes, des personnes handicapées, des anciens combattants et des personnes âgées ont été reconnus. L'État a été défini comme responsable de garantir ces droits. Avec ces lois et règlements, le travail social a atteint une structure nouvelle et différente en Turquie. Cet événement est le deuxième développement significatif dans le domaine du travail social après la loi adoptée sur la création de l'Académie des services sociaux en Turquie (Artan, 2012). Avec cette loi, les pratiques de travail social ont acquis une dimension holistique et juridique. En outre, la Direction générale des services sociaux et l'Agence turque de protection de l'enfance ont été fusionnées, et puis dénommées Agence des services sociaux et de la protection de l'enfance (SHÇEK). L'importance des notions de famille et d'enfants ayant besoin de protection dans cette loi a ouvert la voie à des activités de protection, de prévention et de soutien pour la famille et les enfants. Ainsi, les services offerts par différentes institutions et organisations pour les enfants ayant besoin de protection ont été essayés d'être rassemblés sous un même toit. L'agence des services sociaux et de la protection de l'enfance est affiliée au Premier ministre et fonctionne en tant

qu'institution relevant directement du Premier ministre. Cette institution a fonctionné jusqu'à la création du ministère de la Famille et des Politiques Sociales en 2011.

Quand nous sommes arrivés en 1986, la loi sur la promotion de l'assistance sociale et de la solidarité (n° 3294) a été adoptée. Dans le cadre de cette loi, des fondations d'assistance sociale et de solidarité ont été créées dans chaque province et district. Le contrôle de ces fondations était confié aux gouverneurs de province et aux gouverneurs de district (qaimaqam). Un "conseil d'administration de la fondation" a été établi pour les processus de gestion et de prise de décision de chaque fondation. À cet égard, nous pouvons considérer les fondations en question comme le reflet de l'évolution de l'approche de l'administration publique. En fait, les autorités centrales de l'administration publique ont été transférées aux gouvernements locaux et ont adopté une structure décentralisée. Désormais, conformément au principe de subsidiarité, il vise à fournir des services de protection sociale aux clients de l'unité de gestion la plus proche. D'autre part, ce nouveau système d'assistance sociale, qui repose fortement sur les dons et le volontariat comme ressources économiques et humaines, peut également être considéré comme le résultat naturel de la néo-libéralisation. Depuis la création, les fondations d'assistance sociale et de solidarité ont fourni des aides en espèces et en nature dans différents domaines tels que la nourriture, le chauffage, l'hébergement, la santé, l'éducation et les soins. Toutes les fondations d'assistance sociale et de solidarité sont rattachées directement au Premier ministre au plus haut niveau. En fait, cette pratique a été critiquée de temps en temps au motif qu'elle était utilisée comme outil de propagande du parti du Premier ministre en période électorale. Cette pratique s'est poursuivie jusqu'à la création de la Direction générale de l'assistance sociale et de la solidarité en 2004. Plus tard, avec la création du ministère de la Famille et des Politiques Sociales en 2011, elle est devenue une direction générale au sein du ministère.

L'Agence des services sociaux et de la protection de l'enfance et les fondations d'assistance sociale et de solidarité sont les deux principales institutions et organisations qui fournissent du travail social dans toutes les provinces et districts jusqu'à la création du ministère de la Famille et de la Politique Sociale en Turquie. Pendant cette période, de nouvelles institutions ont également été créées pour opérer dans le domaine du travail social, même si elles n'avaient pas de bureaux dans chaque province et district. L'institution de recherche familiale créée en 1989 et l'Administration pour les personnes handicapées créée en 1997 peuvent être citées comme exemples de ces institutions. Ils sont créés pour mener des activités et fournir du travail social aux familles et aux personnes handicapées en Turquie. Entre 1980 et 2000, les développements en Turquie dans le domaine du travail social ne se limitent pas à ces activités d'institutionnalisation. Toutes les organisations non gouvernementales après le coup d'État militaire de 1980 en Turquie ont été fermées. L'association d'anciens élèves de l'académie des services sociaux, créée en 1972, est l'une des associations fermées. En 1987, cette association a été rétablie sous le nom d'Association des travailleurs sociaux (SHUDER). L'association a commencé ses activités en 1988 et les membres fondateurs de l'association sont des membres du corps professoral de l'École des services sociaux de l'Université Hacettepe (Bozkurt, 2019). Cela montre à quel point l'académie était si efficace et si importante dans le processus d'organisation du travail social professionnel en Turquie. Parmi les objectifs fondateurs de cette association, celui de "promouvoir la profession de travailleur social et contribuer à son développement" (Association des travailleurs sociaux, 2020) est le premier. Cet objectif révèle l'état actuel des services sociaux en Turquie dans les années 1980. Pendant cette période, il y a un

besoin de reconnaissance et d'acceptation dans la sphère publique et sociale pour le travail social en Turquie.

Enfin, bien que cela n'ait pas d'impact direct sur la pratique du travail social en Turquie pendant cette période, il vaut mieux parler d'un événement qui affectera indirectement après les années 2000. Comme on le sait, après le sommet de Luxembourg de 1997, la Turquie a été suivie d'une période politique de suspension de toutes les relations avec l'Union européenne (UE). Cependant, lors du sommet d'Helsinki en 1999, la candidature de la Turquie à l'UE a été acceptée par les décisions prises et a annoncé que le document de partenariat d'adhésion serait préparé. Par la suite, les relations bilatérales ont été relancées et une nouvelle ère a été introduite, où les obligations et intérêts mutuels ont été discutés (Ateş, 2019). Les effets de cette période sur le travail social sont apparus après les années 2000.

D. LES ANNÉES 2000 ET AU-DELÀ: LE PROCESSUS DE CANDIDATURE DE LA TURQUIE À L'UE, LES EFFORTS DE GROUPEMENT DE TOUTES LES PRATIQUES DE TRAVAIL SOCIAL SOUS UN SEUL MINISTÈRE ET LA FOLIE DE LA FORMATION DES TRAVAILLEURS SOCIAUX

Lors du sommet d'Amsterdam organisé par l'UE aux Pays-Bas en 1997, le document «Agenda 2000» sur les problèmes à discuter et l'élargissement de l'agenda de l'UE au XXI^e siècle a été adopté. Dans ce document, le nom de la Turquie était impliqué de quelque manière que ce soit dans la section sur l'élargissement de l'UE (Alkan, 2013). Cependant, la Turquie était un pays prêt à négocier un candidat à l'UE en 2000. D'un autre côté, la Turquie est engagée dans une instabilité politique et une crise économique continues depuis de nombreuses années. De plus, en août 1999, le tremblement de terre de Marmara s'est produit et le pays est confronté à de graves problèmes économiques, politiques et sociaux. Ces développements ont été les précurseurs de l'an 2000 sera difficile pour la Turquie. Mais le fait que la Turquie, pays candidat à l'UE, était aussi un moyen de sortir de la crise.

La Turquie, en particulier immédiatement après le sommet d'Helsinki, a commencé à prendre des mesures importantes dans l'arène politique et est entrée dans la période de réformes intensives. Ces développements ont préparé le terrain pour le développement d'une relation positive entre l'UE et la Turquie. La Turquie a accepté de supprimer les huit paquets de réformes différents contenant un grand nombre de lois et de règlements afin de se conformer aux critères politiques de l'UE. Parmi ces paquets d'harmonisation, il y avait aussi des règlements qui nécessitaient des changements dans la Constitution turque de 1982 (Gözen, 2006). Dans ce processus, il y a eu de nombreux développements importants en Turquie pour le développement du travail social; mais le développement le plus important a été la promulgation du Code civil, qui a été amendé en 2001 (après 75 ans plus tard). Des changements importants ont été apportés au nouveau Code civil pour l'égalité entre les femmes et les hommes et la protection de la famille, des enfants, des handicapés et des orphelins. En outre, d'importantes réglementations ont été introduites dans cette loi concernant la création et le fonctionnement des associations et des fondations (Code civil turc, 2001). Dans le troisième paquet d'harmonisation en 2002, de nouvelles réglementations ont été adoptées concernant la loi sur les associations et les fondations en plus du Code civil (Altıntaş, 2008). Ces réglementations formeront également la base de la pratique du travail social dans les années à venir en Turquie.

L'évolution du processus de réforme intensif ne se limite pas aux paquets d'harmonisation. Le Parti de la justice et du développement (AKP), qui est arrivé au pouvoir en tant que parti unique à la suite des élections générales tenues en 2002, a pris des dispositions juridiques importantes dans le domaine du travail social au cours des années suivantes. L'année 2005 est particulièrement importante dans ce processus. La loi sur la protection de l'enfance (n° 5395), la loi sur les personnes handicapées (n° 5378) et la loi sur la municipalité de 2005 (n° 5393), qui comprennent des mesures et des pratiques de protection des enfants, des femmes, des personnes âgées et des handicapés, ont été adoptées.

Avec la loi sur la protection de l'enfance (n° 5395), la protection des enfants ayant besoin de protection ou poussés au crime, la garantie des droits des enfants et la fourniture de services de soutien ont été transférées à la responsabilité de l'Agence des services sociaux et de la protection de l'enfance. En outre, il était rassemblé et réglementé par cette loi que des mesures de conseil, de soins, d'hébergement, de santé et d'éducation devraient être prises pour protéger ces enfants dans l'environnement familial. Il est prévu que le ministère de la Justice, le ministère de l'Éducation Nationale, le ministère de la Santé et l'Agence des services sociaux et de protection de l'enfance (SHÇEK) agissent en coordination par cette loi. De plus, il a été garanti pour la première fois qu'au moins un travailleur social est affecté aux tribunaux de l'enfance et de la famille affiliés au ministère de la Justice et qu'un rapport d'enquête social (SİR) est préparé pour les enfants (Artan, 2012).

Avec la loi sur les personnes handicapées (n° 5378), il existe des règles pour la prise en charge des personnes handicapées qui ont besoin de soins dans leur famille ou dans des institutions de soins. Cette loi prévoit un soutien économique pour les soins à domicile ou les soins payants dans les établissements privés. L'Agence des services sociaux et de la protection de l'enfance est également chargée de recevoir, d'évaluer et de finaliser les demandes de ces personnes (Artan, 2012). Les personnes handicapées en Turquie ont commencé à être classées en fonction de leur handicap. Ainsi, il leur est devenu possible de bénéficier des services qui leur conviennent. En outre, cette loi comprend des règlements sur la manière dont les services tels que les soins, la réadaptation, l'emploi et la formation seront fournis aux handicapés. La loi sur les personnes handicapées (n° 5378) vise principalement à garantir l'égalité des chances en matière de handicap, à protéger les droits de l'homme et à prévenir la discrimination. Cette approche montre que l'adoption d'une perspective post-moderne en termes de services pour les personnes handicapées en Turquie. Cependant, lorsque les pratiques menées à ce jour et la perspective et la participation de la société sont prises en considération, on constate qu'un bon développement n'a pas encore été réalisé.

Bien que la loi sur la municipalité de 2005 (n° 5393) ne soit pas une loi directement liée au travail social, certains articles de la loi concernent les devoirs et les responsabilités des municipalités en matière de services sociaux. Par exemple, à l'article 14 de la troisième section, qui porte sur les devoirs et responsabilités des municipalités, il est mentionné que les municipalités métropolitaines et les municipalités de plus de 100 000 habitants doivent ouvrir des foyers pour les femmes et les enfants. Il est mentionné que les municipalités de moins de 100 000 habitants peuvent ouvrir des foyers pour les femmes et les enfants en évaluant leur situation financière et les priorités de service (Loi sur la municipalité de 2005, 2020). Dans l'article 60 de la cinquième section relative aux revenus et dépenses des

municipalités, "les services sociaux et les aides à fournir aux pauvres, aux nécessiteux et aux orphelins et aux handicapés" sont inscrits parmi les dépenses de la municipalité. Dans le 77e article relatif à la participation volontaire aux services municipaux, la municipalité est chargée d'assurer la solidarité et la participation aux services tels que la santé, l'éducation, les sports, l'environnement, les services sociaux et l'assistance. De même, on observe que les municipalités sont responsables de la mise en œuvre des programmes de participation de volontaires afin d'accroître l'efficacité et la productivité dans la fourniture de services aux personnes âgées, aux femmes, aux enfants, aux handicapés, aux pauvres et aux orphelins (Loi sur la municipalité de 2005, 2020).

Les années 2000 sont assez importantes en termes d'applications de travail social en Turquie, non seulement en termes d'introduction d'une nouvelle législation, mais aussi en termes de développement de l'enseignement du travail social et de la formation des travailleurs sociaux. Jusqu'au début des années 2000, il n'existait qu'un département de travail social à l'Université Hacettepe en Turquie. En 2002, le pays candidat de la Turquie à l'UE avait créé un environnement idéal pour l'ouverture de nouveaux départements de travail social. Mais en même temps, l'impact de l'évolution de la conjoncture politique de la Turquie (Parti de la justice et du développement est arrivé au pouvoir) ne doit pas être ignoré (Alptekin, Topuz et Zengin, 2017). Ainsi, pour la première fois, un département de travail social a été ouvert à l'Université Başkent d'Ankara en 2002. Au cours de la période suivante, des départements de travail social ont été ouverts à l'Université Selçuk (Konya), à l'Université d'Adnan Menderes (Aydın), à l'Université Sakarya et à l'Université Süleyman Demirel (Isparta). Ensuite, les départements de travail social ont été ouverts à l'Université d'Ankara en 2007, à l'Université Yalova, à l'Université Düzce et à l'Université Gümüşhane en 2009, à l'Université Kocaeli et à l'Université Maltepe en 2010 (Güzel, 2017). Aujourd'hui, plus de 60 universités dispensent une formation en travail social en Turquie.

Cette croissance rapide et incontrôlée sur une courte période a suscité diverses critiques. Ces critiques s'adressent principalement au département de travail social de l'Université Hacettepe, qui mène des activités éducatives en tant que département unique depuis de nombreuses années. Ce département est critiqué pour ne pas avoir développé de stratégies pour gérer le processus qui a eu lieu après les années 2000 et pour ne pas avoir dirigé le personnel académique du département vers différentes universités (Alptekin, 2016). Cependant, ce département n'est évidemment pas le seul facteur dans ce processus. Le Conseil de l'enseignement supérieur turc (YÖK) est également responsable de la planification, du fonctionnement et de la coordination des universités et du système d'enseignement supérieur en Turquie. Le Conseil de l'enseignement supérieur turc fait l'objet de sérieuses critiques en ce qui concerne l'enseignement du travail social; car il n'a pas été en mesure de faire la planification nécessaire et permet que l'enseignement du travail social soit dispensé dans des facultés d'éducation ouvertes.

| 1180 | Aujourd'hui, trois universités offrent une formation en travail social à distance ou en ligne. Des milliers d'étudiants sont diplômés de ces universités chaque année en suivant une formation en travail social à distance ou en ligne (Conseil de l'enseignement supérieur turc, 2020). Dans ce cas, malheureusement, cela conduit à remettre en question la compétence des travailleurs sociaux en Turquie. En conséquence, ces années se sont écoulées dans la précipitation et l'effort de diplômés des travailleurs

sociaux en Turquie en termes de formation en travail social. Par conséquent, les personnes, institutions et organisations liées à ce processus sont exposées à diverses critiques.

Si nous mettons de côté la formation en travail social, on constate que les pratiques du travail social ont été menées par différentes institutions et organisations en Turquie dans les années 2010. L'agence des services sociaux et de la protection de l'enfance en tant qu'organisme responsable de la pratique du travail social ou des services sociaux en Turquie depuis 1983. Malheureusement il n'y a aucun intérêt sauf pour les services aux enfants. Cette situation a été critiquée pour ne pas rassembler ces services sociaux sous un même toit. Suite à ces critiques, le ministère de la Famille et des Politiques Sociales a été créé en 2011 et toutes les activités de travail social ont été regroupées sous ce ministère (Kesgin, 2016). Grâce à ce ministère les enfants, les femmes, les personnes handicapées et âgées, les services familiaux et sociaux et les demandes de travail social ont été rassemblés dans une seule institution.

Au sein de ce ministère, il existe cinq services différents: (1) Direction générale des services familiaux et communautaires, (2) Direction générale des services à l'enfance, (3) Direction générale des services aux personnes handicapées et âgées, (4) Direction générale du statut des femmes et (5) Direction générale des aides sociales. En fait, on sait que ces services fonctionnaient sous différents ministères ou le premier ministère au cours des périodes précédentes. Par exemple, la Direction générale des services familiaux et communautaires est le prolongement de l'Institution de recherche familiale créée en 1989. De même, la Direction générale des services aux personnes handicapées et âgées est le prolongement de l'Administration des personnes handicapées créée en 1997. Depuis 2011, des organisations provinciales du ministère de la Famille et des Politiques Sociales ont été ouvertes dans chaque province. Un grand nombre de travailleurs sociaux étaient nécessaires dans ces organisations provinciales. Cependant, comme mentionné ci-dessus, la diffusion irrégulière de la formation en travail social dans tout le pays coïncide également avec les mêmes années. Pour cette raison, les travailleurs sociaux n'ont pas pu être nommés dans de nombreuses organisations provinciales. Des professionnels de différentes professions tels que sociologues, enseignants, pédagogues et infirmières ont été nommés aux postes vacants. Ces nominations suscitent également des critiques de temps en temps.

Aujourd'hui, des dizaines de travailleurs sociaux diplômés du département de travail social en Turquie sont confrontés à un grave problème d'emploi. Le taux de nomination dans des institutions et organisations publiques parmi les diplômés a considérablement diminué par rapport aux 10 années précédentes (Akçay et Alpoğlu, 2020). La période qui a suivi la création du ministère de la Famille et des Politiques Sociales s'est poursuivie jusqu'en 2018. Puis, lors d'un référendum organisé en 2018, la République de Turquie a changé le système parlementaire en "un système présidentiel de gouvernement" et de nombreux ministères ont été fusionnés. Dans ce processus, le ministère de la Famille et des Politiques Sociales a fusionné avec le Ministère du travail et de la sécurité sociale et est devenu le ministère de la Famille, du Travail et des Services Sociaux. Ainsi, les pratiques de travail social rassemblées sous un même toit ont été placées dans un ministère plus complet comprenant différents domaines. Il existe différentes perspectives concernant cette nouvelle réglementation, qui peut être évaluée comme positive ou négative. Le fait que deux ans se soient écoulés depuis ce nouveau règlement

nous empêche de faire une évaluation objective sur ces sujets. Les développements qui auront lieu dans les années à venir nous permettront de faire une évaluation plus complète du nouveau système.

Conclusion

Dans cette étude, l'évolution du travail social en Turquie; de la création de la société d'Ankara Himaye-i Etfal en 1921 au ministère de la Famille, du Travail et des Services Sociaux en 2018, a été évaluée en détail depuis la déclaration de république jusqu'à aujourd'hui. La pratique du travail social en Turquie s'est poursuivie après la république dans certaines institutions établies sous l'Empire ottoman. Dans la période suivante, on constate qu'elle a continué son existence en se développant jusqu'au XXI^e siècle, en fonction des évolutions nationales et internationales. Dans ce processus, la formation au travail social, qui a commencé en fonction des développements internationaux sous la direction de l'ONU et s'est développée avec des opportunités nationales, est très importante. Donc, le début et la poursuite de la formation en travail social en Turquie jusqu'à présent est un bon exemple dans l'histoire du travail social hybride en Turquie.

Dans le cadre du ministère nouvellement créé en 2018, le travail social s'est appliqué via des aides sociales et des services sociaux pour les familles, les enfants, les femmes, les personnes âgées, les handicapés, les martyrs et les anciens combattants. En outre, des études sont menées sur des questions telles que le droit au travail, le droit à un salaire décent pour un travail décent et une vie professionnelle. Cependant, malgré tout ce travail ou effort, cela ne veut pas dire que le travail social en Turquie ne se réunira probablement pas sous un même toit.

Aujourd'hui, on constate que les pratiques de travail social sont menées dans de nombreuses unités relevant du ministère de la Santé, du ministère de la Justice, du ministère de l'Intérieur, du ministère de l'Éducation Nationale, du ministère de la Jeunesse et des Sports. De plus, la plupart des professionnels travaillant dans ces ministères (tels que les psychologues, les infirmières, les soignants, les sociologues, les enseignants, les animateurs de jeunesse, etc.) ne sont pas des travailleurs sociaux. À ce stade, il est très important que les pratiques de travail social effectuées dans ces unités soient effectuées par des travailleurs sociaux. Ceci n'est pas seulement important pour le bénéfice des clients dans les services offerts, mais aussi pour l'institutionnalisation, l'acceptation sociale et la respectabilité du travail social en Turquie. Comme nous l'avons mentionné ci-dessus, le travail social en Turquie a commencé à être institutionnalisé pendant l'Empire ottoman et ces conditions détermineront à quel point le travail social atteindra au 21^e siècle. Espérer un avenir où des pratiques meilleures et plus efficaces seront mises en œuvre par des travailleurs sociaux mieux formés et auto-développés en Turquie.

Conflit d'intérêts

L'auteur de l'article déclare qu'il n'y a pas de conflit d'intérêts.



References

- Akçay, S., & Alpoğlu, İ. E. (2020). Sosyal hizmet uzmanlarının işsizlik deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 47-69.
- Alkan, M. N. (2013). Lüksemburg zirvesi krizi. Dans H. Çakmak (Ed.). *Türk dış politikasında 41 kriz 1924-2014*, (pp. 251-255). Kripto Yayınevi.
- Alptekin, K. (2016). *Başlangıçtan bugüne ve yarına Türkiye’de sosyal hizmet eğitimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Alptekin, K., Topuz, S., & Zengin, O. (2017). Türkiye’de sosyal hizmet eğitiminde neler oluyor?. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(2), 50-69.
- Altıntaş, Ö. F. (2008). *Avrupa Birliği’ne aday ülke olarak Türkiye’de AB uyum yasalarının iç hukuka etki ve katkısı*. T.C. Adalet Bakanlığı Yayını.
- Artan, T. (2012). *Yerel yönetimlerde sosyal hizmetler*. SABEV Yayınları.
- Association des travailleurs sociaux (2020, Juin 16). Sosyal hizmet uzmanları derneği tüzüğü. <http://shuder.org/Sayfa/tuzuk1741>
- Ateş, E. (2019). 1996- 2002 arası dönemde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerindeki gelişmeler. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), 26-50.
- Bay, A. (2017). Osmanlı’da kısa ömürlü bir hayır kurumu: Dulhane (1884-1896). *Türkiyat Mecmuası*, 27(1), 47-64.
- Bozkurt, R. (2019). Sosyal hizmet uzmanları mesleki örgütlenme süreci ve sosyal hizmet uzmanları derneği. (dans) E. Yeşilkayalı (Ed.). *Sosyal çalışma mesleğinde kariyer seçenekleri* (pp. 63-80). Nika Yayınları.
- Buğra, A. (2016). *Kapitalizm, yoksulluk ve türkiye’de sosyal politika*. İletişim Yayınları.
- Burğaç, M. (2018). Savaşın çocukları: İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’da sokak çocukları sorunu ve çözüm arayışları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 173-182.
- Code civil turc (2001, Juin 24). Türk Medeni Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
- Conseil de l'enseignement supérieur turc (2020, Juin 3). YÖK Atlas: Üniversitelerimiz. <https://yokatlas.yok.gov.tr/universite.php>
- Constitution turque de 1982 (2020, Mai 19). Mevzuat Bilgi Sistemi. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Çağlar, D. (1982). Atatürk ve Cumhuriyet Devrinde Korunmaya muhtaç çocuklara sağlanan bakım ve öğretim olanakları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2), 1-21.
- Çakmak, D. (2007). Toplumsal uzlaşma belgesi: 1936 Tarihli İş Kanunu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007(1), 127-169.
- Çavuşoğlu, T. (2001). Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve çocuk bayramı. *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 1(1), 9-16.

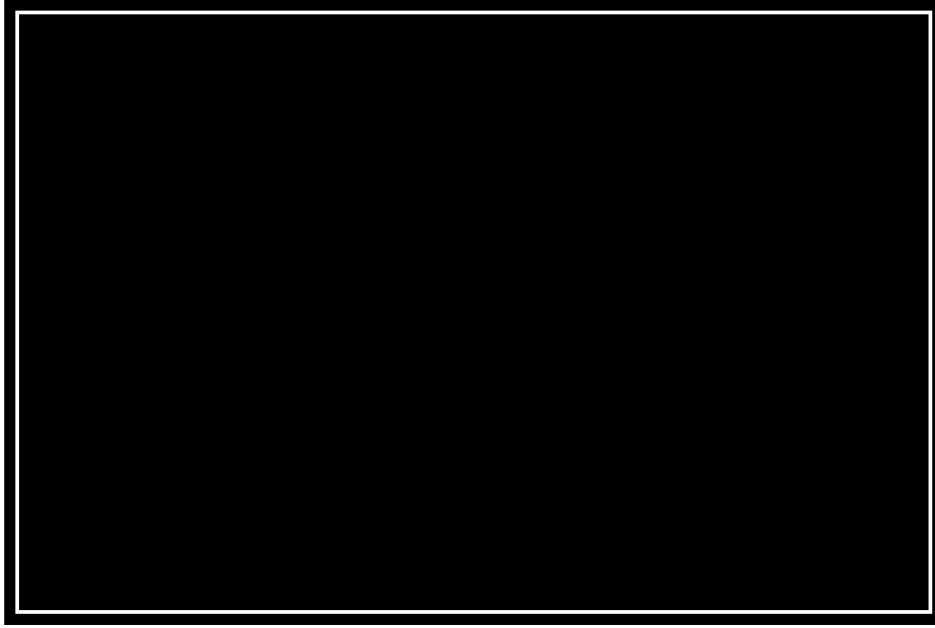
- Çavuşoğlu, T., & Çetin, H. (2019). Türkiye’de sosyal hizmetlerin kurumsallaşmasında 1945-1970’li yıllar. (dans) E. Yeşilkayalı (Ed.). *Sosyal çalışma mesleğinde kariyer seçenekleri* (pp. 23-40). Nika Yayınları.
- Çetin, T. (1994). Cumhuriyetin ilk yıllarında köy sorununa bakış: Köy kanununun çıkarılması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 29-44.
- Duyan V., & Özgür Bayır, Ö. (2016). *Sosyal hizmete giriş: Öğrenciler ve uygulayıcılar için bir rehber*. Sosyal Çalışma Yayınları.
- Ertem, A. (1999). Osmanlıdan günümüze vakıflar. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 111-150.
- Gözen, R. (2006). Türkiye-AB yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına stratejik algılamalarda dönüşüm süreci. *Uluslararası İlişkiler*, 3(10), 115- 146.
- Gözler, K. (1999). *Türk Anayasaları*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gümüş, A. T. (2010). *Sosyal devlet anlayışının gelişimi ve dönüşümü* (1. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.
- Güzel, B. (2017). Histoire de la formation au travail social en Turquie. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 56(3), 509-520.
- Institution de sécurité sociale (2020, Mai 20). L'histoire du système de sécurité sociale en Turquie. <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce>
- Karaca, C., & Çam, Y. (2019). Türkiye’de sosyal devlet anlayışının değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 176, 72-97.
- Kanca, O. (2012). 1950-1960 arası Türkiye’de uygulanan sosyo-ekonomik politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- Kesgin, B. (2014). *Kamu sosyal politikalarında sosyal yardım*. Açılım Kitap.
- Kesgin, B. (2016). *Kamu sorumluluğunda sosyal hizmet*. Açılım Kitap.
- Koçak, D. (2019). 17 Şubat 1926’da kabul edilen Türk Medeni Kanunu’na göre Türk kadınının hak ve özgürlükleri. *Atatürk Dergisi*, Erzurum Kongresi'nin 100. Yıl Özel Sayısı, 79-98.
- Kongar, E. (2007). *Sosyal çalışmaya giriş* (Tıpkıbasımı). SABEV Yayınevi.
- Loi sur la municipalité de 1930 (2020, Mai 15). Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>.
- Loi sur la municipalité de 2005 (2020, Mai 27). Belediye Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- Ministère de la Famille, du Travail et des Services Sociaux (2020, Mai 12) Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://ailevecalisma.gov.tr/chgm/hakkimizda/tarihce/>
- Organisation Internationale du Travail (2003, Juin 17). La sécurité sociale pour tous: un pari mondial, Travail Le Magazine de l'OIT, No 49 decembre. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/dcomm/documents/publication/dwcms_080671.pdf
- Organisation de Planification d’État (2020, Juin 8). Deuxième plan quinquennal de développement (1968-1972). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>

- Özbek, N. (1999). İkinci Abdülhamid ve kimsesiz çocuklar: Darülhayr-i Ali, *Tarih ve Toplum*, 31(182), 11-20.
- Öztürk, A. İ. (2013). Cumhuriyet Döneminde belediyelerin asker aile yardımları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11(21), 27-57.
- Sarıkaya, M., & Çavuşoğlu, T. (2014). “İstanbul serseri çocuklar projesi” *Sosyal hizmet tarihinde kilometre taşları* (2. Baskı). Kadın ve Sosyal Hizmetler Vakfı Yayınları.
- Savran, S. (2016). *Türkiye’de sınıf mücadeleleri: Cilt: 1 1908-1980*. Yordam Kitap.
- Soydan, A. (2003). Darüşşafaka tarihinden kesitler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 3, 249-268.
- Şafak, N. (2013). Dârüleytamda çocuk olmak: On çocuk on portre. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 261-283.
- Şahin Taşğın, N., & Tekin, U. (2013). Türkiye’de sosyal hizmetin temel karakteristikleri ve güncel görünümü. (dans) H. Acar, N. Nergiz & E. Akman (Eds.). *Sosyal politika ve kamu bileşenleriyle sosyal hizmet temelleri ve uygulama alanları* (pp. 119-135). Maya Akademi.
- Ünal, V. (2012). Osmanlının son dönemlerinde korunmaya muhtaç çocuklar için kurulan sosyal hizmet kuruluşları. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2), 1-27.
- Yıldırım, N. (1997). *İstanbul darülaceze müessesesi*. Darülaceze Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, Ş. (2012). Sosyal hizmet biliminin gelişiminde sosyal hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’nun yeri. (dans) İ. Cılga & B. Hatipoğlu (Eds.). *Sosyal bilimler ve sosyal hizmet üzerine düşünceler* (pp. 57-88). SABEV Yayınları.
- Yolcuoğlu, G. (2014). *Sosyal hizmet/sosyal çalışma bilim ve mesleğine giriş*. Nar Yayınevi.



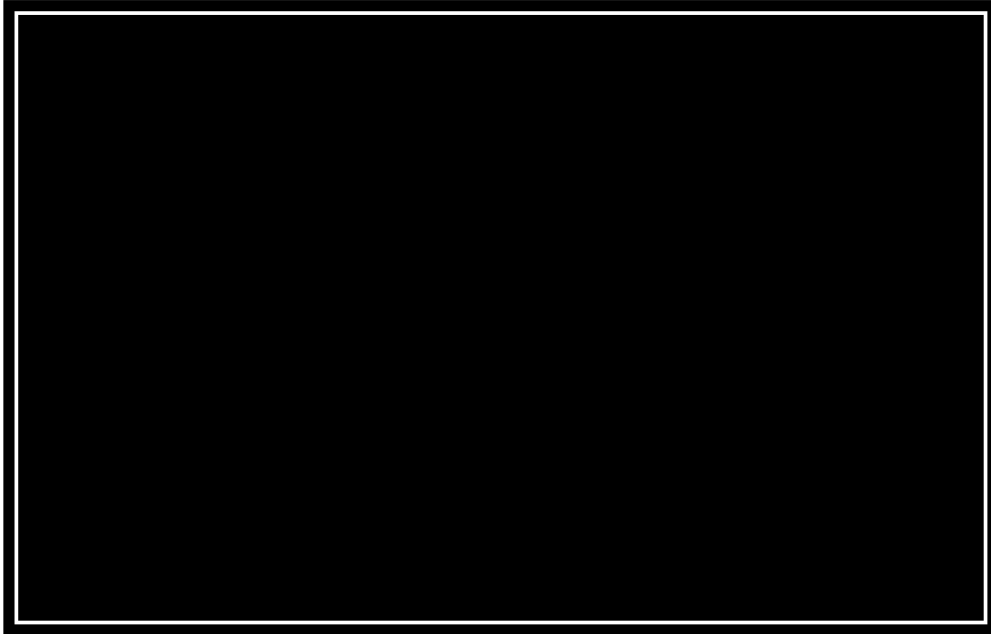
ANNEXE

Photo 1. Enfants sous la protection de la Société Himaye-i Etfal dans les années 1920



<https://listelist.com/gurbuz-cocuk-23-nisan/> (Date d'accès: 28.08.2021)

Photo 2. Lutte contre la tuberculose, Ministère de la Santé et de l'Aide Sociale



<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/tuberkuloz-baskanligimiz/tarihte.html> (Date d'accès: 29.08.2021)

Photo 3. Le jardin d'enfants d'Atatürk, (Les années 1930 en Ankara)



<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1505439-ataturk-cocuk-yuvasi-muze-olsun-onerisi> (Date d'accès: 28.08.2021)

Photo 4. Coupon de loterie de l'Agence de protection de l'enfance, 1951



https://www.kitantik.com/product/1951-COCUK-ESIRGEME-KURUMU-ESYA-PIYANGOSU_0z8kgltjhj9bmnr1ucl (Date d'accès: 28.08.2021)


Photo 5. Immeuble Ankara Himaye-i Etfal, appartenant à l'Agence de protection de l'enfance




<https://odoarchitecture.com/2021/04/13/cocuk-esirgeme-kurumu-ankara-himaye-i-etfal-apartmani/>
(Date d'accès: 28.08.2021)



1987-1999 YILLARI ARASINDA SÜRELİ YAYINLARA YANSİYAN ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ İLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇAĞDAŞ EĞİTİM DERGİSİ ÖRNEĞİ

 Mustafa GÜÇLÜ^a

 Esra Hatun SERT^b

Özet

Cumhuriyet'ten sonra ülkemizde faaliyet göstermiş ve etki yaratmış eğitim dergilerinden birisi olan Çağdaş Eğitim, Hüseyin Hüsnü Tekişik öncülüğünde yayın hayatına başlamış, 1976-2013 yılları arasında yayınlarını kesintisiz sürdürmüştür. Dergide, eğitim sorunlarıyla birlikte öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri de ele alınmıştır. Bu çalışmada, Çağdaş Eğitim Dergisi'nin 1987-1999 yılları arasında yayınlanmış olan sayılarının öğretmenlerin sorunları açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tarama modeli tercih edilmiş, doküman analizi ve içerik analizinden yararlanılmıştır. Öğretmenlerin yaşadığı sorunların en başında ekonomik sıkıntılar, hizmet öncesi yetiştirmede sorunlar, öğretmenlik mesleğinin saygınlığını yitirmesi, mesleğin başarılı gençler tarafından tercih edilmemeye başlanması, öğretmenlerin atandıkları yerlerde yaşadıkları konut bulma sıkıntıları gibi konular gelmektedir. Bulgular, güncel araştırmalarla karşılaştırıldığında öğretmenlerin sorunlarının çoğunun çözümlenemediği ve benzerlerinin günümüzde de devam etmekte olduğu görülebilir. Politika üreticilerin, eğitim tarihiyle ilgili yapılan çalışmaları incelemelerinin ve geçmişten dersler çıkararak hareket etmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Eğitim Dergisi, Öğretmenlik mesleği, Öğretmenlerin sorunları, Eğitim tarihi, Türkiye



EVALUATION OF THE ARTICLES RELATED TO THE TEACHING PROFESSION THAT WERE REFLECTED ON PERIODICAL PUBLICATIONS BETWEEN 1987-1999: A CASE OF CONTEMPORARY EDUCATION JOURNAL

Abstract

Contemporary Education Journal, one of the education journals that has been active in Turkey and has made an impact after the Republic, started its publishing life under the leadership of Hüseyin Hüsnü Tekişik and

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mguclu@erciyes.edu.tr

^b Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, esr.srt8@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 25.05.2021, Makale Kabul Tarihi: 08.09.2021

continued its publications without interruption between 1976-2013. In the journal, together with education problems, problems experienced by teachers and solution suggestions were discussed. In this study, it is aimed to examine the issues of Contemporary Education Journal published between 1987-1999 in terms of teachers' problems. Survey model was preferred in the study, document analysis and content analysis were used. The most important problems faced by teachers are issues such as economic problems, problems in pre-service training, decline of the prestige of the teaching profession, decrease in successful young people's preference for teaching profession, problems of finding housing in the places where teachers are assigned. When the findings are compared with current research, it can be seen that most of the problems of teachers have not been solved and that similar problems continue today. It is believed that it is important for policy makers to examine studies on educational history and to act with lessons from the past.

Keywords: Contemporary Education Journal, Teaching profession, Problems of teachers, Education history, Turkey



Giriş

Bir toplumu ayakta tutan, her gün gelişim ve değişim gösteren dünya sahnesinde yerini korumasını sağlayan temel yapı taşlarından birisi eğitimidir. Eğitim alanında üretilen politikalar, hiç kuşkusuz toplumların geleceğini de olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyecektir.

Öğretmenler ise eğitimin ana unsurlarındandır. Bu unsuru etkileyecek kararlar, direkt ya da dolaylı olarak eğitimi de etkileyecek ve eğitim faaliyetlerine yansımaktır. Tüm bu sebeplerden dolayı eğitimin ana unsurlarından olan öğretmenleri etkileyecek kararlar verilirken ve politikalar üretilirken öğretmenlerin hizmet öncesinde, hizmet içinde ve hizmet sonrasında yaşadıkları sorunlara, taleplere, bu konuyla ilgili hazırlanmış bilimsel çalışmalara dikkat edilmeli, hatta öğretmenler bu sürece bizzat dâhil edilmelidir.

Eğitimle ilgili politika üretimlerinde dikkate alınması gereken bilimsel çalışmalardan birisi de eğitim tarihi çalışmalarıdır. "Tarih bir laboratuvardır" özdeyişi de göz önünde bulundurulursa eğitim tarihi çalışmaları aracılığı ile geçmişten ders çıkarmanın, geçmişte yaşananlarla günümüzdeki mevcut durum arasında ilişki kurmanın ve karşılaştırmalar yapmanın mümkün olacağı söylenebilir. Ayrıca eğitim tarihi vasıtasıyla bilgi birikimlerine, farklı fikirlere ve günün şartları altında oluşturulmuş çözüm önerilerine ulaşma ve onları değerlendirme olanağına da ulaşılabilir. Ergün de (2008, s. 321) bu durumu "her toplumun kendi eğitim faaliyetleri geçmişini ve tecrübelerini doğru olarak bilmesi ile bunlardan yararlanarak günümüzü daha sağlıklı değerlendirmesi ve geleceğe yönelik sağlam planlar yapması mümkün olabilecektir" cümlesiyle özetlemiştir.

Eğitim tarihi araştırmalarına veri kaynaklığı edebilecek ve ilgili dönemlere ışık tutabilecek önemli kaynaklardan birisi de süreli yayınlardır. Döneme ait ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal durum ve gelişmeleri kayıt altına alan, tarihi yazılı kaynaklar arasında bulunan süreli yayınlarda dergiler, gazeteler, yıllık faaliyet raporları vb. yayınlarda gösterilmektedir.

Süreli yayınların Türk eğitim tarihi açısından en önemli katkısı, içinde bulunulan anı canlı olarak aktarması, günümüz eğitim anlayış ve uygulamalarına ışık tutmasıdır. Bunun yanında dergiler, geçmiş için hatırlatıcı ve kanıt niteliği taşıyan ve geleceğe kaynak teşkil eden, araştırmalarda sıklıkla başvurulan eserler arasında sayılmaktadır (Poyraz, 2016). Eğitim dergileri de yayınlandıkları dönemi kayıt altına almış, eğitimle ilgili çeşitli konulardan çalışmaları, haberleri, durum ve gelişmeleri aktarmışlardır.

Türkiye’de eğitim dergiciliğinin kaynağı Cumhuriyet öncesine kadar uzanmaktadır. Bu konuda zengin bir deneyimin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet’ten sonra ülkemizde faaliyet göstermiş ve etki yaratmış eğitim dergilerinden birisi de Çağdaş Eğitim’dir. Dergi, Hüseyin Hüsnü Tekişik öncülüğünde yayın hayatına başlamış, 1976-2013 yılları arasında yayınlarını kesintisiz sürdürmüştür. Dergi, yayınlarında eğitimle ilgili sorunlara ve çözüm önerilerine de yer vermiştir. Akademisyen, öğretmen, öğrenci, MEB personeli gibi çeşitli yazarların kaleminden çıkmış olan yazılarda, öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri de ele alınmış, bilgilendirme amaçlı yazılar da paylaşılmıştır.

Tüm bu nedenlerden dolayı Çağdaş Eğitim Dergisi’nin öğretmenlerin sorunları açısından incelenmesi önemli görülmüştür. Bu amaçla Türkiye’de öğretmen yetiştirme politikalarında önemli değişimlerin yaşandığı, önemli iç ve dış siyasi gelişmelerin eğitim politikalarına yansıdığı milenyum öncesi dönemin öğretmenlere yönelik yansımaları merak edilmiş ve derginin 1987-1999 yılları arasındaki sayıları ele alınmıştır. Yapılan literatür taramasında Çağdaş Eğitim Dergisi’ni öğretmenlerin sorunları açısından inceleyen ve söz konusu yılları kapsayan çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı, gelecek çalışmalara ve politika üreticilerine yol göstereceği umulmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Çağdaş Eğitim Dergisi’nin 1987-1999 yılları arasında yayınlanmış olan sayılarının öğretmenlerin sorunları açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır:

- Öğretmenlik mesleğinin ekonomik ve toplumsal sorunlarına ilişkin dergide ele alınan konular nelerdir?
- Öğretmen yetiştirme sürecinde yaşanan sorunlara ilişkin dergide ele alınan konular nelerdir?
- Öğretmenlerin atama ve tayin sorunları konusunda dergide ele alınan konular nelerdir?
- Öğretmenlerin özlük haklarındaki sorunlara ilişkin dergide ele alınan konular nelerdir?
- Öğretmenlerin hizmet içi eğitim sorunlarına ilişkin dergide ele alınan konular nelerdir?

A. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, Çağdaş Eğitim Dergisi’nin 1987-1999 yılları arasında yayınlanmış olan sayılarında bulunan öğretmenlik mesleğiyle ilgili makale ve yazıların, kaleme alınan sorunlar bakımından değerlendirilmesi ve doküman analizi kullanılarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Geçmişte var olmuş bir durumun betimlenmesi amaçlandığı için tarama modeli tercih edilmiştir. Tarama araştırmalarında

veriler mevcut durumları betimlemek, karşılaştırma yapmak ya da belirli durumlar, olaylar arasında var olan ilişkileri belirlemek amacıyla toplanır (Sezgin Selçuk, 2019).

2. Çalışmanın Evreni

Bu araştırmanın çalışma evrenini Çağdaş Eğitim Dergisi'nin 1987-1999 yılları arasında yayınlanan sayıları oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki sayıların tamamına ulaşılmıştır.

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Derginin ilgili sayılarına ulaşmak için Milli Kütüphane'nin süreli yayınlar bölümünden yararlanılmıştır. Veriler, çalışmanın amacı doğrultusunda doküman analizi yoluyla ve içerik analizinden de yararlanılarak toplanmıştır. Doküman analizi, araştırma konusu olan olgu ve olaylarla ilgili bilgi içeren yazılı belgelerin analizi yoluyla veri sağlanmasıdır (Karataş, 2015).

Çağdaş Eğitim Dergisi'nin 1987-1999 yılları arasında yayınlanmış olan sayıları araştırmanın amacına göre taranarak öğretmenlik mesleği ve sorunlarının işlendiği çalışmalar tespit edilmiştir. Şiir, mektup, anı, haber, basın açıklaması gibi paylaşımlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

B. BULGULAR VE YORUM

Çağdaş Eğitim Dergisi'nde 1987-1999 yılları arasında öğretmenlik mesleğine ilişkin 139 makale yayınlanmıştır. Bu makalelerde öğretmenlik mesleğiyle ilgili çok çeşitli konulara değinilmiştir. Öğretmenlerin yaşadığı sorunların en başında ekonomik sıkıntılar, hizmet öncesi yetiştirmede sorunlar, öğretmenlik mesleğinin saygınlığını yitirmesi, mesleğin gençler tarafından tercih edilmemeye başlanması, öğretmenlerin atandıkları yerlerde yaşadıkları konut bulma sıkıntıları gibi konular gelmektedir. Tüm bunlarla birlikte öğretmen yetiştirmedeki kalite düşüşü, öğretmenlerin politik baskı altında bırakılmaları, çeşitli branş ve eğitim kademelerindeki öğretmen açığı, öğretmenlerin özlük haklarında iyileştirilmesi gereken kısımlar, hizmet içi eğitimle ilgili yaşanan sıkıntılar, öğretmenliğin daha çok kadın mesleği olarak görülmesi, emekli öğretmenlerin sorunları, öğretmenlerin mesleki yetersizlikleri ve gelenekselci tutumları gibi konular da işlenmiştir. Dergide, öğretmenlik mesleğiyle ilgili sorunları içeren makalelerin yanında öğretmenlerin sahip olmaları gereken özellikler ve rolleri, öğretmenlik mesleğinin önemi, hizmet içi eğitimin önemi, öğretmenlerin özlük hakları gibi konulardan bahseden veya bilgi içerikli hazırlanan makaleler de bulunmaktadır.

1. Öğretmenlik Mesleğinin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlarına İlişkin Dergide Ele Alınan Konular

Dergide yer alan makalelerde, öğretmenlerin ekonomik sıkıntı içinde olmaları ve alan dışı öğretmen istihdamı ile mesleğin toplumdaki statü kaybı arasında ilişki olduğu belirtilmiş, dolayısıyla başarılı gençler tarafından öğretmenlik mesleğinin tercihler arasına alınmaması gibi çeşitli konularda tespitler yapılmış, öneriler sunulmuştur.

Örneğin, Türkoğlu (1987) öğretmen maaşlarının mizah konusu olduğunu, anne-babaların kızlarını öğretmene vermek istemediklerini söylemiş ve öğretmenlerin sosyal statülerinin düşük olduğunu belirtmiştir. Tekışık da dergideki birçok yazısında öğretmenlik mesleğinin eski statüsünü kaybettiğini ve

öğretmen yetiştiren okullara düşük puanlı başarısız öğrencilerin girdiğini, öğretmenlerin maddi sıkıntılar yaşadıklarını belirtmiştir. Mesleğin statü kaybı yaşamadaki temel sebepler arasında maaş düşüklüğünü de göstermiştir. Örneğin, Tekişik (1988a) bir yazısında öğretmenlerin kiralarnı dahi karşılayamayacak duruma geldiklerini, ek işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını ve bu durumun da öğretmenlik mesleğinin toplumda değer kaybetmesine yol açtığını belirtmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı da kimsenin öğretmenlik mesleğini tercih etmek istemediğini, tercih edenlerin de başarısız ve başka yerde iş bulamayan *boş gezenler* olduğunu yazmıştır. En düşük puan alanların girdiği öğretmenlik okullarından adayların gerektiği gibi yetişmeden mezun olduğunu belirten Tekişik (1989b), MEB'in 1987 yılında yaptığı öğretmenlik yeterlik sınavında 30 bin adaydan 18 bininin barajı dahi aşmadığını söylemiştir.

Karagözoğlu (1987) öğretmenlik mesleğinin toplumda giderek cazibesini ve saygınlığını yitirdiğini, gençlerin bu mesleği tercih etmemeye başladığını belirtmiş ve bunların sonucunda öğretmen kalitesinde düşüş yaşanacağını söylemiştir. Başaran da (1987) öğretmenlik mesleğinin statüsünün 1970-80'li yıllarda, 1930-40'lı yıllara nazaran kaygı duyulacak düzeyde düşüş gösterdiğini belirtmiştir. Karagözoğlu (1987) bu sorunların aşılması için öğretmenlere yeterli maaş, lojman, ücretsiz ders araç-gereci, yaz tatillerinde ucuz dinlenme olanağı, çocuklarına ücretsiz yurt tahsis edilmesi; başarılı fakat maddi sıkıntı içinde olan öğrencilerin mesleğe yönlendirilmesi için öğretmen liselerinde parasız yatılılık ve üniversite sınavlarında öncelik sağlanması gibi öneriler sunmuştur.

Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü de yapmış olan Taştanoğlu (1988), maddi sıkıntı çeken öğretmenlerin seyyar satıcılık, hamallık, eskicilik vb. işler yaptığını söylemiş, hatta *deliren, kötü yola düştüğü söylenen öğretmenlerin* sık sık manşetlerde yer aldığını vurgulamıştır. Tekişik da öğretmenlerin geçinebilmek için boş zamanlarında ek işler yapmak zorunda kaldığını birçok makalesinde sıkça belirtmiş, Taştanoğlu'nun (1988) söylediklerinin benzerlerini aradan 11 yıl geçmesine rağmen yine yazmak zorunda kalmıştır. Tekişik, öğretmenlerin geçinebilmek için seyyar satıcılık, garsonluk, pazarcılık, boyacılık vb. işleri yaptığını ve öğretmen maaşlarının şehirlerdeki ev kiralarnı zor karşıladığını 1999 yılında da yazmıştır (Tekişik, 1999).

Kandemir (1987) öğrencilerin, öğretmenlerini ayakkabı boyacılığı, seyyar satıcılık yaparken gördüğünü, öğretmenlerin ise ailelerine, öğrencilerine, yakınlarına karşı mahcup olduğunu, fırsat bulabilen öğretmenlerin mesleği bıraktığını yazmıştır. Araştırmalara göre Türkiye'deki öğretmenlerin dünyada en az maaş alan öğretmenler olduğunu, öğretmenlerin maaşlarının üçte ikisinin sadece ev kiralarnı gittiğini ve mecburen ek işler yapmak zorunda kaldıklarını söylemiştir. Öğretmenlerin ruhsal durumlarının gün geçtikçe bozulduğunu, dolayısıyla öğrencileri nasıl sağlıklı yetiştirebileceklerini sormuştur. Öğretmenlerin iç siyasi çalkantılardan uzak tutulması, öğretmen maaşlarının dört kişilik bir ailenin modern şartlarda rahat yaşayabileceği seviyeye yükseltilmesi gerektiğini belirtmiş ve öğretmenlerin kendilerini geliştirebilmeleri ve yayınlara ulaşabilmeleri için her ay basılı yayın ödeneği verilmesini veya Bakanlık tarafından her öğretmene ücretsiz temin edilmesini önermiştir.

1950'li yıllardan sonra Türkiye'nin kalkınma süreci içerisinde teknik personel ihtiyacının arttığını ve sosyal, ekonomik değerlerde değişim yaşandığını belirten Arslanoğlu (1991), bunun sonucunda da teknik personeller ön plana çıkarken, öğretmenliğin sahip olduğu eski toplumsal prestijinin düşmeye

başladığını, ayrıca daha fazla para kazanan mesleklerin itibarlı hâle geldiğini söylemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmenliğin, ekonomik kazanç olarak istenilen seviyeye gelememiş olsa bile saygınlık açısından itibarlı bir meslek olduğunu belirten yazar, günümüzde ise hem maddi olarak hem de toplumsal saygı olarak düşük seviyede olduğundan ve öğretmenlerin sosyal, eğitsel, maddi sorunlarıyla ilgilenilmediğinden bahsetmiştir.

Arseven'in (1989) formasyon eğitimi gören öğretmen adaylarıyla yaptığı meslekleri prestij olarak değerlendirme araştırmasında üniversite öğretim üyeliği birinci kategoride çıkarken, lise öğretmenliği ise tercüman, eczacı, gazeteci, subay gibi mesleklerin altında dördüncü kategoride, ilkokul ve ortaokul öğretmenliği ise çiftlik sahibi, toptancı tüccar, laborantlık, pazarlamacı gibi mesleklerle birlikte beşinci kategoride çıkmıştır. Öğretmenlik mesleğinin prestijinin düştüğünü söyleyen yazar, gençlerin bu mesleği tercih etmediğini belirtmiş ve öğretmenliğin onuruna yakışan maaş verme, mesleğe özel seçimle alma gibi tedbirler önermiştir.

Emekli öğretmenlerin de geçim sıkıntısı içinde olduğunu ve gücü yetenlerin çeşitli işlerde çalışıp ek kaynak yaratmaya çalıştığını söyleyen Öztürk (1993), herkesle aynı pahalılık girdabı içinde yaşadığını belirttiği emekli öğretmenlerin maaşlarında iyileştirme yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca emeklilik döneminde sıkıntı içinde olan ve ilgilenilmeyen öğretmenleri gören gençlerin bu mesleği doğal olarak seçmeyeceklerini de belirtmiştir.

Öğretmenliğin çekiciliğini tamamen yitirdiğini söyleyen Tok (1995), öğretmenlerin satın alma durumlarının gittikçe düştüğünü, yaşam standartlarının gerilediğini, maddi sıkıntı içinde olduklarını ve ek iş yapanların olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca öğretmenlik mesleğinin kadın mesleği olarak görülmesi, etkili bir meslek örgütüne sahip olunmaması, başarısı çoğunlukla ortalamanın altında kalan ve başka seçeneği olmayan kişilerin seçtiği bir meslek durumuna düşmesi, siyasal etkilerin olması ve öğretmen açığının başka kaynaklardan giderilmeye çalışılması gibi sebeplerin de mesleğin statüsünü düşürdüğünü yazmıştır. Tespit ettiği sorunlara yönelik öneriler de sunan yazar, öğretmenlik mesleğinin sıkıntılarının ve dolayısıyla da statü sorununun ivedilikle çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Tekışık da (1997) öğretmen açığının başka kaynaklardan giderilmeye çalışıldığını, öğretmenlik eğitimi almayan ve pedagojik formasyonu bulunmayan yaklaşık 150 bin üniversite mezununun öğretmen olarak atandığını belirtmiştir. MEB'in işsizlere iş bulma kurumu hâline geldiğini söylemiş ve öğretmenlik mesleğinin yüceliğinin ortadan kalktığını söylemiştir. Bunun yanında hâlâ öğretmenlerin maaşlarının şehirde ev kiralarını karşılayamayacak durumda olduğunu, öğretmenlerin geçinebilmek için ek işler yapmak zorunda kaldıklarını vurgulamıştır.

1970'li yıllarda da benzer politikaların uygulandığını ve bu durumun öğretmenlik statüsünü sarstığı yine Tekışık tarafından dile getirilmiştir: "Millî Eğitim Bakanlığı, hiçbir yüksek okulun giriş imtihanını kazanamayan lise mezunlarını sokaktan kurtarmak için Eğitim Enstitülerine aldı. (...) Öğrencilere 40-50 günde öğretmenlik diploması verildi ve bu durumda bulunan 70-80 bin kişi öğretmen oldu" (Tekışık, 1992b, s. 3).

Yıldız da (1992) öğretmen açığının kapatılması için uygulanan vekil öğretmenliği eleştirmiştir. Neden hiç ilgisi olmayan birinin hâkim, doktor, veteriner vekilliğine getirilmediğini ama rahatça

öğretmen vekilliğine getirildiğini sormuştur. Bu uygulamayla bürokrat ve bakanların öğretmenlik mesleğini hafife aldıklarını ve pratikte öğretmenliğin özel ihtisas mesleği değil, herkesin yapabileceği sıradan bir iş olduğunu gösterdiklerini belirtmiştir.

İlkokula öğretmen yetiştiren eğitim yüksekokulu öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını inceleyen Aşkar ve Çelenk (1988) 136. ile 141. sayılar arasında yayınlanan araştırmalarında, öğretmen lisesi çıkışlı öğretmen adaylarının tutum puanlarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Tutum puanlarına cinsiyet açısından baktıklarında ise kadın öğrencilerin tutumlarının daha yüksek olduğunu, bunun toplumun ilkökul öğretmenliğini *kadın mesleği* olarak görmesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. 1. ve 2. sınıf öğrencileri arasında yaptıkları tutum puanı analizinde ise sınıflar arasında anlamlı fark olmadığını bulmuşlar ve bu durumu uygulanan eğitim programlarının, öğretmenlik mesleğine ilişkin olumlu tutum geliştirmede yetersiz kalmasıyla açıklamışlardır. Ortaöğretimi bitirme dereceleriyle cinsiyetin tutum yönünden etkileşimine bakıldığında başarıları yüksek erkek öğrencilerin tutum puanlarının daha düşük, başarıları düşük olan erkek öğrencilerin tutum puanlarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bunu da başarıları yüksek erkek öğrencilerin statüsü daha yüksek mesleklere odaklanması ve başarıları daha düşük erkek öğrencilerin, diğer bölümleri kazanamayacaklarını düşünerek, öğretmenliğe odaklanmalarıyla açıklamışlardır. Kadın öğrencilerin ise başarıları yükseldikçe tutumları da yükselmiş ve dolayısıyla öğretmenliğe kadınların bakış açılarının daha farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin öğretmenliği tercih sıralarıyla tutumları arasındaki ilişkiye de bakan araştırmacılar, tercih sırası düştükçe tutum puanlarının da düştüğünü bulmuşlardır. Ayrıca öğretmenliği tercih nedenleriyle tutum puanları arasındaki etkileşime de bakmışlar ve öğretmenlik mesleğini sevdiği için tercih edenlerin diğer sebeplerle tercih yapanlara göre anlamlı bir tutum farkına sahip olduğunu görmüşlerdir. En düşük tutum puanına ise öğretmenliği tercih nedenini *boşta kalmak istemediğim için* şeklinde ifade edenler sahiptir. Araştırmacılara göre öğretmenlik mesleği başarısız kişiler için bir *çaresizlik mesleği* olarak görülmektedir. Araştırmanın önerileri ise şu şekilde özetlenebilir; öğretmen lisesi çıkışlı öğrencilerin tutum puanları daha yüksek olduğu için bu liseler öğretmen yetiştirme koleji haline getirilmeli ve öğretmen yetiştiren okulların öğrenci kaynağını oluşturmalı, eğitim yüksekokullarının eğitim programları yeniden gözden geçirilmeli ve öğretmen adaylarını mesleğe güdüleyip tutumlarını artıracak etkinliklere yer verilmeli, başarıları yüksek öğrencileri öğretmenliğe çekmek için öğretmenlik mesleği maddi rahatlık sağlayan bir meslek durumuna getirilmelidir.

Dergi yazarları, yazılarında konuyla ilgili haberleri de paylaşmışlardır. Örneğin Tekışık (1987b), öğretmenlerin sorunlarından ve eğitim çıkmazlarından bahsettiği ve öğretmenlerden gelen mektupları paylaştığı bir yazısında Milliyet Gazetesi'nin 16.03.1987 tarihli haberine de yer vermiştir. Haberde maddi sıkıntılar yaşayan ve öğretmen maaşıyla geçinemediğini belirten bir köy öğretmenin ruhsal sıkıntılar göstermeye başlaması nedeniyle hastaneye yatırıldığından bahsedilmektedir. Hürriyet Gazetesi'nden (09.03.1987) alınan bir başka haberde ise geçim sıkıntısı yaşayan ve çocuğunun tedavi masraflarını karşılayamayıp intihar eden borçlu bir öğretmenin intihar mektubuna yer verilmiştir. Aynı yazıda mektubu paylaşılan bir öğretmen ise, öğretmenlerin geçim sıkıntısından dolayı hamallık, çaycılık gibi ek işler yaptıklarından söz etmiştir. Tekışık (1987a), öğretmenlerin yaşadığı sıkıntıları konu ettiği bir başka yazısında, öğretmenlerin çocuklarının öğrenim masraflarını bile karşılamakta çok zorluk yaşadıklarını ve üniversiteli çocuğunu okutmak için ek iş olarak camcılık yapan bir öğretmenin 5. kattan düşerek

hayatını kaybettiğini yazmıştır. Aynı yazıda Millî Eğitim Bakanlığı'nun ve Millî Eğitim Vakfı'nın öğretmen çocukları için yurt ve burs sağlamasını talep etmiştir. Tekışık (1987b) ekonomik sıkıntı içinde kıvranan öğretmenlerin verimli olamayacaklarını belirtmiş ve bu sorunun çözülmesi için bir "millî eğitim fonu" kurulmasını önermiştir.

Dergiye göre, öğretmenlerin yaşadığı bir başka önemli sorun da atandıkları yerlerde konut bulmada yaşadıkları sıkıntılardır. Özellikle ilçe merkezlerine uzak, ulaşımın kısıtlı olduğu yerleşim yerlerinde bu sorun kendisini daha fazla göstermektedir. Dergide ele alınan bir yazıda ilköğretim müfettişliği görevinde de bulunan Altıntaş'ın (1987) görevi sırasında yaşamış oldukları, bu sorunlara güzel bir örnek teşkil etmektedir. Çankırı'da bir köy okulunu ziyaret etmiş, köy öğretmeninin eşi ve iki çocuğuyla birlikte köy okulunun müdür odasına yerleştiğini görmüştür. Altıntaş da (1987) köye ziyarete gittiği günün gecesi konaklayacak yer bulamamış ve öğretmenin ailesiyle birlikte müdür odasında konaklamak zorunda kalmıştır. Öğretmenlerin içinde bulunduğu sıkıntıları dile getiren Altıntaş (1987), ilköğretim müfettişlerinin de benzer sıkıntılara maruz kaldığını belirterek ilçelerde müfettişler için misafirhane ve ziyaretler için araç temin edilmesini istemiştir.

Ayalp de (1988), öğretmenlerin sorunlarından bahsettiği yazısında öğretmen lojmanlarının kararlılıkla bir an önce yaptırılarak öğretmenlerin huzura kavuşturulmaları gerektiğini yazmıştır. Bununla birlikte yazısında, öğretmen çocuklarının Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda parasız yatılı olarak okutulmasını, eğer mümkün değilse öğretmen çocukları için yurt sağlanmasını önermiştir.

Öğretmenlerin mahrumiyet bölgelerindeki ihtiyaçlarının karşılanmasından, maddi sıkıntılar yüzünden bölgeden gitmelerinin önüne geçilmesinden, çok tercih edilmeyen bölgelere atama ve tayin tercihinin teşvik için diğer bölgelerdeki öğretmenlere oranla daha fazla ve tatmin edici miktarda maaş verilmesinden bahsedilmiştir. Tekışık (1989a), Millî Eğitim Bakanı Akyol'a yaptığı çağrıda, köylerde ve mahrumiyet bölgelerinde çalışan öğretmenlerin daha fazla maaş alması ve her hizmet yılı için fazladan kıdem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çankaya (1997, s. 21) ise "... Mahrumiyet bölgelerini özellikle de doğu ve güneydoğu bölgesini zorunlu hizmet yeri değil öğretmenin severek ve gönül huzuru içinde çalışabileceği yerler haline getirilmelidir. Buralarda çalışanların aylıklarında ve diğer özlük haklarında buralarda, çektikleri zorlukları unutturacak ölçüde farklar olmalıdır." diyerek çağrıda bulunmuştur.

Tekışık (1988c), kalkınmada öncelikli illerde yeni mezun öğretmenlerin çözemedikleri sorunlarla karşılaştıklarını, müfettişlerin ise oturacak ev bulamadıklarını ve ailelerini getiremediklerini, ulaşımında araç sıkıntısı çektiklerini yazmıştır. Kalkınmada öncelikli illerde amaca ulaşılabilmesi için buralarda öğretmenliğin ve ilköğretim müfettişliğinin cazip hâle getirilmesi gerektiğini, bu sayede tecrübeli öğretmen ve müfettişlerin de bu illere gitmek isteyeceklerini söylemiştir. Bunun için kalkınmada öncelikli olan illerde bütün öğretmenler ve müfettişler için lojmanların sağlanması, lojman bulunmayan yerlerde de şartlara uygun olacak şekilde en yüksek kira bedelinin devlet tarafından karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Köylerde çalışanlara daha fazla olmak üzere bu bölgelerde bulunan öğretmen ve müfettişlere "Kalkınmada Öncelik Tazminatı" ödemesi yapılması, her hizmet yılı için 4 ay fazladan emeklilik kıdemi verilmesi, konut fonundan yararlandırılmaları ve devlet tarafından ev sahibi yapılmaları, her teftiş grubuna cip tahsis edilmesi, ulaşım ve telefon giderlerinde yüzde elli indirim sağlanması, bu bölgelerde öğretmenevleri ve öğretmen pazarları kurulması da önerileri arasındadır.

Ayrıca yine bu illerde çalışan öğretmenlerin ve müfettişlerin çocuklarının öğretmen ve Anadolu liselerine, yükseköğretim kurumlarına, yurtlara özel kontenjanla alınmalarını, bu çocuklara devlet tarafından özel burs sağlanmasını önermiştir.

2. Öğretmen Yetiştirme Sürecinde Yaşanan Sorunlara İlişkin Dergide Ele Alınan Konular

Öğretmen yetiştirme politikalarında 1980'li yıllarda bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu değişikliklerden biri, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ve 20 Temmuz 1982 tarihinde çıkarılan 41 sayılı Yüksek Öğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile öğretmen yetiştiren bütün yükseköğretim kurumlarının Millî Eğitim Bakanlığı'ndan alınarak üniversitelere devredilmesidir (Dağlı, 2006). Bu önemli değişiklik dergide sıkça bahsedilen ve tartışılan konulardan biri olmuştur. Bunlarla birlikte akademik personel durumu, eğitim fakültelerine girme ve öğretmen olma kriterleri gibi durumlar da bu kapsamda ele alınmış, eğitim politikalarına ve eğitim yöneticisi seçimlerine siyaset sızdırılmasının da sürece etkisi tartışılmıştır.

Büyükkaragöz (1987), 10. Millî Eğitim Şûrası'nda öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere devredileceğinden üstü kapalı bahsedildiğini ve 11. Millî Eğitim Şûra'sında ise açıkça bu hazırlığa girildiğini belirtmiştir. Büyükkaragöz (1987), öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere devredilmesini önemli bir aşama olarak görmüştür. Bunun yanında bu kurumlarda çalışan öğretim elemanlarının akademik kariyerlerinin düşündürücü olduğunu ve öğretim görevlisi statüsünde çalışan öğretmenler arasında doktora yapmış olanların sayısının azlığından bahsetmiştir. Ayrıca öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere devrinden sonra, bu kurumların programlarında birlik sağlanması için çerçeve programların istenmesi kararlaştırılmıştır. Öğretmen yetiştirme işinin bir program işi olduğunu vurgulayan Büyükkaragöz (1987), eğitim fakülteleriyle öğretmen yetiştirme modeli üzerine çalışmaların yapılmamış olduğunu ve programların kapsamlı araştırmalara ve bilimsel dayanaklara bağlı olarak geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Millî eğitimdeki başarısızlıktan söz eden Tekişik (1988b), öğretmen okullarının kapatılmasını ve eğitim enstitülerine gününbirlik siyasetin ve anarşinin sokulmasını, hiçbir yüksekokulu kazanamayıp *sokaklarda boş gezen* lise mezunlarının 45 günlük eğitimle öğretmen yapılmasını, liyakatli olanın değil, siyasetçilere yaranmaya çalışan kişilerin yönetimlere getirilmesini, Talim ve Terbiye Kurulu'nun işlevsiz hâle getirilmesini, öğretmenlik mesleğinin statüsünün düşürülmesini ve öğretmen okullarına düşük puanlı öğrencilerin alınmasını, millî eğitime verilen bütçenin her sene azaltılmasını bu başarısızlığın sebepleri arasında saymıştır.

Tekişik (1990), 1970'li yıllarda MEB Merkez Teşkilatı ile öğretmen yetiştiren okullara politik kaygıyla yapılan atamalar ve bu okullara hiçbir okulu kazanamayan öğrencilerin alınması sonucunda, öğretmen yetiştiren okulların örnek teşkil eden özelliklerinin kaybolduğundan ve anarşi yuvalarına dönüştüğünden söz etmiştir. Bu yaşananlardan sonra da öğretmen yetiştirme konusunun hep sorun hâlinde kaldığını yazmıştır. Öğretmenliğin saygınlığının artmasında bir etkenin de hizmet öncesinde nitelikli öğretmen yetiştirme olduğunu söyleyen Tekişik (1990), öğretmen yetiştiren okullara da en yetenekli öğrencilerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Öğretmenliği, elinde yükseköğretim diploması olan herkesin 20-25 saatlik sertifika olarak yapabileceği bir iş olmadığını altını çizen Tekişik (1990),

öğretmen olacak kişilerin itina ile seçilip özel olarak yetiştirilmesi gerektiğini, bu seçme ve yerleştirmede Anadolu Öğretmen Liselerine çok iş düştüğünü söylemiştir. Öğretmen olmayı isteyen yetenekli gençlerin bu liselere alınıp öğretmenlik ideali ve mesleki temelini kazandıracak derslerle yetiştirilmelerini ve son sınıfta fen, edebiyat, beden eğitimi gibi dallara yöneltilerek eğitim almalarını önermiştir. Ayrıca bu okullardan mezun olan kişilerin direkt olarak öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarına girmesinin sağlanmasını önermiş, öğretmen yetiştirme işinin sadece bu görevle ilgilenen 5-6 fakülteye verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Öğretmen okullarının Yükseköğretim Sistemi'ne dâhil edildiği günden beri *üvey evlat* muamelesi gördüğünü belirten Çağdaş Eğitim (1988), 22 eğitim fakültesinde sadece 20 profesör unvanlı eğitim bilimleri uzmanı olduğunu, 1986-1987 ders yılında 1718 öğretim elemanının –alanı eğitim bilimleri olmayan da dâhil- sadece yüzde altısının doçent ve yüzde dokuzunun yardımcı doçent unvanlı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca aynı yazıda, bu 22 fakültenin sadece 2 tanesinin dekanının eğitim alanından olduğunu ve bazı üniversitelerin öğretim elemanlarına oda, masa, sandalye bile vermediğini yazmıştır. Bu durumun sorumlusu olarak sadece YÖK Yasası'nı değil, ilgili kurumların meslekten gelmeyen ve öğretmen yetiştirmeyi önemsemeyen yöneticilerini de gösteren Çağdaş Eğitim (1988), öğretmen okullarının yeniden MEB'e bağlanması fikrine de karşı çıkmış ve okulların YÖK bünyesinde belli bir dereceye kadar politize olmaktan kurtulduğunu söylemiştir. Mevcut problemlerin ise başka yollardan çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Eğitim fakültelerinin "üvey evlat muamelesi gördüğü" görüşlerinin çürütülemediğini söyleyen Kaptan (1991), fakültelerde yaklaşık 61.000 öğrenci olduğunu, bu sayıya karşılık 3125 öğretim elemanı bulunduğunu, bunlardan sadece 163'ünün profesör ve 139'ünün doçent olduğunu belirtmiş ve öğretim üyesi sayısının da sadece 586 olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca öğretim elemanlarının çoğunun eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirmeye ilgisi olmayan ve fen bilimleri, sosyal bilimler gibi fakültelerde kadro bulamadığı için eğitim fakültelerine geçmiş kişiler olduğunu söylemiştir. Fen bilimlerinde profesör başına 70, sosyal bilimlerde ise 108 öğrenci düştüğünü ifade eden yazar, eğitim fakültelerinde ise profesör başına 374 öğrenci düştüğünün altını çizmiştir. Eğitim yüksekokullarında ise 16.530 öğrenci ve 400 öğretim elemanının bulunduğu, bunlardan sadece 2'sinin profesör, 1'inin doçent ve 9'unun yardımcı doçent olduğu belirtilmiştir.

33 eğitim fakültesindeki öğretim elemanı sayılarını veren Tekişik (1996), 1909 öğretim ve araştırma görevlisi olduğunu söylemiş ve bunların 1156'sının master ve doktora sahip olmadığını, böyle bir çalışma içinde de bulunmadıklarını belirtmiştir. Eğitim fakültelerinde öğretim elemanı eksikliğinin olduğunu belirten yazar, öğretim elemanı yetiştirilmesi için Eğitim Bilimleri Enstitülerinin bir an önce faaliyete geçirilmesi gerektiğini yazmıştır. Öğretim elemanı yetiştirecek kişilerin, meslekte belli bir süre tecrübesi olan başarılı öğretmenlerden ve ilköğretim müfettişleri arasından seçilmesi önerisinde bulunmuştur. Ayrıca Tekişik (1996) yazısında, önceki yıllarda öğretmen yetiştirmeye ilgili kaleme aldığı sorunların –çözüme ulaştırılmadığı için- hemen hemen aynılarını tekrar yazıya geçirmiş ve benzer çağrılarını sürdürmüştür.

Karagözoğlu (1996) öğretmen yetiştirme politikasının öğretim programları ve eğitim sistemindeki arz-talep dengesi bakımından bilimsel değerlendirmeler ışığında ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Pedagojik formasyon kurslarının ihtiyaç duyulan alanlar için 4 yıllık yükseköğrenim görenlere verilmesini, kursların sadece yeterli öğretim elemanı bulunan eğitim fakültelerinde açılmasını, para kazanma amacıyla açılmış ve yeterli elemanı bulunmayan fakültelerdeki kursların durdurulmasını önermiştir. Sınıf öğretmeni ihtiyacını karşılamak için diğer alanlardan öğretmenlere yönelik düzenlenen pedagojik formasyon kurslarının durdurulması ve en az 1 öğretim yılı süreli sınıf öğretmenliğine özgü pedagojik formasyon programlarının düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. MEB ile YÖK arasında öğretmen eğitiminde iş birliğini sağlayacak Öğretmen Eğitimi Koordinasyon Kurulu'nun işler hâle getirilmesini önermiştir.

Çoğu eğitim fakültesinin başında eğitimci kökenli yöneticilerin olmadığından söz eden Özçelik (1990), yönetimde alandan gelmiş kişilerin olması gerektiğini savunmuştur. Öğretmenlik programlarına sadece ÖSYM sınavıyla öğrenci alınmaması gerektiğini belirten Özçelik (1990) yetenek, tutum ve bazı kişilik özelliklerini gerektiren öğretmenlik mesleğine öğrenci alınırken bu ölçümlerin de yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilatı'nın da yardımıyla ve Bakanlık ile üniversitelerin ortak kararı ile ayrılacak öğrenci kontenjanın ihtiyaç sınırları içinde belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Başarılı bir öğretmen yetiştirme modelinin millî kültür ve terbiye temelinde yükseltip düzenlemelerin Atatürkçü çizgide olması gerektiğini vurgulamıştır.

Eğitim fakültelerine öğrenci alım kriterlerini eleştiren Yeşil (1997), yazısında eğitim fakültesinden mezun olmayanların öğretmen olarak atanmasını, sadece alan bilgisinin yeterli görülmesini, vekil öğretmenlik uygulaması gibi durumların terk edilmesi gerektiğini söylemiştir. Eğitim fakültelerine öğrenci alınırken kişilik, ilgi, tutum testlerinin de uygulanmasını ve fiziksel, ruhsal, sosyal yönlerinin de araştırılmasını önermiştir. Öğrenci gelişim dosyalarında öğretmen olabilmeye ilgili özel bir bölüm bulunmasını ve eğitim fakültelerine öğrenci alınırken bu dosyaların göz önünde bulundurulmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca yazar, ortaöğretim öğretmenleri tarafından yazılacak tavsiye mektuplarının değerlendirilebileceğini, öğretmen liselerinde öğretmenliğe uygun nitelikleri taşımayanların elemeye tabi tutulabilmesini ve uygun nitelikleri taşıyanların ise eğitim fakültelerine girişlerinin kolaylaştırılabileceğini önerileri arasına eklemiştir.

Öğretmen, uzman ve yöneticilerin eğitiminde sorunların giderilmesi gerektiğini belirten Demirtaş (1989, s. 24-25), bazı çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bunları şu şekilde özetlemiştir;

- “1) Eğitim alanında öğretmen, uzman ve yönetici eğitimlerinin ayrı kavramlar olarak ele alınıp uygulama, geliştirme ve istihdamda göz önünde tutulması,
- 2) Öğretmen, uzman ve yönetici eğitiminin Millî Eğitim Bakanlığının desteği ile üniversitelere bırakılması,
- 3) Öğretmen meslek liselerinin kaldırılarak eğitimi mesleğini tercih edecek en iyi genel lise mezunlarına burslar verilmesi,
- 4) Uzmanlık eğitiminin yüksek lisans seviyesine çıkarılması,
- 5) Büyükşehir merkezleri dışında taşrada çalışan öğretmenlere yüksek eğitim imkanları götürmenin yollarının aranması,

- 6) Eğitim fakültelerinin dışındaki fakültelerde okuyup öğretmen olmak isteyen lisans öğrencilerine verilen eğitim sertifikası dersleri programının yeniden gözden geçirilmesi,
- 7) İlkokul öğretmenlerinin lisans eğitimi programlarına alınması,
- 8) Öğretmen yetiştirmede uygulama ve staj sürelerinin uzatılması,
- 9) Belli şehirlerde öğretmen ve öğretmen olacaklar için bilgi ve dokümantasyon merkezleri açılması ve nihayet,
- 10) İşbaşıında eğitimi geliştirmek için akşam ve hafta sonu kursları ile yaz okulları açıp öğretmenlerin eğitiminde süreklilik sağlanması”.

Aytekin (1988) Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin maliyetini araştırdığı çalışmasında, öğretmen olmak için okuyan bir gencin yıllık ortalama kişisel harcamasının 834.800 TL olduğunu, eğitim fakültesindeki bir öğrencinin -kişisel harcamalarıyla birlikte- yıllık ortalama maliyetinin ise 1.258.800 TL olduğunu bulmuştur. Yani 1.258.800 TL’nin 424.000 liralık kısmını devlet harcamaktadır, bu da toplam harcamanın 0.34’üne eşittir. Devletin ayırdığı ödeneğin, ailelerin ayırdığının yarısı kadar olduğunu belirten Aytekin (1988), öğretmen yetiştiren kurumlara ayrılan ödeneğin diğer yükseköğretim kurumlarından daha az olduğundan bahsetmiştir. Öğretmen yetiştirmedeki aksaklıkların önemli bir kısmının mali durumdan kaynaklandığını söylemiş, ödeneklerin artırılması gerektiğini savunmuştur.

Müzik öğretmenliğinin, ülkenin müzik alanındaki gelişiminde önemli bir yeri olduğunu belirten Şenel (1989), yükseköğretimde hazırlık sınıfı konularak çalgı ve ses eğitimi gibi temel derslerin yoğun olarak verilip öğrencilerin yeteneklerinin de tam olarak ortaya çıkarılmasının sonraki eğitim yıllarında olumlu sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Ortaöğretim, ilkokul, anaokulu müzik öğretmenliği şeklinde öğretmen yetiştirme sisteminin oluşturulması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Eğitim Fakülteleri ve Güzel Sanatlar Fakültelerine öğrenci hazırlayacak parasız-yatılı Müzik Meslek Liselerinin açılmasını da önermiştir.

3. Öğretmenlerin Atama ve Tayin Sorunları Konusunda Dergide Ele Alınan Konular

Dergide, atama ve tayinlerin objektif yapılmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte öğretmen atamaları için yapılan öğretmen yeterlik sınavları hakkında tartışılmıştır.

Öğretmenlerin atama sorunlarından bahseden Yazıcı (1999), objektif olmayan atamaların öğretmenleri meslekten soğuttuğunu, bazen de meslekten ayrılmalarına neden olduğunu ve ailelerini de zor duruma düşürdüğünü söylemiştir. Bu yüzden öğretmen atama kurallarının açıklığa kavuşturulması, bu kuralların sürekli geliştirilerek gereksinimlere uyarlanması ve eşit olarak uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Atamaya yetkisi olan eğitim yöneticilerinin seçiminde objektif olunmasının, bu yetkililerin görev güvencesinin sağlanarak üzerlerindeki siyasi baskıların giderilmesinin, yapacakları atamalarda yasal dayanakların yanında etğin de unutulmamasının önemini vurgulamıştır. Ayrıca öğretmenlerin ders ücretlerinin artırılmasını ve geçici görevle gittikleri okullarda derse girmeden eğitim yılını tamamlamaları yerine derslere girip ek ders ücretini alacakları okullara atanmaları için istek oluşturulmasını önermiştir.

03.08.1990 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan “Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurum Öğretmenlerinin Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği” hakkında değerlendirme yapılması gerektiğini söyleyen Çakıroğlu (1994), yönetmeliğin, hüküm ve uygulama bakımından, öğretmenlerin ülke düzeyinde adil ve dengeli dağıtılamadığı sonucunu doğurduğunu belirtmiştir. Yönetmelikte yer alan standart kadronun aşılamayacağı ilkesinin uygulanmadığını, bu yüzden yönetmeliğin hükümler bazında yeniden düzenlenmesini önermiştir. Üç, beş saat derse giren bir öğretmenin izahının topluma yapılamayacağını söylemiş, öğretmenlerin atanmalarını düzenleyecek objektif kurallara ihtiyaç olduğunu yazmıştır. Öğretmenlerin görev yerleri belirlenirken hizmet puanlarının yanına, objektif bir şekilde değerlendirilmesi sağlanarak başarı puanının da eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca uygulamayı etkileyen eğitim yönetiminin siyasi baskılara maruz kaldığını, eğitim yöneticilerinin performanslarının kurum amaçlarından çok siyasi amaçlara yöneldiğini ve bu durumun da eğitim çalışanlarının statülerinin ve toplumsal kabullerinin düşüşüne sebep olduğunu yazmıştır.

Öğretmenlerin sorunlarından bahseden Çankaya (1992), torpili olan kişilerin en iyi okullara tayin edildiğini ve öğretmensiz okullar dururken yine aynı kişilerin 40-50 kişilik bir köy okuluna 6-7 öğretmen olarak tayin edildiklerini belirtmiştir. Bazı öğretmenlerin haftada 2-3 saatlik dersle görev tamamladığını ve bazılarının ise hiç gitmediğini duyduğunu söylemiştir. Yine okul yöneticilerinin iyi yerlere atanmak için tanıdığa başvurduklarını ve ehil olmadıkları hâlde bu makamlara getirildiklerinden söz etmiştir. Bunların yanı sıra daha fazla öğrenci ile görev yapan öğretmen ve yöneticilerin diğerlerine oranla daha fazla maaşı almaları gerektiğini belirtmiştir. Öğretmenlerin ve yöneticilerin çalışma saatlerinin ve başlarına düşen öğrenci sayılarının belirlenip sabitlenmesi gerektiğini söylemiştir.

Öğretmen yeterlik sınavlarını eleştiren Yıldız (1991), sınavın isminin dahi öğretmenlerin mezun oldukları yükseköğretim kurumlarının verdiği diplomaların *yetersiz* olduğu ve birer *değersiz belge* gibi değerlendirildiği izlenimini verdiğini söylemiştir. Ayrıca öğretmen adaylarında yığılma yaşanmaya başladığını, açıkta işsiz kalan öğretmenlerin olduğunu ve MEB’in geleceğe yönelik öğretmen ihtiyacını belirleyip plana bağlaması gerektiğini vurgulayan yazar, bu sayede öğretmen gereksinimine göre öğrenci alınacağı için sınava da gerek kalmadan istihdam sağlanabileceğini ifade etmiştir. Talim Terbiye Kurulu üyesi olan Çakıroğlu (1991) ise öğretmen yeterlik sınavlarını savunmuş, bazı ülkelerden örnekler vermiş, talep eden sayısından az olan öğretmenlik kadrolarına objektif alım yapma ve öğretmenler arasında seçime, kaliteye ulaşma imkânı verdiğini belirtmiştir. Diploma alan herkesin öğretmen olmasının düşünülmemesi gerektiğini söyleyen Çakıroğlu (1991), banka müdürü, kaymakamlık, dış işleri sınavlarını örnek vermiş ve bütün mesleklerde personel alınırken sınav yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Tekışık (1992a) ise son yılların ürünü olan vasıfsız öğretmenler nedeniyle MEB’in öğretmen seçimi için sınav uygulamasına gitmek zorunda kaldığını yazmış, sınav uygulamalarında ABD, Almanya örneklerini vererek sınavın kaldırılmasının zararlı olduğunu söylemiştir.

1991 öğretmen yeterlik sınavını değerlendiren Küçükahmet (1992), MEB’in sınav yoluyla en iyi personeli seçmesinin doğru bir yaklaşım olduğunu belirtmiş, fakat uygulamanın amaca ne kadar hizmet ettiği konusunda incelenmesi gerektiğini de söylemiştir. Yeterlik sınavı uygulaması ile ülkede öğretmenliğin bir meslek olmaktan çıktığını ifade eden yazar, sınava öğretmen olup olmadığına bakılmaksızın herkesin alındığını ve eğitim fakültesi dışından binlerce katılımcının olduğunu

belirtmiştir. Sınavın düzenleme ve uygulama bakımından yanlış olduğunu söyleyen Küçükahmet (1992), bu yeterlik sınavının neyi ölçtüğünü sormuş, eğer öğretmenlik mesleğinde yeterliği ölçüyorsa bu alanda hiç eğitim görmemiş olanların nasıl başarılı olduklarının sorulması gerektiğini ve öğretmen yetiştirme programları üzerinde tartışılması gerektiğini belirtmiştir. Eğer öğretmenlik yeterliğini ölçen bir sınav değilse de amacı üzerine tartışılması gerektiğini söylemiştir. Bu sınavın yeterlik ölçmeden ziyade kontenjan doldurma sınavı olup olmadığını soran yazar, sınava herkes alınıp özellikle de kontenjan dolmayan bölümlerde sınava giren herkes atanacaksa öğretmen okullarının kapatılmasını ve buralarda 4 yıl okuyan öğrencilere yazık edilmemesini söylemiştir. Sadece öğretmenlik belgesi olanların sınava alınması gerektiğini vurgulamış ve sınavların tekrar gözden geçirilmesini önermiştir.

4. Öğretmenlerin Özlük Haklarındaki Sorunlara İlişkin Dergide Ele Alınan Konular

Dergide öğretmenlerin özlük haklarındaki iyileştirilmesi gereken kısımlardan, ekonomik, sosyal güvence ve imkân taleplerinden bahsedilmiş, söz konusu talepler ile öğretmenlerin motivasyonları arasında ilişki kurulmuştur. Bu nedenle öğretmenlerin motivasyonlarını artırmayı amaçlayan çeşitli öneriler de beraberinde ele alınmıştır.

Kandemir (1990), dergiye gönderdiği yazıda öğretmenlerin daha etkin ve verimli olabilmeleri için her türlü sorundan kurtarılmış ve geleceğe güvenle bakar hâle getirilmiş, sosyal güvenceye kavuşturulmuş olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Üyelerini sosyal güvenceye tam olarak kavuşturmuş kuruma örnek olarak OYAK'ı veren yazar, benzer güvenceyi öğretmenlere verilen maaşın ve Emekli Sandığı'nın bile sağlayamadığından söz etmiştir. Oysaki Kandemir'e (1990) göre öğretmenler için oluşturulacak kuruluştaki çok daha fazla üye olacak ve geliri de bir o kadar yüksek olacaktır. Öğretmenlerin güçlü kılınması ve verimliliğinin artırılması için onları sosyal güvenceye alacak bir Öğretmenler Yardımlaşma Kurumunun (ÖYAK) kurulması talebinde bulunmuştur.

Tekışık da (1993a) Türkiye Öğretmenler Yardımlaşma Kanunu, Eğitim-Öğretim Meslek Odaları Birliği Kanunu ve öğretmenler için özel bir personel kanununun çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Öğretmenlerin sosyal ve ekonomik dayanışma ve yardımlaşmaları için kurulmuş olan Öğretmenler Bankası, İlkokul Öğretmenleri Sağlık Sosyal Yardım Sandığı'nın (İLKSAN) menfaat gruplarının elinden kurtarılamadığından ve sonuç olarak Öğretmenler Bankası'nın battığından söz eden Tekışık (1993b), yüz binlerce öğretmenin maaşından kesilerek İLKSAN da toplanan yüz milyarlarca liranın nerelere gittiğinin ancak yeni yeni ortaya çıkarılabildiğini vurgulamıştır. Öğretmenlerin ciddi bir dernek veya sendikaya sahip olmadığını, neredeyse bütün mesleklerin oda veya birliği olmasına rağmen öğretmenlik mesleğinin bir oda veya birliğinin bulunmadığını belirtmiştir. Öğretmenler Yardımlaşma Kurumu'nun, Öğretmenler Sendikası'nın ve Öğretmen Meslek Odaları'nın kurulmasının gerektiğini Millî Eğitim Bakanı olarak yeni görevlendirilen Nahit Mentеше'ye açık mektup olarak yazmıştır.

| 1202 | Yavuz (1999a), öğretmen yetiştirme kaynaklarındaki tarihsel sıkıntıları ve dolayısıyla oluşan öğretmen açığını kapatmak için alan dışı kaynakların kullanılmak zorunda kalındığını, bunların da sistem alt üst ettiğini söylemiştir. Bu sorunlarla birlikte öğretmenlik mesleğinin getirdiği kazancın düşüş yaşamasının mesleğin önemini yitirdiğinin göstergesi olduğunu, öğretmenlerin de ihtiyaçlarını karşılamada zorluklar yaşadığını yazmıştır. Dünya çapındaki gelişmeler ile ülkedeki sosyo-ekonomik ve

siyasi dalgalanmaların, okul modelindeki yetişme sistematüğını bozduğunu ve öğretmenlerin kurumu ile olan iletişimini tıkadığını belirten yazar, bu durumun öğretmenlerin aidiyet/mensubiyet duygularını ve tutumlarını önemli düzeyde kesintiye uğrattığını da ifade etmiştir. Yavuz (1999a) tüm bu tespitlerinin sonucunda bazı önerilerde bulunmuştur. Öğretmen Personel Yasası'nın yeniden hazırlanması gerektiğini, Öğretmen Yardımlaşma Kurumu Yasası tasarısının bir an önce yasalaşması ve İLKSAN modelindeki olumsuzlukların ortadan kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Bayramlarda ve çeşitli etkinliklerde resmî protokol düzeninde öğretmen ve emekli öğretmen temsilcilerinin onur konuğu statüsünde yer almasını, öğretmenlerin yaratıcılıklarını sergilemeleri için öğretmenevleri bünyesinde "Öğretmen Kültür ve Sanat Merkezleri" oluşturulmasını ve bu merkez aracılığıyla öğretmenlerin ürünlerini satabilmelerinin sağlanmasını önermiştir. Öğretmenler Günü etkinliklerinin monoton bir hâl aldığını belirten yazar, bu özel günün UNESCO ile kutlanan 5 Ekim'de değil 24 Kasım'da kutlanmasını, başka ülkelerden öğretmenlerin de katılımıyla mesleğin ulusal kimliğini, tarihini tanıttacak aktiviteler gerçekleştirilmesini önermiştir. Okul yönetimlerinin, karar alma ve uygulama süreçlerine öğretmenlerin de katılmalarını sağlamaları gerektiğini söylemiş, bu sayede öğretmenlerin kuruma karşı güven duygusu geliştireceklerini ve mesleğe karşı aidiyet duygularının pekişeceğini ifade etmiştir.

Öğretmen motivasyonunun ve başarısının artırılması için bazı önerilerde bulunan Sarı (1991), öğretmenlerin başarılarına göre teşekkür belgeleri, maaş ödülleri verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Öğretmenlerin mesleklerine yönelik verdikleri konferans, sergi gibi çalışmalarının göz önüne alınması gerektiğini ve yine başarı gösterenlerin yetkili makamlardan teşekkür veya başarı belgesi gibi maddi manevi ödüller alması gerektiğini belirtmiş, belli bir çalışma yılına çok iyi raporlarla ulaşmış öğretmenlere Öğretmenler Günü'nde ödül verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bu tür notlandırmalarda öğretmenlerin aldığı cezaya göre de eksi puan verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yazara göre tüm bunlar sayesinde "Orta not ile çok iyi notun arasında fark yok, nasılsa ikimizde aynı maaşı alıyoruz" diyenlerin sayısı azalacak ve başarıyı artırmak isteyenlerin sayısı çoğalacaktır.

Yılın Öğretmenleri Kutlama Töreni'ne katıldığını ve hem tören organizasyonunda hem de yılın öğretmeni seçimlerinde bazı torpil ve politik baskı girişimlerinin bulunduğunu üzüntüyle duyduğunu belirten Tekışık (1989c), bu ödüllerin öğretmenleri teşvik etme amaçlı olduğunu, fakat yapılanların tam tersine öğretmenleri küstüreceğini ve başarılarını düşüreceğini belirtmiştir. Hem mesleğin statüsünün yükseltilmesi hem de objektif değerlendirmeler yapılması için özet olarak şu önerilerde bulunmuştur: Öğretmenler Günü Kutlama Yönetmeliği gözden geçirilmeli, seçimdeki mülakatlar tamamen kaldırılmalı, değerlendirme formu değiştirilerek seçimler her türlü dış etki ve baskılardan arındırılıp objektif duruma getirilmeli, ilköğretimde (köy ve merkez okullar ayrı), ortaöğretimde ve teknik öğretimde görev yapan öğretmenler ayrı ayrı değerlendirilmeli.

Öğretmenler Günü kutlamalarının monotonlaştığını, törensel etkinliklere dönüştüğünü söyleyen Yavuz (1999b), mesleki güdüleme açısından ödüller sistemine dayalı olarak yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. Bu konuda emekli öğretmenler de dâhil olmak üzere tüm öğretmenlerin katılımıyla gerçekleşecek yarışmalı ödül sistemine dayalı bir model sunmuştur. Özet olarak ifade etmek gerekirse ocak ayından itibaren kasım ayı dâhil olmak üzere bir yıl boyunca konusu belirlenmiş bir şekilde şiir, hikâye, inceleme, araştırma, makale gibi alanlarda yarışmaların açılması, kaç kişinin

girebileceği, maddi ve manevi ödüllerin neler olacağı açıklanmalıdır. Birinci aşamada her ilde “seçici jüriler” tarafından her alanda ilk üçe giren yapıtlar seçilmeli ve Bakanlığa gönderilmelidir. Ardından Türkiye ve iller bazında ilk üçe girenlere ve mansiyon ödülü kazananlara ödülleri dağıtılmalıdır. Ödül kazanan öğretmenler, “Öğretmenevleri Onur Üyesi” yapılmalı, takip eden yıl içinde aileleriyle birlikte 10- 15 günlüğüne Türkiye’de veya KKTC’de öğretmenleri/dinlenme ve sosyal tesislerinde ücretsiz tatil yapma hakkı verilmelidir. Kazananlara Millî Eğitim Bakanı tarafından yazılmış ve imzalanmış birer kutlama mektubu verilmeli, kazananların isimleri MEB Tebliğler Dergisinde yayınlanmalı, o yılın aralık ayında Millî Eğitim Dergisi özel sayı çıkararak kazanan öğretmenlerin isimlerini, özgeçmişlerini, fotoğraflarını ve eserlerini yayınlamalıdır. Ayrıca bu programlara “Mustafa Necati Öğretmen Araştırma, İnceleme ve Beceri Ödülleri” gibi her yıl özel bir isimlendirme yapılmalıdır.

Tekışık, öğretmenlerin bazı öğretmenlerinin iyi yönetilemediğinden ve hizmetlerin pahalı olmasından şikâyet ettiklerini belirtmiştir (Tekışık, 1994). Öğretmenevlerinin, masrafları karşılayabilmek için öğretmen olmayan kişileri de almak zorunda kaldığını, bu yüzden herkesin kaldığı ama öğretmenlerin yer bulamadığı bir yer hâline geldiğini söylemiştir (Tekışık, 1998). Kurumun elektrik, yakıt, su gibi giderlerinin MEB’in bütçesinden karşılanmasını ve fiyatlardan düşülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Tekışık (1994), öğretmenlerinin sayısının, öğretmen sayısına oranla çok düşük olduğunu ifade ederek sayılarının arttırılmasını önermiştir. Bu kurumlarda çalışacak yönetici ve personellerin özenle seçilmesi gerektiğini, tesis ücretlerinin düşürülmesini, giriş-çıkışların kontrol edilerek üye olmayanların alınmamasını ve tesislerin temiz, bakımlı, disiplinli bir yer hâline getirilmesini önermiştir.

Öğretmenevlerinin ve sosyal tesislerin kurulmasında öncülük etmiş isimlerden olan Tekışık, 1997 bütçesine kaynak bulmayı amaçlayan Refahyol Hükümeti’nin öğretmenlerini satma girişimine karşı çıkmış ve yazılarında kararın yanlış olduğunu belirtmiştir (Tekışık, 1998).

5. Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim Sorunlarına İlişkin Dergide Ele Alınan Konular

Dergide hizmet içi eğitimin öneminden, bu süreçte yaşanan sorunlardan ve yapılan yanıtlardan da bahsedilmiştir.

Öğretmenlerin hizmet içi eğitim almasının ülke geleceği için çok önemli olduğunu söyleyen Tekışık (1991b), ülkedeki 400.000 öğretmenin hizmet içi eğitimlerinin en ekonomik ve en iyi biçimde nasıl sağlanacağını saptanması ve eğitimlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özet olarak da şu önerilerde bulunmuştur: Hizmet İçi Eğitimi Dairesi, Öğretmen Eğitimi Genel Müdürlüğüne bağlanmalı ve “Planlama, Uygulama, Değerlendirme ve Dokümantasyon Şubeleri” kurulmalı, İl-İlçe Hizmet İçi Eğitimi Merkezleri kurulmalı ve bu merkezlerde yılın 12 ayında müfettiş, müdür, müdür yardımcısı, şube müdürü gibi kişileri yetiştirecek kurs ve seminerler verilmeli, yöneticiler ve öğretmenler bu merkezlerde ve okullarda -yani görev mahallinde- yetiştirilmeli, eğitimleri de yılın 12 ayında sürmelidir.

1204 | Hizmet içi eğitimler terfi ve yöneticilik görevlerinde tercih nedeni olmalı, başarı gösterenler ve hizmet içi eğitimi başarıyla verenler ödüllendirilmelidir. Ayrıca Bakanlık tarafından öğretmen meslek kitapları ve Hizmet İçi Eğitim Dergisi yayınlanmalıdır.

Hizmet içi eğitimin öneminden bahseden Şahin (1996), yıllık hizmet içi eğitim planının bakanlığa bağlı tüm personelin eğitim ihtiyacını karşılayamadığını, bir personelin her yıl bir çalışmaya

katılabildiğini ya da hiçbir çalışmaya katılmadan emekliye ayrıldığını yazmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı'nun merkez ve taşra teşkilatlarında hizmet içi eğitim alanında uzmanların ve yöneticilerin yeterli olmadığını, yetişmiş kişilerin bu kadrolarda görevlendirilmediklerini, eğitimlerin genellikle yaz aylarında olmasının mevcut personelden uzun süreli faydalanma fırsatını engellediğini, okulların açık olduğu dönemde ise eğitici personel bulunmasında güçlük çekildiğini ve eğitim merkezlerinde istihdam edilmek üzere yeterli eğitici personele ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Hizmet içi eğitimin yılın belli aylarında değil, yılın tüm aylarında yapılması gerektiğini belirten Şahin (1996), ihtiyaçları her yönüyle karşılayacak eğitim merkezlerine gereksinim duyulduğunu yazmıştır. Personelin hizmet içi eğitime teşvik edilmesi için maddi ve manevi ödüllendirmelerin yapılmasını önermiştir. Eğitim ihtiyaçlarının yöneticiler tarafından değil, bilimsel çalışmalarla açık ve net şekilde belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca hizmet içi eğitim faaliyetlerine yönelik öğretim programları yerine çoğunlukla konu listesi hazırlandığını, bu yüzden eğitim amaçlarının belli olmadığını, eğitim sürecinin eğiticinin kişisel takdirine bırakıldığını ifade etmiş ve hizmet içi eğitim birimlerine öğretim programlarını geliştirmek üzere program geliştirme uzmanları alınması gerektiğini savunmuştur.

1970'li yıllara kadar öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretmenlere okuma alışkanlığının kazandırıldığını ve 1950'li yıllarda her öğretmenin en az bir mesleki dergi okuduğunu, 1960'lı yıllarda Öğretmeni İşbaşında Yetiştirme Teşkilatı'nın seminer ve kurs hizmetleri vermekle birlikte öğretmenlere meslek kitabı yayınlattığını belirten Tekışık (1991a), aynı zamanda bu devirlerde okuyan, kitap yazan, başarılı olan öğretmenlere çok değer verildiğini, öğretmenlerin de kendilerini geliştirmede âdeta yarıştığını söylemiştir. Fakat zamanla Bakanlığın ilgisizliği, kâğıt fiyatlarındaki anormal artışlar ile son on beş- yirmi yıldaki değerler ölçüsünün değişmesiyle birlikte öğretmenlerin okuma, eser verme ve kendilerini geliştirme konularında çarpıcı gerilemeler yaşadığını ifade etmiştir. Yani eskiden olduğu gibi kendini geliştiren öğretmenlere değil, politikacılara hizmet eden öğretmenlerin değer görüp taltif edildiğini, bu durumun da yine öğretmenlerde motivasyon düşüklüğüne yol açtığını vurgulamıştır. Aynı zamanda ilçelerdeki Meslek İare Kitaplıkları ortadan kaldırılmış ve öğretmenlerin kaynaklara ulaşmalarında sıkıntılara yol açmıştır. Tekışık (1991a) öğretmenlerin kaynaklara ulaşabilmeleri için tedbirlerin alınması gerektiğini söylemiş, Öğretmen Meslek Kitapları ve Dokümantasyon Teşkilatı'nın kurulmasını önermiştir. Ayrıca öğretmenlere okuma alışkanlığı kazandırılmasını ve öğretmenlerin eser vermeye teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Eğitimle ilgili çok çeşitli konularda yayın yapmış olan Çağdaş Eğitim Dergisi, bu yayınlarında eğitimle ilgili sorunlara da değinmiş ve çeşitli çözüm önerilerinde bulunmuştur. Derginin bu minvalde ele aldığı konulardan birisi de öğretmenlik mesleği ve yaşanan sorunlardır.

Derginin, 1987-1999 yılları arasında ve bu çalışmanın amacı doğrultusunda 139 makale yayınladığı tespit edilmiştir. Bu makalelerde, öğretmenlerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, hizmet öncesi yetiştirmedeki sorunlar, toplumda öğretmenlik mesleğinin saygınlığını yitirmesi, mesleğin gençler tarafından tercih edilmemeye başlanması, öğretmenlerin atandıkları yerlerde yaşadıkları konut bulma sıkıntıları gibi konular en çok ele alınanlar arasında gelmektedir. Bu konularla birlikte çeşitli branş ve eğitim kademelerindeki öğretmen açığı, öğretmen yetiştirmedeki kalite düşüşü, öğretmenlerin politik

baskı altında bırakılmaları, öğretmenlerin özlük haklarında iyileştirilmesi gereken kısımlar, hizmet içi eğitimle ilgili yaşanan sıkıntılar, öğretmenliğin daha çok kadın mesleği olarak görülmesi, emekli öğretmenlerin sorunları, öğretmenlerin mesleki yetersizlikleri ve gelenekselci tutumları gibi konular da işlenmiştir.

Öğretmenlik mesleğiyle ilgili tespit edilen 139 makale içinde, çeşitli sorunları içeren makalelerin yanında öğretmenlerin sahip olmaları gereken özellikler ve rolleri, öğretmenlik mesleğinin önemi, hizmet içi eğitimin önemi, öğretmenlerin özlük hakları gibi konulardan bahseden veya bilgi içerikli hazırlanan makaleler de bulunmaktadır.

Dergide, öğretmenlerin maaşlarının yetersiz olduğundan, öğretmenlerin geçinemediklerinden ve bu yüzden boş zamanlarda seyyar satıcılık, garsonluk, camcılık gibi ek işleri yapmak zorunda kaldıklarından bahsedilmiştir. Ekonomik yetersizlikler, öğretmen açığına alan dışından kaynak arama, öğretmenlik mesleğinin başka yerde iş bulamayanlar için *çaresizlik mesleği* hâline getirilmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı mesleğin toplumda statü kaybı yaşadığından ve bu yüzden özellikle başarılı gençler başta olmak üzere mesleğin tercih edilmemeye başlandığından söz edilmiştir.

Günümüzde işsiz kalan ve özel kurumlarda da istihdam bulamayan öğretmenler, geçinebilmek için –Çağdaş Eğitim Dergisi’nde de sıkça belirtildiği şekilde maddi sıkıntı yaşayan öğretmenlerin ek iş yapmak zorunda kalması gibi- meslekleriyle ilgisi olmayan inşaat işçiliği, mevsimlik tarım işçiliği, tezgâhtarlık gibi çeşitli işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır (Birgün, 2016; Kayar, 2020; Öksüz, 2020). Kamu veya özel sektörde iş bulma umudu kalmayan öğretmenler, çeşitli psikolojik sıkıntıların pençesine düşmekte ve intihara kadar gitmektedirler (Ceyhan, 2018; Gerçek Gündem, 2020; Kiraz & Kurul, 2018). Aynı şekilde atanmış öğretmenler de maddi sıkıntılar başta olmak üzere çeşitli sorunlar yaşamakta, ek iş yapmak zorunda kalmaktadırlar (Demir & Arı, 2013; Habacı vd., 2013; Uygun, 2012).

Türk Eğitim-Sen’in MEB bünyesindeki öğretmenlerle yaptığı ankette özet olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır; öğretmenlerin %71,7’si aldıkları maaşın yaptıkları işi karşılamadığını belirtmiş ve %52’si daha iyi iş bulursa mesleği bırakacağını ifade etmiş, %51,1’i ay sonunda ceplerinde hiç para kalmadığını söylerken %14’ü ise ek iş yaptığını belirtmiş, emekliliği gelen öğretmenlerin %61,7’si emekli olmayı istemediklerini ve sebep olarak da en çok emeklilik maaşıyla geçinemeyeceklerini söylemiş, % 69,8’i ise öğretmenliğin toplum tarafından saygın bir meslek olarak görülmediğini söylemiştir (Türk Eğitim-Sen, 2020). Yine Eğitim İş Sendikası’nın yaptığı ankette ise sonuçlar özet olarak şu şekildedir; öğretmenlerin %93’ü öğretmenliğin saygın bir meslek olma özelliğini kaybettiğini ifade ederken %83’ü maaşının düşük olması nedeniyle toplumdaki saygınlığının azaldığını belirtmiş, %75’i borçları nedeniyle mesleki veriminin düştüğünü ve %26’sı ek iş yaptığını söylemiş, %63’ü çocuklarının gıda ihtiyaçlarını rahat bir şekilde karşılayamadığını ve %61’i gelirlerinin yetersizliği nedeniyle psikolojik sorunlar yaşadığını söylemiş, %48’i yöneticiler tarafından öğretmenlere siyasi baskı yapıldığını ve %59’u gelecekte ümitli olmadığını belirtirken %26’sı ise kararsız olduğunu ifade etmiştir (Eğitim İş, 2020).

Türk Eğitim-Sen ve Eğitim İş Sendikası’nın öğretmenlerle yaptığı anket sonuçları ile Çağdaş Eğitim Dergisi’nde bahsedilen sorunlar karşılaştırıldığında, günümüzde hâlâ söz konusu sıkıntıların neredeyse aynılarının devam ettiği ve çözüme ulaşamadığı görülebilir.

Ayrıca Türkiye Kamu-Sen Araştırma Geliştirme Merkezi'nin 2021 Mart ayı çalışmasına göre dört kişilik bir ailenin asgari geçim sınırı 8.364,21 lira çıkmıştır (Türkiye Kamu-Sen, 2021). Özel sektörde çalışan öğretmenlerin birçoğu bu maaşı görememekte, neredeyse MEB düzeyine bile çıkamamaktadır. MEB bünyesinde çalışan öğretmenlerin maaşları da bu sonuçlar ile karşılaştırılmalıdır. Bununla birlikte 2019 OECD verilerine göre de Türkiye, 15 yıllık deneyimi bulunan lise öğretmeni ve 15 yıllık deneyimi olan ilköğretim öğretmeni için satın alma gücüne göre yıllık brüt maaşları açısından 33 ülke arasında 28. sırada, OECD ortalamasının altında ve Kosta Rika, Şili, Kolombiya, Slovenya, Litvanya, Meksika gibi ülkelerin gerisinde kalmıştır (OECD, 2021).

Dergide, öğretmenlerin atandıkları yerlerde karşılaştıkları çeşitli sıkıntılardan, özellikle de konut bulma sıkıntılarında bahsedilmiştir. Mahrumiyet bölgelerinde görevlendirilen öğretmenlerin sorunları ve ihtiyaçları özellikle kaleme alınmıştır.

Öğretmenlerin atandıkları yerlerde konut bulmada yaşadıkları sıkıntılarla günümüzde de -başta küçük köy ve mezra tipi yerleşim yerlerinde olmak üzere- karşılaşılabilirdiğini görebilmekteyiz. Bu durum bazen özellikle büyük şehirlerde öğretmenlerin maaşlarının bir eve yerleşmeye yetmemesinden bazen de küçük köy ve mezra tipi yerleşim yerlerinde oturulabilecek bir ev bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle de ilçe merkezlerine uzak, ulaşımın kısıtlı olduğu ve kışın -ulaşım başta olmak üzere- mahrumiyetin daha fazla yaşandığı yerleşim yerlerinde bu durumun yaşanma olasılığı artmaktadır. Star Gazetesi'nden Çakan'ın 07.02.2013 tarihli haberine göre Şırnak Valisi Vahdettin Özkan, öğretmen istifalarını, erkenden tayin istemelerini ve öğretmenlerin yaşadığı mahrumiyetleri engellemek için Şırnak'ın dağlık köylerine lojman yaptırmak üzere bir proje hayata geçirmiştir. Haberde Vali, köylerde öğretmenlerin kalacağı evlerin bulunmadığını, bazen köylülerin misafir etmek zorunda kaldığını ve öğretmenlerin ısınma sorunlarından kaynaklanan hastalıklara yakalandıklarını ifade etmiştir. Haberde ayrıca öğretmenlerin *ahurdan bozma, derme çatma barınaklardan* yeni evlerine geçmelerinin mutluluğunu yaşadıkları belirtilmiştir.

Köy ve mezra gibi yerleşim yerleri başta olmak üzere ilçe merkezlerine uzak, ulaşımın kısıtlı olduğu ve yolların kapanması gibi kış mahrumiyetlerinin daha fazla yaşandığı, yani öğretmenlerin konut ve ulaşım açısından açıkça mahrumiyet yaşayacağı öngörülen bölgelerde, okul inşaatının bitişine mevcut öğretmen sayısı kadar tam teşekküllü lojmanlar yapılabilir. Lojman yapılması gerekmeyen ama ulaşım gerektiren bölgelerde ise öğretmenlerin okula ulaşımını sağlamak üzere resmî olarak bireysel veya toplu taşıma aracı tahsis edilebilir. Dergide de önerildiği gibi öğretmenlerin mahrumiyet bölgelerindeki ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilmeleri, maddi sıkıntılar yüzünden bölgeden gitmek zorunda kalmamaları ve çok tercih edilmeyen bölgelere atama ve tayin tercihini teşvik için diğer bölgelerdeki öğretmenlere oranla daha fazla ve tatmin edici miktarda maaş ve kıdem verilebilir.

Dergide, 1980'li yıllarda öğretmen yetiştirme politikalarındaki değişimler, öğretmen açığının kapatılması için alan dışından alım yapılması veya vekil öğretmen görevlendirilmesi, öğretmenlik mesleğinin başarılı öğrenciler tarafından tercih edilmemeye başlanması, hizmet içi eğitimin yetersiz kalması gibi sebeplerden dolayı öğretmen kalitesinde düşüş yaşandığına yönelik tespitler yapılmıştır.

Günümüzde de öğretmen açığının kapatılması için vekil öğretmenlik yoluyla alan dışı kaynaklar kullanılmaktadır. Millî Eğitim Bakanı Ziya Selçuk'un ifadelerine göre 2019 yılı için yaklaşık 80.000 ücretli öğretmen bulunmaktadır (cnnturk.com, 2019). Ücretli öğretmen olma şartları ise eğitim bilimine aykırı düşecek şekilde sadece herhangi bir ön lisans veya lisans programından mezun olmaktır. Oysaki Tekişik (1992a) öğretmenliğin profesyonel bir meslek olduğunu söylemiş ve "Millî Eğitim Bakanlığı, üniversite mezunu herkese iş veren bir kurum olarak düşünülmemelidir. Elinde üniversite diploması olan ve başka alanda iş bulamayan herkesin öğretmenliğe atanması millî eğitimde büyük bir hata olur." (s. 2), "Açık öğretmenlikler için yalnız Eğitim Fakültesi ve Eğitim Yüksek Okulu mezunlarının müracaatı kabul edilmeli (...)" (s. 3) demiştir. Bunlarla birlikte Millî Eğitim Bakanı Ziya Selçuk'un ifadelerine göre yaklaşık 700.000 atama bekleyen öğretmen bulunmaktadır ve birkaç yıl içerisinde bu rakamın 1.000.000'a ulaşması beklenmektedir ("Bakan Ziya Selçuk'tan", 2019). Sayıştay Başkanlığı'nın (2020) MEB raporunda ise sadece 10 il için kurum bazında 138.393 öğretmen ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Tüm bu verilere rağmen vekil öğretmenlik uygulamasının devam etmesinin ve atama azlığının sebepleri arasında neoliberal politikalar, ekonomik sebepler, ödenek sıkıntıları, hükümet uygulamaları vb. gösterilebileceği gibi Sayıştay (2020) raporunda kayıtlara geçmiş olan MEB'in mali kaynakları verimli kullanmadığı gibi durumlar da gösterilebilir.

Günümüzde de öğretmen yetiştirme ve nitelik sorunlarından bahsedilmektedir (Örn: Abazaoğlu vd., 2015; Azar, 2011; Egüz, 2018; Şendağ & Gedik, 2015). Bu durumun sebepleri arasında uygulanan öğretim programları, eğitim fakültelerine öğrenci alımında uygulanan kriterler, öğretim elemanlarının nicelik ve nitelik olarak yetersizliği gibi faktörler sayılabilir. Yeterli nitelik ve nicelik standartları gözetilmeden plansızca açılan ve sayıları hızla artan eğitim fakülteleri ve formasyon ile öğretmen olma olanağı veren, yine sayıları hızla artan diğer fakülteler de sayılan bu sebepleri etkileyen bir başka unsur olarak görülebilir. 30 yıl önce Tekişik (1989b), MEB'in öğretmen ihtiyacında ve buna bağlı olarak öğretmen yetiştirmede plan-program yapmadığını ve öğretmenlerin niteliksiz mezun olduğunu yazmıştır. Nitekim Türkiye'de sayısı 100'ü bulmuş aktif ve yarı aktif eğitim fakültelerinde (YÖK, tarih yok) yüz binlerce öğrenci okurken, yine her yıl on binlerce öğrenci mezun olmaktadır. Bu mezunlar arasına sayıları 155'i bulan aktif ve yarı aktif fen ve edebiyat fakülteleri ile (YÖK, t.y.) diğer fakültelerden formasyon alan kişiler de eklenmelidir. Nicelik olarak artan ve özellikle öğretim elemanı sıkıntısı yaşayan bu fakülteler (Özden, 2006), öğretmenlik branşlarında da yığılmalar yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

Dergide, öğretmenlerin atama ve tayin sorunlarına değinilmiş, bu süreçlerde yaşanan politik baskılardan söz edilmiştir.

Dergideki gibi günümüzde de öğretmenliğe atama için yapılan sınavlar hem bu sınavların yapılmasına sebep olan faktörler bakımından hem de içerik, geçerlik bakımından tartışılmaktadır. Literatür incelendiğinde ilgili araştırmalarda sınavın genel olarak ezbere dayalı olduğuna yönelik benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmekte, hatta alan ve eğitim bilimleri sınavları geçerlik bakımından da tartışılmaktadır (Örn.: Altun Yalçın vd., 2020; Başkan & Alev, 2009; Eraslan, 2004; Memduhoğlu & Kayan, 2017; Şahin & Demir, 2016; Tösten vd., 2012).

Dergide, öğretmenlerin özlük haklarında yapılması gereken iyileştirmeler ve sosyal güvence talepleri de kaleme alınmıştır. Öğretmenlerin maddi, manevi motivasyonlarına, sosyal imkânlarının artırılmasına yönelik talepler ve öneriler de sunulmuştur.

Dergide, hizmet içi eğitimde yaşanan sorunlardan, süreçte yapılan yanlışlardan, öğretmenlerin hizmet içinde kendilerini geliştiremediklerinden ve kendilerini geliştirmeye güdülenemediklerinden bahsedilmiştir.

Yapılan literatür taramalarında günümüzde de hizmet içi eğitimde ihtiyaç analizi yetersizliği, öğretim programlarındaki sorunlar, koordinasyon sorunları, öğretmenlerin hizmet içi eğitime olumsuz tutumları gibi sorunlarla karşılaşılabilir (Örn: Bümen vd., 2012; Karasolak vd., 2013; Özavcı & Çelikten, 2017; Sarıtepeci vd., 2016).

“Tarih bir laboratuvarıdır” özdeyişinden hareket edilerek geçmişten ders çıkarmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü tarih, günümüzde yapılan hataların hem yakın gelecekte hem de on yıllar ve yüz yıllar sonra orta ve uzak gelecekte zincirleme reaksiyonlarla insanlarımızı etkileyeceğini bize açıkça göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Çalışmalar, Çağdaş Eğitim Dergisi'nin farklı yıllarını kapsayacak şekilde genişletilebilir.
- Diğer süreli yayınlar da incelenerek çalışmalar genişletilebilir. Süreç boyunca öğretmenlik mesleğinin içinde bulunduğu durumlar tespit edilebilir ve şu anki durumu bakımından karşılaştırmalar yapılabilir.
- Yapılan çalışmaların, eğitime ve öğretmenlik mesleğine yönelik politikalar üretilirken dikkate alınması ve geçmişten dersler çıkarılması önemli görülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.



Kaynakça

- Abazaoğlu, İ., Yıldırım, O., & Yıldızhan, Y. (2015). Geçmişten günümüze Türk eğitim sisteminde öğretmen yetiştirme. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6, 143-160.
- Altıntaş, R. (1987). Millî eğitimde müfettiş, teftiş ve rotasyon. *Çağdaş Eğitim*, 118, 34-37.
- Altun Yalçın, S., Yılmaz, Z., & Yalçın, S. (2020). Eğitim fakültesinde verilmekte olan dersler ile KPSS sınavının içeriğinin örtüşme durumuna ilişkin Fen Bilgisi öğretmen adayları görüşleri. *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 390-400.
- Arseven, A. D. (1989). Öğretmenlik mesleğinin sosyal prestiji. *Çağdaş Eğitim*, 145, 25-32.
- Arslandoğlu, İ. (1991). Öğretmenin sosyal statüsü ve ekonomik durumu. *Çağdaş Eğitim*, 162, 12-14.
- Aşkar, P., & Çelenk, S. (1988). İlkokula öğretmen yetiştiren “eğitim yüksekokulu öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları” konusunda yapılan araştırma. *Çağdaş Eğitim*, 138, 30-34.
- Ayalp, O. S. (1988). 24 Kasım ve bir emekli eğitimci. *Çağdaş Eğitim*, 139, 34-36.
- Aytekin, H. (1988). Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin maliyeti. *Çağdaş Eğitim*, 132, 22-26.
- Azar, A. (2011). Türkiye’deki öğretmen eğitimi üzerine bir söylem: nitelik mi, nicelik mi?. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 36-38.
- cnnturk.com (2019, Ağustos 26). Bakan Ziya Selçuk’tan öğretmen atamalarına yönelik açıklama. <https://www.cnnturk.com/video/tv-cnn-turk/programlar/hafta-sonu/bakan-ziya-selcuktan-ogretmen-atamalarına-yonelik-aciklama>
- Başaran, İ. E. (1987). Öğretmenliğin toplumdaki konumu. *Çağdaş Eğitim*, 118, 12-19.
- Başkan, Z. & Alev, N. (2009). Kamu Personeli Seçme Sınavında (KPSS) çıkan soruların öğretmenlik meslek derslerine göre kapsam geçerliği. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 29-49.
- Birgün (2016, Haziran 21). Atanamayan genç öğretmen çalıştığı inşaatta hayatını kaybetti!. <https://www.birgun.net/haber/atanamayan-genc-ogretmen-calistigi-insaatta-hayatini-kaybetti-117147>
- Bümen, N. T., Ateş, A., Çakar, E., Ural, G., & Acar, V. (2012). Türkiye bağlamında öğretmenlerin mesleki gelişimi: Sorunlar ve öneriler. *Millî Eğitim*, 194, 31-50.
- Büyükkaragöz, S. S. (1987). Ortaöğretime öğretmen yetiştirme ve eğitim fakülteleri. *Çağdaş Eğitim*, 120, 11-17.
- Ceyhan, B. (2018, Nisan 16). Atanamayan genç öğretmen intihar etti. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/atanamayan-genc-ogretmen-intihar-etti-40807202>
- Çağdaş Eğitim. (1988). Öğretmen yetiştirmede model arayışı. *Çağdaş Eğitim*, 131, 11-16.
- Çakan, Ş. (2013, Şubat 07). Bu evler istifaları önledi. *Star*. <https://www.star.com.tr/dogu/bu-evler-istifalari-onledi-haber-725658/>
- Çakıroğlu, A. (1994). Öğretmenlerin atama ve yer değiştirmelerine yönelik bir değerlendirme. *Çağdaş Eğitim*, 197, 27-31.
- Çakıroğlu, O. (1991). Öğretmenlerin sınavla alınması. *Çağdaş Eğitim*, 170, 8.

- Çankaya, F. Y. (1992). Öğretmenlerin sıkıntıları. *Çağdaş Eğitim*, 174, 9-12.
- Çankaya, F. Y. (1997). Yeni ilköğretim. *Çağdaş Eğitim*, 234, 20-22.
- Dağlı, A. (2006). 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ve öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere devredilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(18), 44-53.
- Demir, M. K., & Arı, E. (2013). Öğretmen sorunları –Çanakkale ili örneği-. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 107-126.
- Demirtaş, A. (1989). Millî eğitim sistemimizde öğretmen, uzman ve yöneticilerin eğitimi sorun ve öneriler. *Çağdaş Eğitim*, 147, 19-25.
- Egüz, Ş. (2018). Öğretim elemanlarına göre öğretmen yetiştirme sorunları ve çözüm önerileri: Bir odak grup çalışması. https://www.researchgate.net/publication/332879695_OGRETIM_ELEMANLARINA_GORE_OGRETMEN_YETISTIRME_SORUNLARI_VE_COZUM_ONERILERI_BIR_ODAK_GRUP_CALISMASI
- Eğitim İş. (2020, Kasım 5). Öğretmenlerin ekonomik, mesleki ve sosyal durumlarına ilişkin öğretmen görüşleri. <https://www.egitimis.org.tr/files/haber/5fbb5d3692d10.pdf>
- Eraslan, L. (2004). Öğretmenlik mesleğine girişte Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) yönteminin değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=IYhuh3EBu-adCBSErE6z>
- Ergün, M. (2008). Cumhuriyet Dönemi eğitim tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 321-348.
- Gerçek Gündem (2020, Ekim 5). Bir atanamayan öğretmen daha intihar etti. <https://www.gercekgundem.com/yasam/218967/bir-atanamayan-ogretmen-daha-intihar-etti>
- Habacı, İ., Karataş, E., Adıgüzel, F., Ürker, A., & Atıcı, R. (2013). Öğretmenlerin güncel sorunları. *Turkish Studies*, 8(6), 263-277.
- Kandemir, M. (1987). Öğretmenlerimiz. *Çağdaş Eğitim*, 120, 27-29.
- Kandemir, M. (1990). Öğretmenler sosyal güvenceye kavuşturulunca çocuklarımızı daha iyi yetiştireceklerdir. *Çağdaş Eğitim*, 157, 46-47.
- Kaptan, S. (1991). Öğretmen yetiştirmede alarm zilleri çalıyor. *Çağdaş Eğitim*, 163, 3-5.
- Karagözoğlu, G. (1987). Toplumda öğretmenlik mesleğinin yeri ve sorunları. *Çağdaş Eğitim*, 118, 4-11.
- Karagözoğlu, G. (1996). Eğitim sistemimizde öğretmen yetiştirme hakkında rapor. *Çağdaş Eğitim*, 223, 3-6.
- Karasolak, K., Tanrıseven, I., & Yavuz Konokman, G. (2013). Öğretmenlerin hizmetiçi eğitim etkinliklerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 997-1010.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kayar, S. (2020, Nisan 19). Atanamayan Türkçe öğretmeni, mevsimlik tarım işçisi oldu: Gündüz tarla, akşam KPSS. *Sputnik Türkiye*. <https://tr.sputniknews.com/columnists/202004191041861714-atanamayan-turkce-ogretmeni-mevsimlik-tarim-iscisi-oldu-gunduz-tarla-aksam-kpss/>

- Kiraz, Z., & Kurul, N. (2018). Türkiye’de öğretmen işsizliği ve ataması yapılmayan öğretmenler hareketi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 270-302.
- Küçükahmet, L. (1992). 1991 öğretmenlik yeterlik sınavının değerlendirilmesi. *Çağdaş Eğitim*, 175, 10-12.
- Memduhoğlu, H., & Kayan, M. (2017). Öğretmen seçme ve atama uygulaması olarak Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) ilişkin öğretmen adaylarının algıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1259-1288.
- OECD (2021, Ocak 28). Teachers' salaries (indicator). https://www.oecd-ilibrary.org/education/teachers-salaries/indicator/english_f689fb91-en
- Öksüz, E. (2020, Kasım 23). Atanamayan öğretmen çift anlatıyor: Öğretmenler sefalet ücretine mahkum bir hayat sürüyor. *Independent Türkçe*. <https://www.indyrturk.com/node/276466/haber/atanamayan-%C3%B6%C4%9Fretmen-%C3%A7ift-anlat%C4%B1yor-%C3%B6%C4%9Fretmenler-sefalet-%C3%BCretine-mahkum-bir-hayat>
- Özavcı, E., & Çelikten, M. (2017). Öğretmen görüşlerine göre uzaktan hizmet içi eğitim uygulamalarında karşılaşılan sorunlar ve çözüm. *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(2), 39-76.
- Özden, Y. (2006). YÖK sonrası eğitim fakültelerinde sayısal gelişmeler. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 447-457.
- Özçelik, İ. (1990). Öğretmen yetiştirme üzerine. *Çağdaş Eğitim*, 151, 31-33.
- Öztürk, Ş. (1993). Emekli öğretmenin değeri ve toplum. *Çağdaş Eğitim*, 185, 41.
- Poyraz, B. (2016). *Beden Eğitimi Dergisi'nin 1959 - 1978 dönemindeki yayınlarının eğitim sorunları açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sarı, M. (1991). Çalışmayı teşvik için. *Çağdaş Eğitim*, 171, 47-48.
- Saritepeci, M., Durak, H., & Seferoğlu, S. S. (2016). Öğretmenlerin öğretim teknolojileri alanında hizmet-içi eğitim gereksinimlerinin FATİH Projesi kapsamında incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 7(3), 601-620.
- Sayıştay Başkanlığı. (2020, Eylül 01). Milli Eğitim Bakanlığı 2019 yılı Sayıştay denetim raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=13001>
- Sezgin Selçuk, G. (2019). Tarama yöntemi. İçinde H. Özmen & O. Karamustafaoğlu (Yay. haz.). *Eğitimde araştırma yöntemleri* (ss. 139-162). Pegem Akademi.
- Şahin, Ç., & Demir, F. (2016). Türkçe öğretmen adaylarının Türkçe Öğretmenliği alan sınavına yönelik algıları. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(4), 979-992.
- Şahin, M. (1996). Öğretmen eğitiminde hizmet içi eğitimin yeri ve önemi. *Çağdaş Eğitim*, 226, 17-19.
- Şendağ, S., & Gedik, N. (2015). Yükseköğretim dönüşümünün eşiğinde Türkiye’de öğretmen yetiştirme sorunları: Bir model önerisi. *Eğitim Teknolojisi: Kuram ve Uygulama*, 5(1), 72-91.
- Şenel, N. (1989). Türkiye’de müzik öğretmenliği eğitimi. *Çağdaş Eğitim*, 143, 20-24.
- Taşanoğlu, Ö. L. (1988). Millî eğitimin millileştirilmesi ve öğretmen yetiştirmek. *Çağdaş Eğitim*, 137, 24-26.
- Tekışık, H. H. (1987a). Millî Eğitim Vakfı ve öğretmenlerin önemli bir sıkıntısı. *Çağdaş Eğitim*, 119, 1-2.

- Tekışık, H. H. (1987b). İki mektup ve iki olay. *Çağdaş Eğitim*, 120, 1-3.
- Tekışık, H. H. (1988a). Öğretmenlik mesleğinin durumu ve öğretmen yetiştirme sorunu. *Çağdaş Eğitim*, 131, 1-4.
- Tekışık, H. H. (1988b). Millî eğitimde tehlike çanları çalarken. *Çağdaş Eğitim*, 137, 1-3.
- Tekışık, H. H. (1988c). Kalkınmada öncelikli illerde öğretmenlik ve müfettişlik cazip hale getirilmeli. *Çağdaş Eğitim*, 139, 1-2.
- Tekışık, H. H. (1989a). Millî Eğitim Bakanına açık mektup. *Çağdaş Eğitim*, 143, 1-8.
- Tekışık, H. H. (1989b). Öğretmen yetiştirme sorunu ve çözüm yolları. *Çağdaş Eğitim*, 144, 1-10.
- Tekışık, H. H. (1989c). Öğretmenler gününde öğretmenlerin üzüntüleri. *Çağdaş Eğitim*, 150, 1-2.
- Tekışık, H. H. (1990). Anadolu öğretmen liseleri ve öğretmen yetiştirme. *Çağdaş Eğitim*, 160, 1-3.
- Tekışık, H. H. (1991a). Millî Eğitim Bakanı Avni Akyol öğretmen meslek kitapları yazdırılmasına karar verdi. *Çağdaş Eğitim*, 165, 1-4.
- Tekışık, H. H. (1991b). Hizmetiçi eğitimi. *Çağdaş Eğitim*, 168, 1-2.
- Tekışık, H. H. (1992a). Öğretmenliğe atamada yeterlik sınavı kaldırılırken. *Çağdaş Eğitim*, 173, 1-3.
- Tekışık, H. H. (1992b). Öğretmenler toplumda lâyık oldukları statüye nasıl kavuşturulur?. *Çağdaş Eğitim*, 175, 1-7.
- Tekışık, H. H. (1993a). Çağdaş Eğitim 17. yılını tamamlarken. *Çağdaş Eğitim*, 184, 1-3.
- Tekışık, H. H. (1993b). Millî Eğitim Bakanına açık mektup. *Çağdaş Eğitim*, 190, 1-10.
- Tekışık, H. H. (1994). Öğretmen evleri ve dinlenme tesisleri. *Çağdaş Eğitim*, 198, 1-2.
- Tekışık, H. H. (1996). Türk eğitim sisteminde öğretmen yetiştirme politikaları ve sorunları. *Çağdaş Eğitim*, 219, 1-5.
- Tekışık, H. H. (1997). Öğretmenler günü ve öğretmenlik mesleğinin durumu. *Çağdaş Eğitim*, 237, 1-2.
- Tekışık, H. H. (1998). Öğretmen evleri, öğretmenlere hizmet verebilmek için devletin desteğini bekliyor. *Çağdaş Eğitim*, 240, 1-2.
- Tekışık, H. H. (1999). Millî Eğitim Bakanı Sayın Metin Bostancıoğlu'na açık mektup. *Çağdaş Eğitim*, 257, 1-12.
- Tok, T. N. (1995). Türkiye'de öğretmenin statüsü. *Çağdaş Eğitim*, 215, 42-44.
- Tösten, R., Elçiçek, Z., & Kılıç, M. (2012). İlköğretim öğretmenlerinin Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) yönelik görüşlerinin belirlenmesi (Kars ili örneği). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 109-123.
- Türk Eğitim-Sen. (2020, Kasım 23). Genel başkan, 24 Kasım Öğretmenler Günü anketinin sonuçlarını açıkladı. https://turkegitimsen.org.tr/icerik_goster.php?Id=13814
- Türkiye Kamu-Sen. (2021, Nisan 13). Mart 2021 asgari geçim sonuçları açıklandı. <https://www.kamusen.org.tr/genel-haberler/mart-2021-asgari-gecim-sonuclari-aciklandi/4661/>
- Türkoğlu, A. (1987). Öğretmenlerin sosyal statüsü. *Çağdaş Eğitim*, 122, 7-9.
- Uygun, S. (2012). Basında öğretmen sorunları. *Millî Eğitim*, 194, 72-91.


- Yavuz, A. (1999a). Öğretmenlik mesleğinin yetiştirme kaynaklarındaki tarihsel gelişim sorunları ve meslekte aidiyet/mensubiyet tutumu. *Çağdaş Eğitim*, 258, 15-20.
- Yavuz, A. (1999b). Meslekte güdülenme kaynakları açısından 24 Kasım Öğretmenler Günü için öğretmen merkezli ve yarışmalı ödüller sistemine dayalı bir model geliştirme önerisi. *Çağdaş Eğitim*, 260, 43-47.
- Yazıcı, L. (1999). Eğitim yönetiminde öğretmenlerin atama sorunu. *Çağdaş Eğitim*, 257, 38-39.
- Yeşil, R. (1997). Mevcut sistemde eğitim fakültelerinin öğrenci alımındaki seçim ölçülerine eleştirel bir yaklaşım. *Çağdaş Eğitim*, 231, 44-48.
- Yıldız, M. (1991). Öğretmen yeterlik sınavları üzerine. *Çağdaş Eğitim*, 169, 41-42.
- Yıldız, M. (1992). Öğretmen yetiştirme projesi. *Çağdaş Eğitim*, 182, 37-38.
- YÖK. (t.y.). Fakülteler/enstitüler/yüksekokullar/meslek yüksekokulları/araştırma uygulama merkezleri hakkında genel bilgiler. <https://istatistik.yok.gov.tr/>



BLOK ZİNCİRİ TEKNOLOJİSİNİN ÖDEME SİSTEMLERİ, MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ VE DENETİM SÜRECİNE ETKİSİ; KRİPTO VARLIKLARIN FİNANSAL TABLOLARDA RAPORLANMASI

 Ali DERAN^a

 Beyhan BELLER DİKMEN^b

 Musa ÖZÇELİK^c

Özet

Bu çalışmanın amacı; blok zinciri teknolojisinin ödeme sistemleri, muhasebe bilgi sistemi ve denetim süreçleri üzerindeki etkisini tartışmak ve kripto varlıkların finansal tablolarda raporlanması sürecinde karşılaşılan sorunlara çözüm üretmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, blok zinciri teknolojisinin muhasebe, denetim ve ödeme sistemleri üzerine etkilerine yönelik kapsamlı literatür incelemesi yapılmış ve kripto varlıkların kullanım alanlarına göre finansal tablolarda hangi hesap grubu altında raporlanması gerektiği incelenmiştir. Çalışma bulgularına göre, blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgi sistemine entegrasyonunun fayda-maliyet analizi neticesinde henüz mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır. Denetim sürecinde de işlemlerin doğruluğu ve bilgi teknolojileri altyapısı kapsamında ek denetim riskleri oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple denetçilerin bilgi teknolojileri alanında da uzmanlaşması gerekmektedir. İşlem veya spekülasyon amaçlı edinilen kripto varlıkların mevcut şartlarda finansal tablolarda maddi olmayan duran varlıklar grubu altında raporlanmasının uygulama birliği açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir. Zira kripto varlıklar, paranın işlevsel özelliklerinden değişim aracı ve hesap birimi olma özelliğini henüz tam olarak karşılayamadığı için hazır değerler grubunda raporlanması uygun değildir.

Anahtar Kelimeler: Kripto para, Blok zincir, Muhasebe, Denetim



EFFECT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY ON PAYMENT SYSTEMS, ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM AND AUDIT PROCESS; REPORTING CRYPTO ASSETS IN FINANCIAL STATEMENTS

Abstract

The purpose of the present study is to discuss the impact of blockchain technology on payment systems, accounting information system, and audit processes, and to produce solutions to the problems encountered

^a Prof. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, alideran@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, b.beyhanbeller@gmail.com

^c Arş. Gör., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, musaozcelik@tarsus.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 25.06.2021, Makale Kabul Tarihi: 17.09.2021

in the reporting of crypto assets in financial statements. In parallel with this purpose, in this study, a comprehensive literature review on the effects of blockchain technology on accounting, auditing, and payment systems have been made, and it has been examined under which account group crypto-assets should be reported in the financial statements according to the fields of usage. According to the findings of the study, it has been concluded that the integration of blockchain technology into accounting information systems is not yet possible as a result of the cost-benefit analysis. Additionally, it has been also understood that blockchain technology creates additional audit risks within the scope of the accuracy of transactions and the information technology infrastructure. Therefore, auditors should also specialize in the field of information technologies. It is considered that it would be more appropriate, in terms of the unity of practice, to report crypto assets acquired for transaction or speculation purposes under the intangible assets groups in the financial statements under current conditions. Since the crypto assets have not been fully met the functional features of money as a medium of exchange and unit of account yet, it is not suitable to be reported in the liquid assets groups.

Keywords: Cryptocurrency, Blockchain, Accounting, Auditing



Giriş

Karmaşık bir küresel ağ olan internet, Dünya’da başta ticaret yapma şekli olmak üzere birçok faaliyeti değiştirdiği gibi bilgi alışverişi yapma şeklinde de devrim yaratmıştır. Bitcoin gibi kripto varlık/para birimlerinin altında yatan teknoloji olarak bilinen blok zinciri, günümüzde, internetten sonra en önemli teknolojik buluş olarak kabul edilmektedir (PricewaterhouseCoopers [PwC], 2015; Swan, 2015; Peters & Panayi, 2016; Yermack, 2017). Günümüzde, birçok kişi blok zinciri teknolojisi ile Bitcoin kavramlarını karıştırmakta ve blok zinciri teknolojisinin özellikleri hakkında yeterli bilgiye sahip bulunmamaktadır (HSBC, 2017).

Blok zinciri teknolojisi henüz gelişme (emekleme) aşamasında olsa da dört büyük denetim firması (Deloitte, Ernst & Young, KPMG ve PricewaterhouseCoopers) ve birçok finans kuruluşu, blok zinciri teknolojisinin potansiyelinin farkına vararak bu teknolojinin geliştirilmesine yönelik önemli ölçüde bütçe ayırmaktadır (Bajpai, 2017). Günümüzdeki gelişmeler blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgilerinin işlenmesi ve finansal tablolarda raporlanması, ödeme sistemleri ile denetim açısından yeni bir ekosistem oluşturma hususunda güçlü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir (Dai & Vasarhelyi, 2017; Kokina vd., 2017). Blok zinciri teknolojisinin etkisinde yaşanacak dönüşümlerin nasıl gerçekleşeceği, sürece hangi zorluk ve riskleri getireceği ve tüm bunların muhasebe mesleğini nasıl etkileyeceği hala belirsizliğini korumaktadır. Blok zinciri teknolojisinin dayandığı dağıtık defter yöntemi ile çift taraflı kayıt yönteminden üç taraflı kayıt yöntemine geçilmektedir. Bu yöntem finansal işlemlerin kayıtlanması ve raporlanması açısından bir devrim niteliğindedir. Aynı zamanda, Pacioli’den günümüze finansal işlemlerin muhasebeleştirilmesi anlamında yaşanan en önemli gelişmedir.

Blok zinciri teknolojisinin günümüzde devrim niteliğinde ifade edilecek bir başka etkisi ise kripto varlık/para olgusudur. Coinmarketcap web sitesinde yayınlanan istatistikler doğrultusunda 2021 yılı Haziran ayı verilerine göre Dünya üzerinde 10.616 adet kripto varlık (coin-para) olduğu ifade edilmektedir (Coinmarketcap, 2021). Bu varlıkların önemli bir kısmı doğrudan ya da dolaylı şekilde ödeme aracı olarak kullanılmazken, Bitcoin gibi kripto paralar çok yaygın olmasa da doğrudan veya

dolaylı olarak bir ödeme aracı olarak kullanılmaktadır. Günümüzde uluslararası boyuttaki Microsoft, Dell, AT&T, Wikipedia ve Overstock vb. işletmeler kripto varlık ile ödeme yapıp tahsilat kabul etmektedir (99Bitcoins, 2020). Birçok işletme ise değer artışından yararlanmak amacıyla kripto varlık alıp satmaktadır. Bu anlamda kripto varlıkların ilk kayıta varlık olarak finansal tablolara alınması, değer artışlarının/azalışlarının kayıtlanması ve muhasebe denetimi açısından da üzerinde durulması gereken konulardandır. Zira kripto varlıkların ticareti (alınıp-satılması) SPK ve BDDK gibi düzenleyici kuruluşların denetiminde olan organize bir piyasada değil, denetimden uzak piyasalarda gerçekleşmektedir. Ayrıca bu varlıkların finansal tablolara yansıtılmasıyla ilgili vergi mevzuatımızda ve Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarında açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ülkemizde kripto varlıkların finansal tablolara yansıtılmasında esas alınacak tek düzenleme 16 Nisan 2021 tarih ve 31456 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik”tir. Çalışmanın ilerleyen kısmında açıklanacak olan bu Yönetmeliğe göre kripto varlıkların para gibi dolaylı veya doğrudan ödeme aracı olarak kullanılması yasaklanmıştır.

Bu çalışmada blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgi sistemi ve denetim üzerine etkileri ve blok zinciri teknolojisinin bir ürünü olan kripto varlıkların nasıl muhasebeleştirileceği; finansal tablolarda nasıl sunulacağı konusu araştırılmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

i-Blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgi sistemine entegrasyonu mümkün müdür?

ii-Blok zinciri teknolojisi ve kripto varlıklar denetimde ek denetim riski oluşturur mu?

iii-Kripto varlıklar finansal tablolarda hangi varlık grubu altında raporlanmalıdır?

Bu kapsamda geniş bir literatür incelemesi yapılarak bu soruların cevapları aranmıştır. Ayrıca farklı ülkelerdeki düzenleme ve uygulamalar karşılaştırılmak suretiyle fark analizi yapılmıştır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

1. Blok Zinciri Teknolojisi

Blok zinciri, esasen işlem veya olay gruplarının zincir benzeri bir veri yapısında kaydedildiği, saklandığı ve paylaşıldığı halka açık dijital bir defterdir (Ducas & Wilner, 2017; Simoyama vd., 2017). Bu işlem grupları bloklar olarak ifade edilmekte ve zincirde işlem zamanına göre sıralanmaktadır. Daha sonraki bloklar, önceki blok korunarak zincirin sonuna eklenmektedir (Crosby vd., 2016). Bu anlamda blok zinciri, dağıtık işlemleri kaydetmek ve izlemek için güvenli bir yol sağlamaktadır. Bunun nedeni, dağıtılmış bir dijital defter (dağıtık defter) olmasından kaynaklanmaktadır (Fedex, t.y.).

Blok zincirinde kayıtların tek bir sunucu yerine farklı sunucularda saklanması, zincirin ana özelliği olarak belirtilen merkeziyetçi olmayan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Blok zinciri teknolojisi, işlemlerin gerçekleştirilmesi için oldukça verimli, şeffaf ve güvenli bir yöntem olmakla beraber, işlemlerin kaydını tutan ve değiştirilemeyen çevrimiçi bir defter görevi de görmektedir (Buterin, 2014). Bu teknolojinin veri işleme, iletim, depolama ve güvenlik konuları ile ilgili geniş kapsamlı etkileri bulunmaktadır (Brandon, 2016; Gross vd., 2017). Bu teknolojinin kullanılması ile ticari işlem maliyetlerinin düşürülmesi, işlem gerçekleştirme hızının artırılması, dolandırıcılık riskinin azaltılması,

işlemlerin denetlenebilirliğinin iyileştirilmesi ve izleme etkinliğinin artırılması amaçlanmaktadır (Fanning & Centers, 2016; Swan, 2015; Yermack, 2017).

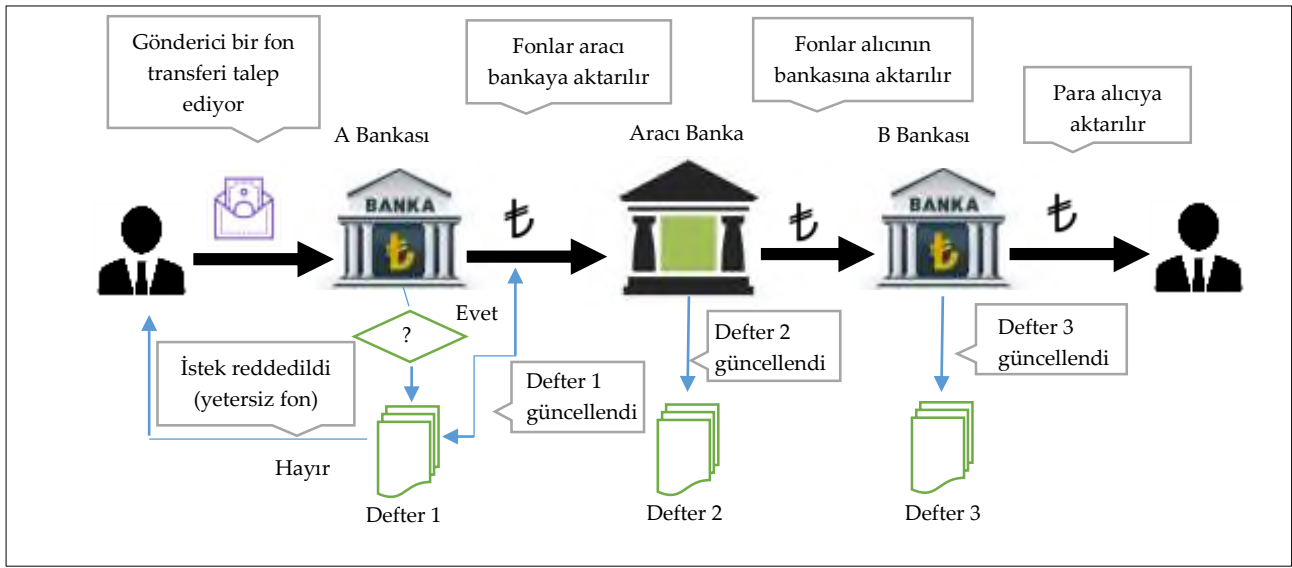
Blok zinciri teknolojisi, şirketlerde sadece bir dizi işlem için bilgi sistemi sunmakla yetinmemekte, aynı zamanda iş toplulukları için bir altyapı da sunmaktadır (Ito vd., 2017; Sheldon, 2018). Bu teknoloji, daha fazla kişi ve kuruluşun blok zinciri ağına katılmasıyla şirketler, yatırımcılar, denetçiler, vergi otoriteleri ve düzenleyiciler gibi büyük bir paydaş topluluğu arasında bilgi aktarımı ve paylaşımı ile bir ekosistem oluşturabilecektir.

Blok zincirinin kullanım alanları ile ilgili birçok sektör bu teknolojinin kendi sektörlerinde hangi amaçla/amaçlarla kullanılabileceğine dair çalışmalar yapmaktadır. Günümüzde çok sayıda şirket ödemelerde dolaylı olarak blok zincirine dayalı olarak üretilen Bitcoin'i kabul etmektedir. Microsoft, AT&T, Wikipedia ve Overstock gibi şirketler ise Bitcoin'i doğrudan ödeme aracı olarak kabul etmektedir (99Bitcoins, 2020). El Salvador, Haziran 2021'de kripto para birimi olan Bitcoin'i resmi para birimi olarak kabul eden Dünya'daki ilk ülke olmuştur (BBC, 2021). Bu kabul blok zinciri temelli kripto varlıkların para olarak kabul görmesi açısından önemli bir gelişme olarak görülmelidir.

2. Blok Zinciri Tabanlı Ödeme Sistemleri

Günümüzde, blok zinciri ile beraber fon transferinin yapılaş şekilleri de değişmiştir. Blok zincirinde aracı bankaya gerek duymadan anlık olarak ulusal ve uluslararası fon transferi gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Bu kapsamda blok zinciri tabanlı fon transfer sürecini geliştirmeye yönelik bankaların yürüttüğü projeler bulunmaktadır (ACCENTURE, 2017).

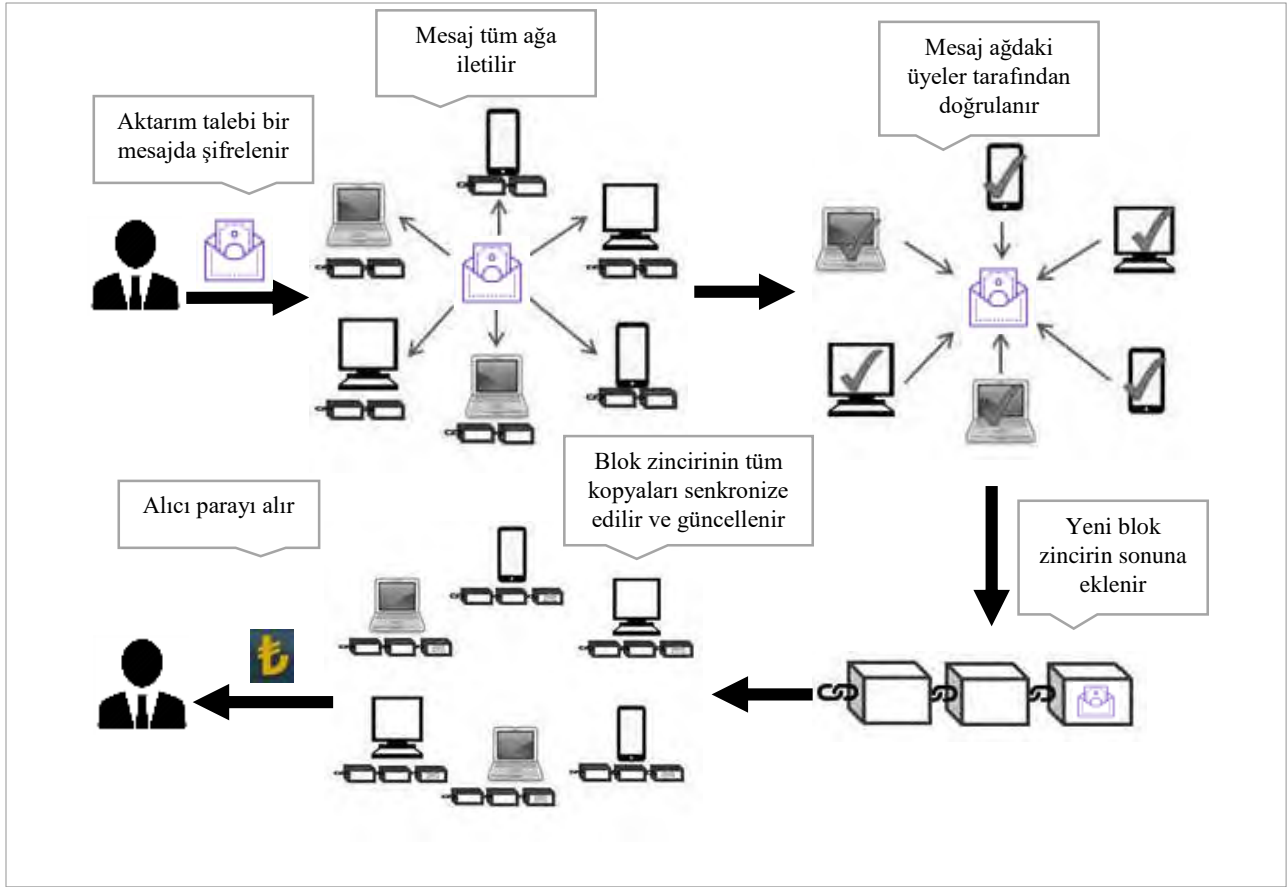
Geleneksel fon transferi süreci ile blok zinciri tabanlı fon transfer süreci arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Bu farklar; Şekil 1 ve Şekil 2'nin karşılaştırılması sonucunda kolaylıkla görülebilmektedir. Şekil 1'de geleneksel fon transfer süreci resmedilmiştir. Bu şekle göre süreç üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada gönderici bir fon transfer talebinde bulunur, ikinci aşamada göndericinin hesap bakiyesinin yeterli olması durumunda fon transfer talebi aracı bankaya iletilir. Aracı banka, yurt içi transferlerde merkez bankası iken yurt dışı transferlerde anlaşmalı ticari bankalardır. Üçüncü aşamada aracı bankaya ulaşan transfer talebi ve fon, alıcının bankasına gönderilerek alıcının hesabına para transferi gerçekleştirilmiş olur. Bu sistemde aracılardan olması işlemde kimi zaman gecikmelere, hatalara ve tutarsızlıklara sebep olabilmektedir.



Şekil 1. Geleneksel Fon Transferi Süreci

Kaynak: Liu, vd., 2019; tarafımızca yapılan eklemeler

Şekil 2’de ise bir blok zinciri ağında fon transfer süreci resmedilmiştir. Bu yeni sistemde, para transfer etmek isteyen bir kişi, tutar ve alıcının ağ adresi hakkında bilgi içeren şifreli bir mesaj oluşturur. Mesaj, transfer miktarı ve göndericinin bakiyesinin karşılaştırılması için tüm ağa yayınlanır. Mesaj ağdaki üyeler tarafından doğrulanırsa işlem devam ettirilir ve yeni bir blok, blok zincirinin sonuna eklenir. Geleneksel fon transfer sürecinden farklı olarak, işlemi doğrulamak ve onaylamak için işleme hiçbir finansal aracı dâhil edilmemektedir (Liu vd., 2019).



Şekil 2. Blok Zinciri Ağında Fon Transferi Süreci

Kaynak: Liu vd., 2019

Örneklerden de görüldüğü gibi geleneksel fon transferi süreci ile blok zinciri ağında fon transfer süreci arasında iki temel fark bulunmaktadır. Bu farklar aşağıda sıralanmıştır.

- Süreci finansal bir aracı bulunmamaktadır.
- İşlemin, ağdaki tüm üyeler tarafından doğrulanması gerekmektedir.¹

3. Blok Zinciri, Muhasebe Bilgi Sistemi ve Denetim

Blok zinciri, verileri kaydetmek ve saklamak için yenilikçi bir yöntem oluşturmaktadır. Blok zinciri teknolojisinin ayırt edici bir özelliği olan paylaşılan kayıt tutma tekniği (dağıtık defter), varlıkların mülkiyeti, geçmişi ve yükümlülüklerin varlığı konusunda şeffaflık ve kesinlik sunmaktadır. Bu durumun, muhasebecilerin zamandan tasarruf etmelerini sağlayarak, kayıtları saklama ve teyit etme maliyetlerini düşüreceği ve verimliliği arttıracığı yönünde görüşler bulunmaktadır (McComb & Smalt,

¹ Bazı coinlerde (Örn, Avalanche (AVAX) gibi) madencilik faaliyeti yapılmadığı için işlemlerin doğrulama süreci farklılık göstermektedir. Bu tür kripto varlıklarda doğrulama işlemleri farklı yöntemlerle yapılmaktadır (Detaylı bilgi için bkz, <https://www.bitlo.com/rehber/avalanche-nedir>).

2018). Bu haliyle blok zinciri teknolojisi, dijital varlıklar üzerinden yapılan tüm işlemleri güvenli bir ortamda kaydetme ve saklama sürecini otomatikleştirmek suretiyle, muhasebe bilgi sistemine birçok fayda sunma potansiyeline sahiptir. Bu faydaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (McComb & Smalt, 2018; Sarkar, 2018; Yu vd., 2018):

• **Verimliliği arttırmak:** Blok zinciri fiziksel veya dijital kayıtların tutulma maliyetini azaltacaktır ve mutabakatlara ihtiyaç duyulmayacaktır. Yapay zekâ ve veri analitiği gibi modern teknolojiler, gelişmiş bir blok zinciri sistemindeki birçok muhasebe sürecini optimize edecektir.

• **Bilginin gerçekliği ve dolandırıcılığın azaltılması:** Fiziksel veya dijital kayıtların aksine, bir blok zincirindeki bloklar, yetkisiz değişikliklere açık değildir.

• **Gerçek zamanlı raporlama:** Gerçek zamanlı bir blok zinciri muhasebesinde, bir kuruluş hakkındaki bilgilere gerçek zamanlı olarak erişebilecektir.

Geleneksel muhasebe sisteminden blok zinciri teknolojisine dayalı muhasebe sistemine dönüşüm sürecinde bazı teknik ve organizasyonel zorluklar bulunmaktadır. Başlıca zorluklardan biri, blok zinciri altyapısıyla ilgilidir (Zheng vd., 2017). Blok zinciri büyük ölçüde internete bağlı olduğundan, eksik altyapı riski ciddi şekilde dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda ayrıca yüksek düzeyde bir siber güvenlik sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Diğer bir zorluk ise muhasebe süreçlerinin büyük ölçüde yasal mevzuatla gözetim ve denetim kuruluşlarının düzenlemelerine bağlı olduğu gerçeğiyle ilgilidir. Blok zinciri teknolojisi bu düzenlemelere uygun şekilde tasarlanabilse de, herhangi bir yeni düzenlemenin benimsenmesine veya mevcut düzenlemelerin gerçek zamanlı olarak ayarlanmasına izin verecek kadar esnek olmalıdır. Blok zincirinin özel ve kamu kurum/kuruluşları tarafından benimsenme yaygınlığı, blok zinciri temelli muhasebe için başka bir zorluk teşkil etmektedir. Blok zinciri temelli muhasebe bilgi sisteminin etkili olabilmesi için, bu teknolojinin yeterince çok sayıda özel sektör ve kamu kurum ve kuruluşları tarafından benimsenmesi gerekmektedir (Inghirami, 2018).

Blok zinciri teknolojisi birçok özel sektör ve kamu kurumu tarafından henüz yaygın bir şekilde kullanılmadığından dolayı, muhasebe bilgi sistemi ve denetim alanı üzerindeki etkisi henüz hissedilmemektedir. Ancak bu teknolojinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte muhasebe bilgi sistemi ve denetim süreçleri üzerine etkilerine yönelik olarak birçok akademik çalışma yapılmaktadır. Blok zinciri kapsamında muhasebe bilgi sistemi ve denetim konusunda literatürde yer alan seçilmiş çalışmalar, Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Blok Zinciri Kapsamında Muhasebe Bilgi Sistemi ve Denetim Konulu Çalışmalar

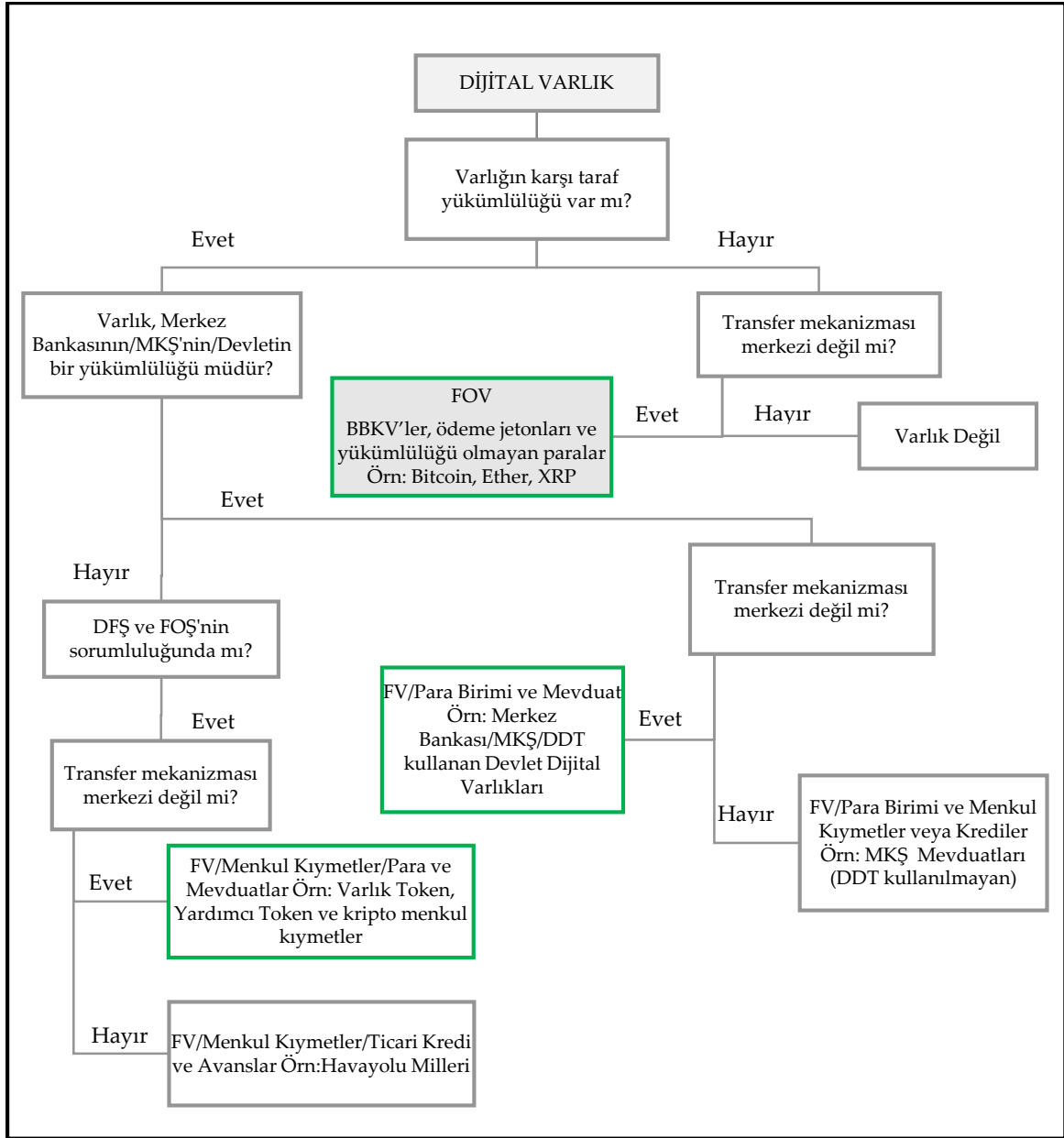
Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Yöntemi	Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	Çalışmanın Sonuçları
Dai & Vasarhelyi (2017)	Derleme	Çalışmada, blok zinciri teknolojisinin gerçek zamanlı, doğrulanabilir ve şeffaf bir muhasebe ekosistemini nasıl oluşturabileceği konusunda ilk tartışmanın yapılması amaçlanmıştır.	Çalışma sonuçlarına göre blok zincirinin mevcut denetim uygulamalarını dönüştürme potansiyeline sahip olması daha hassas ve zamanında otomatik bir güvence sistemini oluşturmaktadır.
Uçma & Kurt (2018)	Derleme	Çalışmada, blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgi sistemi ve denetim alanında getirdiği yeniliklere değinilmiştir. Ayrıca meslek mensuplarının geleceğin blok zinciri tabanlı muhasebe bilgi sistemine hazırlanma gerekliliği araştırılmıştır.	Çalışma, muhasebe ve denetim alanındaki meslek mensuplarının ve düzenleyicilerin blok zinciri teknolojisi için gerekli çalışma ve alt yapı hazırlıklarını yapma gerekliliklerini ortaya koymuştur. Bu sayede blok zinciri teknolojisi fırsata dönüştürülebilecektir.
Bonsón & Bednárová (2019)	Derleme	Çalışma, blok zinciri teknolojisi ve muhasebe sistemini ne ölçüde dönüştürebileceği hakkında genel bilgiler sağlamayı amaçlamıştır.	Çalışma sonuçlarına göre blok zinciri teknolojisini gerçek bir muhasebe ekosistemine tam olarak entegre etmek için düzenleyiciler, denetçiler ve diğer taraflar arasında bir fikir birliğine ihtiyaç vardır. Ademi merkezîyetçilik ve şeffaflık gibi unsurlar içerdiği göz önüne alındığında, blok zinciri kesinlikle bilgi ve muhasebe kalitesini iyileştirme potansiyeline sahiptir.
Schmitz & Leoni (2019)	Derleme	Çalışmada, blok zinciri teknolojisini ve bu teknolojinin muhasebe ve denetim mesleği için temel etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.	Çalışma, blok zinciri ekosistemindeki yönetim, şeffaflık ve güven meseleleri, blok zinciri destekli sürekli denetimler, akıllı sözleşme uygulamaları ve muhasebeciler ile muhasebecilerin rollerinde paradigmatik değişim olduğunu ortaya koymuştur.
Fuller & Markelevich (2020)	Derleme	Çalışmada, blok zinciri teknolojisinin muhasebe mesleği üzerindeki potansiyel etkisinin araştırılması amaçlanmıştır.	Çalışma sonuçlarına göre blok zincirinin, özellikle veri güvenilirliği ve mali tablo denetimi alanlarında birçok fayda sağlayabileceğini açıklarken, blok zincirinin muhasebe işlevine entegre edilip edilmeyeceği konusunda önemli sorular ortaya çıkaran birkaç faktör belirlenmiştir. Bu endişeler arasında en önemlisi, teknolojinin kabul edilebilir bir maliyetle ölçeklenebilirliğidir. Blok zinciri iş uygulamalarının daha da geliştirilmesi için önemli yatırımlar yapılmış ve yapılacak olsa da, blok zinciri entegrasyonu için maliyet hesaplarına odaklanılmamaktadır. Ayrıca, blok zinciri teknolojisinin veri güvenliği ve gizlilikle ilişkili riskleri hakkında endişeler olduğu tespit edilmiştir.
Pugna & Duşescu (2020)	Derleme	Çalışmada, muhasebede blok zinciri teknolojisinin ortaya çıkardığı organizasyonel zorluklar ve muhasebe faaliyetlerini geliştirme potansiyelinin araştırılması amaçlanmıştır.	Çalışmada, blok zinciri teknolojisinin muhasebe üzerinde büyük etkileri olacağı, muhasebe bilgilerinin paylaşımını arttıracığı ve hataları azaltma potansiyelinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca diğer bir sonuca göre mali müşavirlerin rolü değişecek, artık işlemleri kaydetmeleri ve finansal tablolar yapmaları beklenmeyecek, bunun yerine muhasebe blok zincirinde kullanılan akıllı sözleşmeleri doğrulamaları beklenecektir.

Tablo 1’de seçilmiş bazı örnekleri verilen ve şimdiye kadar yapılmış olan araştırma neticelerine bakıldığında, blok zinciri kapsamında muhasebe bilgi sisteminin entegrasyonu konusunun açıklığa kavuşmadığı görülmektedir. Bu konuda literatür ve uygulamada farklı yaklaşımların benimsendiği tespit edilmiştir.

4. Kripto Varlık

Kripto varlık terimini açıklamadan önce kripto varlığın esasını oluşturan kriptolojiyi açıklamakta fayda bulunmaktadır. Kriptoloji, “kelime anlamı olarak Latince gizli, bilinmeyen anlamına gelen “crypto” ve çalışma/bilim anlamına gelen “logi” kelimelerinden oluşmakta, “cryptology” ise bilinmeyen üzerine yapılan çalışma disiplinini ifade etmektedir” (Dooley, 2013’den aktaran; Çolak & Sanadalcılar, 2019). Kripto varlıklar kriptografi² ve dağıtık defter teknolojisindeki gelişmelerle mümkün kılınan dijital değer temsilidir (International Monetary Fund [IMF], 2019). Kripto varlıklar kendi hesap birimlerinde belirtilir ve aracı olmadan eşler arası transfer edilebilir (He, 2018). Bazı kripto paralar (Bitcoin, Bitcoin Cash, Ether vb.) madencilik sonucunda dolaşıma sokulurken bazıları ise projenin başlangıcında doğrudan dolaşıma sokulmaktadır (IMF, 2019). Şekil 3’te dijital varlıklar çerçevesinde kripto varlıkların yeri gösterilmiştir.

² Kriptografi, verilerin genel bir ağ üzerinden iletilmek üzere gizli bir koda dönüştürülmesidir.



*MKŞ-Mevduat Kabul Eden Şirketler; DFŞ-Diğer Finansal Şirketler; FOŞ-Finansal Olmayan Şirketler; FV-Finansal Varlıklar; FOV-Finansal Olmayan Varlıklar; DDT- Dağıtılmış Defter Teknolojisi; BBKV-Bitcoin Benzeri Kripto Varlıklar

Şekil 3. Dijital Varlıklar Çerçevesinde Kripto Varlıklar

Kaynak: IMF, 2019

Bitcoin benzeri kripto varlıklar dışında Token veya Dijital Token olarak adlandırılan kripto varlıklar da vardır. Dijital Token'lar, blok zinciri teknolojisinin uygulanması yoluyla birimlerin sahipliğini izleyen dağıtılmış bir ağ içinde oluşturulan aktarılabılır birimler olarak tanımlanmaktadır. ICO ("Initial Coin Offering" ya da Türkçesiyle "İlk Koin Arzı") kullanılarak Token veya Dijital Token

çıkarılmaktadır. Çıkarılan Token'lar satılarak şirkete fon sağlanmaktadır (IMF, 2019; Token Alliance, 2018). Dijital tokenlar temel ekonomik işlevlerine bağlı olarak aşağıdaki gibi dört türe ayrılabilir:

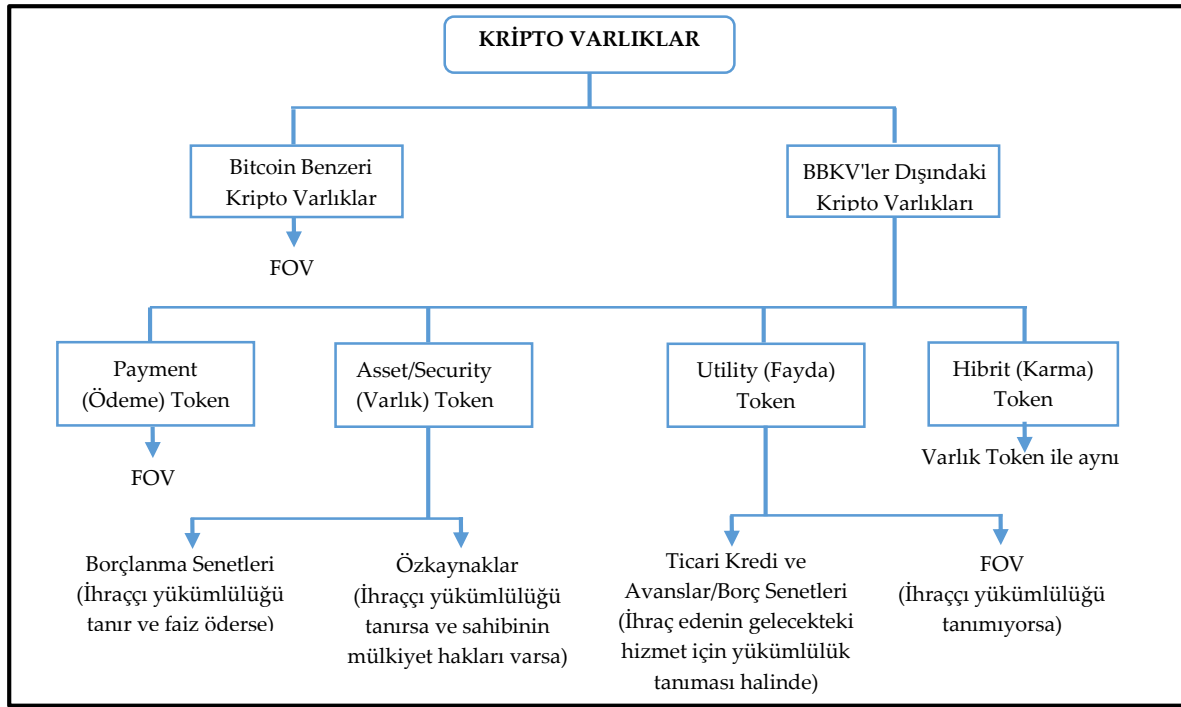
Fayda (Utility) Token: Yatırımcılar bu Token'ları alabilir ve bunları ihraç eden şirket tarafından geliştirilen bir platformda ödeme aracı olarak kullanabilirler. Örneğin bir Uber tokeni, bir Uber arabasıyla yolculuk için ödeme aracı olarak kullanılabilir (IMF, 2019; INVAO, t.y.).

Varlık (Asset/Security) Token: Varlık tokenları ihraççının borç veya öz sermaye ihtiyaçları için kullanılmaktadır. Değerlerini harici, takas edilebilir bir varlıktan (Örneğin, hisse senetleri veya gayrimenkul) alır. Bir hisse senedinin Token'ını satın alırsanız, geleneksel bir borsa komisyoncusu aracılığıyla bir hisse senedi satın aldığınızda elde edeceğiniz haklara (kâr payı ve oy hakları) sahip olursunuz (INVAO, t.y.).

Ödeme (Payment) Token: Ödeme tokenları, bitcoin benzeri kripto varlık olması ve evrensel olarak hesap birimi, değer deposu ve ödeme aracı olarak kullanılması amaçlanan Token'lardır (örn. Litecoin) (IMF, 2019).

Karma (Hibrit) Token: Hibrit tokenlar, kısmen Fayda, Varlık ve Ödeme Token'ları ile benzerlik gösteren karma bir Token'dır (IMF, 2019).

Şekil 4'te kripto varlıkların sınıflandırması verilmiştir. Kripto varlıklar Bitcoin benzeri ve Bitcoin benzeri dışındaki kripto varlıklar olarak iki grupta değerlendirilmiştir.



*BBKV- Bitcoin Benzeri Kripto Varlıklar, FOV- Finansal Olmayan Varlıklar

Şekil 4. Kripto Varlıkların Sınıflandırılması

Kaynak: IMF, 2019

5. Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi

Yenilikçi teknolojiler pazarında yeni bir ürünün ortaya çıkması, bir başka ifadeyle blok zinciri gibi yeni bir teknolojinin geliştirilmiş olması, yeni bir muhasebe nesnesi olan kripto varlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sokolenko vd., 2019).

Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi ile ilgili literatürde yer alan seçilmiş çalışmalar Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Kripto Varlık Muhasebeleştirilmesi ile ilgili Çalışmalar

Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Yöntemi	Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	Çalışmanın Sonuçları
Serçemeli (2018)	Uygulama	Çalışmada, kripto paraların muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi konularının incelenmesi amaçlanmıştır.	Kripto paraların muhasebeleştirilmesinde, özün önceliği kavramı gereği kullanım alanı ve şekline dikkat edilmesi ve muhasebeleştirme işleminin Bitcoin’in ticari mal, hazır değer ya da menkul kıymet olarak değerlendirilmesine göre yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kripto paralar için tüm dünyanın mutabık kaldığı yasal düzenlemeler yapılması gerektiği de çalışmada belirtilmiştir.
Şahin (2018)	Derleme	Çalışmada, kripto paraların hangi varlık grubunda sınıflandırılacağı ve nasıl muhasebeleştirileceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışma sonucunda kripto paraları maddi olmayan duran varlık kapsamında değerlendirmenin ve bu şekilde muhasebeleştirilmenin uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kripto paralar için yeni bir hesap grubu oluşturulması önerisinde bulunulmuştur.
Dizkırncı & Gökgöz (2018)	Uygulama	Çalışmada, kripto paraların özellikleri ve işleyişi ile ilgili bilgiler verilerek kripto paraların muhasebeleştirilme yöntemlerini değerlendirmek amaçlanmıştır.	Çalışmada kripto para işlemlerinin nitelik itibarıyla yabancı paralı işlemler ile benzer olduğu, bu sebeple özün önceliği kavramı gereği hazır değerler olarak gruplandırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
Gröblacher (2018)	Derleme	Çalışmada, kripto paraların UFRS kapsamında hangi varlık türünde sınıflandırıldığı belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışma sonucunda kripto paraları maddi olmayan duran varlık kapsamında değerlendirmenin uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Prochazka (2018)	Zaman Serisi	Çalışmada, IFRS kapsamında Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi, rakip modellerin karşılaştırılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Çalışmada, kripto para birimleri yatırım amacıyla elde edildiğinde gerçeğe uygun değer muhasebesinin, finansal tablo kullanıcılarına en uygun bilgiyi sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Doğan vd., (2018)	Derleme	Çalışmada, Bitcoin’in hangi gelir unsuru olarak değerlendirileceği, nasıl vergilendirileceği ve nasıl muhasebeleştirileceğine ilişkin önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.	Çalışmada, Bitcoin’in para olarak kabul edilmesi durumunda kasa hesabında, yatırım aracı olarak kabul edilmesi durumunda diğer menkul kıymetler hesabında, emtia olarak kabul edilmesi durumunda ise diğer stoklar hesabında muhasebeleştirilmesi önerilerinde bulunulduğu tespit edilmiştir.
Temelli (2019)	Uygulama	Çalışmada, kripto paralardan olan Bitcoin’in özellikleri ve işleyişi ile ilgili bilgiler verilerek, Türkiye’de Bitcoin işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ait değerlendirmelerde bulunulması amaçlanmıştır.	Çalışma sonucunda, kripto paraların muhasebeleştirilmesinde kullanım alanının özün önceliği kavramı gereğince dikkate alınarak muhasebe kayıtlarının yapılması gerektiği ve Bitcoin’in döviz birimi, hazır değer, menkul kıymet ya da ticari mal olarak gruplandırılabilirliği belirtilmiştir.
Güdelci (2020)	Derleme	Çalışmada, UFRS kapsamında kripto paraların hangi varlık grubunda sınıflandırılacağı ve nasıl muhasebeleştirileceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışma sonucunda kripto paraları maddi olmayan duran varlık kapsamında değerlendirmenin uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Shehada & Shehada (2020)	Araştırma	Çalışmada, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) kapsamında kripto para birimleri muhasebesinin zorluklarını açıklamak, analiz etmek ve kripto para birimlerinin muhasebesi için uygun modelin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışma bulgularına göre, geleneksel IFRS çerçevesine kıyasla kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi için IFRS'de eksiklikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, işletmelerin iş modellerini, işletmelerin olağan faaliyetlerindeki farklılıkları ve ekonomik özü kullanmanın, geleneksel IFRS çerçevesine kıyasla kripto para birimlerinin muhasebe biçimlerinde farklı kullanıma yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.
Aslan (2020)	Derleme	Çalışmada, kripto paraların muhasebeleştirilmesi ile ilgili olarak muhasebe alanında küresel ölçekte muhasebe meslek örgütlerinin, düzenleyici kuruluşların ve denetim firmalarının yaptıkları tartışmalar ve sonucunda vardıkları sonuçlar ortaya konularak oluşan görüşlerin finansal raporlar üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.	Çalışma sonucunda, düzenleyici kurumlar tarafından belirlenecek resmi kurallar ilan edilene kadar tartışmaların devam edeceği tespit edilmiştir. Bu tespiti ek olarak, kripto paraların hangi varlık sınıfında kaydedileceği ve bu muhasebeleştirme işleminin finansal tablolara olan etkisinin dikkate alınmasının önemli olduğu belirtilmiştir.

Tablo 2’de seçilmiş bazı örnekleri verilen ve şimdiye kadar yapılmış olan çalışma neticelerine bakıldığında, yazarların farklı görüşleri bulunmaktadır. Yazarların bu konuda farklı görüşlerinin olmasının nedeni olarak; kripto varlıklar ile ilgili yasa koyucular ile gözetim ve denetim yapan kurumların henüz yeterli bir düzenleme yapmamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle kripto varlıkların finansal tablolarda hangi hesap grubu altında raporlanacağı ile ilgili gerek literatürde ve gerekse de uygulamada farklı yaklaşımların benimsendiği görülmektedir. Aslında kripto varlıkların finansal tablolarda hangi hesap grubu altında raporlanması gerektiği sorusunun cevabı; doğrudan söz konusu varlıkların işlevi ve elde bulundurma amacıyla ilişkilidir. Zira kripto varlıklar yatırım, mübadele (ödeme), spekülasyon amacıyla elde bulundurulabileceği gibi alım-satım amacıyla da bulundurulabilir. Kimi işletmeler ise kripto varlıkların ihracı ile iştigal ediyor olabilir. Her bir duruma göre kripto varlıkların finansal tablolarda nasıl raporlanacağı hususunda Tablo 2’de de özetlendiği gibi literatür ve uygulamada henüz fikir birliği bulunmamaktadır.

Kripto varlıkların finansal tablolarda raporlanma esasları açıklanırken farklı yaklaşımları benimsemiş olmaları nedeniyle durumu Türk Vergi Mevzuatı ile muhasebe teorisi ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları kapsamında ele almakta fayda bulunmaktadır.

Literatürde kripto varlıkların elde bulundurma amacına göre olmak üzere;

- i. Para (nakit ve nakit benzeri),
- ii. Menkul kıymet (Finansal varlık),
- iii. Emtia (stok),
- iv. Maddi olmayan duran varlık,

olarak raporlanması gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu çalışmada da kripto varlıklar yukarıda belirtilen dört başlık kapsamında tartışılacaktır.

5.1. Kripto Varlıkların Finansal Tablolarda Raporlama Esasları

IMF’nin “Dijital Varlıklar” ve “Kripto Varlıklar”la ilgili ayrıntılı açıklaması olmasına rağmen Türkiye’de kripto varlıkların finansal tablolara yansıtılması ile ilgili doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu kısımda iktisat teorisi ile mevcut ulusal ve uluslararası düzenlemeler çerçevesinde

kripto varlıkların para olarak kabul edilip edilemeyeceği ve bu tartışma çerçevesinde finansal tablolara nasıl yansıtılması gerektiği hususu tartışılacaktır.

5.1.1. Para Olarak Raporlama

Kripto varlıkların para olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmasına geçmeden önce iktisat teorisinde yer alan para tanımı, işlevi ve özellikleri hakkında açıklama yapmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Menger (1892), gerek filozofların gerekse ekonomistlerin parayı, genel kabul görmüş değişim aracı olarak nitelendirdiklerini belirtirken parasal yazında önemli çalışmaları ile bilinen McCallum ve Goodfriend (1987) tarafından da benzer vurgulamalar yapılmaktadır. Söz konusu görüşlerin temeli Adam Smith (1776)'e dayanmakta olup burada para, diğer malları güvenilir şekilde satın alan ve bu yolla takas kaynaklı sorunların üstesinden gelen bir meta olarak değerlendirilmektedir (Smith, 2004). Dolayısıyla paranın en basit işlevi değişim aracı olması iken, herhangi bir nesnenin para olarak değerlendirilmesi için standart olması, genel kabul görmesi, bölünebilir ve dayanıklı olması son olarak kolayca taklit edilememesi gerekmektedir. Brunnermeier ve Sannikov (2016) çalışmalarında, söz konusu özelliklere atıfta bulunarak parayı sonsuz bölünebilir bir varlık olarak ve paranın para otoritesi tarafından basılması gerekliliğini belirtmektedirler. Paranın bir diğer önemli işlevi hesap birimi olması diğer bir adıyla ortak değer ölçüsü olmasıdır. Burada kastedilen satılabilir varlıkların değerini ölçme olup Steuart (1767) bu ifade de parayı "para ki ben buna hesap parası diyorum satılabilir şeylerin ayrı ayrı değerlerini ölçmek üzere icat edilmiş eşit paralar ölçeceğinden başka bir şey değildir" şeklinde tanımlamaktadır (Itoh & Lapavitsas, 2012, s. 23). Daha açık bir ifade ile söz konusu işlevde para, ekonomik değerleri ölçmede kullanılan bir meta olarak kabul edilmektedir. Bireylerin elde ettikleri gelirlerin tamamını harcamak yerine saklamayı tercih etmeleri diğer bir değişle tasarruf olarak tuttıkları gelirin bir kısmını dilediklerinde harcamaları, paranın bir diğer işlevi olan değer saklamayı (tasarruf ve borçlanma aracı olması) ifade etmekte olup her değer biriktirme aracı para değildir. Burada kastedilen özellik ise likidite olup para kendisi gibi kıymet deposu olan aktifler arasında mübadele aracı olarak hizmet gören yegane aktiftir (Öztürk, 2017, s. 25). Söz konusu işlev ve yorumlar sonrası paranın en genel tanımı herkes tarafından kabul gören ortak bir değer ölçüsü ve mübadele aracı olma özelliklerini kapsamaktadır.

Paranın tarihsel gelişimi dikkate alındığında farklı dönem ve ekollerde biçiminin de farklılaştığı görülmektedir. Geleneksel biçimde ele alındığında para çeşitleri; nakitler, banknot ve bozukluklar, vadesiz mevduatları kapsarken likiditesi yüksek olup ödemelerde doğrudan kullanılamayan varlıklardan vadeli mevduatlar, yabancı paralar, hazine bonosu, tahvil gibi menkul değerler para benzerleri grubundadır (Kurumlu, 2014: 91). Diğer yandan paranın evrimi sürecinde yer alan değişim daha açık ifade ile gerek ticarete gerekse doğrudan alışverişte kullanılan yöntem ve amaçlarıyla farklılaşan para türleri Tablo 3' te gösterilmektedir.

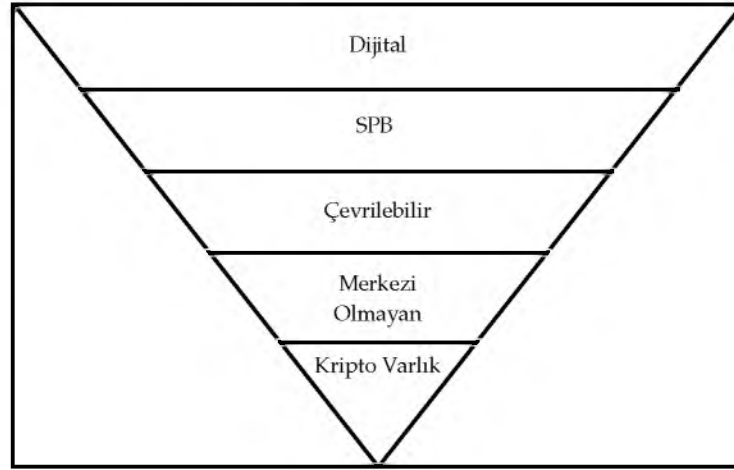
Tablo 3. Paranın Evrimi ve Türleri

Tür	Genel Özellikleri
Mal (Emtia) Para	Tarihte para olarak kullanılan varlıklar tuz, bazı hayvanlar, midye kabukları zeytinyağı, çivi, keçiboynuzu, deniz taşları gibi maddeler olup zamanla yerlerini altın ve gümüş gibi metallere bırakmışlardır. Hem para hem de mal olarak kullanılabilme en temel özelliği olmaktadır.
Temsili Para	Reel ve nominal değerleri farklı olup bu paralar kronolojik sırayla; altın ve gümüş sertifikaları, banknot, kâğıt para ve madeni paradır.
İtibari Para	Değeri tamamıyla itibari olan kâğıt paralar en önemli örneğidir. Gücünü altın veya gümüş madenlerinden almamakla beraber merkezi otoritenin yasal ödeme aracı ilanından alır. Mal paralar ile kıyaslandığında hakiki değerleri yoktur. Daha açık bir ifade ile mal yerine kullanılamazlar.
Alternatif Para	Sadece belli bir bölge sınırları içerisinde kabul gören ve kullanılan para birimleridir. İngiltere’de kullanılan Bristol Pound, Kanada’daki Canadian Tire parası örnekleridir.
Dijital (Elektronik) Para	Elektronik para üreticisi dışındaki işletmelere ödeme yapmak amacıyla belli bir parasal değer elektronik ortamda depolanması anlamına gelmektedir. Elektronik anlamda kayıtlı olması, belirli bir fon karşılığı çıkarılması ve ödeme aracı olarak bu parayı kabul edilebilirliği temel şartları arasındadır. Bankamatik kartları, otobüs kartları, elektronik çekler örnekleridir.
Sanal Para	Herhangi bir merkez bankası ya da kamu otoritesi tarafından verilen değer dijital temsili olarak tanımlanmamakla beraber itibari anlamda paraya bağlılıkları mevcut değildir. Diğer yandan gerçek/ tüzel kişiler tarafından değişim araçları şeklinde elektronik olarak aktarılabilir, saklanabilir veya takas edilebilir olup değeri dijital formda temsil edilmektedir. Dijital para ile arasındaki temel fark; sanal paranın bir itibari paraya bağlı değilken dijital para manyetik ve elektronik olarak depolanmakta ve ödeme işlemlerinde kullanılmaktadır.
Kripto Varlık	Güvenlikleri kriptolojik yöntemlerle sağlanmakla beraber bir merkezden diğer bir merkeze transfer edilebilir niteliktedir. Bu varlıklar devletler dışındaki kişiler, organizasyonlar ya da şirketler tarafından üretilmekle beraber herhangi bir merkezi otorite ya da merkez bankası tarafından çıkarılmazlar ve banka hesaplarında tutulmazlar (White, 2015).

Kaynak: Evlimoğlu ve Gümüş (2018)’ün çalışmalarından yazarlarca derlenmiştir.

Paranın evrimi incelendiğinde dinamik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Başlangıçta farklı metalar para gibi kullanılırken sonrasında yerini değerli madenler olan altın ve gümüşe bırakmış bir sonraki aşamada ise kâğıt banknotlar para yerine kullanılmıştır. Diğer yandan içinde bulunduğumuz dönemde kâğıt para kullanımı azalmakta iken elektronik para kullanımı artış göstermektedir. Finansal piyasalarda en popüler meta ise kripto varlık olup para olarak değerlendirilmesi noktasında çeşitli görüş ayrılıkları mevcuttur.

Tablo 3’te yer alan mal para, temsili para, itibari para ve daha az bilinen alternatif para dışında bulunup günümüzde oldukça tercih edilen elektronik (dijital) para, sanal para ve son olarak paranın genel kabul gören tüm özelliklerini tam olarak karşılayamayan kripto varlık kavramları fazlaca tartışılmaktadır. Bu bağlamda IMF (2019), tarafından yapılan sanal para sınıflandırmasına göre elektronik olarak belli bir değeri gösteren varlıklar elektronik (Dijital, e-para) para olarak kullanılmakta ve söz konusu paraların itibari para olarak tanımlananlarına e-para ve Paypal örnek gösterilmektedir. Elektronik para ile sanal para arasındaki temel fark ise tam olarak bu özelliğinde ortaya çıkmaktadır. Daha açık ifadeyle paraların elektronik altyapıya sahip olup itibari olarak tanımlanamayan grupları sanal para olarak değerlendirilmekte olup çevrilebilen ve online oyun paraları gibi çevrilemeyen türleri mevcuttur (Çetinkaya, 2018). Söz konusu bu ayırımı doğrulama sistemi olarak şifre bilimi kullanıp merkezi olmayanları kripto para olarak değerlendirenler mevcuttur. Bu durum Şekil 5’te gösterilmektedir.



*SPB: Dijital para birimlerinden itibari para cinsinden tanımlanmayanlar

Şekil 5. Sanal Para Sınıflandırması

Kaynak: Çetinkaya, 2018

Paranın tanımı ve işlevi kapsamında kripto varlıklar incelendiğinde çok sınırlı sayıda işletme tarafından doğrudan veya dolaylı ödeme aracı olarak kabul edildiği ve henüz hesap birimi olarak kullanılmadığını, bu anlamda paranın en önemli işlevlerinden biri olan “genel kabul görme” işlevini sağlayamadığını ifade etmek mümkündür. Kripto varlıkların paranın bir diğer işlevi olan değer saklama işlevine nispeten sahip olduğunu ifade etmek mümkün olsa da tam anlamıyla değer saklayıcı bir varlık olduğu söylenemez. Kripto varlıkların değer saklama işlevi değer ölçüm aracı olma işlevi ile doğrudan ilişkilidir. Kripto varlıkların özellikle kısa dönemde değer istikrarını sağlayamaması, değer saklama işlevine de zarar verebilmektedir. Buna rağmen orta ve uzun vadede kripto varlıkların değerlerinin yüksek bir artış trendine sahip olması, saklama aracı işlevini belli ölçülerde yerine getirdiği izlenimini de yaratmaktadır (Çelen, 2018).

Kripto varlıkların paranın bir diğer işlevi olan taşınabilme, bölünebilme, dayanıklı olma, sınırlı miktarda olma (bazıları), standart ve taklit edilememe gibi özelliklerine sahip olmasından dolayı yaygın olarak “kripto para” şeklinde nitelendirilmelerine rağmen değer koruma ve genel kabul gören bir ödeme aracı niteliğine sahip olmamasından dolayı geleneksel para tanımına uymadıkları görülmektedir (Çelen, 2018).

Geleneksel para tanımı, işlevi ve özellikleriyle kripto varlıklar değerlendirildiğinde kripto varlıkların geleneksel para tanımına uymadığı ve geleneksel paranın işlevleri ile özelliklerinden farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Geleneksel paranın tanımı, işlevi ve özellikleri kapsamında kripto varlıkları para olarak ifade etmek henüz doğru değildir.

Kripto varlıklar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından hazırlanan ve 16 Nisan 2021 tarih ve 31456 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik”in 3. Maddesinin birinci kısmında; “dağıtık defter teknolojisi veya benzer bir teknoloji kullanılarak sanal olarak oluşturulup dijital ağlar üzerinden dağıtımı yapılan, ancak itibari para, kaydi

para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıkları ifade eder” şeklinde açıklanmıştır. TCMB’nin yaptığı bu tanımlama ile Ülkemizde kripto varlıkların kullanım alanı (sınırları) net bir şekilde çizilmiştir. İlgili Yönetmeliğin birinci maddesinin ikinci bendinde “Kripto varlıklar, ödemelerde doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılamaz”, üçüncü bendinde ise “Kripto varlıkların ödemelerde doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılmasına yönelik hizmet sunulamaz” ibaresine yer verilmek suretiyle kripto varlıkların Türkiye’de geleneksel paranın fonksiyonunu ifa edemeyeceği, bir başka ifadeyle mübadele aracı olarak kullanılamayacağı çok net bir şekilde belirtilmiştir (TCMB, 2021).

Bu Yönetmeliğe göre kripto varlıkların muhasebeleştirilmesinde nakit ve nakit benzeri (hazır değerler) hesap grubunda bulunan hesapların kullanılması ihtimali ortadan kalkmıştır (TCMB, 2021). İlgili Yönetmelik ile dolaylı ve doğrudan ödeme aracı olarak kullanılması yasaklanan kripto varlıklar bu şartlarda finansal tablolarda finansal varlık (menkul kıymet), maddi olmayan duran varlık veya emtia olarak yer alacaktır. Ancak hangi hesap grubunda yer alması gerektiği hususunda da literatürde ve uygulamada bir fikir birliği bulunmamaktadır.

Kripto varlıkların para olarak kabul edilip edilmemesini var olan düzenlemeler üzerinden tartışarak bir kanaate varmanın eksik kalacağı düşünülmektedir. Zira kripto varlıklar var olan parasal sistemin dışında, hatta bu sisteme alternatif, devletler tarafından desteklenmeyen ve merkezi bir otoriteye dayanmayan bir sürecin sonunda ortaya çıkan ve Dünyada geniş bir kesim tarafından kabul gören bir olgu olarak ifade edilebilir. Bu varlıklar geleneksel para tanımına uymuyor, geleneksel paranın işlevlerine haiz değil ve geleneksel paranın özelliklerini taşıyor diyerek para olmadığını ifade etmek yerine, paranın tanımında değişikliğe gitmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zira gelişen teknolojiler ticaretin, hizmetin ve işin yapılış şeklini değiştirmiştir. Paranın da bu durumdan etkilenmemesi mümkün değildir. Yasal otorite ile gözetim ve denetim otoritelerinin bu hususla ilgili acil düzenlemeler yapması gerekmektedir.

Kripto varlıkların para olarak kabul edilmesi durumunda ilk kayıt tarihinde Tekdüzen Muhasebe Sistemine göre hazır değerler, Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına göre ise nakit ve nakit benzeri hesap grubunda o günkü kur üzerinden TL’ye dönüştürülerek muhasebeleştirilmesi gerekir. Kripto varlıkların dönem sonunda ise Vergi Usul Kanunu’nun (VUK) 280. Maddesine göre borsa rayici ile değerlemeye tabi tutulması gerekir. Borsa rayicinin muvazaalı olduğu kanaati hasıl olursa, bu durumda kripto paralar alış bedeli ile değerlemeye tabi tutulmalıdır. VUK’un 280. maddesinde yabancı paraların borsada rayicinin olmaması durumunda değerlemede esas alınacak kurun Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenen kur olduğu belirtilmektedir (VUK, madde 280).

Günümüzde Hazine ve Maliye Bakanlığı ile TCMB kripto varlıklar için kur açıklamasında bulunmamaktadır. Günün birinde hükümetin kripto varlıkları para olarak kabul etmesi durumunda, ki yakın bir gelecekte bu ihtimalin kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmekteyiz, bu durumda TCMB’nin kripto varlıkların TL’ye çevrilmesinde esas alınacak kurları açıklaması gerekir. Hazine ve Maliye Bakanlığının da bu kurları borsa rayici olarak kabul etmesi kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir. Günümüzde 10.000’in üzerinde kripto paranın işlem gördüğü blok zinciri teknolojisi esasında faaliyet gösteren küresel ölçekte borsa gibi işlem gören birçok piyasa bulunmasına rağmen bu borsalarda

gözetim ve denetim faaliyeti bulunmamaktadır. Bu borsalarda kripto paraların değeri, 7 gün 24 saat esasında, anlık bir şekilde ABD doları cinsinden belirlenmektedir. Kripto paraların değerlendirme tarihi olarak alınan son günde, en çok işlem gören borsadaki ağırlıklı ortalama dolar fiyatının alınıp, bunun ilgili tarihteki TCMB Türk Lirası kuru ile değerlendirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Kripto paralardaki değer artış veya azalışlarının bu anlamda vergi matrahının belirlenmesinde de kullanılması gerekir. Ancak mevcut durumda böyle bir durum söz konusu değildir (Çelen, 2018).

Kripto varlıkların merkezi otoriteler (devletler) tarafından para olarak kabul edilmesi durumunda; Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına göre kripto paraların ilk kayıta ve takip eden dönemlerde gerçeğe uygun değer üzerinden raporlanması, değer artış ve azalışlarının gelir tablosunda kar veya zarar olarak raporlanması gerekir. Çünkü TMS:32 Finansal Araçlar: Sunum Standardı'na göre nakit ve nakit benzeri varlıklar finansal araç olarak tanımlanmaktadır (TMS 32, Madde 11). TMS 39: Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme Standardı'na göre nakit ve nakit benzerleri varlıklar gerek ilk kayıta ve takip eden dönemlerde gerçeğe uygun değerleriyle değerlemeye tabi tutulurlar. Ancak mevcut durumda böyle bir durum söz konusu değildir.

5.1.2. Menkul Kıymet (Finansal Varlık) Olarak Raporlama

Bir Sıra Nolu Muhasebe Uygulama Genel Tebliği'nde yer alan Tekdüzen Hesap Planı Çerçevesine göre, menkul kıymetler "faiz geliri veya kâr payı sağlamak veya fiyat değişmelerinden yararlanarak kâr elde etmek amacı ile geçici bir süre elde tutulmak üzere alınan hisse senedi, tahvil, hazine bonosu, finansman bonosu, yatırım fonu katılma belgesi, kâr-zarar ortaklığı belgesi, gelir ortaklığı senedi gibi, menkul kıymetler ile bunlara ait değer azalma karşılıklarının izlenmesi amacıyla kullanılan hesap grubudur" (Gelir İdaresi Başkanlığı [GİB], 1992). Kripto varlıklar burada yapılan tanıma uymamaktadır.

TMS 32 Finansal Araçlar: Sunum Standardına göre, finansal araç, "bir işletmenin finansal varlığı ile diğer bir işletmenin finansal borcunda ya da özkaynağa dayalı finansal aracında artışa neden olan herhangi bir sözleşmedir". Eğer bir miktar kripto varlığa sahipseniz, nakit veya başka bir finansal varlık almak için herhangi bir sözleşmeye dayalı hakkınız yoktur, çünkü kripto paralarda sözleşme ve herhangi bir karşı taraf bulunmamaktadır. Bu açıklamalar ışığında Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları kapsamında kripto varlıkların menkul kıymet/finansal varlık olarak raporlanmasının uygun olmayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte Işıklar Enerji ve Yapı Holding Anonim Şirketi ve Bağlı Ortaklıkları 31 Aralık 2020 Tarihi İtibariyle Konsolide Finansal Tablolar ve Açıklayıcı Dipnotlar'ında (Not 2) "31 Aralık 2019 tarihi itibariyle "Hazır Değerler" hesap grubunda "Diğer Hazır Değer" olarak muhasebeleştirilen 1.525.264 TL tutarındaki kripto para Grup'un ilgili tutar için belirlediği muhasebe politikası çerçevesinde "Finansal Yatırımlar" hesap grubunda sınıflanmıştır" şeklinde not düşmüştür. İlgili şirket elinde bulundurduğu ve 2019 yılında hazır değerler hesap grubunda raporladığı kripto paraları, 2020 yılında finansal yatırım başlığı altında raporlamıştır. Bu konuda literatür ve uygulamada görüş birliği bulunmamaktadır. Zira işletme bir önceki yıl hazır değerler grubunda raporladığı kripto paraları, bir sonraki yıl finansal yatırım başlığı altında raporlamıştır. İşletme, 2020 yılı 6 nolu dipnotunda "Bağlı ortaklıklardan Işıklar Holding A.Ş. ve Işıklar Ambalaj Pazarlama A.Ş. 2019 ve 2020 yılı içinde kripto para satın almıştır. Kısa vadeli finansal yatırımlar hesap grubunda

muhasebeleştirilen Kripto para 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla 103.019.248 TL tutarındadır (31 Aralık 2019 1.525.264 TL)” şeklinde bir not düşmüştür. Bu raporlama satın alınan kripto paraların raporlaması ile ilgiliyken, söz konusu işletme 6 nolu dipnotundan yine uzun vadeli finansal yatırım başlığı altında “Bağlı ortaklıklardan Işıklar Coin Bulgaria EOOD tarafından geliştirilen ve 13 Ocak 2020 tarihinde ön satışı başlatılan "isikc coin" (ISIKC) 13 Nisan 2020 tarihine kadar 374.602,12 USD karşılığı 1.873.010,60 ISIKC satılmıştır. ISIKC, Singapur merkezli kripto para borsası CoinTiger'da 13 Nisan 2020 tarihinden itibaren, FatBit platformunda 29 Nisan 2020 tarihinden itibaren işlem görmeye başlamıştır. 31 Aralık 2020 ve 2019 tarihleri itibarıyla finansal tablolar üzerinde önemli bir etkisi olmaması sebebi ile maliyet bedeli ile gösterilmiştir” açıklamasında bulunmuştur. Söz konusu işletme sadece spekülatif olarak kripto para almamış aynı zamanda kripto para da ihraç etmiş ve bu varlıkları uzun vadeli finansal yatırımlarda raporlamıştır. 27 nolu dipnotta ise kripto para değer artışlarını yatırım faaliyetlerinden gelirler başlığı altında raporladığını belirtmiştir. “Bağlı ortaklıklardan Işıklar Holding A.Ş. ve Işıklar Ambalaj Pazarlama A.Ş., portföylerinde bulunan kripto paraları 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla kripto para piyasasındaki alış fiyatıyla değerlendirilmiş ve toplam kayıtlı tutar 37.885.654 TL ile farkı olan 65.163.740 TL değer artışı hesaplanmıştır. (31 Aralık 2019: 221.139 TL)” yine kripto para değer satış zararını da Yatırım Faaliyetlerinden Giderler başlığı altında raporlamıştır (Kamu Aydınlatma Platformu [KAP], 2021a).

5.1.3. Emtia (Stok) Olarak Raporlama

Bir Sıra No'lu Muhasebe Uygulama Genel Tebliği'nde yer alan Tekdüzen Hesap Planı Çerçevesine göre, emtia “herhangi bir değişikliğe tabi tutulmadan satmak amacı ile işletmeye alınan ticari mallar ve benzeri varlıklar” olarak tanımlanmaktadır (GİB, 1992). Kripto varlıkları para ya da menkul kıymet olarak kabul etmeyen araştırmacılar bu varlıkların emtia (stok) olarak dikkate alınmasının uygun olacağını belirtmektedir. Kripto varlıkların emtia olarak dikkate alınması durumunda hukuki açıdan da değerlendirilmesi gerekmektedir. Kripto varlıkların emtia olduğunu ifade eden görüşe göre, bu varlıkların dönem sonunda Vergi Usul Kanununun (VUK) 274, 275 ve 278. maddeleri gereğince maliyet değeri üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir (Kızıl vd., 2019). VUK'un yanı sıra, kripto varlıkların Gelir Vergisi Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu ve Katma Değer Vergisi (KDV) Kanunu açısından da incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

Gelir Vergisi Kanunu (GVK) hükümlerine göre işletmeler, kripto varlık alım satım işlemlerini sürekli bir şekilde ticari faaliyetleri ile ilgili kullanıyorsa elde edilen kazanç ticari kazanç olarak değerlendirilmektedir (Doğan vd., 2018). Bu kanun açısından bir başka önemli konu ise, emtia olarak dikkate alınan kripto varlıkların kanunun 2. Maddesinde sınıflandırılmış olan hangi gelir unsuru içerisinde incelenmesi gerektiğidir (Çelen, 2018). Tüzel kişiliğe sahip vergi mükelleflerinin de kripto varlıklardan gelir elde etmesi söz konusu olduğu için bu varlıkların Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre ticari kazançları üzerinden vergilendirilmesi gerekmektedir. Emtia olarak kabul edilen kripto varlıkların değerlendirilmesi maliyet bedeli dikkate alınarak yapılmalıdır (Çelen, 2018). Katma Değer Vergisi (KDV) Kanunu'nun 1. Maddesine göre,

- a) Ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler,
- b) Her türlü mal ve hizmet ithalatı,

- c) Diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler katma değer vergisine tabidir. Bu bilgiye göre, kripto varlıkların emtia olarak değerlendirilmesi durumunda KDV'nin de hesaplanması gerekmektedir.

Kripto varlıkların TMS 2 Stoklar Standardı açısından incelenmesi için öncelikle standartta yer alan stok tanımının bilinmesinde fayda bulunmaktadır. Standartta stoklar,

- a) Olağan iş akışı içinde satılmak üzere elde tutulan,
- b) Olağan iş akışı içinde satılmak üzere üretilmekte olan veya
- c) Üretim sürecinde veya hizmet sunumunda kullanılacak hammadde ve malzeme şeklinde bulunan varlıklar olarak tanımlanmıştır (TMS 2: Madde 6).

Bu tanımdaki sınıflandırmalar ayrı ayrı değerlendirildiğinde, işletmelerdeki alım satım işlemlerinin olağan süreç içerisinde gerçekleştirilmesi kripto varlık alım satımı ile benzerdir. İkinci sınıflandırmaya göre, kripto varlıkların satılmak için üretilmesi gerekmektedir. Ancak, bazı kripto varlıkların üretilmemesi ya da sınırlı sayıda üretilmesi bu varlıkların stok olarak değerlendirilmesi yaklaşımını desteklememektedir. Üçüncü sınıflandırmada da herhangi bir şeyin stok olması için üretim sürecinde veya hizmet sunumunda hammadde ve malzeme şeklinde kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Ancak, kripto varlıkların herhangi bir ürünün üretilmesinde ya da hizmetin sunulmasında hammadde ya da malzeme olarak kullanılması düşünülmemektedir. Bu bilgilere göre standartta yapılan tanım, kripto varlıklar terimini tam olarak karşılayamamaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra, dikkat edilmesi gereken bir nokta da kripto varlıkların değerinin alım satım sürecinde ortaya çıkması ve aşırı dalgalı bir yapıya sahip olmasından dolayı gerçek değerinin belirlenmesinin zor olmasıdır (Şahin, 2018). Bu açıklamalar ışığında Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları kapsamında kripto varlıkların emtia olarak raporlanması doğru bir uygulama olmayacaktır.

5.1.4. Maddi Olmayan Duran Varlık Olarak Raporlama

Kripto varlıkların raporlanmasında son seçenek bu varlıkların maddi olmayan duran varlık olarak dikkate alınması şeklinde belirtilmektedir. Kripto varlıkların maddi olmayan duran varlık olarak raporlanması gerektiğini teknik not yayınlayarak dile getiren bazı küresel muhasebe kuruluşları bulunmaktadır. Bu kuruluşlar arasında, Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA), Fermanlı ve Kamudan Ruhsatlı Muhasebeciler Birliği (ACCA) ve Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) yer almaktadır. AICPA ve ACCA, kripto varlıkları maddi olmayan duran varlık olarak raporlama düşüncesinin gerekçesini Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB) tarafından yapılan maddi olmayan duran varlık tanımı ile kripto varlıkların özelliklerinin uyumlu olmasına dayandırmaktadır (Aslan, 2020). IASB ise düşüncesinin gerekçesini, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) Yorumlama Komitesi'nin (IFRIC) Haziran 2019 tarihinde almış olduğu karara dayandırmaktadır. Bu kararda da, kripto varlıkların IAS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı'ndaki maddi olmayan duran varlık tanımını karşıladığı belirtilmektedir (IFRS Interpretations Committee [IFRIC], 2019).

IAS 38'in Türkçe'ye çevrilmesi ile KGG tarafından yayınlanan TMS 38'de maddi olmayan duran varlık, "Fiziksel niteliği olmayan tanımlanabilir bir parasal olmayan varlık" olarak tanımlanmıştır (TMS 38, Madde: 8). Standartta bu tanımın yanı sıra herhangi bir varlığın maddi olmayan duran varlık olarak raporlanması için sahip olması gereken özellikleri de belirtilmiştir. Bu özellikler; belirlenebilirlik, kaynak üzerindeki kontrol ve gelecekte elde edilecek ekonomik yararın var olması şeklinde sıralanmıştır (TMS 38, Madde: 10). Bu bilgiler doğrultusunda, kripto varlıkların fiziksel bir niteliğinin olmaması, belirlenebilirliğinin, kontrolünün sağlanması ve bu varlıklardan gelecekte fayda beklenmesi özelliklerine sahip olduğunun ifade edilmesinden dolayı bu varlıkların maddi olmayan duran varlık olarak raporlanabileceği belirtilmektedir (Şahin, 2018).

Haziran 2019'da IFRIC tarafından alınan karara göre, ticari amaçla edinilmeyen kripto varlıklar maddi olmayan duran varlık olarak dikkate alınmakta ve maliyet modeli ya da yeniden değerlendirme modellerinden biri kullanılarak değerlendirilmektedir. Ancak maliyet modelinde kripto varlıkların sınırsız faydalı ömrü olması sebebi ile herhangi bir amortisman hesaplama işlemi yapılmamaktadır (IFRIC, 2019). Aralık 2019'da AICPA tarafından "Accounting for and Auditing of Digital Asset" başlığı ile yayınlanan bültende de maddi olmayan duran varlık olarak dikkate alınan kripto varlıkların değer düşüklüğü testine tabi olduğu ve yıllık olarak yapılan test sonucunda değer düşüklüğünün meydana gelmesi söz konusu ise oluşan değer düşüklüğünün kar/zarar'da muhasebeleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Aslan, 2020: 276).

IFRIC ve AICPA tarafından kripto varlıkların maddi olmayan duran varlık olarak sınıflandırılması düşüncesine katılmaktayız. Net Holding Anonim Şirketi ve Bağlı Ortaklıkları 31 Aralık 2020 Tarihi İtibariyle Konsolide Finansal Tablolara İlişkin Dipnotlar'ında (Not 2d) satın almış olduğu kripto varlıklar ile ilgili görüşünü belirtmiştir. Bu görüş, "31 Aralık 2020 tarihi itibariyle "Maddi Olmayan Duran Varlıklar" hesap grubunda "Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar" olarak muhasebeleştirilen 593,931 TL tutarındaki kripto varlıklarını Grup'un ilgili tutar için belirlediği muhasebe politikasına göre maddi olmayan duran varlıklar grubunda sınıflanmıştır" şeklinde ifade edilmiştir. İlgili şirket, kripto varlıkları için amortisman ayırmadığını, kripto varlıkların elden çıkarılma tarihinde oluşacak gelir ya da giderlerin kar ya da zarar tablosuna yansıtılacağını belirtmiştir (KAP, 2021b).

6. Blok Zinciri ve Kripto Varlıkların Denetime Etkileri

Blok zinciri teknolojisinin denetim üzerine doğrudan veya dolaylı olarak etkileri olması beklenmektedir. Literatürde blok zinciri teknolojisinin denetime katkılarında bahsedildiği gibi getireceği ek risklere de değinilmiştir. Liu vd. (2019)'a göre blok zinciri denetim sürecini temelden değiştirebilir. İşlemlerin eksiksiz bir kaydı bir blok zincirinde saklandığından, denetçilerin artık ticari tarafların veri ve belge sağlamasını istemesi ve beklemesi gerekmeyecektir. Buna ek olarak, blok zinciri, geleneksel denetim örnekleme sürecini açacak ve herhangi bir belirli dönemde "zincir üzerindeki" işlemler için sürekli denetimlere izin verecektir. Blok zincirinin benimsenmesi, daha önce kanıt toplama ve doğrulama için harcanan kaynakları serbest bırakacaktır. Blok zinciri, bir kuruluşun mali durumunu izlemek ve karar vericilere yeni kontrol mekanizmaları tasarlamalarına yardımcı olmak için de kullanılabilir. Şüpheli işlemleri zamanında tespit etmek için önceden tanımlanmış uyarı şemaları blok zincirine yerleştirilebilmektedir (Psaila, 2017).

Yukarıda bahsedilen blok zincirinin benimsenmesinden elde edilen verimlilik kazanımlarına rağmen, blok zincirinde depolanan işlem kayıtları, kuruluşların finansal raporlarının güvenilirliğini garanti etmemektedir. Örneğin, bazı gözlemlenemeyen zincir dışı anlaşmalarla veya hileli işlemlerle bağlantılı olarak ilişkili taraflar arasında zincir üzerinde bir işlem gerçekleştirilebilir (American Institute of CPAs and Chartered Professional Accountants of Canada [AICPA & CPA Canada], 2017). Denetçilerin belirli bir blok zinciriyle karşılaştıklarında, blok zinciri kod kalitesini, protokol değişikliklerini ve eşler arasındaki güç dağılımını incelemeleri gerekmektedir. Sonuçta, denetçilerin odak noktası işlemleri doğrudan test etmek değil, bunun yerine blok zincirinde barındırılan işlemlerin doğru olduğuna dair uygun güvence elde etmek için bu kontrolleri test etmek olacaktır. Uygulama düzeyinde, blok zinciri, denetçilere, belirli işlemleri gözden geçirmek ve dijital varlıkların varlığını doğrulamak ve bir blok zinciri ve fiziksel dünyadaki bilgiler arasındaki tutarlılığı onaylamak gibi yeni görevler getirmektedir. Bu yeni görevler, özellikle blok zincirinde merkezi bir otorite bulunmadığında zor olabilir. Denetçilerin bu doğrulamaları gerçekleştirmek için Bilgi Teknolojileri (BT) sistem denetimi alanında da uzmanlaşmaları gerekmektedir (Liu vd., 2019).

Vincent ve Wilkins (2019)'a göre kripto para birimi işlemlerini çevreleyen yenilik, belirsizlik ve resmi rehberliğin eksikliği denetim prosedürleri sırasında dikkate alınması gereken ek denetim risklerini oluşturmaktadır. Yazarlar denetim planlaması ve denetim kanıtı toplama sırasında dikkate alınması gereken kripto para birimi risklerini belirlemek için dört bölgeyi bir model geliştirmiştir.

B. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde literatürden elde edilen sonuçlar ve kendi değerlendirmelerimiz ışığında araştırma soruları tartışılacak ve sorulara yanıt aranacaktır.

***Araştırma Sorusu 1:** Blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgi sistemine entegrasyonu mümkün müdür?*

Deloitte (2019), tarafından yapılan bir ankete göre şirketler sektörlerinde mevcut sisteme göre blok zincirinin en önemli avantajlarını Şekil 6'daki gibi sıralamaktadır.

Yeni iş modelleri ve değer zincirleri

23%

Daha fazla güvenlik / daha düşük risk

23%

Mevcut sistemlere kıyasla daha yüksek hız

17%

Daha fazla şeffaflık

11%

Daha düşük maliyetler

9%

Kimlik kontrolünü iyileştirme

9%

Dolandırıcılığı azaltma

8%

Diğerleri

1%

Şekil 6. Blok Zincirinin Avantajları

Kaynak: Deloitte (2019)

Literatüre göre blok zinciri teknolojisinin verimliliği arttırmak, bilginin gerçekliği ve gerçek zamanlı raporlama gibi avantajları olmasına karşın siber güvenlik ve gizlilik gibi konularda da endişeler bulunmaktadır. Ayrıca bir başka sorun ise blok zinciri teknoloji altyapısını, tüm şirketlerde oluşturma maliyetidir. International Data Corporation (IDC) (2020b)'ye göre blok zincir çözümleri için dünya çapında harcamanın, 2019'a kıyasla %50'den fazla bir artışla 2020'de 4,1 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir. Yine bu rakamın 2024'te yaklaşık 17,9 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Blok zinciri harcamalarına finans sektörü öncülük etmekte olup 2019 yılında 453 milyon dolar blok zinciri tabanlı ödemeler sistemi ve 285 milyon dolar blok zinciri tabanlı uluslararası ticaret finansmanı harcaması yapılmıştır (International Data Corporation [IDC], 2018).

Bu sebeple blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgi sistemine tam anlamıyla entegrasyonu günümüz şartlarında fayda/maliyet ilkesi gereği mümkün görülmemektedir.

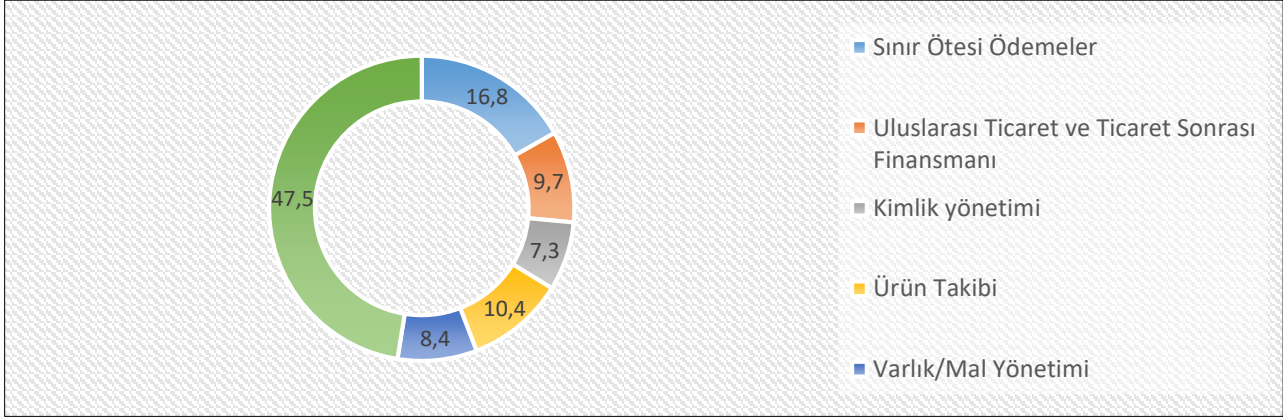
Araştırma Sorusu 2: Blok zinciri ve kripto varlıklar denetimde ek denetim riskleri oluşturur mu?

Blok zincir teknolojisinin muhasebe bilgi sistemine entegrasyonu sonucunda elde edilen verimlilik kazanımlarına rağmen birtakım ek denetim riskleri ortaya çıkmaktadır. Denetçiler işlemleri doğrudan test etmek yerine blok zincirinde barındırılan işlemlerin doğru olduğuna dair uygun güvence elde etmek için kontroller yapmak durumunda kalacaklardır. Bu yeni kontroller blok zincirinde ve kripto varlık

ödeme sistemlerinde merkezi bir otorite olmadığından zor olabilir. Denetçilerin bu kontrolleri yapabilmeleri için BT sistem denetimi alanında da uzmanlaşmaları gerekmektedir.

Araştırma Sorusu 3: Kripto varlıklar finansal tablolarda hangi varlık grubu altında raporlanmalıdır?

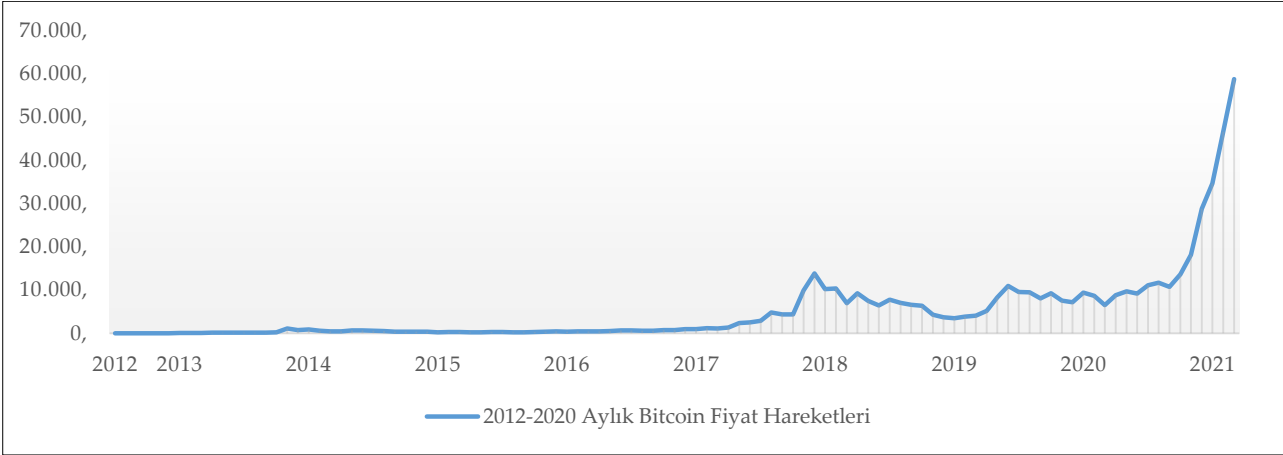
İlk kripto para olan Bitcoin, kişiler arasında herhangi bir finansal aracı kuruluşu ihtiyaç duymadan para transferine imkân sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Nakamoto, 2019). Şekil 7’de detayı verilen International Data Corporation (IDC) (2020a) tarafından yapılan araştırmada blok zinciri teknolojisinin en yaygın kullanım alanı sınır ötesi ödemeler ve uluslararası ticaretin finansmanı olarak gözükmektedir.



Şekil 7. Blok Zinciri 2019 Pazar Payı

Kaynak: International Data Corporation [IDC], 2020a

Ancak Şekil 8’de görüldüğü gibi Bitcoin fiyatlarındaki aşırı dalgalanmalar kişileri, kripto varlıkları spekülasyon amaçlı kullanmaya yöneltmiştir.



Şekil 8. Bitcoin Fiyat Hareketleri

Kaynak: Statista, 2020

Bir internet perakendecisi olan Overstock ise Bitcoin gibi kripto para birimleri ile satış yapmaktadır. Kripto para kabul eden diğer şirketlerden farklı olarak bu şirket kripto para varlıklarını anlık olarak yerel paraya çevirmeyip tutmaktadır. Bu varlıkları, konsolide bilançolarında ön ödemeli ve diğer cari varlıklara kaydetmektedir. Şirketin kripto para varlıkları 31 Aralık 2019 ve 2018 tarihlerinde sırasıyla 2,6 milyon dolar ve 2,4 milyon dolar olarak raporlanmıştır ve değer düşüklüğü düşülerek kaydedilmiştir (USSEC, 2019).

Yapılan araştırmada gerek yurt içinde gerekse yurtdışında kripto varlıkların nakit ve nakit benzeri, finansal yatırım, emtia stoku veya maddi olmayan duran varlık olarak raporlanabileceği yönünde yaklaşımlar bulunmaktadır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında bazı işletmelerin nakit veya nakit benzeri olarak, finansal yatırım olarak ve maddi olmayan duran varlık olarak raporlandığına dair örnekler verilmiştir. Kripto Varlıkların Finansal Tablolarda Raporlama Esasları başlığı altında her bir durum için detaylı inceleme yapılmış ve görüş bildirilmiştir.

Günümüzde kripto varlıkların henüz yasal çerçevesi belirlenmemiştir, bu nedenle uygulamada raporlanması hususunda uygulama birlikteliği henüz oluşmamıştır. Ancak AICPA, ACCA ve IFRIC'in söz konusu varlıkların maddi olmayan duran varlık olarak raporlanması gerektiğini açıklamış olması raporlamada uygulama birlikteliği sağlaması açısından önemlidir. Bu görüşler doğrultusunda kripto varlıkların, her ne kadar para olarak ifade edilse de ve kimi zaman para işlevi ile kullanılsa da, nakit ve nakit benzeri, finansal yatırım veya emtia olarak raporlanmasının doğru olmayacağı sonucuna varılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Blok zinciri teknolojisi her geçen gün yaygınlaşmakta ve çeşitli alanlarda kullanılması için devlet ve şirketler tarafından yatırımlar yapılmaktadır. Bu sebeple blok zinciri teknolojisi, muhasebe ve denetim alanında da gündeme gelmektedir. Çalışma bulgularına göre blok zinciri teknolojisinin maliyetleri sebebi ile muhasebe bilgi sistemine entegrasyonu günümüz şartlarında mümkün görülmemektedir. Blok zinciri teknolojisinin; literatürde bahsedilen verimliliği artırma, gerçek zamanlı raporlama, bilginin gerçekliği ve hilenin azaltılması gibi olumlu etkilerinden faydalanabilmek için kamu ve özel sektörde yaygın olarak kullanılması gerekmektedir. Günümüzde bu altyapının oluşturulması henüz fayda/maliyet kapsamında mümkün görülmemektedir. Ayrıca bu teknolojinin muhasebe alanında kullanılması durumunda ek denetim riskleri de oluşabilmektedir. Örneğin denetçiler belgelerin doğruluğunu incelemek yerine blok zincir işlemlerinin doğruluğunu test etmek ve bilgi teknolojileri alanında incelemeler yapmak durumunda kalacaklardır.

Blok zinciri teknolojisi ile hayatımıza giren bir diğer yenilik ise kripto varlıklardır. Kripto varlıklar zaman zaman gündeme gelmekte ve bazı şirketler bu varlıkları kullanmaktadır. Çalışma kapsamında kripto varlıkların mevcut şartlarda bir para olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. İlerleyen yıllarda fiyat hareketliliği az olan ve bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin değerlerinin doğrudan ölçüldüğü bir kripto varlık üretilmesi durumunda bu kripto varlık "para" kapsamında değerlendirilebilecektir. Mevcut durumda bir ürün veya hizmetin bedeli yerel para ile belirlenmekte ve anlık kur üzerinden kripto varlık karşılığı hesaplanmaktadır. Bu da kripto varlıkları para olmaktan

çıkarmakta ve bir ödeme sistemi konumuna getirmektedir. Dünyada görece sayılı şirket kripto varlık ile alışverişi kabul ederken birkaç şirket ise satışlarından elde ettiği kripto varlıkların bir kısmını nakde çevirmeden varlıklarında tutmaktadır. Kripto varlıklar kullanım alanlarına göre farklı şekilde muhasebeleştirilebilmektedir. Muhasebe kayıtları işletmenin kripto varlıkları işlem amacıyla, spekülasyon amacıyla ve madencilik faaliyetleri sonucu elde etme durumuna göre farklılık göstermektedir. Her bir durum için kavramsal çerçeve kısmında detaylı inceleme yapılmış ve görüş bildirilmiştir. Yapılan araştırmada gerek yurt içinde gerekse yurtdışında kripto varlıkların nakit ve nakit benzeri, finansal yatırım, emtia stoku veya maddi olmayan duran varlık olarak raporlanabileceği yönünde yaklaşımlar bulunmaktadır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında bazı işletmelerin nakit veya nakit benzeri olarak, finansal yatırım olarak ve maddi olmayan duran varlık olarak raporladığına dair örnekler verilmiştir. Günümüzde kripto varlıkların henüz yasal çerçevesi belirlenmemiştir, bu nedenle uygulamada raporlanması hususunda uygulama birlikteliği henüz oluşmamıştır. Ancak AICPA, ACCA ve IFRIC'in söz konusu varlıkların maddi olmayan duran varlık olarak raporlanması gerektiğini açıklamış olması raporlamada uygulama birlikteliği sağlanması açısından önemlidir. Bu görüşler doğrultusunda kripto varlıkların her ne kadar para olarak ifade edilse de ve kimi zaman para, emtia ve finansal yatırım işlevi ile kullanılsa da nakit ve nakit benzeri, finansal yatırım veya emtia olarak raporlanmasının doğru olmayacağı sonucuna varılmıştır.

Kripto varlıkların finansal tablolarda raporlanması ile ilgili bulgularımız mevcut durumu yansıtmaktadır. Kripto varlıkların gelişimi ve kullanımının yakından izlenmeye devam edilmesi gerekmekte ve gelecekte koşullar önemli ölçüde değişirse bu bulguların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kripto varlıkların kullanım alanlarının netleşmesi ve devletler tarafından yasal düzenlemeler yapılması durumunda kripto varlıkların nakit veya nakit benzerleri, finansal yatırım veya emtia olarak da raporlanmasının önü açılacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.



Kaynakça

- 99Bitcoins. (2020, Aralık 10). Who accepts bitcoins in 2020? List of 20+ major companies. <https://99bitcoins.com/bitcoin/who-accepts>
- ACCENTURE. (2017 Kasım). PROJECT UBIN PHASE 2; Re-imagining Interbank real-time gross settlement system using distributed ledger technologies. <https://www.mas.gov.sg/-/media/MAS/ProjectUbin/Project-Ubin-Phase-2-Reimagining-RTGS.pdf>
- American Institute of CPAs and Chartered Professional Accountants of Canada (AICPA & CPA Canada). (2017). Blockchain technology and its potential impact on the audit and assurance profession. <https://www.aicpa.org/content/dam/aicpa/interestareas/frc/assuranceadvisoryservices/downloadabledocuments/blockchain-technology-and-its-potential-impact-on-the-audit-and-assurance-profession.pdf>
- Aslan, Ü. (2020). Kripto para muhasebesi üzerine yapılan tartışmalar ve finansal raporlama üzerindeki etkileri. *TİDE Academia Research*, 2(2), 257–286.
- Bajpai, P. (2017, Temmuz 5). Big 40 accounting firms are experimenting with blockchain and Bitcoin. <https://www.nasdaq.com/article/big-4-accounting-firms-are-experimenting-with-blockchain-and-bitcoin-cm812018>
- BBC. (2021, Mayıs 12). Bitcoin: El Salvador, kripto parayı resmi para birimi ilan eden ilk ülke oldu. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57415131>
- Bonsón, E., & Bednárová, M. (2019). Blockchain and its implications for accounting and auditing. *Meditari Accountancy Research*, 27(5), 725-740. <https://doi.org/10.1108/MEDAR-11-2018-0406>
- Brandon, D. (2016). The blockchain: The future of business information systems? *International Journal of the Academic Business World*, 10, 33–40.
- Brunnermeier, M. K., & Sannikov, Y. (2016). The I theory of money (No. w22533). *National Bureau of Economic Research*. <https://doi.org/10.3386/w22533>
- Buterin, V. (2014). Ethereum white paper: a next-generation smart contract and decentralized application platform. https://weusecoins.com/assets/pdf/library/Ethereum_white_paper-a_next_generation_smart_contract_and_decentralized_application_platform-vitalik-buterin.pdf
- Coinmarketcap. (2021, Mayıs 15). All cryptocurrencies. <https://coinmarketcap.com/all/views/all/>
- Crosby, M., Pattanayak, P., Verma, S., & Kalyanaraman, V. (2016). Blockchain technology: Beyond bitcoin. *Applied Innovation Review*, 2, 6–19.
- Çelen, M. (2018). Türk vergi mevzuatına göre kripto paraların vergilendirilmesi. *Bilimevi İktisat Dergisi*, 2, 154-178.
- Çetinkaya, Ş. (2018). Kripto paraların gelişimi ve para piyasalarındaki yerinin SWOT analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 11-21.
- Çolak, Y., & Sandalcılar, A. R. (2019). Türkiye’de sanal para değerinin belirleyicileri: Bitcoin üzerine bir uygulama. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 205-232.
- Dai, J., & Vasarhelyi, M. A. (2017). Toward blockchain-based accounting and assurance. *Journal of Information Systems*, 31(3), 5-21.

- Deloitte. (2019). Deloitte's 2019 global blockchain survey. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/se/Documents/risk/DI_2019-global-blockchain-survey.pdf
- Dizkırıcı, A. S., & Gökgöz, A. (2018). Kripto para birimleri ve Türkiye'de bitcoin muhasebesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(2), 92-105.
- Doğan, Z., Buyrukoğlu, S., & Kutbay, H. (2018). Türkiye'de bitcoin işlemlerinin vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesine ilişkin öneriler. *Vergi Sorunları Dergisi*, 361, 23-33.
- Dooley, J. (2013). *A brief history of cryptology and cryptographic algorithms*. Springer Publishing.
- Ducas, E., & Wilner, A. (2017). The security and financial implications of blockchain technologies: Regulating emerging technologies in Canada. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 72(4), 538-562.
- Evlimoğlu, U., & Gümüş, U. T. (2018). İtibari paranın kullanımdan kaldırılmasına yönelik teorik bir değerlendirme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 167-183.
- Fanning, K., & Centers, D.P. (2016). Blockchain and its coming impact on financial services. *Journal of Corporate Accounting and Finance*, 27 (5), 53-57.
- Fedex. (t.y.). Could blockchain revolutionize parcel shipping? https://www.fedex.com/content/dam/fedex/us-united-states/Compatible-Solutions/images/2019/Q2/Could_Blockchain_Revolutionize_Parcel_Shipping_V2_50457811.pdf
- Fuller, S. H., & Markelevich, A. (2020). Should accountants care about blockchain? *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 31(2), 34-46.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB). (1992). 1 Sıra No' Lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği. <https://gib.gov.tr/node/88229>.
- Gross, A., Hemker, J., Hoelscher, J., & Reed, B. (2017). The role of secondary sources on the taxation of digital currency (Bitcoin) before IRS guidance was issued. *Journal of Accounting Education* 39, 48-54.
- Gröblacher, M. (2018). Cryptocurrencies (Bitcoins) in financial reporting - New challenge for accountants. Paper presented at FINIZ 2018 - The Role of Financial and Non-Financial Reporting in Responsible Business Operation. <https://doi:10.15308/finiz-2018-88-93>
- Güdelci, E. (2020). Ufrs kapsamında kripto para işlemlerinin muhasebeleştirilmesi: Kripto paralar gerçekten para mı? *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(2), 237-257.
- He, D. (2018). Monetary Policy in The Digital Age, Published in Finance & Development, June 2018. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/06/central-bank-monetary-policy-and-cryptocurrencies/he.pdf>
- HSBC. (2017). HSBC trust in technology. <https://www.hsbc.com/-/files/hsbc/media/media-release/2017/170609-updated-trust-in-technology-final-report.pdf>
- IFRS Interpretations Committee [IFRIC]. (2019). The Interpretations Committee published an agenda decision at its meeting in June 2019. <https://www.ifrs.org/news-and-events/calendar/2019/june/ifrs-interpretations-committee/>
- Inghirami, I. E. (2018). Accounting Information System in the Time of Blockchain. https://www.academia.edu/38813295/Accounting_Information_Systems_in_the_Time_of_Blockchain

- International Data Corporation [IDC]. (2018). Worldwide spending on blockchain forecast to reach \$11.7 Billion in 2022, According to New IDC Spending Guide. <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS44898819>
- International Data Corporation [IDC]. (2020a, Haziran 22). IDC reports worldwide blockchain spending to slow down to US\$ 4.3 Billion in 2020. <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prAP46625520>
- International Data Corporation [IDC]. (2020b, Eylül 14). Blockchain solutions will continue to see robust investments, led by banking and manufacturing, according to new IDC spending guide. <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS46850820>
- International Monetary Fund [IMF]. (2019). Treatment of crypto assets in macroeconomic statistics. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2019/pdf/Clarification0422.pdf>
- INVAO (t.y.). Token classes explained: Coin vs. utility token vs. security token. <https://invao.org/token-classes-explained-coin-vs-utility-token-vs-security-token/>
- Ito, J., Narula, N., & Ali, R. (2017). The blockchain will do to the financial system what the internet did to media. <https://hbr.org/2017/03/the-blockchain-will-do-to-banks-and-law-firms-what-the-internet-did-to-media>
- Itoh, M., & Lapavitsas, C. (2012). *Para ve finansın ekonomi politiği*. Yordam Kitap.
- Kamath, R. (2018). Food traceability on blockchain: Walmart's pork and mango pilots with IBM. *The Journal of the British Blockchain Association* 1(1), 1,12.
- Kamu Aydınlatma Platformu [KAP]. (2021a, Mayıs 12). Işıklar Enerji ve Yapı Holding Anonim Şirketi ve Bağlı Ortaklıkları 31 ARALIK 2020 tarihi itibariyle konsolide finansal tablolar ve açıklayıcı dipnotlar. <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/4028e4a140f2ed7201410d315d200314>
- Kamu Aydınlatma Platformu [KAP]. (2021b, Mayıs 13). Net holding anonim şirketi ve bağlı ortaklıkları 31 ARALIK 2020 tarihi itibariyle konsolide finansal tablolar ve açıklayıcı dipnotlar. <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/4028e4a140f2ed7101412ba0829f034d>
- Kamu Gözetim Kurumu [KGK]. (2018). Finansal raporlamaya ilişkin kavramsal çerçeve (2018 Sürümü). [https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/Finansal%20Raporlamaya%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20%C3%87er%C3%A7eve%20\(2018%20S%C3%BCr%C3%BCm%C3%BC\).pdf](https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/Finansal%20Raporlamaya%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20%C3%87er%C3%A7eve%20(2018%20S%C3%BCr%C3%BCm%C3%BC).pdf)
- Katma Değer Vergisi Kanunu [KDV]. (1984, Ekim 25). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3065.pdf>
- Kızıl, C., Hanişoğlu, G. S., & Aslan, T. (2019). *Kripto paraların finansal piyasalara etkisi ve muhasebeleştirilmesi*. Ekin Yayınları.
- Kokina, J., Mancha, R., & Pachamanova, D. (2017). Blockchain: Emergent industry adoption and implications for accounting. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 14(2), 91–100.
- Kurumlu, E. D. (2014). *Makro iktisat ve para-banka –kredi*, *Economicus*. Pegem Akademi.
- Liu, M., Wu, K., & Xu, J. J. (2019). How will blockchain technology impact auditing and accounting: Permissionless versus permissioned blockchain. *Current Issues in Auditing*, 13(2), A19-A29.
- McCallum, B. T., & Goodfriend, M. S. (1987). *Demand for money: Theoretical studies*. İçinde J.Eatwell, M.Milgate & P. Newman (Der.). *The new palgrave: Money* (ss. 117-130). The MacMillan Press.

- McComb, J. M., & Smalt, S. M. (2018). The rise of blockchain technology and its potential for improving the quality of accounting information, *Journal of Finance and Accountancy*, 23, <https://www.aabri.com/manuscripts/182817.pdf>
- Menger, K. (1892). On the origin of money. *The Economic Journal*, 2(6), 239-255.
- Nakamoto, S. (2019). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. <https://git.dhimmel.com/bitcoin-whitepaper/>
- Öztürk, N. (2017), *Para banka kredi* (4. Baskı). Ekin yayınevi.
- Peters, G. W., & Panayi, E. (2016). Understanding modern banking ledgers through blockchain technologies: Future of transaction processing and smart contracts on the Internet of Money. İçinde P. Tasca, T. Aste, L. Pelizzon & N. Perony (Eds.). *Banking beyond banks and money* (ss. 239-278). Springer International Publishing.
- PricewaterhouseCoopers [PwC]. (2015). Money is no object: Understanding the evolving cryptocurrency market. <https://www.pwc.com/us/en/financial-services/publications/assets/pwc-cryptocurrency-evolution.pdf>
- Prochazka, D. (2018). Accounting for bitcoin and other cryptocurrencies under IFRS: A comparison and assessment of competing models. *The International Journal of Digital Accounting Research*, 18, 161-188.
- Psaila, S. (2017). Blockchain: A game changer for audit processes. <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/audit/articles/mt-blockchain-a-game-changer-for-audit.html>
- Pugna, I. B., & Duțescu, A. (2020). Blockchain—the accounting perspective. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 14(1), 214-224. <https://doi.org/10.2478/picbe-2020-0020>
- Sarkar, S. (2018). Blockchain accounting the disruption ahead. *The Management Accountant Journal*, 53(6), 73-78.
- Schmitz, J., & Leoni, G. (2019). Accounting and auditing at the time of blockchain technology: A research agenda. *Australian Accounting Review*, 29(2), 331-342.
- Serçemeli, M. (2018). Kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 639, 33-66.
- Shehada, F., & Shehada, M. (2020). The challenges facing IFRS for accounting of cryptocurrencies. The 1st International Conference on Information Technology & Business ICITB2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3664571>
- Sheldon, M. D. (2018). Using blockchain to aggregate and share misconduct issues across the accounting profession. *Current Issues in Auditing*, 12(2), A27-A35.
- Simoyama, F. O., Grigg, I., Bueno, R. L. P., & Oliveira, L. C. D. (2017). Triple entry ledgers with blockchain for auditing. *International Journal of Auditing Technology* 3(3), 163–183.
- Smith, A. (2004). *Ulusların zenginliği* (Çev. A. Yunus ve M. Bakırcı). Alan Yayıncılık.
- Sokolenko, L., Ostapenko, T., Kubetska, O., Portna, O., & Tran, T. (2019). Cryptocurrency: Economic essence and features of accounting. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 23(2), 1-6.
- Statista. (2020, Aralık 10). Bitcoin price index from July 2012 to September 2020. <https://www.statista.com/statistics/326707/bitcoin-price-index/>
- Steuart, J. (1767). *An inquiry into the principles of political economy* (Vol. 2). A. Millar and T. Cadell.
- Swan, M. (2015). *Blockchain: Blueprint for a new economy*. O'Reilly.

- Şahin, O. N. (2018). Tms & Tfirs Işığında muhasebe, vergi ve denetim açısından bitcoin ve diğer kripto para birimleri. *World of Accounting Science*, 20(4), 898-923.
- Temelli, F. (2019). Kripto para birimlerinden bitcoin ve muhasebe açısından değerlendirilmesi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6(2), 107-119.
- Token Alliance. (2018). Understanding digital tokens: Market overviews and proposed guidelines for policymakers and practitioners. *Chamber of Digital Commerce*. <https://digitalchamber.org/token-alliance-paper/>
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB]. (2021, Nisan 16). *Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>
- Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 2). Stoklar. https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS_2020/TMS%202.pdf
- Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 32). *Finansal Araçlar: Sunum*. https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS_2020/TMS%2032.pdf
- Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 38). *Maddi Olmayan Duran Varlıklar*, https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS_2020/TMS%2038.pdf
- Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 39). *Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme Ve Ölçme*, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS_2020/TMS%2039.pdf
- Uçma, T. U., & Kurt, G. (2018). Muhasebede ve denetimde blok zinciri teknolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 467-481.
- USSEC. (2019). Annual Report Pursuant To Section 13 Or 15(D) Of The Securities Exchange Act Of 1934. *United States Securities And Exchange Commission*. https://www.annualreports.com/HostedData/AnnualReports/PDF/NASDAQ_OSTK_2019.pdf
- Vergi Usul Kanunu (VUK). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf>
- Vincent, N. E., & Wilkins, A. M. (2019). Challenges when auditing cryptocurrencies. *Current Issues in Auditing*, 14(1), A46-A58.
- White, L. H. (2015), The market for cryptocurrencies. *Cato Journal*, 35(2), 383- 402.
- Yermack, D. (2017). Corporate governance and blockchain. *Review of Finance*, 21(1), 7-31.
- Yu, T., Lin, Z., & Tang, Q. (2018). Blockchain: The introduction and its application in financial accounting. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 29(4), 37-47.
- Zheng, Z., Xie, S., Dai, H., Chen, X., & Wang, H. (2017). *An overview of blockchain technology: Architecture, consensus, and future trends*, 2017 IEEE 6th International Congress on Big Data. <https://ieeexplore.ieee.org/document/8029379>



İBNU'Ş- ŞİBL EL-BAĞDÂDÎ VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

 Faruk KAZAN^a

Özet

Abbasî döneminde yaşamış olan İbnu'ş- Şibl el-Bağdâdî, pek fazla eser bırakmadığı halde onun hayatını ele alan kişiler üzerinde fazla tesirli olduğu anlaşılmıştır. Başta hikmet olmak üzere aşk, içki, medih, hiciv ve mersiye gibi birçok alanda şiir yazmıştır. Duygunun yoğun olduğu durumlarda bile bilgeliği elden bırakmamıştır. Ne var ki hem şairliği hem bilgeliği hak ettiği değeri bulamamış hayatını ele alan eser sayısı fazla olamamıştır. Kaynaklarda hayatı ile ilgili sınırlı veriler işlenmiş ve irdelenmiş, kayıp olan divanından geriye kalan şiirlerden de edebi kişiliği incelenmiştir.

İnceleme sonucunda içerik olarak felsefe, astronomi gibi fenni ilimlerin eğitimini alması nedeniyle hikmet temalı şiirleri daha çok yeğlediği saptanmış biçim olarak ise hadisteki kırâat ve semâ eğitimini alması nedeniyle de doğal, akıcı ve anlaşılır bir üsluba sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnu'ş-Şibl el-Bağdâdî, Şâiru'l-'Asr, Arap edebiyatı, Arap şiiri, Arap şiirinde temalar



IBN AL- SHIBL AL-BAGHDADI AND HIS POSITION IN ARABIC LITERATURE

Abstract

Although Ibn Shibl al-Baghdadi, who lived in the Abbasid period, did not leave many works, it was observed that he was very influential on the people who dealt with his life. He wrote poetry in many fields such as wisdom, love, drink, praise, satire and elegy. Even when the emotion was intense, he did not leave his wisdom down. However, both his poetry and his wisdom could not find the value they deserved, the number of works dealing with his life could not be too many. His life, which is limited in the sources, has been examined and discussed, and his literary personality from the remaining poems of his lost diwan has been discussed and evaluated.

As a result of the examination, it was determined that he preferred the poems with the theme of wisdom more because he was educated in scientific sciences such as philosophy, medicine, astronomy, and it was determined that he had a natural, fluent and understandable style thanks to his education in hadith and literature.

^aDr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, fkazan21@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 28.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

Keywords: Ibn al-Shibl al-Baghdadi, Poet of the century, Arabic literature, Arabic poetry, Themes in Arabic poetry



Giriş

XI. Yüzyılda yaşamış bir edibin, şairin ve bilgenin hayatını, şiirlerini ve bilgeliğini edebiyat alanına tanıtmak onun hakkında çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamak amacıyla İbnu's-Şibl el-Bağdâdî'nin hayatı ve edebi kişiliği konu edinmiştir. Arap şairi ile ilgili malumatın akademik camiaya tanıtılması amaçlanmıştır. Bu çalışma İbnu's-Şibl el-Bağdâdî ve edebiyattaki yeri ile sınırlı tutulmuştur. Türkçe ve Arapça edebiyat alanında söz konusu şairle ilgili kaynak ve literatür taraması yapılmış Türkçede onunla alakalı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Arapça literatüründe ise bazı çalışmalar yapıldığı saptanmıştır. Yapılan bu çalışmaların ilk olması hasebiyle sınırlı çalışmalar olduğu görülmüştür. Önceki çalışmalarda eksik kalan kısımlar bu çalışmada tamamlanmaya çalışılmıştır. İbnu's-Şibl el-Bağdâdî ile ilgili Türkçe yapılan ilk çalışma olması hasebiyle bu çalışmanın geliştirilmeye açık yönlerinin olabileceği düşünülmektedir.

A. HAYATI

Ne yazık ki biyografi kitaplarının İbnu's-Şibl el-Bağdâdî hakkında verdiği bilgiler beş altı satırı geçmemektedir. Bu anlamda şair ve bilge bir kişilik olan İbnu's-Şibl'in hak ettiği ilgiyi bulamadığı kanaatine ulaşılmıştır.

Adı ve Nisbeleri

Şairin adı bazı kaynaklarda Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah b. Ahmed b. Yusuf b. eş-Şibl b. Üsâme (Sifedî, 2000, s. 10; Zehebî, 1982, s. 430) olarak geçerken bazı kaynaklarda ise Hüseyin b. Abdullah (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333; İbn Fazlillah, 2010, s. 109; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1078) olarak geçmektedir. Diğer kaynaklarda Hüseyin babasının adı olarak geçtiğinden adının Muhammed olması daha olasıdır. Hatta kimisine göre adının Hüseyin olarak geçmesi yanlış bir bilgidir. (Sifedî, 2000, s. 10; Ziriklî, 2002, s. 100) Künyesi Ebu Ali (Sifedî, 2000, s. 10) olan İbnu's-Şibl'e lakap olarak felsefe, hikmet ve tababet vasfına vurgu için hakîm (Çelebi, t.y., s. 766) iyi bir edip ve şair olma vasfı sebebiyle asrın şairi manasında *şâiru'l-asr* denmiştir. (Zehebî, 1982, s. 430). Nisbeleri ise yaşadığı yere nispetle el-Harîmî, (İbn Fazlillah, 2010, s. 109) doğduğu ve vefat ettiği yere nispetle Bağdâdî (Sifedî, 2000, s. 10; İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1078) ve atalarına nispetle Sâmî ile Şiblî (Zehebî, 1982, s. 430) denmiştir.

Doğumu ve vefatı

401/1010 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen İbnu's-Şibl yine Bağdat'ta 473/1080 yılında Muharrem ayının 20 günü olan cumartesiye pazara bağlayan gecede vefat etmiş ve pazar günü Bab-u harb mezarlığında defnedilmiştir (el-Kıftî, 1970, s. 270).

Eğitimi ve hocaları

Kaynakların verdiği bilgiye göre İbnu's-Şibl; Ebü'l-hasan b. el-Kale'î el-Kâtib Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (513/1120) ve (Sıfedi, 2000, s. 136) Ebu'l-hasan Ahmed b. Ali b. Hasan b. Heysem el- Bağdâdî el-Bâdâ (el-Kıftî, 1970, s. 270) el-Bâzî (Sıfedi, 2000, s. 10) veya el-Beledî (İbn Cevzî, 1992, s. 213)'den (ö. 420/1029) garip hadislerin dersini almıştır. Hadis dersinde aldığı kıraât ve semâ eğitimi daha sonraları onun edipliği için zemin hazırlamıştır. Çünkü bu eğitim aynı zamanda öğrencinin diksiyon ve melodik örgülerin gelişimine yardımcı olmaktadır. Emir Ebu Muhammed el-Hüseyin b. İsa b. Muktedir Billah'tan hikayeleri (el-Kıftî, 1970, s. 270) öğrenmiştir. Tarih, felsefe, astronomi ve tıp eğitimini ise Süryani bir aileden gelen Ebu Nasr Yahya b. Cerîr et-Tikritî'den (ö. 472/1080) (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1078) almıştır.

Öğrencileri

Kaynaklarda tespit edilebildiği kadarıyla öğrencileri arasında öne çıkan isimler şunlardır: Ebu'l-hasan Ali b. Hasan el-Bâharzî (ö. 467/1075), (el-Bâharzî, 1930, ss. 83-84; el-Kıftî, 1970, s. 270) İbnü'l-Bendâr ve İbn Nakyâ olarak bilinen Abdülbaki b. Muhammed b. Hüseyin b. Davud (ö. 485/1093), (Sıfedi, 2000, s. 13) Şüc'â b. Fâris b. Hüseyin ez-Zühli (ö. 507/1113), (Zehebî, 1982, s. 430) Ebu Mansur Hibetullah b. Muhammed b. Abdülmelik b. en-Nekkâş el-Mütekkellim el-Bağdâdî (ö. 519/1125), (Sıfedi, 2000, s. 187) Ebü'l-Kâsım İsmail b. Ahmed b. Ömer b. Ebî'l-Eş'as es-Semerkindî (ö. 536/1142), Ebu S'ad Ahmed b. Muhammed b. Ali ez Zevzenî (ö. 536/1142), Ebü'l-Hasan Ali b. Hibetullah b. Abdüsselam el-Kâtib (ö. 539/1145), (Zehebî, 1982, s. 430; el-Kıftî, 1970, s. 270, 272) Muhammed b. Kâsım b. Muzaffer el-Kâdî (ö. 572/1177) Ebu's-sa'adât İbnü'l-'Atârî (ö.?) (el-Kıftî, 1970, s. 270) bunların çoğu da İbnu's-Şibl'den hadis ve edebiyat ilimlerini öğrenmişlerdir.

B. DÜŞÜNCEŞİ VE EDEBİYATTAKİ YERİ

Düşüncesi

Hayata bakış açısı tam bir bilge bakış açısıdır. Aşağıda verilen şiirlerde anlatıldığı gibi yeri, göğü, ikisindeki hayatı, varlığı, sorumluluğu, mutluluğu, hayat yolculuğundaki hedefi, varılması düşünülen yeri, hayatın sonu olan ölümün nasıl olacağı, ölümden sonraki yaşantıyı filozofça sorgulamıştır. Yapılan bu sorgulamalar bazılarının hoşuna gitmemiştir (İbn Cevzî, 1992, s. 214). Dünya nimetlerin kazanılmasına veya kaybedilmesine verilecek tepkinin nasıl olması gerektiğini bilgece belirtmiştir. Şiirlerinde akli ve hikmeti öncelediği görülen İbnu's-Şibl, hayatı sorgularken sorgulamada karşılaştığı çelişkileri ve tutarsızlıkları normal karşılamakta onları büyütüp hayata küsmemektedir. Hedonist bir yaklaşıma sapıp dünya nimetlerinin peşinden koşarak kendini heba etmek yerine elindeki kıymetini bilmekte, kaybolan nimetler yerine diğer bir deyişle gelip geçici olan maddi şeyler yerine daha kalıcı olan cevher konumundaki ruha değer vermektedir.

Bilge şair İbnu's-Şibl, ne filozoflar gibi şöhrat bulmuş ne de şairler gibi ünlü olabilmıştır. Örneğin kendisi gibi filozof ve şair olan Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965) ile Ebü'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Maarî' den (ö. 449/1057) daha bilge ve şair olmasına rağmen onlar kadar hak ettiği ilgi ve ilginin sonucu tanınmayı bulamamıştır.

Mütenebbî ve Maarî'nin hem düşüncelerinde hem de dillerinde zorlamalar bulunmasına karşın aşağıda verilen şiirlerde görüleceği üzere İbnu'ş-Şibl'in ne düşüncesinde ne de dilinde zorlama yoktur. Buna rağmen İbnu'ş-Şibl onlar kadar şanslı olamamış ve şöhret bulamamıştır.

Edebiyattaki Yeri

Abbâsî dönemine ait şairlerden olan İbnu'ş-Şibl medih, hiciv, aşk ve hikmetle ilgili şiirler yazmıştır. Ancak genelde hayat tecrübesi ve felsefeyle ilgili şiirler yazmayı daha çok yeğlemiştir. Bu tercihi nedeniyle de ona bilge şair demek daha doğru olacaktır. Üslubuna gelince üslubu doğal, akıcı, anlaşılır olmasının yanı sıra güçlü kelime bağlarıyla bağlanmış söz dizinlerinden meydana gelmektedir. Bu gibi nedenlerden olsa gerek, şiirleri güzellikte zirve (Sifedî, 2000, s. 14; Zehebî, 1982, s. 430) sayılmıştır.

Medih Temalı Şiirleri

Musul'daki Ukaylî Kürt Emîri Mu'temidü'd-devle Kırvâş b. Mukalled'i (h. 441/1050) Melikü'l-Arab Nûrû'd-devle Ebü'l-Eaz (Egar) Dübeys b. Sadaka el-Mezyedî el-Esedî'nin (ö. 1135) yardımıyla Fatimî devleti hükümdarlarından el-Hâkim-Biemrillâh Ebû Alî el-Mansûr b. el-Azîz el-Muizz el-Ubeydî el-Fâtımî'ye (ö. 1021) bağlı Oğuz Türkmenleri ile giriştiği savaşta zaferle çıkması sonucu İbnu'ş-Şibl tarafından medhedilmeye değer bulunmuştur.

فَدَدَتْ قُبُورُهُمْ بِطُونَ الْأَنْسَرِ جُسُومِهِمْ زَهَتْ أَرْضُكَ عَنْ قُبُورِ
مِنْ هَذِهِ الدُّنْيَا بِكُلِّ مَظْفَرٍ مِنْ بَعْدِ مَا وَطَنُوا الْبِلَادَ وَظَفَرُوا
وَلَقُوا بِبَابِكَ سَطْوَةَ الْإِسْكَندَرِ فَصُّوا رِتَاجَ السَّيِّدِ عَنْ يَأْجُوجِهِ

Memleketin onların bedenlerine mezar olmayı kabul etmediğinden akbabaların karınları onlara mezar oldu.

Bu dünyada ayak bastıkları her yeri işgal edip zaferle onları yendikten sonra

Yecuclarına Çin seddinin kapılarını parçaladılar geldiler ama kapında İskender'in heybetiyle karşılaştılar (İbn Hallikân, 1994, s. 263; İbnü'l-İmâd, 1986, s. 490).

Görüldüğü üzere kendisi gibi şair olan ve galip gelen kralı iradeli ve güçlü Yunan asıllı Makedonyalı İskender'e (ö. M.Ö. 323) benzetmiş ve kralı methederken doğal olarak kralın düşmanlarını da hicvetmiştir.

Hiciv Temalı Şiirleri

Bilge şair İbnu'ş-Şibl, aslında hicvi erdemli bir davranış olarak görmemektedir. Nitekim *kâmil* vezninden olan bir şiirinde şöyle der:

يَبُّ بِطُفْهِ يَسْتَلُّ نَارَهُ الْأُتْفُ بِخَصْمِكَ فَالْتَبُّ
وَالْمَاءُ يَنْقُبُ فِي الْحِجَارَةِ أَمْضَى الْحَدِيدِ أَدَقُّهُ
يُطْفِئُ طَوِيلُ الْمَدْحِ نَارَهُ وَالْهَجْوُ بَيْتٌ مِنْهُ لَا
وَةَ فِي الْقَلِيلِ مِنَ الْمَرَارَةِ يَخْفَى الْكَثِيرُ مِنَ الْخَلَا

Hasmına incelik göster çünkü akıllı kişi inceliği ile hasmından intikamını alır.

En ince ve sıvri olan demir en keskini olandır. Su latiftir ama taşı deler.

Uzun övgüler hicvin bir beytinin ateşini söndüremez.

Bir şey aşırı tatlı veya az acı olunca görülmez (el-Kıftî, 1970, ss. 280-281).

Hicvi doğru bir söylem bulmadığı gibi medhi de gerçeklikten kopuk olduğu için faziletli bir davranış olarak görmemektedir. Başka bir ifade ile medih ve hicvi ifrat ve tefrit olarak görmekte ve iki durumu da akıl ve hikmetle bağdaştırmamaktadır. Ancak öğrencisi olan İbnü'l-Bendâr ve İbn Nakyâ olarak bilinen Abdülbaki b. Muhammed b. Hüseyin b. Davud kendisi hakkında ileri geri konuşunca onunla zorunlu bir şekilde atışmaya girer. Girdiği bu atışmada muhatabını hicveder ancak bu hicivde bile bilgeliğini elden bırakmaz ve hiciv temalı şiirlerini hikmetle bitirir. Aktarıldığına göre bir gün İbn Dehhân diye bilinen Ebü'l-hasan Ali b. Ahmed adında biri İbn Nakyâ'nın kendini öven fahr temalı *tavîl* vezinli şu şiirini İbnu's-Şibl'e okur:

وَمَا أَسْجَدَ لِلَّهِ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ
لَأَدَمَ إِلَّا أَنْ فِي نَسْلِهِ مِثْلِي
وَلَوْ أَنَّ إِبْلِيسَ دَرَى خَرَّ سَاجِدًا
لَأَدَمَ مِنْ قَبْلِ الْمَلَائِكَةِ مِنْ أَجْلِي
وَلَكِنْ أَنْسَى اللَّهُ عَنْهُ تَكْوِينِي
إِلَى أَنْ زَهَتْ أَنْوَارُ فَضْلِي عَلَى النَّسْلِ
فَيَا رَبِّ إِبْرَاهِيمَ لِمَ أَوْتِ فَضْلَهُ
وَلَا فَضْلَ مُوسَى وَالنَّبِيِّ عَلَى الرَّسْلِ
فَلِمَ لِي وَحْدِي أَلْفَ فِرْعَوْنَ فِي الْوَرَى
وَلِي أَلْفَ نَمْرُودٍ وَأَلْفَ أَبُو جَهْلٍ

Bütün melekler, sadece benim gibi birinin Âdemin soyundan olduğu için secde ettiler.

İblis (bunu) bilseydi meleklerden önce benim için secdeye kapanırdı.

Ancak onun (Âdem'in) oğullarına olan faziletimin ışıkları parlayıncaya kadar ona (İblis'e) varlığını Allah unutturdu.

Neden sadece benim dünyada bin Firavun, bin Nemrut ve bin Ebu cehil 'im var.

Ey İbrahim'in rabbi! İbrahim'in fazileti bana verilmedi. Musa'nın ve Peygamber'in diğer peygamberlere olan üstünlüğü de bana verilmedi (Sıfede, 2000, s. 12).

Bunu duyan İbnu's-Şibl, *mütekârib* vezninden hiciv temalı bu şiiri serd eder ve ona iletmesini ister:

إِذَا مَا افْتَخَرْتَ فَلَا تَجْهَلْ
فَأَنْتَ قَدَارٌ تُبِيدُ الدُّبَابَ
إِذَا أَنْتَ أَوْطَنْتَهَا أَحْمَصَا
بِشُؤْمِكَ أَهْبَطَهُ إِذْ عَصَا فَعَوْنُكَ فِي الظُّهْرِ مِنْ أَدَمِ
إِذَا مَا افْتَخَرْتَ فَلَا تَجْهَلْ
فَأَنْتَ قَدَارٌ تُبِيدُ الدُّبَابَ
إِذَا أَنْتَ أَوْطَنْتَهَا أَحْمَصَا
بِشُؤْمِكَ أَهْبَطَهُ إِذْ عَصَا فَعَوْنُكَ فِي الظُّهْرِ مِنْ أَدَمِ
وَلَوْ كَانَ آدَمَ ذَا خُبْرَةٍ
بِأَنَّكَ مِنْ نَسْلِهِ لِأَخْتَصَنِ

Kibirlendiğinde babanı, cinsel ilişkisini ve değneğini unutma!

Sen basıldığında kökü kurutulan sineklerin üzerine üşüştüğü pisliksin.

Senin Âdem'in sırtından olman uğursuzluk nedeniydi. İsyan edip Allah'ın onu cennetten kovmasına neden oldu.

Âdem senin onun neslinden olduğunu bilseydi kendini kısırlaştırırdı (Sıfedî, 2000, s. 13).

Bunu duyan İbn Nakyâ onun hakkında yakışsız şeyler söyler. Kendisine sen onun öğrencisi değil miydin? diye sorulunca: "Tabi ki ben onun yanında okumuş birisiyim yoksa benim bu ahmaklığım nereden geliyor olabilir?" biçiminde cevap verir. Bunu duyan İbnu'ş-Şibl *vâfir* vezninden şu şiirlerle cevap verir:

فَقُلْ مَا شِئْتُ إِنَّ الْحِلْمَ دَأْبِي وَشَأْنِي الْخَيْرُ إِنْ حَاوَلْتُ شَرًّا
فَأَنْتَ أَقْلُ أَنْ تُلْقَى بِدِمِّ مُجَاهِرَةً وَأَنْ تُغْتَابَ سِرًّا

İsteddiğini söyle yumuşak huyluluk benim karakterimdir. Her ne kadar kötülük yapmaya çalışsan da işim iyiliktir.

Sen açıktan yerilmeye veya gıyabında gıybet edilmeye değmezsin (Sıfedî, 2000, s. 13).

İbn Nakyâ'a bunların iletilmesi neticesinde küplere biner ve İbnu'ş-Şibl'e ağza alınmadık sözler sarf eder. İbnu'ş-Şibl de *basîl* vezninden şu şiirle yanıt vererek atışmayı sonlandırır:

وَسِنَّةٌ فِيكَ لَمْ يَجْمَعَنَّ فِي بَشَرٍ كَذْبٌ وَكِبْرٌ وَبُخْلٌ أَنْتَ جَامِعُهُ
وَسِنَّةٌ فِيَّ لَمْ يُخْلَقَنَّ فِي مَلِكٍ حِلْمِي وَعِلْمِي وَإِفْضَالِي وَتَجْرِبَتِي
مَعَ اللَّجَاجِ وَشَرِّ الْحَقْدِ وَالْحَسَدِ وَحُسْنِ خُلُقِي وَبَسْطِي بِالنُّوَالِ يَدِي

İnsanda toplanamayan altı şey sende vardır.

Yalan, kibir, cimrilik, inat, nefretin kötülüğü ve kıskançlık

Bende de meleklerde yaratılmayan altı şey vardır:

Hoşgörü, ilim, erdem, deneyim, güzel ahlak ve cömertlik (Sıfedî, 2000, s. 13).

Hiciv ve medih birbirini doğuran karşıt iki olgu olduğundan son şiirinde görüldüğü üzere hicivle beraber medih de yer almıştır.

Mersiye Temalı Şiirleri

İbnu'ş-Şibl'in hikmet ve felsefe temalı şiirinden sonra ikinci sırada ünlünen şiiri Ahmet b. Abdullah b. Yusuf adında kardeşi için *hafif* vezninden yazdığı otuz dokuz beyitlik mersiyesidir. Bu mersiye ün yapmış iki şaire göndermede bulunmayı ihmal etmeyerek yine hikmetle başlar:

مَا لِحَيٍّ مِنْ بَعْدِ مَيِّتٍ بَقَاءٌ غَايَةُ الْحُزْنِ وَالسُّرُورِ انْقِضَاءٌ
 وَسَلَّتْ عَنْ شَقِيقِهَا الْخُنْسَاءُ لَا لِيَبِيدَ بِأَرْيَدٍ مَاتَ حُزْنًا
 زُنُّ يُبْنَى مِنْ بَعْدِهِ وَالْبُكَاءُ مِثْلُ مَا فِي التَّرَابِ يُبْنَى فَالْح
 عُصَصًا لَا يُسِيغُهُ الْأَحْيَاءُ غَيْرَ أَنَّ الْأَمْوَاتَ زَالُوا وَأَبْقُوا

Hüzün ve sevincin sonu yok olmaktadır. Ölüden sonra hiçbir canlıya da kalıcılık yoktur.

(Bu gün) ne Erbed için üzüntüden ölen Lebid ne de kardeşinin yasını tutan Hansa var.

Topraktaki (ölü) gibi üzüntü de ağlama da çürüyüp gitmektedir.

Ne var ki ölüler gittiler ancak dirilere yutkunamadıkları düşümler bıraktılar (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 335-337; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1084-1086).

Hikmet temalı beyitten geri kalır yanı olmayan otuz dokuz beyitlik bu mersiyesinde İbnu's-Şibl, tasa, keder, hüzn, elem ve bunların karşıtı olan mutluluk ve sevincin de dâhil olduğu hiçbir şeyin kalıcı olmadığını her şeyin geçici olduğunu belirtir. Ölülerin ardından yas tutanların da mutlaka bir gün öleceğini söyler. Mersiye şiirinde ünlü iki muhadram² şairinden örnek verir. Birincisi muallaka ile ünlü olan, yıldırım düşmesiyle ölen üvey kardeşi Erbed için söylediği mersiye sahibi ve İslâm şairi Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî'dir (ö. 40/660) (Nüveyrî, 2004, s. 38). İkincisi ise yine bir muhadram şairi, öz kardeşi Sahr'ın ölümü üzerine söylediği ve edebiyat tarihinde kendisine büyük şöhret kazandırdığı Araplar'ın en meşhur kadın şairi ve aynı zamanda sahâbî olan Ümmü Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd'dir (ö. 24/645) (İbn Kutaybe, 1958, s. 344-346).

Şiirin devamında İbnu's-Şibl hayatın zorluğundan, tehlikelerinden, musibetlerinden ve acımasızlığından bahseder. Bu durumdaki insanı yırtıcı hayvanların dişleri ve pençeleri arasındaki ava benzetir. İnsanı buna götürenin ise arzu, sağlık ve yiyecek olduğunu belirtir. İnsanoğlunun kısa ömürlü oluşunda onun arzu ve isteklerinin büyük rolü olduğuna inanır. İnsan onları gerçekleştirme peşinden koşarken ağa yakalanır, mutluluk yerini hüznü bırakır. Ona göre sağlığın bizzat kendisi de hastalığı çağırır ya da genel anlamda insanın dünyaya gelişi aynı zamanda onun ölüm nedenidir. Dahası ona göre insanı öldüren iki şey vardır: Yiyecek ve ilaç. Çünkü ona göre insan gıdanın peşinden koşarken ölüme yakalanır ve iyileşeyim diye içtiği ilaç onu öldürür. Bu da aslında doğanın bir kanunudur. Doğa, dün sana verdiği her şeyi yarın yine senden geri ister. Bu durum, anlaşılması zor gibi görünebilir. Bu anlamda kâinat insanlığa iyilik değil kötülük yapmıştır ne var ki insanoğlu ondan kendini koruyacak durumda ve güçte de değildir (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 335-337; Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1084-1086).

Karamsar bir tablo çizip kötümser olan İbnu's-Şibl'in bu düşüncesi Ma'arrî'nin hayat felsefesini anımsatır. Dünyayı kötü bulan İbnu's-Şibl, yine Maarri³ gibi insanı dünyaya getiren anne-babaları

¹ Câhiliye ve İslâm dönemlerinin her ikisinde yaşamış ve her iki dönemde eser veren şairlere verilen isim.

² Nitekim Ma'arrî, mezar taşına şunu yazdırmıştır: هَذَا مَا جَنَاهُ أَبِي عَلَيَّ وَمَا جَنَيْتُ عَلَى أَحَدٍ (Ben babamın günahıyım ve ben, babamın yaptığı günahı işlemedim.)

suçlamaktadır. Ona göre anne ve babalarımız şehvetlerine yenilmeseydi biz de var olmayacaktık, fakirlik, hastalık ve ölüm acısını çekmiyor olacaktık. Kısaca varlığımız, başımıza beladır (Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1084-1086). Ancak onun bu itirazları geçici duygusal bir zamanda ve zeminde söylenmiş şatahat türünden kabul edilmelidir. Nitekim İbnu'ş-Şibl, hikmet temalı kasidesinde görüleceği üzere dünyanın bu çelişkilerini kaderin bir cilvesi olarak görmekte ve onlara gülüp geçmektedir. Kasidenin içeriğinin benzerliği nedeniyle hikmet temalı olan şiir, İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333); mersiye temalı olan kasidesi de Ma'arrî'ye nispet etmiştir (Sıfedî, 2000, s. 10).

İbnu'ş-Şibl, kasidenin sonlarına doğru kardeşinin meziyetlerini anlatır. Ondan sonra hayatın bir tadının kalmadığını suyun bile zehre dönüştüğünü ifade eder. Samimi ve sıcak duygularını hikmetle sentezleyerek güzel benzetmelerle dile döker. Ölümün kaçınılmaz son olduğunu peygamberler dâhil hiç kimsenin muaf olmadığı fakir-zengin, cahil-bilge, soylu-sefil, herkesin bunu bir gün tadacağından bahseder. "İnsanlar geçmişte (belli bir zaman diliminde) dünyaya gelmişlerdir. Bazılarının başlangıcı bazılarının sonudur." şeklinde felsefi ve akli bir ilkeyle kasidesini bitirir (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 335-337).

Aşk Temalı Şiirleri

İbnu'ş-Şibl'in mersiye temalı kasidesinde geçtiği üzere anne-babaları şehvet hislerine yenildikleri için karşı çıkmıştı. Bu düşüncesinde Maarî gibi tutarlı olup olmadığı yani evlenip evlenmediği bilinmemektedir. Evlilik durumuyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak buna rağmen aşk ve sevgili ile ilgili şiirleri terennüm etmiştir. Şiirlerinde bahsi geçen sevgilinin gerçek olup olmadığı hususu da muammadır. Âşık olduğu Safrâ adında bir cariyeye şu güzel sözleri sarf ettiği iddia edilir.

إِنْ كُنْتُ يَا صَفْرَاءَ شَرِطِي فِي الْهَوَى ... فَأَلْبَدُ حُلَّةَ حُسْنِهِ صَفْرَاءَ
لَوْلَا اصْفِرَارُ التَّيْبَرِ سَاعَةً سَبَّكَه ... فَضَلَّتْ عَلَيْهِ الْفِضَّةُ الْبَيْضَاءَ

Ey safra! Sevginin koşuluysan, Ay'ın güzelliğinin süsü de sarılığdır.

Dökümü sırasında altının sarılığı olmasaydı, beyaz gümüş ona tercih edilecekti (el-Kıftî, el-Muhammedûn, 1970, s. 271).

Aşk temalı şiirlerin sayısı azdır. Muhtemelen aşkın irrasyonel özelliği nedeniyle aşka dair şiir yazmayı bilge kişiliğine yakıştırmamıştır. Ancak buna rağmen aşkla ilgili söyledikleri şiirler en ince ve en zarif aşk şiirleri arasında sayılmıştır (Mansûr, 2000, s. 376):

فَمَهْلًا بِنَا وَرَفَقًا بِنَا رَفَقًا لِيَكْفِيَكُمْ مَا فِيكُمْ مِنْ جَوَى نَلْقَى
وَلَا زُمْتُ مِنْهُ فِكَارًا وَلَا عِتْقًا وَحُرْمَةً وَجِدِي لَا سَلَوْتُ هَوَاكُمْ
وَأَهْجُرُهُ إِنْ لَمْ يَمُتْ بِكُمْ عَشَقًا سَأَزْجُرُ قَلْبًا رَامَ فِي الْحَبِّ سَلْوَةً
صَحِبْتُ الْهَوَى يَا صَاحِحَ حَتَّى أَلْفَنُهُ فَأُضَنِّاهُ لِي أَشْفَى وَأَفْنَاهُ لِي أَبْقَى

Sizde bulduğumuz aşk size (de) yetsin! Süre verin ve acıyın bize acıyın!

Aşkımin hürmetine yemin ederim ne sevginizden ayrılıp teselli bulurum ne de ayrılıp özgür olmayı hedeflerim.

Sevgide teselliyi amaçlayan kalbimi atarım. Aşkınızdan ölmez-se yine bırakırım.

Dostum! aşkla dost oluncaya kadar dostluk kurdum. Onun zayıflatması beni iyileştirir yok etmesi de beni var kılar (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 338).

Hikmet Temalı Şiirleri

İbnu'ş-Şibl hayat tecrübelerini ve bilgilerini sentezlemiş duygudan çok akli önemsemiş bilge bir şairdir. Bilge olması hasebiyle dünyayı, varlığı, insanın dünyaya geliş amacını bir filozof edasıyla sorgulamıştır. Bu sorgulama nedeniyle de bazılarına göre yoldan çıkmış veya en azından akidesi bozulmuştur (İbn Cevzî, 1992, s. 214; İbn Fazlillah, 2010, s. 110). Aldığı felsefe eğitimi gereği yaptığı bazı eleştiriler nedeniyle düşüncesinin kimse tarafından bilinmemesi gerektiğini içeren şu kâmil bahrinden beyti serd etmiştir:

إِحْفَظْ لِسَانَكَ لَا تُبَيِّحْ بِثَلَاثَةٍ سِرِّ وَمَالٍ مَا اسْتَطَعْتَ وَمَذْهَبِ
بِمَكْفَرٍ وَبِحَاسِدٍ وَمُكَدِّبٍ فَعَلَى الثَّلَاثَةِ تَبْتَلَى بِثَلَاثَةٍ

Dilini koru ve şu üç şeyden (kimseye) bahsetme: Sırrından, (elinden geldiğince) malından ve düşünce biçiminden (kimseye bahsetme)

Çünkü bu üç şey üzerine üç tip insan sana musallat olur: Tekfir eden, kıskanan ve yalanlayan (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1083).

Aşağıdaki şiiri hikmet ve felsefe temalı olduğu için İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) nispet edenler olmuştur (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333). Bu şiirin İbn Sînâ'ya nispet edilmesinin bir diğer nedeni ise künye, isim ve baba adının benzerliği olmalıdır. Nitekim daha önce geçtiği gibi bazı kaynaklarda İbnu'ş-Şibl'in adı Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh olarak geçmekteydi ve bu isim bilindiği gibi İbn Sînâ'nın tam adı olarak geçmektedir. Son harfine binaen Kasidetü'r-râiyye veya kasidenin ilk mısrasına binaen kasidet-ü "Birabbike eyyuhe'l-felekü'l-müddâru" olarak bilinen ve vâfir vezninden olan şiir, kimi kaynaklarda kırk dokuz (Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1078-1081) kimi kaynaklarda ise elli (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 333-335) beyit olarak geçmektedir.

بِرَبِّكَ أَيُّهَا الْفَلَكُ الْمُدَارُ أَقْصَدُ دَا الْمَسِيرِ أَمْ اضْطَرَارُ؟
فَفِي أَفْهَامِنَا مِنْكَ ابْتِهَارُ؟ مَدَارُكَ، قُلْ لَنَا فِي أَيِّ شَيْءٍ
سِوَى هَذَا الْفَضَاءِ، بِهِ تُدَارُ؟ وَفِيكَ نَرَى الْفَضَاءَ، وَهَلْ فَضَاءُ
مَعَ الْأَجْسَادِ يُدْرِكُهَا الْبَوَارُ؟ وَعِنْدَكَ تُرْفَعُ الْأَرْوَاحُ أَمْ هَلْ ...

Allah hakkı için söyle ey dönen felek! Bu süreç zorunlu mudur yoksa özgür irade sonucu mudur?

Yörünge nerededir? Zihinlerimizde kesinti oluşuyor.

Fezayı sende görüyoruz. Acaba bu fezanın ötesinde bu fezayı döndüren başka bir feza mı var?

Sadece ruhlar mı sana doğru yükselir, yoksa ruh ve beden ikisi de mi cehenneme girer? (Sıfêdî, 2000, s. 10; İbn Cevzî, 1992, s. 214).

Aldığı felsefe ve astronomi eğitimi gereği şiirine varlıkla ilgili sorularla başlamıştır. Göğü, gökteki yıldızları, yıldızların yörünge ve döngülerini soruyor, akledilebilir olup olmadıklarını sorguluyor. Bunların bir irade ile mi yoksa bir zorunluluk sonucu mu meydana geldiğini sorguluyor, ayrıca bunların belli bir hedefe sahip olup olmadıklarını irdeliyor. Âlemin niçin var olduğunu kötülüklerle dolu olan bu kâinatın ne tür bir faydaya sahip olduklarını da soruyor. İşlediği günah nedeniyle Hz. Âdem'e sitem ediyor. Çünkü ona göre dünyadaki günahların nedeni odur. Varlık nedenine ve insanın hem zorunlu olarak dünyaya getirilişine hem de sorumlu tutuluşuna hayret ediyor. Ancak bunun neticesinde dünyaya, kendisine ve var oluşuna kızmıyor, toplumdan kaçıp inzivaya çekilmiyor. Aksine dünyadaki bu çelişkilere gülüyor, dünya nimetlerinden fırsat varken yararlanılması gerektiğini düşünüyor ancak bir hedonist gibi sürekli haz ve nimet peşinden koşulması gerektiği düşüncesinde de değildir (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 333-335; Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1078-1081). Nitekim evi yanan ve buna üzülen resmi yazışmalar kâtibi Ebu s'ad el-'Alâ b. Hasan b. Veheb b. Mevsılayâ (ö. 497/1103) adında bir dostuna teselli için söylediği şu *basît* vezninden şiiri bilgecedir:

تَسَلَّ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ بِالْحَيَاةِ فَقَدْ يَهُونُ بَعْدَ بَقَاءِ الْجَوْهَرِ الْعَرَضُ
يُعَوِّضُ اللَّهُ مَالًا أَنْتَ مُتْلِفُهُ، وَمَا عَنِ النَّفْسِ، إِنَّ أَنْتَ لَتَلْفَتُهَا، عَرَضُ

Hayatta her şeyden teselli bul çünkü cevher(öz) kaldıktan sonra araz (ilinek, ilinti) sıradanlaşıyor.

Allah, telef ettiğin malın yerini doldurur; ancak telef edilen canın yerine bir şey geçemez (el-Kıftî, 1970, s. 281; İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 338).

Muhtemelen yanan bu ev, Muharrim'deki Dârülimâredir. İdare ve yönetim yeri olan bu saray, Tuğrul Bey tarafından 1056'da birçok ev ve dükkân yıkılarak genişletilmiş ve etrafı duvarlarla çevrilmiştir. 1058'de bilinmeyen bir nedenle yanan bu ev tekrar inşa edilmiş, daha sonra da Dârülmemleke ismiyle meşhur olmuştur (ed-Dûrî, 1991, s. 430).

İçki Temalı Şiirleri

İçki ile ilgili şiirlerin söylenmesi bir gelenek olduğundan veya bu günkü tabirle o günün şartlarında bir akım olduğundan İbnu's-Şibl de bu akımdan geri kalmamıştır. Yukarıda müellifin hayatı anlatılırken değinildiği gibi müellif; felsefe, astronomi ve tıbbî Süryani bir aileden okuduğundan onların etkisinde kalmıştır. Orada geçirdiği zamana nostaljik bir his duymakta ve bunu hayali olarak meyhaneye ve meyhanede kendisini karşılayan bayan hizmetçilere benzeterек anmaktadır: *Basît* vezninden söylenen içki temalı şiirin bir kısmı şu şekildedir:

وَقَدْ عَرَاهَا لِخَوْفِ الْمَرْجِ رَوْعَاتٍ دَارَتْ تَحْيَى فِقَابِنَا تَحِيَّتَهَا
 عَلَى مَقَابِلِهَا مِنْهَا شِعَاعَاتٌ مَدَّتْ أَشِعَّةُ بَرْقٍ مِنْ أَبَارِيقِهَا
 تَبِيرٌ وَفِي أَوْجِهِ النَّدْمَانِ بِشَارَاتٍ فَلَاحٌ مِنْ سَاقٍ سَاقِيهَا خَلَاجٌ مِنْ
 قَدْ وَقَعَ الصَّفْوُ سَطْرًا مِنْ فَوَاقِعِهَا لَا فَارَقَتْ شَارِبَ الرَّاحِ الْمَسْرَاتِ

(Bayan hizmetçi) bize sırayla hoş geldin dedi. Biz de selamla karşılık verdik ve içkinin saf olmama korkusu onu sardı.

İbriklerden şimşek gibi parıldılar ışıldılar onun yüzüne yansıdı.

Ayağındaki altından bilekler parıldarken dostların yüzünde mutluluklar belirdi.

Saflık bacakların yüzeyine bir satır kaydetmişti: İçkiyi içenden zevkler ayrılmaz (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1081).

İbnu'ş-Şibl bunları söylediği için onu Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî (ö. 198/813) gibi mücün şairlerinden saymak doğru değildir. Çünkü o dönemde bu türden şiirler yazmak yaygın olduğundan o da kendini bu türden şiir yazmaktan alamamıştır. Ayrıca içkiyi betimlediği, bayan hizmetçileri tasvir ettiği ve eski bir Sümer şehri olan Kûsa'da geçirdiği güzel günlerini ve ona olan özlemine dile getirdiği bu on dört beyitlik şiirini de hikmet mesajlı beyitle sonlandırmaktadır:

وَلِلْسَعَادَةِ أَوْقَاتٌ مَيْسِرَةٌ تُعْطِي السُّرُورَ وَيَلْأَحْزَانَ أَوْقَاتٌ

Sevinci veren mutluluk zamanları vardır. Üzüntülerin de yine belirlenmiş vakitleri vardır (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 340).

C. ESERLERİ

İbnu'ş-Şibl'in eserleri; divan ve bazı risalelerden oluşmaktadır. Çok fazla eser bırakan biri değildir ancak yazdığı şiirlerin tesiri çok büyük olmuştur.

a) Divanı: Yazdığı divanı maalesef günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak varlığı ve onun hakkında yapılan olumlu değerlendirmeler hemen hemen bütün ilgili kaynaklarda geçmektedir (el-Bâharzî, 1930, s. 83-84; İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333; Sifedî, 2000, s. 10; Yâkût el-Hamevî, M'ucemü'l-büldân, 1078; Zehebî, 1982, s. 430; Ziriklî, 2002, s. 100). Divan ile ilgili ilk çalışmayı Hilmî Abdülfettâh el-Geylânî yapmıştır (Hilmî Abdülfettâh el-Geylânî, 1998, ss. 57-158). Bu çalışmada kısmen yapılan şiir derlemesi eksik olduğundan Abdürezzâk Huveyzî tarafından tahkik yerine tahrir edilerek İbnu'ş-Şibl'e ait şiirler tespit edilmiş ve eklenmiştir. Ekli haliyle kitap olarak basılmıştır (İbnu'ş-Şibl el-Bâğdâdî, 2016, s. 211). Ancak derlenen bu divan da eksiktir.

b) Risaleler: Bu risaleler de ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır.

Sonuç

İbnu'ş-Şibl el-Bâğdâdî XI. Yüzyılda yaşamış ve başta hikmet olmak üzere medih, hiciv, aşk, içki ve mersiye türünde hem biçem hem tema açısından değerli ve özgün şiirler yazmış hakîm bir şairdir.

Nitelikli şiirler yazmasına karşın divanı ve bazı risaleleri günümüze kadar ulaşamamıştır. Elimize ulaşanlar divandan seçmeler mahiyetindedir.

Bilge olması hasebiyle içerik açısından olgunluk problemi yaşamayan İbnu'ş-Şibl el-Bağdâdî iyi bir kıraât ve semâ' eğitimi alması sayesinde de şekilsel açıdan problem yaşamayarak biçim ve temayı yetkin bir şekilde birleştirebilmiş nadir şahsiyetlerden biri olmuştur. Böyle birinin az bilinmesi onun açısından bir talihsizliktir.

Kaybolan divanın bulunması veya şiirlerinin toplanıp tekrardan basılmasının hikmet ve şiiri bir arada görmek isteyenler için kıymetli bir araştırma alanı ve konusu olduğu düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Çelebi, K. (t.y.). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- ed-Dûrî, A. (1991). Bağdat. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat#1-genel-bakis> (08.07.2021).
- el-Bâharzî, E. A. b. H. (1930). *Dumyetü'l-kasr ve Asarat-u ehli'l-asr* (1. bs). Matba'at-u Muhammed Râğıp et-Tabbâh.
- el-Kıftî, E. C. A. b. Y. (1970). *El-Muhammedûn mine's-Şu'arâi ve eş'aruhum*. Paris Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi.
- Hilmî Abdülfettâh el-Geylânî. (1998). Mâ Vesale İleynâ min Şi'ir-i İbnu's-Şibl el-Bağdâdî. *Mecmeu'l-lüğati'l-arabiyye el-Ürdünî*, 54, 57-158.
- İbn Cevzî, E. A. b. A. b. M. (1992). *El-Muntazam fi târihi'l-mülûki ve'l-ümem* (1. bs). Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Usaybea', M. E. A. b. K. b. H. b. Y. es-sa'dî el-Hazrecî. (t.y.). *Uyûnü'l-enbâ fi Tabakâti'l-etibbâ*. Dar-u mektebeti'l-hayât.
- İbn Fazlillah, el-Ö., Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. (2010). *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emsâr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hallikân, E.-A. Ş. A. b. M. b. İ. b. E. B. el-Bermekî el-İrbilî. (1994). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. Dâr-u sadır.
- İbn Kutaybe. (1958). *Eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ'*. Dâr'ul-Me'ârif.
- İbnu's-Şibl el-Bâğdâdî. (2016). *Dîvân-u İbnu's-Şibl el-Bâğdâdî* (1. bs). Dâr-u Erûka.
- İbnü'l-İmâd, A. b. A. el-Hanbelî. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Dâru İbn Kesîr.
- Mansûr, L. (2000). İbnu's-Şibl el-Bağdâdî Hayatuhu ve Şi'ruhu. *er-Risâle*, 9, 357-385.
- Nüveyrî, E.-A. A. b. A. b. M. (2004). *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sıfedeî, S. H. b. İ. (2000). *El-Vâfi bi'l-vefeyât*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Yâkût el-Hamevî, E. A. Ş. Y. b. A. (1993). *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ'* (1. bs). Dâru'l-ğarbi'l-islâmî.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (1982). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Müessesetü'r-Risâle.
- Ziriklî, H. b. M. (2002). *El-A'lâm*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.



XI. YY AZERBAJCAN EDEBİYATININ ARAPDİLLİ ŞAİRİ EL-HATİB ET-TEBRİZİ

 Farida AHMADOVA^a

Özet

XI. yy Azerbaycan edebiyatında Arapça önemli bir yere sahiptir. VII. yy'dan itibaren Arap dili, Azerbaycan'da yaygın bir yazı dili haline gelmiş, XI. yy'da ise yükselişe geçmiştir. Bu dönemde, Arapçanın hızlı gelişimi ilim hayatının her alanına yansımaya başlamıştır. Bu alanlardan biri de edebiyat olmuştur. XI. yy'da Azerbaycanlı alimler Mısır, Irak gibi Arap ülkelerine eğitimlerini geliştirmek amacıyla gitmişlerdir. el-Hatîb et-Tebrîzî de bu şahıslardan biridir. et-Tebrîzî, Suriye'de uzun bir süre yaşamış ve ömrünün sonuna kadar Bağdat'ta kalmıştır. O, Bağdat'ta Selçuklu hükümdarı tarafından yapılan Nizâmîyye Medresesinde, kırk seneden fazla eğitim vermiştir. el-Hatîb et-Tebrîzî, Ebû'l-Alâ el-Ma'arri gibi âlimlerden ders almış, kendini iyi bir şekilde yetiştirmiştir. et-Tebrîzî, yorumcu olarak daha çok tanınmıştır. En iyi eserlerinden biri de İmru'ül-Kays'ın muallakasının yorumu olmuştur. O, muallakalarda çok önemli mevzulara değinmiştir. Günümüzde de el-Hatîb et-Tebrîzî yorumları, Arapların Câhiliye dönemindeki durumlarını öğrenmek için çok iyi bir kaynaktır. Aynı zamanda Ebû Temmam'ın Hamâse eserini de yorumlamıştır. Bu eser Latince ve Arapça birkaç kez tekrar yayınlanmıştır. Hem Arap edebiyatında hem Azerbaycan edebiyatında el-Hatîb et-Tebrîzî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bir çok araştırmalar yapılmıştır.

Bu çalışma XI. yy Azerbaycan edebiyatındaki Arap dilinin durumunu, el-Hatîb et-Tebrîzî'nin hayatını ve eserlerini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: el-Hatîb et-Tebrîzî, Arap dili, Azerbaycan, Ebû'l-Alâ el-Ma'arri, İmru'ül-Kays



THE ARABIAN SPEAKING POET OF 11TH CENTURY AZERBAIJANI LITERATURE KHATIB TABRIZI

Abstract

Arabic language has a very important place in 11th century Azerbaijani literature. Since the 7th century, the Arabic language has become a common written language in Azerbaijan, and it started to rise up in the 11th century. In this period, the rapid development of the Arabic language began to be reflected in all areas of scientific life. One of these areas has been literature. In the 11th century, Azerbaijani scholars were going to

^aYük. Lis. Öğr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, f.ahmedova95@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 18.06.2021, Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

Arab countries such as Egypt and Iraq to improve their education. Khatib Tabrizi was one of these people. Tabrizi lived in Syria for a long time and remained in Baghdad until the end of his life. He taught for more than forty years in the madrasa of Nizamiyya built by the Seljuk ruler in the city of Baghdad. Khatib Tabrizi took lessons from scholars such as Abu'l Ala al Ma'arri and educated himself well. Tabrizi is better known as a commentator. One of his best works was the interpretation of Imru'al-Qais's mu'allaqat. He has touched very important issues in the mu'allaqats. Today, Khatib Tabrizi comments are a very good source to learn about the situation of the Arabs in the period of Jahiliyyah. At the same time, he has interpreted the work of Abu Temam's Hamase. This work was republished several times in Latin and Arabic. A lot of research has been done on the life and works of Khatib Tabrizi, in both Arabic or Azerbaijani literature. This study covers the status of the Arabic language in 11th century Azerbaijani literature, the life and works of Khatib Tabrizi.

Keywords: Khatib Tabrizi, Arabic language, Azerbaijan, Abu'l-Ala al Ma'arri, İmru'al-Qais



Giriş

Hicri birinci yüzyılda başlayan İslami fetihler sonucunda, Azerbaycan'da Arapçanın izleri görülmeye başlamış, bu dönemden sonra Azerbaycan dili üzerinde de etkisi görülmüştür.

İslam dinî, Arapları tek bir devlette birleştirdikten sonra Araplar, geniş çaplı bir istila başlatmışlar ve kısa sürede Çin sınırından İspanya'ya kadar geniş bir alanı işgal etmişlerdir. Böylece sosyal, ekonomi ve kültürel farklılıkları olan insanları tek devlette birleştirmişlerdir. Arapların istilasından sonra Arapça, hızla yayılmaya başlamış ve neticede esas iletişim aracına dönüşmüştür. Artık eserler, bu dilde yazılmaya başlamıştır. Arap âlimi Şevkî Dayf Arapçanın zenginleştiğini ve bedevi dilinden medeniyet diline çevrildiğini belirtmiş, Fransız doğubilimcileri ise Latince'nin Orta Çağ'da Avrupa'da hangi düzeydeyse, Arapçanın da Müslüman ülkelerinde o seviyede olduğunu bildirmişlerdir. Arapça, artık kendisini şiirde, edebiyatta ve ilahiyatta göstermiş böylece Orta Asya, Zakafkasya ülkelerinde ve İran'da eserler artık Arapça yazılır olmuştur. Bu ülkelerden biri de Azerbaycan'dır.

Azerbaycan edebiyatı dört aşamadan oluşur: Eski dönem (M.Ö-XII. yy), orta dönem (XII-XVII. yy), yeni dönem (XVII-1920), en yeni dönem (1920 ve günümüz).

VII. yy'ın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan temsilcileri kendi eserlerini Arapça yazmaya başlamışlardır. Artık Emeviler zamanında Azerbaycan'da İsmayıl İbn Yesar, Musa Şehavat, Ebû'l-Abbas el-Emâ gibi kudretli kalem sahipleri yetişmeye başlamıştır. Farklı alanlarda, özellikle Fıkıh, İlahiyat, Hadis alanlarında Azerbaycanlılar adından söz ettirir olmuştur.

el-Hatîb et-Tebrîzî, 'Ayn el-Kuzat, Yusif Hoylu, Şihâbeddin Sühreverdi bütün Arap dünyasında tanınmış ve Doğu'nun ilmi ve edebi gelişimine çok büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu gelenek XII. yy'dan sonra da devam etmiştir. İmadeddin Nesimi, Muhammed Füzuli vb. Azerbaycan Türkçesiyle beraber Arap dilinde de eserlerini yazmaya devam etmişlerdir.

Arap dilinde yazan Azerbaycanlı şairler ve yazarlar kendi geleneklerine ve kendi ülkelerine bağlı kalarak yazmışlardır. Onlar kendi eserlerinde tarihimizi, kültürümüzü etkili bir şekilde göstermişlerdir. VII. yy'dan başlayan Arapdilli Azerbaycan edebiyatı XI. yy'da daha da gelişmiştir.

1. XI. YY AZERBAYCAN EDEBİYATI

Doğu bilimcileri XI. yy'ı bir Rönesans yüzyılı olarak değerlendirmişlerdir. Arap âlimi es-Subâi el-Buyûmi bu dönemi "ansiklopediler ve medreseler", yirminci yüzyılın tanınmış Mısırlı yazarı, eleştirmeni ve edebiyatçısı Tâhâ Hüseyin ise "Yükseliş ve Rönesans" dönemi olarak nitelendirmiştir. Merhum Azerbaycanlı araştırmacı Malik Mahmudov bu dönemi şöyle değerlendirir: "Gerçekten de XI. yy'da Selçuklu devletindeki bilim ve edebiyat alanına bakarsak, bu dönemde İslam dünyasının birçok önemli bilim adamının, şairinin ve yazarının yaşadığı açıktır" (Cafer, 2010, s.3).

XI. yy Azerbaycan'da Arapçanın hızlı gelişimi, onun kültürel hayatının her alanına yansımıştır. Arap dili, artık Azerbaycan'da hakim bir konuma gelmiş, coğrafyası önemli bir ölçüde genişlemiş, tüm şehir ve köylerini kapsamıştır. Artık XI. yy'da Katran Tebrîzi gibi Farsdilli bir şairin yetişmesi de, Azerbaycan'da Fars diline olan ilgiyi artırmıştır. Fakat bu durum Arap diline olan ilginin azalmış olduğunu göstermemektedir.

XI. yy Arapdilli yazarlar Azerbaycan'da hayatlarını sürdürmüş, burada kendi alanlarıyla ilgilenmiş, gerektiğinde ise başka ülkelere eğitim amacıyla gitmişlerdir. Bu durumda onu göstermiştir ki, bu dönem alimleri için ulusal köken daha önemlidir.

XI. yy Azerbaycan edebiyatıyla ilgili bir fikir söylemek çok zordur. Çünkü bununla ilgili yeteri kadar kaynak yoktur. Bu dönemde yaşamış alimler ve edebiyatçılar ile ilgili düşünceler sadece bir kaynakta – Ebû'l Hasan el-Baherzi'nin "Dumyat el-gasr ve usrat ehl el-asr" adlı eserinde vardır (Penah, 2014).

Aynı zamanda malumdur ki, XI. yy'dan sonra Müslüman aleminde şairlerin eserlerini kapsayan koleksiyonlara ilgi önemli ölçüde azalmıştır. Bu dönemlerde "el-Hamâse", "el-Eğânî", "eş-Şî'r ve eş-Şuarâ", "Mucem eş-Şuarâ" gibi eserler ilgi çekmemiştir. Yerine İbn Hallikân'ın "Vefeyâtü'l-A'yân", Yâkût el-Hamevî'nin "İrşad", Münir el Yafi'nin "Miratü el-Cinan", Abdulkâdir Bağdâdî'nin "Hizânü el-Edeb" gibi edebiyatın bütün alanlarını kendisinde toplayan eserler üstünlük teşkil etmiştir. Ebû'l Hasan el-Baherzi'nin eserlerinden de anlaşılacağı üzere XI. yy Azerbaycan şairleri, kendi ülkelerine bağlı oldukları için Müslüman ülkelerinin edebiyat alanına girememişlerdir. Bir kısmı Arap ülkelerinde bilinmesine rağmen, çoğu Azerbaycan'la sınırlı kalmışlardır. Bu da onların tanınmasına, başka şehirlerde ve ülkelerde yazılan eserlerde ve tezkirelerde isimlerinin geçmesine engel olmuştur. Bunun diğer sebeplerinden biri de tarihsel koşullar ve siyasi olaylarla bağlantılı olmasıdır. Selçukluların zayıflaması, daha sonra imparatorluğun çökmesi ve bunun sonucunda farklı devletlerin kurulması, birbirinden bağımsız ilim ve kültür merkezlerinin ortaya çıkması, bir zamanlar çok güçlü olan Müslüman kültürünün bütünlüğünü, yakın bağlarını ve birliğini ortadan kaldırmıştır. Bu da Arapdilli

edebiyatın genel uyumunun bozulmasına ve onun ayrı ayrı ülkelerde bağımsız şekilde gelişmesine yol açmıştır (Nabiyev & Rustamova, 2005).

Moğolların hücumu, ardı arası kesilmeden yapılan savaşlar, bir çok eserlerin yok edilmesine neden olmuştur. Bu yüzden XI. yy Azerbaycanlı Arapdilli yazarların bazıları hakkında malumat elde etmek mümkün olmamıştır. Ebü'l Hasan el-Baherzi'nin "Dumyat el-gasr" eserinde XI. yy Azerbaycan edebiyatının yaklaşık yetmiş yıllık tarihinden ve bir çok yazarın hayatlarından bahsedilmektedir. Bu yazarlardan bir de el-Hatîb et-Tebrîzî'dir. el-Hatîb et-Tebrîzî'yle ilgili modern dönem Azerbaycanlı edebiyatçılar tarafından da yeteri kadar malumat verilmiştir (Mahmudov, 2016).

2. EL-HATÎB ET-TEBRÎZÎ'NİN HAYATI

Büyük Azerbaycanlı âlim, edebiyat eleştirmeni, dil bilimci, şair, edebiyatçı, leksikograf, XI. yüzyılda Azerbaycan halkının yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri, saygıdeğer Yahyâ İbn Ali el-Hatîb et-Tebrîzî, 1030 yılında Tebriz şehrinde doğmuştur. Çocukluğu ve gençliği hakkında hiçbir bilgi yoktur. Tüm tarihçiler, el-Hatîb'in Suriye'nin Ma'arra en-Nu'man kentine gelişinden sonraki hayatı hakkında bilgi vermişlerdir (Mahmudov, 1972).

el-Hatîb et-Tebrîzî'nin bazı Arap kaynaklarında Arap asıllı olduğuna ait yanlış bilgiler vardır. Onun Şeyban kabilesine mensup olduğunu bildirmişlerdir. Yâkût el-Hamevî'ye göre el-Hatîb et-Tebrîzî'nin ismi Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Ali İbn Muhammed İbn el-Hasan eş-Şeybânî'dir. İbn Hallikân'a göre ise Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Ali İbn Muhammed İbn Hasan İbn Bistan eş-Şeybânî'dir. Fakat Yâkût el-Hamevî'den daha önce yaşamış Ebû Sa'd Muhammed es-Semâni ve Ebu Berekât el-Envârî âlimin isminin el-Hatîb et-Tebrîzî olduğunu söylemişlerdir. Orta Çağ'da alimlerin kendi isimlerini, eserlerinin evvelinde yazmaları alışkanlık hâlini almıştır. el-Hatîb et-Tebrîzî de kendi eserlerinde ismini, Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn et-Tebrîzî olarak yazmıştır (Nehmatova, 2012).

el-Hatîb et-Tebrîzî'nin en-Nüman şehrine gelmesinin en önemli sebebi Ebû'l Alâ el-Ma'arri ile tanışmak istemesidir. Ebû'l Alâ el-Ma'arri Arap edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Aynı zamanda Arap dil bilimcisi, şair, yazar ve filozoftur. el-Hatîb et-Tebrîzî onun hakkında "Arapların dilinde Ebû'l Alâ'nın bilmediği tek bir kelime yok" demiştir. Bu bilim adamının, kör olmasına rağmen olağanüstü bir hafızaya sahip olduğu belirtilmiştir. Büyük metinleri ezberleyebilme becerisinden bahseden el-Hatîb et-Tebrîzî bu hikayeyi anlatır: "Bir gün camide el- Ma'arri ile oturup ona kitap okuyordum... Ben onun yanında iki yıl kaldım. Bu süre zarfında vatanımdan kimseyi görmedim. Birden dua etmeye gelenler arasında bir komşumu gördüm. Çok sevindim. Ebû'l Alâ, "Sana ne oldu?" diye sordu. İki yıldır ülkemden kimseyle konuşmadığımı söyledim. Şimdi bir komşumu gördüm. "Git ve onunla biraz konuş" dedi. "Dersim bittikten sonra konuşsam olur mu?" diye sordum. "Git konuş, seni bekliyorum" dedi. Kalktım ve komşumla konuşmaya gittim. Onunla Azerbaycan Türkçesiyle konuştum.

| 1262 | Sonra Ebû'l Alâ'nın yanına döndüm. Bana "Hangi dili konuştunuz?" diye sordu. Azerbaycan halkının dilini konuştuğumuzu söyledim. "Dili bilmiyorum. Ama söylediğin her şeyi tekrar edebilirim" dedi. Sonra konuşmamızı kelimesi kelimesine tekrarladı. Komşum "Anlamadığı şeyi nasıl ezberledi?" diye sordu" (Seyidov & Alizade, 1977, s.23-24).

Yazılı kaynaklara göre, el-Hatib et-Tebrizi Ebû'l Alâ'nın yanında eğitimini tamamladıktan sonra, farklı Doğu ülkelerinde en iyi hocaların yanında tahsiline devam etmiştir. O, Ebû'l-Alâ'nın yanından döndükten sonra Tebriz'de yaşamıştır. 1057 senesinde bir süreliğine Tebriz'de kaldıktan sonra yeniden Suriye'ye eğitimine devam etmek amacıyla gitmiştir. el-Hatib et-Tebrizi burada İbn Dahan, İbn Burhan ve Sâlim er-Râzi'den ilahiyat ve edebiyat alanında bir çok dersler almıştır. 1064 senesinde ise Şam'a gitmiş, burada ünlü tarihçi Hatib Bağdâdi ile tanışmıştır. Bağdâdi onun için sadece iyi bir dost değil, aynı zamanda iyi bir öğretmen olmuştur. Daha sonra ise Mısır'a gitmiş, Tâhir İbn Babasaz'dan Arap gramerini öğrenmiştir. 22 Eylül 1067 senesinde ise Doğu için çok önemli bir olay yaşanmıştır. Selçuklu sultanı Bağdat'ta vezir Nizammülmülk'ün anısına Nizâmiyye Medresesini inşa ettirmiştir. Burada tarih, astroloji, matematik, mantık, edebiyat tarihi vb. dersler veriliyordu. Açıldığı günden itibaren el-Hatib et-Tebrizi, burada ömrünün sonuna kadar filoloji alanında 40 seneye yakın ders vermiştir. Aynı zamanda kütüphane müdürü vazifesinde de çalışmıştır. el-Hatib et-Tebrizi 3 Ocak 1109 senesinde kalp yetmezliğinden hayatını kaybetmiş ve Bab Abraz kabristanlığında defnedilmiştir. Yas merasimine tüm Bağdat sakinleri toplanmıştır (Aliyev, 2018).

2.1. El-Hatib Et-Tebrizi'nin Eserleri

el-Hatib et-Tebrizi'nin esas faaliyet alanlarından biri de edebiyat yorumculuğudur. O, en çok muallaka şairlerinin eserlerini yorumlamıştır. el-Hatib et-Tebrizi ilk olarak İmruü'l Kays'ın eserini yorumlamakla başlamış, daha sonra ise Tarafe, Züheyr, Lebid, Antere, 'Amr İb Külsûm ve Hâris İbn Hillize'nin kasidelerini yorumlamakla devam etmiştir. İmruü'l Kays'ın kasidesini yorumlamak el-Hatib et-Tebrizi için çok önemlidir ve bu, onun edebiyat alanında çok iyi bir yere sahip olduğunun göstergesidir. Onun bu yorumları sayesinde, Câhiliye dönemi insanların hayat tarzını, adetlerinin nasıl olduğu hakkında bilgi almak daha da kolaylaşmıştır. el-Hatib et-Tebrizi'ye göre en iyi yorum, gereksiz kelimelerden kaçınılan, kısa ve net olan yorumdur. Kendisinin bunlardan kaçındığı, yorumlarını kısa ve anlaşılır tutmaya çalıştığı açıktır. Bu yüzden el-Hatib et-Tebrizi'nin yorumları en iyi yorum olarak seçilmiştir. Onun bu analiz yönteminin seçmesinin bir çok nedeni vardır. En önemlisi ise Arap dilinin inceliklerini, gramerini derinden öğrenmek olmuştur. el-Hatib et-Tebrizi anlamları zor olan beyitleri yorumlarken sarf, nahiv, belağat gibi ilimlere müracaat etmiş, Kur'an-i Kerim'den, hadislerden örnekler getirmekle anlamlarını açıklamaya çalışmıştır. el-Hatib et-Tebrizi İmruü'l Kays'ın 82 beytini yorumlamıştır. Kasidenin toplamı ise 90 beyitten oluşur. Birçok edebiyatçı, Câhilliye dönem şairlerinin kasidelerini yorumlarken yazarın kimliği, kasideyi yazma sebepleri hakkında kısa mukaddime yazmışlardır. el-Hatib et-Tebrizi de aynı geleneğe bağlı kalarak İmruü'l Kays'ın kimliği ve kasidesi ile bağlı mukaddime yazmış, daha sonra beyitlerin yorumuna geçmiştir. Kasideleri yorumlarken diğer yorumculardan farklı olarak, et-Tebrizi muallaka şairlerinin aruz vezni ve bahirleri hakkında da bilgi vermiştir. Verilen bu bilgiler daha sonra çok önemli kaynak rolünü oynamıştır. el-Hatib et-Tebrizi'nin en önemli kitaplarından biri İmruü'l Kays'ın muallakasını ve Ebû Temmâm'ın Hamâsesini yorumladığı kitapları olmuştur. Günümüzde en çok araştırılan kitabı ise İmruü'l Kays'ın muallakasının yorumladığı kitabıdır (Mahmudov, 2006).

2.2. İmruü'l Kays Muallakasının Yorumu

el-Hatîb et-Tebrîzî'nin İmruü'l Kays muallakalarındaki yorumu dünya görüşü, üslubiyat problemleri, aruz vezni, folklör ve tarihi olaylarla bağlıdır. et-Tebrîzî beyitleri yorumlarken esas dikkatini üslubiyat problemlerine (sarf, nahif, leksikografi) yöneltmiş, anlaşılması zor olan, eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimelerin manasını açıklamaya çalışmıştır.

et-Tebrîzî, İmruü'l Kays'ın şiirinde Arapçada sözün kendi içerisindeki zıtlığını araştırmıştır.

تجاوزت أحراسا إليها و معشرا
علي حراسا لو يسرون مقتلي

et-Tebrîzî يسرون kelimesinde iki zıt anlamın gizli olduğunu belirtmiştir. Bunlar, “gizliyorlar ve gösteriyorlar” kelimeleridir. Bu sebepten bu beyti iki şekilde tercüme etmek mümkündür: Beni öldürmek niyetini gösteren (gizleyen) insan toplumunu ve muhafızları geçdim ve ona ulaştım (et-Tebrîzî, 1980, s.50).

et-Tebrîzî'nin yer isimleri ile ilgili yorumları da oldukça dikkat çekicidir. “Fetudih , fel-mikrat, lem ye'fu rasmuhe” beytini yorumlarken buradaki fetudih ve fel-mikrat kelimelerinin yer ismi olduğunu belirtmiştir. Bu araziler İmerra ve Esvad el-'Ayn arasında yerleşir.

el-Hatîb et-Tebrîzî yorumlarında kelimelerin sadece metin içindeki anlamlarını söylememiş, aynı zamanda tek başına hangi manâyı ifade ettiğini de belirtmiştir. el-mikrat kelimesinin su toplanan kuyu manâsında da olduğunu söylemiştir.

el-Hatîb et-Tebrîzî sözleri tercüme ettikten sonra onların irâb şekillerine de dikkat etmiştir. Düşüncelerini doğrulamak için Kur'an-i Kerimden, diğer şairlerden, Kufe ve Basra ekolünün temsilcilerinden el-Müberred, el-Zeccâc, Sîbaveyhi, el-Ferrâ, el-Halil ibn Ahmed el-Ferâhîdî ve el-Kisâ'î'den örnekler getirmiştir. İmruü'l Kays'ın muallakalarından birinde geçen kıfa (قفا) kelimesinin tesniyede olup olmamasına ait farklı fikirler öne sürülmüştür. et-Tebrîzî'ye göre ise Araplar bir insana, iki şahısa müracaat eder gibi müracaat ediyorlar. Bu kelime o yüzden tesniye şeklindedir. İmruü'l Kays'ın şiirinde işlenen bu tesniye şekli modern dönem Arap edebiyatında da geniş şekilde kullanılmıştır (Kasımova, 2007).

el-Hatîb et-Tebrîzî'ni diğer yorumculardan ayıran tarafı onun her beyti yorumlarken diğer beyitlerle arasında bağlantı kurmasıdır. Mesela, muallakanın 2. ve 6. beytinde bunun şahidi oluyoruz.

فتوضح ، فالمقراة ، لم يعف رسمها
لما نسجتها ، من جنوب و شمال

et-Tebrîzî bu beyitteki لم يعف رسمها ifadesini yorumlarken sondaki he (ها) zamiri, hem birinci beyitteki Dehul ve Havmel'e hem de ikinci beyitteki Tudih ve Mikrat'a aittir. Beytin tam tercümesi bu şekildedir: Tudih ve Mikrat'ın da izleri Güney ve Kuzey rüzgarlarının sayesinde kaybolmamıştır (Aliyev, 2019, s.45).

el-Hatîb et-Tebrîzî aynı zamanda İmruü'l Kays'ın şiirlerini yorumlarken şiirde teşbihi, mecazı büyük ustalıkla göstermiştir.

كان الثريا علفت ، في نصامها
بأمراة كتان ، الى صم جندل

et-Tebrîzî, bu beytin yorumu ile ilgili iki rivayetin olduğunu belirtmiştir. İlk efsaneye göre gecenin uzunluğu burada anlatılır. Sanki Suraya, (9-13 yıldız kümesi) bir ip ile bir kayaya bağlanmış ve hareket etmiyor. İkinci yoruma göre şair, atı burada tarif ediyor ve ayaklarının beyazlığını, atın bacaklarından sarkan ve bir iple kayaya bağlanan yıldızlara, atın tırnaklarını da taşlara benzetir. Atın, yağmurun, devenin vb. olayların ustalıklı yorumu, İmruü'l Kays'ın çevre ve doğa olaylarını derinlemesine gözlemlemesinin bir sonucudur.

فأضحى يسح الماء ، حول كتيفة يكب، على الانقان ، دوح الكنهيل

Şafakta, Kuteyfe'ye o kadar yağmur yağdı ki, büyük bir kenehbel ağacının başını (burada: çeneleri) çıkardı. Yorumcu, buradaki "el-azkan" (çene) kelimesini istiare gibi kullandığını belirtmiş, ağacın tepesini anlatmaya çalışmıştır (et-Tebrîzî, 1980, s.88).

Muallakalarda Arapların yaşam tarzıyla ilgili çok ilginç malumatlar elde etmek mümkündür. el-Hatib et-Tebrîzî İmruü'l Kays'ın şiirlerinde çocukların oynadığı oyunlarla ilgili malumat da vermiştir.

درید ، نخزروف الوليد ، أمره تتابع كفيه، بخيط ، موصل

Çocuğun uzun ve güçlü bir iple bağlayıp suratle döndürdüğü huzruf gibi hızlı (oyuncak) durmaksızın koşan bir at ile.... Huzruf, çocukların oynadığı küçük bir çubuktur (bir iple bağlanıp döndürülür). Hareket ettirildiğinde ses çıkarır. Şair, bir atın hızını ve çevikliğini bu oyunun hızına ve çevikliğine benzetir.

el-Hatib et-Tebrîzî beyitlerin manâsını izah ederken Kur'an-i Kerim'e kaynak olarak muracaat etmiştir. Esas nedenlerden biri ise sözlerin anlamlarını ve nahiv kurallarını açıklamaktır. et-Tebrîzî İmruü'l Kays'ın muallakasında 13 yerde ayetlerden kaynak olarak kullanmıştır.

2.3. El-Hatib Et-Tebrîzî'nin Diğer Eserleri

el-Hatib et-Tebrîzî Hamâseyi yorumlarken Ebû Temmâm'ın en iyi eserlerinden biri olduğunu söylemiştir. el-Hatib et-Tebrîzî Ebû Temmâm'ın bu eserini nerede ve ne şekilde yazdığını araştıran ilk şahıslardan olmuştur. el-Hatib et-Tebrîzî'ye göre o, Horasan hakimi Abdullah ibn Tahir'in yanına onu methetmek için gitmiş, bunun karşılığında ise bin dinar mükafat istemiştir. Şair Irak'a gitmek için Horasan'dan Hemedan'a gelince, Ebû'l Vefâ ibn Selmâ onu evine misafir olarak davet etmiştir. Ebû Temmâm teklifi kabul ederek arkadaşının evinde misafir olarak kalmıştır. Birkaç gün kaldıktan sonra şiddetli kar yağmış, yollar kapanmıştır. Ebû Temmâm bu durum karşısında bir şey yapamadığı için arkadaşı birkaç ay kendi evinde kalmasını söylemiş ve sıkıntı çekmemesi için onu kendi kütüphanesine götürmüştür. Ebû Temmâm burada kaldığı süre içerisinde beş şiir kitabı yazmıştır. Yazdığı eserlerden biri de Hamâse olmuştur (Ferecov, 2011). Bu eser uzun süre Selmâ ailesinin kütüphanesinde kalmıştır. Ebû'l Evâzil isimli bir adam Hemedan'a gelerek bu eseri almış ve İsfahan'a götürmüştür. Burada olan edebiyatçılar bu eseri çok beğenmiş, Hamâse gibi yazılan diğer tüm eserleri reddetmişlerdir. el-Hatib et-Tebrîzî'ye göre bu eser 222/837 yılın sonu 223/ 838 senesinin ilk aylarında yazılmıştır.

el-Hatib et-Tebrîzî Hamâseyi yorumlarken bazı meselelere açıklık getirmiştir. O, burada yorumlamanın temel kurallarına değinmiş, onun sadece manâlarını açıklamakla yetinmenin yanlış

olduğunu, yalnız bir kısmını ele alıp şiirleri dağınık halde yorumlayanları eleştirmiştir. el-Hatîb et-Tebrîzî diğer yorumcuların ayrıca nahiv kurallarını açıklamadıklarını, Hamâse içerisinde şiirle bağlantılı olan rivayetler hakkında bir malumat vermediklerini de belirtmiştir. el-Hatîb et-Tebrîzî Hamâsenin girişinde kitabın yorumunu çok dikkatli yaptığını, tüm beyitleri tek tek incelediğini ve anlamı zor olan kelimelerin manâlarını açıkladığını belirtmiştir (Allahverdiyev, 2004). el-Hatîb et-Tebrîzî bu eseri iki kez yorumlamıştır. İkinci yorumu ise daha mükemmel şekilde olmuştur. Günümüze de ikinci kez yorumladığı kitabı ulaşmıştır. Bu kitap 1850 senesinde dört cilt şeklinde Latince Avrupada, 1828, 1873 ve 1938 senesinde ise Arap dilinde yayınlanmıştır.

1082 ve 1083 senesinde Arap alimeri içerisinde ilk defa el-Hatîb et-Tebrîzî kendi öğretmeni olan Ebû'l Alâ el-Ma'arrinin *Saktî'z-zend* eserine bir yorum yazmıştır.

Tehzîbü İslâhi'l-mantık eseri ise İbnü's-Sikkî't'in kelimeleri yanlış kullanmasına ait yazılmış bir eserdir.

El-mülâhhas fi-i'râbi'l Kur'ân isimli çalışmasının ise yalnız II.cildi elimize ulaşmıştır (Özal,2011).

Şerhu'l-lüma' fi'n-nahv adlı çalışması is İbn Cinni'nin eseri üzerine yapılmış bir yorumdur.

Yaşlılığında ise son eseri olan *Kitabu'l-kâfi fi'l arûz ve'l-kavâfi* üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu eser, Arap poetik teorisine adanmış ve kısa sürede büyük popülerlik kazanmıştır. Avrupalı alimler bu kitap ile XIX. yy'dan itibaren ilgilenmeye başlamışlardır. Modern dönemde, bir çok dünya kütüphanesinde, bu kitabın onlarca nüshası bulunmuştur. Bu eseri ilk defa inceleyen Azerbaycanlı alim, Kaley Allahverdiyev olmuştur.

el-Hatîb et-Tebrîzî'nin el yazmaları, günümüzde tanınan müzelerde ve kütüphanelerde saklanmaktadır. Bunlardan en değerlisi, Tunus Milli Kütüphanesi'nde korunan elyazmanın şerhidir. Bu el yazma, Müfaddal ed-Dabî'nin "Şerhû'l Mufaddaliyyât" isimli eseridir (Tağiyeva, 2014).

Sonuç

Arap dili, tüm Azerbaycan'da yavaş yavaş dini ve siyasi bir dil olarak yayılmış, zamanla ilmî ve edebî eserlerin dili haline gelmiştir. Bu dilin Azerbaycan'a hakim olmasından önce, Azerbaycanlı şairlerin de Arapça yazmayı denedikleri ve hatta Arapları hayrete düşüren mükemmel eserler meydana getirdikleri doğrudur. XI. yy ise Azerbaycan'da Arapdilli edebiyatının en zirvede olduğu dönemdir. Bu dönemde, Azerbaycan'da Arap dili, tüm alanlar üzerinde kendi hakimiyetini kurmuştur. XI. yy'da Azerbaycan'da yetişmiş edebiyatçılar, Arap ülkelerine eğitim almak maksadıyla gitmiş, dönemin tanınmış bir çok alimlerinden ders almışlardır. Bu edebiyatçılardan biri de el-Hatîb et-Tebrîzî olmuştur. el-Hatîb et-Tebrîzî ömrünün sonuna kadar Mısır'da Nizâmiyye Medresesinde ders vermiştir. Müderrislik görevi ile beraber Nizamiyye Medresesinin kütüphane kayyumluğu görevini de üstlenmiştir. el-Hatîb et-Tebrîzî ömrünü muallakaların yorumlanmasına adanmıştır. O, muallakaları yorumlarken sade bir üslup kullanmış, okuyucuyu yormamaya dikkat etmiştir. el-Hatîb et-Tebrîzî muallakaları yorumlarken seleflerinin eserlerini dikkate alsa da, kendi fikirlerini açık şekilde belirtmiş, razı olmadığı fikirleri reddederek yorumuna katmamıştır. et-Tebrîzî muallakaları yorumlarken onlara yenilikler de eklemiştir. O, İmruü'l Kays'ın, Lebid'in muallakasının aruzun hangi bahrinde yazıldığını

belirtmiş, bir çok problemlere değinmiştir. En önemlisi Câhiliye Araplarının yaşam tarzına, dilcilik problemlerine, aruz meselelerine, tarihi olaylara dikkat çekmiştir. el-Hatib et-Tebrîzî'nin kullandığı sade yazı dili onu diğer yorumculardan ayıran esas özelliktir. Bu yüzden el-Hatib et-Tebrîzî hem Azerbaycan edebiyatında hem Arap edebiyatında en tanınmış şahıslardan biri olmuştur. el-Hatib et-Tebrîzî, Azerbaycanlı araştırmacılar tarafından en çok araştırılan şahsiyetlerdendir.

el-Hatib et-Tebrîzî'nin yorumladığı muallakalar Arap alimler tarafından defalarca incelenmiş ve farklı yıllarda yayınlanmıştır. Eserin araştırmacıları arasında Muhammed Hıdır Hüseyin, Fahreddin Kabave, Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd yer almaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

- Aliyev, İ. (2018). Hatîp Tebrîzî. *İlim ve İnnovativ Teknolojiler dergisi*, 2(2), 127-129.
- Aliyev, Ş. (2019). İmrüü'l Kays'ın muallakasının Hatîb Tebrîzî yorumu. *İlmi Araştırmalar dergisi*, 6(1), 40-53.
- Allahverdiyev, K. (2004). *XI. yy Azerbaycan edebiyatı meseleleri*. Şam Yayınları.
- Cafer, V. (2010, Haziran 11). Mahmut Kaşğâri Hatîb Tebrîzî ile görüşe bilirdi mi?. *Edebiyat Gazetesi*. <http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2010/iyun/123728.htm>
- el-Hatîp et-Tebrîzî (1980). *Şerhu'l Kasâidi'l 'Aşri*, Tahkîku ed'duktûra Fexruddîn Kabâve. Dêru el' Afâki'l Cedîdi.
- Ferecov, S. (2011, Ocak 12). Tebriz'den Şam'a kadar. *Medeniyet Gazetesi*. <https://medeniyet.az/page/news/615/Tebrizden-Sama-qeder:-Xetib-Tebrizi.html?lang=e>
- Kasımova, A. (2007). *Câhiliye dönemi Araştırmaları akli-manevi durumu*. İlim Yayınları.
- Mahmudov, M. (1972). *Hatîb Tebrîzî'nin hayatı ve eserleri*. İlim Yayınları.
- Mahmudov, M. (2006). *Arapça yazmış Azerbaycanlı şairler ve edipler*. Doğu Batı Yayınları.
- Nabiyev, B., & Rustamova, A. (2005) *Azerbaycanskaya literatura*. İlim Yayınları.
- Nehmatova, G. (2012). *Muhammedali terbiyetin "Danışmendani –Azerbaycan eseri"*. İlim ve Tahsil Yayınları.
- Özal, A. (2011). *Hatîb Tebrîzî*. (Cilt 40). TDV Yayınları.
- Penah, P., & Ahmedli, S. (2014). *Azerbaycan edebiyat meseleleri*. AMİA Folklor Enstitüsü Yayınları.
- Seyidov, Y., & Alizade, S. (1977). *Klasik Azerbaycan şairleri söz hakkında*. Gençlik Yayınları.
- Tağızade, N. (2014). *Hatîb Tebrîzî'nin "Şerhu'l İhtiyarâtu el-Mufaddal" Eseri*. AMİA Folklor Enstitüsü Yayınları.



TÜRKİYE'DE KAMU BORÇLANMASI: 2002-2019 DÖNEMİ İÇİN DİNAMİK BİR ANALİZ

 Şeyma Buket ALTIOK^a

 Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI^b

Özet

Çalışmada Türkiye'de kamu iç ve dış borçlanmasının nedenleri 2002-2019 dönemi için incelenmiştir. Çalışmanın uygulama yöntemleri Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif Model (ARDL) ve Hata Düzeltme Modeli'dir (ECM). Çalışmanın sonuçları gerek kısa gerekse uzun dönemde kamu borç stoku üzerinde en güçlü etkiye sahip olan değişkenin cari denge olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, kamu iç borçlanması ile sabit sermaye yatırım harcamaları ve döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, yurtiçi faiz oranı kamu iç borç stokunu negatif yönlü etkilerken, kamu dış borçlanması ile bütçe açığı ve reel efektif döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Bunlara ek olarak kamu borçlanmasında yurt dışı faiz oranı ve istihdam oranının etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca iki model için de ECM mekanizmasının işlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu iç borçlanması, Kamu dış borçlanması, ARDL, ECM



PUBLIC DEBT IN TURKEY: A DYNAMIC ANALYSIS FOR THE PERIOD 2002-2019

Abstract

In the study, the reasons of the public internal and external debt in Turkey were examined for the period 2002-2019. The methods used in this study are the Distributed Autoregressive Model (ARDL) and the Error Correction Model (ECM). The results of the study shows that the variable that has the strongest effect on the public debt stock in both the short and long term is the current balance. Moreover, it was determined that there was a positive relationship between public domestic, fixed capital investment expenditures and the exchange rate. On the other hand, while the domestic interest rate negatively affects the public domestic debt stock, it has been determined that there is a positive relationship between public external debt, the budget deficit and the real effective exchange rate. In addition, it is concluded that the foreign interest rate and employment rate are not effective on public debt. Also, it is shown that the ECM mechanism works for both models.

Keywords: Public internal debt, Public external debt, ARDL, ECM

^a Yük. Lis. Öğr., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, buketltk@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, dsurekci@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 07.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 21.09.2021



Giriş

Klasik ve Neo-Klasik yaklaşımlarda kamunun ekonomiye müdahalesi istenmemektedir. 1929 dünya ekonomik buhranı ile birlikte Keynesyen yaklaşımın dünyada kabul görmesi devletin ekonomiye müdahalesini meşrulaştırmıştır. Bu yaklaşıma göre kamu borçlanması devletin ekonomiye müdahalesini sağlayan önemli bir finansman aracıdır. Ekonominin durgunluk dönemlerinde bütçe açıkları devlet borçları ile kapatılabilir. Tersine, ekonomide toplam talep, toplam arzdan fazla ise ekonomide bir enflasyonist açık vardır ve daraltıcı maliye politikası uygulanarak toplam talep daraltılabilir. Bir ekonomide toplam talebin yetersiz olması durumunda yüksek bir işsizlik oranı oluşmaktadır. Ekonominin tam istihdamda olması durumunda ise aşırı talep sonucu enflasyon meydana gelmektedir. İstikrarın ve üretimin aynı anda sağlanması için ekonomide toplam talebin yönetimi gerekmektedir (Demir, 2011, s. 19). Bunun yanı sıra, Keynesyen yaklaşımda, Klasik yaklaşımın tersine denk bütçe anlayışı terk edilmiş, açık bütçe ve finansman politikaları desteklenmiştir.

Öte yandan Keynesyen yaklaşıma göre iç borçlanma sonucu elde edilen kaynaklar özel sektör yatırımlarında uyarıcı bir etkiye sahiptir (Bilgili, 2010, s. 126). Literatürde, kamu harcamalarının özel sektör yatırımları üzerinde olumsuz etki yaratmasına dışlama etkisi (crowding-out) denir. Fakat Keynesyen yaklaşımda dışlama etkisi Klasik yaklaşımdan farklı yorumlanır. Keynes'e göre, özel sektörün yapamadığı yol, köprü, baraj vb. altyapı yatırımların devlet tarafından yapılması özel sektör yatırım maliyetlerini azalacaktır (Çevik & Cural, 2013, s. 117). Dolayısıyla kamu yatırımları özel girişimi destekleyecektir. 1970'li yıllardan sonra gelişen Klasik kökenli iktisadi yaklaşımlara bakıldığında ise kısa dönemli beklenmeyen politikalara bağlı yaşanan ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde devletin ekonomiyi yönetimi sınırlı olmalıdır. Fakat uzun dönemde tam istihdam koşulları altında serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanabileceği ileri sürülmektedir. Yine 1970 yılı sonrasında gelişen Keynesyen kökenli yaklaşımlarda ise ekonomilerde eksik istihdam koşulları geçerli iken kamu müdahalesi zorunlu görülmektedir.

İktisadi teoride borçlanma alındığı kaynağa göre iç ve dış borçlanma olarak ikiye ayrılmaktadır. İç borçlanma devletin yerli tasarrufları, hazine bonosu, tahvil gibi borçlanma araçları yoluyla kullanımınıdır. Dış borçlanma, yabancı hükümet ya da finans kuruluşlarından sağlanan geri ödemeli kaynakları kapsamaktadır. Kamunun kaynağına göre borçlanma tercihi iç ve dış iktisadi konjoktüre göre değişebilmektedir. Her iki borçlanma türünün borçlu ülke ekonomisi üzerinde farklı etkileri vardır. Kamu iç borçlanmasının yüksek seyretmesi yurtiçi faizleri artırmakta bu durum özel sektör yatırım harcamalarını azaltıcı etkide bulunmakta iken (crowding out), kamu dış borçlanması borç faiz ve ana para ödemelerine bağlı olarak ulusal hasılayı azaltıcı etki yaratabilmektedir.

Türkiye'de kamu borçlanması 2002-2009 döneminde azalan bir seyir izlemekle birlikte 2009 yılından itibaren artış eğilimine girmiş, özellikle 2018-2019 yıllarında kamu borçlanmasının artış hızı yükselmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de kamu borçlanmasını etkileyen unsurların incelenmesi önem taşımaktadır. Çalışmanın literatüre katkısı 2002-2019 döneminde Türkiye'de kamu borçlanmasını kaynağına göre, iç ve dış borçlanma şeklinde, iki model oluşturularak incelenmiş olmasıdır. Oluşturulan

modeller ilgili dönem kapsamında kamu iç ve dış borçlanma nedenlerinin eş anlı görülebilmesi ve karşılaştırılabilmesini sağlamıştır. İç borçlanma modelinde bağımlı değişken kamu iç borç stoku, dış borçlanma modelinde bağımlı değişken kamu dış borç stokudur. Her iki modelin bağımsız değişkenleri yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranı, reel efektif döviz kuru, bütçe açığı, sabit sermaye yatırım harcamaları, cari açık ve istihdam oranıdır. Çalışmanın uygulama yöntemleri Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) ve Hata Düzeltme Modeli’dir (ECM).

Çalışmada öncelikle Türkiye’de 2002-2019 döneminde kamu borçlanma verileri değerlendirilmekte, daha sonra literatür incelemesi sunulmaktadır. Uygulama aşamasında ekonometrik yöntem ve veriler tanımlanmakta, analiz sonuçları değerlendirilmektedir. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

A. TÜRKİYE’DE KAMU BORÇLANMASI

Kamu borçlanması, devletin önemli finansman kaynaklarından biri olup aynı zamanda kullandığı önemli bir maliye politikası aracıdır. Borçlanma, büyüme ve kalkınma amaçlı hedeflere ulaşılması, uluslararası mali ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi ve devletin fonksiyonlarının artması gibi amaçlarla yaygın olarak kullanılan bir gelir kaynağıdır. Türkiye’de de borçlanmaya sıkça başvurulmaktadır. Bununla birlikte borçlanmayı kaynağına göre iç veya dış borçlanma ve vadesine göre kısa veya uzun vadeli olarak sınıflandırmak mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti’nde Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenme zorunluluğu ve millileştirme çabaları nedeniyle 1930’lu yıllardan itibaren iç ve dış borçlanmaya başvurulmaya başlanmıştır. Bu anlamda dış borçlanmada ilk olarak 1934 yılında Sovyet Rusya ile beş yıllık sanayileşme programına yatırım yapılmıştır. İç borçlanma ise 1933 yılında demiryolu yapımı amacıyla kullanılmıştır ve bu borçlanma uzun vadeli tahviller yolu ile gerçekleştirilmiştir. 1950- 1960 yılları ise Türkiye’nin iç ve dış borçlanmaya en yoğun başvurduğu dönem olmuş ve bu borçlanma süreci 1980’lere kadar devam etmiştir. Bu süreç ise Türkiye’yi 1994 yılında mali bir krize doğru sürüklemiştir.

Türkiye’de 2000 ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizlere bağlı olarak mali disipline önem veren politikalar benimsenmiştir. Bu kapsamda bütçe politikasında da denklik ilkesi gözetilmiştir. Tablo 1’de 2002-2019 döneminde kamu kesimi borçlanması ile ilgili bazı göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 1. Kamu Kesimi Net Borç Stoku (milyon Türk Lirası, TL)

Yıllar	Kamu Net Borç Stoku	Kamu Brüt Borç Stoku	GSYH	Net Borç Stoku/ GSYH	Brüt Borç Stoku/ GSYH
2002	215.300	256.800	359,4	59,9	71,5
2003	250.800	297.500	468,1	53,6	63,6
2004	274.500	333.000	577,1	47,6	57,7
2005	270.100	351.200	673,7	40,1	52,1
2006	257.900	365.600	789,2	32,7	46,3
2007	247.900	355.000	880,5	28,2	40,3
2008	267.100	407.300	994,8	26,8	40,9
2009	309.000	464.800	999,2	30,9	46,5
2010	317.500	496.800	1.160	27,4	42,8
2011	289.600	546.000	1.394,5	20,8	39,2
2012	240.500	562.700	1.569,7	15,3	35,8
2013	197.200	622.900	1.809,7	10,9	34,4
2014	186.800	649.900	2.044,5	9,1	31,8
2015	161.000	722.100	2.338,6	6,9	30,9
2016	219.200	819.800	2.608,5	8,4	31,4
2017	262.200	954.600	3.104,9	8,4	30,7
2018	507.100	1.170,100	3.700,9	13,7	31,6
2019	700.000	1.448,800	4.280,4	16,4	33,8

Not: Kamu net borç stoku, kamu brüt toplam borç stokundan, Merkez Bankası net varlıkları, kamu varlıkları ve işsizlik sigortası fonu net varlıklarının çıkarılması ile elde edilen borç stoku toplamıdır.

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı kamu kesimi borç stoku verileri kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>.

Tablo 1'e göre kamu net borç stoku 2002-2004 döneminde artış eğilimindedir. Bu anlamda, Türkiye'de 2000 ve 2001 yılları yaşanan ekonomik krizin kamu net borçlanmasını artırdığı söylenebilir. Öte yandan 2004-2007 döneminde kamu net borçlanmasında gerileme yaşandığı görülmektedir. 2008 yılı dünya ekonomik krizi sonrası 2009 yılında kamu net borçlanması tekrar yükselmiş ve 41,9 milyar TL'lik bir artışla 309 milyar TL gerçekleşmiştir. 2010 yılında bu gösterge artmaya devam ederken, 2011-2015 döneminde azalma eğilimine girmiş fakat 2016-2017 döneminde tekrar yükselmiştir. 2018 ve 2019 döneminde ise önceki dönemlere göre kamu net borç stokunun artış hızı oldukça yüksektir. 2019 yılı itibarıyla toplam kamu net borç stoku 700 milyar TL'dir. Toplam kamu brüt borç stoku 2002-2006 döneminde yükselerek 365 milyar TL'ye ulaşırken, 2007 yılında bir miktar gerileyerek 355 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2008-2019 döneminde yükselmeye devam eden bu gösterge 2019 yılında 1,448 milyar TL gerçekleşmiştir. Genel anlamda kamu net ve brüt borç stokunun GSYH'ye oranına bakıldığında, 2009 yılı hariç, her iki göstergenin 2016 yılına kadar azalma eğiliminde olduğu görülebilmektedir. Fakat 2018-2019 döneminde her iki göstergede yükselme söz konusudur. 2019 yılında kamu net borç stokunun GSYH'ye oranı %13,4 iken, kamu brüt borç stokunun GSYH'ye oranı %33,8'dir.

| 1272 | Tablo 2'de 2002-2019 dönemi için merkezi yönetim iç ve dış borç stoku göstergeleri sunulmaktadır.

Tablo 2. Merkezi Yönetim Borç Stoku (milyon Türk Lirası, TL)

Yıllar	İç Borç Stoku	İç Borç Stoku/ GSYH	Dış Borç Stoku	Dış Borç Stoku/ GSYH
2002	149.87	41,7	93.24	25,9
2003	194.38	41,5	88.84	19
2004	224.48	38,9	92.48	16
2005	244.78	36,3	87.15	12,9
2006	251.47	31,9	94.03	11,9
2007	255.31	29	78.55	8,9
2008	274.83	27,6	106.00	10,7
2009	330.00	33	112.04	11,2
2010	352.84	30,4	121.30	10,4
2011	368.78	26,4	150.29	10,8
2012	386.54	24,6	146.35	9,3
2013	403.00	22,3	183.18	10,1
2014	414.65	20,3	197.86	9,7
2015	440.12	18,8	238.12	10,2
2016	468.64	18	291.30	11,2
2017	504.15	16,2	321.51	10,3
2018	566.44	15,3	436.72	11,8
2019	755.08	17,6	574.00	13,4

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı merkezi yönetim borç stoku verileri kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>.

Tablo 2’de merkezi yönetim iç borç stokunun 2002 yılında 149,9 milyon TL olduğu görülmektedir. 2002-2019 döneminde merkezi yönetim iç borç stokunda sürekli artış gerçekleşmiş, 2019 yılı itibariyle merkezi yönetim iç borç stoku 755,1 milyon TL’ye yükselmiştir. Merkezi yönetim iç borç stokunun GSYH’ye oranı 2009 yılı hariç, 2019 yılına kadar azalma göstermiş, 2019 yılında yükselerek %17,6 oranında gerçekleşmiştir. Dış borç stoku, 2002-2007 yılları arasında 100 milyon TL’nin altında bir seyir izlerken, 2012 yılı hariç, 2008-2019 döneminde yükselmiştir. 2019 yılında 574 milyon TL’dir. Dış borç stokunun GSYH’ye oranı, 2002 yılında %26 iken, 2007 yılında ortalama %9’a gerilemiştir. 2008-2018 döneminde ortalama %9-%11 aralığında gerçekleşen bu oran, 2019 yılında %13,4’e yükselmiştir.

B. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde kamu borçlanması ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kamu iç veya dış borçlanmasının ayrı ayrı modellendiği ve bunlar üzerinde bazı temel makro göstergelerin etkilerinin araştırıldığı çalışmalar da yapılmıştır. Öte yandan çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye’de kaynağına göre kamu borçlanmasının nedenlerinin eş anlı olarak incelendiği çalışma sayısı sınırlıdır (Çevik & Cural, 2013; Gül & Ünlü, 2006). Tablo 3’te literatürde yer alan çalışmalardan örnekler bulunmaktadır.

Tablo 3. Uygulamalı Literatür

Yazar Adı	Ülke/ Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Griffin & Enos, 1970	Tayvan, Tayland, Irak, Filipinler, Mauritius, Malezya, Burma, İran, Seylan, Kore, Vietnam, Ürdün ve İsrail 1950- 1963	Ekonomik büyüme, dış borç stoku	En Küçük Kareler	Dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Glasberg, & Ward, 1993	43 Gelişmekte Olan Ülke 1973-1985	Ekonomik büyüme, dış borç stoku	En Küçük Kareler	Dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Ulusoy & Küçükkale, 1996	Türkiye 1950-1992	Enflasyon oranı, dış borç stoku	Granger Nedensellik Testi	Dış borçların enflasyon ile pozitif yönlü, ekonomik büyüme ile negatif yönlü ilişkili olduğu belirlenmiştir.
Fosu, 1999	Sahra Altı Afrika Ülkeleri 1970-1994	Ekonomik büyüme ve dış borçlanma	Korelasyon Analizi	Dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Çetin, 2005	Türkiye 1989-2004	Kamu borçları, faiz oranı ve fiyat düzeyi	VAR ve Etki- Tepki Analizleri	Kamu borçları ile faiz oranı ve fiyat düzeyi arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Demir vd., 2005	Türkiye 1987-2003	Kamu borçlanması, faiz oranı, enflasyon ve ekonomik büyüme	VEC Modeli ve Johansen Eş Bütünleşme Analizi	Kamu borçlanması ile faiz oranı arasında pozitif, ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur.
Karagöl, 2006	Türkiye 1960-2002	Dış borçlar, savunma harcamaları ve GSMH	Eş Bütünleşme, Etki- Tepki ve Varyans Ayırıştırma Analizleri	Dış borç stoku ile savunma harcamaları arasında pozitif, GSMH ile negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Gül & Ünlü, 2006	Türkiye 1990-2004	İç ve dış borçlanma, bütçe açıkları	Granger Nedensellik ve Eş Bütünleşme Analizi	Bütçe açıklarının iç ve dış borçlanma üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur.
Çoban vd., 2008	Türkiye 1987-2007	İç borçlanma, ekonomik büyüme, faiz ve enflasyon	Johansen Eş Bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	Sadece iç borçlanma ile büyüme arasında bir eş bütünleşmenin olduğu belirlenmiştir.
Asteriou, 2009	Güney Asya Ülkeleri 1975-2002	Dış borçlanma, ekonomik büyüme	Eş Bütünleşme Testi.	Dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Koyuncu & Tekeli, 2010	Türkiye 1990-2009	Dış borçlanma, cari açık, kamu harcamaları, yurtdışı tasarruflar ve iç borçlar	Eş Bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	Cari açık ile dış borç stoku arasında pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir. Yurtdışı tasarruf düzeyinin dış borç stoku üzerinde çift yönlü etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Malik vd., 2010	Pakistan 1972-2005	Dış borçlar, ekonomik büyüme	Zaman Serileri Analizleri	Dış borç ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Çiçek vd., 2010	Türkiye 1990-2009	İç ve dış borçlanma ve ekonomik büyüme	Birim Kök Testi, Yapısal Kırılma Testi ve Regresyon Analizi.	İç borç stokundaki herhangi bir artışın GSYH'da pozitif bir etki meydana getirirken, dış borç stokundaki artışların GSYH'da negatif bir etki meydana getirdiği sonucuna varılmıştır.

Ceylan & Durkaya, 2011	Türkiye 1989-2007	Dış borçlanma, ekonomik büyüme	Engle Granger, TAR ve M-TAR Ko-entegrasyon Modelleri	Borçlanma ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki belirlenmiştir. Dış borç stoku ile ekonomik büyüme ilişkisinin uzun dönemde asimetrik olduğu belirlenmiştir.
Çevik & Cural, 2013	Türkiye 1989-2012	Ekonomik büyüme, iç ve dış borçlanma	VEC Modeli ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Dış borçtan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiş ancak iç borç ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bulunmamıştır.
Özer, 2014	Türkiye 1980-2010	Ekonomik büyüme ve dış borçlanma	Engle- Granger Ko-entegrasyon Analizi	Dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Yamaçlı, 2015	Türkiye 1991-2010	Dış borçlanma, ekonomik büyüme, yurtdışı ve yurtdışı faiz oranları	VAR ve RSA Analizleri	Ekonomik büyüme, bütçe açıkları ve cari açık ile dış borçlanma arasındaki pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir.
Kurečić & Kokotović, 2016	Danimarka, Lüksemburg, Almanya, Finlandiya, Hollanda, İsveç, İspanya, Yunanistan, İrlanda, Belçika, Birleşik Krallık, Avusturya, Portekiz, Fransa ve İtalya	Kamu borçlanması, enflasyon, işsizlik, bütçe açığı ve GSYH	Korelasyon Analizi	İşsizlik oranı ile kamu borcu ve GSYH ilişkisi arasında nedensellik bulunmuştur.
Kanca, 2017	Türkiye 1980-2014	İç borçlanma, enflasyon ve ekonomik büyüme	ADF ve PP Durağanlık Testleri, “Toda-Yamamoto” Nedensellik Testi	Enflasyon ile iç borç arasında çift yönlü, büyümeden enflasyona doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Tablo 3’te yer alan çalışmalar kapsamında elde edilen bulgular özetlendiğinde; kamu dış borçlanması ile enflasyon oranı, bütçe açığı, cari açık arasında pozitif yönlü, yurtdışı faiz oranı, ekonomik büyüme ile negatif yönlü ilişki olduğu yönünde çalışmalar fazladır. Bunun yanı sıra, yaygın olarak kamu iç borçlanması ile enflasyon oranı ve bütçe açığı arasında pozitif yönlü, yurtdışı faiz oranı ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın literatüre katkısı 2002-2019 döneminde Türkiye’de kamu borçlanmasını kaynağına göre, iç ve dış borçlanma şeklinde, iki model oluşturularak incelenmiş olmasıdır. Oluşturulan modeller ilgili dönem kapsamında kamu iç ve dış borçlanma nedenlerinin eş anlı görülebilmesi ve karşılaştırılabilmesini sağlamıştır.

C. UYGULAMA

Çalışmada, Türkiye’de 2002-2019 dönemi çeyrek veriler kullanılmıştır. Veriler T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), Hazine Müsteşarlığı ve İngiltere Merkez Bankası data setinden elde edilmiştir. Modellemede kullanılan değişkenler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Değişkenlerle İlgili Bilgiler

Serinin Adı	Serinin Açıklaması	Serilerin Elde Edildiği Kaynak
BB	Bütçe Dengesi/ GSYH (milyon TL)	EVDS
CAD	Cari Denge/ GSYH (milyon TL)	EVDS
EMP	İstihdam Oranı	EVDS
REXC	Reel Efektif Döviz Kuru	EVDS
INV	Sabit Sermaye Yatırımları/ GSYH (milyon TL)	EVDS
ITR	Yurtiçi Faiz Oranı	EVDS
LIBOR	Yurtdışı Faiz Oranı	İngiltere Merkez Bankası
IBS	İç Borç Stoku/ GSYH (milyon TL)	EVDS, T.C. Hazine Müsteşarlığı
DBS	Dış Borç Stoku/ GSYH (milyon TL)	EVDS, T.C. Hazine Müsteşarlığı

Çalışmada değişkenlerin mevsimsellik analizinde Üstel Düzeltme Yöntemi, durağanlıklarının sınanmasında Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testleri kullanılmıştır. ADF durağanlık testi, Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilmiştir. Bu testin H_0 hipotezinde hata terimi katsayısının sıfıra eşit olup olmadığı test edilmekle birlikte sıfır hipotezi serilerin durağan olmadığı şeklindedir. t testi sonucuna göre bir değişkenin katsayısının istatistiki olarak anlamlı olması, H_0 hipotezinin reddedileceği anlamına gelir yani serinin durağan yapıda olduğu sonucuna ulaşılır.

$H_0 : \delta \neq 0$ Birim kök vardır. (Seri durağan yapıda değildir.)

$H_1 : \delta < 0$ Birim kök yoktur. (Seri durağan yapıdadır.)

ADF Testinin genel formülü şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{(t-1)} + \alpha_i + u \quad (1)$$

Birim kök testi esnasında modeli sabit terimli, hem sabit terimli hem trendli şeklinde de inceleyebiliriz;

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{(t-1)} + u_t \quad \text{Sabit Terimli} \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{(t-1)} + u_t \quad \text{Sabit Terimli ve Eğilim Katsayılı} \quad (3)$$

KPSS Durağanlık Testinde H_0 hipotezinde seri durağan yapıdadır yani birim kök içermediği savı vardır. Alternatif hipotez ise seride birim kök olduğunu ve durağan olmadığını ifade eder. H_0 hipotezdeki durağanlık trend durağanlıktır.

$H_0 : \sigma_u^2 = 0$ Birim kök yoktur.

$H_1 : \sigma_u^2 \neq 0$ Birim kök vardır.

KPSS testi için tahmin edilen modeller aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = B_t + W_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$W_t = W_{t-1} + U_t \quad (5)$$

W_t model için rassal yürüyüş süreci, t deterministik trend ve durağan hataları göstermektedir (Sevüktekin & Nargeleçekenler, 2006, s. 247).

ARDL Analizi, Pesaran ve Shin (1999) tarafından geliştirilmiştir. Bu analiz farklı durağan yapıda olan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin belirlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu anlamda ARDL analizi hem düzey hem birinci farkta durağan olan serilerin analizinde kullanılmaktadır. Ancak ikinci fark durağan yapıda olan seriler için ARDL analizi uygun değildir. Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkinin analizinde ARDL analizinden türetilen Hata Düzeltme Modeli (ECM) kullanılmaktadır.

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla oluşturulan uzun dönem ARDL Modeli şu şekildedir:

$$Y_t = \alpha + B_1 Y_{t-1} + B_2 Z_{t-2} + \dots + B_3 X_{t-k} + \sum_{i=1}^p B_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q B_{2i} Z_{t-i} + \dots + \sum_{i=0}^n B_{ki} X_{kt-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Oluşturulan ARDL modeli ile değişkenlerin uzun dönem ilişkileri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkinin analizinde kullanılan ARDL modelinin Hata Düzeltme Modeli (ECM) ile ifadesi şu şekildedir:

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p B_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q B_{2i} Z_{t-i} + \dots + \sum_{i=0}^n B_{ki} X_{kt-i} + \varepsilon_{ecm_{t-1}} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Denklemden yer alan ε_t terimi hata düzeltme terimini göstermektedir. Bu katsayı bağımsız değişkenin, dengeden sapmaya verdiği tepkiyi göstermektedir. Uygulama sonucunda katsayı negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olmalıdır. Anlamlı t-istatistiği uzun dönemli nedenselliği, F-istatistiği kısa dönemli nedenselliği belirtmektedir (Çetin, 2012, s. 224).

Teorik açıklamalarda belirtilen test ve analiz sonuçları aşağıda sunulmaktadır. Bu kapsamda Tablo 5'te öncelikle değişkenlerin ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. ADF Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye/ Birinci Fark	Sabit	Olasılık	Trend ve Sabit	Olasılık
BB	Düzye	-5.153	0.000***	-5.057	0.000***
CAD	Düzye	-2.010	0.281	-1.856	0.664
	Birinci Fark	-4.240	0.001***	-4.231	0.007***
EMP	Düzye	0.546	0.987	-2.063	0.555
	Birinci Fark	-10.077	0.000***	-11.046	0.000***
REXC	Düzye	-2.265	0.186	-3.483	0.050**
	Birinci Fark	-9.801	0.000***	-5.181	0.000
INV	Düzye	-1.620	0.466	-1.447	0.837
	Birinci Fark	-9.918	0.000***	-10.388	0.000***
ITR	Düzye	-3.296	0.019	-2.116	0.526
	Birinci Fark	-7.694	0.000***	-8.184	0.000***
LIBOR	Düzye	-2.258	0.188	-4.372	0.005***
IBS	Düzye	-2.526	0.114	-2.525	0.315
	Birinci Fark	-9.963	0.000***	-9.900	0.000***
DBS	Düzye	-5.130	0.000	-4.612	0.001***
	Birinci Fark	-8.542	0.000***	-9.037	0.000

Not:***,** ve *sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te bütçe dengesi ve yurtdışı faiz oranı düzey durağan yapıda olduğu bütçe dengesi, cari denge, istihdam oranı, sabit sermaye yatırım harcamaları, yurtiçi faiz oranı, reel efektif döviz kuru endeksi ve kamu dış borç stoku değişkenlerinin birinci fark durağan yapıda olduğu gözlenmektedir. Tablo 6'da KPSS testi sonucunda değişkenlerin durağanlık düzeyleri sunulmaktadır.

Tablo 6. KPSS Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler		Düzye (Sabit)	Düzye (Sabit-Trend)	Birinci Fark (Sabit)	Birinci Fark (Sabit-Trend)
BB	LM-stat	0.626	0.205	0.217	0.069
CAD	LM-stat	0.439	0.158	0.186	0.083
EMP	LM-stat	0.667	0.227	0.145	0.111
REXC	LM-stat	0.642	0.229	0.232	0.063
INV	LM-stat	0.183	0.125	0.150	0.105
ITR	LM-stat	0.738	0.234	0.561	0.083
LIBOR	LM-stat	0.400	0.104	0.103	0.103
IBS	LM-stat	0.104	0.054	0.102	0.096
DBS	LM-stat	0.449	0.129	0.370	0.110
%1		0.739	0.216	0.739	0.216
%5		0.463	0.146	0.463	0.146
%10		0.347	0.119	0.347	0.119

Tablo 6'da KPSS testi sonuçlarının ADF testi sonuçlarını desteklediği gözlenmektedir. Her iki test sonuçlarına göre değişkenlerin düzey ve birinci fark olmak üzere durağanlık yapılarının farklıdır.

Bu kapsamda ARDL analizi değişkenlerin düzey ve birinci fark olmak üzere farklı durağanlık seviyelerinde olmaları durumunda uygulanabilmektedir. ARDL analizinin ilk adımı ilgili modelin gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Çalışmada modellerin gecikme uzunluğu belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır (EK A: Model 1 için Model Seçim Kriteri). Dört dönem gecikmeli Model 1 için kurulan ARDL analizinde otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım varsayımlarının geçerliliği sınanmıştır (EK B: Model 1'in Hata Terimi ve Güvenilirliğine Ait Test Sonuçları) Model 1 için yapılan

CUSUM ve CUSUM Q Testleri sonuçları Ek C'de yer almaktadır. CUSUM Testi sonucu %5 aralığında sapma olmadığı ve değerlerin zamanla değişen işareti olmadığını göstermektedir. CUSUM Q Testi sonucunda da Model 1 için tespit edilen güven aralığının dışına sapma olmadığı görülmektedir. CUSUM ve CUSUM Q analizlerinin sonucu Model 1'in istikrarlı bir yapıda olduğunu ortaya koymuştur.

Model 1 için dört dönem gecikmeli ARDL analizinin tahmin edilmiş ve bu modele bağlı Sınır Testi (Bound Test) ile değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Tablo 7'de Sınır Testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 7. Model 1'in Sınır Testi (Bound Test) Sonucu

F-istatistik katsayısı:	Kritik Değerler						k Terimi
	%1		%5		%10		
	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır	
9.478	2.73	3.9	2.17	3.21	1.92	2.89	7

Tablo 7'de, k terimi, bağımsız değişken sayısını göstermektedir. F-istatistik değeri tüm anlamlılık düzeylerinin alt ve üst sınırlarından büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Model 1 için eş bütünleşme ilişkisi olduğu, yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8'de Model 1 için ARDL sonuçlarına göre değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin katsayıları sunulmuştur.

Tablo 8. ARDL Analizi Model 1'in Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
CAD	4.090	1.157	3.535	0.002
D(INV)	0.916	0.353	2.595	0.023
D(REXC)	0.272	0.210	1.880	0.074
D(EMP)	1.333	0.709	0.469	0.644
D(ITR)	-3.291	0.871	-3.778	0.001
LIBOR	-0.396	0.423	-0.935	0.360
BB	-3,085	3,583	-0.861	0.399
C	6.844	1.841	3.712	0.001

Tablo 8'de uzun dönem belirleyicilere bakıldığında, cari denge değişkeni kamu iç borç stoku üzerinde diğer değişkenlere göre daha güçlü ve pozitif bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte sabit sermaye yatırım harcamaları ve reel efektif döviz kuru ile kamu iç borç stoku arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Kamu iç borç stoku ile yurtiçi faiz oranı arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir. Bu dönemde kamu iç borçlanması artarken, yurtiçi faiz oranı enflasyona bağlı olarak düşük seyretmiştir. Yurtdışı faiz oranı, istihdam oranı ve bütçe dengesi ile kamu iç borç stoku arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Tablo 9'da Model 1'in Hata Düzeltme Modeli sunulmuştur.

Tablo 9. Model 1 için ARDL Hata Düzeltme Modeli (ECM) Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
D(İBS (-1))	0.204835	0.084263	2.430899	0.0246
D(İBS (-2))	0.497305	0.103152	4.821110	0.0001
D(İBS (-3))	0.275976	0.087432	3.156475	0.0050
D(CAD)	31.292392	20.902115	1.497092	0.1500
D(CAD(-1))	120.615508	24.685352	4.886117	0.0001
D(CAD(-2))	32.887967	22.799077	1.442513	0.1646
D(INV, 2)	0.113622	0.032452	3.501259	0.0022
D(INV (-1), 2)	0.273698	0.054357	5.035238	0.0001
D(REXC, 2)	0.034888	0.018640	1.871651	0.0760
D(REXC(-1), 2)	0.095680	0.025183	3.799380	0.0011
D(REXC(-2), 2)	0.071116	0.025318	2.808891	0.0108
D(REXC(-3), 2)	0.156681	0.021285	7.360961	0.0000
D(EMP, 2)	0.639597	0.123980	5.158857	0.0000
D(ITR, 2)	-0.565148	0.078438	-7.205024	0.0000
D(ITR(-1), 2)	-0.975005	0.092161	-10.579330	0.0000
D(ITR(-2), 2)	0.603135	0.072360	8.335207	0.0000
D(ITR(-3), 2)	0.465048	0.060715	7.659503	0.0000
D(LIBOR)	0.479107	0.339930	1.409428	0.1741
D(LIBOR(-1))	1.600024	0.386565	4.139082	0.0005
D(LIBOR(-2))	-0.606529	0.324673	-1.868123	0.0765
D(BB)	154.808839	23.640296	6.548515	0.0000
D(BB (-1))	68.116530	24.300558	2.803085	0.0110
D(BB (-2))	52.387979	15.268199	3.431182	0.0026
D(BB (-3))	139.295594	22.516136	6.186479	0.0000
EC (-1)	-0.490580	0.044890	-10.928551	0.0000

Tablo 9'da EC(-1) teriminin katsayısının -0.49 olması kısa dönemde yaşanan dengesizliğin bir sonraki çeyrek dönemde ortalama 0.5 oranında azalacağını ve uzun dönemde modelin dengeye geleceğini ifade etmektedir. Kamu iç borcu ile cari denge ve sabit sermaye yatırım harcamalarının bir dönemli gecikmeli değeri arasında pozitif yönlü ilişki vardır. Reel efektif döviz kuru endeksi ilk üç dönemli gecikmeli değeri kamu iç borç stokunu pozitif yönlü etkilemektedir. İstihdam oranı kısa dönemde kamu iç borç stokunu pozitif yönlü etkilemektedir. Yurtiçi faiz oranının bir dönemli gecikmeli değeri ile kamu iç borç stoku arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü ilişki varken, ikinci ve üçüncü çeyrek dönemde yurtiçi faizdeki artış kamu iç borç stokunun artmasına yol açmaktadır. Yurtdışı faiz oranı değişkeninin bir dönem gecikmeli değerleri ile kamu iç borç stoku arasında pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir. Bütçe dengesi değişkeninin iki ve üç dönem gecikmeli değerleri ile kamu iç borç stoku arasında pozitif yönlü ilişki gözlemlenmektedir.

Model 2'de kamu dış borç stokunun nedenleri incelenmektedir. Model 2'nin gecikme uzunluğu dört dönem olarak belirlenmiştir (EK D: Model 2 için Model Seçim Kriteri). EK E'de Model 2'nin hata terimi ve modelin uygunluğu amacıyla yapılan testlerin sonuçları sunulmuştur. Model 2 için CUSUM ve CUSUM Q testlerinin sonuçları Ek F'de yer almaktadır. CUSUM testi Model 2 için %5 aralığında sapma olmadığı ve değerlerin zamanla değişen işareti olmadığını gösterirken, CUSUM Q testi sonucu Model 2 için tespit edilen güven aralığının dışına sapma olmadığı görülmektedir. CUSUM testi %5 aralığında sapma olmadığı ve değerlerin zamanla değişen işareti olmadığını, Model 2'nin istikrarlı bir yapıda olduğunu ortaya koymuştur.

Model 2 için ARDL analizine bağlı olarak değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Sınır Testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Model 2’nin Sınır Testi (Bound Test) Sonucu

F-istatistik katsayısı:	Kritik Değerler						k Terimi
	%1		%5		%10		
	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır	
4.294	2.73	3.9	2.17	3.21	1.92	2.89	7

Tablo 10’da k terimi, bağımsız değişken sayısını göstermektedir. F-istatistik değeri tüm anlamlılık düzeylerinin alt ve üst sınırından daha büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Model 2 için eş bütünleşme ilişkisi olduğu, yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu belirlenmiştir. Model 2 için değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri gösteren katsayılar Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. ARDL Analizi Model 2’nin Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
CAD	9.911	3.747	2.645	0.012
D(INV)	-0.157	0.135	-1.164	0.251
D(REXC)	0.915	0.421	2.173	0.024
D(EMP)	2.159	1.327	1.627	0.112
D(ITR)	0.089	0.153	0.586	0.561
LIBOR	-0.536	0.298	-1.799	0.079
BB	2.238	1.049	2.133	0.039
C	6.916	2.275	3.040	0.004

Tablo 11’de kamu dış borçlanmasının uzun dönem belirleyicilerine bakıldığında cari dengenin iç borçlanmada olduğu gibi güçlü etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra kamu dış borç stoku ile bütçe dengesi ve reel efektif döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişki vardır. Uzun dönemde kamu dış borç stoku ile yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranı, sabit sermaye yatırım harcamaları ve istihdam oranı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenememiştir. Model 2 için Hata Düzeltme Modeli (ECM) sonuçları Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Model 2 için ARDL Hata Düzeltme Modeli (ECM) Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
D(DBS(-1))	0.129	0.104	1.236	0.224
D(DBS(-2))	0.024	0.107	0.227	0.821
D(CAD)	3.133	1.755	1.785	0.071
D(CAD(-1))	1.044	0.335	3.116	0.000
D(CAD(-2))	1.673	2.897	0.577	0.486
D(INV, 2)	-0.072	0.051	-1.423	0.162
D(REXC, 2)	0.013	0.025	0.515	0.609
D(EMP, 2)	0.252	0.170	1.478	0.147
D(EMP(-1), 2)	0.913	0.191	-4.782	0.000
D(ITR, 2)	0.061	0.058	1.054	0.298
D(LIBOR)	-0.110	0.583	-0.189	0.851
D(BB)	0.471	0.230	2.047	0.002
D(BB (-1))	1.702	1.965	0.870	0.545
D(BB (-2))	-3.053	2.019	-1.512	0.1385
EC (-1)	-0.604	0.098	-6.139	0.0000

Tablo 12’de sunulan Model 2’nin sonuçlarına bakıldığında; EC(-1) teriminin bir dönem gecikmeli değerinin -0.60 olması kısa dönemde dengesizliğe yol açan faktörlerin etkisinin bir sonraki çeyrek dönemde ortalama 0.6 oranında azalacağını ifade etmektedir. Bütçe dengesi kamu dış borç stokunu kısa dönemde pozitif yönlü etkilemektedir. Cari dengenin bir dönem gecikmeli değeri ile kamu borç stoku arasında pozitif yönlü ilişki varken, istihdam oranı ile negatif yönlü ilişki vardır. Yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranı, sabit sermaye yatırımları ve reel efektif döviz kuru ile kamu dış borç stoku arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’de kamu borçlanması son yıllarda tekrar artış göstermiştir. Çalışmanın amacı Türkiye’de 2002-2019 döneminde kamu iç ve dış borçlanmasının nedenlerini incelemektir. Bu kapsamda çalışmada iki borçlanma modeli oluşturulmuştur. Bu modellerde bağımlı değişken olarak kamu iç ve dış borç stoku göstergeleri kullanılmış, bağımsız değişken bütçe açığı, cari açık, sabit sermaye yatırımları, istihdam, yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları ve reel efektif döviz kuru olarak belirlenmiştir. Çalışmanın uygulama aşamasında çeyrek dönemlik veriler kullanılmış ve ARDL ve ECM analizleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Model 1’in ARDL analizi sonuçlarına göre cari denge, sabit sermaye yatırım harcamaları ve reel efektif döviz kuru kamu iç borç stoku üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir. İç borç stoku ile yatırımlar arasındaki pozitif yönlü ilişki iç borçlanmanın ülke ekonomisi açısından sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Yurtiçi faiz oranının kamu iç borç stoku üzerinde negatif yönlü etki yarattığı bulunmuştur. Öte yandan istihdam oranı, bütçe açığı ve yurtdışı faiz oranı ile kamu iç borç stoku arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Model 1’de ECM mekanizmasının işlediği

sonucuna ulaşılmış, hata teriminin bir dönem gecikmeli değerinin -0.49 olması değişkenler arasında yaşanan kısa dönemli sapmaların her çeyrek dönemde %0,49 oranında ortadan kalkacağını göstermiştir.

Model 2’nin ARDL analizi sonuçlarına göre kamu iç borçlanmasında olduğu gibi dış borçlanmasında da diğerlerine göre en güçlü etkiye sahip değişkenin cari denge olduğu belirlenmiştir. Bu anlamda; cari denge kamu iç ve dış borçlanmasının en güçlü unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, cari açığın önlenmesine yönelik politikalar kamu borçlanmasının azalmasında önem arz etmektedir. Bu anlamda Türkiye’de cari dengeyi sağlayıcı politikalar; ihracat gelirlerini artıran stratejilerin geliştirilmesi, ithalatı azaltacak üretim planlarının gerçekleştirilmesi, kamu iç ve dış borçlanmasını azaltıcı etki doğuracaktır. Çalışmada, bütçe açığı ile kamu dış borçlanması arasında pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir. Bu anlamda denk bütçe politikasının korunması veya devletin bütçe açığı finansmanında bütçe gelirlerini çeşitlendirmesi de kamu borçlanmasını azaltacaktır. Bütçe açığını ve cari açığı önleyecek politikalar uygulayarak kamu borçlanmasının azaltılması kaynakların daha verimli alanlara yönlendirilerek ülke ekonomisi için yeni yatırım ve istihdam alanları yaratılmasını sağlayabilecektir. Kamu dış borç stoku ile yurtdışı faiz oranı arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir. Yurt dışı borçlanma maliyeti yükseldikçe, kamu dış borçlanması azalmaktadır. Kamu dış borçlanması üzerinde kısa dönemde etkili olmayan değişkenler ise sabit sermaye yatırım harcamaları, istihdam oranı ve yurtiçi faiz oranı olarak belirlenmiştir. Model 2’nin ECM modeli sonuçlarına göre, hata düzeltme işlemektedir ve hata teriminin bir dönem gecikmeli değerinin -0.60 olması kısa dönemde yaşanan kısa dönemli sapmaların her çeyrek dönemde %0,60 oranında ortadan kalkacağını, uzun dönem denge ilişkisine döneceğini ifade etmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



Kaynakça

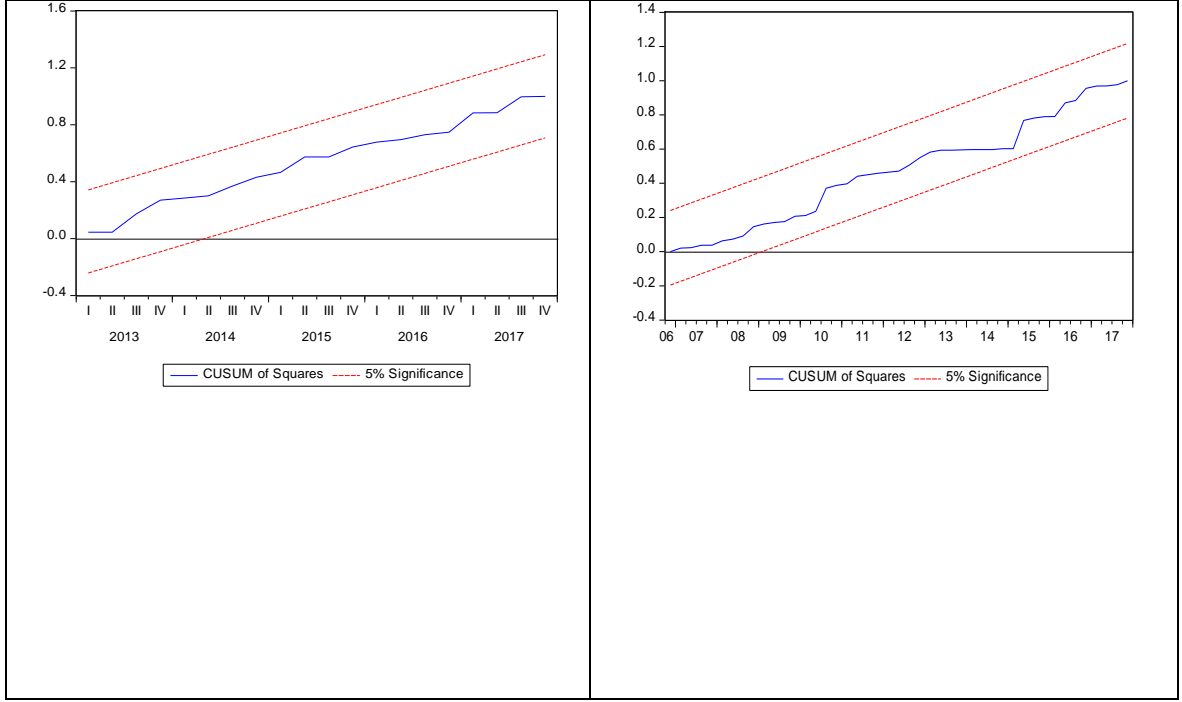
- Asteriou, D. (2009). Foreign aid and economic growth: New evidence from a panel data approach for five South Asian countries. *Journal of policy modeling*, 31(1), 155-161.
- Bilgili, Y. (2010). *Karşılaştırmalı iktisat okulları ders notları*. İkinci Sayfa Yayınları.
- Ceylan, S., & Durkaya, M. (2011). Dış borç ekonomik büyüme ilişkisi: Asimetrik ko-entegrasyon analizi. *İktisat İşletme ve Finans*, 26(301), 91-115.
- Çetin, A. (2005). Kamu borçlarının makroekonomik etkileri: Ampirik bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 67-79.
- Çetin, M. (2012). Sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Ampirik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 211-230.
- Çevik, N. K., & Cural, M. (2013). İç borçlanma, dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: 1989-2012 dönemi Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 165, 115-139.
- Çiçek, H., Gözegir, S., & Çevik, E. (2010). Bir maliye politikası aracı olarak borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1990-2009). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 141-156.
- Çoban, O., Doğanalp, N., & Uysal, D. (2008). Türkiye’de kamu iç borçlanmasının makro ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 245-255.
- Demir, G. (2011). *Bir maliye politikası aracı olarak son dönem borçlanma politikaları ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, M., Çevik, S., & Beşer, K. (2005). Kamu kesimi finansman açıklarının ekonomik etkileri: Türkiye üzerine bir inceleme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 247-267.
- Fosu, A. K. (1999). The external debt burden and economic growth in the 1980s: Evidence from sub-Saharan Africa. *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, 20(2), 307-318.
- Glasberg, D. S., & Ward, K. B. (1993). Foreign debt and economic growth in the world system. *Social Science Quarterly*, 74(4), 703-720.
- Griffin, K. B., & Enos, J. L. (1970). Foreign assistance: Objectives and consequences. *Economic development and cultural change*, 18(3), 313-327.
- Gül, E., & Ünlü, A. (2006). Türkiye’de bütçe açıkları ile borçlanmalar arasındaki nedensellik ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-22.
- Kanca, O. C. (2017). İç borçlanma, enflasyon ve ekonomik büyüme: Türkiye için ekonometrik bir uygulama (1980-2014). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 627, 47-58.
- Karagol, E. (2006). The relationship between external debt, defence expenditures and GNP revisited: The case of Turkey. *Defence and Peace Economics*, 17(1), 47-57.
- Koyuncu, F. T., & Tekeli, S. (1990). 1990 sonrası dönemde Türkiye’de dış borç stoku üzerinde etkili olan ekonomik faktörlerin analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 123-130.

- Kurečić, P., & Kokotović, F. (2016). Relevance of public debt-to-GDP ratio correlation with significant macroeconomic indicators. *Macedonian Journal of Political Science, E- Proceeding of Papers 3(7)*, 38-56.
- Malik, S., Hayat, M. K., & Hayat, M. U. (2010). External debt and economic growth: Empirical evidence from Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics, 44(44)*, 1450-2887.
- Özer, S. (2014). *Türkiye’de dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980-2010 dönemi üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevüktekin, M., & Nargeleçekenler, M. (2006). İstanbul menkul kıymetler borsasında getiri volatilitésinin modellenmesi ve önraporlanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61(4)*, 243-265.
- Ulusoy, A., & Küçükkale, Y. (1994). Türkiye’de dış borçların iktisadi büyüme ve enflasyon üzerine etkisi: Granger nedensellik testi. *Ekonomik Yaklaşım, 7(21)*, 13-25.
- Yamaçlı, D. S. (2015). Türkiye’de dış borçlanmanın belirleyicileri: Bazı kritik makroekonomik göstergelerin rolü. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 605*, 19-40.



Ekler

<p>Ek A: Model 1 için Model Seçim Kriteri Akaike Information Criteria (top 20 models)</p>	<p>Ek D: Model 2 için Model Seçim Kriteri Akaike Information Criteria (top 20 models)</p>
<p>EK B: Model 1'in Hata Terimi ve Güvenilirliğine Ait Test Sonuçları $R^2 = 84.2$, F-istatistik= 34.51, Olasılık= 0.00 Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Test, F-istatistik: 2.067 Olasılık: 0.117, Breusch-Pagan-Godfrey, F-istatistik: 1.209 Olasılık: 0.332 Jarque-Bera Normallik Testi, JB=0.738 Olasılık= 0.691</p>	<p>EK E: Model 2'nin Hata Terimi ve Güvenilirliğine Ait Test Sonuçları $R^2 = 86.65$, F-istatistik= 25.28, Olasılık= 0.00 Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi F-istatistik: 1.155 Olasılık: 0.355 Breusch-Pagan-Godfrey, F-istatistik: 0.631 Olasılık: 0.852 Jarque-Bera Normallik Testi, JB: 2.141 Olasılık: 0.342</p>
<p>Ek C: Model 1'e ait CUSUM – CUSUM Q Testleri</p>	<p>Ek F: Model 2'ye ait CUSUM-CUSUM Q Testleri Sonuçları</p>



IDENTITY CRITICISM: SELF-VERIFICATION PROCESSES OF FE(MALE) CHARACTERS IN *HOWARDS END* BY FORSTER

 Dilek TÜFEKÇİ CAN^a

Abstract

The aim of this paper is to unearth gender identities of both female and male characters in the novel entitled *Howards End* (1910) by E. M. Forster through the lenses of identity criticism. As an author, having an intuitive sense of what his readers wanted as an author, Forster observes the relationships of the people and describes all aspects of human life genuinely in this novel. Forster narrates his characters as the representatives of real life in the Edwardian period to his readers with their own weaknesses and strengths. Thus, this paper attempts to analyse gender identities of the characters through identity criticism. Additionally, this paper also attempts to uncover how both female and male characters verify their own gender identities in the Edwardian period where gender roles are gradually blurring. Accordingly, this paper examines the self-verification processes of the characters through the lenses of identity criticism with a focus on “input”, “identity standard”, “comparator” and “output”. This study concludes that both female and male characters search for maintaining their social relationships in contexts where their identities are verified. Also, it is concluded that the characters prefer to interact with the others who approve of their identities and avoid those who do not. It is also found that what affects identity standards most is the “comparator” and “error signal”, both of which are directly dealt with the society itself.

Keywords: Forster, *Howards End*, Identity, Identity Criticism, Self-verification



KİMLİK ELEŞTİRİSİ: FORSTER'İN *HOWARDS END* ROMANINDA KADIN VE ERKEK KARAKTERLERİN KENDİLERİNİ DOĞRULAMA SÜREÇLERİ

Özet

Bu çalışmanın amacı E. M. Forster tarafından kaleme alınan *Howards End* (1910) adlı romandaki kadın ve erkek karakterlerin toplumsal cinsiyet kimliklerini kimlik eleştirisi bağlamında ortaya çıkarmaktır. Bir roman yazarı olarak okurlarının ne istediği ile ilgili güçlü bir sezgiye sahip olan Forster, bu romanında insan ilişkilerini gözlemler ve insan yaşamının tüm yönlerini gerçekçi bir biçimde tasvir eder. Forster, romanındaki karakterleri zayıf ve güçlü yönleriyle Edward döneminin gerçek hayatın temsilcileri olarak okurlarına sunar. Bu nedenle bu çalışma karakterin toplumsal kimliklerini kimlik eleştirisi bağlamında çözümlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu makale toplumsal cinsiyet rollerinin giderek bulanıklaştığı Edward döneminde hem kadın hem de

^aDr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, tufekci@balikesir.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 03.08.2021, Makale Kabul Tarihi: 24.09.2021

erkek karakterlerin kendi kimliklerini nasıl doğrulamaya çalıştıklarını kimlik eleştirisi bağlamında çözümlenmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada karakterlerin kendi kimliklerini doğrulama süreçleri “girdi”, “kimlik standardı”, “karşılaştırmacı” ve “çıktı” gibi unsurlara odaklanarak incelenmektedir. Çalışmanın sonucunda hem kadın hem de erkek karakterlerin, kimliklerinin doğrulandığı bağlamlarda sosyal ilişkilerini sürdürme arayışında oldukları saptanmıştır. Çalışmada, karakterlerin kimliklerini onaylayan diğer kişilerle etkileşime girmeyi tercih ettikleri ve onaylamayanlardan kaçındıkları sonucuna da varılmıştır. Ayrıca kimlik standardını en çok etkileyen unsurların başında, toplumla doğrudan ilgili olan “karşılaştırmacı” ve “hata sinyali” unsurları olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Forster, *Howards End*, Kimlik, Kimlik Eleştirisi, Kendini doğrulama



Introduction

Edward Morgan Forster (1879-1970), English novelist, social and literary critic, has been remarkable for his use of humanism, liberalism, and intellectualism in his writings, which are the foremost qualities of the 20th century. Even though not all his novels were written in the Edwardian period (1901-1910), they are all considered Edwardian novels and Forster an Edwardian writer; as Hynes puts it: “Forster’s novels are Edwardian, not in terms of publication dates alone, but in their atmosphere and in their values; they speak from that curious decade between the death of Victoria and the First World War [...]” (1972, p. 4). Brander, like Hynes, claims that Forster’s novels are Edwardian, including *A Passage to India*, saying: “Forster’s novels are Edwardian, even the Indian one, and they describe a world which existed before the breaking of Europe and which has altogether gone” (1968, p. 11). Undeniably, as an Edwardian novelist, Forster articulates the real aspects of human life in all his novels, including *Howards End* (1910).

In *Aspects of the Novel*, Forster is seen to have been occupied with characters’ relation to actual life in novels. He asks a thought-provoking question with a focus on the real-like characters in novels: “What is the difference between people in a novel and people like the novelist or like you, or like me, or Queen Victoria?” (1927, p. 34). To him, “it is the function of the novelist to reveal the hidden life at its source: to tell us more about Queen Victoria than could be known, and thus to produce a character who is not the Queen Victoria of history” (1927, p. 34). As Forster implies, the hidden aspects of life are revealed through the external signs produced by the characters in the realm of action.

Forster, as an “advocate of reason, intelligence, culture, tolerance and civilization against barbarity and provincialism”, explicitly “speaks out against the manners and morals of the British middle-class in his novels” (Sugate, 2012, p. 36). However, as Edwards puts it: “[Forster] does not attempt to persuade us [readers] that they are real, merely that they might be: he suggests that they behave in ways familiar to real people” (2002, p. 93). The quote explicitly reveals that what Forster’s main purpose is not to convince readers that the characters are real, but the characters can be real-like people who might be living around them. Such an implication also reveals that “stories give us [readers] versions of real-life events so that we can exercise our moral judgment, hone our skills in making ethical decisions” and that as readers “we learn to make ethical judgments by learning to sympathize with others’ experiences as reflected in literature” (Caughie, 2010, p. 212). Then, it may be concluded that the characters in *Howards*

End may most probably be the representatives of real people in Edwardian society according to the perspectives of mimetic theory². In other words, *Howards End* presents readers with narratives from real lives as implications of real-life events and ethical judgments, which are associated with the identity behaviour of the characters.

As suggested, identity criticism is influential in explaining identity behavior of the real like characters in relation to its “interactional”, “structural” and “perceptual” aspects. Remarkably, the concept of identity behavior is explicated in the works of many scholars. Among them, the explanations made by McCall and Simmons (1978) highlight the concept of identity behaviour in conformity with its interrelation with “the others” in the society. To them, identity behavior or, in some sense, identity performances are “result of actors attempting to interrelate their identities with those of others in a situation” (cited in Burke & Stets, 2009, p. 54), where the context is either definite or indefinite. On the one hand, identity behavior is regarded as “a function of how salient an identity in one’s overall hierarchy of identities” (Burke & Stets, 2009, p. 54). On the other hand, identity behavior is considered as “a function of the relationship between perceived meanings of the self in a situation and identity-standard meanings” (Burke & Stets, 2009, p. 54). Explicitly, the factors that influence the salience of an identity commonly depend on how committed one is to that identity.

As indicated previously, the purpose of this paper is to uncover how both female and male characters verify their own gender identities in the Edwardian period where gender roles are gradually blurring. In order to do this, giving a brief explanation about self-verification theory might be helpful in appreciating how the characters verify their own identities in Edwardian society. In a broader sense, self-verification theory asserts the idea that “people prefer others to see them as they see themselves, even if their self-views happen to be negative” (Swann, 2012, p. 23). According to Burke and Stets, self-verification theory argues that “people desire to confirm what they already believe about themselves and that persons will seek to maintain their self-views in the face of resistance” (2009, p. 56). Apart from Burke and Stets, William Swann and his colleagues (1990; 2005) have also contributed to the theory in a more global sense by maintaining that individuals in a society create a verification context for themselves. Moreover, Swann (1987) has also made his contributions by revealing that individuals employ numerous approaches in interacting with others. Besides, with their study, Swann, Pelham, and Krull (1989) have made an important influence on the theory itself by suggesting that individuals prefer to interact with others who approve their identities and avoid those who do not.

As briefly explained in the part above, with regard to self-verification theory, it is apparent that individuals search for maintaining their social relationships in contexts where their identities are verified. Specifically, the “individuals are dependent upon others to provide a steady supply of self-verifying feedback, and in so doing, a self-verifying environment develops” (Burke & Stets, 2009, p. 59). However, it does mean that self-verification is only positive. According to Burke and Harrod (2005), an individual

¹ Mimetic theory suggests that the characters are prototypes of actual human beings in literature. Auerbach states that the most important aspect of realistic literature is its “imitation of real life and living” (2003, p. 119) and its “direct imitation of contemporary reality” (2003, p. 258). For further information about mimesis see, Auerbach, E. (2003). *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. USA: Princeton University Press.

can confirm his/her own identity even if that identity is undesirable in the eyes of any given society. Notably, context is the main factor in maintaining any social relationships. Equally, self-verifying feedback and self-verifying environments are also important in maintaining any mutual relationship. In the novel, the members of the Wilcoxes and the Schlegels continually give self-verifying feedback in self-verifying environments to maintain their relationships.

Self-verification Processes of Fe(male) Characters in *Howards End*

The novel entitled *Howards End* revolves around three families, the Schlegels, the Wilcoxes and the Basts. In this work, Forster criticizes gender roles through three distinctive families in the Edwardian period. According to Hoffman and Haar, *Howards End* sums up “a Europe on the brink of a world that will forever change the fortunes of England” by unveiling the conflict between “two upper-middle-class families, one descended from English yeomanry (or the folk), the other from cultivated German burghers” (1999, p. 52). Undeniably, Forster develops the plot of the novel through English and German characters around gender issues with a focus on gender discrimination. By juxtaposing traditional Victorian stereotypes with contemporary Edwardian characters in the novel, Forster highlights gender-specific roles, all of which are unsympathetically criticized by Forster himself, in Edwardian society. At the very beginning of the novel, the German Schlegels accidentally meets with the Wilcoxes while touring in Germany. Although they do not need to develop their friendships, they do. Additionally, they willingly and mutually want to maintain their social relationships in a self-verifying context where their identities are verified. Both of the family members enjoy spending time together. So, they mutually agree on improving their relationships in England, where they think it will be a self-verifying environment as well, as suggested by William Swann and his colleagues (1990; 2005). Accordingly, the Wilcoxes believe that the Schlegels should pay a visit to England to establish another self-verification context as well as self-verification feedback. In regard to identity criticism, individuals may employ many different types of strategies in order to interact with each other. So, the invitation of the Wilcoxes, as one of those strategies employed to maintain a social relationship with Margaret and Helen Schlegel, makes suggestive remarks specifically in maintaining their friendship. This invitation is accepted by the Schlegels because they think that their identities are also self-verified by the Wilcoxes. In other words, since the Schlegel sisters continually receive self-verifying feedbacks from the Wilcoxes, they agree upon paying a visit to the Wilcoxes in England.

As has already been revealed, after the prerequisite conditions are fulfilled, namely the self-verifying feedback and self-verifying environments are provided, the individuals decide with whom to contact and with whom to avoid any interaction. Explicitly, the preferences of the individuals are the indicators in maintaining their social relationships because of the fact that the individuals interact with those who confirm their identities and avoid those who do not in the society (Swann, Pelham & Krull, 1989). With regard to the self-verification identities of the two sisters, it can be revealed that whereas Margaret interacts with the Wilcoxes as her identity is confirmed by them, Helen does not prefer to interact with them as her identity is not verified. In other words, between the two sisters, whereas Helen refrains from the Wilcoxes firstly, by disengaging herself from Paul Wilcox and then, by resisting to Margaret’s marriage with Henry Wilcox, Margaret prefers to have a close connection with firstly, Mrs.

Ruth Wilcox and then, with Mr. Henry Wilcox. In this case, in line with the explanations by Swann, Pelham and Krull (1989), Helen avoids any interactions with the Wilcoxes as her identity is not confirmed. Conversely, Margaret feels free to get in touch with them as her identity is confirmed when she interacts with the Wilcoxes.

The self-verification process of the Wilcoxes and the Schlegels can be exemplified by their initial interactions. Remarkably, the initial social interactions of the two families suggest that they prefer to interact with each other as they believe that their identities are confirmed. For instance, the closeness between Mrs. Ruth Wilcox and Margaret Schlegel reveals that they interact with each other as they confirm their identities mutually. On the other hand, the closeness between Helen and Paul Wilcox results in difficult situations. To put it simply, at the very beginning of the novel, Helen verbalizes in her letter that “Paul and I are in love – the younger son who only came here Wednesday” (Forster, 1910, p. 3). But in a short time, Helen understands that “Paul disliked me [her] more and more” (Forster, 1910, p. 18) and then, “I [she] felt for a moment that the whole Wilcox family was a fraud...” (Forster, 1910, p. 18). Both of the quotations imply that neither Helen nor Paul prefer to interact with each other anymore. Helen realizes that she should refrain from Paul who never confirms her identity. However, in the course of the novel, it is seen that Helen searches for someone else with whom she is able to maintain a meaningful social relationship to verify her own identity. Thus, she accidentally meets Leonard Bast namely, a working-class man who has always been there for verifying her own identity. Because to Leonard, Helen, as an intellectual woman from the higher class, is an inaccessible entity. Yet, it is clear that Leonard would have accepted anyone from the upper-middle class as he has always had a keen interest in interacting with the people who are higher than himself. If it were not Helen, Leonard might have found someone else from the upper-middle class and, he would have ultimately verified the identity of a woman from the upper class as well.

In their work, Burke and Stets state that identities, which have cognitive and emotional processes, function at both conscious level and unconscious level (2009, p. 61). According to their explanation, the identity of Leonard Bast seems to have performed at both conscious and unconscious levels. Through a dynamic cognitive and emotional processes, the identity of Leonard is formed in relation to the society in which he lives. For instance, the way his identity functions at conscious level is presented through Jacky. Namely, he consciously wants to marry Jacky, a fallen woman, to save her from the injustices of the society. Leonard’s identity, whose cognitive and emotional processes are activated, reveals his conscious level in his relationship with Jacky. Conversely, the way his identity functions at unconscious level is presented through Helen. Specifically, another proof which indicates that his identity functions at unconscious level is that Leonard does not familiarize himself with his own class and that he starts a love affair with Helen. Even if he knows that it is impossible for him to be like the Schlegels, in his unconscious level, he assumes to be someone from the upper-middle class. Unambiguously, his being incompetent in appreciating economic, cultural and social capital of the upper-middle class has prevented him from reaching the collective consciousness of the Schlegels in the Edwardian society, as revealed by Oppenheimer, “His class status prevents him from acquiring culture because he is shut out specifically from a key part of the process that simply cannot be mentored: heritage” (2011, p. 124). Yet,

in his conscious level, Leonard prefers to be with Jacky while in his unconscious level he desires to be with Helen.

Burke and Stets focus more on the behaviours conducted and the words used with conscious awareness rather than those of the unconscious level. Thus, they articulate that "It is clear that much of what we do, we do so deliberately and with conscious awareness. We choose our words carefully to reflect the meanings we intend, and we attend carefully to the words and symbols used by others" (2009, p. 61). In this regard, Leonard's reactions to Jacky can be considered as an exemplification of how unkindly he behaves her and what pejorative words he chooses in his conscious mind while reflecting his intended meaning:

"When's your birthday, Len [used as a diminutive word for Leonard]?"

"I've told you again and again, the eleventh of November next. Now get off my knee a bit; someone must get supper, I suppose" (Forster, 1910, p. 37).

Jacky Bast, "a massive woman of thirty-three" who turns out to be Henry Wilcox's ex-mistress in the later parts of the novel, is occasionally despised by Leonard, "a man of twenty-one" as she lacks literary and aesthetic taste. In the later parts of the novel, it is also shown that how arrogantly Leonard speaks with Jacky:

*I'll tell you another thing too. I care a good deal about improving myself by means of Literature and Art, and so getting a wider outlook. For instance, when you came in I was reading Ruskin's *Stones of Venice*. I don't say this to boast, but just to show you the kind of man I am. I can tell you, I enjoyed that classical concert this afternoon* (Forster, 1910, p. 37).

It is rather discernible that the behaviour conducted, and the words selected by Leonard clearly unveil his conscious awareness. Unquestionably, he behaves Jacky unkindly as she is a fallen woman. Moreover, his cruel acts towards her uncover his conscious awareness. For instance, when Jacky asks about the date of his birthday, Leonard scolds her for asking the same question over and over again. His reaction to Jacky is to tell simply to get off his knee a bit. The pejorative words that Leonard uses indicate his conscious mind. Leonard consciously humiliates Jacky whose attention is on common things rather than literature and art. Whereas the former quotation overtly reveals that Leonard humiliates her over something so trivial deliberately, the latter one indicates that what Leonard does is a result of his conscious awareness. In other words, he chooses the words intentionally and he behaves condescendingly towards Jacky.

In the novel, the identity of Mr. Henry Wilcox also reveals his conscious awareness on the society in which he is living. As known, he is the one who strongly supports the necessity of the class distinction. So, the identity of Henry, which functions with cognitive processes rather than emotional ones, is distinctive in identifying the differences between the classes. As known, he is presented as an inconsiderate man paying no attention to the troubles of the lower class. Yet, as the philanthropists of the novel, both Margaret and Helen display altruistic behaviour for Leonard. In other words, they are deeply concerned about how Leonard will survive in his job. Thus, they await Henry's advice over Leonard's unstable employment at a Fire Insurance Company. Regrettably, Henry utters his own Edwardian upper-

class views which clearly show his conscious awareness between the rich and the poor: “Don’t take up that sentimental attitude over the poor [...]. The poor are poor, and one’s sorry for them, but there it is. As civilization moves forward, the shoe is bound to pinch in places, and it’s absurd to pretend that anyone is responsible personally” (Forster, 1910, p. 137). In another part of the novel, Mr. Wilcox plainly reasserts the idea that men have never been equal in the world, which also indicates his conscious awareness to the world itself:

There are just rich and poor, as there always have been and always will be. Point me out a time when men have been equal [...]. Point me out a time when desire for equality has made them happier. No, no. You can’t. There always have been rich and poor. I’m no fatalist (Forster, 1910, p. 203).

With regard to the conscious awareness of Mr. Henry Wilcox, the quotes individually illustrate to what extent his cognitive process outweighs his emotional process. In relation to self-verification theory, it can be revealed that Mr. Wilcox is a man who seems to be capable of making rational decisions and judgments. Moreover, when Mr. Wilcox’s identity is analysed in terms of cognitive and emotional processes, Mr. Wilcox can be said to be an outspoken man who displays high level consciousness, which is related to mind rather than emotions. As a rich and powerful man in the Edwardian period, Mr. Wilcox consciously underestimates the people lower than himself.

In the identity-verification process, one of the most important subjects is what makes an identity and what the basic components of identity are. Burke and Stets (2009) denote that identity is composed of four basic components: “an input”, “an identity standard”, “a comparator”, and “an output”. They think that identity and thermostat resemble each other. According to them, “Just as a thermometer operates to control the temperature it ‘perceives’, an identity controls the meanings it perceives” (2009, pp. 62-63). Precisely, an identity is in interaction with the others in the society where s/he is exposed to many meanings from different sources such as friends, managers, relatives, parents, and so on. Besides, an identity continually tries to verify the meanings s/he perceives whether it is negative, positive, or neutral. Thus, each identity contains “a set of meanings”, which defines identity of a character. So, all these sets of meanings determine the identity standard. For instance, people may be considered as more masculine or more feminine with respect to their gender identity. To put the matter another way, the attributes of femininity and/or masculinity can be said to have been changing from one society to another, and even within the same society, it shows considerable deviations. Accordingly, in the identity process, what makes sense is the perceptions, which “tell us about our environment” and which are also “our only source of information about what is happening around us” (Burke & Stets, 2009, p. 64). In some sense, perceptions are commonly the inputs for identities.

As for *Howards End*, each identity in the novel is donated with “a set of meanings”, which explicitly or implicitly expose the identity of the characters. For instance, according to some characters like Helen, Mr. Wilcox can be a man who ignores people from the lower class whereas to some others like Margaret, he is an industrious, powerful and outspoken man. However, Mr. Wilcox believes that he has his own meanings which define his identity standard, that is mostly under the strong influence of the societal norms and cultural codes in the Edwardian period. In the novel, Mr. Wilcox continually tries to verify

the meanings he perceives whether he is powerful, authoritative and wealthy. Only if his self-meanings are continually verified by the others in the society, he becomes the man as he likes to be.

In the identity-verification process, firstly, “the inputs” can be said to be commonly related to the perceptions. Unambiguously, the perceptions of individuals, which are the main sources of information, give clear clues about what is happening around. Subsequently, the individuals control their environments through manipulating physical and social objects and interacting with the others. Manipulation and interaction can only be created through perceptions such as seeing, feeling and hearing. Through perception an individual can perceive, know, understand, reach and grasp the meaning. More explicitly, “[b]y identity-relevant meanings”, the stimuli in the situation “might be characterized as having been ‘tagged’ or ‘marked’ as implying something about the identity of the perceiver” (Burke & Stets, 2009, p. 65) in general sense.

On the aspects of the inputs in *Howards End*, the distinctions between female and male characters can be said to have been wisely drawn by Forster. In the Edwardian period (1901-1910), a set of societal norms still dictated what types of behaviour were generally considered appropriate and acceptable for a particular gender identity in the society. Thus, the role of women in the Edwardian period was still restricted to childbearing and child nursing. Women were still regarded as angels in the houses as was the case in the Victorian period. In other words, “women were expected to serve; this was seen as ‘natural’, and ‘femininity’ was socially defined in terms of dependency, self-sacrifice and service” (Dyhouse, 2013, p. 30). Additionally, they still regulated domestic life as submissive daughters, wives and mothers. However, according to Nancy F. Cott, “Women had learned that gender prescribed their talents, needs, outlooks, inclinations; their best chance to escape their stated inferiority in the world of men was on a raft of gender ‘difference’” (1997, p. 190). As stated, women realized that their so-called inferiority asserted by men was the result of huge gender differences in society. “Although increasingly challenged, particularly from the 1870s, the notion of profound sexual difference was still dominant in the Edwardian period” (Bruley, 1999, p. 13). Thus, in creating the distinctive aspects of his characters, Forster pays great attention to “the set of meanings” in the Edwardian society as it has an absolute impact on the formation of “identity standard”. In other words, Forster draws clear lines of demarcation between feminine and masculine attributes in the Edwardian society in his novel. For instance, the women are associated with foreigners, natives and servants through the eyes of the Wilcoxes. The remarks of Charles on servants, “Why be so polite to servants? They don’t understand it” (Forster, 1910, p. 16) and his comments about the women in a letter to Margaret, “the words were underlined, as is necessary when dealing with women” (Forster, 1910, p. 112) explicitly exemplify embarrassing attributes of males to females, whether be them servants or women in general. According to Harrington, “Both women and servants, like the poor and the criminal classes, are unknowable, inferior, potentially threatening to the imperialist western upper-middle class male. Womanhood, as understood by the Wilcox men, is represented by Ruth Wilcox and Jacky Bast” (2007, p. 284). The women, in essence, are presented as the inferior beings, who are humiliated by the men due to their sex or gender roles.

In the novel, particularly the Wilcox men give valuable insights about the inputs which are related to the perceptions of the Schlegels women. The Wilcox men are commonly under the strong influence of

Edwardian mores while establishing their identity-relevant meanings, partly because of the fact that the public spheres of men and women are separated from each other. More explicitly, the public spheres in the societies function as places in social life where individuals interact with each other and liberally discuss the issues at hand and then, identify the societal problems. However, this is not the case for the women in the novel; let alone public spheres, they are not permitted to take any initiatives in their own home. Furthermore, the women are not allowed to take important decisions as such things are generally regarded as the main concerns of men. For instance, when Margaret asks Henry where they will live when they get married, Henry replies “I have not yet decided” (Forster, 1910, p. 186), which clearly indicates that the woman has no voice to say her own preference. Henry ignores that it should be a mutual decision. Even if he adds, “What about Norfolk?” (Forster, 1910, p. 186) to his latter statement, his suggestion does not mean that he will respect Margaret’s preference. According to Langland (1990), unlike Helen, Margaret remains constantly alert to social expectations of feminine attributes by decoding those expectations. Conversely, Helen is presented as the only extrovert woman who explicitly articulates her discontent of being treated as an inferior female.

Secondly, each identity, which includes in itself a set of meanings, has “identity standard”. For instance, in terms of gender identity, people are generally characterized as masculine or feminine. However, the characteristic features of being more masculine and of being more feminine differentiate one culture from another and one society from another. Thus, in understanding an individual’s gender identity, it is important to explore what it means to that individual to be a male or a female in his or her own culture. According to Burke and Cast (1997), with respect to gender identity, each individual is characterized by a fairly stable, or even unchanging set of meanings which clearly shows who s/he is. This notion also suggests that these meanings define the identity standard, which is accessible to the comparator.

In the novel, Mr. Wilcox has changed greatly throughout the novel, particularly when his son is sentenced to three years imprisonment. On the identity change of the individuals, Burke and Stets make an explanation about under which conditions the identity changes. According to them, firstly, identity “changes in the situation that alter meanings of the self in the situation out of congruence with the identity standard”, secondly identity changes when there becomes “conflicts between two identities (or more) held by an individual”, and lastly it changes when there is a “conflict between the meanings of an individual’s behavior and the meanings in their identity standard” (Burke & Stets, 2009, p. 173). In line with the explanations by (Burke & Stets, 2009), the change in Mr. Wilcox seems to have begun with Margaret. As far as identity standard is concerned, Margaret, as the second wife of Mr. Wilcox, is completely different from Mrs. Ruth Wilcox, namely Mr. Wilcox’s ex-wife. Margaret as an intellectual continually questions the things not only around her but also about the world. Moreover, she is so inquisitive that she asks many questions about social problems. Besides, as a representative of new woman in her own times, Margaret resists any kinds of social injustices particularly, towards women. Thanks to his marriage with Margaret, Mr. Wilcox changes considerably because of the fact that the new situation at home with Margaret is out of congruence with his identity standard. So, he has had to alter meanings of the self. Apart from his marriage, the second incident which makes him more tolerable and humane is his son’s imprisonment. Because since that time, Mr. Wilcox has always thought of the

significance of money, commodity and economic capital. After his son's imprisonment, he has realized that money is a means, not an end. In her work, Jeane N. Olson explicitly discloses Mr. Wilcox's changing identity with these words:

His unexamined adherence to the accepted social mores inexorably leads to his collapse and his son's imprisonment and might have resulted in the destruction of his marriage to Margaret Schlegel but for her determination to nurture new family relationships based on autonomy and trust (1993, p. 348).

As indicated, the conflicting aspects of Mr. Wilcox's identity, that is, one is powerful and respectable, and the other is powerless and helpless, are revealed through his set of meanings, which plainly shows who he actually is. Additionally, there have been many examples about how Mr. Wilcox behaves contemptuously to his wife Margaret to reveal his identity standard till the end of the novel. For instance, in one incident, Mr. Wilcox asks plain questions to Margaret and expects plain answers from her. From his statements, it is inferred that he treats Margaret in a rather demeaning way to satisfy his manly superiority:

*"Henry shrugged his shoulders. 'Margaret! Margaret!' he groaned. 'No education can teach a woman logic. Now, my dear, my time is valuable. Do you want me to help you or not?'
'Not in that way.'*

'Answer my question. Plain question, plain answer. Do-'' (Forster, 1910, p. 203).

As implied, the identity standard of the men in the Edwardian period is presented through the character Henry Wilcox in general sense. Under the guise of a man who behaves in conformity with the identity standard of a common man, Mr. Wilcox becomes the best example of the average men in the Edwardian period. As an impudent man, he judges that the women can never learn logic even if they are educated in many aspects. Moreover, he disrespectfully informs Margaret that how valuable his time is. Furthermore, he asks whether to help her or not irritatingly. Through the character of Henry Wilcox, the husband identity standard of its own time, overtly reveals clear distinctions between a man and a woman in terms of their status quo in the society. Whereas the identity standard of the man denotes that he acts freely, commandingly and inconsiderately, the identity standard of the woman indicates that she behaves submissively, passively and tolerantly.

Thirdly, "the comparator", as its name suggests, only compares the input perceptions of meanings pertinent to the identity with the memory meanings of the identity standard. The comparator produces an "error signal", which is considered as the difference between the input and the standard. Remarkably, identity standard is a ruler for measuring input perceptions of the characters. Furthermore, identity standard is related to "the norms of the society" as well. According to Butler "the norm is a measurement and a means of producing a common standard, to become an instance of the norm, but, rather, to be subjected to an abstraction of commonality" (2004, p. 50). Yet, in order to define any kinds of norm in the society, there has to be something which can be compared. With regard to this, François Ewald (1986) attempts to find close connection between "norm" and "comparability". He states that "A principle of comparison, of comparability, is a common measure, which is instituted in the pure reference of one group to itself, when the group has no relationship other than to itself, without external reference and without verticality" (1986, p. 173). Understandably, the comparator compares the input perceptions of

meanings, which include “norms”, related to the identities of both Mrs. Wilcox and Margaret with the memory meanings of the identity standard. As known, Margaret, as an intellectual, shows her interest on women’s right in one of her visits to the Howards End in order to deepen her friendship and to have a conversation on a wide variety of subjects from politics to women issues with Ruth Wilcox. Moreover, as “her [Margaret Schlegel’s] character is in many ways an alter ego of Forster’s” (Sidorsky, 2007, p. 254), Margaret witnesses a number of incidents in her own age related to a wide range of social, political and economic problems, as revealed by Olson in the following part:

The later years of Victoria’s reign saw the beginnings of public awareness of social issues in urgent need of reform. Among those then struggling to effect changes in the social, political, and economic life of England were Beatrice and Sidney Webb; the suffragettes Emmeline Pankhurst and her daughters; Henry Fawcett, M.P., and his wife Dame Millicent Garrett Fawcett, campaigning for equal education opportunities for women; and Josephine Butler, whose battle for women’s rights was loyally supported by her husband and sons to their professional detriment (1993, p. 349).

In the novel, Mrs. Wilcox shows no concern neither on the women issues nor the other issues, which she herself considered as “man’s issue”, of her own age. Moreover, it is thought-provoking to see that Mrs. Wilcox is apolitical and indifferent to the advancement of women’s status in the Edwardian society. Furthermore, Mrs. Wilcox’s non-positioning herself, particularly in the democratization process of gender and social equality becomes rather arcane for a financially independent woman, namely for Margaret. “I sometimes think that it is wise to leave action and discussion to men [...] I never follow any arguments. I am only too thankful not to have a vote myself” (Forster, 1910, p. 55). And as a response, Margaret says to her: “We didn’t mean the vote, though, did we? [...] Aren’t we differing on something much wider, Mrs. Wilcox?” (Forster, 1910, p. 55). Ruth Wilcox responds, “I don’t know, I don’t know” (Forster, 1910, p. 55). Hence, the Wilcox men also reject the female intellectual as they think women are sentimental and unstable. So, to them, “Equality was nonsense; Votes for women nonsense” (Forster, 1910, p. 16).

The conversation between Mrs. Ruth Wilcox and Margaret above is given for the purpose of explaining the function of a comparator as far as identity verification process is concerned. In order to define the function of a comparator, it is vital to refer to the historical references on the woman voting. A number of historical accounts on the reformation acts have already been given as a source of information. Hereafter, some brief information on the subject is to be given in order to explain one of the constituents of identity, namely, the comparator itself. In England, with the Third Reform Act in 1884, urban-male-working class were able to vote in the elections for the first time and yet, all women and 40 % of adult males were still without vote at that time. In 1918, with the Representation of the People Act, only the woman over the age of 30 who owned minimum property qualifications were able to vote in the United Kingdom. In 1928, with the Representation of the People (Equal Franchise) Act, all the people over the age 21 were allowed to vote in their system (Frawley, 2008, pp. 408-416). Comparing the publication date of *Howards End* in 1910 with the information given above, it is quite comprehensible that the publication date coincides with the fierce debate of the society on equal rights of man and woman on voting in the Edwardian period. As the date indicates, that is, only eight years later, the women over 30 with

identifiable qualifications are given the right to vote. When two views are compared through the comparator, it is seen that the notion of Mrs. Wilcox, which is deeply rooted in the conventional beliefs and mores of the Victorian society, is the result of a male-oriented society due to the lenses of patriarchy. On the other hand, Margaret's views are rather individualistic, idealistic and humanistic. In this sense, comparator, as one of the other factors of identity component, reveals how both of the women's identities function differently. Moreover, the error signal, which indicates Mrs. Wilcox's perceptions are not in accord with the standard in the society as a female who is from the upper-middle class, "ultimately affects the patterns and sequences" of her "verbal and nonverbal behavior" (Burke & Stets, 2009, p. 66), as is the case in *Howards End*.

Fourthly, "the outputs", as the last constituent of the identity system, are considered as the behavior in a particular situation. However, the behavior is mostly based on "the error signal" from the comparator. Just as input comes from the environment, output is also produced in the environment. In their work, Burke and Stets reveal the significance of the outputs in relation to the environment with the statements below:

... effect of the output behavior is to alter the environment from what it was. Specifically, it alters the symbolic character of the environment. With the symbols changed, everyone in the environment, oneself included, will have changed perceptions, which perceptions feed back up into the identity in a continuing cycle. The meanings are altered (2009, pp. 66-67).

The outputs, as the constituents of the identity, are the behaviours that are exhibited in general sense. As far as the outputs of the characters in *Howards End* are concerned, Jacky Bast can be the best exemplification whose behaviours are typically based on the error signal from the comparator. Explicitly, Jacky is the one who attracts attention with her "unthinkable" (Forster, 1910, p. 31) and indescribable qualities when she is introduced. The outputs of Jacky are visibly presented as a woman of working-class whose feminine attributes not only suggest her cultural but also her economic background:

A woman entered, of whom it is simplest to say that she was not respectable. Her appearance was awesome. She seemed all strings and bell-pulls-ribbons, chains, bead necklaces that clinked and caught - and a boa of azure feathers hung around her neck... As for her hair, or rather hairs, they are too complicated to describe, but one system went down her back, lying in a thick pad there, while another, created for a lighter destiny, rippled round her forehead. The face - the face does not signify (Forster, 1910, p. 35).

Jacky is presented firstly as a woman who is not respectable in the eyes of the society not only because of her outward appearance but also due to her immoral past. Sometimes an individual prefers to confirm her own identity even if that identity is undesirable as is the case in Jacky, as indicated by Burke and Harrod (2005). For instance, Jacky as a fallen woman verifies her identity as a mistress of Mr. Wilcox even if she knows that having a mistress identity is a negative or an undesirable one, particularly in the eyes of the society. In this quote, she is described with her outward appearance first. However, it is evident that the people judge her in conformity with her outward appearance at first glance. The narrator deliberately describes her with her outward appearance, particularly by detailing the ornaments such as ribbons, chains and necklaces rather than her face which gives an individual a meaning. Because,

according to Harrington, “Like colonised, foreign women, she [Jacky] is nothing but an exotic, exoticised body” (2007, p. 290). Moreover, she is presented as an indecent woman who had sexual intercourse with Mr. Wilcox ten years ago among many others, and whose body is commercialized in the social system. That is the reason that why her body is emphasized rather than her face, which characterizes an individual.

The following conversation between Leonard and Jacky is used in order to examine the relationship among the inputs, identity standard, comparator and the outputs, all of which are the basic components of identity, in one single conversation. Through the analysis of these components, self-verification processes of the characters are to be unearthed and thus, their identities are examined in terms of identity criticism.

“Len -”

“What is it?” he asked, a little wearily, for she only had one topic of conversation when she sat upon his knee.

“You do love me?”

“Jacky, you know that I do. How can you ask such questions!” “But you do love me, Len, don’t you?”

“Of course I do.”

A pause. The other remark was still due.

“Len -”

“Well? What is it?”

“Len, you will make it all right?”

“I can’t have you ask me that again,” said the boy, flaring up into a sudden passion. “I’ve promised to marry you when I’m of age, and that’s enough. My word’s my word. I’ve promised to marry you as soon as ever I’m twenty-one, and I can’t keep on being worried. I’ve worries enough. It isn’t likely I’d throw you over, let alone my word, when I’ve spent all this money. Besides, I’m an Englishman, and I never go back on my word. Jacky, do be reasonable. Of course I’ll marry you. Only do stop badgering me” (Forster, 1910, pp. 36-37).

Jacky’s main conversation with Leonard generally revolves around the theme of marriage because of the fact that “she only had one topic of conversation when she sat upon his knee”, as a semiotic indicator. As seen, sitting upon a man’s knee, as is the case in Jacky, seems to be a sign of subjugation of woman in general sense. The act of Jacky is regarded as an *input*. For Leonard, such an input by Jacky suggests that she is about to open a cycling discussion on their imminent marriage. Additionally, her endless questions whether Leonard loves her or not imply that as a woman of thirty-three, she neither trusts herself nor her lover, who is only twenty-one. As far as the identity standard is concerned, any women in the society who are in the shoes of Jacky most probably would do the same thing as Jacky does. Undoubtedly, asking endless “when questions” about marriage may commonly be related to the identity standard of females, particularly who are losing their beauty because of their ages in any given society. Considered among one of the female identity standards, being impatient is a remarkable attribute of Jacky as well. Indeed, what she wants is only to feel self-assured on her love as her past is gloomy about men. Thus, she acts impatiently for changing her social status by marrying a man. Explicitly, Jacky, as a victim of sexual exploitation, has already been subjected to the sexual abuse of the other rich men including Mr. Henry Wilcox himself. However, Leonard’s intention on marrying her is noteworthy as he believes that he is going to prevent her from more exploitative acts of those men.

Remarkably, the identity standard of Leonard is relatively different than that of the other men in the society. Because no men in the Edwardian period most probably would want to marry a depraved woman who is older. Furthermore, Leonard's decision on marrying someone whose class is nearly the same simply signifies his revolt to the social order of the society. Besides, it may also indicate his desire to save the life of a young woman. He also thinks that he will never fail to keep his promise because of the fact that he is an Englishman. As inferred in the statements of Leonard, his identity standard has to do with his perspectives on morality rather than societal norms and cultural codes of the Edwardian period. Contrariwise, it is evident that Leonard's dedication has never been appreciated by Jacky herself. Because the rest of the conversation shows that Leonard has already been getting used to these questions on marriage, but with a slight implication, he seems to get tired of hearing the same things over and over again as he has complained of being harassed by Jacky.

As for the outputs, Jacky's behavior towards Leonard in a particular situation, in this case marriage, indicates that her behavior is mostly based on the error signal from the comparator. Namely, the outputs produced in the socio-cultural environment highlight the importance of marriage in the Edwardian period rather than having an illicit love affair. According to Lucy Bland, "unchastity for men was understandable and necessary for health, but for women it was unforgivable" (cited in Bruley, 1999, p. 13). Therefore, leading an illegitimate life is considered as an error signal, which signifies that the perceptions and acts of the individuals are not in accord with the standard in the society (Burke & Stets, 2009). Precisely, the fact that both Jacky and Leonard lead their lives illegitimately implies an error signal as neither their perceptions nor their acts are in conformity with the standard in the society. Moreover, even if they agree on marrying, there stands another problem. Because Leonard's family resists the idea that Leonard is to marry a corrupt woman. Yet, Leonard articulates, "I'm going against the whole world, Jacky" (Forster, 1910, p. 37). Furthermore, the relationship between Helen and Leonard is also an error signal as they have had a son born out of wedlock. In these two incidents, the society plays a major role as a comparator. For example, in the first one, both Leonard and Jacky think of marrying sooner in order not to be judged. In the second one, Helen thinks of going abroad to raise her fatherless son in order not to be condemned. As indicated, these two incidents are error signals, and the comparators act accordingly. Thus, the doers have had to change their acts in line with the standards in the Edwardian society.

In sum, gender roles in the Edwardian period were destabilized due to the growing effects of New Woman and modernism. It was asserted at this time that "women were different from but not lesser than – perhaps better than – men" (Cott, 1997, p. 190). Besides, the twentieth century feminism that "equates the Edwardian period with suffragism and a 'liberal feminist' struggle for equality" also engages itself with "self-consciously 'modern' explorations of the self" (Delap, 2004, p. 103). Shortly, gender roles were challenged, reinterpreted, and dislocated in the Edwardian period even though the gender inequalities that pervaded every stratum of society, the root of which dated back to Victorian cultural codes and societal norms, were not commonly seen as a major problem by the traditionalists.

Conclusion

In conclusion, this paper attempts to uncover the female and male characters' identities through the lenses of identity criticism with a focus on input, identity standard, comparator, and output. In this study, both female and male characters search for maintaining their social relationships in contexts where their identities are verified. Moreover, they commonly communicate with the characters who approve of their identities and avoid those who do not. For instance, the relationship between Mr. Wilcox and Helen Schlegel can be given as an example as they both avoid being in contact with each other. The illustrations above unquestionably reveal that the factors which influence the salience of an identity commonly depend on how committed one is to that identity, whether the commitment is positive, negative or neutral. For instance, Jacky as a fallen woman realizes that her identity is not an accepted one in the eyes of the society, but she does nothing. She still prefers being the mistress of Leonard Bast as he promises that he will marry him. As far as the identity-verification process is concerned, it is apparent that Forster purposefully creates his characters with the basic components of identity. In other words, each character is remarkably donated with the inputs, identity standards and the outputs in relation to their self-verification processes. However, it is important to note that what affects identity standards most is the comparator and error signal, both of which are commonly dealt with the society. The characters tend to act in conformity with the cultural codes and societal norms of the Edwardian period. Correspondingly, it is concluded that some of the characters such as Mrs. Ruth and Mr. Wilcox, as the representatives of Victorian stereotypes, generally attempt at self-verifying their identities in conformity with the Edwardian social standards, whereas some others such as Margaret, Jacky, Leonard Bast and Helen Schlegel do not.

Ethics Committee Permission

Ethics committee approval is not needed for this study.




References

- Brander, L. (1968). *E. M. Forster: A critical study*. Bucknell University.
- Bruley, S. (1999). *Women in Britain since 1900*. Macmillan Press.
- Burke, P. J. & Stets, J. E. (2009). *Identity theory*. Oxford University Press.
- Burke, P. J., & Cast, A. D. (1997). Stability and change in the gender identities of newly married couples, *Social Psychology Quarterly*, 60, 277–90.
- Burke, P. J., & Harrod, M. M. (2005). Too much of a good thing? *Social Psychology Quarterly*, 68, 359–74.
- Butler, J. (2004). Performative acts and gender constitution. Rivkin J. & Ryan, M. (Eds.) *Literary theory: An anthology*, (2nd ed., pp. 900- 908). Blackwell.
- Caughie, P. L. (2010). Passing and identity: A literary perspective on gender and sexual diversity. P. Jung & A. Vigen (Eds.), *God, Science, Sex, Gender: An Interdisciplinary Approach to Christian Ethics*, (pp. 195-215). University of Illinois Press.
- Cott, N. F. (1997). *The bonds of womanhood: "Woman's sphere" in New England, 1780-1835*. Yale University Press.
- Delap, L. (2004). The superwoman: Theories of gender and genius in Edwardian Britain. *The Historical Journal*, 47(1), 101–126.
- Dyhouse, C. (2013). *Girls growing up in late Victorian and Edwardian England*. Routledge Library Editions.
- Edwards, M. (2002). *E. M. Forster: The novels*. Palgrave.
- Ewald, F. (1986). A concept of social law, Teubner, G. (Ed.), *Dilemmas of law in the welfare state* (pp. 40-76). Walter de Gruyter.
- Forster, E. M. (1910). *Howards End*. (2002). Dover Thrift Editions.
- Forster, E. M. (1927). *Aspects of the novel*. Harcourt, Brace and Co.
<https://www.worldcat.org/title/aspects-of-the-novel/oclc/50729449>
- Frawley, M. (2008). The Victorian age, 1832-1901. P. Poplawski (Ed.), *English Literature in Context* (pp. 364-469). Cambridge University Press.
- Harrington, L. (2007). Imperialism, class, and the English country house in *Howards End* and *Rebecca*. *English*, 56(216), 283-298.
- Hoffman, M. J. & Haar, A. T. (1999). Whose books once influenced mine: The relationship between E. M. Forster's *Howards End* and Virginia Woolf's *The Waves*. *Twentieth Century Literature*, 45(1), 46-64.
- Hynes, S. (1972). *Edwardian occasions: Essays on English writing in the early twentieth century*. Oxford UP.
- Langland, E. (1990). Gesturing toward an open space: Gender, form, and language in E. M. Forster's *Howards End*. L. Claridge & E. Langland (Eds.), *Out of Bonds: Male Writers and Gender(ed) Criticism* (pp. 252-267). University of Massachusetts Press.
- McCall, G. J. & Simmons, J. L. (1978). *Identities and Interactions*. Free Press.
- Olson, J. N. (1993). E. M. Forster's prophetic vision of the modern family in *Howards End*. *Texas Studies in Literature and Language*, 35(3), 347-362.

- Oppenheimer, D. N. (2011). *Cultural Transmission in the Age of Modernism: Mentorship in the novel, 1890-1960*. <https://www.proquest.com/docview/916618243?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Sidorsky, D. (2007). The uses of the philosophy of G. E. Moore in the works of E. M. Forster. *New Literary History*, 38(2), 245-271.
- Sugate, A. S. (2012). *The novels of E. M. Forster: A thematic study*. <http://hdl.handle.net/10603/25470>
- Swann, W. B. (1987). Identity negotiation: Where two roads meet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1038-51.
- Swann, W. B. (1990). To be adored or to be known?: The Interplay of self-enhancement and self-verification. E.T. Higgins & R. M. Sorrentino (Eds.), *Handbook of motivation and cognition* (pp. 408-50). Guilford Press.
- Swann, W. B. (2005). The self and identity negotiation, *Interaction Studies*, 6, 69-83.
- Swann, W. B. (2012). Self-verification theory. P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (pp. 23-42). Sage Publications Ltd.
- Swann, W. B., Jr., Pelham, B. W. & Krull, D. S. (1989). Agreeable fancy or disagreeable truth? Reconciling self enhancement and self-verification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 782-91.



MUHASEBE MESLEĞİNDE ETİK İLKELERİN İNCELENMESİ: ETİK DAVRANIŞ ÜZERİNE BİR MODEL ÖNERİSİ

 Ersin YENİSU^a

 Ahmet TANÇ^b

Özet

Muhasebe mesleğinde etik konusu diğer mesleklerle karşılaştırıldığında daha fazla öneme sahiptir. Yapılan araştırmalara ve uygulama sahasına bakıldığında muhasebe meslek mensuplarının çalışma hayatlarında en az bir defa etik ikilem yaşadıkları görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Türkiye'deki muhasebe çalışanlarının etik yargı konusuna yaklaşımlarını literatür taramasıyla incelemek ve etik ikilemin azaltılması hususunda öneriler sunmaktır. Çalışmada tanımlayıcı bir analiz yöntemi kullanılmış ve konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilecek kuramsal bir model önerilmiştir. Önerilen modelin literatürden en önemli farklılığı bütüncül ve betimleyici bir model olmasıdır. Söz konusu model olan "Etik Davranışa Birleşik Alanlar Yaklaşımı (EDBAY)" modeli "ekonomik alan", "sosyal alan", "kültürel alan" ve "politik alan"dan oluşan toplumsal alanlar ile günümüzde giderek artan önemiyle "teknolojik alan"ın muhasebe meslek mensuplarının etik yargısı üzerindeki etkilerini bütüncül bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır. EDBAY modeline göre muhasebe meslek mensuplarının etik bağlılığı sadece bir nedenle açıklanamayıp çok yönlü değişkenlerle açıklanabilmektedir. EDBAY modeli muhasebe mesleğinde etik konusunu inceleyecek olan araştırmacılara farklı bakış açıları katabilir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik davranış, Muhasebe meslek etiği, EDBAY modeli



ANALYSIS OF ETHICAL PRINCIPLES IN ACCOUNTING PROFESSION: A MODEL PROPOSAL ON ETHICAL BEHAVIOR

Abstract

Ethics issue has more importance in accounting profession compared to other professions. Considering the researches and the field of application, it is seen that the professional accountants have faced an ethical dilemma at least once in their working lives. The aim of this study was to examine the ethical judgment of the professional accountant in Turkey and to provide suggestions on reducing the ethical dilemma. Qualitative analysis method was used in the study and a theoretical model that can contribute to better understanding of the subject is proposed. The most important difference of the proposed model from the literature is that it is a holistic and descriptive model. The aforementioned model, the "Unified Fields Approach to Ethical Behavior

^a Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, ersinyenisu@gmail.com

^b Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, atanc@nevsehir.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 16.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 27.09.2021

(UFAEB)“ model is the unified fields consisting of “economic field”, “social field”, “cultural field”, “political field”, and “tecnological field”. UFAEB describes the effects of the "unified fields" on the ethical judgment of professional accountants by detailing them separately. According to the UFAEB model, the ethical commitment of professional accountants cannot be explained by just one reason, but can be explained with multiple variables. The UFAEB model can present different perspectives to researchers who will examine the issue of ethics in accounting profession.

Keywords: Ethics, Ethical judgment, Accounting professional ethics, UFAEB model



Giriş

Etik, diğer bir deyişle meslek ahlakı bazı meslekler açısından diğer mesleklere nazaran olası sonuçları açısından daha kritiktir. Muhasebe meslek etiği meslek mensuplarının görevlerini icra ederken karşılaştıkları etik ikilemleri kapsamaktadır. Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının önemli bir kısmı etik konusunda mevcut düzenlemelere değil mesleki deneyimlere ve durumsal koşullara bağlılık göstermektedirler. Nitekim gerek uygulamaya gerekse literatüre göre etik yargı konusunda muhasebe meslek mensupları çok çeşitli etkilere maruz kalmaktadırlar.

Muhasebe meslek hayatında etik davranış konusu literatürde daha önce de incelenmiştir. Kutlu (2008), Kaya ve Yanık (2011), Oseni (2011), Akenbor ve Tennyson (2014), Özçelik ve Angı (2017) ve Corey vd. (2020) çalışmalarında muhasebe meslek mensuplarının yaşadığı etik ikilemleri genel bir çerçeveye irdelemişlerdir. Bununla birlikte muhasebe mesleğinde etik davranışın belirleyicilerini daha detaylandırarak incelemeye çalışan araştırmalar da yapılmıştır. Kutluk ve Ersoy (2011) ve Ghazali (2021) demografik faktörler ve etik davranış ilişkisini; Özkan ve Hachasanoğlu (2012) kişilik özellikleri ve mesleki etik ilişkisini; Patel vd. (2002) ve Kaya ve Ökten (2014) kültür ve etik davranış ilişkisini; Yılmaz ve Kaya (2014) kurumsal yönetim ilkeleri ve etik davranış ilişkisini; Demir ve Arslan (2020) psikolojik/ekonomik faktörler ve etik davranış ilişkisini ve son olarak da Amat ve Gowthorpe (2004), Ghasemi vd. (2011) ve Çıtak ve Başkan (2020) teknoloji ve meslek etiği ilişkisini incelemişlerdir. Görüldüğü üzere muhasebe mesleğinde etik konusu çok farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu çalışmada ise bu alandaki literatüre bir katkı olarak muhasebe meslek mensubunun etik ikilemde kalmasına neden olan boyutların bir bütün olarak ele alınması amaçlanmıştır.

Yukarıdaki amaç doğrultusunda çalışmada Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının en az seviyede etik ikilemde kalmalarına katkı sağlamak amacıyla konuyu çok yönlü olarak ele alan bütüncül bir model önerisi sunulmuştur. Bu modelin oluşturulmasına neden olan araştırma sorusu ise; “*Muhasebe meslek mensubu, etik yargı gerektiren konularda karar alırken hangi faktörlerden etkilenmektedir?*” olarak netleştirilebilir. Bu soruya bir ölçüde yanıt bulabilmek için önerilen model; “*Etik Davranışa Birleşik Alanlar Yaklaşımı (EDBAY)*” modelidir. EDBAY modelinin literatürdeki mevcut konumu çok boyutlu bir yaklaşım olmasıdır. Çalışmanın literatüre esas katkısı ise modelin bütünleştirici ve tanımlayıcı niteliğidir.

Bu çalışmada EDBAY modeliyle Türkiye’deki muhasebe meslek mensuplarının etik yargı değerlendirmeleri detaylandırılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Model, uygulamanın izlenmesi ve teorik etkileşimi açıklayan farklı disiplinlere özgü yaklaşımların bütünleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Çalışmanın literatürden farklılığı önceki çalışmaların bulgularına ek olarak kuramsal düzeyde kapsayıcı bir modelin öne sürülmüş olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma öne sürülen modelin muhasebe mesleğinde etik konusunu her yönüyle ele alıyor olması açısından önemlidir.

Çalışmanın izleyen bölümünde etik ve muhasebe mesleği tanıtılmıştır. Sonraki bölümde yerli ve yabancı literatürden araştırmalar sunulmuştur. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise EDBAY modeli açıklanmaya çalışılmıştır.

A. ETİK VE MUHASEBE MESLEĞİ

TDK'ya göre etik; “Çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünüdür.”(www.tdk.gov.tr). Bir diğer tanımla etik; bireylerin diğerlerine karşı davranış seçimleridir. Bu yönüyle etik aslında bir tercihtir. Etik yaklaşım; bireyin “iyi” davranışı ve “doğru” seçeneği seçmek için nasıl davranması gerektiğini açıklamaktadır (Gautam, 2018, s. 31). Etik, muhasebe mesleği için temel gereksinimdir (İsmail, 2004, s. 145). Muhasebe çalışanlarının karar verme aşamasında karşılaştıkları belirsizliğe etik ikilem denir. Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının her biri meslek hayatında etik ikilemle karşılaşmışlardır (Çiçek vd., 2013; Özgün ve Sarıtaş, 2019). Çalışmanın literatür bölümünden de görüleceği üzere muhasebe meslek mensupları açısından etik ikilem sorununun son derece belirgin olması nedeniyle “muhasebe mesleği ve etik” konusu hakkında çok sayıda akademik inceleme yapılmıştır. Benzer şekilde, Ateş ve Senal (2020) çalışmalarında muhasebe mesleğine yönelik yapılan ve örgütsel davranış konulu çalışmalar içerisinde “etik” konusunun en fazla incelenen konu olduğunu bulgulamışlardır. Diğer taraftan, yirmi birinci yüzyılda muhasebe alanında etik temelli yaşanan Enron, Worldcom, Global Crossing vd. gibi skandallar nedeniyle dünyada muhasebe meslek etiği konusuna ilgi artmıştır (Jackling vd., 2007, s. 928-929).

Etik söz konusu olduğunda muhakkak ki “etik ilkeler” ya da “etik kurallar” önem taşımaktadır. Uluslararası etik ilkeler, Muhasebeciler İçin Uluslararası Etik Standartları Kurulu tarafından şöyle açıklanmıştır: *Dürüstlük, Tarafsızlık, Mesleki Yeterlilik ve Özen, Gizlilik ve Mesleki Davranış* (IESBA, 2020). Benzer şekilde Amerikan Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Enstitüsü tarafından mesleki davranış ilkeleri; *Sorumlu Davranma, Kamu Menfaati, Dürüstlük, Tarafsızlık ve Bağımsızlık, Mesleki Özen* olarak sıralanmıştır (AICPA, 2021). Muhakkak ki uygulamada bu kavramların ötesinde farklı algılamalara ve koşullara bağlı olarak etik yargı konusu değerlendirilmektedir.

Türkiye’de Türkiye Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Odası (TÜRMOB) Uluslararası Muhasebeciler Odası (IFAC) tarafından yayınlanan Uluslararası Etik Standartları’ndaki değişiklikleri meslek mensuplarına duyurmakla görevlidir (Serbest Muhasebeci Mali..., 2007). Mesleğin çatı örgütü olan TÜRMOB’un 2020 yılı “Faaliyet Raporu”na göre Türkiye’de 117.928 muhasebe meslek mensubu bulunmaktadır. Oda’ya kayıtlı çalışanların “bağımlı” ve “serbest” olmak üzere; 7699’u (% 6,5) Serbest Muhasebeci-SM, 105.431’i (% 89) Serbest Muhasebeci Mali Müşavir-SMMM ve 4801’i (% 4) Yeminli Mali Müşavir-YMM’dir. Bununla birlikte meslek mensuplarının yaklaşık % 78’i “Lisans” mezunudur. Yine aktif çalışanların yaklaşık olarak % 70’i erkek, % 30’u kadındır (TÜRMOB, 2021). TÜRMOB’un faaliyet raporları genel olarak incelendiğinde meslekteki eğitim düzeyinin ve meslekteki kadın çalışan oranının son yıllarda istikrarlı olarak arttığı görülmektedir. Diğer taraftan, Kaya ve Ökten (2014)’e göre Türkiye’de

muhasabe mesleğinde kurumsallaşma diğer bir deyişle profesyonelleşme düzeyi arttıkça etik davranış düzeyi de artacaktır. Nitekim yapılan saha araştırmalarına göre Türkiye’de muhasabe bürolarında genellikle az sayıda (1-3 kişi) meslek mensubu istihdam edilmektedir (Yel, 2018; Tuğay ve Kılıç, 2017a, vd.). Bununla birlikte meslek mensuplarının çoğunluğu 15 yıldan fazla deneyime sahiptir ve yine yarıdan fazlası 25-50 arası defter tutmaktadır (Ayvaz ve Geçkil, 2018). Bu verilere bakılırsa meslek mensuplarının yerleşmiş uygulamalara bağlı olduğu ve mükelleflerle uzun süreli ilişkilerin geliştirildiği söylenebilir. Buna ek olarak muhasabe mesleğinde insan kalitesinin arttığı ve muhasabe meslek mensuplarının etik anlayışlarının gelişmekte olduğu görülmektedir.

B. LİTERATÜR TARAMASI

Etik ve muhasabe konusu ulusal ve uluslararası literatürde defalarca ve farklı detaylarıyla incelenmiştir. Nitekim bu alanda yapılan çalışmaların sayısı muhasabe ve etik konusunun önemine işaret etmektedir. Konu Türkiye örneği üzerinden ele alındığında ise nitelik ve nicelik açısından daha kapsamlı bir görünümle karşılaşılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında önce muhasabe meslek etiği konusunda yayımlanmış Türkçe çalışmalar özetlenmeye çalışılmış daha sonra ise yabancı literatür gözden geçirilmiştir.

Tablo 1: Muhasebe Meslek Etiği Konusunda Türkçe Literatür İncelemesi

Yazar (Tarih)	Ülke	Çalışmanın Amacı	Çalışmanın Bulguları/Öneriler
Akay (2002)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının bağlı olması gereken etik kuralları açıklamak.	-Etik dışı davranışlara yönelik daha ciddi yaptırımlar uygulanmalıdır. -Mesleki eğitime (hizmet içi eğitim) önem verilmelidir. -Muhasebe eğitiminde mesleki ahlak ilkeleri daha derinlemesine işlenmelidir.
Aymankuy ve Sarioğlan (2005)	Türkiye	Muhasebe çalışanlarının meslek etiği konusuna yaklaşımlarını belirlemek.	Balıkesir ili üzerine yapılan uygulamalı çalışmadan elde edilen bulgular çerçevesinde yazarlar etik konusunda meslek mensuplarına ilgili tüm taraflarca aynı ve doğru bilginin verilmesini önermişlerdir.
Ergün ve Gül (2005)	Türkiye	Ulusal ve uluslararası meslek kuruluşlarının etik ilkelerin ne ölçüde benimsendiğini ve hangi düzeyde uygulandığını açıklamak.	Uygulama sonucunda elde edilen verilere dayanarak meslek mensuplarının etik konusunda bilgi eksiklikleri olduğu ve meslek mensuplarınca etik ilkelerin farklı algılandığı ortaya konulmuştur.
Kutlu (2008)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının ve diğer muhasebe bürosu çalışanlarının yaşadıkları etik ikilemleri irdelemek.	-Muhasebe mesleğine yönelik etik kodlar daha kapsamlı hale getirilmelidir. -Vergi oranları daha makul bir düzeye çekilmelidir. -Denetim standartları geliştirilmeli ve daha sıkı uygulanmalıdır.
Kısakürek ve Alpan (2010)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının etik dışı davranışa yönelten faktörlerin saptanması.	-Cezai ve vicdani yaptırımlar etik dışı davranışı azaltır. -Etik dışı davranışın sebeplerinden biri ahlaki zayıflıktır. -AB uyum süreci etik ilkelerin benimsenmesini arttıracaktır.
Sakarya ve Kara (2010)	Türkiye	Türkiye’de muhasebe meslek etiğine yönelik yapılan düzenlemelerin meslek mensuplarınca nasıl algılandığını tespit etmek.	-Deneyim arttıkça etik dışı davranış artmaktadır. -Bayan meslek mensuplarının etik duyarlılığı daha yüksektir. -Mükellef sayısı arttıkça etik dışı davranış artmaktadır. -Gelir düzeyi ile etik ilkelere bağlılık arasında ilişki yoktur.
Yıldız (2010)	Türkiye	Meslek etiği ile ilgili düzenlemelere ve uygulamalara katkı sunmak.	-Muhasebe meslek mensuplarını etik dışı davranışa yönelten tarafların başında mükellefler gelmektedir. -Etik dışı davranışın temel sebeplerinden biri mali denetim yetersizliğidir. -Mali denetimlerin sıklaştırılması ve TÜRMOB’un düzenlemelerdeki etkinliğini arttırmasıyla etik dışı davranış önenebilir.
Kaya ve Yanık (2011)	Türkiye	Muhasebecinin etik ve müşteri talepleri ikilemini irdelemek.	-Etik dışı davranışın öncelikli sebepleri mükellef baskısı ve yasal düzenlemelerdir. -Vergi yükünün fazla ve çok çeşitli olması mükellefleri vergi kaçırmaya zorlamaktadır. -Meslek mensupları mükelleflere karşı bağımsız ve tarafsız davranmamaktadırlar.
Kutluk ve Ersoy (2011)	Türkiye	Meslek üyelerindeki etik yargı düzeylerini ve etik yargı değerlendirme düzeylerinin puanlandırılmasında demografik faktörlere göre farklılaşma olup olmadığını araştırmak.	-Meslek üyeleri etik davranışa yönelten sebepleri; karakter özelliği (% 52), aileden alınan görgü/terbiye (% 15) ve eğitim (% 10) vd. olarak sıralamışlardır. -Meslek üyeleri etik dışı davranışa götüren sebepleri; daha çok kazanç isteği (% 28), denetim eksikliği (% 19), eğitim yetersizliği (% 18) vd. olarak sıralamışlardır. -Muhasebe meslek üyelerinin etik yargı düzeylerinin kadınlarda daha yüksek olduğu; meslek ünvanı, yaş, öğrenim durumu, deneyim ve yaşanan yere göre ise etik yargı düzeyinde farklılaşma olmadığı bulunmuştur.
Yalçın (2011)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının ve defterleri tutulan işletmelerin TÜRMOB’un etik düzenlemelerini benimseyip benimsemediklerini karşılaştırmalı olarak incelemek.	Muhasebe meslek mensupları istisnai düzenlemeler hariç genel olarak meslek odasının düzenlemelerini benimsemektedirler. İşletmeler de etik ilkelere yönelik benzer bir tutuma sahiptirler.

Özkan ve Hacıhasanoğlu (2012)	Türkiye	Yozgat ilindeki muhasebe meslek çalışanlarının kişilik özellikleri ve etik davranışta bulunma düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek.	Meslek üyelerinin kişilik özellikleri ile etik davranış değişkenleri arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir.
Özyürek (2012)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının sorunlarını belirlemek ve çözüm önerilerinde bulunmak.	-Meslek mensupları genel olarak yaptıkları işten mutludur. -TÜRMOB girişimleri ve meslek içi düzenlemelerle mensuplara etik davranış kazandırılabilir. -Meslek kurallarının ve uygulamalarının standartlaştırılması etik davranışı düzeyini arttıracaktır.
Çiçek vd. (2013)	Türkiye	Kırklareli ilindeki muhasebe meslek çalışanlarının meslek etiğine yönelik bakış açılarını incelemek.	-Anketi cevaplayanların yaklaşık % 80'i meslek hayatlarında etik ikilemeyle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. -Özellikle mükellef baskıları ve kamu otoritesinin yasal düzenlemeleri etik ikileme neden olmaktadır. -Muhasebe meslek mensupları etik dışı davranışa yönelen dış etkenleri; meslek üyeleri (% 52), kredi kuruluşları (% 21), kamu kurumları (% 19) vd. olarak sıralamışlardır.
Çetin ve Şahin Dağlı (2014)	Türkiye	Meslek etiği düzenlemelerine ve uygulamalarına katkıda bulunmak.	-Isparta ili kapsamındaki ankete katılan meslek mensupları etik dışı davranışa götüren sebepleri; daha çok kazanç isteği (% 27), eğitimsizlik (% 25), denetimsizlik (% 24), müşteri baskısı (% 17) vd. olarak sıralamışlardır. -Çalışmaya göre ekonomik gelişmişlik ve gelir düzeyi artarsa etik gelişim desteklenir. -Meslek mensupları meslek içinde etik davranmayan kişiler olduğuna inanmaktadırlar. -Meslek mensuplarına göre yasal ve kurumsal cezalar/yaptırımlar arttırılırsa muhasebe mesleğinde etik ilkeler kabul görür.
Fidan ve Subaşı (2014)	Türkiye	Meslek mensubu olarak kabul edilen stajyerlerin etik algısını ortaya koymak.	-Stajyerler etik ihlalinin en önemli sebebinin "müşteriyi kaçırmama düşüncesi" olduğunu ifade etmişlerdir. -Çalışmada sonuç olarak etik konusunda eğitimlerin arttırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.
Kaya ve Ökten (2014)	Türkiye	Kültür ve muhasebe hileleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir.	Türkiye kurumsal yönetim açısından oldukça geridedir. Bu nedenle muhasebe hileleri yaygındır. Kurumsallaşma arttıkça muhasebe hileleri azalacaktır.
Yılmaz ve Kaya (2014)	Türkiye	Kurumsal yönetim ilkeleri ile etik kurallar ilişkisini araştırmak.	Kurumsal yönetim ilkeleri ile etik kuralların birbirlerini destekledikleri sonucuna varılmıştır. Kurumsal yönetim ilkelerine bağlılık arttıkça muhasebe etik kurallarına da bağlılık artacaktır.
Daştan vd. (2015)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının etik, meslek etiği ve etik duyarlılık yaklaşımlarını değerlendirmek ve bu konularda farkındalık oluşturmaktır.	Trabzon ilindeki meslek mensuplarının etik ilkelere yaklaşımı cinsiyete, eğitim durumuna ve mesleki deneyime göre anlamlı farklılıklar taşımaktadır.
Demir (2015)	Türkiye	Muhasebe ve denetimdeki etik ilkeler ile ulusal ve uluslararası kuruluşlarca yapılan etik düzenlemeleri açıklamak.	Meslek etiği konusunda ulusal ve uluslararası kuruluşlarca açıklanmış olan temel ilkeler muhasebe meslek mensuplarınca benimsenmelidir.
Yılmaz vd. (2015)	Türkiye	Samsun ili kapsamındaki muhasebe çalışanlarının TÜRMOB etik yönetmeliğini nasıl algıladıklarını ve etik konusundaki genel görüşlerini irdelemek.	Mesleki deneyime göre genel etik algısı anlamlı farklılıklar taşımaktadır. Buna göre daha deneyimli meslek mensuplarının etik ilkelere daha fazla bağlı olduğu bulgulanmıştır.
Güney ve Biçer (2016)	Türkiye	Erzincan'daki meslek çalışanlarının etik tutum konusundaki algılarını açıklamak.	-Katılımcıların % 94'ü evlidir. -Katılımcıların % 84'ü 35 yaş üstüdür. -Katılımcıların % 92'den fazlası 5 yıl üzeri deneyimlidir. -Katılımcıların % 94'ü erkektir. -Etik sorunların nedenleri; eğitim yetersizliği, kalifiye eleman eksikliği, hizmet karşılığı hak edilen ücretin tahsil

			edilememesi, meslek odasının yeterli destek sağlayamaması, mükelleflerin eğitimsizliği, haksız rekabet, yaptırım yetersizliği, kurumsallaşamamadır.
Sayım ve Usman (2016)	Türkiye	Muhasebe çalışanlarının etik kavramından ne algıladıklarını ve bu konudaki ortak algıyı tespit etmek.	-Muhasebe meslek mensuplarını etik dışı davranışa götüren birinci sebep mükellef baskısıdır. -Piyasadaki yoğun rekabet etik dışı davranışa neden olan ikinci husustur. -Cezaların caydırıcı olması konusunda meslek mensupları ortak bir görüşe sahiptirler. -Muhasebe meslek mensupları etik kuralların öneminin farkındadırlar.
Yücel (2017)	Türkiye	Muhasebe çalışanlarının etik ihlali içeren davranışlarının vergi ahlaki boyutu üzerindeki etiklerini incelemek.	Araştırmaya katılan vergi dairesi çalışanlarından alınan görüşlere göre; muhasebe meslek mensuplarının etik dışı davranışları ile vergi ahlaki arasında anlamlı bir ilişki vardır. -5 yılda bir rotasyon uygulaması ile muhasebe meslek mensupları ile mükelleflerin uzun dönemli bağlantıları kesilmelidir.
Özçelik ve Angı (2017)	Türkiye	Muhasebe personelinin etik ikileme yaklaşımlarının tespit edilmesi, etik ikileme götüren nedenlerin belirlenmesi ve etik ikilemi azaltacak olan faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	-Meslek mensuplarının etik yargı düzeyleri cinsiyete, yaşa ve eğitime göre farklılık göstermemektedir. -Vergilerin azaltılması gibi mükellefleri vergiden kaçınmasını azaltacak girişimler muhasebecilerin yaşadığı etik ikilemi azaltır. -Meslek adaylığı sırasında ya da meslek içinde etikle ilgili eğitimler verilmesi etik dışı davranışları azaltır.
Özçelik ve Keskin (2017)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiği konusuna bakış açılarını tespit etmek.	-Ülkemizde merkezi bir etik kurul kurulmalıdır. -Ülkemizde etik dışı davranışa verilen cezai yaptırımlar yetersizdir. -Muhasebe çalışanları kendilerinin etik ilkelere uygun davrandıklarını düşünmektedirler. -Muhasebe çalışanları meslektaşlarının kimi zaman asgari ücret tarifesinin altında çalıştıklarına inanmaktadırlar.
Tuğay ve Kılıç (2017a)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının etik sözleşme algısını ölçmek.	-Ankete dâhil olan meslek mensuplarının yaklaşık % 70'i 31-50 yaş aralığındadır. -Ankete katılan meslek mensuplarının yaklaşık % 42'si 11-20 yıl mesleki tecrübeye sahiptir. -Muhasebe meslek mensuplarının yaklaşık % 78'i 1-5 kişi çalıştırmakta, yaklaşık % 15'i tek çalışmaktadır. -Muhasebe çalışanları özellikle çocukluktan itibaren etik davranış konusunda eğitilmeli ve yine üniversiteler ile meslek odası nezdinde etik ilkelere yönelik eğitimler verilmelidir. -Çalışmada etik sözleşmenin etik yeterlilik ve özen, etik duyarlık ve etik davranış boyutlarıyla meslek etiğinin gelişimine katkıda bulunacağı sonucuna varılmıştır.
Tuğay ve Kılıç (2017b)	Türkiye	Muhasebe çalışanlarının meslek etiğine yönelik tutumlarını ölçmek için bir ölçme aracı geliştirmek.	Muhasebe meslek mensuplarının etik dışı davranışlarının nedenlerini belirleyebilmek için öncelikle meslek mensuplarının etik dışı davranışlara ilişkin tutumları belirlenmeli ve bu tutumlara etki eden boyutlar dikkate alınmalıdır.
Akbaba (2018)	Türkiye	Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartları Komitesi'nin yayınladığı etik standartları (IES 4) açıklayarak muhasebe mesleğine katkıda bulunmak.	Meslek mensupları muhasebe mesleğine başlamadan önce etik davranışla ilgili eğitimler verilerek mesleki değerler kazandırılabilir ve etik tutumlar geliştirilebilir.

Ayvaz ve Geçkil (2018)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarının unvanlarına göre etik ilkeler ve genel etik algısına yönelik tutumlarını ölçmek.	-Meslek mensuplarının yaklaşık % 77'si evlidir. -Meslek mensuplarının yaklaşık % 86'sı SMMM'dir. -Meslek mensuplarının % 67'si 16 yıldan daha fazla deneyime sahiptir. -Meslek mensuplarının yaklaşık % 47'si 25-50 sayıda defter tutmaktadır. -Güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş ölçme araçlarıyla hipotezler sınanmalıdır. Yazarlara göre ilgili çalışmada öne sürülen yöntemin güvenilir ve geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.
Gümrah ve Yılmaz (2018)	Türkiye	Bağımsız denetçilerin etik ilkelere yönelik tutumlarını açıklamak.	-Bağımsız denetçiler etik kurallara uymama nedenlerini; müşteri baskısı (% 41), daha çok kazanç isteği (% 24), denetimsizlik (% 22) ve eğitim yetersizliği (% 13) olarak sıralamışlardır. -Araştırmaya katılanların % 78'ine göre Türkiye'deki meslek etiği ile ilgili düzenlemeler yeterli değildir.
Gür (2018)	Türkiye	Meslek etiği düzenlemelerine ve uygulamalarına katkıda bulunmak.	-Meslek etiği konusunda daha fazla eğitim yapılmalıdır. -Etik ihlallerine karşı yaptırımlar artırılmalıdır.
Karabınar ve Çevik (2018)	Türkiye	Meslek odaları tarafından 2008-2013 yılları arasında verilen disiplin cezalarını incelemektir.	Meslek kuralları ve disiplin yönetmeliği deontolojik etik çerçevesinde düzenlenmiştir. Fakat uygulamadaki etik dışı davranışlar genellikle teleolojik (sonuçsal) yaklaşıma dayalıdır.
Yel (2018)	Türkiye	Bolu ilindeki muhasebe meslek mensuplarının meslek etiğine uyumlu ya da uyumsuz davranış göstermelerine neden olan unsurları tespit etmek.	-Araştırmaya katılanların yaklaşık % 60'ı işyerinde 1-2 eleman çalışmaktadır. -Meslek mensupları etik davranışta bulunulmasının gerekliliğine ve etikle ilgili eğitimler verilmesine vurgu yapmaktadırlar.
Akpınar (2019)	Türkiye	Muhasebe mesleğindeki etik kuralları irdelemek.	-Özellikle küçük ve orta boy işletmeler sürekli zarar ediyor gösterilerek vergi ziyana (kaybına) neden olmaktadır. -Meslek mensupları kamu gücünü arkalarına almali ve muhasebecilik mesleğine kamusal ya da yarı kamusal bir statü kazandırılmalıdır.
Çankaya vd. (2019)	Türkiye	Karadeniz bölgesi düzeyinde muhasebe meslek mensuplarının ve akademisyenlerin muhasebe bilgi kalitesine bakış açılarının ve muhasebe bilgi kalitesiyle ilişkili boyutların incelenmesi.	-Eğitim, tecrübe ve TFRS eğitimleri muhasebe bilgi kalitesi yargısında etkilidir. -Meslek mensuplarına sürdürülebilir TFRS eğitimleri verilmesi daha kaliteli muhasebe için faydalı olacaktır.
Özgül ve Sarıtaş (2019)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarını etik dışı davranışa yönelten etmenleri anket çalışmasıyla tespit etmek.	-Meslek mensuplarının yaklaşık % 60'ı etik ikilem yaşadıklarını ifade etmişlerdir. -Defter sayısı muhasebe meslek mensubunun etik ikilem yaşamasının en önemli unsurudur. -Çalışmaya göre muhasebe meslek mensubunun etik algısını etkileyen değişkenler; mesleki unvan, yaş, eğitim düzeyi, defter sayısı ve cinsiyettir.
Ateş ve Senal (2020)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarına yönelik 2007-2019 yıllarında yayımlanan makalelerde örgütsel davranış konularından özellikle hangilerinin incelendiğini tespit etmek.	-Muhasebe meslek mensuplarına yönelik yapılan çalışmalarda en fazla incelenen konunun "etik" konusu olduğu görülmüştür. -Gelecekte de "etik"le ilgili yayınların artacağı beklenmektedir.
Celayir (2020)	Türkiye	Kaliteli finansal raporlamada muhasebe meslek etiğinin önemini açıklamak.	Toplumsal faydanın gözetilmesi için finansal raporlamada yüksek düzeyde meslek etiği gereklidir.

Çıtak ve Başkan (2020)	Türkiye	Anket uygulaması yöntemiyle elektronik gelişmelerin muhasebe meslek etiğine etkisini açıklamak.	<ul style="list-style-type: none"> -Muhasebe meslek mensuplarına göre; E-dönüşüm muhasebe meslek etiğini destekler ve yasal düzenlemelerin daha sıkı takip edilmesini sağlar. -E-dönüşüm uygulamaları eğitimlerle desteklenirse meslek etiğine katkısı olur. -Ankete katılanların yaklaşık % 72'si E-dönüşümün mesleki özeni destekleyeceğini belirtmişlerdir. -Sonuç olarak muhasebe meslek mensupları dijitalleşmeye ve gerek E-dönüşüm gerekse etik ilkelerin benimsenmesi konusunda eğitime açıldılar.
Demir ve Arslan (2020)	Türkiye	Muhasebe meslek mensuplarını hileli davranışa götüren psikolojik ve ekonomik faktörleri açıklamak.	<ul style="list-style-type: none"> -Muhasebe meslek mensuplarını hileye yönelten öncelikli sebepler; mükellef baskısı, asgari ücretin altında hizmet vermek ve yüksek vergi oranlarıdır. -KGK tarafından yayımlanan "<i>Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar</i>" gibi standartlar ve diğer bağlayıcı etik ilkeler uygulamaya konularak mükelleflerin meslek mensuplarını hileli davranışa yönlendirmeleri engellenebilir.
Eroğlu (2020)	Türkiye	Kayıt dışı ekonomilerde muhasebe meslek mensubunun rolünü açıklamak.	<ul style="list-style-type: none"> -Muhasebe meslek mensupları kayıt dışılığı önleyebilme açısından daha fazla yetkilendirilmelidir. -Dijitalleşme şeffaflaşmayı sağlayarak kayıt dışılığı, hata ve hileleri azaltacaktır. -Bağımsız Denetim yaygınlaştırılırsa (KOBİ'leri de kapsarsa) kayıt dışılık, hata ve hileler daha etkin önlenir. -Muhasebe meslek mensuplarının iş yükü azaltılarak, vergilendirme sistemi basitleştirilerek, hizmet içi eğitimler daha katılımcı bir yaklaşımla düzenlenerek, meslek mensuplarının çalışma şartları ve özlük hakları düzenlenerek, mesleki sorumlulukları güvence altına alınarak kayıt dışı ekonomi önenebilir.

Yukarıdaki çalışmalara bakıldığında genellikle anket tekniğine dayanan saha araştırması bulgularının raporlandığı ya da analiz edildiği görülmektedir. Tablo 1'deki az sayıdaki bazı çalışmalarda ise teorik değerlendirmeler yapılmış ve kavramsal açılımlara yer verilmiştir. Bu nedenle çalışmamızın en temel amaçlarından biri literatürdeki bu boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmaktır. Çalışmamızda konunun tüm yönleriyle ele alınma gayesi nedeniyle literatürde etik konusundaki tespit edilebilen belli başlı referans çalışmalar değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu çalışmalara göre; Türkiye'de muhasebe mesleğinde etik ikilem açıkça görülebilen bir sorundur ve araştırmacıların hemen her biri söz konusu sorunun çözümü için farklı yaklaşımlara başvurmuşlardır.

Tablo 2'de muhasebe meslek etiği konusunda yapılan yabancı yayınlar incelenmeye çalışılmıştır. Uluslararası literatürün taranmaya çalışıldığı bu incelemeyle muhasebe mesleğinde etik konusunu farklı bakış açıları ve diğer detaylarıyla da ele almak mümkün olabilir.

Tablo 2: Muhasebe Meslek Etiği Konusunda Yabancı Literatür İncelemesi

Yazar (Tarih)	Ülke	Çalışmanın Amacı	Çalışmanın Bulguları/Öneriler
Radtke (2000)	ABD	Muhasebecilerin etik kararlarına cinsiyetin ve içinde bulunulan durumun etki edip etmediğini belirlemek.	Beklenenin aksine organizasyonlarda bayan muhasebeci sayısının artması etik duyarlılığı arttırmamaktadır.
Douglas vd. (2001)	ABD	Muhasebecilerin etik yargıları üzerine etik uyum programlarının ve organizasyon kültürünün etkilerini tespit etmek.	Organizasyon kültürü ve etik uyum programları muhasebecilerin etik yargılarını etkilemektedir.
Patel vd. (2002)	Avustralya, Hindistan ve Malezya	Avustralya, Hindistan ve Malezya ülkeleri kapsamında muhasebe meslek mensuplarının kararları üzerinde kültürün etkilerini incelemek.	Avustralya ile Hindistan ve Malezya meslek mensuplarının etik yargı düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.
Amat ve Gowthorpe (2004)	İspanya	Yaratıcı/yenilikçi muhasebe uygulamaları ile etik yargı ilişkisini değerlendirmek.	Muhasebe düzenlemelerindeki yenilikçi veya yaratıcı farklılıklara bakılmaksızın etik standartlar ve yönetim ilkeleri korunmalıdır.
Jackling vd. (2007)	Avustralya	Ülkelerin muhasebe meslek odası birliklerinin etik sorunlar, etik başarısızlığın nedenleri ve etik eğitimi konularındaki algılarını incelemek.	-Muhasebe odalarına göre çıkar çatışmaları, kazanç yönetimi ve bilgi uçurma gibi nedenler temel etik sorunların kaynağıdır. -Muhasebe meslek odaları etik sorunların önlenmesinde son derece öneme sahiptir.
Pflugrath vd. (2007)	Avustralya	Uluslararası Kalite Kontrol Standardı 1 (ISQC 1) bağlamında etik kuralların varlığının denetçi görüşü üzerine etkisini incelemek.	-Etik kurallar muhasebecinin etik yargısı üzerine pozitif etkiliyken, muhasebe eğitimi alanlar üzerinde etkiye sahip değildir. -İş deneyimi arttıkça etik kuralların etkinliği artmaktadır.
Low vd. (2008)	Yeni Zelanda	Muhasebe skandalları, etik ikilem ve eğitimsel güçlükler arasındaki ilişkileri incelemek.	-Muhasebe öğrencilerine verilen etik ilkeler eğitimleri onları etik davranışa yönlentmemektedir. -Fakat muhasebe öğrencileri etik ilkelerle ilgili eğitimlerin gerekli olduğunu düşünmektedirler.
Bennie ve Pflugrath (2009)	Avustralya	Bir denetim firmasının etik çevresinin denetçi görüşü üzerine etkilerini incelemek.	-Daha fazla deneyimli olan denetçiler daha yüksek kaliteli teknik denetçi görüşü ortaya çıkarmaktadırlar. -Sorumlu denetçiler diğer kıdemli denetçilere göre etik çevre konusunda daha duyarlıdırlar.
Ghasemi vd. (2011)	İran	Modern muhasebe sistemleri üzerinde bilgi teknolojilerinin etkisini incelemek.	Muhasebe sistemlerinde bilgi teknolojilerinin kullanımı etik davranışla ilişkilendirildiğinde, muhasebe bilgilerinin doğruluğunu arttıracak ve dış raporlamanın daha etkin olacağı söylenebilir.
İsmail and Ghazali (2011)	Malezya	Malezya'daki muhasebe meslek mensuplarının etik yargılarını ve etik ideolojilerini açıklamak.	-Meslek mensuplarının yaş ve cinsiyetleri etik yargıları üzerinde etkiliyken, etik ideolojileri üzerinde etkili değildir. -İdealizm ve görecelik özellikle yasal olarak etik olmayan durumlarda etik yargı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.
Oseni (2011)	Nijerya	Organizasyonlarda muhasebe meslek mensubunun etik olmayan davranışlarını incelemek.	Organizasyonlar çalışanlarını etik davranış konusunda bilgilendirmeli ve onları etik dışı davranışa yönelten sebepleri ortadan kaldırmalıdırlar.
Fan vd. (2013)	Avustralya ve Çin	Avustralyalı ve Çinli muhasebecilerin etik davranış konusundaki eğilimlerini belirlemek.	-Çinli muhasebeciler Avustralyalılara göre etik davranış konusunda daha az endişe taşımaktadırlar. - Her iki ülke açısından, bağımsız düşünce yapısına sahip olanlar daha yüksek etik yargıya sahiptirler.

Akenbor ve Tennyson (2014)	Nijerya	Nijerya'daki muhasebe meslek mensuplarının etik yargı düzeyleri konusunda değerlendirilmelerden bulunmak	-Nijerya'da etik ilkelerin benimsenme düzeyi çok düşüktür. -Özellikle açgözlülük ve kişisel çıkar etik dışı davranışa götüren öncelikli sebeplerdir. -Etik ilkelerin benimsenmesi için daha etkin bir etik kurul oluşturulmalı, meslek mensuplarına ruhsat iptali gibi ağır yaptırımlar uygulanmalı ve toplumsal değerler bütünüyle gözden geçirilmelidir.
İsmail (2014)	Malezya	Muhasebecilerin etik yargısı üzerine etik ideolojilerin etkisini incelemek.	İdealizm etik yargı üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, görecelik (relativizm) etik yargı üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Ahinful vd. (2017)	Gana	Muhasebe meslek mensuplarının etik anlayışlarının boyutlarını ve muhasebe hilelerini incelemek.	-Parasal ilişkiler ve yasal hükümler muhasebe hileleri üzerinde etkilidir. -Tüm düzeylerde etik bilgisini ve standartlarını arttırmayı amaçlayan çabalar ilgili tüm taraflarca desteklenmelidir.
Gautam ve Gupta (2018)	Hindistan	Muhasebe mesleği bağlamında özel duruma sahip meslek etiği vakalarına odaklanmak.	Yakın zamanda yaşanmış olan muhasebe skandalları muhasebe mesleğinde temel zorunlu unsurun etik yeterlik olduğunu göstermiştir.
Venter vd. (2018)	Güney Afrika	Muhasebe mesleği ve muhasebe meslek mensuplarının ekonomik gelişme üzerindeki etkilerini tartışmak.	Muhasebe mesleği ve ekonomik gelişme ilişkisine dair olan sınırlı akademik çalışmalar bir yuvarlak masa toplantısında incelenerek bu alandaki literatürün gelişimi teşvik edilmiştir. Çalışmada muhasebe mesleğindeki başarının/başarısızlığın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu varsayılmıştır.
Goebel ve Weibenberger (2019)	Almanya	Yönetim muhasebecilerin etik ilkelere bağlılığını inceleyerek etik davranış düzeyinin artırılması.	Etik davranışı etkileyen ya da belirleyen temel unsur yönetim muhasebecisinin içinde bulunduğu çevredir.
Corey vd. (2020)	ABD	Muhasebe meslek mensuplarının karar vermede kullandıkları etik kuralları desteklemektir.	Mesleki etik kuralları konusunda katkı sağlamayı amaçlayan kavramsal düzeyde bir model önerilmiştir.
Ghazali (2021)	Malezya	Malezya muhasebe uygulayıcılarının etik kararları üzerinde demografik faktörler ve kurumsal etik değerlerin etkisini incelemek.	-Etik yargı üzerinde kurumsal etik değerler önemli bir faktördür. -Meslek mensuplarında yaş arttıkça etik duruş daha güçlüdür. -Kadınlar erkeklere nazaran daha yüksek etik yargı düzeyi sergilemektedirler.

Etik konusunun işlendiği yabancı çalışmalarda defter tutan ya da onay yapan muhasebe bürosu çalışanları gibi muhasebe meslek mensuplarının etik davranışına değil kurumsal işletmelerdeki muhasebe personelinin ve muhasebe dünyasının önemli çalışanlarından biri olan denetçinin etik yargısına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda yabancı literatür incelemesinin çalışmamıza esas katkısı meslek etiği konusunda daha geniş ve farklı bir boyutta perspektif sunmasıdır. Söz konusu çalışmalarda ulaşılan temel yargı ise etik davranışın benimsenmesi ya da hilenin ortadan kaldırılması için kurumsallaşmaya, mesleki deneyime ve meslek etiği eğitimlerine daha fazla önem verilmelidir şeklinde özetlenebilir. Yine benzer şekilde yabancı literatürde muhasebe çalışanları çoğunlukla demografik ya da psikografik yönleriyle incelenmiştir. Yabancı literatür ve ulusal literatür genel olarak değerlendirildiğinde ise muhasebe meslek mensubunun içinde bulunduğu duruma yönelik bir sorun çözme girişiminin getirdiği farklılık söz konusudur.

C. MUHASEBE MESLEK ETİĞİNE DAİR BİR MODEL ÖNERİSİ

Sosyal bilimler hayatımızı kuramsal yaklaşımlarla diğer bir ifadeyle eğilimleri tasvir ederek açıklama gayesindedir. Geçmişte olduğu gibi günümüz post modern toplumlarında da bilimsel teoriler sosyal ilişkileri genelleştirebildiği ölçüde geçerlidir. Nihayetinde evreni ya da insanı tüm yönleriyle kapsayan teorik bir yaklaşımın pratikteki faydası en üst düzeyde olacaktır. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda muhasebe mesleğinde etik konusunu diğer bir deyişle muhasebe çalışanının yaşadığı etik ikilemi tanımlayabilmek adına bütüncül ve kapsayıcı bir model önerisi açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu yaklaşımla muhasebe meslek mensubunun görevini icra ederken etik yargı konusunda olası davranışlarının sebep ve sonuçları incelenmeye çalışılacaktır.

Bir birey olarak muhasebe meslek mensubu karar alırken muhakkak ki çevresel etmenlerden etkilenmektedir. Bu noktada yönetim bilimindeki modern yaklaşımların çalışanların dış faktörlerden etkilendiğini ortaya koyarak klasik yaklaşımlardan ayrıldığı bilinmektedir. Büyük bir olasılıkla da bu kuramsal açıklamalardan ziyade çalışanların karar alırken dışsal etmenlerden etkilendiği gerçeğini aslında tüm ilgililer açık bir şekilde gözlemlemektedirler. Bu doğrultuda muhasebe çalışanlarının etik davranışlarını belirleyen faktörleri bir ölçüde de olsa açıklamak için önerilen model; *“Etik Davranışa Birleşik Alanlar Yaklaşımı (EDBAY)”* modelidir.

EDBAY modelinin temel varsayımı: *“Muhasebe meslek mensubunun etik ikilemde kaldığı zaman sadece bir faktör değil çok sayıda faktörün etkisi altında kalarak karar veriyor olmasıdır.”* Bu varsayım bireyin herhangi bir kararı verirken sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve teknolojik bir çevreden etkilendiğini ifade etmektedir. *“Sosyal alan”, “kültürel alan”, “politik alan”* ve *“ekonomik alan”* toplumsal alanlar olarak bilinmektedir. Özellikle günümüzde bunlara *“teknolojik alan”* da katılmaktadır. Nihayetinde birey bu beş alanın içinde, tam bir etkileşim halinde, etik kararlar almaktadır. Bununla birlikte EDBAY modelinin temel kısıtı ise; *“Bireyin herhangi bir konuda karar alma özgürlüğü içinde tamamen beklenmedik davranışlara yönelme ihtimalinin de olmasıdır.”* Nitekim davranışsal açıdan etki-tepki mekanizması her zaman doğrusal olarak ya da beklentiler doğrultusunda çalışmayabilir.

EDBAY modelinde *“ekonomik alan”, “sosyal alan”, “kültürel alan”* ve *“politik alan”* etik davranışı belirleyen temel unsurlardır. *“Teknolojik alan”* ise toplumsal alanları birleştiren ve yine doğrudan etik davranışı etkileyebilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların detaylandırılması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Ekonomi sosyal hayatın en temel unsurlarındandır. Bireysel ya da örgütsel kararlarda ekonomik değerlendirmelerin varlığı tartışılmazdır. Nitekim çalışmanın literatür özeti kapsamında değinildiği üzere Türkiye’deki saha bulgularına göre muhasebe meslek mensubunu etik dışı davranmaya sevk eden en önemli etkenlerden biri daha fazla kazanç elde etme isteğidir. Ekonomik alan açısından özellikle ülkelerin *“refah düzeyleri”* birçok konuyu etkilerken muhasebe meslek mensubunun etik tercihlerini de belirlemektedir. Öyle ki gelirleri ile giderleri arasında denge kurarak dönemsel tasarrufunu yapabilen, kendine ekonomik bir güvence sağlayabilen veya geleceğini öngörebilen bir muhasebe meslek mensubu sadece daha fazla kazanç arzusuyla meslek ilkelerinden ödün vermeyecektir. Ekonomik alan açısından bir diğer etkileyici unsur toplumdaki *“adil paylaşım”* ilişkileri ya da toplumdaki adil paylaşımına dair

yerleşmiş algıdır. Eğer bir toplumda adil paylaşım gerçekleştirilemiyorsa ya da adil paylaşımın olmadığına inanılıyorsa bireyler kendi adalet anlayışlarını uygulama gayreti içine gireceklerdir. Bu da elbette ki meslek ilkelerinin ya da geleneklerinin çiğnenmesine yol açacaktır. Ekonomik alan açısından “*üretkenlik ve verimlilik*” de muhasebe meslek mensubunun etik kararlarına etki edebilir. Diğer bir deyişle etkinliğin olmadığı bir ekonomik birimde usulsüzlüklerle çıktıyı artırma girişimlerine başvurulabilir. Diğer bir deyişle müşteri portföyünü arttırmak isteyen bir muhasebe meslek mensubu gerekli mesleki özeni ve etik bağlılığı göstermeden işini sonuçlandırma gayretine girebilir. Kısacası, özellikle genel ekonomik durumdaki iyileşmenin ölçüsünde muhasebe meslek mensupları etik davranışa yöneltiler.

Sosyal yapının diğer bir deyişle insan ilişkilerinin muhasebe meslek mensubunun etik yargısı üzerindeki etkisi de oldukça önemlidir. Kişinin “*aile*” üyeleri doğrudan ya da dolaylı olarak bireyin kararlarına etki etmektedir. Daha iyi bir yaşam standardını arzulayan bir eş telkinlerle ya da belki de baskı oluşturmak suretiyle meslek mensubunun davranış ölçülerini etkileyebilir. Sosyal alan açısından bir diğer etkileyici unsur meslek mensubunun iş ortağı, patronu, çalışanı vd. gibi “*yakın çevre*”sidir. Çünkü insan çevreden etkilenmekte ve çevresini etkilemektedir. Bir diğer sosyal alan etkileyicisi, içinde bulunulan örgütsel yapıdır. “*Örgütsel iletişim*” boyutu elbette ki daha ziyade belirli bir sayının üzerinde çalışan olan kurumsal organizasyonlarda önem kazanmaktadır. Fakat yine de birden fazla çalışanın olduğu bürolarda mesleğe özgün değerler, normlar veya kurallar açısından örgütsel iletişimin varlığı tartışmasızdır. Elbette ki söz konusu örgütsel iletişim boyutu muhasebe meslek mensubunun etik davranışına özellikle kişiler arası ilişkiler açısından etki edebilir.

Kültürün en önemli parçası dindir. “*Din kuralları*” geçmişten günümüze bireyin hayatında bir dengeleyicinin müjdesi olmuştur. Kararsızlık içerisinde olan bir kişi dinin değişmez emirlerine itaat ederek kararsızlığını giderebilir. Din ve dinin getirmiş olduğu kurallar toplumsal yaşamı düzenlemekte önemli bir etkiye sahiptir (İşgüden, 2007; 59). Muhasebe meslek mensubu da etik yargı konusunda dini kaidelerin etkisi altındadır. Dinin çağdaş ülkelerde olduğu gibi birey ile Tanrı arasındaki ruhani ilişkileri değil de toplumsal hayatı düzenlediği Türkiye gibi ülkelerde dine içten bir bağlılık çoğu zaman gerçekleşmemektedir. Bu nedenle İslam ülkelerinde bireyler genellikle din kurallarını kendi anlayışlarına göre yorumlamaktadırlar. Dahası inançlar bireylerin kendi iç dünyaları ile alakalı algıların ve tanımlamaların meydana getirdiği sürekli bir niteliğe sahip duygular ağı olarak tanımlanabilir (Eren, 2004: 173). Sonuç olarak, herkesin kendi duygusal yönelimini ve adalet anlayışını ortaya koymaya çalıştığı toplumsal sistemlerde din üstün amacından ayrılmaktadır.

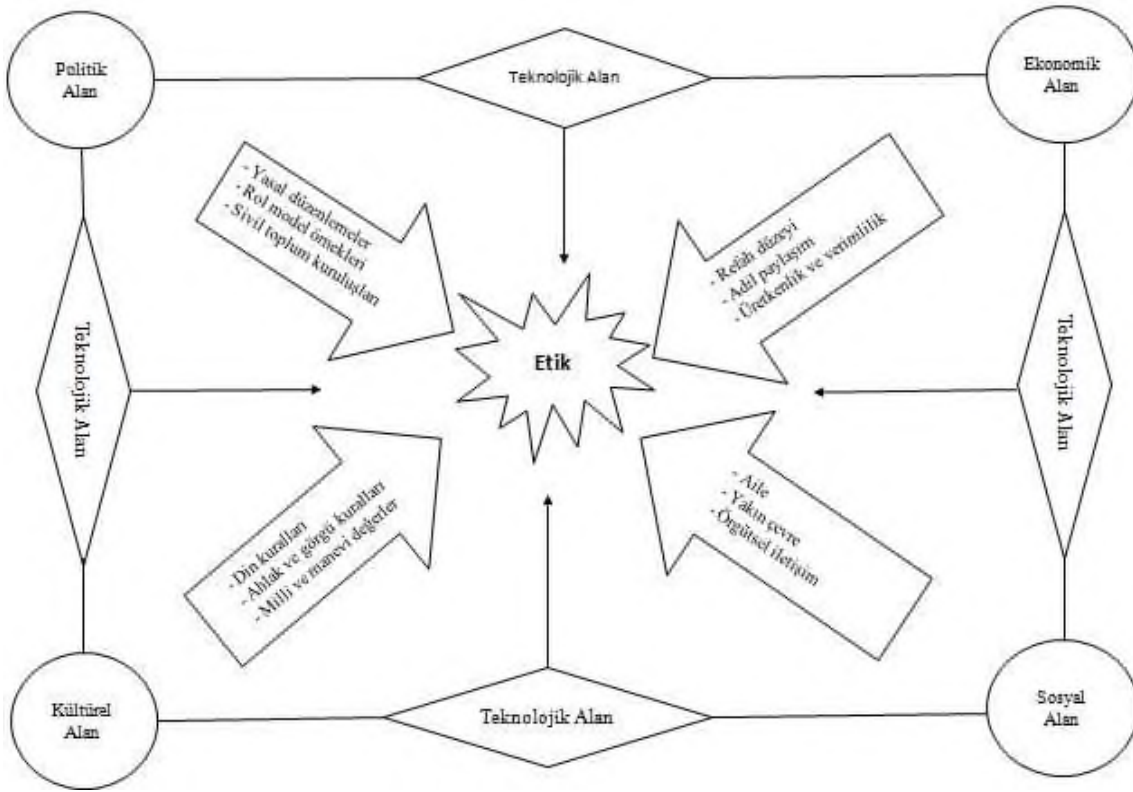
Muhasebe meslek mensubunun etik yargısını etkileyen bir diğer kültürel alan unsuru “*ahlak ve görgü kuralları*”dır. Ahlak, en bilinen tanımıyla toplumdaki bireylerin uymak zorunda oldukları davranış kalıpları veya kurallarıdır. Etik, bir meslek ahlaki olarak düşünülürse muhasebe meslek mensuplarının görevlerini yaparken uymaları gereken ya da kaçınmaları gereken davranışları açıklamaktadır. Eğer bir meslek alanında genel geçerliliğe sahip ahlaki ilkeler yozlaşmışsa o meslek mensuplarından etik davranış beklenemez. Türkiye’de gerek muhasebe mesleğinde gerekse diğer mesleklerde ahlaki bir yozlaşmanın olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte görgü kuralları da meslek etiği konusunda önemli bir yere sahiptir. Daha mesleğin henüz başında olan çalışanlar deneyimli

çalışanlardan büyük olasılıkla davranış ölçüleri almaktadırlar. Burada Türkiye’de etik yargı sorununun kökleşmiş olduğu diğer bir ifadeyle deneyimli meslek mensupları açısından belki de daha ciddi düzeyde olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. “*Milli ve manevi değerler*” de muhasebe meslek mensubunun etik değerlendirmesini etkileyen kültürel unsurlardandır. Milli duygularını daha yoğun yaşayan bireyler tutum ve davranış açısından olduğu gibi milli duyguların baskın olduğu toplumlar da toplumsal refleksler açısından evrensel değerlere mesafelidir denilebilir. Nitekim uluslararası metinlerde de düzenlenen etik konusu aslında evrensel bir niteliğe sahiptir. Benzer şekilde manevi duygular da muhasebe meslek mensubunun etik yargısı üzerinde din kuralları ve ahlak kurallarındaki gibi bir işleve sahiptir.

Politik alan, muhasebe meslek mensubunun etik yargısını etkileyen bir diğer toplumsal alandır. Nitekim “*yasal düzenlemeler*” politik yapının koyacağı çerçeve içerisinde yer bulmaktadır. Türkiye’de yasal düzenlemeler gerek iş/özel ilişkileri açıklayabilirlik gerekse uluslararası sözleşmelere uyum açısından son derece gelişmiştir. Fakat Türkiye’de kanunların uygulanmasında dikkate değer önemde sorunlar bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle mevcut yasal düzenlemelere bağlılık çok zayıftır. Öyle ki muhasebe mesleğinde etik konusu çok sayıda yasal düzenlemede yer almasına rağmen uygulanabilir değildir. Bu açıdan söz konusu düzenlemelerin sadeleştirilmesi veya daha işlevsel hale getirilmesi yararlı olabilir. Muhasebe meslek mensuplarının etik yargısını etkileyen bir diğer politik alan etkileyicisi siyasilerin “*rol model örnekleri*” olmasıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi çoğunluğu politize olmuş toplumlarda vatandaşlar ve elbette ki genç kuşaklar siyasi isimleri örnek almaktadırlar. Siyasilerin ise oy kaygısıyla popülist düzenlemeleri, yaklaşımları veya açıklamaları yukardan aşağıya yayılarak bireylerin davranış ölçülerini etkilemektedir. Nihayetinde muhasebe meslek mensubu da görevini icra ederken yanlış yönlendirmelere maruz kalmaktadır. Muhasebe meslek mensubunun etik duruşu açısından dikkate değer bir diğer unsur “*sivil toplum örgütleri*”dir. Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının çatı birliği olan TÜRMOB’un meslek etiği eğitimleri ya da düzenlemeleri kapsamında daha katılımcı, daha destekleyici/koruyucu ve daha fazla sahaya yönelik faaliyetlerde bulunması muhasebe meslek mensubunun etik ikilemler konusunda aydınlanmasına katkıda bulunacaktır.

Teknoloji günümüzde insanı ve toplumu çevreleyen bir yapıya bürünmüştür. EDBAY modelinde teknolojinin diğer toplumsal alanlar arasındaki etkileşimi belirlediği ve giderek muhasebe meslek mensubunun etik kararlarını da kuşattığı kabul edilmektedir. Dijitalleşmede sistem tasarımcısının oluşturduğu kontrol ve kısıtlama mekanizmaları söz konusu olduğu için kullanıcının etik ikilemde kalmasının engellenebileceği ileri sürülebilir. Daha da önemlisi dijitalleşmeyle muhasebe meslek mensubunun uzaktan ya da veriye dayalı olarak tüm işlemlerinin denetim altına alınabileceği söylenebilir. Muhasebe çalışanı açısından bilgisayarlar, muhasebe paket programları, internet ve çevrimiçi işlemlerin günümüzdeki önemi açıktır. Nihayetinde günümüzde dijitalleşmenin muhasebe meslek mensubunun iş gününde ne denli önemli olduğu dikkate alındığında konunun ciddiyeti anlaşılacaktır. Diğer bir deyişle teknolojik gelişmeler ve yaygın inovasyon başarıları hayatımızın hemen hemen her alanında değişime neden olduğu gibi muhasebecilik mesleğini de dönüşüme uğratacaktır. Bu noktada öğrenmenin sürekli olduğu ve yeniliğin sınırlarının olmadığı unutulmamalıdır. Kısacası, teknoloji alanındaki gelişmelerin muhasebe meslek mensubunun etikle ilgili kararlarını gelecekte daha fazla belirlemesi kaçınılmazdır.

Etik Davranışa Birleşik Alanlar Yaklaşımı (EDBAY)'nın şekil üzerinde görselleştirilmiş hali aşağıdadır:



Şekil 1: Etik Davranışa Birleşik Alanlar Yaklaşımı (EDBAY)

EDBAY modeli veri imkânları ve uygun yöntemler doğrultusunda test edilebilir. Örneğin; ekonomik durum etik davranış, sosyal durum etik davranış, politik durum etik davranış ya da kültürel durum etik davranış ilişkisi t testi, nedensellik analizi, eşbütünleşme analizi vd. ile sınırlandırılarak incelenebilir. Bu sayede modelin parametrelerini oluşturan unsurlar daha açık olarak belirlenebilecektir. Araştırmacılar nitel veya nicel yöntemler kullanarak genel olarak modelin ya da modeldeki unsurların geçerliliğini ya da güvenilirliğini ortaya koyabilirler. Nitekim modelin güçlü bir kuramsal yaklaşım halini alması yapılacak uygulamalı araştırma sonuçlarına bağlıdır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de muhasebe meslek mensupları birçok faktörün etkisi altında görevlerini icra etmektedirler. Bir başka ifadeyle meslek mensupları gerek insan psikolojisine özgü kısıtlayıcı değişkenler gerekse zorlayıcı nitelikteki küresel ve yerel ekonomik koşullar altında görev yapmaktadırlar. Dikkate değerdir ki çok sayıdaki etkileyicinin varlığı muhasebe meslek mensuplarının etik ikilemde kalmalarını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu çalışmada muhasebe meslek mensubu açısından etik yargı konusu “Etik Davranışa Birleşik Alanlar Yaklaşımı (EDBAY)” modeli ile bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya

çalışılmıştır. Söz konusu modelin literatüre dolayısıyla uygulamaya temel katkısı konuyu tüm yönleriyle incelemesidir.

EDBAY modeli muhasebe meslek mensuplarının etik yargısını; “ekonomik alan”, “sosyal alan”, “kültürel alan”, “politik alan” ve bunları dönüştüren “teknolojik alan” boyutlarıyla açıklamaktadır. Modelin literatürden temel farklılığı bütüncül bir yaklaşımı benimseyen kuramsal bir öneri olmasıdır. Bu yönüyle çalışmada betimleyici analiz tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda gelecekte yapılacak ampirik uygulamalarla modelin ya da modelin unsurlarının geçerliliği ve güvenilirliği test edilebilir.

Çalışma kapsamında yapılan incelemelerden yola çıkılarak Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının etik ikileme kalmalarını en aza indirmeye yönelik olarak şu öneriler sunulabilir.

- Meslek etiğinin geliştirilmesinin öncelikle insan kaynakları niteliğinin artırılmasından geçtiği unutulmamalıdır. Bu nedenle mesleğe giriş sınavlarının yeterliliğine ve hizmet içi eğitimlere önem verilmelidir.
- Mesleğin çatı örgütü olan TÜRMOB gerek meslek mensubu adayları gerekse mevcut meslek mensuplarında etik konusundaki farkındalığı sürdürülebilir kılabilecek yapısal optimizasyonlar gerçekleştirmelidir.
- Vergi otoritesi ve Sosyal Güvenlik Kurumu muhasebe meslek mensuplarını etik dışı davranışa zorlamaktan ziyade etik anlayışın gelişimini desteklemelidir. Kabul edilebilirin üzerindeki yüksek vergi oranlarının veya yasal düzenlemelerdeki sürekli değişimlerin muhasebe meslek mensuplarını etik dışı davranmaya yönelttiği bilinmektedir.
- Defter tutma ücret tarifesi ve diğer özlük hakları kullanılarak meslek mensuplarının hak ettikleri geliri almaları sağlanıp çalışanlardaki adil kazanç algısı güçlendirilmelidir.
- Etik ilkelerin tesis edilmesi için teknolojik dönüşüm bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.
- Etik davranış kültürünün meslek mensubu açısından daha sürdürülebilir bir yapıya bürünmesi için meslek etiği eğitiminin üniversitelerin lisans eğitimi düzeyinde daha yaygın hale getirilmesi gerekmektedir.
- Muhasebe bilimi akademisyenlerince meslek etiği alanının yasal ve teknik kısımlarının haricinde konunun davranışsal ve psikolojik yönlerini de irdeleyen bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmelidir.
- Son olarak, muhasebe meslek etiğinde kalitenin yükseltilmesi için meslek mensubunun hizmet sunduğu farklı toplumsal alanlar açısından refah seviyesinin artırılmasına yönelik ülke genelinde eğitim ve ekonomi gibi alanlarda yapısal iyileştirmelerin gerekli olduğu dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Ahinful, G. S., Addo, S., Boateng, F. O. & Boakye, J. D. (2017). Accounting ethics and the professional accountant: The case of Ghana, *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 1 (1), 30-36.
- AICPA (2021). Code of Professional Conduct, <https://pub.aicpa.org/codeofconduct/Ethics.aspx>, 06.05.2021
- Akay, H. (2002). Muhasebe mesleğinde etik, *Öneri Dergisi*, 5 (17), 77-92.
- Akbaba, A. N. B. (2018). Muhasebede etik, mesleki değerler, etik ve tutum, IES 4 kapsamında inceleme, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 Özel Sayı, 762-778.
- Akenbor, C. O. & Tennyson, O. (2014). Ethics of accounting profession in Nigeria, *Journal of Business and Economics*, 5 (8), 1374-1382.
- Akpınar, T. (2019). Muhasebe mesleğinde etik kurallar, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (4), 34-39.
- Amat, O. & Gowthorpe, C. (2004). Creative accounting: Nature, incidence and ethical issues, *Economics Working Papers 749*, Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabra, 1-19.
- Ateş, B. A. (2020). Muhasebe meslek mensuplarına yönelik örgütsel davranış konularının analizi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13 (3), 519-541.
- Aymankuy, Y. & Sarioğlan, M. (2005). Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiğine yaklaşımları ve Balıkesir il merkezinde bir uygulama, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (14), 23-45.
- Ayvaz, E. & Geçkil, T. (2018). Muhasebe mesleğinde etik: Muhasebe meslek mensuplarının tutumlarını ölçme sorunsalı, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (1), 17-33.
- Bennie, N. M. & Pflugrath, G. (2009). The strength of an accounting firm's ethical environment and the quality of auditors' judgments, *Journal of Business Ethics*, 87, 237-253.
- Celayir, D. (2019). Kaliteli finansal raporlamada muhasebe meslek etiğinin önemi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (1), 199-210.
- Çankaya, F., Karakaya, A. & Keleş, N. (2019). Muhasebe bilgi kalitesinin boyutlarının incelenmesi: Bir uygulama, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 8 (16), 161-182.
- Çetin, A. C. & Dağlı, S. Ş. (2014). Muhasebe meslek etiği ve meslek mensuplarının etik hakkındaki görüşleri üzerine Isparta ilinde bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 55-84.

- Çıtak, F. & Başkan, T. D. (2020). Muhasebe uygulamalarındaki elektronik gelişmelerin muhasebe meslek etiğine etkisi: Kırıkkale ilindeki muhasebe meslek mensuplarının bakış açısı üzerine bir araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Özel Sayı (22), 249-270.
- Çiçek, H., Canbaz, S. & Keskin, A. (2013). Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiğine bakış açıları: Kırklareli ilinde bir araştırma, *Tekirdağ Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-20.
- Daştan, A., Bayraktar, Y. & Bellikli, U. (2015). Muhasebe mesleğinde etik ikilem ve etik karar alma konularında farkındalık oluşturma: Trabzon ilinde bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (1), 63-82.
- Demir, B. (2015). Muhasebe ve denetim mesleğinde etik, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 341-352.
- Demir, M. & Arslan, Ö. (2020). Muhasebe meslek mensuplarını hile eylemine yönelten psikolojik ve ekonomik faktörler, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3) 903-911.
- Douglas, P. C., Davidson, R. A. & Schwartz, B. N. (2001). The effect of organizational culture and ethical orientation on accountants' ethical judgments, *Journal of Business Ethics*, 34, 101-121.
- Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Ergün, H. & Gül, K. (2005). Muhasebe mesleği etik kuralları ve bu kuralların meslek mensuplarının algılanışı, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25, 144-154.
- Eroğlu, B. (2020). Kayıt dışı ekonomilerde muhasebe meslek mensuplarının rolü, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (74), 406-417.
- Fan, H. F., Woodbine, G. & Cheng, W. (2013). A Study of Australian and Chinese accountants' attitudes towards independence issues and the impact on ethical judgements, *Asian Review of Accounting*, 21 (23), 205-222.
- Fidan, M. E. & Subaşı, Ş. (2014). Muhasebe meslek mensubu adaylarının etik algıları: İstanbul ili örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 10, 111-130.
- Gautam, T. L. & Gupta, G. K. (2018). Accounting ethic in Indian perspective: A conceptual study, *JK Business School*, 2 (1), 30-40.
- Ghasemi, M., Shafeiepour, V., Aslanı, M. & Barvayeh, E. (2011). The impact of information technology (it) on modern accounting systems, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 28, 112-116.
- | 1320 | Ghazali, N. A. M. (2021). Factors influencing ethical judgements of accounting practitioners: Some Malaysian evidence, *International Journal of Social Economics*, 48 (3), 384-398.
- Goebel, T. F. H. & Welbenberger, B. E. (2019). Management accountants and ethical dilemmas: How to promote ethical intention?, *Journal of Management Control*, 30, 287-322.

- Gümrah, Ö. & Yılmaz, B. (2018). Bağımsız denetim ve muhasebe meslek etiği: Bağımsız denetçilerin etik ilkelere yaklaşımları üzerine bir araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21 (2), 348-373.
- Güney, C. & Biçer, M. S. (2016). Muhasebe meslek etiği ve Erzincan ilinde bir araştırma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (45), 790-802.
- Gür, E. (2018). Muhasebe meslek etiği, *Adam Akademi Dergisi*, 8 (2), 371-407.
- IESBA (2020). Handbook of the international code of ethics for professional accountants, <https://www.ethicsboard.org/international-code-ethics-professional-accountants>, 06.05.2021
- Ismail, S. (2014). Effect of ethical ideologies on ethical judgment of future accountants: Malaysian evidence, *Asian Review of Accounting*, 22 (2), 145-158.
- Ismail, S. & Ghazali, N. A. M. (2011). Ethical ideology and ethical judgments of accounting practitioners in Malaysia, *Gadjah Mada International Journal of Business*, 13 (2), 107-123.
- İşgüden, B. (2007). Sosyal ve kültürel değerlerin muhasebe meslek etiği üzerine etkileri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir.
- Jackling, B., Cooper, B. J., Leung, P. & Dellaportas, S. (2007). Professional accounting bodies' perceptions of ethical issues, causes of ethical failure and ethics education, *Managerial Auditing Journal*, 22 (9), 928-944.
- Karabınar, S. & Çevik, Z. (2018). Bir Muhasebe meslek odasında 2008-2013 yıllarında verilen disiplin cezalarının yapısal analizi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1, 69-89.
- Kaya, C. T. & Ökten, A. B. (2014). Kültür olgusunun muhasebe hileleri üzerindeki etkisi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 2, 63-80.
- Kaya, N. & Yanık, R. (2011). Muhasebe meslek ahlâkı, etik ve müşteri tatmini ilişkisi, *Erzurum Kültür Eğitim Vakfı (EKEV) Akademi Dergisi*, 15 (49), 293-306.
- Kısakürek, M. & Alpan, N. (2010). Muhasebe meslek etiği ve Sivas ilinde bir uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 47, 213-228.
- Kutlu, H. A. (2008). Muhasebe meslek mensupları ve çalışanlarının etik ikilemleri: Kars ve Erzurum illerinde bir araştırma, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63 (2), 143-170.
- Kutluk, F. A. & Ersoy, A. (2011). Muhasebe meslek üyelerinin etik yargı düzeyleri üzerine bir araştırma, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11 (3), 425-438.
- Low, M., Davey, H. & Hooper, K. (2008). Accounting scandals, ethical dilemmas and educational challenges, *Critical Perspectives on Accounting*, 19, 222-254.
- Oseni, A. I. (2011). Unethical behavior by professional accountant in an organization, *Research Journal of Finance and Accounting*, 2 (2). 1-7.

- Özçelik, H. & Angı, G. G. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiği ve etik ikilem algıları: Antalya ili örneği, *muhasebe ve Denetime Bakış*, 50, 141-158.
- Özçelik, H. & Keskin, S. (2017). Muhasebe meslek etiği ve uygulamaları: Batı Akdeniz bölgesinde bir araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 138-150.
- Özgün, H. S. & Sarıtaş, H. (2019). Muhasebe mesleğinde etik dışı davranışlara neden olan durumlar: Denizli ilinde bir uygulama, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 77-93.
- Özkan, A. & Hacıhasanoğlu, T. (2012). Muhasebe meslek mensuplarının kişilik özellikleri ve etik karar verme davranışları arasındaki ilişkiler, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 37-52.
- Özyürek, H. (2012). Muhasebe meslek mensuplarında etik: Ankara'da muhasebeciler üzerine araştırma, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 125-137.
- Patel, C., Harrison, G. L. & Mckinnon, J. L. (2002). Cultural influences on judgments of professional accountants in auditor-client conflict resolution, *Journal of International Financial Management and Accounting*, 13 (1), 1-31.
- Payne, D. M., Corey, C., Raiborn, C. & Zingoni, M. (2019). An applied code of ethics model for decision-making in the accounting profession, *Management Research Review*, 43 (89), 1117-1134.
- Pflugrath, G, Bennie, N. M. & Chen, L. (2007). The impact of codes of ethics and experience on auditor judgments, *Managerial Auditing Journal*, 22 (6), 566-589.
- Radtke, R. R. (2000). The effects of gender and setting on accountants' ethically sensitive decisions, *Journal of Business Ethics*, 24, 299-312.
- Sakarya, Ş. & Kara, S. (2010). Türkiye'de muhasebe meslek etiğine yönelik düzenlemeler ve meslek mensupları tarafından algılanması üzerine bir alan araştırması, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18), 57-72.
- Sayım, F. & Usman, Ö. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının etik algısı -Yalova örneği-, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı, 247-261.
- Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin Mesleki Faaliyetlerinde Uyacakları Etik İlkeler Hakkında Yönetmelik (2007) Resmi Gazete Sayı: 26675 (19 Ekim 2007), İnternet Erişimi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/10/20071019-8.htm>, 06.05.2021
- TDK (2021). Çevrimiçi Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, 05.05.2021
- Tuğay, O. & Kılıç, M. B. (2017a). Meslek etiği ve muhasebe meslek mensuplarının etik sözleşme algısının kuramsal modeli, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 542-554.

- Tuğay, O. & Kılıç, M. B. (2017b). Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiğine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19 (3), 760-780.
- TÜRMOB (2021). 2020 Faaliyet Raporu, <https://turmob.org.tr/FaaliyetRaporlari/1f4792b4-6f1e-403f-b32c-de78c0ec3b49/2020-faaliyet-raporu>, 05.05.2021
- Venter, E. R., Gordon, E. A. & Street, D. L. (2018). The role of accounting and the accountancy profession in economic development: A research agenda, *Journal of International Financial Management & Accounting*, 29, 195-218.
- Yalçın, S. (2011). Muhasebe meslek mensupları ve işletmelerin etik konusunda tutumları: Türkiye araştırması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 10, 47-66.
- Yel, T. (2018). Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiği hakkındaki görüşlerine ilişkin Bolu'da bir araştırma, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (2), 165-184.
- Yıldız, G. (2010). Muhasebe mesleğinde meslek etiği ve Kayseri il merkezinde bir uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 155-178.
- Yılmaz, E., Yıldırım, S. & Bahar, H. H. (2015). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin mesleki etik algısı: Samsun örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1, 27-42.
- Yılmaz, R. & Kaya, M. (2014). Kurumsal yönetim ilkelerinin muhasebe etik kuralları ile ilişkisi, *İşletme Bilimi Dergisi*, 2 (1), 17-35.
- Yücel, E. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının etik dışı davranışlarının vergi ahlakına etkisi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1, 229-248.

